

«Сфера» проектиси

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар
«Сфера» долбоорунун басылмасы:

Коомдук Сфера

Copyright@TheSphere Project 2011

Электрондук дарек: info@sphereproject.org

Вебсайт : www.sphereproject.org

“Сфера» долбоору 1997-жылы Бейөкмөт уюмдардын тобу, Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылы тарабынан гуманитардык жардамдын негизги тармактарындагы жалпы жана минималдуу стандарттардын жыйындысы катары “Сфера» окуу куралын иштеп чыгуу максатында башталган. Бул окуу куралынын максаты – табигый кырсыктан жана куралдуу кагылыштан жабыр тарткандарга көргөзүлүүчү жардамдын сапатын жакшыртуу жана гуманитардык системанын жоопкерчилигин күчөтүү. Гуманитардык Хартия менен Гуманитардык Жардамга тиешелүү Минималдык Стандарттар көптөгөн адамдардын жана агенттиктердин жалпы тажрыйбаларынын натыйжасы болуп саналат. Ошондуктан алар кандайдыр бир агенттиктин же уюмдун көз караштарын чагылдырбайт.

Китептин алгачкы үлгүсү 1998-жылы

Китептин алгачкы басылышы 2000-жылы

Экинчи басылышы 2004-жылы

үчүнчү басылышы 2011-жылы чыгарылган

ISBN 978-1-908176-00-4

Бул басылманын каталогдук тизмесин Британиянын жана АКШнын мамлекеттик китепканаларынан карап көрүүгө болот.

Бардык укуктар корголгон. Бул материал автордук укук менен корголгон, бирок аны билим берүү максатында каалагандай түрдө акысыз көчүрүп алууга болот, ошол эле учурда аны башкаларга сатууга болбойт. Жогорудагы айтылгандан башка максаттарда көчүрүү, кайра басып чыгаруу, которуу же ылайыкташтырып пайдалануу үчүн тийиштүү акысын төлөп, автордук укук ээсинен жазуу түрүндө уруксат алуу зарыл.

Бул материалды «Practical Action Publishing» жана анын агенттери, өкүлдөрү дүйнө жүзүнө “Сфера» долбоорунун тапшырмасы менен таратылат.

Practical Action Publishing, Schumacher Centre for Technology and Development, Bourton on Dunsmore, Rugby, CV23 9QZ, United Kingdom

Tel +44 (0) 1926 634501; Fax +44 (0)1926 634502

Электрондук дарек: sphere@practicalaction.org.uk

Вебсайт: www.practicalactionpublishing.org/sphere

Action Publishing» (UK Company Reg. No. 1159018) – толугу менен «Practical Action» компаниясына таандык басмакана болгондуктан, анын кайрымдуулук максаттарына ылайык келген гана иштерди жүргүзөт.

Жасалгалоочу: , Metz-Tessy, France

Hobbs the Printer, Southampton, United Kingdom тарабынан басып чыгарылды.

Кириш сөз

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык Жардамга байланышкан Минималдык Стандарттарды камтыган “Сфера» окуу куралынын ушул акыркы басылышын бул тармактагы агенттиктер биргелешип жүзөгө ашырды.

Гуманитардык Хартия жана минималдык стандарттар гуманитардык сферада иштеген агенттиктер тарабынан аткарылуучу иштерди жакшыртууга жана алардын стейкхолдерлерге (катышы бар тараптарга) карата жоопкерчилигин күчөтүүгө багытталат.

Албетте, Гуманитардык Хартия жана минималдык стандарттар гуманитардык кризисти же адамдардын азап чегүүсүн болтурбай кое албайт. Бирок жабыр тарткан адамдарга көргөзүлө турган жардамдын натыйжалуулугун арттырууга мүмкүнчүлүк берет.

Бул окуу куралында берилген стандарттар гуманитардык сферада иштеген бейөкмөт уюмдар тобу, Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын демилгеси менен 1990-жылдардын акырында пайда болуп, азыркы учурда гуманитардык жардам көрсөтүү жаатында de facto катары колдонулуп жатат.

Андыктан бул эмгектин жаралышына салым кошкон бардык адамдар менен уюмдарга терең ыраазычылык билдиребиз.

Ton van Zutphen

Коллегиянын төрагасы

John Damerell

Долбоордун менеджери

Алкыш сөздөр

«Коомдук сфера» окуу куралын карап чыгуу көп убакытты, көп адам кеп-кеңешин, эмгегин талап кылды. Бул иш-чарага дүйнө жүзүндөгү арбын адамдар катышты. Катышкандардын саны өтө көп болгондуктан, алардын ар биринин атын атап чыгуу мүмкүн эмес. «Коомдук сфера» долбоору долбоорго салым кошкон жана ага катышууну каалаган уюмдарга жана жеке адамдарга терең ыраазычылык билдирет.

Окуу куралын кайра карап чыгуу иш-чарасы китептин техникалык бөлүмүндөгү негизги пункттарды жана түрдүү багыттагы темаларды камтыды. Бул процесске гуманитардык сферада же уюмдарда иштеген адамдар тартылды. Бул иш олуттуу мамилени талап кылгандыктан, окуу куралы үчүн маанилүү болгон маселелерди карап чыгуу процессин толугу менен кеңешчилер жетектешти. Долбоорго кеңешчи катары салымын кошкондор:

Гуманитардык Хартия: James Darcy, Mary Picard, Jim Bishop (InterAction), Clare Smith (CARE International) and Yvonne Klynman (IFRC)

Коргоо принциптери: Ed Schenkenberg van Mierop (ICVA) and Claudine Haenni Dale

Негизги Стандарттар: Peta Sandison and Sara Davidson

Техникалык бөлүктөр

- ▶ **Суу менен камсыздоо, санитария жана гигиенаны жайылтуу:** Nega Bazezew Legesse(Oxfam УБ)
- ▶ **Азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-аш:**
 - **Тамак-аш:** Susan Thurstans (Save the Children UK)
 - **Азык-түлүк коопсуздугу жана тиричилик кылуу каражаты:** Devrig Velly (Action contre la Faim)
 - **Азык-түлүктөн жардам берүү:** Paul Turnbull (WFP) and Walter Middleton (World Vision International)
- ▶ **Баш калкалай турган жай, убактылуу жайгаштыруу жана башка тамак-ашка байланышпаган темалар:** Graham Saunders (IFRC)
- ▶ **Саламаттыкты сактоо жаатындагы иш-аракеттер:** Mesfin Teklu (World Vision International)
- ▶ **Балдар:** Monica Blomström and Mari Mörth (both Save the Children Швеция)
- ▶ **Улгайган адамдар:** Jo Wells (HelpAge International)
- ▶ **Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар:** Maria Kett (Leonard Cheshire Disability and Inclusive Development Centre)

- ▶ **Гендер:** Siobhán Foran (IASC GenCap Project)
- ▶ **Психикалык темага байланышкан маселелер:** Mark van Ommeren (WHO) and Mike Wessells (Колумбия университети)
- ▶ **КИВ жана ЖИКС:** Paul Spiegel (UNHCR)
- ▶ **Айлана-чөйрө, климаттык өзгөрүүлөр жана кырсык коркунучун азайтуу:** Anita van Breda (WWF) and Nigel Timmins (Christian Aid)

Коомдук сферага байланышкан стандарттар

- ▶ **Билим берүү:** Jennifer Hofmann and Tzvetomira Laub (both INEE)
- ▶ **Мал:** Cathy Watson (LEGS)
- ▶ **Экономиканы калыбына келтирүү:** Tracy Gerstle and Laura Meissner (both SEEP network)

Адистер жана эксперттер

- ▶ Калыбына келүүнүн же оңолуунун алгачкы этаптары: Maria Olga Gonzalez (UNDP-BCPR)
- ▶ Убактылуу жайгашылуучу жайларга байланышкан иштерди жөнгө салуу жана башкаруу: Gillian Dunn (IRC)
- ▶ Нак акча каражаттарын которуунун планын түзүү: Nupur Kukrety (Cash Learning Partnership network)

Буллардан тышкары дагы бир катар адамдар бизге жарандык жана аскердик тараптардын өз ара макулдашып иштөөсү, кагылышууга туруштук берүү жана шаар сферасы тууралуу маселелерге байланышкан кеп-кеңештерди беришти.

Негизги пункттардын үстүнөн иштөө үчүн жумушчу жана маалымат-кеңеш берүүчү топтор түзүлгөн. Бул жерде жумушчу топтун жана маалымат-кеңеш берүүчү топтун ар бир мүчөсүнүн ысымы аталбаганы менен «Коомдук сфера» долбоору алардын кошкон салымын жогору баалайт. Жумушчу жана маалымат-кеңеш берүүчү топтордун мүчөлөрүнүн аттарын төмөнкү электрондук даректен көрсөңөр болот: Sphere website: www.sphereproject.org.

Редакторлор: Phil Greaney, Sue Pfiffner, David Wilson

Окуу куралын карап чыгуучу же текшерүүчү фасилитатор: Raja Jarrah

Мониторинг жана баа берүү боюнча адис: Claudia Schneider, SKAT

Жетектөөчү жана кеңеш берүүчү уюмдар (2010-жылдын 31-декабры боюнча)

Action by Churches Together (ACT) Alliance (John Nduna) * Agency Coordinating Body for Afghan Relief (ACBAR) (Laurent Saillard) * Aktion Deutschland Hilft (ADH) (Manuela Roszbach) * CARE International (Olivier Braunsteffer) * CARITAS Internationalis (Jan Weuts) * The International Council of Voluntary Agencies (ICVA) (Ed Schenkenberg van Mierop) * International Rescue Committee (IRC) (Gillian Dunn) * InterAction (Linda

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Poteat) * Intermón Oxfam (Elena Sgorbati) * International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) (Simon Eccleshall) * The Lutheran World Federation (LWF) (Rudelmar Bueno de Faria) * Policy Action Group on Emergency Response (PAGER) (Mia Vukojevic) * Plan International (Unni Krishnan) * Save the Children Alliance (Annie Foster) * Sphere India (N.M. Prusty) * The Salvation Army (Raelton Gibbs) * World Vision International (Ton van Zutphen)

Донорлор

Окуу куралды кайра иштеп чыгууга жогоруда аталган жетектөөчү жана кеңеш берүүчү уюмдар чоң салым кошту. Бул ишке төмөнкү уюмдар каржылык колдоо көрсөттү:

Australian Agency for International Development (AusAID) * European Community Humanitarian Office (ECHO) * German Ministry of Foreign Affairs * Spanish Ministry of Foreign Affairs * Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC) * United Kingdom Department for International Development (DFID) * United States Department of State Bureau of Refugees and Migration (US-PRM) * United States Agency for International Development Office of Foreign Disaster Assistance (US-OFDA)

«Коомдук сфера» долбоорунун кызматкерлер командасы

Долбоордун менеджери: John Damerell

Тренинг жана окуу боюнча жетекчилик: Verónica Долбоорду жайылтуу жана окуу материалдары боюнча жетекчилик: Aninia Nadig

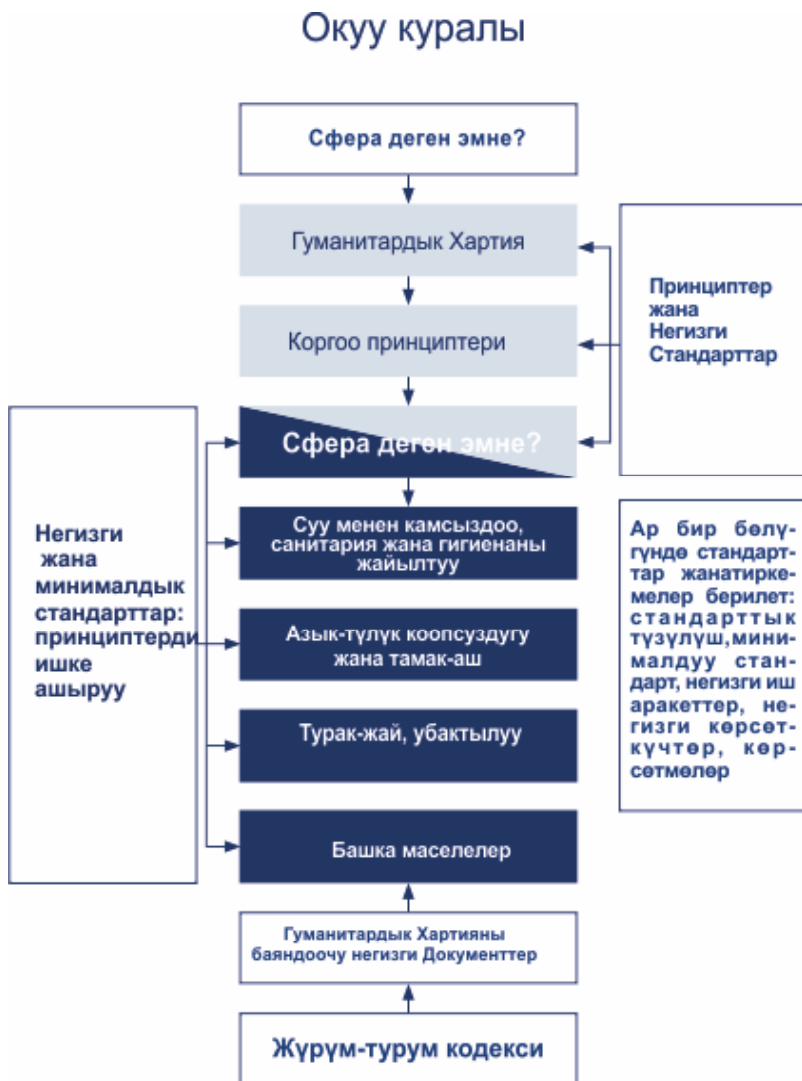
Тренинг жана долбоорду жайылтуу иштерине колдоо көрсөтүү: Cécilia Furtade

Администрация жана финансылык бөлүм: Lydia Beauquis

Окуу куралын карап чыгуу процессинин ар кайсы этаптарында төмөнкү адамдар да бир топ жардам беришти: Alison Joyner, Hani Eskandar and Laura Lopez.

Мазмуну

Кириш Сөз	iii
Алкыш сөздөр	4
Гуманитардык Хартия	29
Коргоо Принциптери	37
Негизги Стандарттар.....	63
Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтуудагы минималдык стандарттар	99
Азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-ашка байланышкан минималдык стандарттар	164
Турак жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар	273
Саламаттыкты сактоого байланышкан минималдык стандарттар.....	329
Тиркемелер	407
Тиркеме 1. Гуманитардык Хартияны баяндоочу негизги документтер.....	408
Тиркеме 2. Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым Ай кыймылы жана Бейөкмөт уюмдар үчүн жүрүм-турум кодекси(nGOs)	422
Тиркеме 3. Кыскартуулар	432

«Сфера» деген эмне?

«Сфера» деген эмне?

«Коомдук сфера» долбоору жана анын окуу куралы гуманитардык жардамдын сапаты жана жоопкерчилик жөнүндө ар кандай идеяларды сунуштагандыгы менен белгилүү. Бирок бул долбоор кантип пайда болгон? Анын тутунган философиясы кандай жана ал маселелерди чечүүгө кандайча карайт? Бул окуу куралы кантип жана кандай максатта чыгарылды? Бүгүн кеңири таралган гуманитардык иш-чаралардын арасында бул долбоор кандай орунду ээлейт? Муну ким жана качан пайдалануусу керек? Китептин бул бөлүмүндө жогоруда айтылган негизги суроолорго жооп берүү аракети жасалат жана окуу куралынын түзүлүшү кеңири баяндалат. Андан сырткары аны пайдалануу жолу жана белгиленген минималдык стандарттарга жооп берүүнүн жолдору айтылат.

«Коомдук сфера» долбоорунун философиясы: татыктуу жашоо укугу

«Коомдук сфера», кыскартып айтканда, «Сфера» долбоору 1997-жылы Бейөкмөт Гуманитардык уюмдардын тобу, Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым Ай кыймылы тарабынан башталган. Аталган уюмдардын максаты - өзгөчө кырдаалдарда аткарылып жаткан иш-аракеттеринин сапатын жакшыртуу жана жоопкерчилигин күчөтүү болгон. Алар «Коомдук сфера» долбоорунун философиясын эки негизги ишенимге негиздеген: биринчиси, кырсыктан же кагылыштан жабыркагандар татыктуу жашоого жана жардам алууга укуктуу; экинчиси, кырсык же кагылыш учурунда жабыр тарткан адам азабын жеңилдетүү үчүн мүмкүн болгон бардык кадамдарды жасоо.

«Коомдук сфера» долбоору ушул эки ишенимди жетекчиликке алып, Гуманитардык Хартия иштеп чыкты. Бул окуу куралдын техникалык төрт бөлүмүндө негизги өмүр-сактоочу секторлорго таандык **минималдык стандарттардын** топтому аныкталды. Негизги өмүр-сактоочу секторлорго: суу менен камсыздоо, санитария менен гигиенаны жайылтуу, азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-аш, баш калкалап турган жай, убактылуу жайгаштыруу жана башка тамак-ашка байланышпаган маселелер жана саламаттыкты сактоого байланышкан иш-чаралар кирет. **Негизги Стандарттар** – иштелип бүткөн стандарттар ошондуктан алар китептин бардык техникалык бөлүмдөрүнө тиешелүү.

Минималдык стандарттар болсо далилдерге негизделип, гуманитардык иш-чаралардын алгылыктуусун аныктоодо көп секторлорго тиешелүү болгон макулдашып иштөө жолдорун чагылдырат. Ар бир стандарт менен кошо негизги иш-чаралар, негизги көрсөткүчтөр менен көрсөтмөлөр берилет («Стандарттарды кантип пайдалануу керек» деген төмөндөгү сектордо баяндалат) жана алар ошол стандартка кантип жетүү керек экенин көрсөтөт.

Минималдык стандарттар жабыр тарткан адамдардын аман калышына, туруктуу жагдайда оңолушуна жана татыктуу жашоосуна жардам берүү учурунда сөзсүз аткарылышы зарыл шарттарды чагылдырат. Жабыркагандарды кеңешүү процессине кошуу – «Сфера» долбоору үчүн маанилүү маселе. Ошондуктан «Сфера» сапат жана жоопкерчилик маселесин биринчи орунга койгон алгачкы долбоор болгон.

Гуманитардык Хартия менен минималдык стандарттар бириктирилип **окуу куралы** түрүндө чыгарылды. Силер азыр мунун толук иштелип бүткөн акыркы басылышын окуп жатасыңар. Бул окуу куралы жабыркагандарга гуманитардык жардам көрсөтүү учурунда пландаштыруу жана аны ишке ашыруу, мониторинг жана баа берүү маселелерине көңүл буруу максатында иштелип чыккан. Бул жабыр тарткандарды керектүү нерселер менен камсыздоо, жайгаштырууга көмөк көрсөтүү жөнүндө бийликтегилер менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жана жабыркагандардын укуктарын коргоо үчүн жакшы таяныч болуп саналат. Мындан сырткары ал өзгөчө кырдаалдарда жана күтүлбөгөн жагдайларда иш-чараларды уюштуруучу сүрөөнчүлөр үчүн да керек. Анткени сүрөөнчүлөр жоопкерчиликке коюлуучу талаптарга улам көбүрөөк стандарттарды кошууда.

Бул окуу куралы эч бир уюмдун жеке менчиги эмес, ошондуктан каалаган гуманитардык сферада толугу менен пайдаланылат. Ал гуманитардык жардам көрсөтүүнүн стандарттарынын топтому катары көп жерлерде эл аралык деңгээлде белгилүү болду. Мындан сырткары ал гуманитардык агенттиктердин же уюмдардын сүйлөшүү жүргүзүшүндө жана биргелешип иштешинде колдонмо катары пайдаланылат.

«Коомдук сфера» окуу куралы биринчи жолу 2000-жылы басылып чыккан. Андан кийин 2003-жылы толукталып, 2009- жана 2010-жылдары кайра басып чыгарылган. Окуу куралын кайра карап чыгууга гуманитардык жардамдын ар кайсы тармактарында иштеген адистер тартылып, ар бир тармак боюнча кеңешме өткөрүлгөн. Ага көптөгөн агенттиктер, уюмдар, жеке адамдар, өкмөттөр жана Бириккен Улуттар Уюмунун агенттиктери да катышкан.

«Коомдук сфера» окуу куралын пайдалануучулар – негизинен гуманитардык жардамга байланышкан пландоо, жетектөө иштерин аткаруучулар. Буларга жергиликтүү, мамлекеттик жана эл аралык гуманитардык агенттиктердин кызматкерлери жана волонтерлор кирет. Минималдык стандарттарга акча чогултуу жана долбоорлордун пландарын сунуштоо иштери да тиешелүү.

Өкмөт, жергиликтүү бийлик органдары, аскер күчтөрү же жеке сектор өкүлдөрү да аталган окуу куралын пайдаланышса жакшы болот. Бул окуу куралы алардын жеке иш-аракеттерин туура нукка багыттаганга жана гуманитардык агенттиктер пайдаланган стандарттарды түшүнүүгө жардам берет. Алар гуманитардык агенттиктер менен бирдикте иш жүргүзүшсө болот.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Окуу куралы: Коомдук сферанын баалуулуктарын чагылдыруу

Гуманитардык жардам көрсөтүүгө байланышкан иш-чараларды аткарууда адам укуктарына жана бардык тараптардын катышуусуна басым жасоо «Коомдук сфера» долбоорунун максаты болуп саналат. Бул окуу куралы ошол максатты чагылдырат.

Гуманитардык хартия, Коргоо принциптери жана Негизги стандарттар

Гуманитардык хартия, Коргоо принциптери жана Негизги стандарттар «Коом-дук сфера» долбоору гуманитардык иштерди аткарууда адам жана анын укугун биринчи орунга коет. Алар жабыр тарткан адамдар, жергиликтүү жана мамлекеттик бийлик органдары гуманитардык иштердин бардык этаптарына катышуусу маанилүү экенин баса белгилейт. Коргоо принциптерин жана Негизги стандарттарды китептин ар бир техникалык бөлүмүндө кайталай бербеш үчүн китептин башында бириктирип бердик. Долбоорду пайдалануучулар белгилүү бир техникалык тармактагы адистердин сунуштарын китептин ар бир бөлүмүнүн тиешелүү деп кабыл алышы керек.

Бул окуу куралынын негизин **Гуманитардык хартиянын** идеялары түзөт (356-беттеги 1-тиркемеде негизги мыйзам жана программалык документтерди ба-яңдоочу тизме да кошо берилет). Ал Коргоо Принциптерине, Негизги Стандарттар менен минималдык стандарттарга жана алардын туура түшүндүрүлүүсүнө, аткарылуусуна этикалык жана мыйзамдуу негиз түзөт. Бул окуу куралы жалпы принциптер менен укуктарга негизделген гуманитардык агенттиктердин жоопкерчилиги менен милдеттерин жана жалпы ишенимдерин тастыктаган документ болуп саналат. Гуманизм принцибине негизделген бул жалпы принциптерге: татыктуу жашоо, гуманитардык жардам алуу, коргоого алынуу жана коопсуздук укугу кирет. Бул Хартияда гуманитардык агенттиктердин жабыр тарткан коомдорго же жамааттарга карата жоопкерчи-ликтеринин маанилүүлүгүнө да басым жасалат. Негизги жана минималдык стандарттар болсо жогоруда айтылган принциптер жана милдеттер иш жүзүндө эмнени көрсөтөрүн аныктайт.

Гуманитардык хартия жардам көрсөтүү жана коргоо эмне үчүн гуманитардык иштин негизги идеясы экенин түшүндүрөт. Бул окуу куралына Коргоо принциптеринин гуманитардык иштерди жандандыруучу стратегиялары жана иш-чаралары камтылган. Коргоо – гуманитардык иштин негизги бөлүгү болуп саналат. Жабыр тарткан адамдарда көп кезигүүчү олуттуу коркунучтарды болтурбоо максатында Коргоо принциптери бардык гуманитардык агенттиктердин же уюмдардын жоопкерчилигине өзгөчө басым жасайт.

Бардык гуманитардык агенттиктер тарабынан аткарылуучу иш-аракеттер: жа-быркагандарга зыян тийгизбөө (1-коргоо принциби); айрыкча көп жа-

быр тарт-кандарга жана өтө алсыздарга пайдалуу болуу (2-коргоо принциби); жабыр тарткан адамдарды зордук-зомбулуктан жана башка адам укугун бузуучу көрүнүштөрдөн коргоого салым кошуу (3-коргоо принциби); жабыр тарткан адамдын оңолушуна жардам берүү (4-коргоо принциби). Демейде гуманитардык агенттиктердин жабыркагандарды коргоо жаатындагы кызматтары жана жоопкерчиликти мамлекеттин же башка маанилүү бийлик органдарынын мыйзамдуу милдеттерин коштойт. Гуманитардык агенттиктердин жабырка-гандарды коргоого байланышкан иштери көп учурда бийлик органдарына алардын милдети жана жоопкерчиликти жөнүндө эскертүү болуп саналат.

Негизги Стандарттар минималдык стандарттардан биринчи түзүлгөн жана бардык тармактарга тиешелүү. Алар гуманитардык жардам көрсөтүү учурунда аткарыла турган иш-чаралардын жана пайдаланыла турган ыкмалардын канча-лык негиздүү же маанилүү экенин белгилейт. Техникалык стандарттарга жооп берүү үчүн төмөнкү нерселерге басым жасоо маанилүү болуп саналат: кырсык же кагылыштан жабыр тарткандардын мүмкүнчүлүктөрү жана алардын гуманитардык иштерге жигердүү катышуусу; толук же ар тараптуу анализ жүргүзүү; жабыркагандардын муктаждыктарын жана алардын айланасындагы конкреттүү жагдайды түшүнүү; агенттиктердин биргелешкен ишинин натыйжалуулугу; гуманитардык иш-чараларды үзгүлтүксүз түрдө жакшыртып турууга милдеттенүү; тийиштүү тажрыйбасы бар гуманитардык кызматкерлердин жардамын пайдалануу жана аларды колдоо.

Коргоо принциптерин жана Негизги стандарттарды китептин ар бир бөлүмүндө кайталай бербөө үчүн китептин башында баарын чогуу бердик. Алар бардык гуманитардык иштерди чагылдырып турат жана китептин техникалык бөлүмдөрү менен бирге пайдаланылышы керек. Алар ошондой эле жабыр тарткан калк алдындагы жоопкерчиликти күчөтүү жана гуманитардык иштердин сапатын жогорулатуу үчүн абдан маанилүү.

Китептин төрт техникалык бөлүмүндөгү Негизги стандарттар жана минималдык стандарттар

Негизги стандарттар менен минималдык стандарттар программа түзүүнүн жолдорун жана өмүр-сактоочу иш-чаралардын төрт тобун камтыйт: суу менен камсыздоо, санитарияны жана гигиенаны жайылтуу, азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-аш, баш калкалай турган жай, убактылуу жайгаштыруу, тамак-ашка байланышпаган башка маселелер жана саламаттык сактоо байланышкан иш-чаралар.

Стандарттарды кантип пайдалануу керек?

Негизги жана **минималдык стандарттар** өзгөчө бир форматта иштейт. Алар бир нече негизги иш-чаралар, негизги көрсөткүчтөр жана көрсөтмөлөр менен бекемделген жалпы бир идея же ырастоо (миними-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар малдуу стандарт) менен башталат.

Адегенде минималдуу стандарт аныкталат. Ар бир стандарт жабыр тарткан калк татыктуу жашоого укуктуу деген принципке таянат. Стандарттардын баары негизинен сапаттык көрсөткүчтөргө тиешелүү, алар гуманитардык иштерди аткаруу деңгээлдерин же талаптарын белгилейт. Гуманитардык сферада иштеген адамдар же уюмдар гуманитардык иштерди аткарууда бул стандарттардын минималдуу талаптарына сөзсүз жооп бериши зарыл. Ал талаптарды бардык өзгөчө кырдаалдарда пайдаланууга болот. Ошондуктан алар жалпы терминдер менен аталат.

Минималдык стандарттар аныкталгандан кийин аларды жүзөгө ашыра турган **негизги практикалык иш-чаралар** сунушталат. Мындай иш-чаралардын ай-рымдары бардык жагдайларда эле пайдаланыла бербейт. Тигил же бул жагдайга туура келгидей иш-чараны тандоо жана белгиленген стандартка шайкеш альтернативдик иш-чараны ойлоп табуу - гуманитардык ишти аткарып жаткан адамдын же уюмдын милдети.

Практикалык иш-чаралар аныкталгандан кийин алар жогоруда айтылган стандарттарга туура келер-келбестигин билдирүүчү **«белги» көрсөткүчтөрдүн тобу** аныкталат. Алар негизги иш-чараларды аткаруу процессин жана алардын на-тыйжаларын аныктоо жолдорун көрсөтөт. Негизги көрсөткүчтөр иш-чараларга эмес, минималдык стандарттарга тиешелүү.

Кийин аягында **нускамалар** берилет. Алар негизги иш-чараларды аткаруу жана башкы көрсөткүчтөргө жетүү учурунда келип чыгуучу өзгөчө жагдайларды, практикалык кыйынчылыктарды жеңүү тууралуу маалыматтарды, кеңештерди камтыйт. Бул нускамалар белгиленген стандарттарга, иш-чараларга, же учур-дагы маалыматтын жетишсиздигине тиешелүү болгон татаал, талаш-тартыш маселелерди да сыпатташы мүмкүн. Бирок алар өзгөчө бир иш-чараны кантип аткаруу тууралуу көрсөтмө бербейт.

Ар **бир бөлүмдөгү кыскача киришүү** тексттеринде негизги көйгөйлөр сыпатталат. Техникалык минималдык стандарттар берилген бөлүмдөр баалана турган нерселердин тизмесин, формулаларды, таблицаларды жана баяндама үлгүлөрдү чагылдырган тиркемелерди камтыйт. Ар бир бөлүм шилтемелер жана кошумча маалыматтар менен аяктайт. «Коомдук сфера» долбоорунун вебсайтында (www.sphereproject.org) китептин ар бир бөлүмүнө тиешелүү түшүндүрмө сөздүк берилет.

Бардык бөлүмдөр бири бири менен байланышкан. Көп учурларда бир сектордо баяндалган стандарттар башка бөлүмдө баяндалган стандарттар менен бирге каралат. Ошентип, бул окуу куралында өз ара байланыштуу көптөгөн шил-темелер берилет.

«Коомдук сфера» долбоорунун стандарттарына шайкештик

«Коомдук сфера» долбоорунун окуу куралы – бул ыктыярдуу негизде аткарыла турган кодекс жана гуманитардык иштердин сапатын, аткаруучулардын жоопкерчилигин күчөтүүгө багытталган, алардын өз алдынча колдонушуна ылайыкталган аспап. Бул долбоордо макулдашуу же келишүү механизми сунушталбайт. Мисалы, бир жерге кол коюу аркылуу долбоорго «жазылуу» деген нерсе «Коомдук сфера» долбоорунда жок. Мында мүчөлүк же болбосо кандайдыр бир сертификат берүү деген нерсе да жок. «Коомдук сфера» долбоору бул окуу куралын башкаларга көрсөтмө берүү же алардын макулдугун алуу үчүн эмес, мүмкүн болушунча көбүрөөк адамдар же уюмдар бул китепти өздөрүнүн жеке колдонмосу катары пайдаланышы үчүн иштеп чыккан.

Бул окуу куралы белгилүү бир кызматтарды аткаруу тууралуу практикалык көрсөтмө бербейт (негизги иш-чаралар белгиленген стандарттарга жетүү үчүн керек болгон иш-аракеттерди камтыйт, бирок тиги же бул өзгөчө иш-аракетти кантип аткаруу жөнүндө так көрсөтмө бербейт). Анын ордуна жабыр тарткан калкка татыктуу жашоону камсыз кылуу үчүн кандай нерселер керек экенин түшүндүрөт. Ошондуктан гуманитардык иштерди аткаруучу агенттиктердин «Коомдук сфера» долбоорунун минималдык стандарттарына жетүү үчүн кандайдыр бир системаны же ыкманы тандап алуу – алардын өз иши. Кээ бир агенттиктер ички механизмдерди гана пайдаланышса, кээ бири эксперттик баалоо ыкмасын тандашат. Өз ара байланышы бар көптөгөн агенттиктер бир-гелешип аткарган гуманитардык иштерине баа берүү үчүн «Коомдук сфера» долбоорун пайдаланышкан.

«Коомдук сфера» долбоорунун негизги идеяларын кабыл алуу менен эле анын бардык стандарттарына жана көрсөткүчтөрүнө жетүү же шайкеш келүү мүмкүн эмес. Агенттиктердин белгиленген стандарттарга канчалык деңгээлде жетери бир нече жагдайга байланыштуу. Алардын айрымдары – адамга моюн сунбаган табигый шарттар. Жабыр тарткан калкка барууга байланышкан кыйынчылыктар, бийликтегилердин кызматташууну каалабашы жана башка ушул сыяктуу олуттуу тоскоолдуктар стандарттарга жетүү мүмкүнчүлүгүн кээде такыр жокко чыгарып салышы мүмкүн.

Эгер жабыр тарткан адамдардын жашоосу кырсыкка чейин эле минималдык стандарттардан кыйла төмөн болсо, гуманитардык уюмдардын белгиленген стандарттарга жетүү үчүн керек болгон ресурстары же мүмкүнчүлүктөрү жетишсиздик кылышы мүмкүн. Мындай учурларда жабыр тарткан калктын белгилүү бир бөлүгүнө гана тиешелүү болгон минималдык стандарттарды аткаргандан көрө алардын баарына негизги шарттарды камсыз кылып берүү маанилүүрөөк болот.

Кээде жабыркагандарга гуманитардык жардам берүүдөгү минималдык стандарттар коңшулаш жашаган, бирок кырсыктан жабыр тартпаган калктын күнүмдүк жашоо шарттарынан да ашып кетиши мүмкүн. Бирок мындай учурларда деле минималдык стандарттардан четтебөө керек. Негизи мындай жагдайлар жабыркагандарга чектеш жашаган калкка

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

да жардам көрсөтүү зарылдыгын жана бул тууралуу бийликтегилер менен сүйлөшүү керек болушу мүмкүн. Мындай иш-аракеттердин кайсынысы туура экенин жана ишке ашырууга болор-болбостугун аныктоо ошол калктын айланасындагы конкреттүү жагдайга же шартка байланыштуу.

Белгиленген стандарттарга жетүүгө мүмкүн болбогон учурларда гуманитардык агенттиктер төмөнкү иштерди аткарышы зарыл:

- өздөрүнүн баяндамаларында белгиленген көрсөткүчтөр менен иш жүзүндө аткарылган стандарттардын ортосундагы айырмачылыктарды көрсөтүү;
- анын себептерин жана алдыда эмнени өзгөртүү керек экенин түшүндүрүү;
- жабыр тарткан калкка терс же жаман натыйжаларды алып келген нерселерге баа берүү;
- жабыркагандарга терс натыйжа алып келген нерселерди азайтуу максатында тийиштүү иш-чараларды аткаруу.

Жогоруда айтылган кадамдарды эске алып, агенттиктер «Коомдук сфера» долбоорунун окуу куралында берилген стандарттарды аткарууга мүмкүнчүлүктөрү жок болсо да анын философиясы жана минималдык стандарттары менен макул экендиктерин билдиришет.

«Коомдук сфера» долбоорунун гуманитардык иштерди аткаруудагы орду

«Коомдук сфера» долбоорунун бул окуу куралы төмөнкү жагдайларга байла-ныштуу гуманитардык иштерди аткарууда пайдалануу үчүн иштеп чыгарылган: кагылыштар, тез жана акырындык менен пайда болуучу табигый кырсыктар, айыл жана шаар сферасы жана бардык өлкөлөрдөгү татаал саясий кырда-алдарды камтыган жагдайлар. «Кырсык» деген сөз жогоруда айтылган бардык кырдаалдарды камтыйт, бирок тийиштүү учурларда «кагылыш» деген сөз пай-даланылат. «Калк» деген сөз жеке адамдарды, үй- бүлөлөрдү, жамааттарды жана андан да чоң топторду туюндурат. Ошондуктан биз окуу куралынын бардык жерлеринде көбүнчө «кырсыктан жабыр тарткан калк» же жөн эле «жабыркагандар» деген сөздөрдү пайдаланбыз.

Бул окуу куралын качан же кайсы учурларда пайдалануу керек?

«Коомдук сфера» долбоору тарабынан белгиленген минималдык стандарттар гуманитардык иштерге жана жабыркагандардын аман калып, жашап кетиши үчүн кечиктирилгис муктаждыктарын канааттандыра ала турган иш-чараларга басым жасайт. Гуманитардык иштер бир нече күн же жумадан баштап бир нече айга, же кээ бир учурларда бир нече жылга да созулушу мүмкүн. Эгер жабыркагандар узак убакыт бою кооптуу абалда калышса жана бир жерден экинчи жерге көчүп жүрүүгө мажбур болушса, гуманитардык иштер да узак убакытка созулуп кетиши мүмкүн.

Ошондуктан «Коомдук сфера» тарабынан көрсөтүлгөн стандарттардын аткарылышы үчүн белгилүү бир мөөнөттү белгилөө же чек коюу мүмкүн эмес.

Кандай болгон учурда да бул окуу куралы гуманитардык сферада өзгөчө орунду ээлейт. Анын өзгөчө орду же кызматы гуманитардык тез жардам көрсөтүүдө гана эмес, мындан сырткары да көп маанилүү нерселерге байла-ныштуу. Бул окуу куралынын мындай кызматы калктын кырсыктарга даяр болушун камсыз кылуу жана кырсыктан кийинки калыбына келтирүү иштерине чейин созулат. Ошентип, бул окуу куралы маалымат булагы катары калктын кырсыктарга карата даярдык көрүү мезгили менен кырсыктан кийинки калыбына келүү мезгили үчүн бирдей пайдалуу. Аталган мезгилдер же этаптар гуманитардык иштерде идея катары болсо да белгилүү бир чектерди же убакытты белгилейт. Бирок анткени менен алардын баары бир учурда же бир убакытта каралышы зарыл.

Калктын күтүлбөгөн кырсыкка даяр болушуна жардам берүү үчүн негизги катышуучулар: өкмөттөр, гуманитардык агенттиктер, жергиликтүү жарандык коом уюмдары, жамааттар жана жеке адамдар даярдык чараларын көрүү, гуманитардык жардам көрсөтүү мүмкүнчүлүктөрүнө, тийиштүү билимге ээ бо-луштары керек. Мындан сырткары аларда өз ара иштешүү мүмкүнчүлүгү бо-лушу керек. Алар гуманитардык жардамга чейин жана анын учурунда калктын күтүлбөгөн кырсыкка даяр турушуна, келечектеги ыктымал коркунучтарды азайтууга мүмкүндүк бергидей турган иш-чараларды аткара башташы керек.

Эгер жабыр тарткан калкка карата гуманитардык чара көрүүнүн алгачкы учурунда эле кайра калыбына келтирүүгө карата алдын ала даярдык көрүлүп, тийиштүү иш-чаралар аткарылса, жабыркагандардын кайра калыбына келишинин баштапкы этабы натыйжалуу өтөт. Калыбына келүү процессинин баштапкы этабы – жардам берүү менен коштолгон узак мезилге созулуучу процесс. «Коомдук сфера» долбоору кырсыктан кийинки калыбына келүү процессинин алгачкы учуру өтө маанилүү экенин белгилеп, китептин бардык жеринде жана керектүү болгон учурларда ага шилтеме жасап, эске салып турат.

Гуманитардык сферадагы белгилүү көрүнүштөр же жагдайлар жана алардын «Коомдук сфера» долбооруна тийгизген таасири

Акыркы бир нече жылдын ичинде гуманитардык жана башка маанилүү сфераларда кырсыктар менен кагылыштарга жана гуманитардык иштерге тиешелүү бир нече жаңы жагдайлар жаралды. Бул окуу куралын кайра карап чыгуу учурунда төмөнкү жагдайлар эске алынган:

- жабыркагандарга жергиликтүү жана мамлекеттик деңгээлде гуманитардык жардам берүү маселесине идеялык жактан жана иш-жүзүндө көмөк көрсөтүү, жабыркагандар менен кеңешүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү, жабыр тарткан мамлекеттин жана

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

анын мекемелеринин гуманитардык чара көрүүгө байланышкан мүмкүнчүлүктөрүн көбөйтүү же күчөтүү;

- гуманитардык сферада жигердүү болуу, гуманитардык иштерге жана жабыр тарткандарга байланышкан жоопкерчиликти түшүнүү, башка агенттиктер жана бийлик органдары менен иштешүүдө күжүрмөн же жигердүү болуу, гуманитардык реформага көңүл буруу (кластердик ыкма), Агенттиктер аралык Туруктуу Комитеттин (ААТК – IASC) колдоосу астында коргоо жана гуманитар-дык чара көрүү маселелерине басымды күчөтүү;
- климаттык өзгөрүүнүн натыйжасында келип чыгышы ыктымал келечектеги кырсыктар жана алардын айынан жапырт журт которуу, жана айлана-чөйрөнүн бузулушу калктын ар тараптан начарлашына түрткү берерин билүү жана түшүнүү;
- шаарда жашаган кедей адамдардын саны тез өсүп жатканын жана алардын акчага муктаждыгын, коомдогу башка адамдар менен тең укуктуу болушуна жана башка жашоо жагдайларына байланышкан өзгөчө зарылдыгыктарын аныктоо;
- жардам берүү жаатындагы жаңы ыкмаларга, мисалы, накт түрүндө же кепилдик шарты менен акча которуу жана гуманитардык жардам катары узак жерлерден керектүү буюмдарды ташып келүүнүн ордуна, жергиликтүү базарлардан же дүкөндөрдөн эле сатып берген оң экендиги ж.б. ушул сыяктуу нерселерге көңүл буруу;
- кырсыктын пайда болуу коркунучун азайтуу зарыл экенин түшүнүү;
- аскер күчтөрүн жана гуманитардык эмес сферада иштеген тараптарды гуманитардык жардам иш-аракеттерине катышууга кызыктыруу жана тартуу, жарандык жана аскердик тараптардын гуманитардык сферада иштешүүсүнө жол ачуучу стратегияларды, атайын нуускамаларды иштеп чыгуу
- жеке сектордун гуманитардык иштерге катышуусун күчөтүү жана алардан жарандык-аскердик диалог сыяктуу өз ара иштешүү стратегияларын жана ага байланыштуу көрсөтмөлөрдү өнүктүрүүнү талап кылуу.

«Коомдук сфера» долбоору окуу куралында жогоруда айтылган жагдайлардын баарын, айрыкча жарандык жана аскердик тараптардын ортосундагы мамилелер, жабыр тарткандардын кайра калыбына келиши жана накт акча которуу маселелерин чагылдырат.

Жабыр тарткандардын айланасындагы конкреттүү жагдайды түшүнүү

Гуманитардык иштерди аткаруудан мурда жабыркагандардын ар бир тармак боюнча муктаждыктары менен мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө же талдоо максатында алардын учурдагы жагдайын, тагыраак айтканда алардын айланасындагы конкреттүү жагдайды толук жана ар тараптан иликтеп чыгуу (баа берүү жана мониторинг жүргүзүү) керек. Мына ошондо гана гуманитардык иштер натыйжалуу болот.

Бул окуу куралы негизинен жабыр тарткандардын айланасындагы ар түрдүү жагдайларды же шарттарды түшүнүүнүн жана гуманитардык программаларды ошол шарттарга ылайыкташтыруу ыкмасы катары иштеп чыгарылган. Ошентип, бул окуу куралы гуманитардык иштерди аткаруучуларга конкреттүү жагдайларда пайдаланыла турган жалпы стандарттарга жетүү үчүн керектүү көрсөтмөлөрдү берет жана жабыр тарткандардын өзгөчө муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн белгилейт.

Кырсыктан зыян тарткан адамдардын баарынын мүмкүнчүлүгү же ыйгарым укуктары бирдей эмес. Ошондуктан алар өздөрүнүн улутунуна, тутунган динине жана саясатына жараша кырсыктан ар түрдүүчө таасир алышат. Мисалы, бир жерден экинчи жерге көчүү – эч кандай коопсуз, кадыресе турмушта жашап келген адамдарды алдастатып коюушу мүмкүн. Аялдар, балдар, улгайгандар, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар же ЖИКС менен ооруган адамдар өздөрүнүн жашоо-тиричилиги үчүн зарыл болгон негизги жардамды табигый, маданий же социалдык тоскоолдуктардын айынан ала албай кыйналышы ыктымал.

Мындай адамдарга тийиштүү көңүл бурбай «алсыз топтордун» узун тизмеси катары кароо терс натыйжаларга алып келерин жана алардын бара-бара коомдон четтеп каларын эчак эле тажрыйбалар көрсөткөн.

Жабыркагандарга жардам берүүдө жана алардын кайра калыбына келүүлөрүнө көмөк көрсөтүүдө келечекте пайда болушу мүмкүн болгон коркунучтарды жана кооптуу жерлерди эске алуу керек. Мына ошондо гана сырткы таасирлерге көбүрөөк туруштук бере ала турган коопсуз коом кура алабыз. Мисалы, азыркы учурдагы климаттын өзгөрүүсү дүйнөнүн көп бөлүктөрүндө кооптуу жагдай тезу баштады. Биз коомдогу алсыз жактарыбызды, мүмкүнчүлүктөрүбүздү жана алдыдагы ыктымал коркунучтарды салттуу түрдө билебиз, бирок аларды келечектеги климаттык коркунучтар менен чогуу карашыбыз керек.

Белгилүү бир кырсыкка байланышкан өзгөчө кырдаалга жана жабыр тарткан калктын өзгөчө муктаждыктарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө адилеттүү баа берүү үчүн бул окуу куралында бир нече туташ темалар берилет. Бул темалар гендер маселеси, балдар жана улгайган адамдар, КИВ жана ЖИКС менен ооругандар, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жана жеке адамдар менен чакан топторго алардын муктаж жактарына байланышкан психологиялык жардам көрсөтүү маселесин камтыйт. Ошондой эле жабыр тарткан калктын баарына таасир тийгизген маселелерди, айлана-чөйрө жана кырсык болуу коркунучун азайтуу (климаттын өзгөрүүсүн кошкондо) темаларын да камтыйт. Китептин киришүү бөлүмүнүн аягында ар бир тема тууралуу кененирээк маалымат берилет.

Башка гуманитардык стандарттар менен болгон байланыш

«Сфера» долбоорунун окуу куралын жалгыз китеп катары сактап-пайдалануу үчүн гуманитардык жардамдын төрт негизги тармагына же секторуна басым жасоо керек. Натыйжалуу гуманитардык жардамдын

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

бир бөлүгү болуп саналган башка секторлордун өздөрүнүн стандарттары бар. Алардын бир нечеси «Сфера» долбоорунун башка уюмдардын стандарттары менен макулдашып иштеген стандарттарында чагылдырылып, өзүнчө том болуп басып чыгарылган. **«Сфера» долбоорунун стандарттары**н иштеп чыгууда кандай талаптар аткарылса, бул стандарттарды карап чыгууда да ошол эле талаптар эске алынган. Мында гуманитардык агенттиктердин өзгөчө кырдаалдарда билим берүү тармагынын биргелешип иштөөчү топторунан керектүү кеңештер алынган (Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE)). Ошондой эле маалымат же билим берүүгө байланышкан бул минималдык стандарттарга да көңүл бурулган: өзгөчө кырдаалдарга карата даярдык жана чара көрүү, жабыр тарткандардын кырсыктан кийин оңолуусу; чакан ишкердикти өнүктүрүү жана билим берүү (the Small Enterprise Education and Promotion (SEEP)) багытында биргелешип иштеген топтордун же уюмдардын кырсыктан кийинки экономикалык абалды калыбына келтирүүгө байланышкан минималдык стандарттары; кырсыктан жабыр тарткандардын мал-мүлкүн коргоо, калыбына келтирүү максатында көрүлүүчү чараларга байланышкан көрсөтмөлөр менен стандарттар (ЖМКККС).

Өзгөчө кырдаалдарда билим берүү – адам өмүрүн сактоо жана колдоо жолдорунун бири. Өзгөчө кырдаал учурунда жабыркагандарды коопсуз жерге чогултуп, керектүү маалымат жана билим берүү алардын өздөрүн кадимки абалдагыдай сезишине шарт түзөт жана эксплуатация менен зыянга каршы психологиялык, психосоциалдык жактан колдоо көрсөтөт. Билим же маалымат берүү иш-аракеттерин жабыркагандарга төмөнкү маанилүү маалыматтарды жеткирүү максатында пайдаланса болот: коопсуздук, жашап кетүү үчүн керектүү болгон көндүмдөр, денсоолук жана гигиена тууралуу негизги маалыматтар. Гуманитардык агенттиктердин өзгөчө кырдаалдарда билим берүү тармагында биргелешип иштөөчү топторунун «Күтүлбөгөн кырсыка карата алдын ала даярдык көрүү, кырсык учурунда гуманитардык жардам көрсөтүү жана кырсыктан кийин оңолууга жардам берүү» деп аталган минималдык стандарттары биринчи жолу 2004-жылы басмадан чыгып, 2010-жылы жаңыланган. Алар 2008-жылы «Сфера» долбооруна өнөктөш болуп калышкан. Башкача айтканда, алар «Сфера» долбоорунун стандарттары менен келишип иштеген стандарттар болуп белгиленген. Бул стандарттар төмөнкү нерселерди айкалыштырууга жардам берет: билим берүү жана ден соолук, суу, санитария жана гигиена, тамак-аш, баш калкалап турган жай жана коопсуздук. Андан сырткары, жабыркагандардын коопсуздугун сактоого, кырсыктарга карата даярдык көрүү жана гуманитардык жардам көрсөтүүгө байланышкан иш-чаралардын сапатын жакшыртууга, жоопкерчиликти күчөтүүгө жардам берет.

Чакан ишкердикти өнүктүрүү жана жабыркагандардын мал-мүлкүн коргоо жана калыбына келтирүү максатында көрүлүүчү гуманитардык чараларга байланышкан көрсөтмөлөр менен стандарттар Чакан ишкердик жөнүндөгү билим берүүдө бөлүмүндө камтылган. Бул стандарттар 2011-жылы «Сфера» долбооруна тутумдаш болуп калышы күтүлүүдө.

Бул окуу куралы менен чогуу пайдаланылуучу тутумдаш стандарттар, тагыраак айтканда «Сфера» долбоорунун стандарттары менен биргелешип иштөөчү стандарттар, кагылыштан же кырсыктан жабыр тарткандарга көргөзүлүүчү жардамдын сапатын жакшыртууга жардам берет. Мисалы, бул окуу куралын иштеп чыгууда төмөнкү гуманитардык агенттиктердин биргелешип иштеген топтору тарабынан пайдаланылуучу стандарттар эске алынган. Алардан көптөгөн маанилүү жана пайдалуу нерселер алынгандыктан, китептин бардык бөлүктөрүндө шилтемелер жасалат. Бул стандарттар: өзгөчө кырдаалдарда билим берүү тармагында биргелешип иштеген агенттиктер (INEE), Чакан ишкердикти өнүктүрүү жана ал жөнүндө Билим берүү тармагында биргелешип иштеген топтор (SEEP) тарабынан пайдаланылуучу стандарттар жана кырсыктан жабыр тарткандардын мал-мүлкүн коргоп, калыбына келтирүү максатында көрүлүүчү гуманитардык чараларга байланышкан нускамалар менен стандарттар.

Гуманитардык сферада иштеген башка агенттиктер, бирикмелер жана биргелешип иштеген уюмдар менен топтор жалпы стандарттардан тышкары өздөрүнүн иштерине байланышкан башка стандарттарды, кодекстерди да пайдаланышат. Алар өздөрүнүн стандарттары менен кодекстерин, техникалык экспертиза, агенттиктердин өзгөчө мандаттары жана башкаруудагы кемчиликтер сыяктуу өзгөчө муктаждыктарын канааттандыруу максатында иштеп чыгышкан. Зарыл учурларда колдонулуучу мындай өзүнчө стандарттар китептин техникалык бөлүмдөрүндө да айтылат.

«Коомдук сфера» долбоору гуманитардык **иштердин сапатын жакшыртуу** жана жабыркаган калк алдындагы жоопкерчиликти күчөтүү боюнча демилгечил топтордун же долбоорлордун курамдык бөлүгү болуп саналат да, төмөнкү топтор жана долбоорлор менен тыгыз байланышта иштейт: Гуманитардык мүмкүнчүлүктөрдү күчөтүү долбоору (ГМК) (The Emergency Capacity Building (ECB), Гуманитардык жооптуулукту күчөтүү боюнча кызматташтык (ГЖКК) (The Humanitarian Accountability Partnership (HAP), Окуп-үйрөнүү жана жооп-керчиликти күчөтүү аркылуу гуманитардык иштерди жакшыртуу долбоору (ОЖГЖ) (The Active Learning Network for Accountability and Performance in Humanitarian Action (ALNAP), «Жардамчы адамдар» долбоору (ЖА) (People In Aid).

Окуу куралынан сырткы маалымат

Бул окуу куралы «Сфера» долбоорунун эң негизги жана эң көп пайдаланылуучу аспабы болуп саналат. Аны электрондук форматта да окуса болот. Ал үчүн төмөнкү дареке кирүү керек: [website \(www.sphereproject.org\)](http://www.sphereproject.org). Бул элек-трондук даректен «Сфера» долбоору жөнүндө акыркы жаңылыктарды жана керектүү тексттерди алса болот.

Бул окуу куралы көптөгөн тилдерге которулган ар түрдүү тренинг жана маалымат материалдары менен коштолот. Мындай материалдар көбүнчө жергиликтүү конкреттүү жагдайларга ылайыкташтырылып, гу-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар
манитардык иштерди аткаруучулардын тажрыйбасына негизделет. Бул китепте ошондой эле «Сфера» долбоорун жүзөгө ашыруучу уюмдардын же топтордун иш-аракеттеринин жалпы кыймылы жана бул долбоордун рухун бийик деңгээлде сактап туруучу, бири бири менен

тыгыз байланышып кеңейип туруучу, жана кээде расмий эмес түрдө иштөөчү уюмдардын же жамааттардын биргелешип иштеген топтору сыпатталат. «Сфера» долбоору кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарын жана укуктарын коргоо максатында көрүлүүчү гуманитардык иштердин сапатын жакшыртуу зарылдыгына басым жасайт. Бул долбоор негизделген мезгилинен баштап чоң ийгиликтерге жетишти, бирок мындай ийгиликтерди окуу куралынын өзү эле жарата албастыгы баарына түшүнүктүү болушу керек. Анткени аны адамдар, тагыраагы, силер гана ишке ашыра аласыңар.

Ар тараптуу мамилени талап кылган жана өз ара тыгыз байланышкан темалар

Бул окуу куралында көрсөтүлгөн ар тараптуу мамилени талап кылган, өз ара тыгыз байланышкан темалар гуманитардык жардамга байланышкан өзгөчө маселелерге басым жасайт жана жеке адамдар менен топтордун муктаждыкта-рын камтыйт. Китептин бул бөлүгүндө ар бир теманын айрым бөлүктөрү толук бойдон баяндалат.

Балдар: Балдардын баарын зыяндуу нерселерден коргоо жана аларга негизги жардам алууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн өзгөчө чаралар көрүлүшү зарыл. Де-мейде балдар кырсыктан жабыр тарткан калктын көпчүлүгүн түзөт, ошондуктан алардын көз караштарын жана кырсыктан кандай таасир алгандыгын кырсык болгон кырдаалдарга баа берүү учурунда гана эмес, башка учурларда да аныктоо зарыл. Алар гуманитардык кызматты жабыркагандарга жеткирүү, баа берүү жана мониторинг маселелерине да кандайдыр бир деңгээлде таасир тий-гизе алышат. Балдар менен жаштар кээ бир учурларда өздөрүнүн кыйын абал-дарынан терс жыйынтык чыгарып, терс таасир алууга өтө жакын болушат. Буга тамак-аш тартыш болгон учурлар, балдардын согушуп жаткан куралдуу топторго тартылуусу, аларды жынысык катнашка барууга мажбурлоо жана чечим кабыл алуу процессине алардын катыша албай калышы кирет. Баланын укуктары жөнүндөгү конвенцияда 18 жашка чейинки бала да инсан болуп эсептелери айтылат. Бул аныктама маданий жана коомдук жагдайларга жараша өзгөрүшү мүмкүн. Демек кырсык учурунда же андан кийин ар бир баланын же өспүрүмдүн гуманитардык жардамдан четте калбасын камсыз кылуу үчүн жабыр тарткан калк же жамаат бала деген түшүнүккө кандай аныктама берерин жана ага кандай мамиле жасаарын кылдат иликтөө зарыл.

Кырсык коркунучун азайтуу: Бул түшүнүк өзүнө төмөнкү нерселерди камтыйт: кырсыктын келип чыгышына түрткү берген факторлорду дайым иликтөө жана көзөмөлдөө, кырсыкка кабылуу коркунучтарын азайтуу, адамдар жана алардын мүлктөрүн сактоо коопсуздугун күчөтүү, айлана-чөйрөнү жана жерди акыл-эс менен башкаруу, калктын кырсыктуу окуяларга карата даярдыгын жакшыртуу аркылуу жалпы кырсык болуу коркунучун азайтуу. Жагымсыз же жаман окуяларга: катуу бороон, ташкын, кургакчылык жана деңиз суусунун өз деңгээлинен жогору көтөрүлүшү сыяктуу табигый кырсыктар кирет. Эгер мындай кырсыктар көбөйүп-күчөй берсе, климаттын глобалдык түрдө өзгөрүүсүнүн бир бөлүгү катары карала баштайт.

Айлана-чөйрө: жергиликтүү калктын жашоосуна жана тиричилик каражатта-рына таасир тийгизген биологиялык, химиялык жана

физикалык элементтердин баарын адамдар айлана-чөйрө деп түшүнүшөт. Айлана-чөйрө адамдарды табигый ресурстар жана мүмкүнчүлүктөр менен камсыз кылат. Бул ресурстар адамдарга жардам берип, алардын жашоо-шартынын жакшырышына салым кошот. Адамдар өз жашоосундагы зарыл максаттарын үзгүлтүккө учуратпоо үчүн бул табигый ресурстарды коргоп, аларды сарамжал пайдаланышы керек. Бул тармактагы минималдык стандарттар табигый ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу жана айлана-чөйрөнүн булганып-бузулуусу сыяктуу көйгөйлөрдү камтыйт. Алар айлана-чөйрөнүн жашоону колдоочу функцияла-рын коргоого, коркунучтары менен кырсыктарын азайтууга жана табигый системанын өзүнөн өзү калыбына келүүсүнө түрткү берүүчү механизмдерди караштырат.

Гендер: Көп учурларда бир эле жагдай эркектер менен аялдарга ар түрдүү таасир калтырат. Гендер маселеси мына ушул чындыкка басым жасайт. Аялдар менен эркектердин биологиялык өзгөчөлүктөрү жыныс деген сөз менен белгиленет. Адамдын жынысы – табигый нерсе жана ал адам төрөлгөндө эле аныкталат. Ошондуктан демейде өзгөрүлбөйт жана бардык жерде бирдей түшүнүлөт.

Аялдар менен эркектердин тең укуктары Гуманитардык хартиянын негизин түзгөн адам укуктарына байланышкан документтерде так жазылып, аныкталган. Аялдар менен эркектер гуманитардык жардам алууга, коргоого алынууга, адамдык баркынын сыйланышы жана тандоо укугу сыяктуу инсандык укукта-рынын таанылып-түшүнүлүүсүнө жана өздөрү тандаган жолду карманоо үчүн бирдей мүмкүнчүлүк алууга тең укуктуу. Гуманитардык жардам ар түрдүү муктаждыктарга негизделгенде гана натыйжалуу болот. Мындайча айтканда, аялдар менен эркектердин, кыздар менен балдардын кызыкчылыктары менен мүмкүнчүлүктөрүн жана кырсык же кагылыштын аларга тийгизген ар түрдүү таасирин түшүнүү. Гендердик анализ жүргүзүү аркылуу аялдар менен эркектердин милдеттери менен аткарган иштериндеги айырмачылыктарды, теңсиздиктерди, алардын ресурстарды пайдалануу жана көзөмөлдөө мүмкүнчүлүктөрүн, чечим кабыл алуу укуктарын жана шык-жөндөмдөрүн түшүнсө болот. Гендердик саясат бири бири менен тыгыз байланышкан маселелерди айкаштырат. Гуманитардык жардамды жабыркагандарга тең жана калыстык менен берүүдөгү максат – аялдар менен эркектердин ортосунда адилеттүүлүккө жетүүгө көңүл буруу жана аларга бирдей мамилени камсыз кылуу дегенди билдирет. Тарыхта гендердик маселелер аялдар менен кыздардын муктаждыктарын жана аларга байланышкан көйгөйлөрдү камтыган. Көп учурларда аялдар менен кыздардын абалы эркектердин абалына караганда начарыраак болот. Бирок гуманитардык коом кырсык учурунда эркектер менен

балдардын башына кандай кыйынчылыктар түшөрүн барган сайын көбүрөөк түшүнүүдө.

КИВ жана ЖИКС: КИВ көйгөйүнүн гуманитардык сферадагы басымдуулугун билүү үчүн ага байланышкан коркунучтарды жана кооптуу жактарды түшүнүү жана ага карата натыйжалуу чара көрүү зарыл. Көп учурларда коркунуч топторун (КИВ же ЖИКСти жугузуп алуу коркунучун алып жүргөн адам тобу, мисалы, эркектер менен жыныстык катнашка барган эркектер, баңгизатын сайынуу аркылуу алган баңгилер жана денесин саткандар/сойкулар) түзгөн адамдарга коом тарабынан кайдигер, кемсинтүүчү жана зордук мамиле жасал-гандыктан, аларга карата өзгөчө чаралар көрүлүүсү керек. Кээ бир учурларда жалгыз бой энелер, жаштар, мигранттар жана качкындар да мындай жардамга муктаж топтордун катарына кирип калышат. Элдин жапырт көчүүгө мажбур болушу үй-бүлөлөрдүн бөлүнүүсүнө, коомдогу бүтүндүктүн ыдыроосуна, адам жүрүм-турумун жөнгө салып туруучу коомдук жана жыныстык мамилелердеги ченемдердин бузулуусуна алып келет да, мунун натыйжасында эл арасында КИВ жугузуп алуу коркунучу да күчөп кетиши ыктымал. Мындай учурларда аялдар менен кичинекей балдар куралдуу топтор тарабынан зордук-зомбулукка алынып, сексуалдык жактан эксплуатациялануусу, мунун кесепетинен КИВ жугузуп алуу коркунучу көбөйүүсү мүмкүн. Мындай учурунда адамдар кырсыктан алдын алууга көмөк берүүчү кызматтарды же программаларды пайдалана албай калышат. Бул иш-чараларга же программаларга төмөнкүлөр кирет: КИВдин алдын алуу программалары, антиретровирустук терапия (ABT), Кургак учукту дарылоо жана алдын алуу программалары.

КИВ менен жашаган адамдар (КИВЖА) көп учурларда кемсинтүүдөн жана жаманаттылыктан азап чегишет. Ошондуктан зарыл болгон учурларда аларга карата сөзсүз купуялык принцибин так колдонуп, коргоого алуу абзел. Бул китептеги түрдүү секторлорго тиешелүү иш-чаралар КИВ маселесине басым жасап, анын жайылуусун токтотуучу иш-аракеттерди да камтышы керек. Ошондой эле адамдар арасында КИВ жугузуп алуу коркунучу менен анын кооптуу жактарын азайтуусу керек.

Улгайган адамдар: БУУнун аныктамасына ылайык 60 жаштан өткөн эркектер менен аялдар улгайган адамдар деп эсептелет. Бирок бул аныктама түрдүү кырдаалдарга жараша өзгөрүшү мүмкүн. Улгайган адамдар өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн калкынын эң жарды катмарында көп учурайт жана кырсыктан же кагылыштан көп жабыр тарткандардын улам көбөйүп бараткан бөлүгүн түзөт (мисалы, дүйнөдө 80 жаштан өткөндөрдүн катышы өсүүдө). Кырсык же кагылышты болтурбоо чараларын аткарууда да аларга тийиштүү көңул буруп-бай келет. Улгайган адамдардын күч-кубаттан тайышы, коомдон четтеп калышы, тиричилик кылуу мүмкүнчүлүгүнүн

чектелиши же токтошу, өнөкөт оорулары, кыймыл-аракеттерине байланышкан көйгөйлөрү, акыл-парасатынын начарлоосу жана үй-бүлөсүнүн же коомдун колдоосунан айрылышы алардын кырсык же кагылыш учурунда кароосуз калышынын негизги себептери болуп саналат. Түрдүү себептердин айынан үйүнөн алыска чыга албаган карыларды жана алардын кароосундагы үй-бүлөлөрдү аныктап, аларга жетүү үчүн өзгөчө аракеттерди жасоо керек. Улгайган адамдар да кырсык учурунда калктын аман калуусуна жана кырсыктан кийин оңолуп-кайра калыбына келишине зор салым кошо алат. Алардын балдарды тарбиялоодогу, мүмкүнчүлүктөрдү бөлүштүрүүдөгү жана киреше алып келүүдөгү орду жана кызматтары өтө маанилүү. Алар коомдун же жамааттын жашоосу жана кийинки жаш муундар үчүн керектүү акыл айта алат. Алар ошондой эле коомдун же жамааттын маданий өзгөчөлүктөрүн сактоого жардам беришет.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар: Бүткүл Дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюмунун (БДСУ) иликтөөсүнө ылайык улгайган адамдар менен жаш балдарды кошкондо, дүйнө жүзүнүн калкынын 7 же 10 пайызын мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар түзөт. Кырсыктар жана кагылыштар көп адамдардын жараат алышына жана анын натыйжасында мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелишинесүнө алып келиши мүмкүн. БУУнун Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары жөнүндөгү конвенциясына ылайык майыптык – бул мүмкүнчүлүгү чектелген (дене-бой, сезим, акыл-эс же психикалык мүмкүнчүлүктөрү чектелген) адамдар ортосундагы өз ара аракеттешүүсүнө жана алардын коом турмушуна башкалар менен бирдей негизде толук жана натыйжалуу катышуусуна кедерги болгон өксүк. Ошондуктан мындай тоскоолдуктар мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын гуманитардык жардам программаларына башка адамдар менен бир катарда толук жана натыйжалуу катышуусуна кедерги болот. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндөгү жаңы конвенцияда мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын кырсык же кагылыш учурундагы коопсуздугу жөнүндө маселеге өзгөчө көңүл бурулат (11-берене).

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар кырсык же кагылыш учурунда башкаларга караганда көбүрөөк коркунучка кабылышат жана көп учурларда жардам берүү же кайра калыбына келтирүү процессинен четте калышат. Коомдон же жамааттан четтеп калуу демейде кырсык учурунда көргөзүлүүчү жардам кызматтарына пайдаланууга жана ар кандай программаларга катышууга тоскоолдук кылат. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга кичинекей балдар жана улгайган адамдар менен катар ар түрдүү топтордогу адамдар кирет. Алардын баарынын муктаждыктарын «бир өлчөм же ченем» аркылуу аныктоого болбойт. Ошондуктан гуманитардык жардам иштерин аткарууда мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын өзгөчө билими, мүмкүнчүлүктөрү, көндүмдөрү жана жөндөмдөрү эске алы-

нышы керек. Анткени алардын ар биринин мүмкүнчүлүктөрү ар түрдүү жана ак кандай деңгээлде болот.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдын коомдо жашаган башка адамдардыкындай эле негизги муктаждыктары бар экенин да унутпоо зарыл. Алардын кээ бирлери өзгөчө муктаждыктары болушу мүмкүн. Буга алар пайдаланган аппараттарды же аспаптарды алмаштыруу жана реабилитациялык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү кирет. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга катары көрүлө турган бардык иш-чаралар алардын өз үй-бүлөлөрүнөн жана жамааттарынан обочолонуп калышына алып келбеши керек. Эгер гуманитардык жардам көрсөтүү учурунда мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар эске алынбаса, адамзат эңсеген коомду куруу мүмкүнчүлүгү толук бойдон жоголот. Ошондуктан мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды жабыр тарткан калкка гуманитардык жардам берүү жана кайра калыбына келтирүү иштерине сөзсүз тартуу зарыл. Демек, мындай кишилер жалпы калкка көргөзүлүүчү негизги гумани-тардык жардамдан сырткары атайын өздөрүнө багытталган жардамдарды да алууга толук укуктуу.

Психосоциалдык жардам: кырсыктар адамдарга руханий, денебойдук, сезимдик жана социалдык жактан терс таасир тийгизет. Мындай терс таасирлер адамдын азап чегип, ындыны өчүшүнө алып келет. Бул терс таасирлер таңдана турган деле нерсе эмес - аларды кишилердин көбү белгилүү бир убакыт өткөндөн кийин жеңишет. Жабыр тарткан адамдын кыйынчылыктарга туруштук бере алышына, аларды жеңе билишине, өз алдынча оңолушуна көмөктөшүү үчүн психикалык жана психосоциалдык кызматтар жер-жерлерде уюштурулушу керек. Эгер кырсык болгон учурдан баштап эле жабыр тарткан адамдар гуманитардык жардам иштерин жетектөө жана аткаруу процессине тартылса, иштин натыйжалуулугу артат. Гуманитардык жардам иштери туура башкарылып, туура аткарылбаса, жабыр тарткан калкка психосоциалдык жактан терс таасир этип, алардын руханий жана сезимдик абалына зыян тийгизип коюшу ыктымал. Гуманитардык агенттиктер жабыркагандардын кадырына шек келтирбегидей, иш-аракеттеринин натыйжасына ишенимин бекемдегидей кайрымдуу жана боорукер мамиле кылышы керек. Алар ошондой эле коопсуз-дукту, жайлуулукту толук камсыздоо максатында жабыр тарткандардын туткан динин жана маданиятын да сыйлашы керек.

Шилтемелер

БУУнун Бала укуктары жөнүндө конвенциясы: www2.ohchr.org/english/law/crc.htm

БУУнун Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясы: www.un.org/disabilities/

БДССУнун документтери: www.who.int/disabilities/en/

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Гуманитардык Хартия

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Гуманитардык Хартияны бул окуу куралында берилген Негизги жана минималдык стандарттардын жана Коргоо Принциптеринин этикалык жана мыйзамдык негизи катары караса болот.

Алар бир жагынан белгиленген мыйзамдуу укуктар менен милдеттенмелердин, экинчи жагынан жалпы ишенимдердин же көз караштардын баяндамасы болуп саналат.

Мыйзамдуу укуктар менен милдеттенмелер (кырсык жана кагылыштан жабыр таркан адамдын бейпил турмушуна эң көп тиешеси бар негизги укуктук принциптер) бул окуу куралында кыскача баяндалат. Ал эми жалпы ишеним дегенибиз – бул гуманитардык агенттиктердин арасында кырсыкка же кагылышка карата жооптуу жана катышуучу тараптардын ордун, жоопкерчилигин аныктай ала турган принциптер жөнүндө макулдашуу аракетти.

Бул окуу куралы коомдук сферага жардам берүү иштери менен алектенген гуманитардык агенттиктердин милдеттерин камтыйт жана гуманитардык иштерге катышкан бардык адамдарды же уюмдарды жалпы принциптерди кабыл алууга чакырат.

Гуманитардык Хартия

Биздин ишенимдер

1. Гуманитардык Хартия гуманитардык агенттиктер карманган жалпы көз карашты билдирет. Бул көз карашка ылайык, кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан бардык адамдар татыктуу жашоого зарыл болгон негизги шарттарды өздөрүнө камсыз кылуу үчүн жардам жана коргоо алууга укуктуу. Биз бул Гуманитардык Хартияда баяндалган принциптер баарыга бирдей таандык экендигине: кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан бардык адамдарга (алар кайсы жерде гана болбосун) жана аларга жардам берүүгө же коопсуздук камсыз кылууга умтулган кишилер же уюмдарга да тийиштүү экенине ишенебиз. Бул принциптер эл аралык мыйзамдарда чагылдырылган. Ал мыйзамдардын негизин бардык адамдар эркин болуп төрөлүп, бирдей кадырбаркка жана укуктарга ээ деген гуманизмдин моралдык принциптери түзөт. Бул принципке таянуу менен биз төмөнкү гуманитардык талаптын туура экенин ырастайбыз: кырсыктын же кагылыштын айынан келип чыгуучу азапты болтурбоо же жеңилдетүү максатында сөзсүз кандайдыр бир чара көрүлүшү керек жана бул принципти эч нерсе жокко чыгара албайт.

Биз жергиликтүү, мамлекеттик жана эл аралык гуманитардык агенттиктер катары бул Хартияда жазылган принциптерди карманууга, алардын ишке ашырылышына түрткү берүүгө, жайылтууга жана зыян тарткандарды коргоого, аларга жардам көрсөтүүдөгү минималдык стандарттарга жооп берүүгө милдеттенебиз. Биз өкмөттүк жана жеке тараптарды, гуманитардык иштерге катышкандардын бардыгын

төмөндө көрсөтүлгөн гуманитардык жалпы принциптер менен укуктар менен милдеттерди колдоого чакырабыз.

Биздин милдет жана кызмат

2. Биз кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан адамдардын негизги муктаждыктары адегенде өздөрүнүн жеке аракеттери, коом жана жергиликтүү институттар аркылуу канааттандырыларын түшүнөбүз. Биз зыян тарткан мамле-кеттин негизги милдети жана жоопкерчилиги жабыр тарткан жарандарына өз убагында жардам көрсөтүү аркылуу алардын корголушун жана коопсуздугун камсыз кылуу, ошондой эле алардын калыбына келишине көмөкчү болуу экенин түшүнөбүз.

Биз расмий жана ыктыярдуу иш-аракеттердин айкалышуусу маселелердин алдын алууда жана аларга карата өз убагында чара көрүүдө чечүүчү мааниге ээ экенине ынандык. Бул жагынан Кызыл Крест коомдук уюму, Кызыл Жарым ай кыймылы жана башка жарандык коомдун катышуучулары мамлекеттик бийлик органдарына зор колдоо көрсөтүшөт. Биз мамлекеттин мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгон учурда ага өз милдеттерин аткарууга жардам берүүдө эл аралык коомдордун, өкмөттүк донорлордун жана аймактык уюмдардын мааниси жана милдеттери көбүрөөк болорун тастыктайбыз. Биз БУУнун мандаттык агенттиктеринин жана Кызыл Крест Эл аралык комитетинин өзгөчө милдеттерин баалайбыз жана колдойбуз.

3. Биз гуманитардык агенттиктер катары жабыр тарткан калктын муктаждыктары менен мүмкүнчүлүктөрүн камтыган милдеттерибизге түшүнүк беребиз, ошондой эле жапа чеккендердин өз өкмөттөрүнүн же аларды көзөмөлдөөчү бийликтин жоопкерчилигтерин да түшүндүрөбүз. Жабыр тарткандарга көмөк көрсөтүүдөгү биздин кызмат – кырсыкты жоюуга катышуучулардын өз милдеттерин дайым эле өз алдынча толук аткара албастыгын же болбосо аткарууну дайым эле каалай бербестигин көрсөтүү. Бул Хартияда жазылган гуманитардык талаптарды жана башка принциптерди туруктуу түрдө жана мүмкүнчүлүккө жараша аткаруу аркылуу биз компетенттүү органдардын жабыр тарткан адамдарга жардам берүү жана коргоо аракеттерине колдоо көргөзө алабыз. Биз мамлекеттик жана мамлекеттик эмес катышуучулардын баарын гуманитардык агенттиктердин көз карандысыз, калыс жана адилеттүү кызматын сыйлоого, объективдүү тоскоолдуктар менен катар жүз берип жаткан субъективдүү тоскоолдуктарды да жеңүү аркылуу алардын иштерине жардам берүүгө, коопсуздугун сактоого, ошондой эле алардын жабыр тарткан калк жашаган аймакка өз убагында жана туруктуу түрдө барып туруусуна тоскоолдук кылбоого чакырабыз.

Жалпы принциптер, укуктар жана милдеттер

4. Биз гуманитардык агенттиктер катары өз кызмат-тарыбызды сунуш кылууда гуманизм принцибине жана гуманитардык талапка таянабыз,

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

кырсыктан же кагылышуудан зыян тарткан адамдарды жынысына, чоң-кичинелигине карап бөлбөстөн, баарынын укук-тарын тең баалайбыз. Буларга адам укуктарынын жана качкындар мыйзамынын жоболорунда чагылдырылган коргоого алынуу жана жардам алуу укуктары да кирет. Төмөндө бул укуктардын кыскача тизмеси берилет:

- ▶ **татыктуу жашоо укугу;**
- ▶ **гуманитардык жардам алуу укугу;**
- ▶ **коргоо жана коопсуздук укугу.**

Бул укуктар эл аралык мыйзамдарда жогоруда көрсөтүлгөндөй тартипте баяндалбаса да бир катар белгиленген укуктарды камтыйт жана гуманитардык талаптын маанисин көбүрөөк толуктайт.

5. **Татыктуу жашоо укугу** эл аралык мыйзам жоболорунда, айрыкча адамдын татыктуу жашоо укуктарына тиешелүү төмөнкү документтерде чагылдырылган: жашоонун белгиленген стандарттарына ылайык жашоо укугу, кыйноодон жана таш боор мамиледен эркин болуу укугу, антигумандык, адам укугун бузуучу жана кемсинтүүчү мамиледен же жазадан эркин болуу укугу.

Жашоо укугу өмүргө коркунуч пайда болгон учурларда коргоо милдетин да камтыйт. Мындай милдет адамдын өмүрүн сактоого байланышкан иш-чараларга тоскоолдук кылбоону да билдирет. Татыктуу жашоо деген түшүнүк дени сактыгын гана эмес, адамдын башка да баалуулуктарын жана ишенимдерин, инсандык укуктарын, эркиндигин, диний салттарын сыйлоо жана кайсы бир динге ишенүүсүнө тыйуу салбоону камтыйт.

6. **Гуманитардык жардам алуу укугу** – татыктуу жашоо укугунун негизги бөлүгү. Гуманитардык жардам алуу укугуна жетиштүү тамак-аш, суу, кийим, баш калкалап турган жай жана эл аралык мыйзамда так көрсөтүлгөн адамдын саламаттыгына тиешелүү негизги талаптар сыяктуу тийиштүү жашоо стандарттары кирет. «Сфера» долбоорунун Негизги жана минималдык стандарттары жогоруда айтылган укуктарды чагылдырып, алар кантип ишке ашырылышы керек экенин түшүндүрөт. Бул айрыкча кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткандарга жардам көрсөтүү маселесине тиешелүү. Жабыр тарткандарга гуманитардык жардам берүү иштерине катышкан мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдар же топтор жабыркагандарга жогоруда айтылган укуктарды толук камсыз кыла албай калган учурларда жардам берүүнү каалаган башка уюмдарга же топторго мүмкүнчүлүк берүү керек. Мындай жардамдар калыстык принциби боюнча берилүүсү абзел. Калыстык принцибине ылайык жардам адам муктаждыктарына гана негизделип, ошол муктаждыктарга гана жараша берилиши керек. Гуманитардык жардам алуу укугу кемсинтпөө же дискриминация кылбоо тууралуу төмөнкү кеңири жайылган принципти чагылдырат: эч ким өзүнүн коомдук абалынын, курагына, жынысына, расасына, те-

рисинин түсүнө, улутуна, сексуалдык багытына, тилине, динине жана жарандыгына карай басмырланбашы керек.

7. **Коргоо жана коопсуздук укугу** эл аралык мыйзам жоболоруна, Бириккен Улуттар Уюмунун жана башка өкмөттөр аралык уюмдардын резолюцияларына жана мамлекеттердин өз карамагындагы адамдарды коргоого байланышкан башкы милдеттерине негизделет. Кырсык же кагылыш учурунда адам коопсуздугу жана корголушу – өзгөчө мамилени талап кылган гуманитардык маселе. Бул маселе качкындардын жана мамлекеттин ичинде көчүүгө мажбур болгон кишилердин коргоого алынышын жана коопсуздугун камтыйт. Мыйзамда көрсөтүлгөндөй, кээ бир адамдар расасына, жаш курагына, жынысына жана башка өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу тиги же бул деңгээлде басмырлоого кабылып турушат. Мындай адамдар аларды коргоого жана аларга жардам берүүгө байланышкан өзгөчө иш-чараларга муктаж болушу мүмкүн. Биз мамлекеттин мындай адамдардын укуктарын коргоого чамасы жетпей калса же аны каалабаса, андай адамдарга эл аралык жардам көргөзүлүшү зарыл экенине ишенебиз.

Жарандык калкты жана көчүүгө мажбур болгон адамдарды коргоого байланышкан мыйзам төмөнкү нерселерге өзгөчө көңүл бурууну талап кылат:

(i) Куралдуу кагылыш болгон учурда эл аралык гуманитардык мыйзам-да белгиленгендей кагылышка катышпаган адамдарга жардам көрсөтүү жана аларды коргоо үчүн атайын мыйзамдуу иш-чаралар алдын ала караштырылышы керек. Айрыкча 1949-жылдагы Женева Конвенциясы жана 1977-жылдагы кошумча протоколдор эл аралык жана эл аралык эмес куралдуу кагылыштарда эки тарапка тең белгилүү бир милдеттерди жүктөйт. Биз жарандык калктын кол салуулардан жана санкциялардан корголуусуна, айрыкча төмөнкү нерселердин маанилүүлүгүнө басым жасайбыз: жарандык калк менен куралдуу кагылыштын катышуучуларын, жарандык объектилер менен аскер объектилерин ажырата билүү принциби; күч колдонууда жана кол салууларга карата сактык чараларын көрүүдө пропорционалдуулук же теңдик принциби; белгиленген же мээленген жерге эле эмес, чаржайыт зыян келтирүүчү куралдарды колдонуудан, өтө чоң жана ашыкча зыян же жараат пайда кылуучу же ашыкча кыйналууну пайда кылуучу куралдарды колдонуудан сактануу милдети; гуманитардык жардамдын адилеттүү жана калыс түрдө берилишине мүмкүнчүлүк же шарт түзүү милдети. Куралдуу кагылыш учурунда жарандык калк кээ бир кыйынчылыктардын же азаптардын алдын алышы да мүмкүн. Мындай кыйынчылыктардын же азаптардын көбү жогоруда айтылган негизги принциптерди аткарбагандыктан келип чыгат.

(ii) Баш калка издөө укугу куугунтука алынган жана зордук-зомбулукка кабылган адамдар үчүн өтө маанилүү. Кырсыктан же кагылыштан жа-быр тарткан адамдар көп учурда коопсуздук жана

жан багуу максатын-да үйлөрүн таштап кетүүгө мажбур болушат. Качкындардын абалына байланышкан 1951-жылкы Конвенцияга (өзгөртүүлөр жана оңдоолор менен) жана башка эл аралык жана регионалдык келишимдерге ылайык, жашап жаткан же жарандары эсептелген мамлекет тарабынан корголбой калып, коопсуз жашоо үчүн башка мамлекетке кетүүгө мажбур болгон адамдардын коопсуздугун камсыздоо керек. Бул конвенциялардын жана келишимдердин эң негизги принциби – качкындарды же баш калка издеген адамдарды өз мекендерине зордоп кайтарбоо.

Бул принципке ылайык эгер өзүнүн жашаган жеринен башка мамлекетке качкын болуп же баш калка издеп келген адам өз мекенинде укугу бузулуп, ырайымсыз мамилеге, жазага же кыйноого кабылса же анын жашоосу, эркиндиги жана өмүрү коркунучка туш келе турган болсо, аны кайра өз мекенине кайтарбоо керек. Адам укуктары тууралуу эл аралык мыйзамга, 1998-жылы кылдаттык менен талкууланып, иштелип чыккан «Өлкө ичинде көчүп, жер которууга мажбур болуу» маселеси тууралуу жетектөөчү принциптерге, тийиштүү регионалдык жана мамлекеттик мыйзамдарга ылайык жогоруда айтылган принциптер өлкө ичинде жер которуп, көчүүгө мажбур болгон адамдарга да тиешелүү.

Биздин милдеттенме

8. Биз өз кызматыбызды жабыркагандар гуманитардык жардам көрсөтүү процессинде борбордук орунда турат деген үмүт менен сунуштайбыз жана аларга жардам берүүдө алардын жана айрыкча коомдон четтетилип калган жана кароосуз топторго кирген адамдар муктаждыктары толук канааттандырылуусу үчүн гуманитардык жардам берүү иштерине алар да жигердүү катышуусу керек экенин түшүнөбүз. Биз жергиликтүү топтордун же уюмдардын кырсыктарды болтурбоо, ага карата даярдык көрүү, кырсык болгон учурда чара көрүү жана кырсыктан кийин жабыркагандардын оңолушуна жардам берүүчү иш-аракеттерин колдоого аракет кылабыз. Ошондой эле гуманитардык жардам көрсөтүү иштерине катышкан бардык тараптардын мүмкүнчүлүктөрүн бардык учурда кеңейтүүгө умтулабыз.
9. Биз жабыркагандарды гуманитардык жардам менен камсыздоо аракеттери кээде күтүүсүз терс натыйжаларга алып келиши мүмкүн экенин билебиз. Жабыр тарткан калк жана бийликтегилер менен кызматташып, гуманитардык иштердин жергиликтүү коомго же айлана-чөйрөгө тийгизиши ыктымал бардык терс таасирлерин колдон келишинче азайтууга умтулабыз. Эгер куралдуу кагылыш тууралуу кеп кыла турган болсок, гуманитардык жардам берүү жарандык калктын кол салууларга каршы мурдагыдан да коргоосуз болуп калышына же каршылаш тараптардын биринин үстөмдүк кылышына алып келиши да мүмкүн экенин түшүнөбүз. Биз мындай терс натыйжаларды жогоруда айтылган принциптерге ылайык азайтууга милдеттенебиз.

10. Биз Гуманитардык иштердин ушул Хартияда көрсөтүлгөн принциптери боюнча жана Эл аралык Кызыл Крест уюмунун, Кызыл жарым ай кыймылынын жана башка Бейөкмөт уюмдардын кызматкерлеринин Гуманитардык жардам берүү учурундагы жүрүм-турум эрежелерине байланышкан жүрүм-турум Кодексин жетекчиликке алып иштейбиз. (1994).
11. «Сфера» долбоорунун Негизги жана минималдык стандарттары гуманитардык агенттиктердин татыктуу жашоо үчүн зарыл, минималдуу талаптар тууралуу түшүнүктөрү менен тажрыйбаларынын негизинде ушул Хартияда берилген жалпы принциптер практикалык мазмунга ээ болот. Белгиленген стандарттар көптөгөн жагдайларга жараша жүзөгө ашырылат. Алардын көбү биздин эркибизге көз карандысыз болушу мүмкүн, бирок биз аларга жетүүгө жана жоопкерчиликти иштөөгө ырааттуу түрдө аракет кылабыз. Биз зыян тарткан мамлекеттерди, сүрөөнчү мамлекеттерди, эл аралык уюмдарды, жеке жана өкмөттүк эмес тараптарды жана башка бардык тараптарды «Сфера» долбоорунун Негизги жана минималдык стандарттарын талкууланып кабыл алынган ченемдер катары расмий түрдө кабыл алууга чакырабыз.
12. Биз кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан адамдардын татыктуу жана коопсуз жашоосу үчүн зарыл болгон бардык талаптардын ичинен жок дегенде минималдык талаптарын Негизги жана минималдык стандарттарга ылайык камсыз кылууга бардык аракеттерди жасайбыз. Мындай минималдык талаптарга таза суунун, тамак-аштын, баш калкалап турган жайдын, санитариянын жана медико-санитардык жардамдын жетиштүүлүгү кирет. Бул максатты ишке ашыруу үчүн биз мамлекеттерге, башка тараптарга жабыр тартан адамдарга карата өздөрүнүн моралдык жана мыйзамдуу милдеттерин аткарууга колдоо көргөзөбүз. Биз тараптан көргөзүлө турган гуманитардык жардамдын натыйжалуу, милдеттүү түрдө аткарылышын, жабыр тарткандардын алдындагы жоопкерчилигибизди төмөнкү иш-чараларды аткаруу аркылуу камсыз кылууга милдеттенебиз: жабыркаган калктын айланасындагы конкреттүү жагдайга сапаттуу баа берүү жана мониторинг жүргүзүү, маалымдоо жана чечим кабыл алуу иштеринин ачык-айрым болушун камсыз кылуу, башка тараптар менен бардык деңгээлде натыйжалуу иштешүү же кызматташуу. Биз кырсыктан жабыр тарткан калктын гуманитардык жардам иштерине катышуусуна басым жасайбыз да, айрыкча алар менен кызматташып иштөөгө милдеттенебиз. Биз кимге жардам көрсөтүүгө умтулсак, аларга карата жооптуу болушубуз керек экенин түшүнөбүз.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Коргоо принциптери

Бул бөлүмдү кантип пайдалануу керек?

Гуманитардык иштин негизги эки принциби бар: коргоо жана жардам берүү. Бул окуу куралынын көбүн техникалык бөлүмдөр түзөт. Бул окуу куралында, айрыкча техникалык бөлүмдөрдө жардам берүү иштери сыпаталат, ал эми бул бөлүмдө коргоо принциптери баяндалат. Бул бөлүмдөгү «гуманитардык агенттиктер зордук-зомбулуктан зыян тарткан адамдарды коргоого кантип салым кошо алат?» деген суроо Гуманитардык Хартиянын негизинде каралат. Хартияда белгиленген жардам алуу укугу жана башка бардык укуктарды сыйлоо жана ишке ашыруу процессиндеги гуманитардык агенттиктердин милдеттери жана кызматтары да каралат.

Бул бөлүм эки бөлүктөн турат:

- Киришүү бөлүгү. Бул бөлүктө жабыр тарткан калкка гуманитардык жардам көрсөтүү жана алардын укуктарынын сыйланышын камсыз кылуу иштерине катышкан бардык тараптардын жалпы милдеттери көргөзүлөт.
- Коргоонун төрт принциби. Бул бөлүктө гуманитардык иштер жана коргоонун негизги элементтери каралат. Аларды гуманитардык агенттиктердин жабыркагандарды коргоо процессиндеги милдеттери менен кызматтарын көрсөтүүчү көрсөтмөлөр коштойт. Маалымат бөлүгүндө коргоо маселесине тиешелүү материалдар жана стандарттар берилет.

Мазмуну

Киришүү	41
Коргоо Принциптери	46
Шилтемелер жана кошумча маалымат	58

Киришүү

Коргоо жана гуманитардык жардам

Коргоо маселеси кырсык же куралдуу кагылыштан жабыр тарткан адамдардын коопсуздугу, кадыр-баркы жана укуктарына байланыштуу. Гуманитардык Хартияда адамдардын гуманитардык жардам иштерине тиешелүү эң негизги укуктары баяндалат. Бул бөлүмдө коргоого байланышкан укуктар, жабыр тарткан калкка зыян тийгизип албоонун гуманитардык агенттиктер пайдалана ала турган жолдору жана алар кантип адамдарга коопсуздук камсыз кылууга түрткү бере алары баяндалат. Жабыр тарткандардын зордук-зомбулуктан жана алардын татыктуу жашоо үчүн керектүү болгон каражаттарын атайы тартып алуу аракеттеринен корголуусу коргоого байланышкан негизги маселелер болуп саналат.

Бул маселелер бардык гуманитардык иштердин натыйжалуу болуусуна түрткү берүүчү төрт негизги принциптин пайда болуусуна алып келет:

1. Иш-аракетиңердин натыйжасы катары пайда болуусу мүмкүн болгон зыянды болтурбоого аракет кылгыла.
2. Адамдардын гуманитардык жардамды адилеттүү түрдө алуусун камсыз кылгыла.
3. Адамдарды зордук-зомбулук же күч колдонуунун натыйжасында пайда боло турган физикалык жана психосоциалдык зыяндан коргоула.
4. Укуктарга байланыштуу талаптарды колдоо, адилетсиз мамилеге каршы чара көрүлүүсүнө жана жабыр тарткандардын кайра калыбына келүүсүнө түрткү берүү.

Гуманитардык жардам көргөзүү иштерине байланышкан бул төрт Принцип кырсык же кагылыш болгон учурларда көп кезигүүчү олуттуу коркунучтарды чагылдырат. Бул бөлүмдө берилген көрсөтмөлөр гуманитардык агенттиктердин жабырлануучуларды коргоого байланышкан милдеттерин жана коргоого тиешелүү өзгөчө муктаждыктарды камтыйт.

Коргоого байланышкан төрт негизги принцип Гуманитардык Хартияда көрсөтүлгөн төмөнкү укуктардын жыйнагынан келип чыгат: татыктуу жашоо укугу, гуманитардык жардам алуу укугу, коопсуздук алуу жана коргоого алынуу укугу.

Коргоо принциптеринин чечмелениши

Төмөнкү маалыматтар Коргоо принциптеринин маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк берет:

1-принцип (залал келтирип алуудан сактануу). Бул принцип гуманитардык жардамдын натыйжасында пайда болушу же курчуп кетиши мүмкүн болгон маселелерге тиешелүү. Гуманитардык хартияда айтылгандай, гуманитардык иштерге катышкан тараптар кырсыктан же куралдуу кагылыштан зыян тарткан адамдарга зыян келтирип алуудан сактануу үчүн бардык аракеттерди жасашы керек. Мындай күтүүсүз зыяндарга кабылбашы үчүн жабыр тарткан адамдарды коопсуз жерге жайгаштыруу зарыл.

2-принцип. (жабырлануучулардын адилеттүү жардам алышын камсыз кылуу). Бул принцип бардык адамдарга, айрыкча өтө муктаж социалдык топко кирген адамдарга же саясий жана башка себептердин айынан куугунтукка алынган адамдарга гуманитардык жардам көрсөтүү милдетин билдирет. Жабырлануучулардын зарыл жардам алышына тоскоолдук кылган жагдайларды жоюу да коргоого тиешелүү негизги маселелерден болуп саналат. Буга гуманитардык уюмдардын иштешине мүмкүнчүлүк бербеген учурлар да кирет (бирок бул маселе мындан да көп нерселерди камтышы мүмкүн).

3-принцип (адамдарды зордук-зомбулуктан коргоо). Бул принцип адамдарды зордук-зомбулуктан, колдоруна курал-жарак алууга, үйлөрүнөн көчүүгө же турган жеринен тышкарыга чыкпоого, адам укуктарын чектөөчү же бузуучу иш-аракеттерди жасоого аргасыз кылуучу жагдайлардан коргоого байланыштуу. Коомдо кооптонуу сезимин, террордук жана дүрбөлөңчүл маанайды атайлап жайылтуунун, ушул сыяктуу кишинин дене боюна жана психикасына залал келтирүүнүн алдын алуу же мунун зыянын азайтуу маселеси да бул принципке камтылат.

4-принцип (Укуктарга байланыштуу талаптарды колдоо, адилетсиз мамилеге каршы чара көрүлүшүнө жана жабыр тарткандардын кайра калыбына келишине өбөлгө түзүү). Бул принцип жабыр тарткан адамдардын мыйзамдуу укуктарын коргоо, алардын мүлктөрүн калыбына келтирүү же ордун толтуруу сыяктуу укуктук жардам алышына көмөктөшүү боюнча гуманитардык уюмдардын милдетин камтыйт.

Ал ошондой эле зордук-зомбулуктун адамдарга дене бой, социалдык, экономикалык жана психологиялык жактан тийгизген терс таасирлерин жеңилдетип, жабыр тарткан адамдардын кайра калыбына келишине жардам берүү маселесин да камтыйт.

Коргоонун бул Төрт принциби жана көрсөтмөлөр кырсыктан жабыр тарткан калкты коргоого жардам берүү үчүн агенттиктер эмне кылышы керек экенин баяндайт. Бирок гуманитардык уюмдардын коргоо жаа-тындагы милдеттери жана кызматтары кошумча мүнөздө болорун эске алуу за-

рыл. Хартияда айтылгандай, коргоого байланышкан милдеттерди жана кызматтарды негизинен мамлекет, бийлик органдары, мисалы, кагылышууда аймакты басып алган же көзөмөлдөгөн тарап аткарышы керек. Себеби бул алардын негизги милдеттери жана кызматтары болуп саналат. Өкмөт, бийлик органдары өздөрүнүн карамагындагы же аймагындагы калктын саламаттыгы үчүн расмий жана мыйзамдуу түрдө жооптуу. Буга куралдуу кагылыш учурундагы жарандык калктын коопсуздугун камсыздоо да кирет.

Анткени дал ушул бийлик органдарында жабыр тарткан калктын коопсуздугун кылмышты токтотуучу иш-аракеттер аркылуу мыйзамдуу түрдө камсыздоо мүмкүнчүлүгү бар. Гуманитардык агенттиктер мындай учурда мамлекеттердин же башка бийлик органдарынын өз милдеттерин аткаруусуна түрткү берип, колдоо көргөзүүгө, алар муну аткарбаса, талап кылууга тийиш. Бийлик органдары өз милдеттерин аткара албай калган учурларда да гуманитардык агенттиктер жабыр тарткан калкка жардам көргөзөт.

Коргоо Принциптерин ишке ашыруу

Бул окуу куралында берилген стандарттарды аткаруу үчүн бардык гуманитардык агенттиктер Коргоо принциптерин жетекчиликке алышы зарыл. Гуманитардык уюмдардын жабыр тарткандарды коргоого байланышкан өзгөчө мандаттары же мүмкүнчүлүктөрү жок болгон кезде деле жабырлануучуларга ушул принциптердин негизинде жардам берүүгө аракеттениши керек.

Бул принциптер «абсолюттук» эмес: кээ бир жагдайларда алардын толук аткарылышы мүмкүн болбошу ыктымал. Айрыкча 3-принцип гуманитардык уюмдардын мүмкүнчүлүктөрүнө туура келбеши мүмкүн. Бирок бул Принциптер жалпы гуманитардык маселелерди чагылдырат, ошондуктан бардык учурларда гуманитардык иш-чараларды жетектөөчү эрежелер катары пайдаланылышы керек.

Кээ бир гуманитардык уюмдардын коргоо мандаты же алсыз топко кирген адамдарды коргоого байланышкан өзгөчө милдеттери бар. Мындай агенттиктердин кээ бирлери көз карандысыз программа же долбоор сыяктуу коргоо иш-чараларын аткаруу менен алек болушат. Ошондуктан алар «коргоо тармагы» менен эле чектелип, ошол максат үчүн берилген ресурстар жана ошол тармакта гана иштеген адистер менен иштеши мүмкүн. 2011-жылы Глобалдык коргоо тобу (Global Protection Cluster) төмөнкү маселелерге өзгөчө басым жасаган:

- ▶ Балдарды коргоо
- ▶ Гендердик зордук-зомбулук
- ▶ Турак-жай, жер жана мүлк
- ▶ Миналарды тазалоо жана калктын буга тиешелүү маалыматтуулугун жогорулатуу иш-аракеттери
- ▶ Адилеттүүлүк жана укук ченемдери

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Бул тизмеде коргоо маселесине кирген өзгөчө тармактар келтирилди. Коргоо маселесине тиешелүү ушул тизмеге кирбей калган өзгөчө темалар да бар экенин унутпоо керек.

«Сфера» долбоорунун коргоого байланышкан стандарттарынан сырткары жогоруда айтылган жана башка коргоо маселелерине арналган өзүнчө стандарттар менен көрсөтмөлөр да бар. Алар кырсык учурунда жарандык калкты, өлкө ичинде көчүүгө мажбур болгон адамдарды коргоого жана башка ушул сыяктуу программаларга байланышкан демилгелүү долбоорлордун бир бөлүгү катары иштелип чыккан. Алар «Шилтемелер жана кошумча маалымат» бөлүгүндө көрсөтүлөт. Китептин бул бөлүмү ушундай кошумча стандарттар жөнүндө маалымат берүүгө арналган.

Коргоо иш-чараларынын ар кандай түрлөрү

Коргоо иш-чаралары ар түрдүү болгону менен Коргоонун төрт негизги Принциби атайын коргоо иш-чараларына да, жалпы гуманитардык иштерге да тиешелүү. Бардык гуманитардык уюмдардын коргоого байланышкан иш-чараларын төмөнкү үч түргө бөлүүгө болот. Алар өз ара байланыштуу, бир эле учурда аткарылышы мүмкүн:

- **Алдын алуучу иш-чаралар:** Мындай иш-чараларга табигый коркунучтардын жана укук бузуулардын алдын алуу, адамдардын мындай коркунучтарга даярдыгын күчөтүү, булардын кесепетин азайтуу же жеңилдетүү кирет. Бардык курактардагы аялдардын, эркектердин, балдардын жана кыздардын укуктарын эл аралык мыйзамга ылайык сый-лоого коомчулукту үндөө аракеттери да ушундай коркунучтарды бол-турбоо иштерине кирет.
- **Жооп иретиндеги иш-чаралар:** Мындай иш-чараларга зордук-зомбулук жана укук бузуулар болгон фактыларга карата чара көрүү аркылуу аларды токтотуу аракеттери кирет.
- **Жабырлануучулардын оңолуп, кайра мурунку абалына келишине өбөлгө түзүүчү иш-чаралар:** Мындай иш-чараларга жабырлануучуларга медициналык-санитардык, психосоциалдык, укуктук жана башка жардам көргөзүү аркылуу абалын оңолтууга жана тарткан зыянынын ордун толтурууга багытталган иш-аракеттер кирет. Мындай аракеттерге жабыр тарткан адамдардын жардамдашуучу кызматтардан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн түзүп берүү да кирет.

Жабыр тарткан адам укуктарын коом алдында коргоо (эдвакиси) жогоруда айтылган үч иш-чараны бириктирүүчү элемент болуп саналат. Жабыр тарткан адамдарга тиешелүү коркунучтар атайын максаттуу чечимдердин, иш-чаралардын же саясаттын натыйжасында келип чыгышы мүмкүн. Коргоо иш-чараларынын көбү мындай жүрүм-турумдарды жана саясатты өзгөртүүгө байланышкан. Гуманитардык уюмдардын жана адам укуктары жаатында иштеген башка уюмдардын адвокаттык иштери мындай терс жагдайларды жоюуда зор мааниге ээ болот. Укук бузуу фактыларын коомчулукка ашкерелөө, муну менен катар өздөрүнүн кадимки иш-аракеттерин аткаруу гуманитардык агенттиктер үчүн кыйын болу-

шу мүмкүн. Мындай оор сыноолордо алардын белгилүү бир окуя боюнча адвокаттык ишти жүргүзө билери же колунан эч нерсе келбестиги ачык-ка чыгат.

Адвокаттык иштин ийгилиги шексиз далилдерди пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө, катышы бар тараптардын талдоосуна (стейкхолдердик анализге) жана жабыр тарткан адамдардын айланасындагы конкреттүү жагдайды анализдөөгө жараша болот. Бул маселе Негизги Стандарттардын баа берүү бөлүгүндө тагыраак түшүндүрүлгөн (61-б. Негизги Стандарттардын 3-сүн карагыла). Күбөнүн көрсөтмөлөрү сыяктуу бардык далилдерди пайдаланууда өтө этият иштөө зарыл, анткени мындай далилдерди пайдаланганда жабыр тарткан адамдар коркунучтуу абалда калышы мүмкүн (35-б. 8-көрсөтмөнү, 1-коргоо принцибин карагыла).

Коргоо принциптери

1-коргоо принциби: Иш-аракетиңердин мүмкүн болгон зыянын болтур-боого аракет кылгыла.

Гуманитардык жардам кээ бир учурларда жабыр тарткандарга пайда эмес, зыян келтириши ыктымал. Мындай жагдайларды, айрыкча адам укуктарынын бузулушун болтурбоо үчүн гуманитардык жардам берүү иштерине катышкан бардык тараптар туура иштеши керек.

Коргоого байланышкан 1-принцип төмөнкү элементтерди камтыйт:

- ▶ Гуманитардык жардамдын түрү жана конкреттүү жагдай жабыр тарткан адамдардын коркунучка, зордук-зомбулукка кабылышына, укугунун бузулушуна, дене боюна зыян келтирилишине себеп болбошу керек.
- ▶ Жардам берүү жана коргоо аракеттери жабыр тарткан адамдардын коргонуу мүмкүнчүлүгүн чектебеши керек.
- ▶ Гуманитардык агенттиктер купуя маалыматты бергендердин жана ал аркылуу таанылып калышы мүмкүн болгон адамдардын жашоосуна коркунуч туудурбагыдай кылып пайдаланууга тийиш.

Көрсөтмөлөр

Кырсыктан жабыр тарткан адамдардын саламаттыгын жана коопсуздугун камсыздоо үчүн гуманитардык жардам көрсөтүүдөгү конкреттүү жагдайга баа берип, зарыл чараларды көрүү керек.

1. **Укуктарды кара ниеттик менен пайдалангандарга** көмөкчү болуп калуудан сактангыла. Адам эмне кыларын билбей эки анжы ойдо калган учурлар болот. Мисалы, убактылуу жайгаштыруучу жерлерде аргасыздан кармалып турган адамдарга жардам берүү керекпи же жокпу деген жагдайга туш келишиңер мүмкүн. Кээде убактылуу чечим кабыл алууга туура келерин, бирок жагдай өзгөргөндөн кийин кыйла алгылыктуу жол табуу керек болорун көңүлдө туткула.
2. **Суроолордун тизмеги:** Иш-аракеттериңерди талдаганда төмөнкү суроолор тизмегине карай ой жүгүрткүлө. Бул тизме толук эмес. Аны жалпы гуманитардык иштерге жана башка атайын иш-чараларга баа берүүдө текшерүү баракчасы катары пайдалансаңар болот:

- Жабыр тарткан калкка биздин иш-аракеттерибизден кандай пайда тиет?
- Биздин иш-аракеттерибиз адамдардын коопсуздугуна кандай күтүүсүз зыян тийгизиши мүмкүн жана биз аны кантип болтурбай койо алабыз же азайта алабыз?
- Биздин иш-аракеттерибизде жабыр тарткан адам укуктарынын корго-лушуна байланышкан кооптуу жагдайлар эске алынабы?
- Биздин иш-аракеттерибиз адамдардын өз укуктарын коргоо демилгесин начарла-тышы мүмкүнбү?
- Биздин иш-аракеттерибиз кээ бир адамдарды басмырлашы мүмкүнбү же ошондой деп кабылданышы мүмкүнбү? Биздин иш-аракеттерибиз узак убакыт бою коомдон четтетилип же басмырлоого кабылып келген адам укуктарын коргойбу?
- Мындай топтордун укуктарын коргоо жана колдоо иши коомдун ичин-деги жана сыртындагы мамилелерге кандай таасир тийгизет?
- Биздин иш-аракеттер коомдун ичиндеги же коңшулаш коомдордун ортосундагы жиктешүүнү күчөтүп жибербейби?
- Биздин иш-аракеттерибиз куралдуу топтордун же башка тараптардын үстөмдүк абалын кокусунан бекемдеп коюшу мүмкүнбү?
- Биздин иш-аракеттерибиз кылмыштуу максаттарга пайдаланылып калышы мүмкүнбү?

3. **Жалпы гуманитардык иштердин** жана атайын иш-аракеттердин оң же ыктымалдуу терс натыйжаларына баа берүү үчүн ар түрдүү уюмдар же жабыр тарткан калктын ар түрдүү бөлүктөрү менен кеңешкиле.
4. **Гуманитардык жардамдын айрым түрлөрү** же жолдору адамдардын кол салуулардан сактануу, коргонуу мүмкүнчүлүгүн азайтып коюшу мүмкүн. Мисалы, кургак тамак-аш сыяктуу баалуу азык-түлүктү берсе, ал таланып кетиши, мунун айынан жардамга муктаж адамдар куру-жалак калышы, атүгүл алардын өмүрүнө да коркунуч туу-лушу мүмкүн. Мындай учурларда жардам берүүнүн башка түрлөрүн да караштырып көрүү керек (мисалы, бышырылган тамак-аштарды ашканаларда же тамак берүүчү борборлордо таратууга болот). Жабыр тарткан адамдар менен алар жардамды кандай түрдө алууну каалашарын талкуулап, кеңешүү керек.
5. **Гуманитардык жардам көрсөтүү жагдайын** ага катышкан адамдар үчүн мүмкүн болушунча коопсуз кылуу зарыл. Муктаждыктары бар адамдарга жардам берүү үчүн аларды кооптуу аймактарга барууга же ошол аймактардан өтүүгө мажбур кылбоо керек. Лагерь сыяктуу убактылуу жайгаштыруу жайлары ал жерге баш калкалаган адамдар үчүн мүмкүн болушунча коопсуз болушу жана кол салуудан же башка коркунучтардан оолак жайгаштырылышы зарыл.

Жабыр тарткан калктын өзүн өзү коргоосу

6. **Ал** үчүн кандай ыкмаларды же жолдорду колдонорун түшүнүүгө аракеттенгиле. Коомдогу өз ара жардамдашуу демилгелерин колдогула

(40-б. 13-14-көрсөтмөлөрдү, 3-коргоо принцибин карагыла). Гуманитардык уюмдардын иштери адамдардын өздөрүн жана башкаларды коргоого байланышкан мүмкүнчүлүктөрүн начарлатпашы керек. Алардын мындай мүмкүнчүлүктөрүнө коопсуз жайларга көчүү жана куралдуу топтор менен жолугушудан оолак болуу да кирет.

7. **Тамак-аш жана тиричилик муктаждыктары:** Адамдардын тамак-аш жана тиричилик муктаждыктарын коопсуз жагдайда канааттандырууга жардам бергиле. Мисалы, адамдар суу, отун жана башка тиричиликке керектүү нерселер менен камсыз болсо, алар алыс жана кооптуу жерлерге барбай жашай алат. Бул айрыкча улгайган адамдарга, аялдарга, балдарга жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга өзгөчө тиешелүү.
8. **Коргоо маселесине байланышкан маалыматтар** өтө этияттыкты талап кылышы мүмкүн. Гуманитардык уюмдардын жашырын маалыматты пайдалануу боюнча даана, түшүнүктүү саясаты жана кызматкерлер колдонмо катары пайдалана алгыдай нускамалары болушу керек. Эгер кимдир бирөө укук бузулуу фактыларын көрүп, күбө катары сурака алынса же башка ушул сыяктуу маселелер пайда болсо, гуманитардык агенттиктер өздөрүнүн тийиштүү саясатын жана нускамаларын колдонмо катары пайдаланууга тийиш. Гуманитардык уюмдардын кызматкерлери укук бузуу жана башка ушул сыяктуу терс көрүнүштөрдүн же окуялардын күбөсү болуп калгандар жөнүндө маалымат алып турушу керек.
9. **Жашырын маалыматты тийиштүү уюмдарга билдирүү.** Укук бузуу фактыларына байланышкан маалыматтарды коргоо мандаты бар тийиштүү тараптарга билдирүү керек. Адам укуктарын коргоо мандаты бар уюмдар купуя маалыматтарга тиешелүү тармакта жок болушу да мүмкүн, бирок аларды башка тармактардан деле тапса болот.
10. **Жашырын маалыматты пайдалануу же билдирүү эрежелери.** Гуманитардык агенттиктер өздөрү иштеген жерлерде сөзсүз ушул тартиптерди пайдаланып, тренддик анализ (бир көрсөткүчтүн канчалык өзгөрөрүн же өзгөргөндүгүн аныктоо максатында ага бир нече жолу баа берүү) жасап, укук бузуу фактысын камтыган маалыматтарды тийиштүү жерлерге билдирип турушу керек. Өтө этият мамилени талап кылган жашырын маалыматтарды көзөмөлдөөгө байланышкан эрежелерге мындай маалыматты пайдалануу жолдору камтылып, аны тийиштүү жерлерге кандай шартта билдирүү керектиги көрсөтүлүшү зарыл. Гуманитардык агенттиктер мындай маалыматы жайылтуудан мурун аны берген адамдын макулдугун алып алууга тийиш. Мындай маалыматтар маалымат берген адамдын же адамдардын өмүрүнө коркунуч туулбай тургандай кылып билдирилиши керек.
11. **Укуктарды кыянаттык менен пайдалануу жана укук бузуу фактылары** жөнүндө маалыматтар. Мындай маалыматтарды чогултуудан мурун алар кандай максатта пайдаланыларын жана кайсыл жерге билдирилерин так аныктап алуу зарыл. Мындай маалыматтарды адам укуктарын коргоо мандаттары бар агенттиктер, укук бузуу фактылары болгон жерде протокол кызматы, керектүү мүмкүнчүлүктөрү,

каражаттары жана тийиштүү системалары бар агенттиктер гана чогултушу керек. Мындай маалыматты чогултуу иштери маалымат берүүчүлөрдүн макулдугу менен жүргүзүлүшү керек. Аны үчүнчү тарапка билдирүүдөн мурун маалымат берген адамдын макулдугун алуу зарыл.

12. **Өкмөттүн укук бузуу фактыларын камтыган маалыматтарды** чогултуу иштерине карата мүмкүн болгон мамилеси. Мындай маалыматтарды чогултууга өкмөт же башка тийиштүү бийлик органдары кандай мамиле кыларын аныктоо керек. Кээде ишти улантуу же алынган маалыматтарды пайдалануу боюнча бир чечимге келе албаган жагдай түзүлүшү мүмкүн. Мындай учурларда бул эки нерсени бири бирине салыштырып көрүү керек. Ар түрдүү гуманитардык уюмдар бул маселеде ар түрдүү чечимдерди кабыл алат.

2-коргоо принциби: Жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарына жараша, эч кандай басмырлоосуз, адилеттүү жардам алышын камсыздоо.

Адамдар муктаждыктарына жараша жана эч кандай кемсинтүүгө же дискриминацияга кабылбастан адилеттүү түрдө гуманитардык жардам алууга укуктуу. Гуманитардык жардам аны алууга муктаж болгон адамдардан эч качан жашырылбай, «Сфера» долбоорунун стандарттарынан гуманитардык уюмдардын пайдаланышына мүмкүнчүлүк берилиши керек.

Бул принципке төмөнкү элементтер камтылат:

- Жабыр тарткан калктын бардык топторуна гуманитардык жардам алуу мүмкүнчүлүгүн берүү керек.
 - Калктын бир бөлүгүнөн анын жашоосу үчүн керектүү болгон каражаттарын алып коюуда дайыма укуктук ченемдердин жана Гуманитардык Хартияда баяндалган жалпы гуманитардык принциптерди эске алуу керек.
 - Жабыр тарткан адамдар муктаждыктарына жараша гуманитардык жардам алышы жана эч кандай кемсинтилбеши, басмырланбашы керек.
4. Аялуу топторго кирген адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү үчүн

Көрсөтмөлөр

Мүмкүнчүлүктөрдү колдоо

1. **Жабыр тарткан калк өзүнүн негизги муктаждыктарын** канааттандыра албай калган учурда жана тийиштүү бийлик органдары жабыр тарткан калкты керектүү жардам менен камсыз кыла албай калганда, бийлик органдары жок дегенде гуманитардык уюмдардын иште-шине тоскоолдук кылбашы керек. Эгер бийлик органдары гуманитардык уюмдардын иштерине тоскоолдук кылып, жабыр тарткан калкка жар-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

дамдашууга мүмкүнчүлүк бербесе, анда бийлик органдарынын мындай аракеттери эл аралык мыйзамды бузгандык болуп эсептелет. Бул айрыкча куралдуу кагылыш болгон учурларга тиешелүү.

2. **Мүмкүнчүлүктөргө байкоо жүргүзүү:** Жабыр тарткандардын гуманитардык жардам алуу мүмкүнчүлүктөрүн кылдаттык менен иликтөө керек. Бул айрыкча өтө аялуу топторго кирген адамдардын мүмкүнчүлүктөрүнө тиешелүү.
3. **Гуманитардык жардам алуу жана орун которуу мүмкүнчүлүгү.** Гуманитардык жардам алуу мүмкүнчүлүгү жана эркин көчүү, орун которуу мүмкүнчүлүгү өз ара тыгыз байланышкан (3-коргоо принцибинин, 39-б. 7-9-көрсөтмөлөрдү карагыла). Мүмкүнчүлүктөрдү иликтөөдө текшерүү пункттары, блокадалар же ми-налар сыяктуу тоскоолдуктарды эске алуу зарыл. Куралдуу кагылыш болгон учурларда тараптар тийиштүү жерлерге текшерүү пункттарын орнотуп коюшу мүмкүн, бирок мындай тоскоолдуктар жабыр тарткан адамдардын жиктелишине, бөлөктөлүшүнө, гуманитардык жардам алуу мүмкүнчүлүктөрүн чектөөгө алып келбеши керек. Өтө алыс же барууга кыйын болгон жерлердеги жабыр тарткан адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн бирдей камсыздоо үчүн атайын чаралар көрүлүшү зарыл.
4. **Мындай чаралар сөзсүз көрүлүшү керек.** Ошол эле учурда коомдогу жүрүм-турумун, маданий жана социалдык шарттарды, конкреттүү жагдайды эске алуу зарыл. Мындай чаралар зордуктоо же адам сатуу сыяктуу укук бузуучу иш-аракеттерден жабыркаган адамдар үчүн коопсуз жай куруу иштерин жана мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын абалын жеңилдетүүчү аракеттерди камтыйт. Мындай чаралар эч качан адамдардын жаман атка конуп, коомдон ого бетер обочолонуп калышына шарт түзбөөгө тийиш (Негизги Стандарттардын 3-сүн, 63-б. 5-6-көрсөтмөлөрдү карагыла).

Жардам берүүдөн баш тарткан же жашоо үчүн зарыл болгон нерселерди алууга мүмкүнчүлүк бербеген учурларды караштыруу

5. **Гуманитардык жардам алуу укугу:** Гуманитардык Хартияда так көрсөтүлгөндөй, жабыр тарткан адамдар гуманитардык жардам алууга укуктуу. Бул укук бир нече укуктук ченемден жана эл аралык мыйзамдардын эрежелеринен келип чыгат. Эл аралык гуманитардык мыйзамдар жабыр тарткан адамдардын жардам алуу мүмкүнчүлүгүнө жана «жарандык калктын аман калып, жашап кетүүсү үчүн өтө зарыл болгон нерселерин сактоо» (1949-жылдагы Женева Конвенцияларына 1977-жылы киргизилген I жана II Кошумча Протоколдор) маселесине байланышкан бир нече маанилүү жобону камтыйт. Гуманитардык агенттиктер коомчулукту бул маселеге тиешелүү укуктук нормаларды сыйлоого чакыруу жөнүндө да ойлонушу керек (3-коргоо принцибин, 3-4-көрсөтмөлөрдү да карагыла, 38-39-б.).

Кемсинтүүнү же басмырлоону болтурбоо

6. **Калыстык:** Гуманитардык агенттиктер жабыр тарткан адамдардын кимисине биринчи кезекте, кимисине экинчи кезекте жардам берүү керектигин аныктап, гуманитардык жардамды алардын муктаждыктары-

на жараша бериши керек. Так ушул принцип, тагыраак айтканда калыстык принциби Эл аралык Кызыл Крест уюмунун, Кызыл Жарым ай кыймылынын жана башка Бейөкмөт уюмдардын кызматкерлери үчүн иштеп чыгарылган жүрүм-турум кодексинде да ырасталган (368-б. 2-тиркемени жана Гуманитардык Хартиянын 19-б. карагыла). Эгер гуманитардык уюмдардын белгилүү бир топко гана (мисалы, көчүүгө мажбур болуп, убактылуу баш калкалай турган жайга жайгаштырылган адамдарга) көбүрөөк көңүл бурушу жабыр тарткан адамдардын башка бөлүгүнө зыян тийгизе турган болсо, гуманитардык агенттиктер мындай аракеттерин токтотушу керек.

7. **Жабыр тарткан адамдардын өзгөчө укуктук статуска ээ болушу зарыл эмес.** Жабыр тарткан адамдар гуманитардык жардам алуу жана коргоого алынуу үчүн сөзсүз эле өзгөчө статуска ээ болушу керек эмес.

3-коргоо принциби: Адамдарды зордук-зомбулуктан же күч колдонуу-дан дене бойго келтирилүүчү жаракаттан жана психосоциалдык зыян-дан коргоо керек.

Адамдар зордук-зомбулуктан, бир нерсени жасоого мажбурлоодон жана ушундай коркунучтардан коргоо керек.

Бул Принципке төмөнкү элементтер камтылат:

- Жабыр тарткан калк кол салууга кабылбашы үчүн бардык зарыл аракеттерди жасоо керек. Бул үчүн коркунуч кайсыл жактан чыгып жатканын аныктап, ошол маселени чечүү же адамдардын мындай коркунучтардан оолак болушуна жардам берүү керек.
- Жабыр тарткан калктын зордук-зомбулука кабылуусуна, мисалы, укуктарынын (мисалы, эркин басып жүрүү укугунун) бузулушуна алып келиши мүмкүн болгон иш-аракеттерди жасоого мажбурлануу-суна жол бербөө үчүн бардык керектүү чараларды көрүү керек.
- Жабыр тарткан калктын коопсуз абалда болууга, коопсуз жерди табууга жана өзүнүн кадыр-баркын калыбына келтирүүгө байла-нышкан жеке аракеттерин колдоо керек. Буга коомдун өз ара жардам-дашуу механизмдери да кирет.

Көрсөтмөлөр

Жабыр тарткан калкты зордук-зомбулуктан жана күч колдонуудан коргоо.

1. **Адамдарды коргоого байланышкан негизги милдет.** Адамдарды өмүрүнө коркунуч туудурган нерселерден коргоо, жалпы коопсуздугун камсыз кылуу негизинен мамлекеттердин жана башка бийлик органдарынын негизги милдети болуп саналат (Гуманитардык Хартиянын 19-б. карагыла). Куралдуу кагылыш болгон учурларда катышуучу тараптар жарандык калкты жана куралдарын тапшырган адамдарды коргоого алышы керек. Гуманитардык агенттиктер адегенде кимдин калкты

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

коргоого мыйзамдуу милдети жана кеңири мүмкүнчүлүктөрү бар экенин аныктап алышы керек.

2. **Башка же кошумча коркунучтарды азайтууга жардам берүү:** Адамдарды коргоого байланышкан иш-чаралар алардын коопсуздугун камсыздап, өздөрүнүн бул багыттагы жеке аракеттерин (мисалы, калктын эдвокаси же башка ушул сыяктуу ыкмаларды колдонушун) жеңилдетип, мүмкүн болгон коркунучтарды азайтууга өбөлгө түзүшү керек.
3. **Мониторинг жана баяндама:** Гуманитардык агенттиктер өздөрүнүн укук бузуу фактыларын иликтеп, алар жөнүндө билдирүү же баяндама жасоо милдеттерин да эске алышы керек. Алар ошондой эле тийиштүү бийлик органдарына жана башка тараптарга алардын жабыр тарткан калктын укуктарын коргоо боюнча негизги милдеттерин да эскертип турушу зарыл. Алар жашырын маалыматты пайдаланууга байланышкан көрсөтмөлөрдү эске сактап, дипломатия, лоббизм жана коомдук эдвокаси сыяктуу ар түрдүү ыкмаларды пайдаланса болот (1-коргоо принцибин карагыла, 33-б.).
4. **Куралдуу кагылыш учурунда гуманитардык агенттиктер** эл аралык гуманитардык мыйзамдардын өзгөчө коргоосунда болгон институттарды эске алышы керек. Мындай институттарга мектептер, бейтапканалар кирет. Эгер мындай объектерге кол салуу болсо, алар бул тууралуу дароо билдирип турууга тийиш. Гуманитардык агенттиктер мындай мекемелердеги адамдарды уурдоо же аларды куралдуу топторго кошулууга мажбурлоо сыяктуу көрүнүштөрдү азайтуу аракеттерин жасоого милдеттүү.
5. **Жабыр тарткан калкка жардыргыч заттар коркунуч туудурган жерлерде** көмүлгөн миналарды жана артиллериялык курал жарактарды гуманитардык агенттиктер тийиштүү өкмөттүк мекемелер жана атайын агенттиктер менен биргеликте зыянсыздандыруу иштерин аткарышы керек. Мындай коркунучтар айрыкча жабыр тарткан калк өз жерине кайтып жаткан учурларда пайда болушу мүмкүн.
6. **Саясий, укук коргоочу жана аскер күчтөрүнүн** адамдарды зордук-зомбулуктан коргоодогу орду абдан чоң. Адам укуктарын коргоо жаатындагы көйгөйлөрдү чечүү жолдорун так ушул саясий сферадан табууга болот. Коркунучтардан коргонууга чамасы жок адамдардын дене-бой коопсуздугун камсыз кылуудагы коопсуздук жана укук коргоо органдарынын, мисалы, милициянын, аскер күчтөрүнүн жана тынчтык орнотуучу күчтөрдүн милдети өтө маанилүү. Гуманитардык агенттиктер болуп жаткан укук бузуу фактылары жөнүндө тийиштүү тараптарга билдириши керек. Аскер контингентинин, алардын командирлеринин жана алардын ишмердигин көзөмөлдөгөн бийлик органдарынын кийгилишүүсү укук бузуучу иштерди токтотуудагы абдан маанилүү кадам болушу мүмкүн.

Бир жерден экинчи жерге баруу эркиндиги

7. **Адамдарды белгилүү бир жерде болууга** же белгилүү бир жерге барууга мажбур кылуу. Адамдарды эч ким жана эч качан алар өздөрү

тандабаган жерде болууга же тандабаган жерге (мисалы, убактылуу туруучу жайга-лагерге) барууга мажбурлабашы керек, алардын бир жерден экинчи жерге баруусуна да эч кандай себепсиз тоскоолдук кылууга болбойт. Адамдардын коопсуздугуна же ден соолугуна коркунуч туулган учурларда гана алардын бир орундан экинчи орунга баруусуна же белгилүү бир жерде жашоосуна чектөөлөр киргизилиши мүмкүн, калган бардык башка учурларда аларга эркиндик берилиши зарыл. Кагылыштан же кырсыктан жабыр тарткан адамдар бардык учурда баш калка издегенге укуктуу.

8. **Адамдарды эвакуациялоо:** Гуманитардык агенттиктер адамдарды белгилүү бир жерден коопсуз жерге көчүрүү иштерине экстремалдык жагдайларда гана катышууга тийиш. Мисалы, мындай жагдайларга адамдардын өмүрүнө коркунуч туулганда жана аларга жардам берүүнүн башка жолдору болбой калганда аларга шашылыш жардам берүүнү талап кылган учурлар кирет.
9. **Жабыр тарткан адамдардын кооптуу жерде калуусуна себеп болуу.** Жабыр тарткан адамдардын кооптуу жерде калуусуна да, өздөрү үчүн үчүн белгисиз жерге баруусуна да түрткү бербөө керек. Алар өздөрү бара турган жердин шарттары жөнүндө толук маалымат алууга укуктуу.

Зордук-зомбулуктан коргоно албаган топтордогу адамдар

10. **Коргоно албаган топтордогу адамдар:** Белгилүү бир коркунучтарга туруштук бере албаган топторду аныктоо үчүн жеке адамдарга, коомдук факторлорго жана конкреттүү жагдайга көңүл буруу керек. Өзгөчө коркунучтарга кабылышы мүмкүн болгон адамдарга карата атайын чаралар көрүлүшү зарыл. Мындай адамдарга аялдар, жеткинчек балдар, көчүүгө мажбур болгон адамдар, улгайган адамдар, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, диний же этникалык азчылыктар кирет.
11. **Балдарга коопсуз сфера түзүү:** Гуманитардык уюмдар балдардын коопсуз сферада жашоосуна мүмкүнчүлүк түзүп бериши керек. Үй-бүлөлөр менен жамааттардын балдар үчүн коопсуз сфера жаратуу аракеттерин колдоо зарыл.
12. **Кырсык же кагылыш болгон учурда кенже курактагы балдар** айрыкча үй-бүлөлөрүнөн айрылганда же жанында чоң адамдар жок болгондо өтө аянычтуу абалда калышат да, укуктары оңой эле бузулуп, аларды бирөөлөр бекер иштетиши да мүмкүн. Балдар куралдуу топторго тартылбашы үчүн жана куралдуу күчтөргө кошулуп калган балдарды кайра жарандык коомго кошуу үчүн тийиштүү чараларды көрүшү керек.
13. **Айрыкча аялдар менен кыздар коркунучтуу абалда болуп калышы мүмкүн.** Анткени көп учурларда алар гендерлик басмырлоого же зордук-зомбулукка кабылышы ыктымал. Мындай топтордун укуктарын коргоодо гуманитардык уюмдар айрыкча адамдарды уурдап сатуу, сойкулукка мажбурлоо, зордуктоо же үйдөгү зордук-зомбулук сы-

яктуу коркунучтарды эске алышы керек. Алар ошондой эле жыныстык эксплуатация жана зордук-зомбулук сыяктуу терс көрүнүштөрдүн алдын алууга жардам берүүчү стандарттар менен ыкмаларды колдонууга тийиш. Мындай жаман иштерге коомдон обочолонуп калган же мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар да тартылышы ыктымал. Айрым учурларда алар өздөрү муктаж болгон жардамды алуу үчүн жыныстык катнашка мажбурланышы мүмкүн.

Жамааттагы социалдык жардам жана өз ара көмөктөшүү демилгелери.

14. **Адамдарды коргоонун жана аларга психосоциалдык колдоо көргөзүүнүн үй-бүлөлүк жана коомдук жолдору.** Мындай жолдорго үй-бүлөнүн ынтымагын же биримдигин чыңдоого жардам берүүчү иш-аракеттерди жайылтуу, коомго балдарды үй-бүлөдөн ажырап калуудан сактоо ыкмаларын үйрөтүү, үй-бүлөсүз калган балдарга кам көрүү ишин жүргүзүү жана үй-бүлөлөрдүн табышуусун уюштуруу кирет. Кайсыл жерде гана болбосун, үй-бүлөлөрдүн чогуу турушуна жана айылдаштардын бир жерде жашоосуна шарт түзгөнгө аракет кылгыла.
15. **Коомдун өзүнө өзү жардам берүү иш-аракеттерин колдоо:** Мындай иш-чаралар өзүнө төмөнкү топторду камтыйт: гендердик зордук-зомбулукка байланышкан көйгөйлөрдү чечүү менен алектенген аялдардын демилгелүү топтору, жаштардын жашоо үчүн зарыл иштерди колдоо максатында биргелешкен топтору, балдар менен жакшы мами-леде болуу аракеттерин колдоого жана кичине балдар менен өзгөчө муктаждыктары бар балдарга кам көрүү аракеттерин колдоого багыт-талган жана ата-энелер тарабынан түзүлгөн топтор, мина сыяктуу коркунучтардан коргонууга жардам бере турган маалыматтарды жайылтуу аракетин камтыган топтор, жубайларын жоготуп койгон эркектер менен аялдарга, улгайып калган адамдарга жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жардам берүүчү топтор.

4-коргоо принциби: Адамдардын өз укуктарын коргошуна жардамдашып, адилетсиз мамиледен сактоо чараларынын көрүлүшүнө жана жабыр тарткандардын оңолушуна түрткү берүү керек.

Бул принципти ишке ашыруу үчүн адамдардын маалыматуулугун арттырып, укуктарын коргоого көмөктөшүү, буга тиешелүү кагаз иштеринин таризделишине жардам берүү керек. Зордук-зомбулук жана башка укук бузуучу иш-аракеттердин социалдык, дене-бой жана психосоциалдык кесепеттеринен адамдардын арылышына өбөлгө түзүү зарыл.

Бул принцип төмөнкү элементтерди камтыйт:

- ▮ Жабыр тарткан адамдардын өз укуктарын коргошуна жана өкмөттүн же башка бийлик органдарынын мыйзамдуу колдоосун алышына жардамдашып, өздөрүнүн расмий укуктары тууралуу, бул укуктарын кор-

гоого милдеттүү мекемелер же уюмдар тууралуу маалымат менен камсыздоо керек.

- Д Жабыр тарткан адамдарга алардын расмий жана мыйзамдуу укуктарын билдирүүчү документтеринин корголушуна жардам берүү керек.
- Д Жабыр тарткан адамдарга жамааттык жана башка психосоциалдык жардам көргөзүү аркылуу кайра калыбына келүүгө жардам бериш керек.

Көрсөтмөлөр

Жабыр тарткан адамдардын өз укуктарын коргоосуна жардам берүү

1. **Өкмөт жана башка тийиштүү бийлик органдары жабыр тарткан калктын укуктарынын сакталышы үчүн жооптуу.** Гуманитардык уюмдар укуктук системаны же башка жолдорду пайдалануу аркылуу жабыр тарткан калктын өз укуктарын коргоосуна көмөктөшүү милдетин унутпашы керек.
2. **Адамдардын расмий жана мыйзамдуу укуктары:** Гуманитардык уюмдар өздөрүнүн жардам берүү программаларынын, мамлекеттин мыйзамдарынын алкагындагы мыйзамдуу жана расмий укуктары тууралуу жабыр тарткан калкка айтып бериши керек. Адамдардын үйгө, жерге жана мүлккө болгон укуктарын бекемдөө же калыбына келтирүү иштерине өзгөчө көңүл буруу зарыл.
3. **Маалымат жана кеңеш:** Бийлик органдары жана гуманитардык уюмдар керектүү маалыматтарды жабыр тарткан калкка түшүнгөн тилде берип турушу керек. Алар өздөрүнүн жашоо-тиричилигине таасир этүүчү чечимдерди кабыл алууга, кеп-кеңеш иштерине коопсуз шартта катышып турушу зарыл (Негизги стандарттын 1-син, 55-бетти карагыла). Бул жабыр тарткан калктын өз укуктарын коргоп калышына жардам берүүнүн бир жолу болуп саналат.

Документтерди сактоо же жоголгон документтердин ордуна жаңыларын тариздөө

4. **Гуманитардык уюмдар жабыр тарткан калктын** документтеринин сакталышына же жоголгон документтеринин ордуна жаңыдан таризделишине көмөк көрсөтүшү зарыл. Анткени алар документтерди мыйзамдуу укуктарын тастыктоо үчүн пайдаланышы керек. Чындыгында адамдар эч кандай документтерсиз деле мыйзамдуу укуктарга ээ. Бирок расмий укуктардын баарын талап кылуу үчүн кээ бир документтер зарыл. Мындай документтерге адамдын туулгандыгы жөнүндө күбөлүк, никеси тууралуу күбөлүк, паспорту жана белгилүү бир жерге ээлик кылуу укугун билдирүүчү документтер кирет. Жабыр тарткан адамдардын тийиштүү документтерди алуу мүмкүнчүлүгүн түзүү айрыкча кырсыктан кийинки учурда абдан зарыл. Кээ бир өлкөлөрдө адамдардын жеке менчик укуктары тийиштүү түрдө мыйзамдаштырылбай, документтер менен тастыкталбагандыктан, кийин

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

талаш-тартыштар пайда болушу мүмкүн. Адам каза болгондо да бул тууралуу маалымкат таризделиши талап кылынат эмеспи. Эгер мындай документтер таризделбей калса, каза болгон адамдардын туугандары же жакындары ашыкча чыгымдарга жана укук жагынан кыйынчылыктарга кабылышы мүмкүн.

5. **Мыйзамдуу документтер.** Жабыр тарткан адамдар өкмөт жана бийлик органдары тарабынан тааныла турган мыйзамдуу документтерин гуманитардык уюмдар тарабынан берилүүчү документтер менен чаташтырбоого тийиш. Гуманитардык уюмдар тарабынан берилүүчү документтерге каттоо документи, азык-түлүк карточкасы жана транспорт талону ж.б. кирет. Бийлик органдары тарабынан берилүүчү расмий документтерде эч качан бирөөнүн гуманитардык агенттиктерден жардам алууга укуктуу же укуктуу эместиги белгиленбеши керек.

Коомдук жана башка психосоциалдык жардамдар

6. **Адамдар укуктарынын бузулушуна каршы чара көрүүнү** жана жардам берүүнү өкмөттөн жана бийлик органдарынан талап кылууга укуктуу. Мисалы, бийлик органдары жоголгон мүлктү таап же ордун толтуруп бериши мүмкүн. Жабыр тарткан адамдар өздөрүнүн укугун бузгандардын адилеттүү жазаланышын талап кылууга укуктуу. Мындай жардамдын жабыр тарткан калктын ишенимин актоодогу мааниси чоң. Гуманитардык уюмдардын баары эле адамдардын адилеттүүлүккө жетишине жардам бере алат же, өздөрүндө андай мүмкүнчүлүк жок болсо, бул маселени башка тийиштүү мекемелерге өткөрүп беришет.
7. **Медициналык-санитардык жана реабилитациялык жардам:** Кол салуулардан, гендердик зордук-зомбулуктан жана ушул сыяктуу нерселерден жабыр тарткан адамдарга тийиштүү медициналык-санитардык жана реабилитациялык жардам алуу мүмкүнчүлүгүн түзүп берүү керек (Медициналык-санитардык кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөө, 3-стандарт, 316-б. жана баланын денсоолугуна тиешелүү 1-2- стандарттар, 321-323-б.).
8. **Бейөкмөт уюмдардар укуктук жардам алуу мүмкүнчүлүгү** болгон жерлерде адамдардын мындай жардам кызматтарын аныктап, алардан тийиштүү жардам алуу аракетин колдоо керек.
9. **Коомдун кыжаалат абалдан чыгуу же кыйынчылыктарды жеңип өтүү жолдору.** Буга каза болгон адамды акыркы сапарга уза-туу каадасы, ага байланышкан чыгымдар, диний ырасмилер жана башка коомдук иш-чаралары кирет. Коомдогу мындай иш-чараларга сөзсүз колдоо көрсөтүп туруу керек.
10. **Балдарга кам көрүү:** Гуманитардык уюмдар жамааттарды төмөнкүдөй иштерди уюштуруп өткөрүүгө кызыктырышы керек: балдарды окутууга жана коргоого байланышкан кошумча иш-чаралар, ойноо, билим алуу үчүн коопсуз жайларды түзүү. Коомду коргоо ыкмаларына адамдардын психосоциалдык саламаттыгын жакшыртууга өбөлгө түзүүчү өз ара жардам демилгелери да камтылат.

11. **Коомго зордук-зомбулуктан жабыр тарткан адамдар үчүн тийиштүү психосоциалдык жардам уюштуруу жагынан жардам берүү.** Зордук-зомбулуктан жабыркаган адамдар коомчулуктагы жардам көрсөтүүчү социалдык кызматтарды пайдалануу жана өз ара жардамдашуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Адамдардын коомдук, социалдык кызматтардай эле, психиатриялык жардам кызматтарын да пайдалануу мүмкүнчүлүгү болушу зарыл.
12. **Комплекстүү же ар тараптуу колдоо системасы:** Ар түрдүү тармактарда психосоциалдык жана психиатриялык колдоо менен алектенген агенттиктер башка агенттиктер менен биригип, калкка ар тараптуу колдоо көрсөтүүчү система түзүүгө аракеттениши керек (саламаттык сактоо системасынын негизги кызматтары – психикалык саламаттыкка байланышкан 1-стандарт, 333-бет).
13. **Клиникалык жардам:** Денсоолука коркунучтуу жарааттарды алган адамдарды клиникага жеткирүү жолдору уюштурулуусу керек.

Шилтемелер жана кошумча маалымат

Жалпы коргоо: Маалымат берүүчү материалдар

Caritas Australia, CARE Australia, Ox fam Australia and World Vision Australia (20 08), Minimum Agency Standards for Incorporating Protection into Humanitarian Response – Field Testing Version. www.icva.ch/doc00002448.pdf

Giossi Caverzasio, S (2001), Strengthening Protection in War – A Search for Professional Standards. Ref 0783. International Committee of the Red Cross (ICRC). Geneva.

Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2002), Growing the Sheltering Tree – Protecting Rights through Humanitarian Action – Programmes & practices gathered from the field. Geneva. www.icva.ch/gstree.pdf

IASC (2010), Operational Guidelines and Manual for the Protection of Persons

Affected by Natural Disasters.

ICRC (2008), Enhancing protection for civilians in armed conflict and other situations of violence. Geneva. www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0956.htm

ICRC (2009), Professional standards for protection work carried out by humanitarian and human rights actors in armed conflict and other situations of violence. Geneva. www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/p0999 or www.unhcr.org/refworld/type,THEMGUIDE,,,4b39cba52,0.html

O'Callaghan, S and Pantuliano, S (2007), Incorporating Civilian Protection into Humanitarian Response. HPG Report 26. Overseas Development Institute (ODI). London.

Slim, H and Bonwick, A (2005), Protection – an ALNAP guide for humanitarian agencies. ODI. London. www.alnap.org/initiatives/protection.aspx

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) (2009), Aide Mémoire: For the Consideration of Issues Pertaining for the Protection of Civilians. New York. www.humansecuritygateway.com/showRecord.php?RecordId=33206

Балдар

ICRC, International Rescue Committee, Save the Children, UNICEF, UNHCR and World Vision (2004), Interagency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children. Geneva. www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_1011.pdf

UNICEF (2007), Paris Principles and Commitments to Protect Children from Unlawful recruitment or Use by Armed Forces or Groups. Paris.

www.un.org/children/conflict/english/parisprinciples.html

UN Disarmament, Demobilization and Reintegration (UN-DDR) (2006), Integrated Disarmament, Demobilisation, and Reintegration Standards. New York. www.unddr.org/iddrs/05/20.php and www.unddr.org/iddrs/05/30.php

Алсыз топтор же мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар

Handicap International (2006), Protection – Issues for People with Disabilities and Injuries.

Handicap International (2008), Toolkit on Protection of Persons with Disabilities.

Адамга анын жынысына карап зордук-зомбулук жасоо

IASC (2005), Guidelines for Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Settings – Focusing on the Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies. Geneva. www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-products-products&productcatid=3

World Health Organization (WHO) (2007), Ethical and safety recommendations for researching, documenting and monitoring sexual violence in emergencies. Geneva. www.who.int/gender/documents/violence/9789241595681/en/index.html

Housing, land and property rights

Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. E/CN.4/SUB.2/RES/2005/21. “Pinheiro Principles”.

http://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=11644

Global Land Tool Network and Early Recovery Cluster (2010), Land and natural disasters – Guidance for Practitioners. UN Human Settlements Programme (UN-Habitat) and Food and Agriculture Organization (FAO). Nairobi. www.unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publicationID=2973

Global Protection Cluster, Housing, Land And Property Area of Responsibility (2009), Checklist of Housing, Land and Property Rights and Broader Land Issues Throughout the Displacement Timeline from Emergency to Recovery. [www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/\(httpInfoFiles\)/430298C](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/(httpInfoFiles)/430298C)

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар
3C285133DC12576E7005D360D/\$file/HC%20Checklist%20on%20HLP%20
and%20Land%20Issues_Final2.pdf

Internal Displacement Monitoring Centre, FAO, OCHA, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, UN-Habitat and UNHCR (2007), Handbook on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. Implementing the 'Pinheiro Principles', IASC. Geneva.

www.unhcr.org/refworld/docid/4693432c2.html

Өлкө ичинде көчүп жүрүүгө аргасыз болгон адамдар

Bagshaw, S and Paul, D (2004), Protect or Neglect? Towards a More Effective United Nations Approach to the Protection of Internally Displaced Persons – An Evaluation. Brookings-SAIS Project on Internal Displacement and UNOCHA, Interagency Internal Displacement Division. Washington DC.

www.brookings.edu/papers/2004/1123humanrights_bagshaw.aspx

Brookings Institution – University of Bern Project of Internal Displacement (2005), Addressing Internal Displacement: A Framework for National Responsibility. Washington DC. www.brookings.edu/projects/idp/20050401_nrframework.aspx

Global Protection Cluster (2010), Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons. www.unhcr.org/refworld/docid/4790cbc02.html

IASC (2004), Implementing the Collaborative Approach to Situations of Internal Displacement – Guidance for UN Humanitarian and/or Resident Coordinators. www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-products-products&productcatid=10

IASC (2010), Framework on Durable Solutions for Internally Displaced Persons. www.brookings.edu/reports/2010/0305_internal_displacement.aspx

UN Economic and Social Council (1998), UN Guiding Principles on Internal Displacement. E/CN.4/1998/53/Add.2. www.idpguidingprinciples.org/ or www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d2e008c61b70263ec125661e0036f36e?Opendocument

Психикалык саламаттык жана психологиялык жардам

IASC (2007), IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support. www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-products-default

IASC Reference Group on Mental Health and Psychosocial Support (2010), Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) In Humanitarian Emergencies: What Should Protection Programme Managers Know.

www.psychosocialnetwork.net/explore/tags/mhpss/

Жарылуучу заттарды (миналарды) зыянсыздандыруу иштери

The International Mine Action Standards:

www.mineactionstandards.org/imas.htm#english

Улгайган адамдар

IASC (2008), Humanitarian Action and Older Persons – An essential brief for humanitarian actors. WHO–HelpAge International. www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-products-products&productcatid=24

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Негизги стандарттар

Бул бөлүмдү кантип пайдалануу керек

Негизги Стандарттар бардык тармактарга тиешелүү болгон маанилүү стандарттар болуп саналат. Алар ушул окуу куралында берилген бардык стандарттарды бекемдеп турган нерселердин негизин түзөт жана аларды колдоп-тиреп туруучу жалгыз нерсе болуп саналат. Ошондуктан китептин ар бир бөлүмүндө белгилүү бир тармака тиешелүү стандарттарга жетүү үчүн сөзсүз Негизги Стандарттарды пайдалануу зарыл экени айтылат.

Алты Негизги Стандарт бар:

Гуманитардык иштерди аткарууда биринчи орунга жабыр тарткан адамдарды койуу

Кызматташуу жана өз ара көмөктөшүп иштөө

Баа берүү

Пландаштыруу жана жардам берүү

Пландарды ишке ашыруу, гуманитардык иштердин ачык болушун камсыздоо жана окуп-изилдөө

Гуманитардык сферада иштеген кызматкердин иш-аракеттери жана жүрүм-туруму

Ар бир Негизги Стандарт төмөнкүдөй иретке келтирилген:

- **Негизги Стандарт:** Негизги стандарт бул сапаттуу стандарт. Ал гуманитардык жардам көргөзүү учурунда жетүү керек болгон деңгээлдерди же талаптарды так баяндайт
- **Негизги иш-чаралар:** Негизги Стандартка байланышкан негизги иш-чараларга Стандартка жетүү үчүн аткарылуусу зарыл болгон иш-аракеттер кирет .
- **Негизги көрсөткүчтөр:** Негизги көрсөткүчтөр – белгиленген стандарт аткарылгандыгын же аткарылбагандыгын көрсөтүүчү «белгилер». Алар негизги иш-чаралардын натыйжаларын аныктоонун жолу болуп саналат. Алар негизги иш-чараларга эмес, минималдуу стандарттарга тиешелүү.
- **Көрсөтмөлөр:** Көрсөтмөлөр Негизги Стандарттарды ар түрдүү жагдайларда пайдаланууда эске алынуусу зарыл болгон өзгөчө пункттар.

ктарды, негизги иш-чараларды жана негизги көрсөткүчтөрдү камтыйт. Алар иш жүзүндө кезигүүчү кыйынчылыктар менен күрөшүүгө, иш-аракеттерге баа берүүгө жана негизги маселелерге байланышкан кеңештерди камтыйт. Алар ошондой эле стандарттарга, иш-чараларга же көрсөткүчтөргө тиешелүү маанилүү маселелерди камтыйт жана талаш-тартыштарды жараткан маселелерге тиешелүү

Негизги стандарттардын негизги көрсөткүчтөрү ар кандай жагдайга жараша ар түрдүү болушу ыктымал. Ар бир көрсөткүчкө тиешелүү нерселер конкреттүү жагдай же тармак менен чектелиши мүмкүн. Ошондуктан белгиленген стандарттарды пайдалана турган адамдар аларды өздөрүнүн айланасындагы конкреттүү жагдайга жараша ылайыкташтырып алышса болот.

Бул бөлүмдүн акырында шилтемелердин тизмеси жана кошумча маалымат берилет.

Мазмуну

Киришүү	68
Негизги Стандарттар	71
Шилтемелер жана кошумча маалымат	94

Киришүү

Негизги стандарт «сфера» долбоорунун бардык минималдык стандарттарын жүзөгө ашыруу үчүн зарыл процесстерди баяндайт. Алар «сфера» долбоорунун гуманитардык хартиясында жазылган принциптер иш жүзүндө кандай болушу керек экенин билдирет жана кырсыктан жабыр тарткан адамдардын татыктуу жашоого болгон укуктарын жүзөгө ашырууга жардам бере турган факторлордун өзөгүн түзөт. Негизги стандарттар гуманитардык иштерге байланышкан минималдык деңгээлдерди же стандарттарды белгилейт. Жабыр тартып жаткан адамдарга жардам көргөзүп жаткан эл аралык жана жергиликтүү гуманитардык агенттиктер ушул талаптарды сөзсүз аткарышы керек (алар канчалык деңгээлде аткарылганын негизги көрсөткүчтөр көрсөтөт).

Негизги Стандарттар гуманитардык агенттиктердин жабыр тарткан калка карата жооптуулугун күчөтүү боюнча демилгелүү топтордун же уюмдардын иш-аракеттерин жана жалпы милдеттенмелерин бекемдөө жана алардын өз ара көмөктөшүп иштешине түрткү берүү аракеттерине да тиешелүү. Мисалы, Жооптуулукту күчөтүү боюнча Гуманитардык Кызматташтык (Humanitarian Accountability Partnership (HAP) 2010 Standard in Accountability), ара тиешелүү стандарттар, Сапатты Көзөмөлдөөнүн Критерийлери жана Негизги Стандарттар (Quality Management benchmarks and the Core Standards) кошумча талаптарды да камтышы мүмкүн. Гуманитардык сферда иштеген кызматчынын иш-аракеттерине байланышкан стандарттар «People In Aid» уюмунун ак ниеттүүлүк менен иштөө кодекси менен байланышкан. «The Good Enough Guide of the Emergency Capacity Building (ECB)» долбоорунда, «Groupe URD's Quality Compas» жана «Active Learning Network for Accountability and Performance in Humanitarian Action (ALNAP)» долбоорлорунда айрыкча 1-5- негизги стандарттар баяндалат. негизги стандарттар «INEE (Inter-Agency Network for Education in Emergencies)» долбоорунун стандарттары менен байланышкан. Билим берүүгө байланышкан минималдык стандарттар: Адамдардын даярдыгы, гуманитардык чара көрүү жана кайра калыбына келтирүү.

Негизги Стандарттардын бардык тармактар үчүн маанилүүлүгү

Биринчи негизги стандартка ылайык кырсыктан жабыр тарткан адамдардын – бардык жаштагы аялдардын, эркектердин, кыздардын жана балдардын гуманитардык процесстерге катышуусу жана алардын татыктуу жашоо үчүн күрөшүү стратегиялары менен мүмкүнчүлүктөрү гуманитардык жардамдын ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат. Экинчи негиз-

ги стандартка ылайык гуманитардык иштерге тиешеси бар бардык агенттиктер жана бийлик органдары бири бири менен кызматташып жана өз ара көмөктөшүп иштеши керек. Мына ошондо гана гуманитардык иштер натыйжалуу болот. 3-негизги стандартка ылайык гуманитардык жагдайга үзгүлтүксүз түрдө баа берип туруу керек. Мына ошондо гана кырсыктын маңызын түшүнүүгө, ким жана кантип жабыркаганын аныктоого, адамдардын алсыз жактары менен мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүүгө болот. Бул стандарт саясий, экономикалык жана социалдык факторлорго, айланасферага, маселенин айланасындагы конкреттүү жагдайга жана кеңири калкка тиешелүү муктаждыктарды баамдап-түшүнүү өтө маанилүү экенин баса белгилейт.

4-негизги стандартка жооп берген агенттиктер өздөрүнүн гуманитардык иштерин пландаштыруудан мурун жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарына адилеттүү түрдө баа беришет. Алар жабыр тарткан калктын мүмкүнчүлүктөрүнө жана алардын айланасындагы конкреттүү жагдайга байланышкан канааттандырылбаган муктаждыктарды белгилейт.

5-негизги стандарт өздөрүнүн гуманитардык иштеринин канчалык туура же туура эмес жүрүп жатканын, алардын сапатын жана натыйжалуулугун үзгүлтүксүз түрдө текшерип, аларга баа берип турган агенттиктер тарабынан аткарылат. Агенттиктер өздөрүнүн стратегияларын мониторингдин натыйжасында алынган маалыматтарга жана кырсыктан жабыр тарткан адамдардын жоопторуна жараша ылайыкташтырат жана өздөрүнүн иш-аракеттери жөнүндө маалыматты билдирип турушат. Алар бардык нерсеге адилеттүү жана калыс баа берүү үчүн керектүү каражаттарды сарпташат жана баа берүүнүн натыйжасында алынган маалыматтарды өздөрүнүн саясатын жана тажрыйбаларын жакшыртуу максатында пайдаланышат.

6-негизги стандартка ылайык гуманитардык агенттиктер тийиштүү билими жана жөндөмдүүлүктөрү бар адамдарды гуманитардык кызматчы катары ишке алууга милдеттүү. Мындай кызматкерлердин ишке жана гуманитардык жардамга карата мамилелери жана жүрүм-турумдары тийиштүү болуусу шарт. Гуманитардык агенттиктер гуманитардык сферада иштеген кызматчылардын натыйжалуу башкаруу аркылуу сапаттуу иштешине мүмкүнчүлүк жана түрткү берип, алардын эмоционалдык жана дене-бой саламаттыгын камсыздоого жардам бериши керек.

Алсыз жактар

«Сфера» долбоору кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан адамдардын жашоосу үчүн өтө зарыл жана шашылыш муктаждыктарды канааттандырууга басым жасайт. Негизги стандарттар адамдардын кырсыка карата даярдык көрүшүнө жана ыктымал коркунучтарды азайтып, адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртууга жана алардын калыбына келишине жардам бере турган иш-аракеттерди да колдойт. Мындай иш-аракеттерди аткарууда гуманитардык жардамдын табигый айланасферага жана адамдардын айланасындагы конкреттүү жагдайларга тий-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар гизген таасири да эске алынат. Мындан сырткары алар кеңири калктын муктаждыктары үчүн абдан маанилүү.

Алсыз» же «алсыздык» деген сөздөр бул окуу куралынын дээрлик бардык бөлүктөрүндө кездешет. Бул сөздөр демейде коомдун алсыз топто-руна кирген адамдарды билдирет. Алсыз топтор деп табигый же адам пайда кылган кырсыктардын алдында өзгөчө алсыз болгон адамдарды айтабыз. Бардык адамдар саясий, социалдык, физикалык жана айлана-сферага тиешелүү факторлорго жараша кырсыка карата көбүрөөк же азыраак алсыз болушат. Кээ бир адамдар өздөрүнүн улутуна, жашына, жынысына, мүмкүнчүлүктөрүнө, саясий көз караштарына, динине жана коомдук абалына байланыштуу коомдон четтетилип калышы мүмкүн. Адамдарды кырсыктын алдында өзгөчө алсыз кыла турган факторлор жана тез өзгөрүп туруучу жагдайлардын баары биригип, адамдардын ар түрдүү себептерден улам жана ар түрдүү жолдор менен кырсыктын алдында өзгөчө алсыз болуп калышына түрткү берет. Алсыз топторго кирген адамдар, кырсыктан жабыр тарткан бардык башка адамдар сыяктуу эле, кырсыктарды көзөмөлдөө жана кырсыктан кийин кайра калыбына келүү сыяктуу нерселерге тиешелүү ар кандай мүмкүнчүлүктөргө ээ. Алардын мүмкүнчүлүктөрүн жана алардын гуманитардык жардам алуу-ларына тоскоолдук кылган бардык нерселерди толук түшүнүү өтө маанилүү.

Негизги Стандарттар

1-негизги стандарт: Гуманитардык жардам берүүдө жабыр тарткан адамдарды биринчи орунга койуу.

Адамдардын мүмкүнчүлүктөрү жана көйгөй менен күрөшүү стратегиялары гуманитардык иштерди пландаштыруунун жана гуманитардык иштерди аткаруу ыкмаларынын ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат.

Негизиг иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Коомдук жана өз ара көмөктөшүп иштеген топторду аныктоо аркылуу калктын мүмкүнчүлүктөрүн же жөндөмдүүлүктөрүн колдоого алыгыла жана коомго-негизделген жана өзүнө-өзү жардам берүү топторун түзүүгө аракет кылгыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Кырсыктан же кагылыштан жабыр тарткан адамдарга башкалар менен үзгүлтүксүз түрдө байланышып турууга жана ар кандай программаларга таасир берүүгө жардам бере ала турган методикалык жана ачык механизмдерди түзүү керек (2-көрсөтмө).
- ▶ Алсыз топторго кирген адамдардын талкуулоолорго жабыр тарткан башка адамдар менен бирдей катышуусун камсыздагыла (3-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан адамдарды гуманитардык агенттиктер, алардын долбоорлору жана жабыр тарткан адамдардын өздөрүнүн расмий жана мыйзамдуу укуктары жөнүндө маалымат менен камсыз кылып тургула. Мындай маалыматтарды жабыр тарткан калктын тилинде жана алар түшүнгүдөй кылып берүү керек (4-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан адамдарга коомдук жолугушууларды өткөрүү жана бири бири менен пикир алмашуу үчүн коопсуз жайларды уюштуруп бергиле (5-көрсөтмө).
- ▶ Адамдарга ишке ашырылып жаткан программа же программалар жөнүндө оңой жана коопсуз түрдө арыздануу мүмкүнчүлүк бергиле жана гуманитардык иштер менен кайра калыбына келтирүү иштер үчүн ачык жана жөндүү процедураларды түзүп койгула (6-көрсөтмө).
- ▶ Мүмкүн болгон учурларда жергиликтүү жумушчуларды, экологиялык жактан туруктуу болгон материалдарды жана социалдык жактан пайдалуу иштерди пайдалануу аркылуу жергиликтүү экономикага пайда келтиргиле жана адамдардын кайра калыбына келүүсүнө түрткү бергиле.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Мүмкүн болгон учурларда пайдалуу долбоорлорду түзүп, жергиликтүү адамдар тарабынан маанилүү деп эсептелинген жана пайдалуу болгон салттуу, руханий жана маданий иш-чараларды колдогон долбоорлорду түзгүлө (7-көрсөтмө).
- Д Жабыр тарткан адамдардын чечим кабыл алуу укуктарын бекемдегиле жана алардын гуманитардык же өнүктүрүү программаларын өз алдынча ишке ашыруусуна түрткү бергиле.

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Долбоордун стратегиялары коомго негизделген мүмкүнчүлүктөр жана демилгелүү иш-аракеттер менен байланышкан.
- Д Кырсыктан жабыр тарткан адамдар гуманитардык жардамды уюштуруу жана ишке ашыруу маселесине арналган, дайыма болуп туруучу жолугушууларды алып барышат жана аларга катышышат (1-2-көрсөтмөлөр).
- Д Жабыр тарткан коом жана жергиликтүү бийлик органдары тарабынан жетектелген өзүнө-өзү жардам берүү боюнча демилгелүү топтордун саны гуманитардык жардам берүү учурунда көбөйөт (1-көрсөтмө).
- Д Гуманитардык агенттиктер көргөзүлүп жаткан гуманитардык жардам тууралуу арыздарды изилдеп, иш-аракеттерин ошол арыздарга жараша алып барышат.

Көрсөтмөлөр

1. **Жергиликтүү коомдун мүмкүнчүлүктөрү:** Кырсыктан жабыр тарткан адамдарда кыйынчылыктар менен күрөшүү, кырсыктарга карата чара көрүү жана кырсыктан оңолуп, калыбына келүү үчүн керектүү болгон көндүмдөргө, билгичтиктерге, билимге жана мүмкүнчүлүктөргө ээ боло алышат. Гуманитардык жардам иштерине жигердүү катышуу – Эл аралык Кызыл крест уюмунун, Кызыл жарым ай кыймылынын жана башка бейөкмөт уюмдарынын кызматкерлери үчүн иштеп чыгарылган Жүрүм-турум кодексинин 6-7-принциптеринде белгиленген адамдардын татыктуу жашоо укуктарынын негизи болуп саналат (2-тиркеме, 368-бет). Өз ара жардамдашуучу жана коомдук башкаруудагы демилгелүү топтор жабыр тарткан адамдардын кадыр-баркын, өз алдынча жашоосун калыбына келтирүү аркылуу алардын психологиялык жана социалдык саламаттыгын жакшыртууга салым кошот. Кеңейтилген үй бүлө программалары (балдардын ата-энеси менен эле эмес, чоң-ата чоң-энеси жана башка жакын туугандары менен бир короодо жашоосу), өз ара байланышып иштөөчү диний топтор, каадалар, мектептер жана башка коомдук иш-аракеттер же долбоорлор аркылуу коомдун социалдык, каржылык, маданий жана эмоционалдык жардам алышына мүмкүндүк түзөт. Алар ошондой эле жеке адамдардын жана бүтүн коомдун өзүн өзү сыйлоо сезимин, өзгөчөлүктөрүн кайра калыбына келтирүүгө, коомдун кыйынчылыктарга карата туруктуулугун чыңдоого, начар жактарын жакшыртууга жардам берет. Жергиликтүү адамдарга өз ара байланышып иштеген уюмдарды жана өз

ара жардам топторун аныктоо, же ошондой уюмдарды, топторду түзүү жагынан жардам берүү керек. Адамдардын гуманитардык иштерге катышуу деңгээли кырсык пайда болгондон бери өткөн убакыт, социалдык, табигый жана саясий шарттарга жараша болот. Ошондуктан адамдардын гуманитардык иштерге катышуу деңгээлин билдирүүчү көрсөткүчтөр жабыр тарткан адамдардын айланасындагы конкреттүү жагдайга жараша тандалып, жабыр тарткан адамдардын бардыгын камтуусу керек. Демейде кырсыкка карата жергиликтүү калк өзү биринчи чара көрөт, атүгүл жардам берүү иштерин да колдон келишинче биринчи болуп баштайт. Ошондуктан жергиликтүү калк жардам берүү иштерине кандайдыр бир деңгээлде өзү биринчи болуп катышуусу мүмкүн. Кырсык башталган кезден баштап эле жергиликтүү адамдардын пикирин угуп, алар менен кеңешсе, гуманитардык иштерге катыштырса, гуманитардык жардамдын сапатын жакшырат да, кийинчерээк коомго жардам берүүгө байланышкан программаларды ишке ашырууга жакшы негиз түзүлөт.

2. **Жамааттын гуманитардык уюмдар** менен суроо-жооп түрүндө байланышып туруусуна жардам берүүчү механизмдер. Мындай механизмдер жабыр тарткан бардык адамдардын гуманитардык программаларды пландаштыруу жана жүзөгө ашырууга салым кошуусуна мүмкүндүк бере турган ыкмаларды камтыйт. Буга атайын топтор жүргүзө турган талкуулар, иликтөөлөр, сурамжылоолор жана «өтүлгөн сабактарга» байланышкан жолугушуулар кирет. Изилдөөдөн алынган маалыматтар жана гуманитардык уюмдардын натыйжаларга карата мамилеси жабыр тарткан калкка дайымтүрдө билдирилип турушу керек.
3. **Коомдогу ар түрдүү топтордун гуманитардык жардам алууга бирдей катышуусу:** Ар түрдүү адамдардын гуманитардык жардам алуу процессине катышуусуна тоскоолдук кылган нерселерди биллип, аларды азайтуу же жок кылуу адамдардын бирдей катышуусун камсыздоого абдан жакшы өбөлгө түзөт. Жабыр тарткан калктын бардык топторунун – аялдардын, эркектердин, жаштардын жана улгайган адамдардын гуманитардык жардамды бирдей алышын камсыздоо үчүн керектүү иш-чаралар жүргүзүлүшү керек. Кандайдыр бир себептерден (мисалы, этникалык же диний себептерден улам) улам коомдон обочолонуп же четтетилип калган адамдарды, же «көрүнбөгөн» (мисалы, белгилүү бир себептерден улам үйүнөн алыска чыга албаган адамда же топтор) адамдарды гуманитардык процесске кошуу үчүн өзгөчө кадамдар жасалышы керек. Жаштардын жана кичинекей балдардын катышуусуна да түрткү берип, алардын укук бузуучу иш-аракеттерге кабылбашы үчүн керектүү чараларды көрүү керек.
4. **Маалымат бөлүшүү:** Адамдар өздөрүнүн атынан жасалган иш-аракеттер тууралуу так жана улам жаңы маалымат алып турушу керек. Туура маалымат алган адам бөөдө тынчсызданбайт да, коомдун гуманитардык долбоорлорду өз алдынча жүзөгө ашыруу жоопкерчилигин чогуу көтөрүшөт. Гуманитардык уюмдар өз мандатарын таанытып, жабыр тарткан адамдарга алардын жардам алуу-

га байланышкан расмий жана жалпы укуктарын айтып бериши керек (HAP's 'sharing information' benchmark). Маалымат берүүнүн жалпы жолдоруна төмөнкүлөр кирет: кулактандыруулар, коомдук жолугушуулар, мектептер, гезиттер жана радиобилдирүүлөр. Жайылта турган маалыматтар учурдагы жагдайды көрсөтүп, жергиликтүү адамдар сүйлөгөн тилде (тилдерде) берилиши зарыл. Маалымат коомдун бардык топторуна түшүнүктүү болушу керек. Мисалы, окуй албаган адамдарга маалыматты оозеки түрүндө, балдарга болсо сүрөттөр түрүндө берсе болот. Маалымат татаал эмес, оңой түшүнүлө турган (мисалы, 12 жашар бала түшүнө тургандай) тилде берилиши зарыл. Көрүүсү начар болгон адамдар үчүн маалыматты чоң тамгалар менен жазып берүү керек. Жолугушууларды улгайган же кулагы оор адамдар да уга ала тургандай кылып уюштурула.

5. **Коопсуз жана барууга оң жайлар:** Коомдук жолугушууларды коопсуз жерде өткөргүлө. Мындай жайларга басып-туруудан кыйналган майыптар жана аялдар да бара алгыдай болгону оң. Мисалы, кээ бир элдердин салтына ылайык аялдардын эркектер менен бир жайда болушуна тыйуу салынат. Балдар үчүн коопсуз, башкалар менен ойноп, окуганга ыңгайлуу жайларды куруп бергиле.
6. **Арыздануулар:** Адамдар гуманитардык уюмдарга арызданчып, тийиштүү жооп алуу укугуна ээ (HAP's 'handling complaints' benchmark). Арыздар жана аларды канааттандырууга байланышкан механизмдер гуманитардык уюмдардын жабыр тарткан адамдарга карата жоопкерчилигинин негизги бөлүгү болуп саналат жана калктын өз алдынча жашоосун калыбына келтирүүгө жардам берет.
7. Тийиштүү маданий иш-чаралар. Каза болгон адамды акыркы сапарга узатуу, диний каадалар, маданий жана салттуу иш-чаралар калктын же жамааттын кырыктан кийин оңолуусунун маанилүү белгиси болуп саналат. Маданий деп кабыл алынган кээ бир салттар же иш-чаралар адамдардын укуктарын бузат (мисалы, кыздардын билим алуусуна тоскоолдук кылуу жана кыздардын же аялдардын жыныс органдарына зыян келтирүү). Мындай иш-чаралар же салттарды колдоого болбойт.

2-негизги стандарт: Макулдашып иштөө жана кызматташуу

Гуманитардык иштерди пландаштырууда жана жүзөгө ашырууда тийиштүү бийлик органдары, гуманитардык уюмдар жана адилеттүү гуманитардык иштерге катышкан жарандык уюмдар менен макулдашып, кызматташуу керек. Мына ошондо гана гуманитардык иштер натыйжалуу болуп, көп аймакты камтыйт.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен чогуу окулат)

- ▶ Макулдашып иштөөгө мүмкүндүк берүүчү жалпы жана тармактарга тиешелүү механизмдерди башынан баштап эле чогуу пайдаланууга аракет кылгыла (1-2-көрсөтмө).
- ▶ Мамлекеттин жана башка координациялык топтордун милдеттери, максаттары, макулдашып иштөөгө байланышкан кызматтары менен

милдеттери жөнүндө маалымат алып тургула (3-көрсөтмө).

- ▶ Координациялык топторду гуманитардык уюмдардын ман-даты, максаты жана программалары тууралуу маалымат менен камсыз кылгыла.
- ▶ Баа берүүгө байланышкан маалыматтарды өз убагында тийиштүү координациялык топторго билдирип тургула. Мындай маалыматтар башка гуманитардык уюмдар пайдалана ала тургандай түрдө берилүүсү зарыл (3-негизги стандарт, 61-б.).
- ▶ Башка гуманитардык уюмдардын программалары тууралуу маалыматтарды географиялык аймакты тандоо иштерин, талдоо иштерин жана гуманитардык иштерди жакшыртуу максатында пайдалангыла.
- ▶ Координациялык топторду төмөнкү нерселер тууралуу жаңы маалыматтар менен камсыз кылып тургула: ийгиликтер, кечендөөлөр, уюмдун кемчиликтери жана резервдик мүмкүнчүлүктөр (4-көрсөтмө).
- ▶ Commitments made at coordination meetings are acted upon and reported in a timely manner.
- ▶ The agency's response takes account of the capacity and strategies of other humanitarian agencies, civil society organisations and relevant authorities.
- ▶ Жалпы жана маанилүү гуманитардык маселелерге байланышкан коргоо иш-аракеттерин бекемдөө үчүн башка гуманитардык уюмдар менен биргелешип иштегиле.
- ▶ Гуманитардык принциптерге жана максаттарга таянып, агенттиктин гуманитардык эмес агенттиктер менен түзгөн келишимдерине же макулдашууларына байланышкан так принциптерди жана иш-чараларды белгилегиле (5-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Баа берүү иштери тууралуу баяндамалар жана программанын пландары менен ийгиликтери тууралуу маалыматтар үзгүлтүксүз түрдө тийиштүү координациялык топторго көрсөтүлүп турушу зарыл (4-көрсөтмө).
- ▶ Бир географиялык аймакта же тармакта иштеген гуманитардык уюмдар бири биринин иш-аракеттерин кайталабашы керек.
- ▶ Координациялык жолугушууларда айтылган милдеттенмелерди ишке ашырып, алар тууралуу өз убагында билдирип туруу зарыл.
- ▶ Агенттиктер гуманитардык иштерди аткарып жатканда башка гуманитардык уюмдардын, жарандык коомдун жана тийиштүү бийлик органдарынын мүмкүнчүлүктөрү менен стратегияларын да эске алышы керек.

Көрсөтмөлөр

1. **Гуманитардык иштерди макулдашып аткаруу:** гуманитардык программанын кеңири аймактарга жайылышы, өз убагында аткарылышы жана сапаттуу болушу гуманитардык уюмдардын биргеле-

шип иштөөсүн талап кылат. Макулдашып (координациялуу) иштөө аткарыла турган жумушту жана милдеттерди туура жана өз убагында бөлүштүрүүгө жардам берет. Андан сырткары муктаждыктар канчалык деңгээлде канааттандырылганын аныктоого, жана бири биринин иштерин кайталабоого, аткарылып жаткан иштердин сапаты жана жайылышы сыяктуу маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет. Макулдашып иштегенде өз ара баа берүү иштерин убагында аткарууга жана маалымат бөлүшүүгө жол ачылат да, жабыр тарткан адамдардын абалы жеңилдейт. Анткени жабыр тарткан адамдарга силерден башка да көптөгөн уюмдар ошол эле суроолор менен кайрылышы ыктымал. Макулдашып иштөө жана мүмкүн болгон учурларда ресурстар же жабдуулар менен бөлүшүү – жамааттардын, алардын кошуналарынын, мамлекеттин, донорлордун жана ар түрдүү мандаттары менен тажрыйбалары бар гуманитардык уюмдардын мүмкүнчүлүктөрүн арттырууга өбөлгө түзөт. Макулдашып иштөөгө жардам берүүчү механизмдерди кырсык башталганга чейин эле пайдалануу мамиле түзүүгө жана көмөк көрсөтүү учурундагы координациялык иштерди чыңдоого жол ачат. Эгер макулдашып иштөө механизмдери эл аралык агенттиктер арасында гана колдонулса, анда жергиликтүү жарандык коомго тиешелүү уюмдар менен бийлик органдары гуманитардык процесстерге толугу менен катыша албай калат. Жолугушууларда жергиликтүү калктын тилинде сүйлөөгө аракет кылгыла. Жергиликтүү жарандык коомдун гуманитардык иштерге тартылган топторун же гуманитардык сферада өз ара байланышып иштеген уюмдарын аныктап, аларды жана башка жергиликтүү жана эл аралык агенттиктерди гуманитардык иштерге көбүрөөк катышууга кызыктыргыла. Макулдашып иштөө маселесине арналган жолугушууларга гуманитардык уюмдардын өкүлдөрү катары катышкан адамдардын пландаштыруу жана чечим кабыл алуу процессине таасир берүү үчүн тийиштүү маалыматы, жөндөмү жана кадыр-баркы бөлүшү керек.

- 2. Макулдашып иштөөнүн жалпы механизмдери.** Мындай механизмдер тармактык (мисалы, ден соолук, гендер тармагы) жолугушууларды (бардык программаларга таандык) жана маалымат бөлүшүүнүн механизмдерин (баа берүү иштеринин натыйжалары жана кырдаалга байланышкан маалыматтарды) камтыйт. Түрдүү тармактарды бириктирген жолугушуулар кийинчерээк ар кимдин муктаждыктарын өзүнчө эмес, жалпы, бүтүн түрдө кароого түрткү берет (мисалы, турак-жай, суу, санитария, гигиена жана психосоциалдык муктаждыктар өз ара байланышкан). Бардык программалардын бирдиктүү иштөө принцибин сактоо үчүн гуманитардык уюмдар ар түрдүү координациялык механизмдер тууралуу көбүрөөк билиши керек. Макулдашып иштөө механизмдеринин сапаты гуманитардык уюмдардын катышуу милдеттенмелерине таасир тийгизет. Координация иштерин жетектегендер жолугушуулардын натыйжалуу өткөрүлүшүнө жана маалымат бөлүшүү иштеринин жакшы аткарылышына жооптуу болушат. Эгер макулдашып иштөө жаатында эч кандай ийгиликтер байкалбаса, ага

катышкан гуманитардык уюмдар макулдашып иштөө механизмдерин колдоого алынып, жакшырышына түрткү бериши керек.

3. **Макулдашып иштөө жаатындагы милдеттер жана кызматтар.** Жардам берүүчү уюмдардын гуманитардык иштерин жөнгө салуу залал тарткан мамлекеттин милдетине кирет. Гуманитардык уюмдар мамлекеттин координациялык милдеттерин аткарышына көмөктөшөт. Кээ бир жагдайларда кошумча же башка механизмдерди колдонуу керек болушу ыктымал. Мисалы, укук бузуу фактыларына мамлекет өзү түрткү бериши, жабыр тарткан калктын бир бөлүгүнө гана жардам бериши же координациялоо иштерин жүргүзүүнү кааласа да, мүмкүнчүлүгү жетпеши мүмкүн. Мындай учурларда координация маселесине арналган өзүнчө жана жалпы жолугушуулар өткөрүлүшү керек. Бул жолугушууларга сөзсүз жергиликтүү бийлик органдары, БУУнун кызматкерлери жана башка бейөкмөт уюмдар катышуусу абзел. Азыркы учурда чоң гуманитардык кырсык болгон жагдайларда гуманитардык уюмдар тарабынан «кластердик» деп аталган ыкма кеңири пайдаланылат.
4. **Маалыматты бирге пайдалануунун натыйжалуулугу.** Эгер маалыматты пайдалануу оңой (маалымат ачык, маанилүү жана кыска) болсо жана башка агенттиктердин маалыматтарына, дүйнөлүк гуманитардык протоколдорго техникалык жактан туура келсе, маалыматты бирге пайдалануунун натыйжалуулугу артат (3-негизги стандарт, 61-бет). Маалыматты бөлүшүү же бирге пайдаланууга таандык башка маселелер агенттикке же конкреттүү жагдайга байланыштуу болот. Бирок бардык учурларда маалыматтын маанилүүлүгүн эстен чыгарбаш керек. Жашырын маалымат жашырын бойдон калбашы керек (3–4-негизги стандарттар, 61–65-беттер).
5. Аскер жана жеке тарап: Жеке тараптар жана мамлекеттик же чет элдик аскер күчтөрү гуманитардык иш-аракеттердин улам күчөп бараткан бир бөлүгү болуп саналат жана координациялык аракеттерге өз таасирин тийгизет. Аскерий күчтөрдөн керектүү тажрыйбаларды үйрөнөсө болот. Мындан сырткары алар зарыл ресурстарды, коопсуздукту, транспорт жана коммуникацияны камсыз кылат. Бирок алардын иш-аракеттери гуманитардык жана аскердик максаттарды чаташтырып, жашырын эсептелген саясий пландарды бузуп жиберети жана келечекте коркунучтарды жаратышы мүмкүн. Аскер күчтөрү менен байланышкан иштер гуманитардык уюмдардын көзөмөлүндө жана тастыкталган нускамалардын негизинде гана жүргүзүлүшү керек. Кээ бир агенттиктер өз ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында гана (мисалы, программа жөнүндөгү негизги маалыматты бөлүшүү үчүн) аскер күчтөрү менен биз аз байланышып, башка агенттиктер көбүрөөк байланышы мүмкүн (айталы, аскер мүлкүн пайдаланууда). Кандай учурда болбосун гуманитардык уюмдар саясий же аскердик жашырын пландарга кокустан кошулуп калбоо же кошулду деген жаман атка конбоо үчүн аскер күчтөрүнө кошулбастан, өз алдынча иш алып барышы керек. Эгер гуманитардык уюмдар саясий же аскердик жашырын пландарга аралашып калса же ошондой атка консо, алар-

дын көз карандысыздыгы менен коопсуздугу бузулат жана жабыр тарткан адамдардын аларга болгон ишеними жоголуп, алар менен жакындашуу мүмкүнчүлүгү азайат. Жеке тараптар гуманитардык уюмдарды каржылык жана башка кошумча ресурстар, тажрыйбалар менен колдошу мүмкүн. Кээде гуманитардык уюмдар бири аткарган ишти билбей экинчиси кайталашы же кайра эле жасай бериши мүмкүн. Бул көрүнүштү болтурбоо жана гуманитардык алгылыктуу иштерди жайылтуу үчүн аталган уюмдар өз ара маалымат алмашып турушу керек. Гуманитардык уюмдардын жекече кызматташуусу гуманитардык максатта гана жүргүзүлүшү керек.

3-негизги стандарт: Баалоо

Жабыр тарткан адамдардын негизги муктаждыктары аларды курчаган конкреттүү жагдайга, алардын татыктуу жашоосуна коркунуч туудурган нерселерге, мүмкүнчүлүктөрүнө жана аларга жардам бере ала турган тийиштүү бийлик органдарына ырааттуу баа берип туруу аркылуу аныкталат.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат).

- ▶ Жабыр тарткан жана тартпаган жергиликтүү калктын кырсыкка чейинки абалы, гуманитардык мүмкүнчүлүктөрү, айланасындагы кырсыкка чейинки жагдай жана башка кырсыкка чейинки маалыматтарды таап, аларды жабыр тарткан калктын кырсыкка каршы туруштук бере алуу мүмкүнчүлүгүн бекемдөө же жакшыртуу максатында пайдалангыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан калктын айланасындагы жагдайда кырсык учурунда пайда болгон өзгөрүүлөрдү баалоо үчүн жабыр тарткан калк тууралуу кырсыкка чейинки маалыматтарга таянып, дароо алгачкы баа берүү иштерин аткаргыла жана жабыр тарткан калктын кырсыкка карата такаатсыз абалын ого бетер начарлатып же жаңы коркунучту жаратып коюшу мүмкүн болгон факторлорду аныктагыла (2-көрсөтмө).
- ▶ Баа берүү иштерин мүмкүн болушунча тез баштап, кырдаалга терең жана кылдат баа берүүгө үлгүрүү зарыл (3-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан калкка тиешелүү маалыматты жок дегенде жыныс жана курак боюнча топтоштуруу керек (4-көрсөтмө).
- ▶ Баа берүү иштерин аткарууда жабыр тарткандардын белгилүү бир тобунун гана эмес, мүмкүн болушунча көп кишилердин пикирин укканга аракет кылгыла. Мисалы, бардык курактагы аялдардын, эркектердин, кыздардын жана балдардын, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын жана башка жалпы элдин да пикирин эске алгыла (155-негизги стандарт жана 5-6-көрсөтмөлөр).
- ▶ Мүмкүн болгон учурларда көп тармактуу, биргелешкен жана агенттиктер аралык баа берүү иштерине да катышкыла.
- ▶ Маалыматты ырааттуу түрдө чогулткула жана аны чогултууда ар түрдүү ыкмаларды пайдалангыла. Бир нече агенттиктен жана булак-

тан чогултулган маалыматка карата триангуляция (үч өңүттүү) ыкма-сын пайдалангыла жана алынган маалыматтарды документтештиргиле (7-көрсөтмө).

- ▶ Жабыр тарткан калктын кыйынчылыктар менен күрөшүү мүмкүнчүлүгүнө, жөндөмдүүлүгүнө, ресурстарына жана кайра калыбына келүү стратегияларына баа бергиле (8-көрсөтмө).
- ▶ Мамлекеттин гуманитардык иштерге байланыштуу пландарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө баа бергиле.
- ▶ Кырсыктын жеке адамдардын жана бүтүн жамааттын психосоциалдык саламаттыгына тийгизген таасирине баа бергиле.
- ▶ Кырсыктан жабыр тарткан калктын жана гуманитардык сферада иштеген кызматкерлердин учурдагы жана келечектеги коопсуздугуна байланышкан маселелерге баа бергиле. Ошондой эле жабыр тарткан адамдар менен калган адамдардын ортосунда кагылыш же чатак чыгып кетүү коркунучуна да тийиштүү түрдө баа берүү зарыл (9-көрсөтмө).
- ▶ Баалоого байланышкан маалыматтарды башка гуманитардык уюмдар да түшүнө ала тургандай кылып бөлүшүү керек (2-негизги стандарттын 58-бети жана 10-көрсөтмө) (негизги көрсөткүчтөр көрсөтмөлөр менен бирге окулат).
- ▶ Жабыр тарткан адамдардын муктаждыктары жана мүмкүнчүлүктөрү тыгыз байланышкан.
- ▶ Тез жана кылдат аткарылган баа берүү иштери тууралуу баяндамалар жабыр тарткан калктын бардык бөлүктөрүн жана аларга коңшулаш жашаган калкты да камтышы керек.
- ▶ Баалоо тууралуу баяндамаларда же билдирүүлөрдө адамдар жынысы жана курагы боюнча бөлүштүрүлгөн маалыматтар болушу керек.
- ▶ Кеңири жана анык маалыматты камтыган баа берүү тууралуу баяндамаларда жардамга муктаж адамдар, алардын айланасындагы конкреттүү жагдай жана мүмкүнчүлүктөрү айтылышы абзел.
- ▶ Баа берүү форматтары макулдашылып, колдоого алынгандан кийин кеңири пайдаланыла башташы зарыл.
- ▶ Ыкчам баа берүү иштери кеңири жана кылдат баа берүү иштери менен бекемделиши керек.

Көрсөтмөлөр

1. **Кырсыкка чейинки маалымат:** Колдо болгон маалыматтардын барын бириктирүү алгачкы жана тез баа берүү иштерин аткарууда табылгыс ыкма болуп саналат. Жабыр тарткан калк жана анын айланасындагы конкреттүү жагдай (мисалы, саясий-экономикалык жагдай, коопсуздук, конфликт жана табият сферасы) тууралуу маалыматтар көп жана дайыма болуп турат. Мындай маалымат булактарына мамлекеттик тийиштүү министрликтер (мисалы, оорулуулар жана каттоо тууралуу маалыматтар), академиялык же изилдөө институттары, коомдук уюмдар, кырсыкка чейин жабыр тарткан аймакта иштеген жер-

гиликтүү жана гуманитардык уюмдар кирет. Кырсыкка даярдык көрүү жана кырсыктан алдын алуу иштери менен алек болгон уюмдарда, интернет технологиясына негизделген жалпы карталарда жана уюлдук телефондордо да маанилүү маалыматтар чогултулган болушу мүмкүн.

2. **Алгачкы баалоо иштери демейде кырсык башталгандан** кийинки алгачкы сааттарда эле аткарыла баштайт жана негизинен экинчи же үчүнчү колдон алынган маалыматтар менен кырсыкка чейинки маалыматтарга таянат. Алгачкы баа берүү иштери шашылыш жана кечиктирилгис жардамга болгон муктаждыктарды канааттандыруу үчүн өтө маанилүү жана мындай учурларда жардам көрсөтүү иштерин тез жана биргелешип аткаруу керек.
3. **Акырындык менен жүргүзүлүүчү баа берүү иштери.** Баа берүү - бул бир эле жолу аткарылуучу нерсе эмес, бул уланып жана кайталанып туруучу процесс. Алгачкы жана тез баа берүү иштери аяр жана кеңири баа берүү иштеринин негизин түзөт. Кеңири баа берүү иштери алгачкы баа берүү иштерин кайталабайт. Алар алгачкы баа берүү иштерин тереңдетет. Гендердик зордук-зомбулук сыяктуу этияттыкты талап кылуучу укук коргоо маселелерин кайталап баалоодо этият болуу керек. Анткени кээ бир учурларда этияттыкты талап кылган маселелерге кайталап баа бергенде жамааттарга жана жеке адамдарга пайда эмес, зыян тигизип алышыңар мүмкүн.
4. **Маалыматты бир нече бөлүктөргө бөлүү.** Баштапкы этаптарда маалыматты бир нече бөлүктөргө бөлүү дээрлик мүмкүн эмес. Бирок кандай учурда болбосун бардык курактагы балдар менен чоң кишилердин ар түрдүү муктаждыктарын жана укуктарын аныктоо абдан маанилүү. Мүмкүн болгон учурларда маалыматты төмөнкүдөй бөлүктөргө бөлүү керек: жыныс, курак, 0-5 жаштардагы эркек балдар/кыздар, 6-12 жаштардагы эркек/аял, 13-17 жаштардагы эркек/аял, 50-59 жаштардагы эркек/аял; 60-69 жаштардагы эркек/аял; 70-79 жаштардагы эркек/аял; 80 жана андан улуу курактагы эркек/аял. Мындай маалыматтар түрдүү курактагы адамдардын укуктарынын бузулушу тууралуу кабар берет.
5. **Коомдун ар түрдүү өкүлдөрүнө баа берүү** Муктаждыктарга негизделген баа берүү иштери жабыр тарткан калкты толук камтыйт. Өтө алыс жерлерде жашаган жана бирөөнүн үйүндө жашаган адамдарга баа берүүдө өзгөчө чаралар көрүлүшү керек. Ушул эле нерсе аялуу топторго кирген адамдарга: мисалы, мүмкүнчүлүгү чектелгендерге, улгайган адамдарга, үйүнөн алыс чыга албагандарга жана гендердик зордук-зомбулука кабылышы, куралдуу күчтөргө тартылышы мүмкүн болгон балдарга жана жаштарга да тиешелүү. Алгачкы маалымат булактарына: түздөн түз байкоо жүргүзүү, тандалган топтордун ортосундагы талкуулар, изилдөөлөр жана мүмкүн болушунча көп адамдар менен болгон баарлашуулар кирет (мисалы, жергиликтүү бийлик органдары, эркек же аялдар жамаат лидерлери, саламаттык сактоо жана билим берүү тутумунун кызматкерлери, мугалимдер, соодагерлер, жана башка гуманитардык уюмдар). Бир нерсе тууралуу ачык

сүйлөө кээ бир адамдар үчүн оор же кооптуу болушу мүмкүн. Жаш жеткинчектер менен өзүнчө сүйлөшкөн оң, анткени алар демейде чоңдордун жанында эркин жана ачык сүйлөй албайт. Жанында чоңдор болгон кезде сөзгө тартуу балдарды кооптуу абалга коюушу ыктымал. Көп учурларда аялдар менен кыздарга суроо берүүдө же алар менен кеңешүүдө аларды башка-лардан өзүнчө бөлүү керек болот. Зордук-зомбулуктан жапа чеккендерден системалуу маалымат чогултуу иштерине катышкан гуманитардык кызматкерлерде өз иштерин коопсуз жана ийгиликтүү аткарышы үчүн керектүү билими, жөндөмү болушу зарыл. Кагылыш жүрүп жаткан аймактарда маалымат туура эмес пайдаланылса, элди коркунучтуу абалга калтырышы жана гуманитардык уюмдардын өз милдетин аткаруу мүмкүнчүлүктөрүн начарлатышы ыктымал. Маалыматты башка гуманитардык уюмдарга билдирүүдөн мурун ошол маалыматты берген адамдын уруксатын алуу зарыл (1-коргоо принциби, 33-бет). Жабыр тарткан элдин баарына тез же дароо баа берип чыгуу мүмкүн эмес. Баа берүү иштеринин натыйжасын камтыган баяндамаларда коомдон обочо калган аймактар же топтор да көрсөтүлүшү керек. Мындай аймактарды же топторду да баа берүү процессине тартуу керек.

6. **Аялуу топторго баа берүү:** Кырсык жана ага байланышкан коркунучтар коомдун ар түрдүү топторуна жана жеке адамдарга ар кандай таасир бериши мүмкүн. Кээ бир адамдар өздөрүнүн курагы же оорусу сыяктуу жеке факторлордун айынан түрдүү коркунучка тезирээк же оңоюураак кабылышы мүмкүн (мисалы, жеткинчектер жана кары адамдар, КИВ жана ЖИКС менен жашагандар ар кандай коркунучтарга башкаларга караганда тезирээк жана оңойураак кабылышы ыктымал). Бирок бир гана жеке факторлор коркунучту көбөйтүп жибербейт. Адамдардын ар түрдүү коркунучтарга карата такаатсыз болушуна социалдык факторлор жана алардын айланасындагы конкреттүү жагдайлар түрткү берет. Мындай факторлорго төмөнкүлөр кирет: басмырлоо же обочолонтуу (мисалы, аялдар менен кыздардын коомдогу абалынын төмөндүгү), коомдон четтеп калуу, айлана-чөйрөнүн бузулушу, климаттын туруксуздугу, жакырлык, бийликтин чабалдыгы, адамдын менчик жеринин жоктугу жана улуту же расасы, саясий жана диний көз караштары, тап же каста. Соңку толук жана терең баалоо айлана-чөйрөнүн бузулушунун айынан (мисалы, топурактын бузулушу же токойдун азайышы) ыктымал коркунучтарды, климаттык жана геологиялык өзгөрүүлөрдү (циклон, суу каптоо, кургакчылык, сел жана деңиз суусунун деңгээлинин көтөрүлүшү) аныктоого жардам берет.
7. **Маалымат чогултуу жана аны текшерүү:** Калктын саны жана бир жерден экинчи жерге көчүп-конушу тууралуу чогултулган маалыматтар ар тараптан текшерилиши керек. Мындай такталган маалыматтар мүмкүн болушунча көп жана түрдүү булактардан алынышы зарыл. Эгер ар тараптуу баа берүү иштерин баштапкы этаптарда аткаруу мүмкүн эмес болсо, тигил же бул маалыматты башка тармакты баалоодон алынган маалыматтар менен салыштыруу абзел. Маалымат булактарынын түрлөрү жана 5 жашка чейинки балдардын каза болгон

жана ооруган учурларынын саны баалоочу документтерде башынан баштап эле көрсөтүлүшү керек. Чогултулган маалыматты текшерүүгө жардам бере турган атайын суроо баракчалары да көп болот жана алар демейде такталып-тастыкталган гуманитардык стандарттарга негизделет (суроо баракчалары кээ бир техникалык бөлүмдөрдүн тиркемелеринде берилген). Алынган маалыматты текшерүү ыкмалары аны башка агенттиктер үчүн да түшүнүктүү кылат. Ошондой эле мындай ыкмалар бардык негизги тармактардын кылдат текшерилишин камсыз кылып, уюмдардын же жеке адамдардын тигил же бул маалыматты туура эмес жана адилетсиз пайдаланышына бөгөт коёт. Гуманитардык уюмдар кырсык болгонго чейин же кырсык учурунда баалоонун жалпы бир форматын же үлгүсүн аныктап алышса болот. Баа берүү иштерин аткарууда алдыга коюлган максаттарды жана пайдаланыла турган усулдарды дайыма так көрсөтүп, кырсыктын жабыр тарткан адамдарга тийгизген таасири тууралуу калыс эмес же бир беткей маалыматтар да чогултулуп, текшерилүү керек. Жагдайга туура келген сандык жана сапаттык ыкмалар да пайдаланылышы зарыл. Кылдат мамилени талап кылган аял-эркек теңдигине таандык маалыматтарды чогултууга жана жаш жеткинчектер менен сүйлөшүүгө тажрыйбасы бар адамдарды тартып, аялдар менен эркектерден, башкача айтканда кеңири жана тар сферадагы адистерден турган, аралаш команда түзүү керек. Мындай командалар баа берүү иштерин жүргүзүшөт. Бул командаларга жергиликтүү калктын жайгашкан жерин билген жана алардын тилин, маданиятын түшүнгөн адамдар кириши керек.

8. **Мүмкүнчүлүктөрдү баалоо:** Жамааттардын кыйынчылыктар менен күрөшүүгө жана кырсыктан кийин кайра калыбына келүүгө жөндөмү жана мүмкүнчүлүгү бар (негизги стандарттын 155-бети). Кыйынчылыктар менен күрөшүүгө байланышкан механизмдердин көбү туруктуу жана пайдалуу, бирок ошол эле учурда алардын кээ бирлери зыяндуу болушу мүмкүн жана келечекте узакка созулган зыяндуу натыйжаларга алып келиши ыктымал. Мындай зыяндуу натыйжаларга бардык болгон мүлктү сатып жок кылуу, аракка берилип кетүү ж.у.с. кирет. Баа берүү иштери адамдардын кыйынчылыктарга туруштук берүү жөндөмдөрүнүн бекемделишине тирек болуучу оң көрүнүштөрдү аныкташы керек.
9. **Коопсуздукту баалоо:** Жабыр тарткан жана негизги калктын коопсуздугуна эң башында эле баа берилиши абзел. Адамдын негизги укугунун бузулушун, зордук-зомбулукту жана башка коркунучтарды билдирген фактылар дароо аныкталышы керек (3-коргоо принциби, 38-бет).
10. **Биргелешип баалоо:** Баа берүү иштеринин натыйжасын кам-тыган баяндамалар башка гуманитардык уюмдарды өтө маанилүү маалыматтар менен камсыз кылып, алгачкы маалыматтар жыйнагын түзөт жана гуманитардык чечимдерге байланышкан процесстердин ачык-айкын болушун шарттайт. Гуманитардык уюмдардын пландары ар түрдүү болот. Бирок ошого карабастан баа берүү иштеринин натыйжасын камтыган баяндамалар кыска жана так болуп, кайсы иш-чаралар биринчи кезекте аткарылышы керек экенин аныкташы зарыл. Ан-

дан сырткары маалыматтын ишенимдүүлүгүн көрсөтүп, керек болгон учурда салыштырып текшерүүгө мүмкүндүк берген усулдарды баяндашы абзел.

4-негизги стандарт: Пандаштыруу жана чара көрүү иштери:

Гуманитардык иштер жабыр тарткандардын мүмкүнчүлүктөрүнө, коркунучтарына, жагдайларына жана кыйынчылыктар менен күрөшүп, кайра калыбына келүү жөндөмдүүлүктөрүнө байланышкан муктаждыктарын канааттандыра алышы керек.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат):

- ▶ Жабыр тарткан калктын мүмкүнчүлүктөрүнө, жагдайларына, коркунучтарына жана муктаждыктарына калыс баа берилиши керек. Программаны мына ушул нерселердин негизинде гана пландаштыруу зарыл (3-негизги стандарт, 61-бет).
- ▶ Жабыр тарткан калктын мамлекет тарабынан канааттандырылбаган муктаждыктарын канааттандырууга жардам бере ала турган программа иштеп чыккыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Адамдын кырсыктан аман калып, жашоосун улап кетүүгө зарыл болгон негизги жана шашылыш муктаждыктарын канааттандыра алган өмүр сактоочу иш-чараларды биринчи орунга койгула.
- ▶ Классификацияланган маалыматты пайдаланганда, калкка жана ар түрдүү жеке адамдарга кырсык кандай жана кантип таасир тийгизгенин талдап, анализ жүргүзүлө. Алардын өзгөчө муктаждыктарын канааттандыра ала турган программа иштеп чыккыла.
- ▶ Гуманитардык иштерди пландаштырууда аялуу топко кирген адамдардын жардам алуу жана коргоого алынуу мүмкүнчүлүктөрүн эсиңерден чыгарбагыла (2-көрсөтмө).
- ▶ Программанын планы жана аны аткаруу ыкмалары жабыр тарткан калктын менен жеке адамдардын кадыр-баркын колдоосу керек (1-негизги стандарт, 55-бет, 3-көрсөтмө).
- ▶ Адамдардын кооптуу жактарын азайтуу үчүн алардын айланасындагы конкреттүү жагдайга байланышкан жана алардын абалын ого бетер начарлата турган факторлорду талдап, анализ жүргүзүү керек (3-негизги стандарт, 61-бет, 4-көрсөтмө).
- ▶ Адамдарды кооптуу абалга түртүүчү факторлорду азайтууга, чырдын күчөп кетишине тоскоолдук кылууга жана эксплуатация же укук бузуулардын алдын алуучу программа иштеп чыккыла (5-көрсөтмө жана 1-коргоо принциби, 33-бет).
- ▶ Баа берилген жагдайлар менен минималдык стандарттардын ортосундагы боштукту «Сфера» долбоорунун көрсөткүчтөрүнө жетүү аркылуу толтургула (6-көрсөтмө).
- ▶ Келечектеги ыктымал коркунучтарды алдын алуу, кесепетин азайтуу жана аларга каршы күрөшүүнү күчөтүү үчүн жабыркагандардын

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

оңолуп, кайра калыбына келишин тездетүүгө, мүмкүнчүлүктөрүн бекемдөөгө жардам бере ала турган программа иштеп чыккыла (7-көрсөтмө).

- ▶ Программаны дайыма өзгөрүп турган жагдайларга ыңгайлаштырып тургула. Мына ошондо гана анын маанилүүлүгү жана жөндүүлүгү сакталат (5-негизги стандарт, 68-бет).
- ▶ Жабыр тарткандардын туруктуу түрдө калыбына келишине жардам берүү үчүн алар менен программаны ишке ашыруунун алгачкы этапта-рында сүйлөшүп, кыйынчылыктардан чыгуу стратегияларын чогуу пландаштыруу зарыл.

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат).

- ▶ Программаны коомдогу ар түрдүү адамдардын өз башынан кечирген коркунучтарын менен өзгөчө муктаждыктарын анализдөөнүн натыйжа-сына негиздеп пландаштыруу керек.
- ▶ Программанын планында адамдардын менен мамлекеттин муктаждыктары жана мүмкүнчүлүктөрү каралат.
- ▶ Жабыр тарткан адамдардын айланасындагы конкреттүү жагдайга, мук-таждыктары менен мүмкүнчүлүктөрүнө жана коркунучтарга байланыш-кан өзгөрүүлөр программанын планында чагылдырышы керек. Бул максатты ишке ашыруу үчүн планды дайыма кайра карап чыгып, жаңы шарттарга ылайыкташтырып туруу зарыл.
- ▶ Программанын планында адамдардын ыктымал коркунучтарга карата такаатсыз жактарын азайтууга жана кыйынчылыктар менен күрөшүү жөндөмдүүлүктөрүн күчөтүүгө жардам бере ала турган иш-чаралар көрсөтүлүшү керек.

Көрсөтмөлөр

1. **Мүмкүнчүлүктөрдү колдоо.** Жабыр тарткандарга өз убагында жардам берип, коргоо – мамлекеттин негизги милдети жана кызматы болуп саналат (Гуманитардык Хартия, 2-параграф, 20-бет). Эгер мамлекет жабыр тарткан калкка жардам бере албаса (айрыкча алгачкы сааттарда) же адамдардын белгилүү бир тобун басмырласа, мындай жагдайлар сөзсүз гуманитардык кийлигишүүнү талап кылат. Мамлекеттин мүмкүнчүлүктөрү жана жабыр тарткан калкка карата ниети гуманитардык жардамдын түрүн жана масштабын аныктайт.
2. **Жардам алуу мүмкүнчүлүгү:** Муктаждыктары бар адамдарга жардам эч кандай кемсинтүүсүз берилиши керек (2-коргоо принциби, 36-бет). Кишилерге өз убагында маалымат берип туруу, алардын өзгөчө муктаждыктарына ылайык келген пландарды аткаруу, маданияттуу болуу жана алардын коопсуздугун сыйлоо (мисалы, тамак-аш алуу кезегин улгайган адамдар менен жаш балалуу аялдарга өзүнчө мамиле кылуу) – адамдардын жардам алуу жана аны пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн бекемдөөгө жардам берет. Гуманитардык жардам берүү пландарына бардык курактагы аялдардын, эркектердин, балдардын жана кыздардын катышуусу гуманитардык иштердин са-

патып жакшыртат. Кылдат пландаштырылган тандоо критерийи сыяктуу дагы башка пайдалуу иш-чаралар адамдардын жардам алуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Мындай иш-чараларга дайыма байкоо жүргүзүлүп, жамаат үчүн түшүнүктүү болушу зарыл. Китептин техникалык бөлүмүндө көрсөтүлгөн коопсуз жерлерде жагымдуу шарттарды түзүү сыяктуу пландар адамдардын гуманитардык жардамды бирдей алышына түрткү берет.

3. **Татыктуу жашоону түптөө.** Татыктуу жашоону түптөө үчүн көрүлүүчү чаралар адамдардын негизги жардам алышына кепилдик берет, ошондой эле коопсуздук жана адам укуктарынын корголушун камсыз кылат (Гуманитардык Хартия, 19-бет). Гуманитардык жардамды да түрдүү жолдор менен берсе болот. Мына ошондуктан гуманитардык жардам берүү жолу адамдардын кадыр-баркына катуу таасир этиши мүмкүн. Ар бир адамдын чыныгы баалуулуктарын, диний жана маданий өзгөчөлүктөрүн, коомдук өзүнө-өзү жардам берүү аракеттерин сыйлаган жана анын психосоциалдык сактыгына салым кошуучу программалар алардын татыктуу жашоого болгон укуктарынын негизги элементи болуп саналат.
4. **Адамдардын айланасындагы конкреттүү жагдай жана мүчүлүш жактар:** Төмөнкү факторлор адамдардын ийкемдүүлүгүн жана кырсыкка туруштук берүү жөндөмүн начарлатат: чыр-чатакка жана айлана-чөйрөгө байланышкан социалдык, саясий, маданий, экономикалык факторлор. Калктын айланасындагы конкреттүү жагдайдын өзгөрүшү жаңы чабал жактарды пайда кылышы мүмкүн (3-негизги стандарт, 61-бет). Абалы начар адамдар бир эле учурда бир нече факторго тушугушу ыктымал (мисалы, коомдон четтеп калган этникалык топтун улгайган мүчөлөрү). Коркунучтардын көбөйүшүнө түрткү берүүчү жеке жана жалпы факторлорду анализдөө керек. Коркунучтарды жеңилдетүүгө жана алсыз абалдагы адамдардын муктаждыктарын аныктоого жардам бере ала турган программаларды иштеп чыгуу керек.
5. **Кагылыштарга туруштук бере албоо:** Гуманитардык жардам ниеттелбеген терс натыйжаларга алып келиши да мүмкүн. Баалуу гуманитардык ресурстар эксплуатацияга, укук бузууларга, жардамды туура эмес пайдаланууга шарт түзүшү мүмкүн. Ачарчылык согуштун куралы болуп калышы мүмкүн (мисалы, калкты атайылап жок кылуу аракеттери же мүлктөрүн өткөрүп берүүгө мажбур кылуу). Гуманитардык жардам бүтүн жамаатка терс таасир тийгизип, ар түрдүү топтордун ортосундагы адилетсиз мамилелердин күчөп кетишине алып келиши мүмкүн. Кылдат анализ жана пландаштыруу гуманитардык жардамдын мүмкүн боло турган терс таасирлерин азайтышы ыктымал. Гуманитардык жардамды бирдей бөлүштүп, жардам көргөзүлө турган жамаатты калыс тандагыла. Жашырын маалыматты туура пайдаланып, адамдардын коопсуздугун жана татыктуу жашоосун коргогула. Мисалы, КИВ жана ЖИКС менен жашаган адамдар коомдон четтетилип, адамдык укуктары бузулушу мүмкүн. Адам укуктарын бузуучу иш-аракеттерден жабыр тарткан адамдардын укуктарынын корголу-

шун камсыз кылып, аларга жеке же жашырын жардам бере ала турган кызматтарды уюштуруу зарыл (3-негизги стандарт, 61-бет).

6. **«Сфера» долбоорунун минималдык стандарттарына жооп берүү:** Минималдык стандарттарга жетүүгө белгилүү бир убакыт талап кылынат. Канча убакыт талап кылынары төмөнкү жагдайларга байланыштуу болот: коомдун кырсык болгонго чейинки белгиленген жашоо деңгээли, кооптуу абалынын деңгээли, ресурстары жана жардам алуу мүмкүнчүлүктөрү. Эгер жабыр тарткан адамдардын жашоо стандарттары жалпы калктын жашоо стандарттарынан жогорулап кетсе, алардын ортосундагы мамиле начарлап, абал курчуп кетиши мүмкүн. Гуманитардык жардамдын айлана-чөйрө менен экономикага тийгизген терс таасирлерин азайтып, негизги калктын жашоо деңгээлин көтөрүү максатында укук жактоо (эдвакаси) иштерин аткаргыла. Бул иш-аракеттер аркылуу силер коомдогу теңсиздик менен коркунучтардын азаюусуна түрткү бере аласыңар. Мүмкүнчүлүккө жараша гуманитардык иштерди негизги калктын баарына жайылтууга аракет кылгыла.
7. **Жабыр тарткандардын тез калыбына келишине түрткү берүү жана коркунучтарды азайтуу.** Жергиликтүү калктын мүмкүнчүлүктөрүн арттыруу, жергиликтүү ресурстарды пайдалануу, мурда иштеген кызматтарды, билим берүү системасын, базарларды жана жашоо каражаттарын табуу мүмкүнчүлүктөрүн калыбына келтирүү максатында чараларды көрүү залал тарткан коомдун экономикасын жана адамдардын коркунучтардан сактануу мүмкүнчүлүгүн тезирээк калыбына келтирүүгө жардам берет (1-негизги стандарт, 55-бет). Гуманитардык иштер келечек муундардын жашоо сапатына да зыян тийгизбеши жана келечектеги ыктымал коркунучтардын пайда болушуна түрткү бербеш керек (мисалы, токойлорду ашыкча кыюу жана табигый ресурстарды туура эмес пайдалануу аркылуу). Жашоого тике коркунуч туудурган факторлор жөнгө салынгандан кийин, учурдагы жана келечектеги ыктымал (мисалы, климаттын өзгөрүшүнөн улам пайда боло турган) коркунучтарды талдагыла. Ыктымал коркунучтарды азайтууну пландаштыргыла. Мисалы, гуманитардык иштерди аткаруу учурунда мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланып, коркунучтарды азайтууга өз салымыңарды кошууга аракет кылгыла (жамгыр жааганда суу топтолуп ташып кете турган желерди суудан сактоо, алдын алууга мүмкүн болгон кырсыктарга байланышкан долбоорлорду коомдук негизде жүзөгө ашыруу жана жер титирөө менен катуу шамалга туруштук бере турган үйлөрдү куруу).

5--негизги стандарт: Гуманитардык иштерди натыйжалуу ишке ашыруу, алардын ачык-айкын болушун камсыз кылуу жана иликтөө.

Гуманитардык уюмдардын иш-аракеттери дайыма текшерилип, катышы бар тараптарга (стейкхолдерлерге) билдирилип турат. Жаңы долбоорлор өзгөрүлүп жаткан жагдайга карата ыңгайлаштырыла берет.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ «Сфера» долбоорунун бардык стандарттары иш жүзүндө кантип аткарылып жатканын аныктап, программанын белгиленген принциптерине, натыйжаларына жана иш-аракеттерине мониторинг жүргүзүүгө жардам бере турган ырааттуу, жөнөкөй жана жалпы механизмдерди иштеп чыккыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Агенттиктердин башкаруу жана сапатты көзөмөлдөө системаларына байланышкан бардык иштерине мониторинг жүргүзүү үчүн негизги механизмдерди иштеп чыккыла (2-көрсөтмө).
- ▶ Гуманитардык иштердин натыйжаларына жана жабыр тарткан калк менен негизги калкка тийгизген алгачкы таасирине мүмкүн болушунча эртерээк мониторинг жүргүзүү керек (3-көрсөтмө).
- ▶ Программа жабыр тарткан калкка, анын муктаждыктарына жана айланасындагы жагдайга жалпы байкоо жүргүзүп, мониторинг иштерин аткарып турат. Мына ушундай иш-аракеттерди программанын стратегияларына туура келтирүү үчүн атайы механизмдерди түзүү керек (4-көрсөтмө).
- ▶ Аткарылып жаткан гуманитардык иштер жөнүндө мезгил-мезгили менен терең ой жүгүртүп, пайдалуу нерселерди үйрөнүүгө жардам бере турган көнүгүүлөрдү аткарып тургула.
- ▶ Программанын белгиленген максаттарга, принциптерге жана макулдашылган минималдык стандарттарга байланышкан иш-аракеттерине жыйынтыктоочу баа бергиле (5-көрсөтмө).
- ▶ Пайдалуу нерселерди иликтөөгө байланышкан жалпы жана агенттер аралык иш-чараларга мүмкүн болушунча көбүрөөк катышууга аракет кылгыла.
- ▶ Мониторинг, баа берүү жана башка байкап-иликтөө иш-чараларына тиешелүү маалыматтарды жабыр тарткан калк, тийиштүү бийлик органдары жана координациялык топтор менен бөлүшүп тургула (6-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Программалар мониторинг жана изилденип жаткан маалыматтарга ылайыкташтырылып турат.
- ▶ Гуманитардык уюмдар тарабынан белгиленген адамдар жана калган негизги жамаат мониторинг жана баа берүү иштерин аткарууда негизги маалымат булактары болуп саналат.
- ▶ Так, жаңы жана жашырын эмес маалыматты белгиленген жамаат, тийиштүү бийлик органдары жана башка гуманитардык уюмдар менен дайыма бөлүшүп туруу керек.
- ▶ «Сфера» долбоорунун Негизги жана башка маанилүү техникалык минималдык стандарттарына жетүүгө байланышкан (гуманитардык иш-чараларга тиешелүү глобалдык стандарттарга жана агенттиктер тарабынан белгиленген стандарттарга да жетүүгө байланышкан иш-аракеттерге) иш-чараларга үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүп ту-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

руу зарыл. Мындай байкоолордун (мониторингдин) натыйжалары катышы бар тараптарга (стейкхолдерлерге) кабарланып турушу лаазым (6-көрсөтмө).

- ▶ Агенттиктер ошондой эле негизги гуманитардык иштерге адилеттүү баа берип, мындай иштерди баалоо тармагындагы макулдашып-бекитилген стандарттарга ылайык аткарганы оң (6-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Мониторинг.** Мониторинг каалоолорду натыйжалар менен салыштырат. Мониторинг долбоордун максаттары менен көрсөткүчтөрү канчалык деңгээлде аткарылып жаткандыгын жана коомдун начар жактары менен анын айланасындагы жагдайга кандай таасир тийгизип жаткандыгын аныктайт. Мониторинг жүргүзүүнүн натыйжасында алынган маалыматтар долбоорду кайра карап чыгууга байланышкан иштерди жетектейт, максатты аныктоого байланышкан критерийлердин туралыгын текшерет жана жабыр тарткан адамдарга жардамдын жетип же жетпей жаткандыгын тактайт. Мониторинг чечим кабыл алуучу тараптарга коомдун муктаждыктарына карата чара көрүүгө жана жаңыдан пайда болуп жаткан көйгөйлөр менен алардын багыттарын аныктоого укук берет. Ал ошондой эле агенттиктердин керектүү маалыматтарды чогултушуна мүмкүнчүлүк түзөт. Эгер мониторинг натыйжалуу жүргүзүлсө, белгилүү бир программага жана жагдайга ылайык келген ыкмаларды тандоого жардам берет. Мындан сырткары сандык жана сапаттык маалымат чогултууга жана аларга ырааттуулук менен эсеп жүргүзүүгө көмөк көрсөтөт. Мониторинг иштеринин натыйжасында чогулган маалыматтын ачык жана башкалар үчүн түшүнүктүү болушу жабыр тарткан калк алдындагы жоопкерчиликти күчөтөт. Калктын өз алдынча мониторинг жүргүзүшү агенттиктердин жалпы мониторинг иштеринин сапаттын жана түшүнүктүүлүгүн бекемдеп, анын агенттиктер тарабынан чогултулган маалыматтарга толук ээ болушуна шарт түзөт. Маалымат ким тарабынан жана кандай максатта пайдаланылары бардыгы үчүн ачык жана түшүнүктүү болушу керек. Кандай маалымат чогултулары жана анын кантип көрсөтүлөрү мына ушунун негизинде аныкталат. Маалымат кыска жана түшүнүктүү түрдө көрсөтүлүп, чечим кабыл алуу процессин жеңилдететиши зарыл.
2. **Гуманитардык уюмдардын иш-аракеттери.** Гуманитардык уюмдардын иш-аракеттери өз программаларынын жетишкендиктерин өлчөө менен гана чектелбестен, өздөрүнүн жалпы кызматтарын да камтыйт. Алардын мындай жалпы кызматтарына: алардын башка уюмдар менен кызматташуусу, алгылыктуу гуманитардык тажрыйбаларды пайдаланышы, гуманитардык жүрүм-турум эрежелерин жана башка принциптерди карманууга байланышкан ийгиликтери жана башкаруу системасынын натыйжалуулугу кирет. Агенттиктер өздөрүнүн жалпы иш-аракеттерине баа берүү үчүн «Groupe URD's Quality Compas» аттуу гуманитардык сферанын белгилүү ыкмалардын пайдаланса болот.
3. **Гуманитардык иштердин коомго тийгизген таасирин баалоо:** Гуманитардык иш-чаралардын жабыр тарткан коомго тийгиз-

ген таасирине бара-бара көбүрөөк баа берүү керек (гуманитардык кийлигишүүлөрдүн кыска, орточо жана узак мезгилде тийгизген оң же терс, көздөлгөн жана көздөлбөгөн таасирлери баалануусу абзел). Гуманитардык иштердин таасирин баалоо – бул гуманитардык сферада өнүгүп келе жаткан маанилүү тармак. Ал гуманитардык уюмдардын жабыр тарткан коомдун өзгөрүшүнө кошкон салымын татаал жана өз ара тыгыз чырмалышкан жагдайлар менен байланыштырат. Жабыр тарткан калктын жашоосунда кандай өзгөрүштөр болгонун ошол жабыр тарткан калк өзү гана так аныктап, так баалай алат. Ошондуктан гуманитардык иштердин натыйжасына жана тийгизген таасирине баа берүү иштери адамдардын жоопторун, убакыт же башка нерселер менен чектелбеген угуу процессин, башка сапаттык жана сандык ыкмаларды камтышы керек.

4. **Маанилүүлүктү сактоо:** Мониторинг иштери программанын жабыр тарткан калкка карата мааниси канчалык деңгээлде сакталып жатканын мезгил-мезгили менен аныктап турууга жардам бериши керек. Мониторинг иштерин аткаруунун натыйжасында чогулган маалыматтар программанын кайра каралып чыгышына түрткү болот.
5. **Иш-чаралардын аткарылышын текшерүү ыкмалары:** Ат-каруу, изилдөө жана жооптуулукка байланышкан ар түрдүү максаттарга ар түрдүү ыкмалар туура келет. Иш-чаралардын кантип аткарылып жаткандыгын текшерүү үчүн төмөнкү ыкмаларды пайдаланса болот: мониторинг жана баалоо, гуманитардык иштердин таасирине жалпы баа берүү, башкалардын пикирин угууга байланышкан көнүгүүлөр, сапаты камсыз кылуунун ыкмалары, аудит, ичкериден изилдөө жана ой жүгүртүүгө тиешелүү көнүгүүлөр. Программага баа берүү иштери демейде гуманитардык иштердин аягында аткарылып, уюмдун саясаты менен келечектеги программаларына тийиштүү өзгөртүүлөрдү киргизүүгө негиз болот. Гуманитардык иштердин кандай аткарылып жаткандыгына байкоо жүргүзүү жана «утурумдук баа берүү» иштери агенттиктин саясатына жана иш-аракеттерине өзгөртүүлөрдү токтоосуз киргизет. Баа берүү иштери адатта көз карандысыз сырткы баа берүүчүлөр тарабынан жүргүзүлөт, бирок мындай иштерди ички баа берүүчүлөр деле жүргүзө берсе болот. Негизги шарт – баа берүү иштеринин калыс жана адилеттүү болушу. Демейде баа берүү иштерине агенттиктердин гуманитардык жардам берүү иштерине түздөн түз катышпаган кызматкерлери тартылат. Гуманитардык баа берүү деген түшүнүк ӨКК (Өнүгүүнү Колдоо Комитети) критерийлери деген ат менен белгилүү сегиз көрсөткүчтү камтыйт: маанилүүлүк, тууралык, карым-катыш, негиздүүлүк, масштаб, жалпы натыйжалуулук, чыгымдарга тиешелүү натыйжалуулук, таасир.
6. **Кең тармактуу иш-аракеттер:** Ар бир агенттик «Сфера» долбоорунун минималдык стандарттарын канчалык деңгээлде аткаргандыгы тууралуу маалыматты башка кеңешүүчү топтор менен бөлүшүүгө тийиш. Бул кеңири жайылган иш-аракеттерге мониторинг жүргүзүүгө жана кең тармактуу иш-аракеттер тууралуу өтө баалуу маалымат булагын жаратууга жардам берет.

6-негизги стандарт. Гуманитардык кызматкердин иш-аракеттери

Гуманитардык сферада иштеген кызматкер өз милдетин аткарууда кишилерге адамкерчиликтүү жана сый мамиле кылышы лаазым. Гуманитардык уюмдар болсо өз кызматкерлерине менеджмент жана психосоциалдык жактан колдоо көргөзүп, алардын керектүү билим, көндүм жана билгичтиктерге ээ болушуна көмөктөшүүсү керек.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Жетекчилер үчүн лидердик милдет боюнча тийиштүү тренингдерди өткөрүп, гуманитардык сферадагы негизги саясаттар жөнүндө айтып бергиле. Ошондой эле натыйжалуу башкаруу үчүн зарыл болгон ресурстарды камсыз кылгыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Гуманитардык талаптарга жооп берген кызматкерлерди ишке алууда ырааттуу, адилеттүү жана ачык-айкындыкты камсыздагыла (2-көрсөтмө).
- ▶ Гуманитардык команданын курамын жергиликтүү жагдайга жана маданийка ылайык келтирүү үчүн ага аялдарды, эркектерди, ар түрдүү улут өкүлдөрүн, ар кайсы курактардагы адамдарды жана коомдук абалы ар түрдүү болгон адамдарды алгыла.
- ▶ Гуманитардык кызматкерлерди (жергиликтүү жана чет элдик волонтерлорду, консультанттарды) тийиштүү нускамалар, брифингдер, баяндама берүүнүн ачык жолдору жана жаңыланып турган жумуш милдеттери менен камсыз кылгыла. Анткени мындай нерселер аларга өз жоопкерчилигин, аткарып жаткан ишинин максатын, уюмдун баалуулуктарын, негизги саясатын жана жергиликтүү жагдайды түшүнүүгө жардам берет.
- ▶ Эвакуация менен коопсуздукка тиешелүү негизги көрсөтмөлөрдү жана сактыкты сактоо менен коргоого тиешелүү негизги саясатты иштеп чыккыла. Аларды гуманитардык кызматкер катары ишке алына турган адамдарга жол көрсөтүү же нускама берүү үчүн пайдалангыла.
- ▶ Гуманитардык кызматкерлерди медициналык жана психосоциалдык жардам алуу мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылгыла.
- ▶ Жабыр тарткан адамдарды сексуалдык зордук-зомбулуктан, эксплуатациядан жана башка укук бузуучу нерселерден коргоо менен алек болгон гуманитардык кызматкерлер үчүн өзүнчө жүрүм-турум кодексин түзүп койгула. Бул кодексти жабыр тарткан калкка да маалымдагыла (3-көрсөтмө).
- ▶ Кырсыктан жабыр тарткан калкты сыйлоо маданиятын жайылткыла (4-көрсөтмө).
- ▶ Жумушка байланышкан талаш-тартыш маселелерин чечүү үчүн атайын өзүнчө бир жол-жобо түзүп, тартип бузгандарга карата тийиштүү адептик жазаларды колдонгула.

- Д Кызматкерлер менен волонтерлордун ишине жана жүрүм-турумуна такай баа берип тургула. Аларды аткарылып жаткан иштердин максаты тууралуу маалымат менен камсыз кылып, аларга кандай ыктар, жүрүм-турум жана билим керек экенин билдирип тургула.
- Д Кызматкерлердин жумуштарды толук аткарышына көмөктөшкүлө жана жагымсыз жагдайларды болтурбоого аракет кылгыла (5-көрсөтмө).
- Д Кызматкерлер менен жетекчилерге окуп-үйрөнүү жана өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн биргелешип аныктоого мүмкүнчүлүк бергиле (6-көрсөтмө).
- Д Өтө кайгылуу окуяларды башынан өткөргөн же күбө болгон кызматкерлерге керектүү жардам көргөзгүлө (7-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Кызматкерлер менен волонтерлордун ишти кандай аткарып жаткандыгына жалпы баа берүү алардын билими, көндүмдөрү, жүрүм-турумдары, ишке карата мамилеси жана кызмат нускамаларында жазылган милдеттери кандай деңгээлде экенин көрсөтөт.
- Д Жаман жана укук бузуучу кылык-жоруктарга тыюу салган эрежелерди бузган кызматкерлер адептик түрдө жазаланышы керек.
- Д «People In Aid» уюмунун «Ак ниеттүүлүк менен иштөө кодекси» (Code of Good Practice) жана ал сыяктуу башка принциптер агенттиктердин саясатында жана иш-аракеттеринде чагылдырылышы зарыл.
- Д Кызматкерлер ооруп, жараат алып жана башка ден соолукка зыян тийгизүүчү нерселерге кабылышы мүмкүн. Мындай көрүнүштөр гуманитардык иштер аткарылып жаткан мезгилде көбөйүп кетпестен, тескерисинче акырындык менен азайышы керек.

Көрсөтмөлөр

1. **Иш-аракеттердин ийгиликтүү аткарылышын көзөмөлдөө:** Түрдүү агенттиктер ар башкача башкаруу системаларын пайдаланышы мүмкүн. Мындай системалар агенттикке же жагдайга байланыштуу болот. Бирок менеджерлер же жетекчилер «People In Aid» уюмунун «Ак ниеттик менен иштөө кодексин» билүүгө тийиш. Бул кодексте иштерди пландаштыруу, кызматкерлерди алуу, башкаруу, окуп-үйрөнүү жана өнүгүү, жумуш контракты аяктагандан кийинки мезгил жана эл аралык агенттиктер тарабынан иштердин башталышына байланышкан саясат жана көрсөтмөлөр берилген.
2. **Кызматкерлерди жалдоо жол-жоболор.** Мындай жол-жоболор ачык жана бардык кызматкерлер менен талапкерлерге түшүнүктүү болгону оң. Ар бир жумуш ордуна тиешелүү кызмат нускамасы жаңыланып жана өнүктүрүлүп турат. Аны башкаларга билдирип туруу керек. Мындай иш-аракеттер өз ишин жакшы билген жана түрдүү кишилерден турган мыкты команданы түзүүгө жардам берет. Эгер гуманитардык сферада иштеп жаткан командалар жаңы кызматкерлерди ишке алып жатканда жогоруда айтылган талаптарды пайдаланышса, жакшы натыйжага жетишет. Себеби командаларга жаңы дем жана жаңы күч

кошулуп, алар мурдагыдан да көбүрөөк, ар түрдүү адамдардан турган командаларга айланышат. Кызматкерлерди ишке алуу процесси өтө шашылыш жана даярдыксыз өткөрүлсө, командаларга даярдыгы жана тажрыйбасы жок адамдар алынып калышы мүмкүн. Мындай учурларда жаңы алынган кызматкерлерге тажрыйбалуу кызматкерлер жардам берүүлөрү керек.

3. ***Кызматкерлердин жабыр тарткан калкка берилген жардамды көзөмөлдөөсү.*** Гуманитардык сферада иштеген кызматкерлер гуманитардык жардамды таратуу жана аларды белгилүү бир жерде сактоо иштерин көзөмөлдөшөт. Алардын мындай укугу жабыр тарткан калктын алардан кандайдыр бир деңгээлде көз каранды болуп калышына алып келет. Гуманитардык кызматкерлердин мындай укуктары же бийлиги жабыр тарткан калкка жардам көрсөтүү жана алардын укуктарын коргоо боюнча социалдык топтордун иштеринде ар кандай укук бузуулар жүз бериши ыктымал. Аялдар, жаш балдар жана мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдар сексуалдык зордук-зомбулукка көп кабылышат. Негизи гуманитардык жардам эч качан кандайдыр бир шарт менен берилбеши керек, айрыкча жыныстык катнаш же башка ушул сыяктуу укук бузуучу нерселерге алмаштырылбашы керек. Гуманитардык жардам берүү иштерине байланышкан бир да адам (гуманитардык сферада иштеген кызматкерлер, аскер адамдары, өкмөттүк же жеке сектордо иштеген адамдар) сексуалдык эксплуатация жана башка укук бузуучу иш-аракеттерге катышпоосу лаазым. Чоңдорду же жаш балдарды мажбурлап иштетүү, тыюу салынган баңгизаттарды колдонуу, гуманитардык товарларды башка нерселерге алмаштыруу жана аларды таратууга байланышкан шектүү иш-аракеттерге тыюу салынат.
4. ***Гуманитардык сферада иштеген кызматкерлер кырсыктан жабыр тарткан*** калктын кадыр-баркын жана карманган баалуулуктарын сыйлашы керек. Алар ошондой эле жабыр тарткан калктын маданиятына туура келбеген кылык-жоруктардан (мисалы, алардын маданиятына ылайык келбеген кийимдерди кийүүдөн) сактанууга тийиш.
5. ***Гуманитардык сферада иштеген кызматкерлер демейде көп убакыт бою*** кооптуу жана стресс пайда кылуучу жагдайларда болушат. Кызматкерлеринин саламаттыгына кам көрүү жана алардын алдан тайып, ооруп же башка зыяндуу нерсеге кабылышына жол бербөө агенттиктердин милдети болуп саналат. Жетекчилер ыктымал коркунучту же кооптуу жагдайларды өз кызматкерлерине алдын ала эскертип, алардын эмоциялык жана дене-бой саламаттыгын ашыкча коркунучтардан коргошу керек. Бул максатты төмөнкү иштерди жүргүзүүгө болот: коопсуздук чараларын натыйжалуу жүзөгө ашыруу, кызматкердин тийиштүү түрдө эс алып, калыбына келишине шарт түзүү, жумуш убагынын негиздүү болушун камсыздоо жана психологиялык жардам алышына өбөлгө түзүү. Жетекчилер ар бир кызматкердин этияттыкты сакташына түрткү бериши керек. Ал үчүн өздөрү тийиштүү иш-аракеттерди аткарып, уюмдун саясатын карманып иштөө жагынан үлгү көрсөтүүгө тийиш. Гуманитардык сферада иштеген кызматкерлер өздөрү да өз саламаттыгына кам көрүүгө милдеттүү.

6. **Кырсык мезгилинин алгачкы бөлүгүндө гуманитардык кызматкерлердин мүмкүнчүлүгүн** өнүктүрүү иштери чектелиши ыктымал. Бир нече убакыт өткөндөн кийин гана жетекчилер кыз-маткерлердин иштерине баа берип, алардын ойлорун эске алуу менен бирге кызматкер катары өсүшүнө жардам берүү жолдорун аныктай баштайт. Ыктымал кырсыктарга даярдык көрүү иш-чаралары да гуманитардык иштерге керектүү көндүмдөрдү же билимдерди аныктап, өнүктүрүүгө жардам бe-рет.
7. **Алгачкы психологиялык жардам.** Өтө кайгылуу окуяларга күбө болгон же аларды башынан өткөргөн кызматкерлерге дароо психологиялык жардам көргөзүү зарыл (Шилтемелер жана кошумча маалымат бөлүмү, саламаттык сактоо тармагындагы кызматтар – психикалык саламаттыкка тиешелүү 1-стандарт, 333-бет). Мындай кызматкерлерден кыжаалат кылуучу жагдайларды эскерип суроого болбойт. Баштан өткөн окуя жөнүндө сүйлөшүүнү белгилүү убакытка чейин токтотуп, кызматкерди тынч жайына койуу керек.

Шилтемелер жана кошумча маалымат

Булактар

Гуманитардык иштерди аткарууда адамды көңүл борборуна койуу

Emergency Capacity Building (ECB) Project (2007), Impact Measurement and Accountability in Emergencies: The Good Enough Guide. Oxfam Publishing. Oxford. www.oxfam.org.uk/publications

Human Accountability Partnership (HAP) International (forthcoming), Standard in Accountability and Quality Management. Geneva.

www.hapinternational.org/projects/standard/hap_2010_standard.aspx

Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2007), IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva.

Координация жана биргелешип иштөө

Global Humanitarian Platform (2007), Global Humanitarian Principles of Partnership. A Statement of Commitment Endorsed by the Global Humanitarian Platform. Geneva. www.globalhumanitarianplatform.org/pop.html

IASC (2008), Guidance Note on using the Cluster Approach to Strengthen Humanitarian Response. Geneva.

IASC, Global Cluster Approach:

<http://onerresponse.info/GlobalClusters/Pages/default.aspx>

IASC and United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) (2008), Civil-Military Guidelines and Reference for Complex Emergencies. New York. <http://ochaonline.un.org/cmcs/guidelines>

OCHA (2007), Guidelines on the Use of Foreign Military and Civil Defence Assets In Disaster Relief – “Oslo Guidelines”. Rev. 1.1. Geneva.

<http://ochaonline.un.org/cmcs>

Баа берүү

IASC (2003), Initial Rapid Assessment (IRA) Guidance Notes for Country Level. Geneva. [www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Portals/1/cluster%20approach%20page ?/clusters%20page ?s ?/health%20cluster/RT/IRA_Guidance_Country%20Level_field_test.doc](http://www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Portals/1/cluster%20approach%20page%20?clusters%20page?s%20health%20cluster/RT/IRA_Guidance_Country%20Level_field_test.doc)

IASC (forthcoming), Needs Assessment Task Force (NATF) Operational Guidance for Needs Assessments.

Ushahidi mobile phone-based information gathering and sharing: www.usshahidi.com

План түзүү жана аны ишке ашыруу

Conflict Sensitivity Consortium: www.conflictsensitivity.org/
Early Recovery Tools and Guidance: <http://onerresponse.info/GlobalClusters/Early%20Recovery/Pages/Tools%20and%20Guidance.aspx>
IASC (2006), Women, Girls, Boys and Men: Different Needs – Equal Opportunities (The Gender Handbook in Humanitarian Action). Geneva.
<http://onerresponse.info/crosscutting/gender/Pages/Gender.aspx>
Provention Consortium (2007), Vulnerability and Capacity Analysis Guidance Note 9. Geneva. www.proventionconsortium.org/themes/default/pdfs/tools_for_mainstreaming_GN9.pdf
United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UN-ISDR) (2005), Hyogo Framework for Action 2005–2015: Building the resilience of nations and communities to disasters. Geneva.
www.unisdr.org/eng/hfa/docs/Hyogo-framework-for-action-english.pdf
Иш-чараларды аткаруу, алардын ачык-айкындыгын камсыздоо жана пайдалуу нерселерди окуп-үйрөнүү

Active Learning Network for Accountability and Performance in Humanitarian Action (ALNAP) (2009), 8th Review of Humanitarian Action. Overseas Development Institute (ODI). London. www.alnap.org/initiatives/current/rha/8.aspx
Collaborative Learning Projects (2007), The Listening Project (LIS-TEN). Cambridge, Mass.
www.cdainc.com/cdawww/pdf/other/cda_listening_project_description_Pdf.pdf
Groupe URD (2009), Quality Compass.
www.compasqualite.org/en/index/index.php
Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (1999), Guidance for Evaluation of Humanitarian Assistance in Complex Emergencies. Paris. www.oecd.org/dac

Гуманитардык кызматкердин иш-аракети

People In Aid (2003), The People In Aid Code of Good Practice in the Management and Support of Aid Personnel. London. <http://peopleinaid.org>
Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму, World Vision International and War Trauma Foundation (forthcoming), Psychological First Aid Guide. Geneva.
www.who.int/mental_health/emergencies/en/

Кошумча маалымат

Баа берүү жана анын натыйжасына карата чара көрүү

Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) and World Food Programme (WFP) (2008), Joint Assessment Mission Guidelines. 2nd Edition. Rome. www.unhcr.org/45f81d2f2.html

Балдар

Action for the rights of children (ARC) (2009), www.arc-online.org/using/index.html

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE) and The Sphere Project (2009), Integrating Quality Education within Emergency Response for Humanitarian Accountability: The Sphere-INEE Companionship. Geneva.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар

Handicap International, Disability Checklist for Emergency Re-sponse.

www.handicap-international-al.de/fileadmin/redaktion/pdf/disability_checklist_booklet_01.pdf

Women's Commission for Refugee Women and Children (2008), Disabilities among Refugees and Conflict-affected Populations: A Resource Kit for Field-workers. New York. www.womensrefugeecommission.org/docs/disab_res_kit.pdf

Айлана-сфера

Joint United Nations Environment Programme and OCHA Environment Unit: www.reliefweb.int/ochaunep

Kelly, C (2005), Guidelines for Rapid Environmental Impact Assessment in Disasters. Benfield Hazard Research Centre, University College London and CARE International. London.

UNHCR and CARE International (2005), Framework for Assessing, Monitoring and Evaluating the Environment in Refugee-related Operations: Toolkit for practitioners and managers to help assess, monitor and evaluate environmental circumstances, using mainly participatory approaches. Geneva.

www.unhcr.org/4a97d1039.html

UNHCR and International Union for the Conservation of Nature (2005), UNHCR Environmental Guidelines. Geneva. www.unhcr.org/3b03b2a04.html

Гендер

Gender and Disaster Network: <http://gdnonline.org>

WFP (2009), WFP Gender Policy. www.wfp.org/content/wfp-gender-policy

КИВ/ЖИКС

IASC (2010), Guidelines for Addressing HIV in Humanitarian Settings. Geneva. www.humanitarianinfo.org/iasc/page_load-er.aspx?page_econtent-products-products&sele9

Улгайган адамдар

HelpAge International: www.helpage.org

IASC (2008), Humanitarian Action and Older Persons – an essential brief for humanitarian actors. Geneva. www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?pageecontent-products-products&sele24

ODI (2005), Network paper 53: Assisting and protecting older people in emergencies. London. www.odi.org.uk/resources/details.asp?id=357&title=protecting-assisting-older-people-emergencies

Иш-чараларды аткаруу, мониторинг жүргүзүү жана баа берүү

ALNAP Annual Review (2003), Humanitarian Action: Improving Monitoring to Enhance Accountability and Learning. London. www.alnap.org

ALNAP (2009), Real Time Evaluations of Humanitarian Action (Pilot Version). London. www.alnap.org

Catley, A et al (2008), Participatory Impact Assessment. Feinstein International Center, Tufts University.

<https://wikis.uit.tufts.edu/confluence/display/FIC/Participatory+Impact+Assessment>

Groupe URD (2009), Quality COMPAS Companion Book.

www.compasqualite.org/en/index/index.php

OECD (1999), Guidance for the Evaluation of Humanitarian Assistance in Complex Emergencies. Paris. www.oecd.org/dac

Баа берүү жана окуп-үйрөнүү ыкмалары жөнүндө кошумча маалыматты

ALNAP долбоорунун төмөнкү сайтынан окуса болот: www.alnap.org

Жардам көргөзүлө турган коомду тандоо

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2003), World Disasters Report 2003 – Chapter 1: Humanitarian ethics in disaster and war.

www.ifrc.org/publicat/wdr2003/chapter1.asp

UNISDR (2001), Countering Disasters, Targeting Vulnerability. Geneva.

www.unisdr.org/eng/public_aware/world_camp/2001/pdf/Kit_1_Countering_Disasters_Targeting_Vulnerability.pdf

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

**Суу менен
камсыздоо жана
санитария менен
гигиенаны
жайылтууга
байланышкан
минималдык
стандарттар**

Бул бөлүмдү кантип пайдалануу керек?

Китептин бул бөлүмү жети негизги секторго же тармакка бөлүнгөн:

Суу менен камсыздоо, санитария менен гигиенаны жайылтуу (ССГЖ)
Гигиенаны жайылтуу
Суу менен камсыздоо
Заң жана заңдоо маселесин чечүү
Оору тараткычты көзөмөлдөө
Катуу калдыктарды көзөмөлдөө
Дренаждык система

Коргоо принциптери жана өзөктүк, негизги стандарттар бул бөлүмгө жараша пайдаланылышы керек.

Минималдык стандарттар негизинен кырсыкка карата чара көрүлүшүнө түрткү берүү максатында ойлонуштурулгандыгына карабастан, ыктымал кырсыктарга даярдык көрүү жана жабыр тарткан калктын калыбына келишине жардам берүү иштери башталып жаткан учурда деле эске алынып, пайдаланыла берет.

Ар бир сектор же тармак төмөнкү нерселерди камтыйт:

- ▶ **Минималдык стандарттар:** Бул стандарттар негизинен сапаттык мааниге ээ. Алар кырсыктан жабыр тарткан калкты суу менен камсыздоо жана калк арасында санитария менен гигиенаны жайылтуу иштерин аткаруу учурунда канааттандырылышы зарыл болгон минималдык талаптарды белгилейт.
- ▶ **Негизги иш-чаралар:** Негизги иш-чаралар – аталган минималдык стандарттарга жетүү үчүн зарыл болгон иш-чаралар жана чыгымдар.
- ▶ **Негизги көрсөткүчтөр:** Негизги көрсөткүчтөр – минималдык стандарттар канчалык деңгээлде аткарылганын көрсөтүүчү «белгилер». Алар негизги иш-чараларды аткаруу процессин жана алардын натыйжаларын өлчөп-аныктаганга жардам берет. Алар минималдык стандарттарга эмес, негизги иш-чараларга тиешелүү.
- ▶ **Көрсөтмөлөр:** Бул бөлүмдө минималдык стандарттарды, негизги иш-чараларды жана негизги көрсөткүчтөрдү ар түрдүү жагдайларда пайдаланууда кандай өзгөчө нерселерге көңүл бурулушу керек экени айтылат. Көрсөтмөлөр жогоруда айтылган стандарттарга, иш-чараларга

Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтууга байланышкан минималдык стандарттар жана көрсөткүчтөргө тиешеси бар татаал маселелерди да камтышы мүмкүн. Ошондой эле талаш-тартыш жараткан маселелерди, талкууларды же болгон билимдин жетишсиз жактарын сыпаттайт.

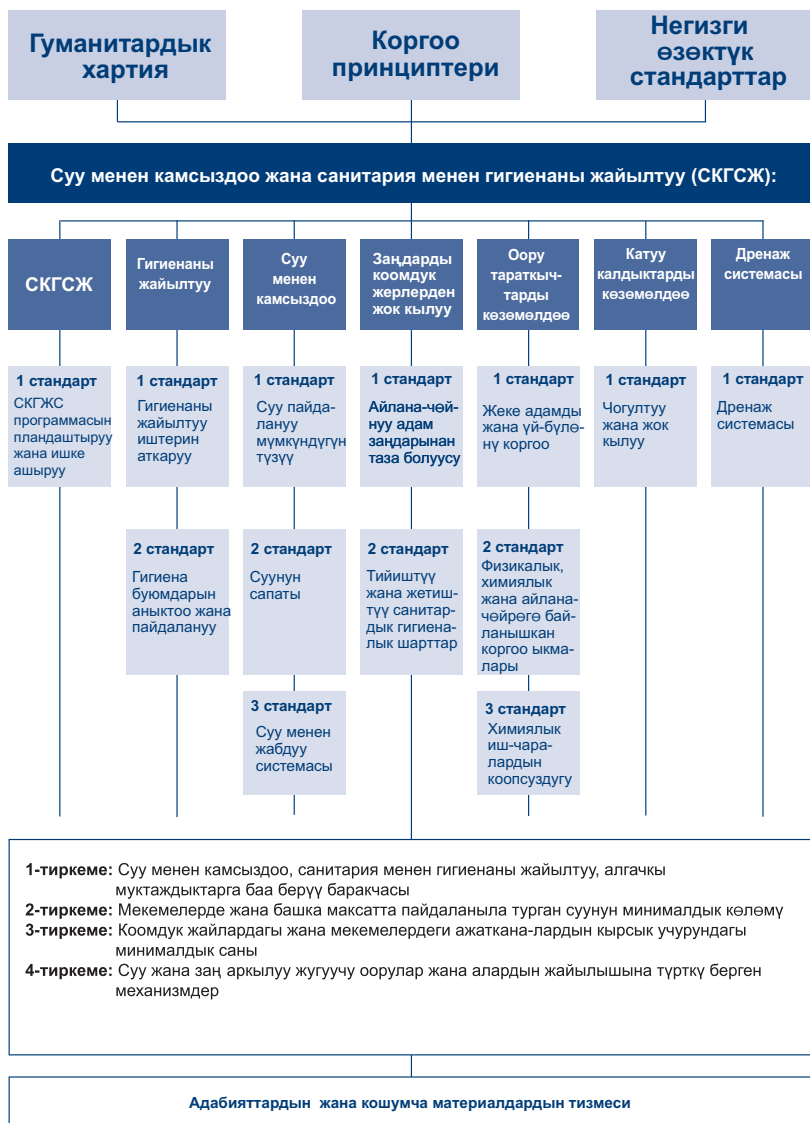
Эгерде белгиленген негизги көрсөткүчтөр менен иш-чараларга байланышкан талаптар канааттандырылбай калса, жабыр тарткан калкка канчалык зыян келтирилгендиги аныкталып, терс натыйжаларды азайтуу чаралары көрүлүшү керек.

Муктаждыктарга баа берүү үчүн зарыл болгон суроолордун тизмеси 1-инчи тиркемеде, көрсөтмөлөр 2-нчи жана 6-нчы тиркемелерде камтылган. Көрсөтмөлөрдө китептин бул бөлүмүнө тиешелүү өзгөчө жана жалпы маселелер тууралуу маалымат булактары да камтылган.

Мазмуну

Киришүү	104
1.Суу менен камсыздоо, санитария менен гигиенаны жайылтуу (СКСГЖ)	109
2.Гигиенаны жайылтуу	112
3.Суу менен камсыздоо	118
4.Заң жана заңдоо маселесин чечүү	127
5.Оору тараткычтарды көзөмөлдөө	134
6. Катуу калдыктарды көзөмөлдөө	141
7. Дренаж системасы	146
 1-тиркеме: Суу менен камсыздоо, санитария жана гигиенаны жайылтуу	 149
 2-тиркеме: Мекемелер жана башка муктаждыктар үчүн суунун минималдык көлөмү	 154
 3-тиркеме: Кырсык мезгилинде коомдук жайларда жана мекемелерде зарыл сандагы ажатканаларды камсыздоо	 155
 4-тиркеме: Суу менен заңга байланышкан оорулар жана оорулардын жугуу механизми	 156
 5-тиркеме : Холераны дарылоо борборлору үчүн гигиена, санитария жана обочолонтууга байланышкан эң зарыл талаптар (ХДБ)	 157
 6-тиркеме: Сууну үй шартында тазалоо жана аны «чечим дарагы» ыкмасын колдонуп сактоо.	 159
Шилтемелер жана кошумча маалымат	160

Киришүү

Минималдык стандарттардын Гуманитардык Хартия жана эл аралык укук менен байланышы

Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтууга байланышкан минималдык стандарттар (СКСГЖ) гуманитардык агенттиктердин жалпы ишенимдери менен милдеттенмелери, гуманитардык хартияда көрсөтүлгөн гуманитардык иштерди көзөмөлдөөчү милдеттер, укуктар жана жалпы принциптер иш жүзүндө кандай болорун көргөзөт. Гуманизм принцибине негизделип, эл аралык укукта чагылдырылган бул принциптер татыктуу жашоо укугун, коргоо жана коопсуздук укугун, муктаждыктардын негизинде гуманитардык жардам алуу укугун камтыйт. 1-тиркемеде гуманитардык хартияга дем берүүчү укуктук жана программалык документтердин тизмеси менен бирге гуманитардык кызматкерлерге тиешелүү түшүндүрмөлөр берилет (356-бет).

Жогоруда айтылган принциптерди ишке ашыруу негизинен мам-лекеттердин милдети болуп саналат. Ошол эле учурда гумани-тардык агенттиктер да жабыр тарткан адамдар менен иштөөдө белгиленген принциптерди катуу сактоого тийиш. Башка өзгөчө укуктар ушул жалпы укуктардан келип чыгат. Мындай укуктарга катышуу, маалымат алуу жана басмырланбоо укуктары кирет. Булар негизги стандарттардын өзөгүн түзөт. Сууну пайдалануу, санитария, тамак-аш, турак-жай жана ден соолукка байланышкан адам укуктары да негизги жана минималдык стандарттарды камсыздап туруучу шарттар болуп саналат.

Ар бир адам сууну пайдаланып, санитариялык сфераде жаша-ганга укуктуу. Мындай укук эл аралык юридикалык документтер-де бекитилип-ырасталат жана төмөнкү өзгөчө укуктарды белги-лейт: таза сууну жеке жана тиричилик максатында пайдалануу укугу, жеке адамдын жана үй-бүлөнүн суу алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу, сууну жөндүү баада сатып алуу мүмкүнчүлүгү, сани-тардык шарттарда жашоо мүмкүнчүлүгү. Мисалы, суунун көлөмү денени дегидрациядан (суусуздануудан) коргоп, сууга байла-нышкан оорулардын пайда болуу коркунучун азайтып, санитария жана тиричилик максатында пайдаланууга жетиштүү болушу зарыл.

Сууну пайдалануу жана санитариялык шартта жашоо укугу баш-ка адам укуктары менен тыгыз байланышта. Мындай укуктарга саламаттыкта болуу укугу, турак-жай менен камсыз болуу укугу жана жетиштүү тамак-ашка ээ болуу укугу кирет. Негизинен бул укуктар адамдын аман калып,

жашап кетиши үчүн зарыл болгон кепилдиктердин бир бөлүгү болуп саналат. Элдин суу менен санитарияга байланышкан укуктарын мамлекет жана мамлекеттик эмес тараптар жүзөгө ашырууга милдеттүү. Куралдуу кагылыш мезгилинде жараксыз ирригациялык системаларды же жараксыз абалга келген суу сактагыч мекемелерин бузууга же алып салууга болбойт.

Бул бөлүмдө айтылган минималдык стандарттар адамдардын суу жана санитарияга байланышкан укуктарын толук чагылдырбайт. Бирок «Сфера» долбоорунун стандарттары суу жана санитарияга байланышкан укуктардын өзөктүү мазмунун чагылдырат жана бул укуктардын дүйнөлүк деңгээлде ишке ашырылуусуна түрткү берет.

Кырсык учурунда элди суу менен камсыз кылып, санитария менен гигиенаны жайылтуу иштерин аткаруу

Суу менен санитария адамдардын кырсыктын алгачкы мезгил-деринде аман калып, жашап кетүүсү үчүн өтө маанилүү. Кырсык-тан жабыр тарткан адамдар негизинен ар түрдүү ооруларга анча туруштук бере албай, өлүмгө көп дуушар болушат. Алардын мындай жагдайы көбүнчө санитариянын, суунун жана гигиенаны сактоо мүмкүнчүлүгүнүн жетишсиздигине байланыштуу. Кырсык учурунда диарея жана башка жугуштуу оорулар көп жайылат (4-тиркеме: Суу жана заң аркылуу жугуучу оорулар, алардын жугуп-тарашына түрткү берүүчү механизмдер). Суу менен санитарияга байланышкан башка ооруларга оору тараткычтар аркылуу жугуучу жана оор калдыктар менен сууга байланыштуу оорулар да кирет. Бул окуу куралынын дээрлик бардык бөлүмдөрүндө жолуга турган «санитария» деген термин коомдук жайларды заңдардан тазалоо, оору тараткычтарды көзөмөлдөө, катуу калдыктарды жок кылуу жана дренаж иштерин аткарууга тиешелүү.

Элди суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтуу боюнча программалардын кырсык учурундагы негизги максаты – заңдан жугуучу ооруларды жана оору тараткычтардын таасирин азайтуу. Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкү иштер аткарылат:

- Ичүүгө жарамдуу таза сууну камсыздоо
- Айлана-чөйрөнүн санитардык абалына байланышкан коркунучтарды азайтуу
- Адамдарга коопсуз, ыңгайлуу, татыктуу жана саламаттыкта жашоого шарттарды түзүү

Элди жөн эле жетиштүү өлчөмдөгү суу менен камсыз кылып, санитариялык шарттарды түзүп берип койуунун өзү коомдук саламаттыктын жакшырышына же ошол суунун эң туура жана эң жакшы пайдаланылышына кепилдик бербейт. Калкка көрсөтүлө турган мындай жардамдардын натыйжалуулугун же пайдалуулугун арттыруу үчүн адегенде калктын суу жана санитария жөнүндө маалыматтуулугун жогорулатуу керек. Эгер калктын суу менен санитарияга байланышкан ооруларды болтурбоо жөнүндө керектүү

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар маалыматы, билими же түшүнүгү болсо, жардам берүү программаларына толук кандуу катышып, аларды өз алдынча улантып кетүү мүмкүнчүлүгү көбөйөт.

Адамдар качкын болууга же мамлекет ичинде көчүүгө мажбур болгон учурларда аялдар менен кыздардын жыныстык жана башка гендерлик зордук-зомбулуктарга көбүрөөк кабылышы ыктымал. Мындай коркунучтарды азайтып, жардам берүү иштеринин сапатын жакшыртуу үчүн аялдардын суу менен камсыздоо жана санитарияны жайылтуу программаларына толук кандуу катышуусуна мүмкүндүк берүү зарыл. Аялдар менен эркектер программаларды пландаштырууга, алар тууралуу чечим кабыл алууга жана аларды башкарууга бирдей катыша алганда гана жабыр тарткан адамдардын баарынын таза суу жана санитариялык шарттарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү теңелет.

Кырсыктан жабыр тарткан калктын саламаттыгын сактоого жардам берүүчү программалар адамдардын ыктымал кырсыктарга карата даярдыгы мыкты болгон учурда гана натыйжалуу болот. Адамдардын мүмкүнчүлүгүн, өз ара мамилелерин жана маалыматтуулугун жакшыртуу боюнча жүргүзүлгөн иштер алардын ыктымал кырсыктарга карата жалпы даярдыгын жакшыртат. Мындай иштерди негизинен гуманитардык агенттиктер, өкмөт, жергиликтүү жарандык коом уюмдары, жамааттар жана жеке адамдар ыктымал кырсыктарга карата даярдык көрүү максатын да аткарышат. Мындай иш-аракеттер коркунучтарды анализдөөгө негизделет жана алдын алуу тутумдары менен тыгыз байланышкан. Даярдык деген түшүнүккө төмөнкүлөр камтылат: күтүлбөгөн чыгымдарды пландаштыруу, керектүү буюмдар менен жабдууларды камдап койуу, оор кырдаал болуп калган учурда карыз алып туруу мүмкүнчүлүгү тууралуу келишим түзүү, кызматкерлерди даярдоо жана жамааттык деңгээлдеги башка тренингдер.

Минималдык стандарттардын китептин башка бөлүмдөрү менен байланышы

Китептин башка бөлүмдөрүндө берилген стандарттардын көбү бул бөлүмгө да тиешелүү. Белгилүү бир тармакка байланышкан стандарттарды аткаруу башка тармактардагы стандарттардын да аткарылышына түрткү берет. Тармактардын арасында тыгыз байланыш жана кызматташуу болгон учурда гана гуманитардык иштер натыйжалуу болот. Жабыр тарткан калктын муктаждыктарын канааттандырып, бир эле иш-чаранын бир нече уюмдар тарабынан кайталанып калышына жол бербөө, суу жана санитарияга тиешелүү иш-чараларды эң туура, эң жакшы аткаруу үчүн жергиликтүү бийлик органдары жана башка агенттиктер менен тыгыз байланышып иштөө зарыл.

Мисалы, адамдардын ар түрдүү оорулардан сактануу мүмкүнчүлүгү азайып кеткен учурда аларды таза суу жана санитария менен камсыздоо стандарттары тамактанууга байланышкан стандарттардан маанилүүрөөк

болуп калышы ыктымал. Бул нерсе КИВ жана ЖИКС менен ооруган адамдар, улгайган адамдар же мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар көпчүлүктү түзгөн жа-мааттарга да тиешелүү. Кайсыл тармактагы стандарттарды би-ринчи кезекте аткаруу тууралуу чечимдер өзгөчө кырдаал пайда болгон кезде ар башка тармактардан алынган маалыматтардын негизинде кабыл алынат. Бул окуу куралында бир стандарт менен тыгыз байланышкан башка стандарттар жана кошумча стандарттар жөнүндө да айтылат.

Минималдык стандарттардын коргоо принциптери жана не-гизги стандарттар менен байланышы

Бул окуу куралында көргөзүлгөн минималдык стандарттардын аткарылышын камсыздоо үчүн гуманитардык агенттиктердин баары коргоо принциптерин көрсөтмө катары пайдаланышы керек. Алардын калктын укуктарын коргоого байланышкан өзгөчө мандаттары же адистиги жок болсо деле аталган принциптерден тайбашы керек. Бирок бул принциптерди акырына чейин иштелип бүткөн абсолюттук же шартсыз нерсе катары карабоо керек. Анкени кээ бир жагдайларда агенттиктер бул принциптерди мак-саттагыдай аткара албай калышы мүмкүн. Бирок ошентсе да бул принциптер гуманитардык иштерди бардык учурда жетектей тур-ган жалпы гуманитардык маселелерди чагылдырат.

Негизги же өзөктүк стандарттар абдан маанилүү стандарттар болуп саналат. Кызматкерлерге байланышкан стандарттар да бардык тармактарда пайдаланылат. Негизги алты стандартка төмөнкү нерселер камтылат: катышуу, алгачкы баа берүү, гуманитардык чара көрүү, тийиштүү жамаатты аныктоо, мониторинг, кызматкердин иш-аракеттерине баа берүү, кызматкерлерди жетектөө жана колдоо. Алар бул окуу куралында көрсөтүлгөн башка бардык стандарттардын негизин түзөт. Ошондуктан китептин ар бир техникалык бөлүмүндө берилген минималдык стандарттарга жетүү үчүн негизги стандарттарга таянуу керек. Жабыр тарткан калктын баарынын, анын ичинде алсыз же кооптуу абалдагы топторго кирген адамдардын да гуманитардык процесстерге толук кандуу катышуусун камсыз кылганда гана гуманитардык иштер туура жана сапаттуу болот.

Жабыр тарткан калктын мүмкүнчүлүгү жана алсыз жактары

Бул бөлүм негизги стандарттар менен чогуу окулат.

Адамдын курагы, жынысы, мүмкүнчүлүгүнүн чектелүүлүгү жана КИВ же ЖИКС сыяктуу оорулардын өзү эле адамды алсыз же кооптуу абалга койбойт. Адамдын коомдон четтеп, алсыз болу-шуна ар түрдүү башка факторлор да түрткү берет. Мисалы, 70 жаштан ашып калган эки адамды алып көрөлү. Алардын биринин туруктуу кирешеси бар, ден соолугу чың жана өзүнүн чоң үй-бүлөсү менен чогуу жашайт. Экинчиси болсо, ден соолугу начар, туруктуу кирешеси жок жана өзү жалгыз жашайт. Бул учурда бир эле курактагы эки адамдын кырсыктан коргонуу мүмкүнчүлүгү ар түрдүү болуп жатат. Ушундай эле мисалдар кичине балдардын арасында да көп. Мисалы, 3 жашка чыккан кыздын жанында аны караган бирөө болбосо,

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

ал, албетте, оор абалда калат, бирок ошол эле учурда дайыма чоңдордун көзөмөлүндө жүргөн башка 3 жашар кыз үчүн анча кооптонбосок деле болот.

СКСЖга байланышкан стандарттар менен негизги иш-чаралар аткарылып жаткан кезде жамааттын мүмкүнчүлүгү менен алсыз жактарын талдоо зарыл. Анткени мындай анализдер жабыр тарткан адамдарды гуманитардык жардам менен адилеттүү камсыздоого жардам берет. Жергиликтүү калктын айланасындагы конкреттүү жагдайды жакшы түшүнүп, тиги же бул кырсык адамдардын ар түрдүү топторуна кандай таасир тийгизерин аныктоо керек. Адамдардын кырсык болгонго чейинки абалы (мисалы, эгер жарды болушса, ар кандай басмырлоого, жыныстык эксплуатация сыяктуу гендерлик зордук-зомбулукка кабылышса, КИВ же кургак учук сыяктуу оорулар менен оорунуша жана бүтүн бир жамааттын ичинде кызылча же холера сыяктуу эпидемия жайылган болсо) алардын кырсык учурунда кандай абалда болуп каларын аныктап койушу мүмкүн. Кырсык учурунда коомдогу мурунку терс көрүнүштөр күчөп кетиши мүмкүн. Бирок ошентсе да коомдун кыйынчылыктарга каршы күрөшүүсүнө түрткү берип, алардын ийкемдүү болушуна жана кайра калыбына келүү мүмкүнчүлүгүн бекемдөөгө жардам берүү чоң мааниге ээ. Алардын билимдерин, жөндөмдүүлүктөрүн жана стратегияларын колдоого алып, социалдык, укуктук, каржылык жана психосоциалдык жардам алуу укуктарынын коомдук негизде корголуусуна жардам берүү керек. Мындай жардамдарды алуу үчүн алар көптөгөн тоскоолдуктардан өтүшү керек. Алардын жолунда ар кандай физикалык, маданий жана социалдык тоскоолдуктар пайда болушу мүмкүн. Мындай тоскоолдуктар да сөзсүз эске алынып, аларды чечүү маселеси сөзсүз каралышы керек.

Төмөнкү нерселерди аткаруу жабыр тарткан адамдардын баа-рынын мүмкүнчүлүгү менен укуктарынын эске алынышын камсыз кылат:

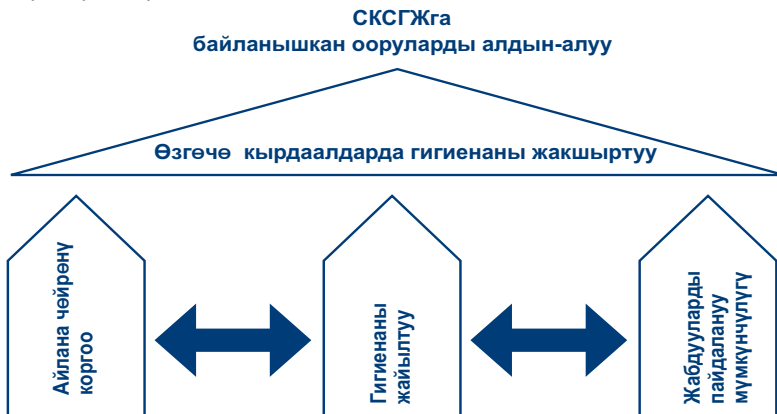
- Гуманитардык иштерге мүмкүн болушунча көп адамды тартууга аракет кылгыла. Коомдогу бардык топтордун өкүлдөрүн, айрыкча коомдун ичинде көп билинбеген адамдарды (мисалы, кыймыл-аракет же сүйлөшүү мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, карылар үйү жана башка ушул сыяктуу мекемелерде жашагандар, коомдон четтеп калган жаштар жана башка коомдук турмушка көп катышпаган адамдар) гуманитардык процесстерге көп тарткыла.
- Баа берүү учурунда алынган маалыматты адамдардын жынысы-на жана курагына карап бөлүштүргүлө (0-80+ курак). Анткени мындай бөлүштүрүү «суу менен камсыздоо жана санитарияны жайылтуу» иштерин калктын ар түрдүү катмарына бирдей жеткирүүгө жардам берет.
- Адамдарды алардын расмий укуктары тууралуу маалыматтар менен камсыздагыла. Мындай маалымат коомдун ар бир мүчөсүн эске алып, алардын ар бири үчүн ачык жана түшүнүктүү болушу керек.

Минималдык стандарттар

1. Суу менен камсыздоо, санитария менен гигиенаны жайылтуу (СКСГЖ)

СКСГЖ программаларынын максаты – төмөнкү диаграммада көрсөтүлгөндөй, адамдардын арасында жеке гигиена менен ай-лана-сфера гигиенасын жайылтуу аркылуу алардын ден соолугун коргоо. Калктын гигиенага байланышкан негизги көйгөйлөрүн жана аларды жергиликтүү маданиятка ылайык чечүү жолдорун аныкташ үчүн жабыр тарткан калк менен гуманитардык агенттик-тин ортосунда маалымат алмашылып турушу керек. Мына ошондо гана СКСГЖ программасы натыйжалуу болот. Суу менен камсыздоо жана санитария системаларын оптималдуу түрдө пайдалануу коомдун саламаттык сактоо тутумуна чоң таасир тийгизет.

Гигиенаны жайылтуу СКСГЖ программаларын ишке ашыруу үчүн өтө маанилүү. Гигиенаны жайылтууга жалпы жана конкреттүү басым жасаса болот. Жалпы жонунан алып караганда гигиенаны жайылтуу бардык тармактарга тиешелүү жана бардык тармактар үчүн маанилүү. Ал суу менен камсыздоо, коомдук жайларды заңдардан тазалоо, оору тараткычтарды көзөмөлдөө, катуу калдыктарды көзөмөлдөө жана дренаж иштерин жүргүзүүгө байланышкан көрсөткүчтөрдө чагылдырылат. Бул бөлүмдө берилген гигиенаны жайылтууга байланышкан стандарттарга жана иш-чараларга айрыкча басым жасалат.

СКСГЖнын 1-чи стандарты: СКСГЖ программасын пландаштыруу жана ишке ашыруу

Жабыр тарткан калктын суу жана санитарияга байланышкан муктаждыктары канааттандырылышы зарыл. Жабыр тарткан калктын суу менен камсыздоо жана санитарияга байланышкан шарттарды пландаштыруу, башкаруу жана колдоо иш-аракеттерине катышуусун камсыздоо зарыл.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Саламаттык сактоого байланышкан маанилүү нерселерди же коркунучтарды жабыр тарткан адамдар менен биргеликте анык-тагыла (1-көрсөтмө жана 55-65-беттеги 1,3-4- негизги стандарттар).
- ▶ Жабыр тарткан калктын саламаттыгын сактоого байланышкан муктаждыктарды алардын негизги муктаждыктарына жараша канааттандыргыла (1-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан калктын ар түрдүү катмарларынын СКСГЖга байланышкан программаларды пландаштыруу жана ишке ашыруу тууралуу ой-пикирлерин ырааттуу түрдө аныктоого аракет кылгыла (55-65-беттеги 1, 3–4-негизги стандарттар).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Калктын бардык катмары суу жана санитарияга байланышкан мүмкүнчүлүктөр менен шарттарды коопсуз жана бирдей пайдаланып, саламаттык сактоого байланышкан коркунучтарды азайтуу үчүн чара көрүшөт (94-беттеги гигиенаны жайылтуу стандарты).
- ▶ СКСГЖ программаларынын бардык кызматкерлери жабыр тарткан адамдарга ачык жана сылык мамиле кылышат. Долбоор туура-алуу маалыматты ачык бөлүшүп, алардын суроолоруна бериле турган жоопторду билүү керек.
- ▶ СКСГЖга байланышкан керектүү жабдууларды же шарттарды тийиштүү түрдө башкаруу жана сактоонун бир системасы бар болушу керек жана коомдун ар түрдүү катмарлары ага өз салымын кошуусу зарыл (1-көрсөтмө).
- ▶ СКСГЖ программалары адамдардын кадыр-баркынын калыбына келүүсүнө жана алардын коопсуздугунун камсыздалышына алып келет. Мындай натыйжа бардык адамдарды канааттандырат.

Көрсөтмөлөр

1. Муктаждыктарга баа берүү. Коомдун алсыз жактарын күчөтүп жибериши мүмкүн болгон кооптуу иш-аракеттерди аныктап, гигиенаны жайылтып, суу менен санитарияга байланышкан шарттарды камсыздоо тармагындагы ыктымал ийгиликтерди алдын ала аныктоо үчүн баа берүү иштерин аткаруу зарыл. Негизги кооптуу же коркунучтуу нерселер

Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтууга байланышкан минималдык стандарттар адамдардын жабдууларды пайдалануудагы коопсуздугу, коомдон четтеп калган топторду басмырлоо, ажатканаларды туура эмес пайдалануу жана сактоо, колду самын менен жууу, сууну таза эмес жол менен чогултуу жана ыппас жерлерде сактоо жана тамак-ашты таза даярдабоо жана таза сактабоо маселелерине тийешелүү. Баа берүүдө калктын мүмкүнчүлүгүнө, билими менен тажрыйбасына көңүл буруп, ошол аркылуу гуманитардык иштердин натыйжалуу аткарылышын камсыздоо зарыл. Адамдардын коопсуз гигиеналык тажрыйбаларды пайдалануусуна терс таасир тийги-зип же тескерисинче түрткү бериши мүмкүн болгон коомдук жана маданий нормалар аныкталып, алар алгачкы жана болуп жаткан баа берүү иштеринин бир бөлүгү катары кабыл алынышы керек. Баа берүүдө алсыз адамдардын муктаждыктарына өзгөчө көңүл бурулушу зарыл. Эгерде алсыз топторго кирген адамдар менен кеңешүү кандайдыр бир себептердин айынан мүмкүн эмес болуп калса, баа берүү баяндамасында сөзсүз бул жөнүндө айтылып, маселе мүмкүн болушунча тез чечилиши керек (61-беттеги 3-негизги стандарт).

2. Гигиенаны жайылтуу

Гигиенаны жайылтуу – бул адамдарга суу, санитария жана ги-гиенага байланышкан оорулардын алдын алуу жана жеңилдетүү үчүн чара көрүүгө жардам бере турган пландаштырылган, методикалык ыкма. Бул ыкма ошондой эле калктын программага катышуусун жана СКСГЖ программаларын аткаруудагы жооптуулук менен мониторинг иштерин жакшыртууга жардам берет. Гигиенаны жайылтуу программасынын максаты – жабыр тарткан калктын гигиена менен санитарияга байланышкан билимин, тажрыйбасын жана азыркы абалын аныктап, алардын саламаттыгын сактоого түрткү берүү.

Гигиенаны жайылтуу деген түшүнүк адамдарга сууну эң туура пайдаланууга жардам берүү жана санитария менен гигиена шарттарын жакшыртуу, ошондой эле суу жана санитарияга байланышкан жабдууларды натыйжалуу иштетүү жана сактоону камтыйт. Гигиенаны жайылтууда төмөнкү үч негизги факторго басым жасоо керек:

1. Маалымат жана билимди бардык тараптар менен бирдей бөлүшүү
2. Жабыр тарткан коомдорду мобилизациялоо
3. Жабыр тарткан калкты керектүү материал жана шарттар менен камсыздоо

Коомду мобилизациялоо иштерин айрыкча кырсык болгон учурда аткарган оң. Анткени адамдарды өз саламаттыгын сактоо үчүн керектүү чара көрүүгө үндөп, шыктандыруу абдан маанилүү. Адамдарды шыктандыруу иш-чаралары интерактивдик ыкмаларды да камтышы керек, анткени мындай ыкмаларды иштетүү аларды жөн эле оозеки же жазуу түрүндө айтып койгонго караганда натыйжалуураак болот.

Гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-стандарт: Гигиенаны жайылтуу иштерин аткаруу

Коомдук саламаттыка коркунуч алып келе турган негизги нерселер жөнүндө жабыр тарткан калктын бардык курактагы эркектери, аялдары жана кичине балдары билиши керек. Мындан сырткары аларды коомдук жана жеке тазалыкка байланышкан шарттардын начарлап кетүүсүнө жол бербестен, сунушталган жабдууларды туура пайдаланып, туура сактоо үчүн керектүү чара көрүүгө шыктандыруу зарыл.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Жеке жана коомдук талазыктын начарлашына алып келе турган нерселерди калкка үзгүлтүксүз түрдө кабарлап тургула жана жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдаланып, көптөгөн көйгөйлөрдүн алдын алуучу чараларды аткаргыла (1–2-көрсөтмө).
- Д Коомдогу ар түрдүү топторду шыктандыра турган социалдык, маданий же диний факторлорду аныктап, аларды гигиенаны жайылтуу жөнүндө маалымат берүү стратегиясынын негизи катары пайдаланыла (2-көрсөтмө).
- Д Мүмкүн болгон учурларда гигиенаны жайылтуунун интерактив-дик ыкмаларын пайдаланып, жабыр тарткан адамдар менен ачык сүйлөшүп, талкуу жүргүзгүлө (3-көрсөтмө).
- Д Жабыр тарткан калк менен биргеликте негизги гигиеналык иш-чараларга жана аларга сунушталган шарттар кандай пайдаланылып жаткандыгына мониторинг жүргүзгүлө (3-көрсөтмө, 1, 3-5-негизги стандарт, 69-70-беттер).
- Д Калк жана катышы бар тараптар, тагыраак айтканда стейкхол-дерлер менен сүйлөшүп, коомду мобилизациялоого байланышкан шарттар тууралуу келишип алуу зарыл (5-көрсөтмө)

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Программанын жардамын алып жаткан бардык топтор гигиеналык шарттардын начарлашын болтурбаш үчүн эмне чара көргөндүгүн баяндап, көрсөтүп бере алышат (1-көрсөтмө).
- Д Жабыр тарткан калк аларга сунушталган бардык шарттарды же жабадууларды туура пайдаланып, туура сакташат.
- Д Ажатканадан келгенден кийин, баланын көчүгүн аарчыгандан кийин, тамактануу жана тамак даярдоо алдында адамдар сөзсүз колдорун таза жуушат (6-көрсөтмө).
- Д Гигиенаны жайылтууга байланышкан иш-аракеттердин жана пайдалуу маалыматтардын баары адамдардын жүрүм-туруму жана туура эмес иш-аракеттер жөнүндөгү түшүнүктөрдү камтыйт.
- Д Пайдалуу маалыматтар менен иш-чаралар калктын бардык катмарына багытталат (6-көрсөтмө).
- Д Гигиенаны жайылтуу иштерин пландаштырууга, аткарууга, аларга мониторинг жүргүзүп, баа берүүгө жана алар тууралуу тренинг өткөрүүгө коомдун бардык топторунун өкүлдөрү катыша алат (56-57-беттер, 1-5-көрсөтмөлөр, 1-негизги стандарт).
- Д Кичине балдар менен ымыркайларды караган адамдарды балдардын заңдарын коопсуз жана таза аарчууга мүмкүндүк бере турган каражаттар менен камсыздоо зарыл.
- Д (коомдук жайларды заңдардан тазалоого байланышкан 1-стандарт, 105-бет, 6-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Адамдардын негизги гигиеналык адаттарын жана гигиенаны начарлатуучу негизги нерселерди белгилөө.** Жабыр тарткан адамдар менен гуманитардык агенттиктердин ортосундагы маалымат бөлүшүү туура жүргүзүлүп, көйгөйлөр дароо аныкталып чечилиши керек. Бул максатка жетүү үчүн адамдардын гигиенасын начарлатуучу факторлорго, коомдогу ар түрдүү топтордун милдеттери менен тапшырмаларына баа берүү зарыл.
2. Калктын бардык катмарына жетүү. Кырсыктын алгачкы мезгилдеринде ден соолукка коркунуч туудурган нерселерди азайтуу тууралуу маанилүү маалыматты элге мүмкүн болушунча кеңири жеткирүү үчүн жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдаланса болот. Маалыматты калктын бардык мүчөлөрүнө бирдей жеткирүү үчүн тийиштүү маалымат каналдарын пайдаланып, ар түрдүү топко ар түрдүү маалымат, ар түрдүү билим жана өз ара иштешүү тууралуу кеңеш берүү зарыл. Мындай нерсе ай-рыкча сабатсыз адамдар, сүйлөшүүдөн кыйналган адамдар жана/же үналгы менен сыналгысы жок адамдар үчүн маанилүү. Драма, ырлар, көчө театры сыяктуу кеңири жайылган ыкмалар да пайдалуу болушу ыктымал. Гигиенаны жакшыртуу иш-чараларын мектептерде аткаруу мүмкүнчүлүгүн аныктоо үчүн билим берүү тармагында иштегендер менен кызматташуу зарыл болот.
4. **Интерактивдүү ыкмалар.** Калктын катышуусун талап кылган тийиштүү материалдар менен ыкмалар жабыр тарткан адамдарга өздөрүнүн жеке гигиенасына байкоо жүргүзүп, аны пландаштырууга пайдалуу мүмкүнчүлүктөрдү берет. Мындай ыкмалар менен материталдар аларга программа тууралуу сунуш жасоого же арызданууга жакшы мүмкүнчүлүк берет. Гигиенаны жайылтуу иштерин пландаштырууда жергиликтүү калктын маданиятын эске алуу зарыл. Бардык иш-аракеттер жергиликтүү маданиятка ылайык келиши керек. Гигиенаны жайылтуу иш-чаралары ар түрдүү маданияттагы адамдар менен иштөөгө жакшы даярдалган фасилитаторлор тарабынан аткарылышы керек. Ал фасилитаторлор дини же маданияты башка адамдар менен да тил табышып иштей ала турган адамдар болушу керек (Мисалы, кээ бир маданияттарда аял кишинин бейтааныш эркек менен сүйлөшүүсү терс нерсе катары каралат).
5. **Ашыкча милдеттендирүү.** Жеке же коомдук таза-лыкты сактоо милдети жабыр тарткан жамааттын бир гана бөлүгүнө (мисалы, аялдарга) жүктөлбөшү керек. Бул абдан маанилүү нерсе. Тренинг жана жумуш сыяктуу пайдалуу нерселер аялдарга, эркектерге жана коомдон четтеп калган адамдарга бирдей сунушталуусу зарыл.
6. **Гигиенаны жайылтуучулар үчүн кабыл алынган чечимдер жана белгиленген шарттар.** Кызматкерлердин жабыр тарткан адамдардын үйлөрүнө барып, алар менен түздөн түз кызматташып иш алып баруусу интерактивдик ыкмалардын көп адамдарга жетүүсүн камсыз кылат. Бирок жакшы натыйжаларга жетүү үчүн мындай кызматкерлердин фасилитатордук көндүмүн өнүктүрүүгө түрткү берип, аларга колдоо

көрсөтүү зарыл. Мисалы, жабыр тарткан 1, 000 адамга жок дегенде эки кызматкер туура келиши керек. Гигиенаны үйлөргө барып жайылтуу иштерин аткара ала турган кызматкерлерди жумуш келишиминин негизинде күнүмдүк кызматчы же волонтер катары жалдап алып иштетсе болот. Мындай келишимдер, албетте, жергиликтүү мыйзамга ылайык түзүлүшү керек. Мындай кызмат-керлердин же волонтерлордун милдеттерин жабыр тарткан кал-кка, жергиликтүү уюмдарга жана башка катышы бар тараптарга билдирүү зарыл.

7. **Коомдогу ар түрдүү топторду керектүү чара көрүүгө шыктандыруу.** Чың ден соолукта болууну каалоонун өзү адамдарды жаман адат же жүрүм-турумду өзгөртүүгө дайы-ма эле шыктандыра албайт. Себеби адамдар үчүн жеке жашоо, коопсуздук, ыңгайлуулук, диний, маданий салттарды жана социалдык абалды сактоо жана урмат-сый муктаждыгы жакшы жашоо тууралуу убадага караганда күчтүүрөөк болушу мүмкүн. Гигиенаны жайылтуу иштерин пландаштыруудан мурун жогоруда айтылган факторлорду эске алып, аларды планга киргизүү керек. Күч-аракетти жеке адамдын жаман адаттарын өзгөртүүгө гана эмес, бүтүн жамаатты мобилизациялоого жана ар түрдүү топтор менен иштөөгө да жумшоо керек.

Гигиенаны жайылтууга байланышкан 2-стандарт: гигиеналык буюмдарды аныктоо жана пайдалануу.

Жабыр тарткан калктын жеке жана коомдук тазалыкты жакшыртууга жардам бере ала турган гигиеналык буюмдарды аныктап, аларды пайдаланууга жана жайылтууга мүмкүнчүлүгү бар болушу керек. Мындай буюмдар адамдардын ден соолугун, жалпы саламаттыгын жакшыртып, татыктуу жашоосуна өбөлгө түзөт.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Бардык жаштагы эркектер, аялдар жана балдар менен аларга зарыл болгон негизги гигиеналык буюмдар жөнүндө кеңешкиле (1,3-4-көрсөтмөлөр).
- ▶ Коомдун шашылыш муктаждыктарын канааттандырыш үчүн аларга керектүү болгон гигиеналык буюмдарды өз убагында таратып бергиле (2-3-көрсөтмөлөр).
- ▶ Адамдарга таратылып берилген гигиеналык буюмдар алардын муктаждыктарын канчалык канааттандырганын жана алар ал буюмдарды кандай колдонуп жатканын аныкташ үчүн буюмдар-ды таратуу иштери бүткөндөн кийин мониторинг жүргүзгүлө (3 жана 5-көрсөтмөлөр).
- ▶ Гигиеналык буюмдарды таратуудан башка да жолдорду изил-деп, аларга баа бергиле (мисалы, нак акча берүү, ваучер жана башка тамак-ашка байланышпаган буюмдарды берүү, Тамак аш коопсуздугу – нак акча берүү жана ваучердик системага байланышкан 1- стандарт, 200-бет).

- Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)
- Бардык жаштагы аялдардын, эркектердин жана балдардын гигиеналык буюмдарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар жана алар аталган буюмдарды өздөрүнүн ден соолугун жана жалпы сала-маттыгын жакшыртуу максатында натыйжалуу пайдалана алышат (1,7 жана 9-көрсөтмөлөр).
- Этек кири келүүчү курактагы бардык аялдар менен кыздар алардын интимдик гигиенасына зарыл болгон нерселер менен камсыз болушат жана гуманитардык агенттиктердин кызматкерлери жабыр тарткан калк менен мындай маселелер тууралуу кеңешип турушат (5 жана 8-көрсөтмөлөр).
- Бардык жаштагы аялдардын, эркектердин жана балдардын гигиеналык буюмдар жөнүндө маалымат алууга мүмкүнчүлүгү бар жана ал буюмдарды туура жана коопсуз пайдалануу жөнүндө тренингдерге катыша алышат (5-көрсөтмө).
- Жабыр тарткан калкка Тамак-аштан Сырткары Буюмдар (ТСБ) тарапыла турган убакыт, жер жана кимге таратылары жөнүндө маалымат берилет (3-5-көрсөтмөлөр).
- ТСБды таратуу учурунда гуманитардык кызматкерлердин жана жабыр тарткан калктын коопсуздугуна айрыкча басым жасалат (1-коргоо принциби, 1-3-көрсөтмө, 33-34-беттер).

Көрсөтмөлөр

1. **Негизги гигиеналык буюмдар.** Гигиенага байланышкан минималдык талаптарга жооп берген негизги буюмдарга суу сактагычтар (чака же челектер), самындар жана этек кирине тиешелүү материалдар кирет.

Негизги гигиеналык буюмдардын тизмеси

Сууна ташып жүрүүгө ылайыктуу 10–20 литрдик идиш	Бир үй-бүлө үчүн бирөө
Сууну сактоого ылайыктуу 10–20 литрлик идиш	Бир үй-бүлө үчүн бирөө
250 гр атыр самын	Бир адам үчүн жана бир айга
200гр кир самын	Бир адам үчүн жана бир айга
Этек кир гигиенасында пайдаланууга ылайыктуу материал, мисалы, жуула турган пахта кездеме	Ар бир адам үчүн бирден

2. **Координация.** Жабыр тарткан калк менен тамак-аштан сырткары керектелүүчү буюмдар жөнүндө кеңешүү зарыл. Кээде жамынгыч, жууркан сыяктуу тамак аштан сырткары кошумча буюмдар зарыл болуп калышы мүмкүн (Тамак-аштан сырткары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 1-стандарт, 269-бет).
3. **Гигиеналык буюмдарды өз убагында таратуу.** Калкты гигиеналык буюмдар менен өз убагында камсыздоо үчүн адегенде самын жана

суюктук сакталуучу идиш сыяктуу жалпы гигиеналык буюмдарды таратып берип, анан аларга дагы кайсы буюмдар зарыл болору тууралуу кеңешүү керек.

4. **Биринчи кезектеги муктаждыктар.** Эгер элге таратылган буюмдар алардын негизги муктаждыктарын эмес, кошумча муктаждыктарын канааттандырса, алар ал буюмдарды сатып же башка нерсеге алмаштырып жиберилиши да мүмкүн. Ошондуктан буюмдарды таратуудан мурун адамдардын жашап кетүүсү үчүн зарыл болгон буюмдарга басым жасагыла.
5. **Гигиеналык буюмдарды туура пайдалануу:** Кээ бир гигиеналык буюмдарды адамдар чаташтырып же туура эмес пайдаланып алышы мүмкүн. Мисалы, гигиеналык буюмдардын баары эле бардык адамдар үчүн белгилүү эмес. Бул нерсе артыкча чет элдик буюмдарга тиешелүү. Ошондуктан кээде адамдар гигиеналык буюмдардын кээ бирлерин желе турган нерсе экен деп ойлоп, оозуна салып алышы да мүмкүн. Эгер адамдар туура көрсө кээде кир самындын ордуна кир жуугуч порошокун деле берсе болот.
6. **Гигиеналык буюмдардын ордун башка буюмдар менен алмаштыруу.** Зарыл болгон учурда кээ бир керектелүүчү буюмдардын ордуна башка буюмдар каралышы ыктымал. Ошондуктан бул маселени да эске алуу керек.
7. **Өзгөчө муктаждыктар.** Кээ бир адамдардын бир нерсеге болгон муктаждыгы башкалардыкына караганда көбүрөөк болушу мүмкүн (мисалы, заарасын кармай албаган же катуу диарея-сы бар адамдар). Мындай адамдарга самын сыяктуу гигиеналык буюмдарды көбүрөөк көлөмдө берүү зарыл. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жана төшөктө жатууга мажбур болгон адамдарга төшөк алдына койула турган идиш сыяктуу кошумча гигиеналык буюмдар талап кылынышы мүмкүн. Кээ бир буюмдарга көнүү адамдардан белгилүү бир убакытты талап кылат (мисалы, ортосунда тешиги бар отургуч ж.б.у.с.)
8. **Этек кирине тиешелүү гигиена.** Этек кир гигиенасына тиешелүү буюмдарды кылдаттык менен жууп-тазалоо же жок кылуу үчүн керектүү нерселер камсыз кылынышы керек.
9. **Кошумча буюмдар.** Адамдардын кээ бир коомдук жана маданий иш-чаралары кошумча жеке гигиеналык буюмдарды талап кылышы ыктымал. Мындай буюмдарга төмөнкүлөр кириши мүмкүн (бир адамга бир айга):
 - 75 ml/100 гр тиш пастасы
 - 1 тиш жуугуч четка
 - 250 мл шампунь
 - 2 жашка чейинки балдар менен ымыркайлар үчүн 250 мл лосьон
 - 1 сакал алгыч
 - этек кири келүүчү курактагы аялдар менен кыздар үчүн ич кий-имдер
 - 1 тарак
 - тырмак алгычтар
 - Памперс менен күлтүктөр (үй-бүлөнүн муктаждыгына жараша)

3. Суу менен камсыздоо

Суу адамдын жашоосу, ден соолугу жана абийири үчүн өтө керектүү нерсе. Өзгөчө кырдаалдарда адамдардын негизги муктаждыктарын канааттандыруу үчүн суу жетишсиз болушу мүмкүн. Мындай учурларда адамдардын жашап кетүүсү үчүн зарыл өлчөмдөгү суу менен камсыздалышына жардам берүү баарынан зарыл. Көп учурларда адамдардын ден соолугуна байланышкан негизги көйгөйлөр суунун жетишсиздигинен жана анын натыйжасы катары жеке жана коомдук тазалыктын сакталбай калгандыгынан улам пайда болот. Мындай себептерге таза эмес суунун керектелүүсү да кирет.

Суу менен камсыздоого байланышкан 1-стандарт: Сууну пайдалануу мүмкүнчүлүгү жана пайдаланыла турган суунун көлөмү

Бардык адамдардын таза сууну жетишерлик өлчөмдө ичүү, тамак даярдоо, жеке жана үй-бүлөлүк тазалыкты сактоо максатында коопсуз жана башкалар менен бирдей алып-пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар. Адамдардын зарыл өлчөмдөгү сууга болгон муктаждыгын канааттандыруу максатында коомдук суу таратуу жайлары үйлөргө жакын жерлерге жайгаштырылган.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

Өзгөчө кырдаалда тийиштүү суу булактарын аныктап, суунун көлөмүн жана айлана-сфера ага кандай таасир тийгизгенин эске алгыла (1-көрсөтмө). Жабыр тарткан калктын муктаждыктарын канааттандырыш үчүн сууга болгон негизги муктаждыктарды аныктап, элди керектүү өлчөмдөгү суу менен (2-4 көрсөтмөлөр).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Орточо эсеп менен алганда ар бир үй-бүлө ичүү, тамак даярдоо жана жеке тазалыкты сактоо максатында бир күндө болжол менен 15 литрден кем эмес сууну керектеши зарыл (1-8-көрсөтмөлөр).
- ▶ Ар бир үйдөн жакынкы суу таратыла турган жайга чейинки ара-лык 500 метрди түзөт (1,2,5 жана 8-көрсөтмөлөр).
- ▶ Суу таратыла турган жайдан суу алуу максатында кезеке туруу убакыты 30 мүнөттөн ашпашы керек (7-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Суу булактарын тандоо.** Суу булактарын тандоодо төмөнкү факторлордун эске алынышы зарыл: аларды пайдалануу мүмкүндүгү, жайгашкан жери, көлөмү, тазалыгы жана ага таасир тийгизиши мүмкүн болгон социалдык, саясий жана укуктук факторлор. Негизинен жер астындагы же табигый таза булактардын бар бо-луусу абдан жакшы. Анткени аларды көп иштетип-тазалоонун жана түтүктөрдү туташтыруунун кажети жок. Кырсыктын алгачкы мезгилеринде ар түрдүү ыкмаларды жана суу булактарын кошуп кароого туура келиши мүмкүн. Суу булактарын туура эмес пайдалануудан сактаныш үчүн алардын баарына үзгүлтүксүз түрдө мониторинг жүргүзүп туруу керек.
2. **Муктаждыктар.** Тиричилик максатында пайдаланыла турган суулардын көлөмү жагдайга байланыштуу болот жана климатка, санитариялык шарттарга, адамдардын адаттарына, диний жана маданий иш-чараларына, даярдаган тамактарына, кийген кий-имдерине жана башка ушул сыяктуу нерселерге жараша өзгөрүшү мүмкүн. Суу булагы үйгө канчалык жакын жайгашса, үй-бүлө да аны ошончолук көп пайдаланышы мүмкүн. Суу көп пайдаланылган жерде жергиликтүү талаптарга жооп берүү максатында ар бир адамга күнүнө 15 литр суу деген стандартты кеңейтсе болот.

Сууга байланышкан негизги муктаждыктар

Негизги муктаждыктар: сууну керектөө (ичүү жана тамак-аш)	күнүнө 2.5–3 литр	Климатка жана адамдын жеке психологиясына байланыштуу
Негизги гигиеналык иш-чаралар	күнүнө 2–6 литр	Коомдук жана маданий нормаларга байланыштуу
Тамак даярдоого байланыштуу негизги муктаждыктар	күнүнө 3–6 литр	Тамактын түрүнө, коомдук жана маданий ченемдерге байланыштуу
Сууну пайдаланууга байланышкан жалпы негизги муктаждыктар	Сууну пайдаланууга байланышкан жалпы негизги муктаждыктар	күнүнө 7.5–15 литр

Мекемелерде жана башка максатта керектелүүчү суунун көлөмү жөнүндө кошумча маалымат 2-тиркемеде берилет. Кырсык учурунда малга керектелүүчү суунун көлөмү жөнүндө кеңири маалымат кырсык учурунда мал-мүлктү сактоого байланышкан көрсөтмөлөрдө жана стандарттарда камтылат (Livestock Emergency Guidelines and Standards, Шилтемелер жана кошумча маалымат).

3. **Суунун канчалык пайдаланып жатканын өлчөө.** Үй-бүлөлөрдүн сууну канчалык деңгээлде жана канчалык туура пайдаланып жаткандыгын изилдеп, бул маселени алар менен чогулуп талкуулоо суунун кандай пайдаланылып жаткандыгы жөнүндө маалымат чогултуунун жакшы

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

ыкмасы болуп саналат. Мындай ыкма суу түтүктөрүнө кеткен суунун көлөмүн ченөөгө караганда натыйжалуураак.

4. **Суунун көлөмү/чеги.** Кырсыктын алгачкы мезгилдеринде суунун көлөмү менен сапатына байланыштуу талаптар толук аткарылбай калышы мүмкүн, анткени мындай учурда суунун сапатына караганда көлөмү маанилүүрөөк болуп калышы ыктымал. Мындай учурларда суунун сапаты орточо болсо деле ага карабастан калкты мүмкүн болушунча көп суу менен камсыздоого аракет кылуу зарыл. Кырсыктан жабыр тарткан адамдар негизги калкка караганда ооруларга көбүрөөк чалдыгышат, ошондуктан эгер алар пайдаланган суунун көлөмү негизги калктыкынан ашып кетсе да, аларды суу менен камсыздоо аракеттерин токтотпоо керек. КИВ жана ЖИКС менен ооруган адамдар сыяктуу өзгөчө муктаждыктары бар адамдарга кошумча суу берүү маселесине көңүл буруп, кургакчылык мезгилинде мал-мүлккө жана айыл чарба өсүмдүктөрүнө байланышкан муктаждыктарды да канааттандыруу керек. Жабыр тарткан калк менен негизги калктын сууга жана санитарияга байланышкан муктаждыктарын бирдей канааттандырууга аракет кылып, алардын ортосунда кастык сезиминин жаралышына жол бербөө керек (2-тиркеме: мекемелерде жана башка максаттар менен пайдаланыла турган суунун минималдык көлөмү).
5. **Суу булактарын пайдалануучу адамдардын максималдык саны.** Бир суу булагын пайдалануучу адамдардын максималдык саны түшүмгө жана ал суу булагындагы суунун көлөмүнө байланыштуу болот. Төмөнкү көрсөтмөлөр болжол катары сунушта-лат:

Бир суу түтүгүнө 250 адам	суунун төмөнкүдөй агымына негизделет: 7.5 литр/мүнөтүнө
Кол насосу аркылуу чыга турган сууга 500 адам	суунун төмөнкүдөй агымына негизделет: 17 литр/мүнөтүнө
Бир адамдын ачык суу кудугуна 400 адам туура келет	суунун төмөнкүдөй агымына негизделет 12.5 литр/мүнөтүнө

Суу булактары бир күндө болжол менен сегиз саат гана иштэ-эрин эстен чыгарбаш керек. Сегиз сааттын ичинде суунун агымы тынбайт. Эгер сегиз сааттан да көбүрөөк иштеген суу булактары бар болсо, анда адамдар бир күндө 15 литрден да көбүрөөк суу ала алышат. Бирок бул көрсөткүчтөрдү аткарган учурда деле адамдардын баарына суунун минималдык көлөмү жетти деп айтуу кыйын. Ошондуктан буларды акыркы же толук иштеп чыгарылган нерсе катары эмес, жагдайга карата пайдалануу керек.

6. **Кезеке туруу убакыты.** Суу алына турган жерде өтө көп адамдын кезек күтүп калуусу суунун кандайдыр бир себептер менен жетишсиз болуп жатканын билдирет. Суунун жетишсиздигин суу булактарынын аздыгы же алардын жанындагы сугат талааларынын көп болуусу менен түшүндүрсө болот. Сууга болгон кезектин көбөйүп кетиши адам башына пайдаланылуучу суу көлөмүнүн азайып кетишине алып келет. Мындан

сырткары үстү жабылбаган, тазалыгы шектүү булактардан суунун алынышына жана суу чогултуу менен алектенген адамдардын жашоо үчүн зарыл иш-аракеттерди аткарууга убактысы жетишпей калат.

7. **Мүмкүндүк жана теңдик.** Адамдын минималдык муктаждык-тарын канааттандыра ала турган суу көлөмү жетиштүү болгон учурда деле калктын бардык катмарын суу менен камсыз кылыш үчүн кошумча чаралар көрүлүшү абзел. Суу таратыла турган жайлар аял же эркек экендигине, улутуна карабастан коомдун бардык мүчөлөрүнө жакын жерде турушу керек. Сууну кол күчү менен чыгара турган жабдуулар жана суу идиштери КИВ жана ЖИКС менен ооруган адамдарга, мүмкүнчүлүгү чектелген адам-дарга, улгайган адамдарга жана кичине балдарга ыңгайлуу жа-салышы зарыл. Эгер суу белгилүү бир убакытта жана белгилүү бир ченем менен бериле турган болсо, бул тууралуу коомдун бардык мүчөлөрүнө жана айрыкча аялдарга билдирип койуу ке-рек.

Суу менен камсыздоого байланышкан 2-стандарт: Суунун сапаты

Жабыр тарткан калкка бериле турган суу тийиштүү сапатта болуп, ден соолукка эч кандай зыян тийгизбеши керек. Адамдар аны ичүү, тамак даярдоо жана жеке же үй-бүлө тазалыгын сактоо максатында коркпой пайдаланала алышы керек.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Ылайыктуу убакыт жана жагдай пайда болгон учурда элдин санитардык абалын тез убакыттын ичинде изилдеп, сууну коопсуз кылуу планын ишке ашыргыла (1-2-көрсөтмө).
- Элге таратылып берилген суунун булганып калуу коркунучун азайтуу үчүн зарыл болгон бардык кадамдарды жасоо керек (3-4-көрсөтмөлөр жана гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-стандарт, 91-бет).
- Диарея жана башка ушул сыяктуу эпидемиялар тараган учурларда суунун тазалыгын сактоо максатында бардык суу булак-тарын дезинфекциялоочу нерселер менен тазалап-иштетүү керек. Хлордун кранда калган калдыгы бир литрге 0.5 мгды түзүп, жыштыгы 5 СКНБдан (Суунун күнүрттүгүнүн нефелометрикалык бирдиги)төмөн болушу керек. Диарея эпидемиясы өтө көп тараган учурларда хлор калдыгынын бир литрге 1 мгды түзүүсүн камсыздагыла (5-8 көрсөткүч).
- Эгер адамдар сууну үй шартында тазалоо максатында дезинфекцияларды пайдаланышса, аларга бул тууралуу тийиштүү тренинг-дерди өткөрүп, алардын сууну канчалык натыйжалуу тазалап жаткандыктарына байкоо жүргүзгүлө (3 жана 6-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Суу таратылуучу жана пайдаланылуучу жайларда 100 миллилитрдик көлөмдөгү сууда дагы фекалиялык бактериялар жок (2, 4-7-көрсөтмөлөр).

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Сууну үй шартында тазалоонун бардык ыкмалары анын микро-биологиялык сапатын жакшыртуу үчүн өтө маанилүү. Мындай ыкмалар эл арасына кеңири жайылтылып, алар үчүн тийиштүү тренингдер өткөрүлөт. Акырында булардын баарына мониторинг жүргүзүлөт (3-6-көрсөтмөлөр).
- Д Химиялык нерселер менен булганган (буга сууну иштетүүчү химикаттар да кирет) же радиологиялык булактардан алынган сууну кыска убакыт пайдалануунун ден соолукка терс таасири жок. Анткени буга чейин жүргүзүлгөн изилдөөлөр тазалоочу химикаттар аралашкан сууну кыска убакытка пайдалануунун терс таасирин аныктаган жок (7-көрсөтмө).
- Д Жабыр тарткан адамдардын баары сууну жабылган же тазаланган булактардан гана алышат (3 жана 6-көрсөтмөлөр).
- Д Суу аркылуу жуга турган оорулардын тез жайылуусуна жол берилбейт (1-9-көрсөтмөлөр).

Көрсөтмөлөр

1. **Калктын санитардык абалын текшерүү жана суунун коопсуздугун сактоо планы түзүү.** Калктын жалпы саламаттыгына зыян тийгизе турган жагдайларга жана иш-чараларга баа берүү анын санитардык абалын текшерүү деп аталат. Калктын санитардык абалын текшерүү иштери төмөнкү нерселерди камтыйт: суу бир жерден экинчи жерге ташылганда жана үйдө пайдаланылганда аны кандай нерселер булгап койушу мүмкүн экенин аныктоо, заң жана заңдоого байланышкан маселелерди чечүү, дренаж иштерин жана катуу калдыктарды көзөмөлдөө иштерин аткаруу. Жабыр тарткан коомдун картасын түзүү – калктын жалпы саламаттыгына коркунуч туудурган нерселерди аныктоонун жана ал аркылуу коомду аталган коркунучтарды азайтуу иштерине тартуунун натыйжалуу жолдорунун бири. Жаныбар заңынын зыяндуулугу адамдардыкындай болбогону менен аларда криптоспориდიум, лямблиоз, салмонелла, кампило-бактер, калисивирус жана башка ушул сыяктуу микроорганизмдер бар. Алар адамга диареяны жугузуп, анын ден соолугуна коркунучтуу зыян тийгизиши мүмкүн. БСУ (Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюму) өзгөчө кырдаалдарда суунун коопсуздугун сактоо планын пайдаланууга чакырат. Аталган планга төмөнкү нерселер камтылат: ыктымал коркунучтарды аныктоонун жана аларга баа берүүнүн ар тараптуу ыкмалары, аларды жакшыртуунун планы, көзөмөлдөө иш-чараларына байкоо жүргүзүү жана жардам берүүчү программаларды өнүктүрүү иш-чаралары (Шилтемелер жана кошумча маалымат).
2. **Суунун микробиологиялык сапаты.** Эгер суунун курамында колиформ бактериясынын бар экени аныкталса (бул бактериялардын 99 пайызы эшерихия микрочандыктарына тиешелүү), ал суу адамдардын же жаныбарлардын заңдары менен булганган жана адамдарда ар түрдүү ооруларды пайда кылышы мүмкүн. Эгер суудан колиформ бактериясынын каалаган түрү табылса, ал сууну сөзсүз химикаттар менен тазалоо зарыл.

3. Элди коргологон жана таза суу булактарын пайдаланууга үндөө.

Эгер адамдар таза суу менен кир суунун ден соолукка кандай таасир тийгизерин түшүнүшпөсө, суу булактарын ыплас нерселерден коргоо жана сапаттуу тазалоо максатында атка-рылган иштер аларга көп таасир тийгизбейт жана алар таза суу-нун ордуна кир сууну пайдалана бериши мүмкүн. Кээде адамдардын таза сууну пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар болсо деле сууну дарыя, көл жана корголбогон кудук сыяктуу өздөрүнө көнүмүш болуп калган корголбогон суу булактарынан ала бери-ши мүмкүн. Мунун себептери көнүмүш болуп калган суунун даа-мы, жакын жерде жайгашкандыгы жана коомдук ыңгайлуулуктар болушу ыктымал. Мындай учурларда тийиштүү адистер, гигиенаны жайылтуучу кызматкерлер жана коомду мобилизациялоо менен алектенген кызматкерлер адамдардын эмне үчүн коргол-богон жана тазаланбаган сууну ичип жаткандыгын аныктап, аны эл менен бирге өткөрүлүүчү талкууларда жана тренингдерде кылдаттык менен айтып, түшүндүрүп бериши керек.

4. Суунун таратылып берилгенден кийинки булгануусу. Таратылуучу жайдагы суу таза болгону менен үйгө жеткирилген-ге чейин же үйдө сактоо учурунда булганып калышы мүмкүн. Мындай нерселерди минималдаштыруу үчүн адамдарга сууну кантип туура чогултуп, сактоо керек экенин түшүндүрүп, аларды суу куйулуучу идиштерди таза сактаганга үндөө керек (суу менен камсыздоого байланышкан 3-стандарт, 103-бет). Элге таратылып берилген суулардын канчалык деңгээлде булгандыгын аныкташ үчүн аларды текшерүү зарыл.

5. Сууну дезинфекциялоо. Эгерде таратылып берилген суу кандайдыр бир себептер менен булганып калса, аны хлор сыяктуу дезинфекциялоочу нерсе менен тазалоо зарыл. Суунун булганышы төмөнкү нерселерге байланыштуу: адамдар жашаган жердин шарты, калктын жыштыгы, ажатканалардын жайгашкан жери, коомдук жерлерди адам менен жаныбарлардын заңдарынан тазалоо, гигиеналык иш-чаралар жана диарея дарты. Эпидемия жайылган учурларда ичүүгө жарамдуу бардык сууларды адамдарга таратардан мурда тазалоо керек. Суунун СКНКСы (Суунун Күңүрттүгүнүн Нефелометриялык Көрсөткүчү) 5 –ден төмөн болгондо гана суу туура дезинфекцияланды деп айтса болот. Эгер суу өтө күңүрт болсо, аны адегенде фильтрлеп, тунганга чейин хлордун бир эмес, эки дозасы менен тазаласа болот. Эки доза менен тазаланган сууну кыска убакытта пайдаланса боло берет. Анын эч кандай зыяны жок. Анын зыяны узак убакыт пайдаланылганда гана пайда болот (6-тиркеме: Сууну үй шартында тазалоо жана аны сактоо маселесин «чечим дарагы» ыкмасын пайдаланып чечүү).

6. Сууну үй шартында тазалоо. Сууну борбордук системадан алуу мүмкүндүгү жок болгон учурда аны үй шартында деле тазаласа болот. Үй шартында сакталуучу сууну тазалап, анын микробиологиялык сапатын жакшыртуунун ар кандай жолдору бар. Алар төмөнкүлөр: сууну кайнатуу, хлор менен иштетүү, күн нуру менен дезинфекциялоо, керамикалык фильтрлөө, кум менен чыпкалоо, флокуляциялоо жана дезинфекциялоо. Сууну үй шартында тазалоо ыкмаларын натыйжалуу

колдонуу үчүн төмөнкү нерселер керек: суунун бар болушу, санитарияга байланышкан шарттар, суунун сапаты, жергиликтүү маданияттын тиги же бул ыкмага карата мамилеси жана ал ыкманы колдонуу мүмкүндүгү. Керектүү материалдардын бар болушу жана элге тийиштүү маалымат берип, алар үчүн тренингдерди уюштуруу сууну үй шартында натыйжалуу тазалоо үчүн маанилүү. Өзгөчө кырдаалдарда сыналып-текшерилбеген ыкмаларды элге сунуштоодон этият болуу керек. Коркунучтар пайда болушу ыктымал жерлерде суу тазалагыч жабдууларды оңой алына тургандай кылып койуу керек. Эгер суу тазалоо ыкмаларын кырсыктан кийинки мезгилде деле пайдаланууну уланта берүүнү кааласаңар, жергиликтүү шарттарга ылайык келген ыкмаларды колдонгон туура болот. Мындай ыкмаларды натыйжалуу пайдаланыш үчүн аларды дайым жакшыртып, натыйжалуулугун текшере жүрүү керек.

7. **Суу булактарын хлор менен тазалоо.** Эгер суу кир жана күнүрт болсо, аны хлордун эки дозасы менен тазаласа боло берет. Бирок мындай ыкманы кыска убакыт гана колдонуп, пайдалануучуларга тунутуу, тазартуу жолдорун үйрөтүү керек (6-тиркеме: Сууну үй шартында тазалоо жана «чечим дарагы» ыкмасын пайдалануу).
8. **Суунун химиялык жана радиологиялык булгануусу.** Эгер өндүрүш жана аскердик иш-аракеттерге байланышкан гидрогеологиялык документтерде суу булактарында же суу түтүктөрүндө ден соолукка коркунуч туудура турган химиялык же радиологиялык уулуу заттар бар экени жазылган болсо, сууну химиялык анализден өткөрүп, кооптуулугун дароо аныктоо зарыл. Андан кийин калктын саламаттыгына коркунуч келтире турган факторлорду минималдаштыруу жөнүндө дароо чечим кабыл алып, пайдалуу тыянактарды чыгарыш керек. Андан сырткары булганып калышы ыктымал сууну узак убакыт пайдалануу чечими кылдат баа берүү жана элдин саламаттыгын текшерүү аркылуу кабыл алынышы зарыл.
9. **Суунун даамы.** Суунун даамынын өзү ден соолукка түздөн түз коркунуч туудурбайт (мисалы, анча-мынча туздуу суу ден соолукка зыян тийгизбейт). Бирок эгер коопсуз булактардан же түтүктөрдөн чыккан суунун даамы жагымсыз болсо, адамдар сууну кооптуу булактардан алып иче баштап, мунун айынан өздөрүнүн ден соолугуна зыян тийгизип алышы ыктымал. Буга жол бербөө үчүн коомдо гигиенаны жайылтуу иш-чараларын жүргүзүү зарыл.
10. **Саламаттык сактоо борборлорундагы суулардын сапаты.** Бейтапкана, саламаттык сактоо жана тамак-аш борборлору сыяктуу мекемелерде пайдаланылуучу суулар сөзсүз хлор же башка ушул сыяктуу дезинфекциялагыч нерселер менен тазаланышы зарыл. Суу бөлүштүрүп берилген учурларда сууну бардык мекемелерде жакшы сактоо керек (2-тиркеме: Сууну мекемелерде жана башка максаттарда пайдалануунун керектүү көлөмү, 5-тиркеме: холераны дарылоо борборлору үчүн гигиена, санитария жана коомдон обочолонтууга байланышкан минималдык иш-чаралар).

Суу менен камсыздоого байланышкан 3-стандарт: Суу менен камсыздоо системалары

Адамдар жетиштүү көлөмдөгү сууну ичүү, тамак даярдоо жана жеке гигиена максатында чогултуп, сактап пайдалана алат жана бул үчүн тийиштүү шарттары бар. Алардын ичиле турган сууну коопсуз жана таза сактоо үчүн бардык мүмкүнчүлүктөрү да бар.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Жабыр тарткан калкты суу чогултууга жана сактоого байланышкан тийиштүү шарттар менен камсыздагыла (1-көрсөтмө жана 94-беттеги гигиенаны жайылтууга байланышкан 2-стандарт).
- ▶ Жабыр тарткан жеке адамдар менен алсыз топторго кирген адамдардын суу менен камсыздоо пункттарын пландаштырууга жана жайгаштырууга катышуусун камсыздагыла. Ошондой эле аларды кир жуугуч жана жууна турган жайларды пландаштырууга катыштыруу керек (2-көрсөтмө).
- ▶ Суу таратылуучу пункттарды жана кир жуугуч жайларды өздүк дагыра же башка ушул сыяктуу идиштер менен камсыздагыла. Анткени аялдарга өздөрүнүн ич кийимдери менен санитардык буюмдарын жууп, кургатууга мүмкүнчүлүк берилиши керек (гигиенаны жайылтууга байланышкан 2-стандарт, 2-көрсөтмө, 94-бет).
- ▶ Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)
- ▶ Ар бир үйдө жок дегенде таза суу куюла турган 10-20 литрлик эки идиш бар. Алардын бири суу сактоого, экинчиси болсо сууну ташууга керектелиши керек (гигиенаны жайылтууга байланышкан 2-стандарт, 1-көрсөтмө, 95-бет).
- ▶ Суу ташуу жана сактоо үчүн пайдаланыла турган идиштердин оозу тар, капкактуу болушу керек (1-көрсөтмө).
- ▶ 100 адамга жок дегенде бир жууна турган идиш туура келиши керек. Андан сырткары аялдар үчүн өзүнчө кир жууй турган жана жууна турган жай болушу зарыл. Сууну кир жууганга жана жуунганга жеткидей камдоо керек (2-көрсөтмө).
- ▶ Үй шартында сакталуучу суу ыплас жана кир нерселерден дайыма корголуп турат (1-көрсөтмө).
- ▶ Калк сууну чогултуу, сактоо, жуунуу, кол жууш жана кир жуушка байланышкан шарттар менен камсыздалган жана бул шарттар аларды канааттандырат (2-көрсөтмө).
- ▶ Калк атайын орнотулуп берилген системаларды жана шарттарды бузбай, жакшы сактайт жана мындай системаларды орнотуу иштерине мүмкүн болушунча толук катышат (3-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. Сууну чогултуу жана сактоо. Адамдарда сууну чогултуу, сактоо жана ичүү, тамак даярдоо, кир жууш жана жуунуу үчүн атайын идиштер болушу керек. Мындай идиштер гигиеналык талаптарга жооп бергидей таза болушу зарыл. Алар көтөрүп жүрүүгө ыңгайлуу болуп, көлөмү, формасы жана жасалгасы жергиликтүү калктын маданиятына ылайык келиши зарыл. Балдарга, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жана КИВ же ЖИКС менен ооруган адамдар үчүн өзүнчө даярдалган идиштер болгону жакшы. Суу сактала турган идиштин көлөмү үй-бүлөнүн чоңдугуна жана суу алуу мүмкүнчүлүгүнүн туруктуулугуна жараша болот. Мисалы, күн сайын суу алууга мүмкүндүк бар болгон учурларда бир адамга бир күндө болжол менен төрт литр керектелиши мүмкүн. Элдин сууну кантип таза чогултуп, таза сактап, таза ташып жатканын аныктоо, аларга мониторинг жүргүзүү өтө маанилүү. Анткени мындай иш-аракеттер суунун булганышына байланышкан маселелерди муктаж адамдар, айрыкча аялдар жана балдар менен бирге талкуулоого мүмкүнчүлүк берет.
2. Жуунуш жана кир жуушка байланышкан шарттар. Адамдардын жеке жана тийиштүү түрдө жуунуу жайлары болушу зарыл. Эгер алардын үйлөрүндө мындай шарттар жок болсо, аялдар менен эркектер өзүнчө жуунушуна ылайыктуу коомдук жайларды куруу керек. Самын жок же жетишсиз болуп калган учурларда анын ордун алмаштыруучу нерселерди пайдаланса болот. Мындай нерселер коомдо кеңири пайдаланылат. Аларга күл, кум, сода жана жууганга же жышыганга жардам берүүчү ар түрдүү өсүмдүктөр кирет. Кийилген кийимдерди, айрыкча балдардын кийимдерин, тамак бышырылган жана тамак желген идиштерди жууп жүрүү зарыл. Суу жана гигиенага байланышкан жабдуулардын саны, жайгашуусу, жасалгасы, коопсуздугу жана ыңгайлуулугу аларды пайдалануучуларга, айрыкча аялдарга, өспүрүм кыздарга жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жагышы керек. Мындай жабдуулардын борбордук, жакын жана жарык жерлерде жайгашуусу аларды пайдалануучулардын коопсуздугу үчүн маанилүү.
3. Суу менен камсыздоо системаларын сактоо. Жабыр тарткан калкты суу жабдууларын пайдалануу жана сактоо жөнүндө керектүү маалымат менен камсыздагыла.

4. Заңдарды адамдар басып жүргөн жерлерден тосуп, обочолонтуу

Адам заңынын адамдардан тосулуп турган жерде болушун камсыздоо заңдан жугуучу оорулардын алдын алуунун биринчи кадамы болуп саналат. Ошондуктан өзгөчө кырдаалдарда заңдын адамдар жүргөн жерден алысыраак жана ар тарабы тосулган жерде болушун камсыздоо иштерин биринчи орунга коюп, таза суу менен камсыздоо маселесине карагандай эле олуттуу көңүл буруу керек. Адамдардын ажатканага муктаждыгын канааттандыруу – өзгөчө кырдаал мезгилинде көрүлүшү керек болгон маанилүү иш-чаралардын бири. Анткени бул адамдардын ден соолугун, жалпы саламаттыгын, коопсуздугун жана татыктуу жашоосун сактоого жардам берет.

Заңдарды адамдар басып жүргөн жерлерден тосуп, обочолонтууга байланышкан 1-стандарт: айлана-сфера адамдардын заңдарынан таза болушу керек.

Адамдар жашаган айлана-сфера, алардын үйлөрү, тамак даярдай турган жайлары, коомдук жайлары жана суу булактарынын же суу алына турган жайлардын айланасы адам заңдарынан таза болушу зарыл.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Өзгөчө кырдаалдарда дароо заңдарды тосуп, аларды адамдар басып жүргөн жерлерден обочолонтуу иштерин аткаргыла (1-көрсөтмө).
- Д Заңдарды обочолонтуу жана гигиеналык иш-чараларды аткаруу жөнүндө жабыр тарткан калк менен дароо кеңешип, сүйлөшкүлө (Гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-стандарт, 1-6-көрсөтмөлөр, 92-93-беттер).
- Д Заңдарды адамдар басып жүргөн жерлерден обочолонтууга байланышкан гигиеналык иш-чараларды жергиликтүү калк менен биргеликте аткаргыла (гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-стандарт, 1-6-көрсөтмөлөр, 92-93-беттер).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Жабыр тарткан калк жашаган сфера адамдардын заңдарынан таза (1-2-көрсөтмөлөр).
- Ажатканалар жер алдынан чыга турган суулардан жок дегенде 30 метрге алыс жайгашкан. Бардык ажатканалардын түптөрү жер алдындагы суулардын үстүнөн жок дегенде 1.5 метр бийик турат (3-көрсөтмө).
- Сел же ташкын болгон учурларда жер астынан алынуучу сууларды булгануудан сактоо үчүн зарыл болгон тийиштүү чаралар көрүлөт (3-көрсөтмө).
- Ажатканаларды дренаж ыкмасы менен тазалоо жер алдындагы же үстүңкү суулардын булганышына алып келбеши керек (3-көрсөтмө).
- Ажатканалар гигиеналык талаптарга ылайык жана таза пайдаланылат. Кичине балдардын заңдары гигиеналык жол менен дароо ажатканага ыргытылат (4-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Заңдарды адамдар басып жүргөн жерлерден алыс жакка таштап, тосуу.** Заңдарды өзүнчө тозулган жерге обочолонтуу иштеринин максаты – адамдар тиричилик кылып жашаган сферану ар жерде чаржайыт чачылып жаткан заңдардан тазалоо. Кырсык болгон учурдан кийин жана заңдарды обочолонтуу иштерин пландаштыруу учурунда керектүү иштерди дароо аткара баштагыла. Мындай иштерге жерди заңдардан тазалоо жана ажатканаларды куруу кирет. Санитардык маселени жагдайга жараша бир нече бөлүккө бөлүп кийинкиге калтырбастан чечүү натыйжалуу болот. Кырсыктан жабыр тарткан калктын ичиндеги бардык топторду заңдарды обочолонтуу иштерине катышууга кызыктыруу керек. Эгер жабыр тарткан калк мурда ажатканаларды пайдаланып келбеген болсо, аларга ажатканаларды куруп, заңдарды обочолонтуу зарыл экенин гигиенаны жайылтууга байланышкан ар түрдүү иш-чаралар аркылуу түшүндүргүлө. Шаарда кырсык болгон учурда анын канализациялык системаларына зыян тийиши мүмкүн. Мындай учурда жалпы жагдайга баа берип, үзгүлтүксүз түрдө тазаланып туруучу көчмө ажатканаларды орнотуу же тазалоочу бактарды пайдалануу керектигин эске алгыла. Топтолгон ылайды тазалоо, көзөмөлдөө, көчүрүү жана жок кылуу маселесине өзгөчө көңүл бурулушу керек.
2. **Ич бошотуу жайлары.** Өзгөчө кырдаалдын алгачкы мезгилдеринде заара жайларын башка таза жерлерден тосуп, бөлүп койушу керек. Андан сырткары жер казып, ажатканаларды куруу керек. Адамдар басып, тиричилик кылып жүргөн жерлер көзөмөлгө алынып, гуманитардык агенттиктер тарабынан берилген жабдууларды пайдалануу зарыл экенин эл түшүнгөндө гана жогоруда айтылган гигиеналык иш-чаралар натыйжа берет.
3. **Ажатканалар менен суу чыга турган жерлердин ортосундагы аралык.** Таштандылар ыргытыла турган аңгек менен ажатканалар суу чыга турган жерлерден жок дегенде 30 метр алыстыкта жайгашып, түптөрү жер алдындагы суулардын үстүнөн жок дегенде 1.5 метр бийик

болушу керек. Эгер жер негизинен майда таштардан же акиташтан турса, жогоруда айтылган аралыкты көбөйтүп, эгер тескерисинче майда бүртүктүү топурактан турса, азайтуу керек. Өзгөчө кырдаалдардын кээ бир учурларында эгер жер алдындагы суулар ичүү үчүн пайдаланылбаса, алардын булганышы тууралуу маселе дароо эмес, кийинчерээк чечилиши мүмкүн. Адегенде үй ичинде пайдаланылуучу сууну тазалоо маселеси каралат (суу менен камсыздоого байланышкан 2-стандарт, 6-көрсөтмө, 102-бет). Сел же ташкын тез болуп туруучу жерлерде ажатканаларды бийигирээк жерге куруп, айлана-сферанун булганышына жол бербөөгө аракет кылыш керек.

4. **Балдардын заңдарын адамдарга зыян тийгизбей тургандай кылып обочолонтуу.** Балдардын заңдарын убагында алып салууга өзгөчө көңүл бургула, анткени алардын зыяндуулугу чоң кишилердин заңдарынын зыяндуулугуна караганда көбүрөөк болушу мүмкүн (заңга байланышкан оорулар менен чоң кишилерге караганда балдар көбүрөөк оорушат жана алардын денесинде ооруларга каршы күрөшүүчү антителдер али жакшы өнүгө элек болушу мүмкүн). Ата-энелер же алардын балдарына кам көрүүчү адамдар балдардын заңдарын туура жана коопсуз тазалоо, алардын кирлерин туура жууш, жалааяктарын, памперстерин жана күлтүктөрүн туура пайдалануу жөнүндө керектүү маалыматтар менен камсыздалышы зарыл.

Заңдарды коомдон обочолонтууга байланышкан 2-стандарт:
Адамдарды ич бошотуу же заара кылууга байланышкан тийиштүү жана жетиштүү шарттар менен камсыздоо.

Адамдар тийиштүү түрдө жасалган ажатканалар менен жетиштүү түрдө камсыздалган. Алардын ажатканалары алар түнү да, күндүзү да, оңой, коопсуз, таза жана ыңгайлуу пайдалана ала тургандай аралыкта жайгашкан.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Санитардык жабдууларды кайсы жерлерге жайгаштыруу, кандай формада жасоо жана жергиликтүү калк үчүн канчалык ыңгайлуу кылуу маселелерин алар менен, айрыкча аялдар жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар менен биргеликте кеңешип чечкиле (1-4-көрсөтмөлөр, 1-2 коргоо принциптери, 33-36-беттер).
- Д Жабыр тарткан калкты ажатканаларды куруу, тазалоо жана таза сактоо үчүн зарыл болгон материалдар же шаймандар менен камсыздагыла (6-7-көрсөтмөлөр).
- Д Кол жууганга жана ажатканаларды таза кармаганга керектүү суу көлөмүн камсыздагыла. Андан сырткары элди ажатканалардагы заңдарды жууп кетируучү же ажаткананын оюгун жабуучу каражаттар менен камсыздагыла. Ошондой эле көчүк аарчууга керектүү материалдарды бергиле (7-8-көрсөтмөлөр).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

Ажатканалар жана гигиеналык же санитариялык иштер аткарыла турган жайлар тийиштүү түрдө пландаштырылып, курулуп жана тийиштүү жерде жайгаштырылып, төмөнкү талаптарга жооп берет:

- Аларды калктын бардык топтору же катмарлары, анын ичинде кичине балдар, улгайган адамдар, кош бойлуу аялдар жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, коопсуз жана ыңгайлуу түрдө пайдалана алышат (1-көрсөтмө).
- Алар айрыкча аялдарга жана кыздарга коркунуч келтирбей турган жерлерде жана адамдар үчүн күндүзү да, түндөсү да ыңгайлуу болгудай курулат
- (3-көрсөтмө, 1-коргоо принциби, 1-6-көрсөтмөлөр, 33-34-беттер).
- Алар эл карманган ченемдерге ылайык ар бир адамга жеке мейкиндикти камсыз кылат (3-көрсөтмө)
- Аларды пайдалануу жана таза сактоо кыйынчылык туудурбайт жана алар айлана-сферагө эч кандай коркунуч пайда кылбайт. Эгер жагдайга туура келсе, ажатканалардын ичине кол жууш же заңды жууп кетирүү максатында куюла турган идиш койуу керек (7-8-көрсөтмө).
- Алар аялдардын этек кирине тиешелүү пайдаланылган буюмдарды таштоого жана гигиеналык буюмдарды жууп, кургатууга ылайыктуу кылып курулушу керек (9-көрсөтмө).
- Алардын ичинде чымын, чиркей жана башка курт-кумурскаларды мүмкүн болушунча жок кылуу, азайтуу керек (7-көрсөтмө).
- Ажатканалардын ичин бошотуу же оюгун жаап-бүтөөгө тура келген учурларда Буга керектүү шаймандар менен камсыздоо зарыл (1-көрсөтмө).
- Заң түшүргүч контейнерлер ташкын же сел болгон учурларда суу өткөрбөй турган материалдардан жасалышы керек (1-көрсөтмө).
- Ар бир ажаткананы эң көп дегенде 20 киши гана пайдаланышы керек (1-4-көрсөтмөлөр, 3-тиркеме: коомдук жайлардагы жана мекемелердеги ажатканалардын кырсык учурундагы минималдуу саны).
- Базарлар, буюмдарды же товарларды таратуу борборлору, саламаттык сактоо борборлору, мектептер ж.б.у.с. коомдук жайларда аялдар менен эркектер үчүн өзүнчө курулган жана эшиги ичинен бекитилүүчү ажатканалар болушу зарыл (2-көрсөтмө, 1-2 коргоо принциптери, 33-36-беттер).
- Ажатканалар турак жайдан 50 метрден ашпаган алыстыкта жайгаштырылат (5-көрсөтмө).
- Үй-бүлө короодогу ажаткананын пайдаланылышын тартипке келтирип, эркектер жана аялдар үчүн өзүнчө бөлүктөргө бөлөт (2-5-көрсөтмө).
- Жабыр тарткан калк менен ажаткана жана санитария маселелерин кеңешип чечкен оң. Ажатканага, санитарияга байланышкан жабдуулар жана башка шарттар калкты бүт бойдон канааттандырат жана ал жабдууларды эл туура пайдаланат (1-10-көрсөтмө).

- Д Адамдар ажатканага барып келгенден кийин, тамактануу жана тамак даярдоо алдында сөзсүз колдорун таза жуушат (8-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Алгылыктуу шарттар.** Заңдарды обочолонтуу программаларынын натыйжалуулугу адамдардын ар түрдүү муктаждыктарын түшүнүүгө жана алардын программаларга катышуу деңгээлине байланыштуу. Ажатканалардын баарын коомдун ар бир мүчөсүнө жаккыдай кылуу мүмкүн эмес. Балдарга, улгайган адамдарга жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга өзүнчө ажатканалар керек болушу мүмкүн. Мындай ажатканаларга отургучу жана кармагычтары бар ажатканалар кирет. Мындан сырткары күлтүк жана башка ушул сыяктуу буюмдар да керек болушу мүмкүн. Элдин сунушталган шарттардын кайсынысын кабыл алары ошол шарттар сунушталган убакытка, элдин каалоосуна жана маданий адаттарына, инфраструктураларына, суунун жетиштүүлүгүнө, кыртышка жана курулуш материалдарынын жетиштүүлүгүнө байланыштуу болот. Кырсык болгон жагдайдын ар кайсы мезгилдеринде заңдарды обочолонтуунун ар түрдүү ыкмалары төмөнкү таблицада берилет.

Заңдарды коопсуз түрдө обочолонтуунун башка жолдору

	Заңдарды обочолонтуунун жолдору	Аларды пайдалануу тууралуу эскертүүлөр
1	Заара жайларын белги коюу аркылуу бөлүп, обочолонтуу	Биринчи этап: кырсыктын алгачкы күндөрүндө, көп адамга кечиктирилгис шарттарды түзүп берүү керек болгон учурда
2	Аңгектер	Биринчи этап: алгачкы эки ай аралыгында
3	Жөнөкөй ажатканалар	Башынан эле дайыма пайдалануу үчүн курулат
4	Желдетилүүчү жакшыртылган ажатканалар	Жагдайга жараша орто мөөнөттөн узак мөөнөткө чейин камсыз кылынат
5	Экологиялык канализация (экосан)	Жагдайга жараша: жер алдындагы суунун деңгээли көтөрүлүп кеткенде жана сел-ташкындарда, алгачкы мезгилден баштап узак мөөнөткө
6	Септик тенк (кир суулар сактала турган чон идиштер)	Орто мөөнөттөн узак мөөнөткө чейин

2. **Коомдук ажатканалар.** Коомдук жайлардагы ажатканаларда аларды таза сактоого мүмкүндүк бергидей системалар орнотулушу зарыл. Мындай ажатканалардагы аялдар кире турган бөлүмдөр эркектердики менен салыштырганда 3:1 ди түзүшү керек. Ажатканаларды пландаштырууда ушул көрсөткүчтү пайдаланып, айырмалоочу белгилерге жараша бөлүштүрүлгөн маалыматты пайдалануу зарыл. Эгер зарыл болсо

заара ушаткычтар (писсуарлар) орнотулушу керек (3-тиркеме: коомдук жайлардагы жана мекемелердеги ажатканалардын өзгөчө кырдаал учурундагы минималдуу саны).

3. **Үйлөрдөгү ажатканалар.** Эгер мүмкүнчүлүк болсо ар бир үйдө өзүнчө ажаткана болгону жакшы. Бир үйдөгү бир ажаткананы эң көп дегенде 20 гана адам пайдаланышы керек. Эгер адамдардын саны көбөйүп, ажатканалардын саны жетишсиздик кылса, бир ажаткананы 50 адам кыска убакыт пайдаланса болот, бирок бул маселени мүмкүн болушунча тезирээк чечип, ченемдегидей жагдайды калыбына келтирүү зарыл. Кээде мейкиндик же жер өтө тар болуп, жогоруда айтылган талаптар аткарылбай калышы ыктымал. Мындай учурларда мейкиндикти кеңейтүү жөнүндө ойлонуп, бул тууралуу жигердүү чараларды көрүү керек. Кандай болгон кезде да, биринчи орунга айлана-сферану жана биринчи кезекте адамдар жашаган сферану заңдардан тазалоо максатын койуу зарыл.
4. **Калктын аларга сунушталган шарттарды пландаштырууга катышуусу.** Үй-бүлөлөрдүн коомдук ажатканаларды пландаштыруу жана аларга жер тандоо иштерине катышып, өздөрүнүн көп-кеңештерин берүүгө мүмкүнчүлүгү болушу керек. Калкка түзүлүп берилген шарттарды, анын ичинде коомдук ажатканаларды таза сактоо жоопкерчилиги калктын өзүнө жүктөлөт. Негизинен, адамдар таза ажатканаларды көбүрөөк пайдаланышы ыктымал. КИВ жана ЖИКС сыяктуу өнөкөт ооруларга чалдыккан адамдарга ажатканага бара турган жолду оңойлотуп, ажаткананы аларга ыңгайлатып берүүгө аракеттенүү зарыл. Анткени мындай адамдар диарея сыяктуу ооруларга көп чалдыгат жана алардын кыймыл-аракет жөндөмү начарлайт.
5. **Калкка түзүлүүчү шарттардын коопсуздугу.** Коомдук ажатканаларды туура эмес жерлерге жайгаштыруу, аялдар менен кыздардын, айрыкча түндөсү, ар кандай кол салууларга дуушар болушуна түрткү берет. Коомдук ажатканаларды аялдар менен кыздар үчүн коопсуз боло турган жерлерге жайгаштыруу керек. Эгер мүмкүн болсо, коомдук жана үйдөгү ажатканалардын түндөсү жарык болушун камсыздоо зарыл. Мындай иш-чараларга коомчулуктун өзүн катыштырууга умтулуу керек (1-2 коргоо принциптери, 33-36-беттер).
6. **Жергиликтүү материалдар менен шаймандарды пайдалануу.** Ажатканаларды курууга керектелүүчү материалдарды сырттан эмес, ошол калк жашаган жерден алып, пайдаланууга аракет кылгыла. Анткени жергиликтүү материалдарды пайдалануу адамдардын ажатканаларды курууга катышуусуна кандайдыр бир деңгээлде түрткү берет. Адамдарды керектүү материалдар менен камсыздоо да алардын катышуусун жогорулатат.
7. **Ажатканаларды көчүк тазалоочу материалдар жана суу менен камсыз кылуу.** Ажатканаларды суу, заңды суу менен жууп жиберүү механизмдери, ошондой эле капкактар менен камсыздоо керек. Кадимки ажатканаларды даарат кагазы же башка көчүк тазалоочу материалдар менен камсыздоо зарыл. Ажатканада пайдаланылуучу материалдардын кайсылары элдин маданиятына туура келерин аныктоо максатында алар менен кеңешкиле.

8. **Колду жууш.** Адамдардын ажатканага баргандан кийин, тамактануу жана тамак даярдоо алдында жана кичине баланын көчүгүн жуугандан кийин колун жууганга керектүү нерселери болушу керек. Мисалы, самын, же эгер самын жок болуп калса, күл, сода же таза кум. Ажаткананын жанында колду жууганга дайыма суу бар болуп турушу керек.
9. **Этек кири.** Этек кири келе турган курактагы аялдар менен кыздардын, анын ичинде мектеп окуучуларында да этек кири келгенде пайдаланыла турган гигиеналык буюмдарды алып-пайдаланууга мүмкүнчүлүгү болушу зарыл. Мындай гигиеналык буюмдардын кайсылары жергиликтүү калктын маданиятына туура келерин аныктоо максатында жергиликтүү аялдар жана кыздар менен кеңешүү керек. Ажатканаларда аялдардын жана кыздардын этек кири келген мезгилде пайдаланылган гигиеналык буюмдарды таштай турган нерселер да бар болушу керек (гигиенаны жайылтууга байланышкан 2-стандарт, 2-8 -көрсөтмөлөр, 95-96-беттер).
10. **Ажатканаларды тазалоо.** Толуп калган ажатканалардагы заңдарды эмне кылуу керек экенин жана ушуга окшогон маселелерди башынан эле чечип алган оң.
11. **Ажаткана маселесин оор шарттарда чечүү.** Ташкын, сел болгон кезде жана ошондой эле шаарларда кырсык болгон учурларда ажаткана маселесин чечүү оңой эмес. Мындай учурларда көчмө ажатканалар, бир жолу пайдаланылуучу полиэтилен каптары жана башка ушул сыяктуу нерселерди убактылуу пайдаланып турса болот. Ажаткананын жетишсиздигине жана айлана-сфераны заңдардан тазалоого байланышкан маселелерди чечүүнүн жогоруда айтылгандай ар түрдүү жолдору гигиенаны жайылтуу иш-аракеттери менен бекемделиши керек.

5. Оору тараткычтарды көзөмөлдөө

Оору тараткыч – ооруну пайда кылуучу микрочандыктарды алып жүрүүчү жандык. Өзгөчө кырдаалдарда оору тараткычтар көптөгөн ооруларга жана өлүмдөргө себепкер болот. Мисалы, чиркейлер безгек оорусун адамдарга жугузат. Безгек менен ооругандардын жана андан каза болгондордун саны айрыкча кырсык болгон учурларда көбөйөт. Чиркейлер безгектен башка ооруларды да жугузат. Мындай ооруларга сары безгек, тропикалык денге безгеги жана геморрагиялык безгек кирет. Адамдардын үйлөрүндө учуп жүргөн чымындар да диареялык ооруларды жугузат. Чагуучу чымындар, төшөк канталалары жана бүргөлөр адамдын денесине ыңгайсыздыктарды жаратып, тажатышат жана кээде эндемикалык темгилдүү келте, котур жана чума сыяктуу катуу ооруларды жугузушу мүмкүн. Кенелер өнөкөт келте оорусун жугузса, биттер келте жана темгилдүү келте ооруларын жугузат. Келемиш менен чычкандар лептоспироз жана сальмонеллез сыяктуу ооруларды жугузушу жана бүргө сыяктуу оору тараткычтарды алып жүрүшү мүмкүн. Мындан сырткары чума жана башка инфекцияларды алып жүрүшү мүмкүн.

Оору тараткычтар жугуза турган оорулардан этияттануу үчүн ар түрдүү ыкмаларды пайдаланса болот. Мындай ыкмаларга жашай турган жерди туура тандоо, турак жай менен камсыз болуу, катуу калдыктарды көзөмөлдөө, дренаж иштерин аткаруу, саламаттык сактоо кызматтарын камсыздоо (коомду мобилизациялоо жана гигиенаны жайылтуу иштерин кошуп), химиялык ыкмаларды пайдалануу, үй-бүлөнү жана жеке адамдарды коргоо, тамак-аш менен азык түлүктөрдү коргоо кирет. Оору тараткычтар тарабынан жугузулуучу оорулардын кандай пайда болушун же маңызын түшүнүш кыйын. Ошондуктан бул маселени тийиштүү адистер чечиши керек. Бирок мындай оорулардын жайылуусун ар түрдүү жөнөкөй жана натыйжалуу ыкмаларды пайдаланып, алдын алууга болот.

Оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан 1-стандарт: жеке адамды жана үй-бүлөнү коргоо

Жабыр тарткан бардык адамдардын ар түрдүү оорулардан жана ден соолукка коркунуч туудура турган оору тараткычтардан коргонуу үчүн керектүү маалыматтары жана каражаттары бар.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

Жабыр тарткан калкка төмөнкү маалыматтарды бергиле: Оору тараткычтар жугузган оорулардын пайда болушунун ыктымал себептери, алардын жайылуу жолдору жана алардын алдын алуу жолдору (1-5-көрсөтмө).

Жабыр тарткан адамдарга чиркейлер көбөйгөн мезгилде алардан кантип коргонуунун бардык зыянсыз ыкмаларын үйрөткүлө. Мындай зыянсыз ыкмаларга үйдү же жаткан жерди тор менен тосуу, чиркей жана курт-кумурскалардан коргой турган крем-майлар ж.б..у.с. нерселер кирет (3-көрсөтмө).

Кош бойлуу аялдарды, эмчек эмизген аялдарды, ымыркайларды, кичине балдарды, улгайган адамдарды, кыймыл-аракет мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдарды жана оорулуу адамдарды коргоого өзгөчө көңүл бургула (3-көрсөтмө).

Темгилдүү эпидемиялык келте жана өнөкөт келте оорулары тараган учурда биттерди адамдарга жуктурбоо чараларын көргүлө (4-көрсөтмө).

Шейшеп-жууркандардын жана төшөк-кийиздердин үзгүлтүксүз түрдө тазаланып, жуулуп турушун камсыздагыла (4-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Жабыр тарткан калктын турак жайында оору тараткычтарды көзөмөлдөөчү бардык шарттар бар (3-5-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан калк оору тараткычтар жугузуучу оорулар кантип жайыларын жана аларды болтурбоо үчүн кандай чараларды көрүү керек экенин билишет (1-5-көрсөтмө).
- ▶ Жабыр тарткан бардык адамдар чиркейлерден коргоочу торлор жана курт-кумурскаларга каршы колдонулуучу дарылар менен камсыз болушкан жана аларды натыйжалуу пайдаланышат (3-көрсөтмө).
- ▶ Үй шартында сакталуучу бардык тамак-аш азыктары чымын, курт-кумурска жана чычкан-келемиштер сыяктуу оору тараткычтардан корголгон (4-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Оору тараткычтарга байланышкан ооруларды аныктоо:** 1. Оору тараткычтарды азайтуу аракеттерин жасоодон мурда оору тараткычтарга, адамдардын айланасындагы жалпы жагдайга жана оору тараткычтар жугуза турган оорулар тууралуу клиникалык маалыматтарга баа берүү керек. Оору тараткычтардан жуга турган оорулардын жайылышына төмөнкү факторлор таасир этет:

- Калктын чыйрактыгы, мисалы, адамдар стресске кабылып, тамактануусу начар болгон учурларда иммунитетти начарлап, ооруларга тез кабылышы ыктымал. Адамдардын (качкындардын, өлкө ичинде көчүүгө мажбур болгондордун) эндемикалык эмес жерлерден эн-

демикалык аймактарга көчүшү көп учурларда эпидемиянын пайда болушуна алып келиши мүмкүн.

- Оору тараткычтардын түрлөрү жана экология.
- Оору тараткычтардын саны (мезгил, алардын уялары ж.б.).
- Оору тараткычтардын таасирине кабылуу коркунучунун жогорулашы: адамдардын оору тараткычтарга жакын жерде жашашы, үйдүн түзүлүшү же конструкциясы, турак жайдын түрү, оору тараткычтардан жекече коргонуу чараларынын пайдаланылышы.

2. **Оору тараткычтарды азайтуу программаларына тиешелүү көрсөткүчтөр.** Оору тараткычтар жугузган ооруларга кабыл болгон адамдардын көбөйүүсү оору тараткычтардын кыймыл-аракеттерин көзөмөлдөө иш-аракеттеринин натыйжаларын аныктоо максатында пайдаланылуучу жалпы көрсөткүчтөр (эпидемиологиялык маалыматтар, коомго негизделген маалыматтар) болуп саналат. Мителерди саноо (микроскопия жана башка ыкмаларды пайдаланып) да көрсөткүчтөргө кирет.

3. **Безгектен коргонуунун жеке чаралары.** Безгек оорусу күчөп кеткен учурларда тийиштүү чаралар өз убагында жана үзгүлтүксүз түрдө көрүлө башташы керек. Мындай коргонуу чараларына терезе пардаларды, уктай турган бөлмөнү тосуучу торлорду жана чатырларды инсектициддер менен иштетүү кирет. Уктай турган бөлмөнү же диванды инсектицидке чыланган материал же тор менен тосуп койуу аркылуу бүргө, бит, кене, таракан жана төшөк канталасы сыяктуу оору тараткычтардан жакшыраак коргонууга болот. Чиркейлерден коргонуу үчүн төмөнкү ыкмаларды да пайдаланса болот: узун жеңдүү кийимдерди кийүү, жугушсуздандыруучу же дезинфекциялоочу нерселерди пайдалануу, арча же ысырык түтөтүү сыяктуу салттуу дезинфекциялоочу нерселерди пайдалануу, аэрозоль жана репеллент сыяктуу курт-кумурскаларга каршы колдонулуучу нерселерди пайдалануу. Чымын-чиркей же келемиш-чычкан сыяктуу оору тараткычтардан коргонуу өтө маанилүү экенин адамдардын баары түшүнүшү зарыл. Аларга ошондой эле оору тараткычтардан коргонуу ыкмаларын кантип туура пайдаланууну үйрөтүп, түшүндүрүү керек. Эгер оору тараткычтардан коргонуу мүмкүнчүлүгү аз же жетишсиз болсо, аларды биринчи кезекте алсыз адамдарды коргоо үчүн пайдалануу керек. Мындай адамдарга 5 жашка чейинки кичине балдар, иммунитетти начарлаган адамдар жана кош бойлуу аялдар кирет.

4. **Оору тараткычтардан коргонуунун жеке ыкмалары.** Жууркан-шейшептерди жана кийимдерди өз убагында жууп, жеке тазалыкты сактоо биттерди жок кылуунун эң натыйжалуу жолу экени белгилүү. Мите курттардан коргонуу чараларын ар бир адам жекече аткарса, муну менен катар ооруган бардык адамдардын кийим-кечелерин жууп-тазалап, аларды өзүнчө дарылоо иштерин аткарса да болот. Үй ичинин жана сыртынын таза кармалып, адам жана жаныбар заңынан таза болуп, тамак-аштын (кам жана бышырылган) таза сакталышы келемиш, чычкан жана башка кемирүүчүлөрдүн үйгө же турак жайга кирүүсүнө тоскоолдук кылат.

5. **Суудан жугуучу оорулар.** Адамдарда алардын ден соолугуна коркунуч туудура турган нерселер жөнүндө маалымат бар болушу керек. Эгер суунун курамында шистосомоз, ришта (тери астындагы мите курт) же лептоспироз (сүт эмүүчүлөрдүн, айрыкча келемиштердин заарасы аркылуу жугат, 4-тиркеме суу жана заңга байланышкан оорулар жана алардын жайылуу механизими) сыяктуу ооруларды пайда кыла турган микрожандыктар бар экендиги аныкталса, ал сууну эч качан ичпеш керек, жуунуш үчүн да пайдаланууга болбойт. Эгер суу булактары таза эмес болсо, гуманитардык агенттиктер жабыр тарткан калк менен биргеликте иштеп, суунун башка булактарын табууга же болбосо калк тарабынан пайдаланылып жаткан бардык суулардын тазаланышын камсыздоого аракеттениши керек.

Оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан 2-стандарт:
Оору тараткычтардан коргонуунун физикалык, химиялык жана айлана-сферагө байланышкан ыкмаларын пайдалануу.

Кырсыктан жабыр тарткан адамдар жашаган сфера алардын оору тараткычтардан жугуучу ооруларга кабыл болушуна түрткү бербеш керек жана оору тараткычтарды мүмкүн болушунча азайтууга аракет жасалышы зарыл.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Көчүүгө мажбур болгон адамдарды оору тараткычтар, айрыкча чиркейлер аз болгон жерлерге жайгаштырганга аракет кылгыла (1-көрсөтмө).
- Д Оору тараткычтар чыккан жерлерди тазалап, аларды көзөмөлдөөгө аракет кылгыла (2-4-көрсөтмө).
- Д Адамдар жыш жайгашкан жерлерде диарея эпидемиясы жайылган учурларда же ошондой коркунуч бар болгон кезде чымындарды көзөмөлдөө үчүн катуу чаралар көрүлүшү шарт (2-көрсөтмө).
- Д Безгек оорусун жугузуп алган адамдардын диагнозун эрте аныктап, өз убагында дарылаш үчүн аларды дароо дарыгерге же тийиштүү мекемеге жөнөтүү керек (5-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр

- Д Жугуштуу оорулардын көбөйүп кетишин болтурбоо үчүн чиркейлердин жыштыгы мүмкүн болушунча төмөн деңгээлде сакталат (4-көрсөтмө).
- Д Оору тараткычтар аркылуу жугуучу ооруларга аз адам кабылат (1-5-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Жерди тандоо.** Жабыр тарткан калктын оору тараткычтар аркылуу жугуучу ооруларга кабыл болушун азайтуу алардын ден соолугун жана жалпы саламаттыгын сактоодо чон мааниге ээ. Ошондуктан адамдар жашай турган жерди тандоодо муну эске алуу керек. Безгек оорусунун

жайылышына бөгөт коюу үчүн лагерь сыяктуу убактылуу турак-жайларды көл жана саз сыяктуу чиркейлер көп жашаган жайлардан 1-2 километр алыстыкта жана шамал болуп турган, ошондой эле таза суу чыга турган жерлерге жайгаштыруу зарыл (Турак-жай жана убактылуу жайгаштырууга байланышкан 2-стандарт, 5-9-көрсөтмөлөр, 256-257-беттер).

2. **Оору тараткычтарды көзөмөлдөөнүн техникалык жана айлана-сфераго байланышкан ыкмалары.** Оору тараткычтардын көбөйүшүн азайтууга өбөлгө түзүүчү негизги жана айлана сфераго байланышкан техникалык чаралар көрүлүшү керек. Мындай чараларга адам жана жаныбар заңын обочолонтуп тосуу кирет (конуштарды заңдардан тазалоо бөлүмү 105-бет). Конуштарды жана үйлөр менен короолорду таштандылардан тазалоо аркылуу чымындарды, кемирүүчүлөрдү жок кылуу (азайтуу), туруп калган сууларды кургатуу үчүн дренаж ыкмасын пайдалануу зарыл (катуу калдыктарды көзөмөлдөө бөлүмү, 117-бет). Жасалма көлмө, ачык канал же арыктардын айланасындагы керексиз чөптөрдү жулуп салуу чиркейлерди азайтууга мүмкүндүк берет (дренаж ыкмасын пайдалануу бөлүмү 112-бет). Айлана сферану тазалоого байланышкан мындай негизги иш-чаралар оору тараткычтардын айрымдарын азайтууга жардам берет. Оору тараткычтардын үй же короо ичиндеги уялары табылбай, жок кылынбай да калышы мүмкүн. Мындай учурда жок дегенде алар көп кездеше турган жерлерди химиялык жол менен тазартуу, үйдүн же короонун баарын болбосо да, жок дегенде жеке адамдын өзүн коргоого жардам берген ыкмаларды ишке ашыруу зарыл. Мисалы, инфекцияланган же булганган жерлерге аэрозоль сыяктуу нерселерди чачып койуу ал жерге чымындардын келип конушуна жана ал аркылуу диареянын жайылышына бөгөт коёт.
3. **Гуманитардык жардамды пландаштыруу.** Эгер адегенде оору тараткычтардын кайсылары же кайсынысы тиги же бул ооруну таратып жатканын аныкталбаса, натыйжасыз ыкмалар пайдаланылса жана оору тараткычтар өз убагында азайтылбаса, кечигип башталган иш-чаралар эч кандай жыйынтык бербешти да мүмкүн. Оору тараткычтарды азайтуу программалары башынан эле төмөнкү максаттарга багытталат: оору тараткычтардын жыштыгын азайтуу, адамдар менен оору тараткычтардын байланышын азайтуу жана оору тараткычтардын уяларын азайтуу. Начар же сапатсыз аткарылган программалар же иш-чаралар тескери натыйжаларга алып келиши ыктымал. Маселени майда-чүйдөсүнө чейин кылдат изилдөө жана адистерден, мамлекеттик жана эл аралык саламаттык сактоо уюмдарынан кеңеш суроо зарыл болушу мүмкүн. Эл арасында көп кездешүүчү негизги оорулар, оору тараткычтардын уялары, алардын ар түрдүү мезгилдерде көбөйүшү жана оорулардын саны тууралуу жергиликтүү адистерден же тийиштүү мекемелерден кеңеш сурагыла.
4. **Чиркейди азайтуунун айлана-сфераго байланышкан ыкмалары.** Мындай ыкмалар башынан эле оору тараткычтардын уяларын жок кылууга багытталат. Чиркейлердин төмөнкү үч түрү оору таратуучу болуп саналат. Алар кулекс (филяриоз), анофелес (безгек жана филяриоз) жана аедес (сары жана денге безгеги). Кулекс чиркейлери таштандыларга

жана заңдарга толгон, акпаган сууларда же кир көлмөлөрдө көбөйөт. Анофелес чиркейлери чөөт сыяктуу терең эмес сууларда, жай агучу өзөндөрдө жана кудук же булактарда көбөйөт. Аедес чиркейи бөтөлкө жана челек сыяктуу суу куюлуучу идиштерде, унаанын пайдаланылып, таштандыга ыргытылган шиналарында көбөйөт. Чиркейлерди көзөмөлдөөнүн айлана-сфераге байланышкан ыкмаларына дренаж иштерин аткаруу, шамалдатылып туруучу жакшыртылган ажатканаларды куруу жана аларды тийиштүү түрдө таза пайдалануу, ажатканалардын оюуктарын капкак менен жаап туруу, суу куюлган идиштердин ооздорун жабык кармоо, кудуктардын ооздорун жабык кармоо, жана аларды ларвицид деген химиялык зат менен тазалап туруу (денге безгеги күчөгөн мезгилде) кирет.

5. **Безгекти дарылоо.** Чиркейлерди азайтууга багытталган стратегиялар баштапкы диагноз коюп дарылоо менен бир мезгилде аткарылышы керек. Мындай стратегияларга чиркейлердин уяларын жок кылуу, аларды күн сайын азайтып туруу кирет. Эрте диагноз койуу жана дарылоо иштерин жайылткыла. Оору тараткычтарды жер-жерлеринде көзөмөлдөө иштерин жигердүү аткаруу жана ошол эле мезгилде саламаттык сактоо борборлору менен да кызматташуу бир гана ыкманы пайдаланууга караганда натыйжалуураак болот (Саламаттык сактоо боюнча негизги кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөөгө байланышкан 2-стандарт, 3-көрсөтмө, 315-бет).

Оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан 3-стандарт: Оору тараткычтардан химиялык заттарды пайдаланып, коргонуу

Оору тараткычтарды көзөмөлдөөнүн химиялык ыкмалары жабыр тарткан элге, гуманитардык агенттиктердин кызматкерлерине жана адамдар жашаган сфераге зыян келтирбей тургандай жана алар ошол химиялык заттарга көнүп калбагыдай кылып аткарылышы зарыл.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Химиялык ыкмаларды ишке ашыруучу адамдарга химиялык заттар жана алардын зыяны тууралуу тийиштүү маалымат берип, аларды денени химиялык заттардын таасиринен коргой турган атайын кийимдер менен камсыздап, алардын жуунуп-тазаланышына тийиштүү шарттарды түзүп бергиле жана алардын химиялык заттар менен иштөө убакытын кыскартууга аракеттенгиле (1-көрсөтмө).
- Д Жабыр тарткан калкка оору тараткычтарды азайтуу максатында пайдаланылуучу химиялык заттардын коркунучтуу жактары жана аларды туура пайдалануу жөнүндө маалымат бергиле. Пестицид же башка уулуу химиялык заттарды пайдалануу учурунда жана андан кийин эл аралык келишимдердин жол-жоболоруна ылайык элдин коопсуздугун камсыздагыла (1-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Оору тараткычтарды азайтуу максатында пайдаланылуучу химиялык заттарды бир жерден экинчи жерге алып баруу, аларды сактоо жана алардын сапатына байланышкан эл аралык стандарттар жана ченемдер бар (1-көрсөтмө).
- ▶ Оору тараткычтарды азайтуу максатында пайдаланылуучу химиялык заттар бардык мезгилдерде же убакыттарда пайдаланылууга багытталган (1-көрсөтмө).

Көрсөтмө

1. Мамлекеттик жана эл аралык протоколдор. Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюму тарабынан басылып чыккан эл аралык протоколдор менен ченемдер бар. Бул ченемдер менен протоколдор бардык мезгилдерде пайдаланылышы шарт. Алар оору тараткычтарга каршы колдонулуучу химиялык заттарды тандоо, пайдалануу жана аларды пайдаланган адамдардын коопсуздугуна байланыштуу. Оору тараткычтарды азайтуу чаралары эки негизги маселеге басым жасашы керек: натыйжалуулук жана коопсуздук. Эгер химиялык заттарды тандоого байланышкан мамлекеттик ченемдер эл аралык ченемдерге туура келбесе жана адамдардын ден соолугуна коркунуч туудурса, гуманитардык агенттиктер тийиштүү мамлекеттик бийлик органдарын жогоруда айтылган ченемдерди эл аралык стандарттарга туура келтирүүгө көндүрүүгө аракеттениши керек.

6. Катуу калдыктарды көзөмөлдөө

Катуу калдыктарды көзөмөлдөө – органикалык жана коркунучтуу катуу калдыктарга байланышкан маселелерди чечүү. Эгер бул маселе талаптагыдай чечилбесе, жабыр тарткан калктын ден соолугуна, жалпы саламаттыгына жана алар жашаган сферагө чоң зыян тийет. Мындай зыяндарды органикалык катуу калдык-ташандылардын арасында жашап, көбөйгөн кемирүүчүлөр жана чымындар пайда кылат («Оору тараткычтарды көзөмөлдөө» деген бөлүм, 111-бет). Мындан сырткары агызууга арналган кир суулардын же үй, клиникалык жана өндүрүштүк калдыктардын же ташандылардын айынан жер алдындагы жана үстүндөгү суулардын булганышы да чоң зыян алып келиши мүмкүн. Ар жерде чачылып жаткан катуу ташандылар жана табигый кырсыктан кийинки калдыктар да жагымсыз жана оор жагдайды жаратып, адамдардын көңүлүн чөктүрүп, айлана-сферанун тазаланышына тоскоолдук кылышы мүмкүн. Катуу калдыктар көп учурларда дренаж каналдарын бүтөп, ташкындын пайда болушуна түрткү берип, айлана-сферанун, анын ичинде таза суулардын булганышына алып келет. Таштандылардын арасынан кайра пайдаланууга жарамдуу буюмдарды чогултуу менен алектенген адамдар да ар түрдүү коркунучтуу ооруларды жугузуп алышы ыктымал.

Катуу калдыктарды көзөмөлдөөгө байланышкан 1-стандарт: Калдыктарды чогултуу жана жок кылуу

Жабыр тарткан калк жашаган сфера катуу органикалык калдыктардан, анын ичинде медициналык калдыктардан таза жана үйдөгү таштандыларды ыңгайлуу, натыйжалуу түрдө жок кылууга мүмкүндүк бергидей каражаттары же шарттары бар.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Жабыр тарткан калкты катуу органикалык таштандыларды же калдыктарды жок кылуу программаларын пландаштыруу жана ишке ашыруу процессине катышууга кызыктыргыла (1-көрсөтмө).
- Катуу органикалык калдыктарды тазалоо иш-чараларын мезгил-мезгили менен уюштуруп тургула (1-көрсөтмө).
- Кээ бир калдыктарды кайра иштетип, пайда көрүү жана ошого байланышкан жеке иш уюштуруу мүмкүнчүлүктөрүн издөөгө аракет жасагыла (3-көрсөтмө).

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Үйдөн чыккан калдыктарды жана таштандыларды атайын контейнерлерге салып, өрттөп же атайын казылган аңгектерге салып жок кылуу үчүн жабыр тарткан калк менен биргеликте бир система түзүп, ал аркылуу айлана-сфераны тазалагыла. Клиникалык жана башка коркунучтуу калдыктарды өзүнчө чогултуу зарыл (3-көрсөтмө)
- Д Таштандыларды алар чирип, ден соолукка коркунуч туудургудай абалга келгенге чейин сактап тура бербестен дароо ыргытып салуу зарыл (2-6-көрсөтмө).
- Д Үй-бүлөлөргө таштандыларды таза чогултуп, таза сактоо үчүн зарыл болгон шарттарды түзүп бергиле. Мындан сырткары өзгөчө кырдаалдарда таштандылар үчүн кошумча шарттарды түзүп бергиле.
- Д Коомдук жана үйдөгү таштанды ыргытыла турган жайларды тосуп койгула (3-6-көрсөтмө).
- Д Таштандыларды жыйнаштыруу системасынын кынтыксыз иштешин камсыздагыла (3-6-көрсөтмө).
- Д Таштандылар чогултулуучу акыркы жер жабыр тарткан калк үчүн да, негизги калк үчүн да коопсуз болуп, алардын ден соолуктарына зыян тийгизбеши керек (6-7-көрсөтмө).
- Д Катуу органикалык калдыктарды жыйнаштыруу иштерин аткарган кызматкерлерди жана калдыктардын арасынан кайра пайдаланууга жарамдуу материалдарды чогултуу менен алектенген адамдарды керектүү материал жана коргоочу кийимдер менен камсыз кылып, сейлем (столбняк) жана гепатит Б га каршы эмдөө керек (7-көрсөтмө).
- Д Каза болгондордун сөөгүн салт боюнча көмүү каадасын аткарууда тийиштүү агенттиктер жана бийлик органдары менен кызматташкыла (8-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Бардык үйлөрдө жумасына эки жолу бошотулуп, тазаланып туруучу акыр-чикир контейнерлери бар жана алардын алыстыгы таштанды топтоло турган коомдук жайлардан 100 метрден ашпайт (3-көрсөтмө).
- Д Убактылуу жайгаштыруу жайларында жашаган калк күнүмдүк таштандыларын күн сайын жыйнаштырып, коомдук таштандылар таштала турган жерге төгүп турат жана коомдук таштандыларды жумасына жок дегенде эки жолу алып, тазалап турат (1-3-көрсөтмө).
- Д Эгер ар бир үйдөн топтолгон таштандылар өз убагында өрттөлүп, жок кылынбаса, 10 үй-бүлөгө жок дегенде бир 100 литрлик таштанды салына турган контейнер менен камсыздалышы керек (3-көрсөтмө).
- Д Катуу органикалык калдыктар менен таштандылар өз убагында жана айлана-сферага зыян келтирбегидей жыйнаштырылат (4-6-көрсөтмө).
- Д Бардык медициналык калдыктар же таштандылар (анын ичинде кооптуу айнектер, ийнелер, таңып-ороо материалдары жана дары-дармектер) адамдар жашаган сфераден алыс жана өзүнчө бөлөк аңгекке ыргылып, анын айланасы тосулат же болбосо атайын мештерде өрттөлөт (4-7-көрсөтмөлөр).

Көрсөтмөлөр

1. **План түзүү жана аны ишке ашыруу.** Адамдар жашаган сферану катуу органикалык заттардан тазалоо иштерин пландаштырууда жана ишке ашырууда жабыр тарткан калк, тийиштүү агенттиктер жана бийлик органдары менен кеңешип, кызматташуу зарыл. Мындай иштер катуу органикалык калдыктар топтолуп, ден соолукка коркунуч туудургудай абалга келгенге чейин эле аткарыла башташы керек. Жабыр тарткан калк жана тийиштүү жергиликтүү бийлик органдары менен убагында кеңешип, тийиштүү тазалоо иштерин жүргүзүп туруу зарыл.
2. **Калдыктарды жана таштандыларды көмүү.** Эгер калдыктар башка жакка чыгарылбастан, турган жеринде эле өрттөлө турган болсо, чымын жана кемирүүчүлөр сыяктуу оору тараткычтарды ал жерге келтирбөө максатында алардын өрттөлгөндөн кийинки күлүн бир аз топурак менен көмүп койуу зарыл. Эгер балдардын заңдары жана жалайык, памперстери ыргытыла турган болсо, алардын үстүн дароо топурак менен көмүп койуу керек. Таштандылар ыргытылган жерлер кашаа менен тосулушу керек жана ал жерлерге балдар менен жаныбарларды жолотпоо керек. Агынды кир суулардын жер алдындагы сууларды булгашына жол берилбеши керек.
3. **Таштандылардын түрлөрү жана сапаты.** Үйдө топтолуучу таштандылар курамы боюнча айырмаланат. Алардын көлөмү жана курамы үй-бүлөнүн экономикалык абалына, жеген тамак-ашына, пайдаланылган буюмдарды кайра иштетүү же иштетпөө, таштандыны жоготуу адаттарына байланыштуу. Катуу органикалык калдыктардын адамдардын ден соолугуна канчалык деңгээлде таасир тийгизери аныкталып, эгер зарыл болсо ага карата тийиштүү чаралар көрүлүүсү кажет. Үйдөгү таштандылар атайын контейнерлерге салынып, андан кийин же аңгекке көмүлүшү же өрттөлүшү керек. Эгер ар бир үйдү таштандылар салына турган атайын контейнер менен камсыздоо мүмкүн эмес болсо, жок дегенде коомдук контейнерлер камсыздоо зарыл. Мындай коомдук контейнерлерге бардык үйлөрдүн таштандылары салынат. Кээ бир нерселерди кайра пайдаланууга болот, бирок жеке жана коомдук тазалыкты сактап, ар бир кайра пайдаланыла турган буюмду кылдаттык менен тазалоо зарыл. Калдыгы көп чыгуучу буюмдарды таратуудан этияттангыла.
4. **Медициналык калдыктар жана таштандылар.** Медициналык калдыктарды же таштандыларды көзөмөлдөө иштеринин начар аткарылышы жабыр тарткан калктын, медициналык кызматкерлердин, таштандыларды жоготуу иштерин аткарган адамдардын ар түрдүү жугуштуу ооруларга жана уулуу заттардын таасирине кабылышына түрткү берип, алардын жалпы саламаттыгына зыян тийгизет. Кырсык болгон учурларда таштандылардын эң коркунучтууларына инфекцияланган учтуу же кесүүчү нерселер жана инфекцияланган кеспей турган нерселер (жарааттарды таңуу үчүн пайдаланылган материалдар, кан менен булганган кездемелер, ымыркайдын тону сыяктуу органикалык заттар) кирет. Таштандыларды алар топтоло баштаган мезгилде эле түрлөргө бөлүп койгон оң. Инфекциялык эмес таштандылар

(кагаз, пластикалык орогучтар, тамак-аш калдыктары) катуу калдыктар катары каралат. Булганып калган учтуу же кесүүчү нерселер, айрыкча шприцтер жана ийнелер пайдаланылгандан кийин дароо жабык кутучаларга салынышы керек. Жабык кутучаларга салынган бул буюмдарды жерге көмүү, өрттөө же башка коопсуз ыкмалар аркылуу жок кылуу зарыл (Саламаттык сактоого байланышкан 1-стандарт, 11-көрсөтмө, 300-бет).

5. **Базар таштандылары.** Базар таштандыларынын көбү үйдөгү таштандылардай эле көзөмөлдөнөт. Мал союлуучу жайлардын жана балык базарлардын калдыктары өзгөчө катуу көзөмөлгө алынууга тийиш жана андай жерлерден агып чыга турган суюк таштандыларды тазалоо үчүн тийиштүү шарттар түзүлүшү керек. Малдын таза жерде жана жергиликтүү мыйзамдарга ылайык жол менен союлушун камсыздагыла. Мал союлуучу жайдын калдыктары көп учурларда ошол жайдын жанындагы чоң аңгектин ичине ыргытылат. Кан жана башка ушул сыяктуу суюк калдыктар мал союлуучу же балыкты иштеп чыгаруучу жайдан дароо эле үстү жабылган каналдар аркылуу аңгекке ташталышы керек (үстүнүн жабык болушу чымындардын кирип алышына тоскоолдук кылат). Мындай калдыктарды тазалоо үчүн сууну камсыздагыла.
6. **Таштандылар менен калдыктарды санитардык ченемдерге ылайык ыргытуу.** Чоң көлөмдөгү таштандыларды санитардык ченемдерге ылайык алыс жерге ыргытуу керек. Бул көбүнчө жердин жетиштүүлүгүнө жана механикалык жабдууларды пайдалануу мүмкүндүгүнө байланыштуу болот. Негизинен ыргытылган калдыктардын же таштандылардын үстүн күн сайын кечинде топурак менен жаап койуу керек. Эгер антпесе курт-кумурска жана башка оору тараткычтар ал жерлерде көбөйүп кетиши мүмкүн.
7. **Таштандылар менен иштеген адамдардын ден соолугу.** Катуу органикалык калдыктарды чогултуу, бир жерден экинчи жерге алып баруу, жок кылуу жана кайра иштетүү иштерин аткарган адамдардын баары өздөрүнүн саламаттыгын коргоого керектүү болгон бардык нерселер же жабдуулар менен камсыздалышы керек. Мындай керектүү нерселерге атайын бут кийимдер, инфекциядан коргоочу маскалар, коргогуч кийимдер жана кол каптар кирет. Булардын ичинен жок дегенде кол каптар сөзсүз болушу зарыл. Эгер талап кылынса, аларды селейме менен гепатит Б оорусуна каршы эмдөө зарыл. Кол жана бетти жууш үчүн дайыма самын жана суу болушу керек. Медициналык калдыктар менен иштеген кызматкерлер аларды сактоо, башка жакка алып баруу жана жок кылуу жөнүндө маалыматтар менен камсыздалышы керек. Аларга таштандылардын туура эмес көзөмөлдөнүшү кандай коркунучтарга алып келерин түшүндүргүлө.
8. **Каза болгон адамдардын сөөгүн көмүү.** Табигый кырсыктан каза болгон адамдардын сөөгүн көмүү каадасы татыктуу түрдө аткарылышы зарыл. Мындай иш-аракеттер демейде изилдөө жана калыбына келтирүү командалары тарабынан жасалат. Жугуштуу оорулардан каза болгондордун денелерин көмүү иш-аракеттери да тийиштүү

Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтууга байланышкан минималдык стандарттар түрдө жана саламаттык сактоо органдары менен кызматташтыкта аткарылышы кажет (Саламаттык сактоо системаларына байланышкан 1-стандарт, 12-көрсөтмө, 300-бет). Каза болгондордун денелерин көмүү боюнча кошумча маалыматты «шилтемелер жана кошумча маалымат» деген бөлүмдөн алса болот.

7. Дренаж системасы

Убактылуу турак-жайлардын ичиндеги же жанындагы жердин үстүндөгү жаман суулар үйлөрдөн же суу таратылуучу жайлардан, ажатканалардан, канализация түтүктөрүнөн, жамгырдан же ташкын суудан келип чыгышы мүмкүн. Мындай жер үстүндөгү жаман суулар таза суу чыга турган жерлерди жана айлана-сферануу булгап, суу кудуктарына жана ажатканаларга зыян тийгизип, оору тараткычтардын көбөйүшүнө жана таза суу чыга турган жылчыктардын жаман суу менен булганышына алып келиши ыктымал. Жамгыр жана ташкын суулар турак-жайлардагы дренаж системаларын начарлатып, бара-бара таза суунун булганышына алып келиши мүмкүн. Жабыр тарткан калктын ден соолугуна коркунуч туудурган жагдайларды азайтуу үчүн турак-жай куруудан мурун тийиштүү жерди тандап, тийиштүү дренаж иштерин пландаштыруу керек. Бул үчүн анча чоң эмес дренаж системаларын пайдаланып, ыппас сууларды жок кылуу иштерин жүргүзүү зарыл. Бул бөлүмдө дренаж системасына байланышкан маселелер жана иш-аракеттер каралат. Дренаж системасынын көлөмү негизинен турак-жай куруу үчүн тандалуучу жерге жана анын өнүгүшүнө байланыштуу (Турак-жай жана убактылуу жайгаштырууга байланышкан 2-стандарт, 5-көрсөтмө, 256-бет).

Дренаж системасына байланышкан 1- стандарт: Дренаж иштери

Адамдар жашаган сферадө, үйлөрүндө, короолорунда жана комдук жайларында суунун булганышы, акпай туруп калышы, сел жана ташкындын пайда болушу, пайдаланылган кир суулардын көбөйүшү, медициналык таштандылардын өз убагында ыргытылбоосу сыяктуу ден соолукка зыян тийгизүүчү жагдайлар жокко эсе.

Негизги иш-чаралар (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- ▶ Адамдар жашаган жерлерди жана суу таратыла турган жайларды кир суулардан таза кармап, жамгыр сууларынын топтолуп, туруп калышына бөгөт коюу үчүн калкты суу бургуч жабдуулар менен камсыздагыла (1-2, 4-5-көрсөтмөлөр).
- ▶ Дренаж системасына байланышкан маселелерди жабыр тарткан калк менен макулдашып чечкиле жана эгер зарыл болсо, чакан дренаж иштерин аткарууга керектүү шаймандарды жана жабдууларды камсыздагыла (4-көрсөтмө).

- Д Айлана-сферанун булганышына жол бербөө үчүн суу таратылуучу жана кол жуула турган жайлардын баарын натыйжалуу дренаж системалары менен камсыздагыла (2-көрсөтмө).

Негизги көрсөткүчтөр (көрсөтмөлөр менен бирге окулат)

- Д Суу чыгуучу же суу таратылуучу жерлердеги дренаж системалары жакшы пландаштырылган, жакшы орноштурулган жана жакшы иштейт. Мындай системаларга кир жууш жана жуунуу жайларынан чыккан кир сууларды, суу таратылуучу жайларда жана кол жуугандан кийин топтолгон кир сууларды тийиштүү түтүктөр же арыктар аркылуу башка жака буруп, жок кылуу иштери кирет (2 жана 4-көрсөтмө).
- Д Жер үстүндөгү суулар жана жер астындагы суу булактары дренаж системасы аркылуу агып чыга турган кир суулардан таза болушу керек (5-көрсөтмө).
- Д Турак-жайлар, жолдор жана суу менен санитарияга байланышкан жабдуулар аларды сел каптабай тургандай кылып орноштурулган (2-4-көрсөтмө).
- Д Адамдар жашаган турак-жайлар жана суу алынуучу жерлер дренаж системасы аркылуу агып чыгуучу кир суулардын терс таасиринен корголгон (5-көрсөтмө).

Көрсөтмөлөр

1. **Жерди тандоо жана пландаштыруу.** Турак-жай курула жерди туура тандоо жана турак-жайдын курулушун туура пландаштыруу дренаж системасына байланышкан маселелерди чечүүнүн эң натыйжалуу жолу болуп саналат (Турак-жай жана жайгашууга байланышкан 1-2-стандарттар, 249-254-беттер).
2. **Агып чыкма суулар.** Үйдөн чыккан кир суулар менен адам заңдары аралашканда аларды ыплас суулар деп аташат. Турак-жайды канализация системасы бар жерге куруу керек. Эгер турак-жай канализация системасы жок жерге курулуп калса, үйдөн чыккан кир суулардын адам заңдары менен аралашуусуна эч качан жол бербеш керек. Үйлөрдөн чыга турган кир сууларды башка жакка бурууга же агызуучу чакан дренаж системаларын кароо жана сактоо канализация системасын кароого жана сактоого караганда арзан жана оңой болот. Суу тарауучу, жуунуу жана кир жууш жайларынан чыгуучу балит сууларды башка максатта пайдалануу үчүн алардын айланаларына дарак өстүрүүгө болот. Жууна турган жана кир жуула турган жайлардан чыгуучу кир суулардын таза суу булактарын булгашына жол бербөө үчүн атайын чараларды көрүү зарыл.
3. **Адамдар жашаган сферану заңдардан жана агып чыкма суулардан тазалоо.** Ажатканаларды, канализация түтүктөрүн жана суу чогултуучу контейнерлерди ташкын суулардан коргоо маселесине өзгөчө көңүл буруп, аларга зыян келтирбөө үчүн тийиштүү иш-чараларды аткаргыла.
4. **Дренаж системасын эл арасына жайылтуу аракеттери.** Жабыр тарткан калкты дренаж системаларын орноштуруу иштерине тартуу

зарыл. Анткени алардын табигый дренаж системалары жөнүндө маалыматы жана тажрыйбасы болушу ыктымал. Жергиликтүү калктын кир жана ыплас суулар адамдын ден соолугуна жана жалпы саламаттыгына кандай таасир тийгизерин жакшы түшүнүшү жана дренаж системаларын курууга жигердүү катышуусу алардын бул системаларды өз алдынча жакшынакай кылып сактап алышына түрткү берет (оору тараткычтарды азайтуу деген бөлүм, 111-бет). Мындай иш-аракеттерди аткарууга техникалык жардам жана шаймандар керектелиши мүмкүн.

5. **Кир сууларды өз ордунда көзөмөлдөө.** Эгер мүмкүн болсо жана кыртыш жакшы болсо, суу таратыла турган, жууна турган, кир жууй турган жана кол жууй турган жайлардан агып чыккан кир сууларды өз ордунда эле көзөмөлдөгөн оң. Мындай кылуу кир суунун ачык арык же канал аркылуу агызуудан жакшыраак, анткени арык бүтөлүп калышы ыктымал. Мисалы, чака жана челек сыяктуу нерселерди пайдалануу кир сууларды өз ордунда көзөмөлдөөнүн жөнөкөй жана арзан ыкмалары болуп саналат. Эгер агып чыкма кир сууларды өз ордунда көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк болбосо, аларды түтүк аркылуу агызгандан көрө арык аркылуу агызуу жакшыраак болот. Анткени арыкты көзөмөлдөө оңоюраак. Арыктарды суу тез ага тургандай жана жамгыр суусун да кошо агызып кете тургандай кылып пландаштыруу зарыл. Эгер жердеги эңкейиш 5 пайыздан ашса, өтө чоң көлөмдөгү бузулууну болтурбоо үчүн техникалык чаралар көрүлүүсү зарыл. Суунун пайдаланылгандан кийинки калдыктарын агызып чыгаруу иштери кылдаттык менен көзөмөлдөнүшү керек. Анткени адамдар, айрыкча кичине балдар мындай кир сууларды ичип албадыгай жана мындай суулар жер ичиндеги жана жер үстүндөгү сууларды булгабагыдай шарттарды түзүү керек.

1-тиркеме

Суу менен камсыздоо, санитария жана гигиенаны жайылтуу, жана алгачкы муктаждыктарга баа берүү үчүн пайдаланылуучу суроолор.

Бул суроолор негизинен муктаждыктарга баа берүү, жергиликтүү ресурстар менен мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо жана жергиликтүү шарттарды сыпаттоо максатында пайдаланылат. Бул суроолор тизмесине тышкы ресурстарды же мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо максатында пайдаланылуучу суроолор киргизилген эмес.

1-жалпы суроолор

- ▶ Канча адам жабыр тартты жана алар азыр кайда? Эгер мүмкүн болсо маалыматты адамдардын жынысына, курагына, мүмкүнчүлүктөрүнө ж.у.с. боюнча бөлүштүргүлө.
- ▶ Адамдар каякка көчүшү ыктымал? Кандай факторлор жабыр тарткан адамдардын коопсуздугуна жана аларга жардам берүү мүмкүнчүлүктөрүнө таасир этиши мүмкүн?
- ▶ Суу жана санитарияга байланышкан кандай оорулар азыркы учурда эл арасына кеңири жайылган же жайылышы мүмкүн? Болгон маселелер канчалык олуттуу жана алар кандай ылдамдыкта курчуп кетиши мүмкүн?
- ▶ Кайсы адамдар менен байланышып, кеңешүү зарыл?
- ▶ Калктын арасындагы алсыз адамдар кимдер жана алар эмне үчүн алсыз?
- ▶ Коомдогу шарттарды (анын ичинде коомдук жайларды, ден соолук борборлорун жана мектептерди) коомдун бардык мүчөлөрү пайдалана алабы?
- ▶ Аялдардын, кыздардын жана башка алсыз деп эсептелген адамдардын коопсуздугуна кандай өзгөчө нерселер коркунуч туудурушу мүмкүн?
- ▶ Жабыр тарткан калк кырсык пайда болгонго чейин кандай санитардык иш-чараларды аткарууга көнгөн?
- ▶ Жабыр тарткан калк жашаган жамаатта бийликтин түзүлүшү кандай (мисалы, жамаат башчылары, аялдар топтору)?
- ▶ Үйлөрдө жана коомдо чечимдер кантип кабыл алынат?

2-гигиенаны жайылтуу

- Д Жабыр тарткан калк кырсык пайда болгонго чейин кандай санитардык же гигиеналык иш-чараларды аткарып жүргөн?
- Д Кайсы иш-чаралар ден соолукка зыяндуу? Аларды ким жана эмне үчүн аткарат?
- Д Ден соолукка пайдалуу иш-чараларды ким азыр деле аткарып жүрөт жана алардын мындай пайдалуу иш-чараларды аткарышына эмне түрткү берип жатат?
- Д Мурдатан аткарылып келген иш-чараларга өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча сунуштардын кандай артыкчылыктары жана кемчиликтери бар?
- Д Байланыш жана коомго жардам берүү программаларынын кайсы расмий же расмий эмес каналдары бар (саламаттык сактоо кызматкерлери, төрөткө жардам берүүчү кызматкерлер, табыптар, клубдар, кооперативдер, жыйындар, мечиттер ж.б.)?
- Д Калк жашаган аймакта жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү барбы (үнөлгө, сыналгы, видео, гезиттер ж.б.)?
- Д Жалпыга маалымдоо каражаттарына байланышкан кандай жергиликтүү уюмдар жана бейөкмөт уюмдары бар?
- Д Калктын кайсы бөлүгүн максаттык топ катары караш керек (мисалы, энелер, балдар, жамаат башчылары, коомдук ашканалардын ашпозчулары ж.б.)?
- Д Коомго жардам берүү иштеринин кайсы түрлөрү ушул жагдайда элди кыска жана орто мөөнөттө мобилизациялоого жакшы жардам бере алат (волонтерлер, ден соолук клубдары, комитеттер ж.б.)?
- Д Гигиенаны жайылтуу иштерин аткарган кызматкерлердин жана волонтерлердин окуп-үйрөнүүгө байланышкан кандай муктаждыктары бар?
- Д Тамак-аштан тышкары керектелүүчү кандай буюмдар бар жана алардын кайсылары калк үчүн эң маанилүү?
- Д Аткарылып жаткан гигиеналык чаралар адамдардын ден соолугун сактоо үчүн канчалык натыйжалуу (айрыкча эпидемия болгон учурларда өтө маанилүү)?

3-суу менен камсыз кылуу

- Д Коомдун азыркы учурдагы суу менен камсыздоо системасы кандай жана аны кимдер пайдаланып жатышат?
- Д Ар бир адам бир күндө канча суу пайдалана алат?
- Д Сууну бир күндө же бир жумада канчалык тез алып же пайдаланып турууга мүмкүн?
- Д Калктын бардык катмарлары бар болгон сууларды жетиштүү түрдө жана кыска же узак убакыт бою пайдалана алышабы?
- Д Суу чыга турган жерлер адамдар жашаган жерлерге жакын жайгашканбы? Алар тазабы?

- Азыркы учурда чыгып жаткан суулар же суу булактары ишеничтүүбү? Ал канчага жетет?
- Адамдарда тийиштүү көлөмдөгү суу куйгуч идиштердин тийиштүү түрлөрү жетиштүү өлчөмдө барбы?
- Суу чыккан жерлер булганган эмеспи же алардын булганышына алып келе турган кооптуу нерселер барбы (химиялык/радиологиялык уулуу заттар же ыплас нерселер)?
- Сууну тазалоо же дезинфекциялоо системалары барбы? Сууну дезинфекциялоо зарылчылыгы барбы? Сууну дезинфекциялоо мүмкүнчүлүгү барбы? Дезинфекциялоонун кандай ыкмасын колдонуу керек?
- Булганбаган сууну дезинфекциялоонун зарылчылыгы барбы?
- Адамдардын турак-жайларына жакын жерлерде кошумча суу булактары барбы?
- Калктын сууну чогултууга, сактоого жана пайдаланууга байланышкан кандай салттуу ишенимдери жана тажрыйбалары бар?
- Суу булактарын пайдаланууга тоскоолдуктар барбы?
- Эгер суу чыга турган жерлер жетишсиз же таза эмес болсо, калкты башка жака көчүрүүгө мүмкүнчүлүк барбы?
- Эгер суу чыга турган жерлер өтө аз болсо, аны цистернага сактап койуу мүмкүнчүлүгү барбы?
- Сууну пайдаланууга байланышкан кандай негизги гигиеналык маселелер бар?
- Адамдарда сууну гигиеналык жактан таза пайдаланууга мүмкүнчүлүктөр же шарттар барбы?
- Эгер кырсык айылда болсо, малдар суу иче турган жерлер барбы?
- Калкты таза суу менен камсыздоо иштерин аткаруу суу булактарын пайдаланууга кандай таасир этет?
- Сууну жабыр тарткан калктан башка дагы кимдер пайдаланышат? Эгер сууну жабыр тарткан калктан башка адамдар да пайдалана баштаса, алардын ортосунда чыр-чатак чыгып кетиши ыктымалбы?

4-айлана-сферану заңдардан тазалоо

- Адамдар каякка заара кылышат жана ич бошотушат? Эгер алар ачык жерге ич бошотсо, ал үчүн атайын белгиленген жай барбы?
- Калктын айлана-сферану заңдан тазалоого байланышкан кандай ишеними жана тажрыйбасы бар? Кандай гигиеналык өзгөчө тажрыйбалары же иш-чаралары бар?
- Аларда гигиеналык жана санитариялык шарттар барбы? Эгер мындай шарттар бар болсо, алар канчалык натыйжалуу? Аларды эл пайдаланабы? Алар жетиштүүбү? Аларды көбөйтүүгө же ылайыкташтырып өзгөртүүгө болобу?
- Калктын кичине жана чоң заара кылууга байланышкан адаттары суу

чыга турган жерлерди жана айлана-сферануу булгашы мүмкүнбү?

- Д Адамдар кичине жана чоң заара кылгандан кийин, тамак даярдоо жана тамактануу алдында колдорун таза жуушабы? Адамдарда са-мын жана башка ушул сыяктуу тазалоочу нерселер барбы?
- Д Адамдар ажатканаларды курууну жана пайдаланууну билишеби?
- Д Ажатканаларды курууга керектелүүчү материалдар калк жашаган жерде барбы?
- Д Адамдар ажатканаларды пайдаланууга көнгөнбү?
- Д Заара жайларда жана ажатканаларда орундар жетиштүүбү?
- Д Калк жашаган жердин эңкейиши кандай?
- Д Жер алдындагы суулардын деңгээли кандай?
- Д Топурактын абалы заңдарды ордунда эле көмүп койууга мүмкүнчүлүк береби?
- Д Калктын ич бошотуу жана кичине заара кылууга байланышкан адаты оору тараткычтардын көбөйүшүнө түрткү бербейби?
- Д Калктын ич бошотуудан кийин пайдаланыла турган материалдары (даараткана кагазы) же суусу барбы? Алар мындай материалдарды демейде кантип жок кылышат?
- Д Аялдар этек кирине тиешелүү маселелерди кантип чечишет? Алар-да этек кири үчүн пайдаланыла турган материалдар барбы же жетиштүүбү?
- Д Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга санитария кызматтарын пайдала-нууга мүмкүндүк бере турган өзгөчө шарттар же жабдуулар барбы?
- Д Айлана-сферага байланышкан кандай факторлорго баа берүү керек?

5-оору тараткычтардан жугуучу илдеттер

- Д Оору тараткычтардан жугуучу илдеттердин жайылуу коркунучу барбы жана алар канчалык олуттуу?
- Д Калктын оору тараткычтарга жана алар аркылуу жугуучу кеселдер-ге байланышкан кандай салттуу ишенимдери жана иш-чаралары бар (мисалы, безгек оорусу кир суудан жугат деген ишеним)? Бул ишеним-дердин кайсылары пайдалуу же зыяндуу?
- Д Эгер оору тараткычтар аркылуу жуга турган илдеттердин жайылып кетүү коркунучу пайда болсо, мындай ооруларга көп туруштук бере албаган адамдарды коргоо шарттары барбы?
- Д Оору тараткычтардын көбөйүшүнө бөгөт коюу үчүн жергиликтүү айлана-сферага өзгөртүүлөрдү киргизүү мүмкүнбү (мисалы, дренаж системасын киргизүү, таштандыларды жана заңдарды жок кылуу иш-тери жана ыкмалары)?
- Д Оору тараткычтарды химиялык ыкмалардын жардамы менен көзөмөлдөө зарылчылыгы барбы? Оору тараткычтарды химиялык ыкмалар менен көзөмөлдөөгө тиешелүү программалар, өкмөттүк токтомдор жана ресурстар барбы?

- Д Үй-бүлөлөргө кандай маалыматтар жана коопсуздук чаралары камсыздалышы зарыл?

6-катуу органикалык калдыктарды көзөмөлдөө

- Д Чогулган катуу органикалык калдыктар калк үчүн көйгөйдү пайда кылуудабы?
- Д Адамдар таштандылардан кантип кутулуп жатышат? Таштандылардын көлөмү жана түрлөрү кандай?
- Д Катуу органикалык калдыктарды эч каякка алып чыкпастан өз ордунда эле жок кылып же көмүп салууга мүмкүнбү? Же аларды адегенде чогултуп, анан башка жакка алып барып төгүү зарылбы?
- Д Жабыр тарткан калк өзүнүн таштандыларын кантип жок кылып келген (аларды компостко айландырышабы же казылган аңгектерге ыргытышабы? Же аларда атайын таштандыларды чогултуу системасы барбы)?
- Д Ал жерде медициналык таштандылар да барбы? Алар медициналык калдыктарды кантип жок кылышат? Ким буга жооптуу?
- Д Этек кирине байланышкан гигиеналык буюмдар, пайдаланылгандан кийин кантип жок кылынат? Аларды жок кылуу ыкмалары коопсуз жана натыйжалуубу?
- Д Алардын таштандыларды жок кылуу ыкмалары айлана-сфераге кандай таасир тийгизет?

7-дренаж системасын пайдалануу

- Д Дренаж системасына байланышкан маселелер барбы (мисалы, үйлөрдү же ажатканаларды, оору тараткычтардын уяларын суу капташы, адамдар жашаган жерлерди жана таза суу чыга турган жерлерди булганган, ыппас суулардын каптап кетүүсү)?
- Д Жабыр тарткан калк жашаган жердин кыртышына суу жакшы сиңеби?
- Д Адамдардын өздөрүнүн үйлөрүн жана ажатканаларын сел же ташкындан коргоо мүмкүнчүлүгү барбы?
- Д Суу таратыла турган жайлар дренаж системалары менен камсыз болгонбу?

2-тиркеме

Мекемелерде жана башка максатта пайдаланыла турган суунун минималдык көлөмү

Саламаттык сактоо борборлору жана бейтапканалар	Бейтапканага келип, көрүнүп туруучу бир бейтапка бир күндө 5 литр Бейтапканада жатып дарылангандарга бир күндө 40–60 литр Кир жууганга, жабдууларга, жууп тазалануучу ажатканаларга ж.б. у.с.н. кошумча суу керектелиши мүмкүн
Холераны дарылоо борборлору	Бир бейтапка бир күндө 60 литр Бейтапты караган адамга бир күндө 15 литр
Дарылоо жана тамак берүү борборлору	Бейтапканада жатып дарыланган адамга бир күндө 30 литр Бейтапты караган адамга бир күндө 15 литр
Кабыл алуу жана транзиттик борборлор	Эгер адам мындай борборлоодо бир күндөн ашык турса, ага бир күндө 15 литр суу керектелет Эгер күндүзгү убакытта эле турса, бир күндө 3 литр
Мектептер	Окуучунун кол жуушуна жана ичишине бир күндө 3 литр суу керектелет (Бул жерге ажатканага керектелүүчү суунун көлөмү кошулган эмес: төмөндө коомдук ажатканалар деген жерди карагыла)
Мечиттер	Бир адамдын ичишине жана кол жуушуна бир күндө 2–5 литр
Коомдук ажатканалар	Ар бир пайдалануучунун кол жуушуна бир күндө 1–2 литр Коомдук ажаткананын бир бөлүмүн жууганга бир күндө 2–8 литр суу керектелет
Жууп тазалана турган ажатканалардын баары	Ар бир пайдалануучуга – канализация менен камсыз болгон ажаткананы тийиштүү түрдө жууп тазалоого бир күндө 20–40 литр суу керектелет Жууп тазалана турган ажатканаларды жууганга ар бир пайдалануучуга бир күндө 3–5 литр суу
Заң чыккан жерди тазалоо	Ар бир адамга заң чыккан жерди жууганга бир күндө 1–2 литр суу
Мал	Чоң же орто малга бир күндө 20–30 литр суу Кичине жаныбарга бир күндө 5 литр

3-тиркеме

Өзгөчө кырдаалда коомдук жайлардагы жана мекемелердеги ажатканалардын минималдык саны

Мекеме	Кыска мөөнөткө	Узак мөөнөткө
Базарлар	50 орунга 1 ажаткана	20 орунга 1 ажаткана
Бейтапканалар/медициналык борборлор	20 жатып дарылануучуга же келип кетүүчү бейтапка 1 ажаткана	10 жатып дарылануучуга же келип кетүүчү бейтапка 1 ажаткана
Тамактануу борборлору	50 чоң кишиге 1 ажаткана жана 20 кичине балага 1 ажаткана	20 чоң кишиге 1 ажаткана жана 10 кичине балага 1 ажаткана
Кабыл алуу/транзиттик борборлор	50 адамга 1 ажаткана; 3:1 аял жана эркек	
Мектептер	30 кызга 1 ажаткана жана 60 эркек балага 1 ажаткана	30 кызга 1 ажаткана жана 60 эркек балага 1 ажаткана
Офистер		20 кызматкерге 1 ажаткана

4-тиркеме

Суу жана заңга байланышкан оорулар жана алардын жугуу механизмдери

Суу аркылуу жугуучу оорулар	Холера, дизентерия, диарея, сальмонеллез ж.б. Келте жана анын түрлөрү. Амеба дизентериясы, лямблиоз Гепатит А, полиомиелит, ротавирус, диарея	Заң жана ооз аркылуу жугуучу бактериялык жана бактериялык эмес оорулар	Мындай оорулар төмөнкү жолдор аркылуу жугат: Булганган суу Санитариялык иш-чаралардын начар аткарылышы Өздүк гигиенанын начар сакталышы Айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн булганышы
Суунун жетишсиздигинен пайда боло турган оорулар	Тери жана көз инфекциялары Темгилдүү келте жана өнөкөт келте		Бул оорулар төмөнкү жолдор аркылуу жугат: Суунун жетишсиздиги Өздүк тазалыкты сактабоо
Заңдарга байланышкан ичеги мите курттары	Нематод курту, анкилостом, хлыстовик ж.у.с мите курттар.	Топурак аркылуу жугуучу мите курттар	Бул оорулар төмөнкү жолдор аркылуу жугат: Заңдын ачык жана адамдар басып жүргөн жерде жатышы Топурактын булганышы
Мал жана чочко этинен жугуучу курттар	Адамга малдан жугат		Бул оорулар төмөнкү жолдор аркылуу жугат: Чала бышырылган эт Булганган топурак
Суу аркылуу жуга турган оорулар	Булганган сууда көп убакыт туруу		Мындай оорулар булганган суу аркылуу жугат
Суунун жанында жүрүүчү оору жараткыч-ардан жугуучу оорулар	Безгек, денге безгеги, уйку оорусу, филяриоз ж.б. у.с.	Мындай ооруларды таратуучу чиркейлер таштанды жана суунун жанында көбөйөт	Шистосомоз мите курттары, ришта (тери алдындагы мите курт), клонорхоз ж.б.у.с.
Заң аркылуу оору жугузуучу оору тараткычтар	Диарея, дизентерия	Чымын жана таракандар аркылуу жугат	Айлана-сферанын кир болушу бул оорунун жана оору тараткычтардын көбөйүшүнө алып келет

5-тиркеме

Холераны дарылоо борборлорунда гигиенаны жана санитарияны жайылтып, ыплас нерселерди обочолонтуу боюнча минималдык талаптарды аткаруу

Холераны дарылоо борборлорунда жана бардык саламаттык сактоо иш-чараларын аткарууда төмөнкү принциптердин аткарылышы зарыл:

1. катуу ооругандарды башка адамдардан бөлөк жайгаштыруу керек.
2. айлана-сферану бардык заңдардан тазалоо керек (заңдар жана кусундулар).
3. бейтапты караганга бир гана адамды дайындоо керек.
4. колду хлор кошулган суу менен жууш керек.
5. бардык бөлүмдөрдүн полдору жуулушу зарыл.
6. саламаттык сактоо борборлорунан чыгарда бутту дезинфекциялоо зарыл.
7. саламаттык сактоо борборунан чыгуудан мурун жугуштуу оору менен ооруган адамдардын кийимдерин дезинфекциялагыла (кайнатуу же дезинфекциялоочу заттарды пайдалануу аркылуу).
8. полдорду жана борбордун бардык бөлүмдөрүн үзгүлтүксүз түрдө жууп-тазалап тургула.
9. бейтаптар менен аларды караган адамдарды бөлөк ажатканалар менен камсыздагыла.
10. бейтаптарга тамак-ашты клиниканын же бейтапкананын ичинде эле даярдагыла. Эгер сырттан тамак алып келишсе, алып келинген тамакты бейтапканын эшигинен эле башка идишке куюп алгыла, анткени эгер бейтап пайдаланган идиш кайра сыртка чыкса, оору ошол идиш аркылуу сырттагы башка адамдарга да жайылышы мүмкүн.
11. бейтаптын үй-бүлөсүнө жана туугандарына байкоо жүргүзүп, алардын арасында оорулуулар бар же жок экенин аныктагыла. Бейтаптын үйүн дезинфекциялап, анын үй-бүлөсүнө жеке жана коомдук тазалыкты сактоо жөнүндө кеңири маалымат берүү зарыл.
12. бейтап же бейтапканага тиешелүү унааларды да дезинфекциялоо зарыл.
13. жамгыр сууларын жана башка кир сууларды дезинфекциялагыла.
14. калдыктарды дезинфекциялоо керек.

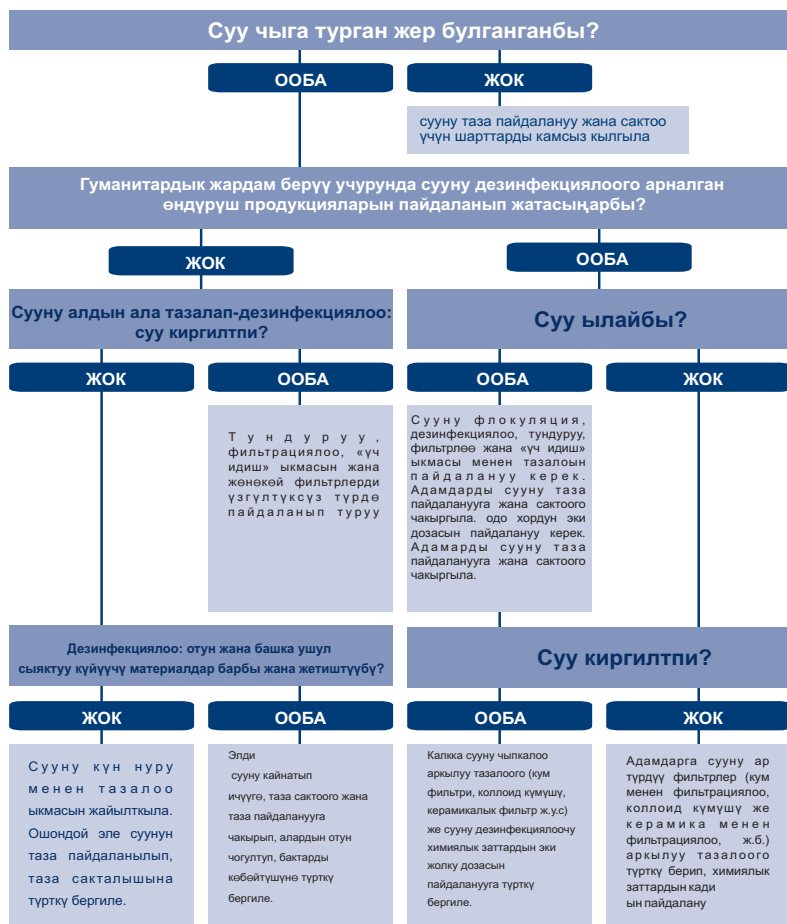

Холера дартын дарылоо мекемелеринде же борборлорунда пайдаланылуучу хлор эритмеси

Хлорду (%) ар түрдүү максатта пайдалануу	Хлордун 2% эритмеси	Хлордун 0.2% эритмеси	Хлордун 0.05% эритмеси
	Айлана-сферану таштандылар менен заңдардан тазалоодо пайдаланылат. Каза болгондордун денелерине тие-шелүү иштерди аткарууда пайда-ланылат	Полдорду, буюмдарды, төшөк-дивандарды, бутту жана кийимдерди жууганда пайдаланылат	Кол жана терини жууганда пайдаланылат

6-тиркеме

Үйдөгү сууну дезинфекциялоо жана сактоо боюнча чечим кабыл алууда «чечим дарагы» ыкмасын колдонуу

Шилтемелер жана кошумча маалымат

Булактар

Эл аралык юридикалык документтер

Сууга болгон укук (экономикалык, социалдык жана маданий укуктар тууралуу эл аралык келишимдин 11 жана 12-беренелери), CESCR, General Comment 15, 26 November 2002. UN Doc. E/C.12/2002/11. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктарга байланыштуу комитет.

General

Davis, J and Lambert, R (2002), Engineering in Emergencies: A Practical Guide for Relief Workers. Second Edition. RedR/IT Publications. London.

Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE) (2010), Minimum Standards for Education in Emergencies, Chronic Crises and Early Reconstruction. New York. www.ineesite.org

Médecins sans Frontières (1994), Public Health Engineering in Emergency Situations. First Edition. Paris.

Walden, VM, O'Reilly, M and Yetter, M (2007), Humanitarian Programmes and HIV and AIDS; A practical approach to mainstreaming. Oxfam GB. Oxford.

www.oxfam.org.uk/what_we_do/emergencies/how_we_work/resources/health.htm

Санитариялык изилдөөлөр

Британиянын геологиялык изилдөөлөрү (2001), ARGOSS manual. London. www.bgs.ac.uk

Гендер

Inter-Agency Standing Committee (IASC) (no date), Gender and Water, Sanitation and Hygiene in Emergencies. IASC Gender Handbook. Geneva.

www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Portals/1/cluster%20approach%20page/clusters%20pages/WASH/Gender%20Handbook_Wash.pdf

Гигиенаны жайылтуу

Almedom, A, Blumenthal, U and Manderson, L (1997), Hygiene Evaluation Pro-

cedures: Approaches and Methods for Assessing Water- and Sanitation-Related Hygiene Practices. The International Foundation for Developing Countries. Practical Action Publishing. UK.

Ferron, S, Morgan, J and O'Reilly, M (2007), Hygiene Promotion: A Practical Manual for Relief and Development. Practical Action Publishing. UK.

Humanitarian Reform Support Unit. WASH Cluster Hygiene Promotion Project. www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Default.aspx?tabid=160

Суу менен камсыздоо

Ачкачылыка каршы иш-аракеттер (2006), Суу, санитария жана гигиенаны алсыз топторго кирген адамдардын арасында жайылтуу Paris. www.action-contrelafaim.org/english/

House, S and Reed, R (1997), Өзгөчө кырдаалдагы суу булактары: Guidelines for Selection and Treatment. Water, Engineering and Development Centre (WEDC), Loughborough University. UK.

Тамак-аш коопсуздугу үчүн суу муктаждыктары

БУУнун тамак-аш жана айыл-чарба боюнча уюмдары. FAO Water: www.fao.org/nr/water/index.html

Малга керектеле турган сууга болгон муктаждыктар

LEGS (2009), Өзгөчө кырдаалда жабыр тарткан калктын мал-мүлкүн кароого байланышкан көрсөтмөлөр жана стандарттар (LEGS). Practical Action Publishing. UK. www.livestock-emergency.net/userfiles/file/legs.pdf

Суунун сапаты

Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму (WHO) (2003), Ичүүгө жарамдуу суунун сапаты тууралуу көрсөтмөлөр. Үчүнчү басылыш. Женева. www.who.int/water_sanitation_health/dwq/guidelines2/en/

Суунун коопсуздугун камсыздоонун планы

WHO (2005), Суунун коопсуздугун камсыздоо пландары: ичиле турган суунун сапатын көзөмөлдөө.

www.who.int/water_sanitation_health/dwq/wsp0506/e

Айлана-сферану заңдардан тазалоо

Harvey, P (2007), Өзгөчө кырдаалдарда айлана-сферану заңдардан тазалоо, агенттиктер аралык колдонмо китеби.

WEDC, Loughborough University, UK. <http://wedc.lboro.ac.uk/>

Оору тараткычтарды азайтуу

Hunter, P (1997), Суу аркылуу жуга турган оорулар: Эпидемиология жана Экология. John Wiley & Sons Ltd. Chichester, UK.

Lacarin, CJ and Reed, RA (1999), Өзгөчө кырдаалдарда оору тараткычтарды

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар химиялык ыкмалардын жардамы менен көзөмөлдөө. WEDC, Loughborough University, UK.
Thomson, M (1995), Disease Prevention Through Vector Control: Guidelines for Relief Organisations. Oxfam GB.

Катуу органикалык калдыктар

Centre for appropriate technology (2003), Design of landfill sites. www.lifewater.org
International Solid Waste Association: www.iswa.org

Каза болгондордун денелерин көзөмөлдөө

WHO (2009), Каза болгондордун денелерин өзгөчө кырдаалдарда көзөмөлдөө. Technical Note for Emergencies No. 8. Geneva. http://wedc.lboro.ac.uk/resources/who_notes/WHO_TN_08_Disposal_of_dead_bodies.pdf

Medical waste

Prüss, A, Giroult, E and Rushbrook, P (eds) (1999), Safe Management of Health-Care Wastes. (Currently under review.) WHO. Geneva.

Drainage

Айлана-сферану коргоо агенттиги (EPA) (1980), Design Manual: On-Site Wastewater Treatment and Disposal Systems, Report EPA-600/2-78-173. Cincinnati, USA.

Кошумча маалымат

Жалпы маалымат

Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму жана саламаттык сактоо боюнча АКШнын уюмдары, Өзгөчө кырдаалдарда саламаттык сактоого арналган китептер: www.helid.desastres.net/en

БДССУ (2002), Өзгөчө кырдаалдарда жана кырсык болгон учурда айлана-сферану тазалыгы. Женева.

Айлана-сферану заңдардан тазалоо

Harvey, PA, Baghri, S and Reed, RA (2002), Emergency Sanitation, Assessment and Programme Design. WEDC, Loughborough University, UK.

Оору тараткычтарды көзөмөлдөө

UNHCR (1997), Vector and Pest Control in Refugee Situations. Geneva.

Warrell, D and Gilles, H (eds) (2002), Essential Malariology. Fourth Edition. Arnold. London.

WHO, Chemical methods for the control of vectors and pests of public health importance. www.who.int.

Каза болгондордун денелерин көзөмөлдөө

PAHO and WHO (2004), Management of Dead Bodies in Disaster Situations. Disaster Manuals and Guidelines Series, No 5. Washington DC.
www.paho.org/English/DD/PED/ManejoCadaveres.htm

Медициналык таштандылар

WHO (2000), Aide-Memoire: Safe Health-Care Waste Management. Geneva.
WHO, Healthcare waste management: www.healthcarewaste.org
WHO, Injection safety: www.injectionsafety.org

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жана коомдун жалпы алсыз жактары

Jones, H and Reed, R (2005), Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жана башка алсыз топторго кирген адамдарды суу жана санитария менен камсыз кылуу: адамдардын санитариялык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу максатында ар түрдүү иш-чараларды уюштуруу. WEDC, Loughborough University, UK. <http://wedc.lboro.ac.uk/wsdp>

Oxfam GB (2007), Өзгөчө кырдаалдарда дене бою алсыз болгон же мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын заңдарын көзөмөлдөө. Technical Briefing Note 1. Oxfam, UK. www.oxfam.org.uk/resources/learning/humanitarian/downloads/TBN1_disability.pdf

Oxfam GB (2007), Vulnerability and socio-cultural considerations for PHE in emergencies Technical Briefing Note 2. Oxfam, UK. www.oxfam.org.uk/resources/learning/humanitarian/downloads/TBN2_watsan_sociocultural.pdf

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

**Азык-түлүк
коопсуздугу менен
тамактануунун
минималдык
стандарттары**

Бөлүмдүн колдонулушу

Бул бөлүм төрт негизги бөлүмчөдөн турат:

Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну баалоо
Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруу
Өтө азгындыкты жана тамак-аш жетишсиздигин жөнгө салуу
Азык-түлүк коопсуздугу

Азык-түлүк коопсуздугу деп аталган төртүнчү бөлүмчө дагы үч бөлүмчөгө бөлүнөт: азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү; азык-түлүк коопсуздугу – накталай жана ваучердик которуулар жана азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражат.

Коргоо Принципттери менен Негизги Стандарттар ырааттуу түрдө ушул бөлүм менен бирге колдонулушу керек.

Каатчылыкка каршы гуманитардык чара көрүү зарылдыгы башынан эле айтылып келе жатканына карабастан, бул багыттагы ишмердикти жандандырып, каатчылыкка даяр туруу мезгилинде минималдык стандарттар деле колдонулушу мүмкүн.

Ар бир бөлүмчө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- ▶ **Минималдык стандарттар:** Бул табигый сапат жана азык-түлүк менен тамак-ашты камсыздоого байланышкан гуманитардык иш-чаралардын минималдык деңгээлин аныктоо.
- ▶ **Негизги иштер:** Бул сунушталуучу иштер жана стандарттарга туура келтирүүгө көмөктөшүүчү чыгымдар.
- ▶ **Негизги көрсөткүчтөр:** Бул стандартка жетүүнү көрсөтүүчү “сигналдар”. Алар негизги иштердин жүрүшү менен жыйынтыгын өлчөп, аларды байланыштырып туруунун жолдорун камсыз кылат; алар минималдык стандартка тийешелүү.
- ▶ **Нускамалар:** Бул минималдык стандарттарды, негизги иштерди жана негизги көрсөткүчтөрдү ар кандай жагдайларда колдонууда каралуучу өзгөчө эрежелер. Алар иш жүзүндөгү кыйынчылыктарды чечүүдө, деңгээлди жана приоритеттүү багыттарды аныктоодо жол көрсөтөт. Ошондой эле алар стандарттарга, иштерге же көрсөткүчтөргө карата сын айтып, кыйчалыш абалдарды, талаштарды же өксүктөрдү талкуулоодо колдонулушу да мүмкүн.

Эгерде талап кылынган негизги көрсөткүчтөр менен иштер туура келбей калса, анда элге зыяны тийгидей натыйжалар менен кесепеттер кайрадан каралып, жеңилдетилген чаралар көрүлүшү керек.

Аягындагы тиркемелерде өтө азгындыкты туура тескөө жана тамакаш жетишсиздиги менен тамактануу талаптарына карата коомдук саламаттыктын маанилүүлүгүн аныктоо маселелери айтылып, аларга баа берүүнүн, жол көрсөтүүнүн тизмелери камтылат.

Ошондой эле жалпы маселелер менен өзгөчө техникалык маселелер тууралуу маалымат булактарын көрсөтүүчү шилтемелердин тандалган тизмеси келтирилип, алар материалдын булагы жана кошумча окуу болуп экиге бөлүнөт.

Мазмуну

Кириш сөз.....	170
1. Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну баалоо	178
2. Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруу.	186
3. Өтө азгындыкты жана тамак-аш жетишсиздигин жөнгө салуу	192
4. Азык-түлүк коопсуздугу	204
4.1. Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү.....	208
4.2. Азык-түлүк коопсуздугу – накталай жана ваучердик которуулар.....	229
4.3. Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражат.....	235
1-тиркеме: Азык-түлүк коопсуздугу жана жашоо каражаты боюнча тизмелер.....	247
2-тиркеме: Үрөн коопсуздугун баалоо боюнча тизмелер	249
3-тиркеме: Тамактанууну баалоо боюнча тизмелер	251
4-тиркеме: Өтө азгындыкты туура тескөө.....	254
5-тиркеме: Аш болумдуу азык жетишсиздигине карата коомдук саламаттыктын маанилүүлүгүн аныктоо.....	259
6-тиркеме: Тамактануу талаптары.....	262
Шилтемелер жана кошумча окуу	265

Кириш сөз

Гуманитардык хартия менен эл аралык укук ченемдерине шилтемелер

Жалпы ишенимдердин иш жүзүндөгү көрүнүшү, гуманитардык агенттиктердин иши, Гуманитардык Хартияда бекитилген гуманитардык багыттагы жалпы принциптер, укуктар жана милдеттер азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун минималдык стандарттары болуп саналат. Гумандуулуктун принциптеринде камтылып, эл аралык укукта чагылдырылган бул принциптерге жашоого жана сый-урматка болгон укук, коргонууга жана коопсуздукка болгон укук жана баштапкы муктаждык учурунда гуманитардык жардамды алуу укугу кирет. Гуманитардык Хартия жөнүндө айтылган негизги укуктук жана саясий документтердин тизмесин жана гуманитардык кызматкерлерге арналган түшүндүрмөлөрдү 1-тиркемедеги шилтемеден табууга болот (356-бетти караңыз).

Жогоруда айтылган укуктарга сый-урмат мамиле кылуу мамлекеттердин негизги милдети болгону менен, гуманитардык агенттиктер каатчылыкка дуушар болгон элдер менен өз ара макулдашып иштешүүгө жооптуу. Бул жалпы укуктардан көптөгөн бир канча өзгөчө укуктар келип чыгат. Алар: иш-чараларга катышуу укугу, маалымат алуу укугу, кемсинтүүгө жол бербөө укугу. Бул укуктар сууга, азык-түлүккө, үйгө жана ден соолукка болгон өзгөчө укуктардай эле Негизги Стандарттардын жана ушул колдонмо китептеги минималдык стандарттардын негизин түзөт.

Ар бир адам жарамдуу азык-түлүк алууга укуктуу. Бул укук эл аралык укукта таанылган укук жана ачкачылыкка баш ийбөө укугун өзүнө камтыйт. Эгерде адамдар же адамдар тобу өздөрүнө баш ийбеген себептерден улам жарамдуу азык-түлүк алуу укугунан ажырап калса, анда мамлекет ал укуктарды түздөн-түз камсыз кылууга милдеттенме алат. Азык-түлүккө болгон укукту камсыз кылууда мамлекетке төмөнкүдөй милдеттенмелер жүктөлөт:

- “Учурда жеткиликтүү болуп турган жарамдуу азык-түлүктү барктап, колдоо”. Мындай жеткиликтүүлүк камсыздалышы үчүн мамлекеттик органдардын кандайдыр бир чара көрүүсүнүн зарылдыгы жок.
- “Коргоо”. Бул милдеттенмеде мамлекеттик органдар чара көрүп, ишканалардын же жеке адамдардын башка адамдардын жарамдуу азык-түлүккө болгон укугун тартып албоосуна кепилдик бериши керек.

- “Аткаруу (жеңилдетүү)”. Бул милдеттенмеде мамлекеттик органдар адамдардын өз жашоосуна каражат табуу үчүн ресурстарды колдонуусун жеңилдетүүгө, оңой жана жеткиликтүү кылууну көздөгөн ишмердикти колдоп, аларды жигердүүлүк менен иштөөгө кызыктыруусу керек.

Каатчылык учурунда муктаж болгондорду мамлекет азык-түлүк менен камсыз кылуусу керек же, эгерде өзүнүн ресурстары жетишпесе, эл аралык коомчулуктан жардам сураса болот. Мамлекет ошондой эле эл аралык жардамдын жеткиликтүү жана коопсуз болушуна кол кабыш кылуусу керек.

Аскерий конфликт же басып алуучулук болгон учурда да жеткиликтүү азык-түлүккө болгон укуктун камсыз болушу Женева Конвенциясында жана кошумча протоколдордо көрсөтүлгөн. Согуш жүргүзүүнүн бир ыкмасы катары адамдарды ачка калтырууга жана сугат иштерин, таза суу чыгуучу түтүктөрдү, мал-жандыктарды, эгинди, азыктар өндүрүлө турган айыл чарба аймактарын бүлүндүрүп, талкалоого же пайдасыз азыктарды калтырып, аларды башка жакка ташып кетүүгө тыюу салынган. Эгерде бир мамлекет башка бир мамлекетти күч менен басып алса, анда эл аралык гуманитардык мыйзамдар баскынчы күчтү элди жарамдуу азык-түлүк менен камсыз кылууга жана эгерде басып алынган аймактын ресурстары чектелүү болсо, анда керектүү камылгаларды алып келүүгө милдеттендирет. Качкындар менен орун которушкан адамдарга азык-түлүктү бардык учурда жеткиликтүү кылуу үчүн мамлекет бардык аракетин жасашы керек.

Ушул бөлүмдөгү минималдык стандарттар азык-түлүккө болгон укуктун негизги маңызын чагылдырат жана ошол укуктун дүйнө жүзү боюнча ишке ашуусуна түрткү брет.

Каатчылык учурундагы азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун маанилүүлүгү

Каатчылыкка кабылган адамдардын жашап кетишинде азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгү менен жарамдуу тамактануу негизги факторлор болуп саналат (гуманитардык иш-чаранын алкагындагы “Сферанун” ордун караңыз, 9-бет). Каатчылык башталганда жабыркаган адамдардын тамакты улам-улам тойо жебей калуусу өнөкөткө айланат. Начар тамактануу – коомдук саламаттыктын олуттуу көйгөйү жана түздөн-түзбү же кыйырбы, өлүмгө алып келүүчү негизги себептердин бири.

Начар тамактануунун себептери көп. 146-бетте көрсөтүлгөн концептуалдык түзүлүш – начар тамактанууга түрткү берүүчү факторлордун өз ара байланышын көрсөтүүчү талдоо усулу. Начар тамактануунун түздөн-түз себептери: илдеттүү жана/же талапка жооп бербеген азыктар. Бул жакырчылыктан, үйдөгү азыктардын кооптуулугунан, үй чарбасындагы же бир жамааттын деңгээлиндеги талапка жооп бербеген иштерден, кир су-

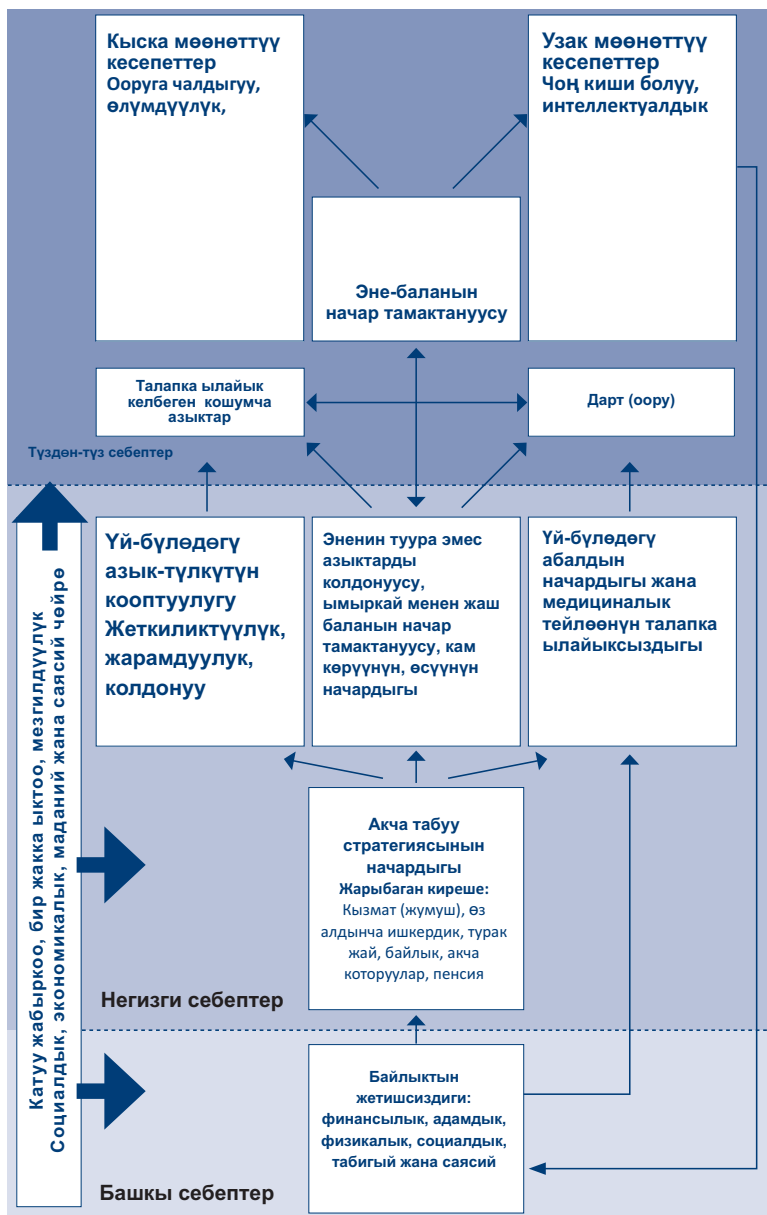
удан, гигиенадан, санитардык шарттардан жана медициналык тейлөөнүн жеткиликтүү камсыз болбогондугунан улам болот.

Циклон, жер титирөө, сел, конфликт жана кургакчылык сыяктуу каатчылыктар начар тамактануунун негизги себептерине түздөн-түз таасир этет. Үй-бүлөнүн же жамааттын бечаралыгы алардын ушундай соккуларга туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн аныктайт. Биргелешкен коркунучтарды башкаруу мүмкүнчүлүгү көбүнчө үй-бүлөнүн же жамааттын абалына, атап айтканда, алардын каражаттарына жана колдонгон ыкмаларына жараша аныкталат.

Бул бөлүмдө төмөнкү аныктамалар колдонулат:

- ▶ **Азык-түлүк коопсуздугу деп...** бул бардык адамдар, бардык учурда өздөрүнүн диеталык муктаждыктарын камсыз кылып, дени сак, жигердүү жашоосуна керектүү азыктарды тандап алышы үчүн аш болумдуу, коопсуз жана жетиштүү өлчөмдөгү азыктарга заттык, социалдык жана экономикалык жактан жетишип калган учур айтылат. Бул аныктаманын ичинде үч компонент камтылган:
 - Жарамдуулук (пайдалуулук) – каатчылыкка кабылган аймакка азык-түлүк жеткирүүнүн сапатына, санына жана мезгилдүүлүгүнө тиешелүү. Буга соодагерлер (өкмөт менен агенттиктердин кийлигишүүсү жарамдуулукка таасир бериши мүмкүн) алып келген азык-түлүк менен өндүрүштүн жергиликтүү булактары кирет (айыл чарбасы, мал чарбасы, балык чарбасы, жапайы азык-түлүктөр). Элге азык алып келүүнү жакшы билген жергиликтүү базарлар жарамдуулукту аныктоочу негизги факторлор болуп саналат.
 - Жеткиликтүүлүк – бардык үй-бүлө мүчөлөрүнүн тамак-аш муктаждыктарын канааттандыруу үчүн жетиштүү азык табуудагы үй-бүлөнүн ролуна тиешелүү. Бул үй-бүлөнүн үйдө өндүрүлгөн продуктулар, камылгалар, сатып алуулар, алмаштыруулар, белектер, карыздар, накталай жана\же ваучердик которуулар аркылуу жарамдуу азык сатып алуу жөндөмдүүлүгүн өлчөйт.
 - Колдонуу – үй-бүлөнүн аларга жеткиликтүү болгон азык-түлүктү (буларга: сакталган, кайра иштетилген, даярдалган азыктар да кирет) колдонушуна жана аны үй-бүлөдө бөлүштүрүлүшүнө тиешелүү. Буга ошондой эле адамдардын аш болумдуу азыктарды өздөштүрүү жана колдонуу жөндөмдүүлүгү кирет.
- ▶ **Жашоо каражаты ...** Бул үй-бүлөнүн жашап кетүүсү жана келечектеги байгер жашоосу үчүн колдонулуучу иштерди, байлыктарды (табигый, материалдык жана социалдык ресурстар дагы кирет), мүмкүнчүлүктөрдү өзүнө камтыйт. Жашоо каражатынын стратегиялары – практикалык ыкмалар же иштер. Алар аркылуу адамдар өз байлыктарын колдонуп, киреше табышат жана башка пайдалуу максаттарга жетишет. Стратегиялар убактылуу чаралар. Алар азык-түлүк коркунучунан улам түзүлөт. Үй-бүлө каатчылыкка туруштук берип,

Концептуальная схема недостаточности питания

аны жеңип чыкса жана өз мүмкүнчүлүгү менен байлыктарын сактап, аларды жакшыртса, үй-бүлөнүн жашоо каражаты ишенимдүү болот.

- **Тамактануу...** бул кеңири маанилүү термин. Бул өсүү, өнүгүү, көбөйүү, физикалык жигердүүлүк жана ден соолукту сактоо үчүн тамактануу, тамакты сиңирүү, дененин азыкты пайдалануу процесстерине тиешелүү. “Өтө азып кетүүчүлүк” (тамакты начар жеш) сөзү техникалык жактан жетишсиз тамактанууну жана ашыкча тамактанууну өзүнө камтыйт. Начар тамактануу бир катар шарттардан турат: өтө азып кеткендик, өнөкөт азгындык жана тамактандыруучу микроэлементтин жетишсиздиги. Өтө азып кетүүчүлүккө дененин бошоңдугу жана же ачкачылыктан болгон шишик кирсе, өнөкөт азгандыкка бой кыскалык (кодогойлук) кирет. Бой кыскалык менен дененин бошоңдугу өспөй калуунун эки формасы. Бул бөлүмдө биз жетишсиз тамактанууга токтолуп, азып кетүүчүлүккө, айрыкча, өтө азып кетүүчүлүккө кайрылабыз.

Жетишсиз тамактануунун себептеринин концептуалдык түзүлүшү

Түзүлүштө көрсөтүлгөндөй, коркунучка дуушар болуу табигый жана адамдын колу менен жасалган соккулардын тез болушу жана катаалдыгы, ошондой эле алардын социалдык-экономикалык жана географиялык ченем менен аныкталат. Жогорку жөндөмдүүлүктүн чечүүчү фактору үй-бүлөнүн финансылык, адамдык, физикалык, социалдык, табигый жана саясий байлыктарынын деңгээлин, өндүрүшүнүн, кирешесинин жана колдонуусунун деңгээлин жана коркунучту азайтуу үчүн киреше булактарын көбөйтүү мүмкүнчүлүгүн өзүнө камтыйт.

Ымыркайлар менен жаш балдардын жаралуулугу (алсыздыгы) алардын тамактануусу приоритеттүү (артыкчылыктуу) болуусу керектигин билдирет. Жетишсиз тамактануунун алдын алуу Өтө азгындыкты дарылоо сыяктуу мааниге ээ. Азык-түлүк коопсуздугун киргизүү менен кыска убакыттын ичинде балдардын тамактануусун жөндөп, ден соолугун чыңдап, ал эми узак убакытта алардын торолуп, жакшы жашап кетүүсүн камсыздап коюуга болот.

Үй-бүлөгө азык-түлүк алып келүүнү жана аны даярдоону пландоодо аялдар көбүнчө чоң рол ойнойт. Каатчылыктын айынан үй-бүлөнүн акча табуу стратегиясы дагы өзгөрүшү мүмкүн. Тамактануунун үй-бүлөдөгү өзгөчө ролун таанышыбыз керек. Тамактануу бул азык-түлүк коопсуздугун үй-бүлөнүн деңгээлинде өркүндөтүүнүн ачкычы. Кош бойлуу жана сүт эмизген аялдардын, жаш балдардын, улгайган адамдар менен эмгекке жарамсыздардын тамак-ашка болгон уникалдуу муктаждыктарын түшүнүү – азык-түлүккө болгон талапты жогорулатууда абдан маанилүү.

Мыкты азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануу жакшылап даярдануу аркылуу ишке ашат. Мындай даярдануу келээри мүмкүн болгон же болбосо келип калган коркунучтарды көрө билип, аларга натыйжалуу туруш-

тук берүү үчүн өкмөт, гуманитардык агенттиктер, жергиликтүү жарандык уюмдар, коомчулуктар жана адамдар алган жана өнүктүргөн билимдин, мамиленин, сапаттын жыйындысы болуп саналат. Даярдык коркунучтарды талдоого негизделип, эрте эскертүү системалары менен жакшы байланышта. Буларга: кошумча жагдайларды пландоо, жабдыктар менен камылгаларды чогултуу, өзгөчө кырдаал кызматтары жана резервдик келишимдер, коммуникациялар, маалыматты башкаруу, координациялык макулдашуу, персоналды үйрөтүү, коомчулуктун деңгээлиндеги пландоо, даярдыктар менен көнүгүүлөр кирет.

Ушул Колдонмо китепте баяндалган каатчылык учурларында азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануу камсыздала турган негизги аймактар – ымыркай менен жаш баланын тамактануусу; Өтө азгындыкты жана тамактандыруучу микрэлементтин жетишсиздигин башкаруу; азык-түлүктөрдү ташып келүү; накталай жана ваучердик которуулар; жашоо үчүн каражат.

Башка бөлүмдөргө шилтеме

Башка бөлүмдөрдөгү көп стандарттар ушул бөлүм үчүн абдан чоң мааниге ээ. Бир сектордогу стандарттарга жетишүүдөгү прогресс көбүнчө башка сектордогу прогресске таасир тийгизет. Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну камсыздоо натыйжалуу болуш үчүн башка секторлор менен жакын координацияда жана кызматташтыкта болуу талап кылынат. Муктаждыктарды канааттандырууда кепилдик болуп, жасалган аракеттер кайра кайталанбасы үчүн жана азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну камсыздоонун сапаты абдан жакшы болуусу үчүн жергиликтүү бийлик, башка жооптуу агенттиктер жана коомчулукка негизделген уюмдар менен кызматташуу да зарыл.

Жетишсиз тамактануунун концептуалдык түзүлүшү (146-бетти караңыз) үй-бүлөдөгү абалдын, медициналык тейлөөнүн начардыгын чагылдырат. Начар тамактануунун алдын алып, аны жоюу үчүн ушул бөлүмдөгү, Жуунуу, Калкалануу, Ден соолук бөлүмдөрүндөгү минималдык стандарттарга жетишүү талап кылынат. Ошондой эле Негизги Стандарттарга да жетишип, Коргоо Принциптерине багыт алуу керек. Ар-намысын сактап, эптеп жашап кетүүсүн колдоо жолу менен азык-түлүк коопсуздугуна жана тамактанууга кепилдик берүү үчүн Колдонмо китептин ушул бөлүмүндөгү стандарттарга жетишүүнүн өзү жетишсиздик кылат.

Башка бөлүмдөрдөгү өзгөчө стандарттарга же маанилүү көңүл буруучу эрежелерге жана кошумча стандарттарга шилтеме берилди.

Коргоо Принциптери менен Негизги Стандарттарга шилтемелер

Бөтөнчө коргоо мандаты же коргой турган адиси болбосо деле ушул Колдонмо китептеги стандарттарга жетишүү үчүн бардык гуманитардык агенттиктер Коргоо Принциптерин жетекчиликке алуусу керек. Принцип-

тер “абсолюттук” эмес. Агенттиктердин мүмкүнчүлүгү жагдайга карай чектелиши мүмкүн. Ошондой болсо да, Принциптер универсалдык гуманитардык камкордукту чагылдырып, бул бардык учурда жол көрсөтүп турат.

Негизги Стандарттар – бардык секторлор менен өз ара алмашылган негизги процесс жана жеке адамдык стандарттар. Алты Негизги Стандарттарга булар кирет: катышуу, алгачкы баа берүү, жооп берүү, максат коюу, мониторинг жасоо, баалоо, жардамчынын жумушу, кызматкерлерге көзөмөлдүк кылуу жана аларды колдоо. Алар Колдонмо китептеги бардык башка стандарттарды колдоочу ыкмаларды жалгыз бир гана шилтеме чекити менен камсыз кылат. Ушул себептүү, ар бир техникалык бөлүм өзүнүн стандарттарына жетишүү үчүн Негизги Стандарттарды биргелешип колдонууну талап кылат. Атап айтканда, каалаган жооп берүүнүн тууралыгына жана сапатына, каатчылыктан жабыркаган адамдардын, алардын ичинде каатчылыкта көбүрөөк коркунучка дуушар болуучу адамдар менен топтордун катышуусуна кепилдик берүү үчүн.

Каатчылыктан жабыркаган калктын алсыздыгы жана мүмкүнчүлүгү

Бул бөлүмчө Негизги Стандарттарды бекемдеп, алар менен байланышып окууга ылайыкталып түзүлдү.

Майыптык же КИВ вирусу жашты же карыны, аялды же кишини бечара кылып койбостугун же катуу коркунучка дуушар кылбастыгын түшүнүү абдан маанилүү. Туура эмес түшүнүктөр факторлордун өз ара байланышынан пайда болот. Мисалы, 70ке чыккан бирөө жалгыз жашайт жана анын денсоолугу начар. Демек, ошондой эле курактагы, ден соолугу да ошондой болгон, бирок жөлөп-таяган үй-бүлөсү жана жетиштүү кирешеси бар адамга караганда жалгыз адамды бечара деп айтууга көбүрөөк негиз бар. Ушуга окшош дагы бир мисал: жоопкерчиликтүү ата-эненин камкордугунда өскөн 3 жашар кызга караганда, жанында коштоп, карап жүрө турган кишиси жок 3 жашар кыз көбүрөөк бечара болот.

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануу стандарттары сакталып, негизги иштер аткарылып жаткандай, бечаралык менен жөндөмдүүлүктүн иликтениши басмырлабай жардам бергендерди жана буга көбүрөөк муктаж болгондорду каатчылыкка каршы аракеттер аркылуу колдоого мүмкүндүк берет. Бул үчүн жергиликтүү абалды жана белгилүү адамдардын тобу кантип ар кандай жолдор менен өзгөчө каатчылыкка дуушар болушаарын толук түшүнүү талап кылынат (буга чейинки алсыздыктарынын кошулуусу, мисалы, өтө жакырдык же кескин айырмалануучулук), ар кандай коркунучтарга кабылуусу (мисалы, гендерге негизделген ырайымсыздык, сексуалдык кыйноо), оорунун күчөшү жана таралышы (мисалы, КИВ вирусу же кургак учук) жана эпидемия жайылуу мүмкүнчүлүктөрү (мисалы, кызылча же тырышма (холера). Каатчылык мурдагы теңсиздикти андан бетер күчөтөт. Бирок адамдардын страте-

гиясын, ийкемдүүлүгүн жана кайрадан жанданган жөндөмдүүлүгүн колдоо абдан маанилүү. Алардын билими, жөндөмү жана стратегиясы колдоого муктаж. Ал эми социалдык, укуктук, финансылык жана психосоциалдык колдоонун аларга жеткиликтүүлүгүн коргош керек. Бул кызматтарга жетүүдө алар кабылуучу ар кандай дене-бой, маданий, экономикалык жана социалдык тоскоолдуктарды жеңүүгө да багыт берүү зарыл.

Төмөндө бардык бечара адамдардын укуктары менен жөндөмдөрү талкууга алынаарына кепилдик берүүчү кээ бир негизги аймактар көрсөтүлгөн.

- ▶ Адамдардын катышуусун жакшыртуу. Бардык топтордун өкүлдөрүнүн, айрыкча, жакшы көрүнбөгөндөрдүн кирүүсүн камсыз кылуу (мисалы, катташуударн, ыкчам байланыштан кыйналган адамдарды, жаштарды жана башка топторду уяткаруучу мекемелерде жашагандарды).
- ▶ Баа берүү учурунда маалыматты жынысы жана курагы боюнча бөлүп жазуу (0-80+ жылдар) – бул абдан маанилүү элемент калктын ар түрдүүлүгүн азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануу сектору жетиштүү деңгээлде эске аларына кепилдик берет.
- ▶ Аталыштар жөнүндө маалымат алуу укугу бирөөнү басмырлабаган жана коомчулуктун бардык мүчөсүнө жеткиликтүү жол менен берилерин кепилдөө.

Минималдык стандарттар

1. Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоо

Катуу каатчылык болуп, ага чукул арада туруштук берүү учурунда, тез арадагы жардам талап кылынарын же кылынбасын чечип алуу үчүн көп секторлуу баштапкы ыкчам баалоо жетиштүү болушу мүмкүн. Өзгөчө абалды өз маалында так аныктап билүү үчүн баштапкы ыкчам баалоо ишке ашырылат. Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну андан ары дагы тереңдетип баалоо зарыл болушу ыктымал. Муну өз деңгээлинде ишке ашыруу үчүн көп убакыт жана ресурстар талап кылынат. Баалоо бул – айрыкча, создугуп кеткен каатчылык учурунда уланып жаткан процесс. Ал реакцияны башкаруунун бөлүгү катары максат коюу менен чечим кабыл алууну толуктап турушу керек.

Идеалдуу караганда, азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун бааланышы жарамдуу тамактанууга тоскоол болуп жаткан нерселерди табууга ылайык келип, жарыш колдонулушу керек. Ошондой эле жарамдуулукту, жеткиликтүүлүктү жана азык-түлүктү алгылыктуу колдонууну өркүндөтүү үчүн азык-түлүк коопсуздугу менен тамак-аш жагынан көмөктөшүү талап кылынат. Баа берүү тизмеси 1-тиркемеде берилген: Азык-түлүк коопсуздугун жана жашоо үчүн каражатты баалоо тизмелери, 2: Үрөн коопсуздугун баалоо тизмеси жана 3: Тамактанууну баалоо тизмеси.

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун эки стандарты Негизги 3-стандарттан кийин колдонулат (61-бетти караңыз). Ошондой эле ал эки стандарт азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануу кайсы жерге керек болсо, ошол жерге колдонулат.

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун

1-стандарты: Азык-түлүк коопсуздугу

Адамдар азык-түлүк коркунучуна дуушар болуу алдында турганда ошол коркунучтун түрүн, даражасын жана мейкиндигин билүү үчүн баалар кеңири таралган ыкмаларды колдонуу аркылуу катуу жабыркагандарды таап, коркунучка туура келген жол менен туруштук берүүнү көрсөтөт.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Кеңири таралып, кабыл алынган принциптерди кармануучу жана баалар жөнүндөгү баяндамада аларды кеңири сүрөттөп берүүчү методдо-

логияны колдонуңуз (1-нускаманы караңыз).

- ▶ Маалыматты баа берүүнүн баштапкы баскычында чогултуп, талдаңыз (2-нускаманы караңыз).
- ▶ Элдин тамактануу статусуна азык-түлүк коркунучунун тийгизер таасирин талдаңыз (4-нускаманы караңыз)
- ▶ Жергиликтүү мүмкүнчүлүктөрдү, алардын ичинде формалдуу жана бейформал институттарды кошуп баалоого алыңыз (9-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Процессти ишке ашыруу үчүн жеке адамдардын, үй-бүлөлөрдүн жана коомчулуктун азык-түлүк коопсуздугу менен жашоо үчүн каражаттары иликтенет (3-9-нускамаларды караңыз)
- ▶ Баа берүүдөн алынган маалыматтар жана абдан бечара адамдар менен топторго багышталган ачык-айкын рекомендациялар аналитикалык баяндамада жалпыланат (1-10-нускамаларды караңыз).
- ▶ Реакция адамдардын азык-түлүккө болгон шашылыш муктаждыктарына негизделип, акча табуу стратегияларын коргоону жана өнүктүрүүнү талкуулайт (10-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Методология.** Формалдуу эмес болсо дагы баа берүүнүн жана үлгү болуучу процедуралардын жыйындысы абдан маанилүү. Азык-түлүк коопсуздугуна баа берүүнүн ачык-айкын максаттары болушу керек жана алар эл аралык деңгээлде кабыл алынган ыкмаларды колдонушу керек. Бекем тыянак чыгарууда маалыматтын түрдүү булактары аркылуу ырастоонун (мисалы, түшүмдү баалоо, кошумча образдарды жана үй чарбасын баалоо) өтө чоң мааниси бар (61-беттеги Негизги 3-стандартты жана Шилтемелер менен андан ары окууну караңыз).
2. **Маалымат булактары.** Каатчылыкка чейинки абалда экинчи колдон чыккан маалыматтар пайда болушу мүмкүн. Үй-бүлөнүн бардар жашоосун камсыз кылуудагы эркектер менен аялдардын ар түрдүү жана кошумча ролу сыяктуу, ал маалыматтар мүмкүн болушунча көбүрөөк жыныс боюнча бөлүнүп жазылуусу керек (61-беттеги Негизги 3-стандартты жана 1-тиркемени: Азык-түлүк коопсуздугу менен акча табууга баа берүү тизмелерин караңыз).
3. **Азык-түлүктүн жарамдуулугу, жеткиликтүүлүгү жана колдонулушу.** (145-беттеги азык-түлүктүн жарамдуулугунун, жеткиликтүүлүгүнүн жана колдонулушунун аныктамаларын караңыз.) Азык-түлүктү пайдалануу үй-бүлөдөгү адамдардын энергиясын жана аш болумдуу заттарды пайдалануусун чагылдырат. Баа берүү учурунда аш-болумдуу заттардын жана энергиянын курамы иш жүзүндө өлчөнбөйт. Каатчылыктын алдында жана андан кийин бир нече тамак-аштан алынып салынган өзгөрүүлөр азык-түлүк коопсуздугундагы өзгөрүүлөрдүн бетин

ачуучу көрсөткүч болуп калышы мүмкүн. Үй-бүлөнүн же жеке адамдын колдонуусунан жана шилтемеде көрсөтүлгөн мезгилден ашса да тез-тез пайдаланыла бергенден улам колдонуудан чыгып калган бир канча азык-түлүк топтору диеталык ар түрдүүлүктү чагылдырат. Бул айрыкча, үй-бүлөнүн социо-экономикалык статусу, ошондой эле калориялуу азыктар, сапаттуу диета менен байланышканда жакшы ишенимдүү көрсөткүч болот. Азыкты пайдалануунун үлгүсүн жана көйгөйүн так, туура өлчөй турган каражаттарга булар кирет: жыл мезгилдеринин календарлары, Үй-бүлөнүн диеталык ар түрдүүлүгүнүн эсеби, Үй-бүлөнүн азык-түлүк коркунучуна жакындык өлчөмү же Азык-түлүктү пайдалануу эсеби.

4. **Азык-түлүк коркунучу жана тамак-аш статусу.** Азык-түлүк коркунучу – начар тамактануунун негизги үч себебинин бири. Бирок бул начар тамактануунун жападан жалгыз себеби деп түшүнүп албоо керек.
5. **Контекст.** Азык-түлүк коркунучу кеңири таралган макро-экономикалык жана структуралык социо-саясий факторлордун натыйжасында болушу мүмкүн. Буларга улуттук жана эл аралык саясий багыттар, каатчылыкка кабылган эл үчүн аш-болумдуу жана жарамдуу азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгүнө жана жергиликтүү айлана-чөрөнүн булганышына катуу таасир тийгизген процесстер же институттар кирет. Бул демейде өнөкөт азык-түлүк коркунучу, каатчылыктан же башка соккудан улам оорлошуп кетүүчү структуралык алсыздыктан келип чыккан узак-мөөнөттүү шарт катары аныкталат. Азык-түлүк коопсуздугу тууралуу жергиликтүү жана аймактык маалымат тутумдары (күн мурунтан ачкачылыктын алдын алуу тутумдары жана Бирдиктүү азык-түлүк коопсуздугунун баскычынын классификациясы кошулуп) маалыматты талдоодо маанилүү механизмдер болуп саналат.
6. **Жооп берүүнүн анализи.** Адамдардын эмгек акысына, жашаган жерине, базар системасына, базар аймагынынын жеткиликтүүлүгүнө, социалдык статусуна (жынысы менен жаш курагына), жыл мезгилине, каатчылыктын табиятына жана биргелешкен жоопторго жараша азык-түлүк коопсуздугу өзгөрүп турат. Жабыркаган эл каатчылыкка чейин кантип киреше таап, азык-түлүк алып жаткан жана алар азыр кантип тиргилик кылып жатышат деген суроолор баа берүүнүн негизин түзүшү керек. Адамдар бир жерден экинчи жерге көчкөндө кожоюндук кылган элдин азык-түлүк коопсуздугу эсепке алынуусу зарыл. Баа берүү мындан тышкары (накталай которуу, азык-түлүк камылгаларын сатуучу дүкөнчөлөр жана аларга байланышкан коркунучтар менен бирге) базарларды, банктарды, финансылык институттарды же жергиликтүү башка которуучу механизмдерди талдап чыгышы керек (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз). Бул накталай же азык-түлүк которуулардын иштөөсүнө жана коопсуз, натыйжалуу ташып келүү механизмдерин пландоого баа берүүгө жардам берет.
7. **Базарды анализдөө.** Бул анализ алгачкы жана кийинки баа берүүнүн бир бөлүгү болушу керек. Базарды анализдөө: баалардын курсун, негизги товарлар менен кызматтардын жарамдуулугун, базар түзүлүштөрүнө каатчылыктын таасирин жана болжолдуу калыбына келүү мезгилин өзүнө камтышы керек. Каатчылыктан кийин базарлардын иш таап берип,

азык-түлүк менен камсыз кылуучу мүмкүнчүлүгүн түшүнүү – өз убагында, кирешелүү жана туура жоопторду пландоого жардам берип, жергиликтүү экономикаларды күчтөндүрөт. Өндүрүш элементтерин жабдуу (үрөн, шайман ж.б.) жана жумушка болгон суроо-талапты колдоо аркылуу эмгек акыларды коргоо үчүн базар тутумдары каатчылыктан кийинки кыска-мөөнөттүү муктаждыктардан корголушу мүмкүн. Жергиликтүү сатып алууларды колдоо үчүн программалар иштелип чыгышы керек (189-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү стандарты 4тү, 189-беттеги 2-3-нускамаларды, 207-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – акча табуунун 1-стандартын, 7-нускаманы жана 212-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – акча табуунун 3-стандартын, 2-нускаманы караңыз).

8. **Жогорку стратегиялар.** Баа берүүдө жана анализде жогорку стратегиянын ар кандай түрлөрү каралышы керек. Мисалы, ал стратегияларды кимдер түзөт, алар качан, кантип ийгиликтүү иштей алат, ошондой эле алардын зыяндуу таасирлерин (эгерде бар болсо) карап чыгуу зарыл. Жогорку Стратегиялар Индекси сыяктуу куралдарды колдонуу сунуш кылынат. Стратегиялар өзгөргөндө өз-өзүнчө турган баскычтар пайда болот. Кээ бир жогорку стратегиялар нормалдуу, позитивдүү келет жана аларды колдоо керек. Каатчылык стратегиялары деп аталган башка стратегиялар келечектеги азык-түлүк коопсуздугун узак убакытка жоюп салышы мүмкүн (жер сатуу, бүтүндөй үй-бүлөлөрдүн кыйналып жер которуусу же бак-дарактарды кыюу). Аялдар менен кыздар иштөөчү кээ бир жогорку стратегиялар алардын ден соолугуна, психологиялык абалына жана социалдык биригүүсүнө жагымсыз жана оор зыян келтириши мүмкүн. Жогорку стратегиялар ошондой эле айлана-сфераге да таасир этиши мүмкүн (мисалы, менчиктеги жаратылыш ресурстарын ашыкча пайдалануу). Зыян кылбай турган жолдорду пайдалануудан мурун азык-түлүк коопсуздугунун коргоого жана колдоого алынуусун камсыздап, жооптордун туура келген комбинациясын табуу үчүн анализ акча табуунун чегин аныктап бериши керек (33-36-беттердеги 1-2-коргоо принциптерин караңыз).
9. **Аялуулуктун жалпы анализи.** Аялдар менен эркектердин ар кандай топторунун жана жергиликтүү уюмдар менен институттардын баа берүүнүн бардык баскычында олуттуу катышуусу өтө чоң мааниге ээ. Программалар жергиликтүү муктаждыкка жана контекстке ылайык келип, жергиликтүү маалыматка таянып жасалышы керек. Кайра кайталанган каатчылыкка же узакка созулган конфликтке дуушар болгон аймактарда жергиликтүү эрте алдын алуу жана өзгөчө кырдаалга жооп берүү системалары же болбосо тармактык жана күтүүсүз жагдайларга ылайыкталган пландары болушу мүмкүн (алар каалагандай баа берүү менен бириктирилиши керек). Долбоорду чийип, аны жүзөгө ашырууга аялдарды кызыктырып, тартуу абдан маанилүү (36-41-беттердеги 2-4-коргоо принциптерин караңыз).
10. **Биринчи муктаждыктар жана узак-убакытка пландоо.** Азык-түлүктүн биринчи муктаждыктарын канааттандырууга ниеттенген таасир этүүчүлөргө азык-түлүктөрдү ташып келүү, накталай жана ваучердик

каторуулар кирет. Алар башка системага кирбей, өз алдынча же акча табууга башка таасир этүүчүлөр менен биргеликте болушу мүмкүн. Каатчылык башталып, биринчи муктаждыктар канааттандырылып, өндүрүш байлыктары приоритетке айланган учурда каатчылыкке жооп кайтарууну дайыма узак мөөнөткө пландоо керек. Буга бузулган айлана-сферану калыбына келтирүүдө климаттын өзгөрүүсүнүн таасирин да кошуу керек.

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 2-стандарты: Тамактануу

Адамдар начар тамактануунун чоң коркунучуна туш болгондо, ошол коркунучтун түрүн, даражасын жана мейкиндигин билүү үчүн баалар кеңири таралган эл аралык ыкмаларды колдонуу аркылуу катуу жабыркагандарды таап, коркунучка туура келген жол менен туруштук берүүнү көрсөтөт.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Тамактануу абалынын табияты менен катаалдыгын биринчи планга алып чыгуу үчүн каатчылыкка чейинки жана алгачкы баа берүүлөрдөгү маалыматтарды чогултуу (1-6-нускамаларды караңыз).
- ▶ Тамак-аш жагынан колдоого өтө муктаж болгон топторду жана тамактануу статусуна таасир эте алуучу негизги факторлорду табыңыз (1-2-нускамаларды караңыз).
- ▶ Элдин санынын деңгээлине сапаттык жана сандык баа берүү мындан да жакшы өлчөөнүүгө муктажды жокпу аныктаңыз жана антропометрдик статусту, аш болумдуу микроэлементтик статусту, ымыркай менен жаш баланын тамактануусун, эне камкордугун жана начар тамактануунун негизги факторлорун түшүнүүгө аракет кылыңыз (1-2-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жергиликтүү коомчулуктун жана башка жергиликтүү кызыкдар тараптардын начар тамактануунун негизги факторлору тууралуу көз карашын эске алыңыз (7-нускаманы караңыз).
- ▶ Жооп берүүнү колдоо үчүн улуттук жана жергиликтүү мүмкүнчүлүктөрдү кошуңуз (1-жана 8-нускамаларды караңыз).
- ▶ Абалдын туруктуулугун же оорлошуп баратканын билүү үчүн тамактанууну баалоо тууралуу маалыматты пайдаланыңыз (7-8-нускамаларды караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Баа берүү менен анализдин методологиясы (кеңири кабыл алынган принциптерге таянган стандартташтырылган көрсөткүчтөр менен бирге) антропометрдик жана антропометрдик эмес баа берүү тарабынан кабыл алынат (3-6-нускамаларды караңыз).

- Баа берүүдөн алынган маалыматтар аналитикалык баяндамада келтирилип, абдан бечара адамдарга жана топторго багышталган иш-чаралар боюнча ачык-айкын сунуштарды камтыйт (3-6-нускамаларды караңыз).

Нускамалар

1. **Контекстуалдык маалымат:** Начар тамактануунун себептери тууралуу маалыматтар биринчи жана экинчи булактардан чогулушу мүмкүн. Буларга учурдагы ден соолук жана тамактануу жөнүндө маалыматтар, изилдөөнүн баяндамалары, эрте алдын алуу боюнча маалыматтар, ден соолук борборунун жазуулары, азык-түлүк коопсуздугу боюнча баяндамалар жана коомчулуктагы топтор дагы кирет. Баа берүүнүн өзгөчө аймактары боюнча маалымат табылбаса, анда Демографиялык саламаттык боюнча сурамжылоо, Мульти Көрсөткүч Кластери боюнча сурамжылоо, улуттук ден соолук жана тамактануу боюнча башка сурамжылоолор, Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюмунун (БСУ) тамактануунун ландшафты боюнча маалымат системасы, БСУнун витаминдер жана минералдуу тамактануу боюнча маалымат системасы, Өзгөчө кырдаалдар боюнча комплекстүү маалыматтар, Каатчылыктеги тамактануу боюнча маалымат системасы, тамактануу боюнча улуттук көзөмөл системасы жана азгындыкты жөнгө салууга арналган учурдагы программалар сыяктуу башка булактарды пайдаланса болот. Өкүлчүлүктүү маалыматтар бар жерде узак убакыттан кийинки тамактануунун статусунун багытына көз жүгүртүп коюу керек (3-тиркемени караңыз: Тамактанууну баалоо тизмеси). Тамактанууну баалоо, айрыкча, коомдук ден соолукка жана азык-түлүк коопсуздукка багышталган кенен баалоонун алкагында каралышы керек. Дал келбөөчүлүктү аныктап, жооп берүүнү багыттоо үчүн тамактануу боюнча учурдагы демилгелер, алардын оперативдүү мүмкүнчүлүктөрү жана жооп берүүнүн жергиликтүү жана улуттук мүмкүнчүлүктөрү жөнүндөгү маалыматтарды чогултуу керек.
2. **Анализдин чектери:** Терең баа берүү алгачкы баа берүүнүн соңунда, маалыматтык дал келбөөчүлүк аныкталгандан кийин жана чечим кабыл алуучу программага маалымдоо, программанын жыйынтыгын өлчөө үчүн же колдоо көрсөтүү максатында кошумча маалымат зарыл болгон учурда гана жүргүзүлүшү керек (61-беттеги Негизги 3-стандартты караңыз). Тамактанууга терең баа берүүнүн бир канча баа берүү жолдоруна тийешеси бар. Буларга антропометрдик сурамжылоо, ымыркай менен жаш баланын тамактануусун баалоо, аш болумдуу микроэлементтерди сурамжылоо жана себептүү анализдер кирет. Ошондой эле тамактанууга көзөмөлдүк кылып, мониторинг системаларын пайдаланса дагы болот.
3. **Методология.** Тамактанууну баалоонун каалаган түрүнүн ачык-айкын максаттары болушу керек. Алар кабыл алынган эл аралык ыкмаларды колдонуп, тамактанууга алсыз адамдарды аныктап, начар тамактанууга түрткү берүүчү факторлорду ачып бериши керек. Баалоо жана анализдөө процесси кагазга түшүрүлүп, жүйөлүү жана ачык-айкын

түрдө өз убагында көрсөтүлүүгө тийиш. Баа берүү ыкмалары адилеттүү, үлгүлүү болушу, агенттиктер менен өкмөттүк мекемелердин ишин жакшы макулдаштыруу, өз ара маалымат алышып, салыштырып туруу зарыл. Ири масштабдагы мультитехникалык жана кенен географиялык аймактарда мульти агенттик баа берүүлөр жүргүзүлүшү болушу мүмкүн.

4. **Антропометрдик сурамжылоолор – үлгүлүү кайчылаш сурамжылоолор.** Алар кокустан тандалууга же толук текшерилип тандалууга негизделет. Антропометрдик сурамжылоолор азгындыктын (өнөкөт жана ашынган) кеңири таралуусун баалоону камсыз кылат. Алар БСУ стандарттарына ылайык, адегенде Z баасындагы Weight for Height ке кабар кылуусу керек (4-тиркемени караңыз: Өтө азгындыкты өлчөө). Weight for Height in Z score Денсоолук Статистикасынын Улуттук Борборунун шилтемесине ылайык мурдагы сурамжылоолорду салыштыруу үчүн баяндалышы мүмкүн. MUAC конференциясы тарабынан өлчөнгөн ысырапкерчилик жана ашкере ысырапкерчилик антропометрдик сурамжылоонун тизмегине кириши керек. Тамактануудагы суюктуктун бир жерде топтолуп калуусуна баа берилип, өзүнчө бөлүнүп жазылуусу зарыл. Өтө азып кетүүчүлүктүн кенен жайылуусунун ишенимдүү аралыгы баяндалып, сурамжылоонун сапаты көрсөтүлүүгө тийиш. Муну учурдагы куралдарды пайдалануу аркылуу ишке ашрууга болот (мисалы, Стандартташтырылган Мониторинг, Жеңилдөө менен Жылышууну баалоо (SMART) методологиялык китеби жана куралы же ENA (Өзгөчө кырдаалдагы тамактанууну баалоо) программасы жана EpiInfo программасы). 6-59 айлык балдардын азгын деңгээлин баалоо бул кеңири кабыл алынган практика. Бирок, башка топтор тамактануунун катуу коркунучуна туш болуп калса, баа берүү каралышы керек (4-тиркемени караңыз: Өтө азгындыктын өлчөнүшү).
5. **Антрометрдик эмес көрсөткүчтөр:** Антропометрия үчүн кошумча маалымат маанилүү, бирок ал этият каралуусу керек жана антропометрдик сурамжылоого тиркелгенде сурамжылоонун сапаты бузулбагандай абалда чектелип каралуусу зарыл. Мындай көрсөткүчтөргө эмдөө көрсөткүчтөрү (айрыкча, кызылчага), А витаминге кошумчалар, аш болумдуу микроэлементтин жетишсиздиги, БСУнун ымыркайды жана жаш баланы тамактандыруу боюнча көрсөткүчтөрү кирет. Ошондой эле, тийешелүү жерлерде тороло электердин, ымыркайлардын жана 5 жашка чейинкилердин өлүмдүүлүгү боюнча көрсөткүчтөр дагы өлчөнүшү мүмкүн.
6. **Аш болумдуу микроэлементтин жетишсиздиги:** Эгерде адамдарда А Витамини, йод, цинк жетишсиз болсо, же темир жетишсиздиген улам кан аздык болсо, булар каатчылыктан улам өрчүп жатышы мүмкүн. Ошондой эле пеллагра, авитаминоз, цинг же башка аш болумдуу микроэлементтердин жетишсиздиги башталып кетиши мүмкүн, андыктан булардын баары баа берүүнү пландап, анализдеп жатканда каралышы керек. Эгерде жогорудагы жетишсиздиктен жабыр тартып жаткан адамдар медициналык борбордун кароосунда болсо, анда жарамдуу диетанын жеткиликтүү эместигин же аны кармоого мүмкүнчүлүктүн жоктугун

көрсөтүү керек. Аш болумдуу микроэлементтердин жетишсиздигин баалоо түз жана кыйыр болушу мүмкүн. Кыйыр баалоого элдин аш болумдуу заттарды канчалык жетиштүү ичип жаткандыгын аныктоо, азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгү, жарамдуулугу жана колдонулушу жөнүндө (150-беттеги Азык-түлүк коопсуздугун жана тамактанууну баалоонун 1-стандартын караңыз) туура маалыматтарды чогултуу жана азык-түлүктүн туура ченелишин текшерүү (180-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 1-стандартын караңыз) аркылуу жетишсиздик коркунучун баалоо кирет. Түз баалоого ал ишке аша турган жерлерде жеке адамдардагы же жалпы элдеги клиникалык же клиникалык эмес жетишсиздикти өлчөө кирет. Мисалы, темир жетишсиздигинен болгон аз кандуулуктун (анемиянын) жайылышы жөнүндө сурамжылоо учурунда гемоглобинди өлчөө.

7. **Начар тамактануунун аныкталуу деңгээлдери:** Начар тамактануунун деңгээлдери кийлигишүүнү талап кыларын же кылбасын аныктоо абалды дыкат анализдөөнү талап кылат. Анализ калктын саны, жыштыгы, оорулуулугу, өлүмдүүлүк көрсөткүчтөрү жөнүндөгү маалыматтарга негизделиши керек (310-беттеги Негизги саламаттык кызматтарынын 1-стандартын, 3-нускаманы караңыз). Буга ошондой эле ден соолук, жыл мезгилдерине байланышкан олук-солкулук, IYCF боюнча көрсөткүчтөр, начар тамактануунун каатчылык алдындагы деңгээлдери, аш болумдуу микроэлементтердин жетишсиздигинин деңгээли (5-тиркемени караңыз: аш болумдуу микроэлементтердин жетишсиздигинин коомдук саламаттыктагы маанисин өлчөө), катуу Өтө азгындыктын дүйнөдөгү азгындык жана начар тамактануунун негизги себептерине таасир этүүчү башка факторлор менен катыштыгы боюнча маалыматтар талап кылынат. Туура багытты аныктоодо кошумча маалымат тутумдарын бириктирүү абдан пайдалуу болушу мүмкүн. Жергиликтүү институттар жана эл аткарылып жаткан иштерге мониторинг жүргүзүүгө, маалыматтарды түшүндүрүүгө, ар кандай каршы аракеттерди, жоопторду пландоого мүмкүнчүлүк болушунча көбүрөөк катышуусу керек. Ошондой эле азык-түлүк коопсуздугу, акча табуу, ден соолук жана тамактануу сыяктуу бир канча өзгөрүлмөлөрдү караган чечим кабыл алуучу ыкмалардын жана үлгүлөрдүн колдонулушу да максатка ылайык келиши мүмкүн (152-беттеги Азык-түлүк коопсуздугун жана тамактанууну баалоонун 1-стандартын, 5-нускаманы караңыз).

8. **Чечим кабыл алуу:** Баа берүүдөн алынган маалыматтар азгындыкты жөнгө салууга багышталган чараларды көрүүгө, ал боюнча чечим кабылдоого жардам бериши керек. Каатчылыктын оор фазасы учурунда терең баа берүүнү күтүп отурбай, азык-түлүктү бөлүштүрүү же башка алдын алуучу же тез дарылоочу чараларды көрүү чечими кабыл алынышы зарыл. Where assessments are conducted, results must inform actions. Decision-making should rely on an understanding of undernutrition as laid out in the conceptual framework, results from nutrition assessments and the existing capacity to respond.

2. Ымыркай менен жаш баланын тамактануусу

Ымыркай менен жаш баланы туура эмес тамактандыруу ооруп калуу жана өлүү ыктымалдыгын жогорулатат. Коркунучтар каатчылык учурунда көбөйүп, эң кенже курактагыларга айрыкча кыйын болот. Аман калуу мүмкүнчүлүгүн берип, 24 айга чейинки балдардын ооруларын азайтуучу туура тамактандыруунун төмөнкүдөй жолдору бар: эмизүүнү эрте баштоо, 6 ай бою жалаң эне сүтү менен багуу, эмизүүнү 24 айга чейин же андан ары улантуу жана 6 айында жарамдуу, туура келген, коопсуз болгон кошумча азыктарды бере баштоо.

YCSF (ымыркай менен жаш баланын тамактануусу) эмчек эмген жана эмбеген ымыркай менен жаш баланын экөөнүн тең тамак-аш муктаждыктарын коргоого жана колдоого алат. Эмчектен эмизүүнү коргоого жана колдоого, жасалма тамактандыруунун коркунучтарын азайтууга жана туура келген, коопсуз болгон кошумча тамактандырууга мүмкүнчүлүк берүүгө артыкчылыктуу мамиле жасалат. Жетимдерге, аз салмактууларга, өтө азып кеткендерге жана КИВ жайылган жердеги жана башка түрдүү артыкчылыктуу жагдайлардагы ымыркайлар менен жаш балдарга өзгөчө мамиле жасаларына кепилдик берилет. Кош бойлуу аял менен эмчек эмизген аялдын экөөнүн тең азыктык, дене-бой жана акыл-эс соолугун коргоп, колдоого алуу – эне менен баланын аман-эсендигинде негизги роль ойнойт. Чоң ата, чоң эне, жалгыз бой ата, эже-ага сыяктуу багууга, кароого жардамдаша тургандардын өзгөчө муктаждыктары дагы эске алынышы керек. Ымыркай менен жаш баланын жана алардын энесинин тамак-ашка болгон кенен муктаждыктарын өз убагында, толук кандуу канааттандырып, колдоого алууда туурасынан Cross-sector engagement is essential негизги ролду ойнойт. YCSF (ымыркай менен жаш баланын тамактануусу) ушул бөлүмдөгү көптөгөн стандарттардын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана башка бөлүмдөргө да тиешелүү.

Ымыркай менен жаш баланын тамактануусу, 1-стандарт: 1. Саясий багыт жана координация

Ымыркай менен жаш баланын коопсуз, татыктуу тамактануусу негизги саясий багытты жана күчтүү координацияны ишке ашыруу аркылуу корголот.

Негизги иштер (нускалар менен бирге окулушу керек)

- Д Үмүрүңдү өзгөчө кырдаалда тамактандыруу (IFE), эне сүтүн алмаштыргычтарды (BMS) сатуунун эл аралык мыйзамы жана Бүткүл Дүйнөлүк Ден соолук Ассамблеясынын (WHA) тийешелүү жана маанилүү резолюциялары (Кодекс деген аталышта) боюнча Иштиктүү Багыттарды камсыздоону колдоого алуу (1-2-нускаларды караңыз).
- Д Эне сүтүн алмаштыргычтарды, бөтөлкөнү, упчуну, башка сүт азыктарын пайдалануудан, кабыл алуудан алыс болуу (2-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускалар менен бирге окулушу керек)

- Д Жер-жерлерде улуттук же агенттик саясаттар иштелип чыгып, алар IYCF ке багыт берет жана үмүрүңдү өзгөчө кырдаалда тамактандыруунун Иштиктүү Багытын чагылдырат (1-нускаманы караңыз).
- Д Ар бир өзгөчө кырдаалда багыттоочу жана координациялоочу орган дайындалат (1-нускаманы караңыз).
- Д Эне сүтүн алмаштыргычтарды, бөтөлкөнү, упчуну, башка сүт азыктарын пайдалануу боюнча иш алып барган орган дайындалат (2-нускаманы караңыз).
- Д Кодекстин бузулушуна мониторинг жүргүзүлүп, ал боюнча баяндама даярдалат (1-2-нускаларды караңыз).

Нускалар

1. **Саясий багыт, координация жана коммуникация:** Өзгөчө кырдаалдар программасын толуктап турган негизги саясий багыттуу документтерге IFE боюнча Иштиктүү Багыт жана Кодекс кирет. Кошумча багыттарды Шилтемелерден жана андан кийинки окуулар жөнүндөгү бөлүмчөдөн табууга болот. Бүткүл Дүйнөлүк Ден соолук Ассамблеясынын (WHA) 63.23 (2010) деп аталган Резолюциясы мүчө өлкөлөрдү IFE боюнча Иштиктүү Багыттын эрежелерин сактоо аркылуу улуттук жана эл аралык пландарды түзүп, өзгөчө кырдаалга реакция кылууну кепилдикке алууга шыктандырат. Каатчылыкка даярданууга: турак жай саясатын өнүктүрүү, IFE боюнча машыгуу жана багыт алуу, BMСтин булактарын аныктоо жана кошумча азыкт-түлүк кирет. IYCF боюнча багыттоочу жана координациялоочу орган ар бир өзгөчө кырдаалда дайындалышы керек. Кодекстин бузулушуна мониторинг жүргүзүү жана ал боюнча баяндама даярдоо жалпы көзөмөл жүргүзүүгө жардам берүүдө маанилүү салым кошот. Жабыркаган элге ачыктан ачык одоно мамиле жасалышы жана бул тууралуу маалыматтын жарыяланышы тез чара көрүүгө себеп болот.
2. **Ашболумдуусүтжанасүтазыктары:** Сүтжанасүтазыктары максатсыз бөлүштүрүлүүчү азыктардын катарына кирбеши керек (186-беттеги Азык-түлүк коопсуздугун – азыктарды ташып келүүнүн 1-стандартын, 5-нускаманы караңыз). Жасалма жол менен тамактандыруунун көрсөткүчтөрү IFE боюнча Иштиктүү Багыттын эрежелерине жана

Кодекске ылайык болушу жана IFE боюнча координациялоочу органдын багыттосунун алдында иш алып барышы керек. Өзгөчө кырдаалдар учурунда эне сүтүн алмаштыргычтар, бөтөлкө, упчу, башка сүт азыктары сыяктуу кайрымдуулук буюмдарын издөөнүн кажети жок жана аларды пайдаланбоо керек. Келип жаткан бардык кайрымдуулуктар атайын дайындалган агенттиктин көзөмөлүндө болушу зарыл жана аларды IFE боюнча координациялоочу орган башкарышы керек.

Ымыркай менен жаш баланын тамактануусу, 2-стандарт:

Негизги жана тажрыйбалуу колдоо көрсөтүү

Өз убагында, жарамдуу тамактандырууну камсыз кылуу ымыркайлар менен жаш балдардын энелери жана аларга кам көрүүчүлөр үчүн жеткиликтүү болушу шарт. Бул коркунучтарды азайтып, тамактанууну, ден соолукту жана жашоону жакшыртат.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Коопсуз жана туура IYCFти коргоо жана колдоо үчүн ар тараптуу кийлигишүүлөрдү аткарыңыз (1-нускаманы караңыз).
- ▶ Азык-түлүктү, накталай жана же ваучердик которууларды жана башка колдоого алынуучу кийлигишүүлөрдү жеткиликтүү кылууда кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдарга артыкчылык бериңиз (1-нускаманы караңыз).
- ▶ Кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдарга, 0-24 айлык балдарга багышталган эмчек эмизүү боюнча тажрыйбалуу кеңештердин баарын бириктириңиз (2-7-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жаңы төрөлгөндөрдүн энелердин эмчек эмизүүнү эрте баштоо демилгесин колдоого алуу жана аларды буга багыштоо (3-нускаманы караңыз).
- ▶ Өз убагында берилүүчү, коопсуз, татыктуу жана туура келген кошумча тамактандырууну колдоого алуу (5-нускаманы караңыз).
- ▶ Жасалма тамактанууну талап кылган ымыркайлардын энелерине жана аларга кам көрүүчүлөргө туура келген BMСтин (эмчек сүтүн алмаштыргычтардын) туура өлчөмүн алуусуна мүмкүнчүлүк бериңиз (6-нускаманы караңыз).
- ▶ Өтө оор жагдайларга кабылган ымыркайлар менен жаш балдардын (жетимдер, ашынган азгындыкка кабылгандар, аз салмактуулар, КИВ менен жабыркагандар) тамактануусун колдоону өзгөчө кароого алыңыз (4-7-нускамаларды караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Эмчек эмизүүнү эрте баштоо, 6 ай балдарды жалаң эне сүтү менен багуунун өлчөмү, эмчек эмизүүнү 1-2 жашта дагы улантуунун өлчөмү боюнча БДУнун стандарттык көрсөткүчтөрүн өлчөө (2-3, 5-6-нускамаларды караңыз).

- 6 айдан 24 айга чейинки ымыркайларга өз убагында берилүүчү, коопсуз, аш болумдуу жана туура келген кошумча азыктар кам көрүүчүлөр үчүн жеткиликтүү (5-6-нускамаларды караңыз).
- Эмчек эмизген энелер үчүн эмчек эмизүүнүн тажрыйбалуу колдоого алынуусу жеткиликтүү (1-3 эрежелерди караңыз).
- Жасалма тамактандырууну талап кылган ымыркайларга ылайыктуу BMSтер жана биргелешкен колдоо көрсөтүү жеткиликтүү (5-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Жөнөкөй чаралар жана негизги кийлигишүүлөр** – IYCF үчүн коргонулуучу жана колдоого алынуучу сфера түзүүгө муктаж. 0-24 айлык балдарга эмчек эмизүүдө, аларды жасалма тамактандырууда, кошумча тамактандырууда пайда болуучу кыйынчылыктар жөнүндө баяндамаларды изилдеп, эскертүү берип туруңуз. Эмчек эмбеген ымыркайлар токтоосуз жардамга муктаж. Ошондой эле, негизги муктаждыктары тезинен канааттандырылышы үчүн энелерди, кам көрүүчүлөрдү, кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдарды колдоого артыкчылык берилиши керек. 24 айга чейинки балдары бар үй-бүлөлөр жана бардык ымыркайлардын эмизген энелери каттоого алынып, туура азыктанууну камсыздоо үчүн аларга азык-түлүк коопсуздугу боюнча программалар берилиши керек. Энелер менен кам көрүүчүлөрдүн баш калкалоочу жайлары IYCF боюнча негизги жана тең жардам алууга мүмкүнчүлүк берет. Эмчек эмизүүнү колдоого алуу жыныстык ден соолук, алгачкы медициналык кароо, психосоциалдык кызматтар жана тамактануунун тандамал программалары сыяктуу негизги кызматтар менен биргеликте иштөөсү зарыл.
2. **Кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдар:** Кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдын аш болумдуу заттарды жетишсиз кабыл алуусу төрөткө, эненин өмүрүнө, аз салмактуу ымыркайга коркунуч жаратып, эненин тамактануу статусун төмөндөтөт жана эмчек сүтүндө аш болумдуу заттардын аз чогулушуна алып келет. Баланы жаратууда эненин салмагынын жетишпестиги аз салмактуу ымыркайдын төрөлүшүнө алып келет (көбүнчө өспүрүм кезинде боюна бүтүп калгандар ушундай болот). Кош бойлуу жана эмчек эмизген аял күн сайын кошумча азыктарды алышы керек. Ал азыктар көп жолку аш болумдуу микроэлементтердин бир күндүк өлчөмүн камсыз кылат жана күчтөндүрүлгөн өлчөмдү алуусуна же албай жатышына карабай, эненин күч-кубатын жана сүттүн курамын сактайт. Камсыз кылынган темир жана фолий кычкылдыгынын кошулмаларын берүү улана бериши керек. Аялдар төрөгөндөн кийин 6 жумадан 8 жумага чейин А витаминин кабыл алышы керек. Аш болумдуу микроэлементтердин кошулмасы өлчөм менен убактысын аныктаган эл аралык нускамаларга ылайык болушу зарыл. Жараат алган адамдар психосоциалдык кызматтарга муктаж болушу мүмкүн. Өспүрүм куракта төрөгөн эненин тамактануусун колдоого алуу маанилүү болгону менен, бойго эрте бүтүүнүн алдын алуу андан да зарыл.

3. **Жалаң эне сүтү менен азыктандырууну баштоо демилгеси:** (төрөлгөндөн тартып бир сааттын ичинде) Бул эне менен баланын экөөнүн тең ден соолугун сактоого багышталган алгылыктуу жол. Аз салмактуу ымыркайлар жана алардын энелери үчүн айрыкча, төрөлгөндөн тарта “териден териге” деген байланыштын улануусу жана эмчек эмизүүнү эрте баштоо демилгеси абдан пайдалуу (324-беттеги Негизги медициналык кызматтар – баланын ден соолугу, 2-стандартты, 1-нускаманы караңыз).
4. **Эмчек сүтү менен тамактандыруу:** Ымыркайды жалаң эмчек сүтү менен багууда эч кандай суу же башка суюктуктар же коюу нерселер берилбейт. Эгерде зарылчылык болсо, анда аш болумдуу микроэлементтердин кошулмасы же дары-дармек гана берилиши мүмкүн. Бул ымыркайга алгачкы 6 айында азык-түлүк коопсуздугун жана суюктукту камсыз кылып, активдүү иммундук коргоону пайда кылат. Эмчек сүтү менен тамактандыруу ошондой эле чоңураак ымыркайлар менен балдарды да коргоп, айрыкча, суу, санитария жана гигиена шарттары жок жерлерде жардам берип, балага 24 айга же андан да ашык убакытка чейин күч-кубат берип турат. Энелер, үй-бүлөлөр, жамааттар жана медицина кызматкерлери эмчек сүтү менен тамактандыруунун ийкемдүүлүгүнө ынанышы керек; бул ишеним катуу өзгөчө кырдаал жаралган учурда гана бузулушу мүмкүн. Ресурстарды пландоо жана бөлүштүрүү иши көптөгөн кыйын абалдардан чыгууга, мисалы, стресске кабылган элге, 6 айга чейин ашынган азгындыкка кабылган ымыркайларга (169-беттеги Ашынган азгындыкты жана аш болумдуу микроэлементтердин жетишсиздигин жөнгө салуунун 2-стандартын караңыз), аралаш тамактандыруу адатка айланган элге, КИВдин контекстинде ымыркайды тамактандырууга (7-нускаманы караңыз) жардам бериши мүмкүн.
5. **Кошумча тамактандыруу** бул 6 айдан баштап эмчек сүтүнө кошумча (же эмчек сүтү менен тамактанбаган ымыркайларга туура келген сүт алмаштыргычка кошумча) башка азык берүү процесси. Кошумча тамактандыруу мезгилинде (6-24 айлар) деле эмчек эмизүү азык-түлүк коопсуздугу жана суюктук үчүн чоң мааниге ээ болуусун уланта берет. Ал эми эмчек эмбеген ымыркайлар тамак-аш жетишсиздигинин ордун толуктоо үчүн колдоого муктаж болушат. Кошумча тамактандырууну колдоого алууда азык-түлүк коопсуздугу боюнча программалар жана шилтемелер абдан маанилүү. Азык-түлүккө муктаж болуп турган элдин жалпы рационун тийешелүү жана аш болумдуу микроэлементтерге бай азыктарды кошуу керек жана кошумча азыктарды комплекстүү түрдө камсыздоо зарыл болот. Ар кандай өзгөчө кырдаалдар үчүн кошумча тамактандыруу мезгилинде липидге негизделген аш болумдуу заттардын кошулмасын киргизүү, пайдалануу жана улантуунун ачык-айкын критерийлери зарыл. Пайдаланууга даяр дарылоо азыктары кошумча азыктар эмес. Кошумча азыктарды бөлүштүрүү иши алардын иш жүзүндөгү багыты жана даярдалышын көрсөтүү менен коштолушу керек. Аш болумдуу микроэлементтердин кошулмаларын пайдалануу

(А витамини кошулуп) акыркы нускамаларга ылайык жүргүзүлүшү керек. Аз салмактагы ымыркайлар менен жаш балдарга темир кошулмалары пайдалуу болушу мүмкүн. Эгерде эл жашаган жер безгек (малярия) жайылган аймак болсо, анда каны аз жана темир жетишсиздигинен жабыркаган балдарга безгекке карата тийешелүү көзөмөл чараларын көрүү менен бирге темир кошулмаларын берүү керек.

6. **Жасалма тамактандыруу:** Тамактандыруу жолдорун изилдөө үчүн эмчек эмбеген ымыркайларды тажрыйбалуу кызматкерлер эрте аныктап, баалашы керек. Эненин эмчек сүтү жетишпеген жерлерде бала багуучунун сүтү сыяктуу донордук эмчек сүтү баа жеткис рол ойнойт, айрыкча, жаш жана салмагы аз ымыркайларды тамактандырууда. Жасалма тамактандыруу көрсөтүлгөн учурда энелер менен кам көрүүчүлөргө туура келген жана ылайыктуу өлчөмдөгү эне сүтүн алмаштыргычтар канчага чейин зарыл болсо (ымыркайга жок дегенде 6 ай болгонго чейин) ошончого чейин жеткиликтүү болушу керек жана биргелешкен колдоолор да жеткиликтүү болушу керек (суу, отун, камылгалар, өсүүнү байкоо, медициналык камкордук, убакыт). 6 айга чейинки жана аралаш тамактандырылуучу ымыркайларды эмчек сүтү менен эксклюзивдүү тамактандырууга өткөрүүнү колдоо керек. Тазалоо кыйын болгондуктан бөтөлкөдөн тамактандырган жарабайт. Жасалма тамактандырууну колдогон программалар жамааттын IYCF практикаларына мониторинг жүргүзүп, стандарттуу көрсөткүчтөрдү пайдалануу аркылуу эмчек сүтү менен тамактандыруу иши өз нугунда уланып жатканын камсыздоосу зарыл. Ооруга көзөмөлдүк кылуу ич өткөккө өзгөчө көңүл буруу менен жеке адамдардын жана элдин деңгээлинде жүргүзүлүшү зарыл. 6 айга чейинки жана эмчек эмбеген ымыркайларга аз дозадагы А витамининин кошулмасын берүү карап көрүү керек.

7. **КИВ жана ымыркайды тамактандыруу:** КИВ инфекциясы бар энелерден төрөлгөн ымыркайларга тамактандыруунун эң жакшы жолдорун аныктоодо КИВи жок HIV-free балдардын максималдуу жашап кетүүсү биринчи кароодо болот. КИВ белгисиз же ага терс жыйынтык берген энелердин жалпы элге сунушталган IYCF рекомендациялары сыяктуу эмчек сүтү менен тамактандыруусу колдоого алынышы керек (3-5-нускамаларды караңыз). КИВ инфекциясы бар энелер үчүн эмчек сүтү менен бирге антиретровирустук кийлигишүү (ARV) КИВдин төрөттөн кийинки жугуусун кыйла азайтат. ARVны тезинен жеткиликтүү кылууга биринчи кезекте аракеттенүү керек (328-беттеги Негизги медициналык кызматтарды – сексуалдык жана жыныстык ден соолуктун 2-стандартын караңыз). Өзгөчө жагдайлардын алдында тамактандыруунун алмаштырылышы ымыркайлар үчүн өтө чоң кооптуу. Бул деген КИВ инфекциясы бар энелерден төрөлгөн ымыркайлардын жана КИВ инфекциясы бар ымыркайлардын жашап кетүүсү үчүн жана ARV жеткиликтүү эмес жерлерде эмчек сүтү менен тамактандыруу жашап кетүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүк берерин билдирет. Тамактандыруусу алмаштырылган ымыркайларга шашылыш жасалма тамактандыруу жардамы зарыл болот (6-нускаманы караңыз).

3. Өтө азгандыкка жана аш болумдуу заттардын жетишсиздигине байланышкан маселелерди чечүү

Өтө азгандык жана аш болумдуу заттардын жетишсиздиги жабыр тарткан калктын ооруга, өлүмгө көп учурашына алып келиши ыктымал. Андыктан ачарчылык кеңири жайылган шартта тамак-аш жетишсиздигинин алдын алып, жөнгө салуучу кызматтардын жеткиликтүүлүгүн камсыздоо зарыл. Эгерде жетишсиз тамактануунун негизги себептерин жоюуга багытталган саламаттык сактоо, суу менен камсыздоо, гигиенаны сакталышына көмөктөшүү (WASH), тамак-аш жагынан жардамдашуу жана азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо үчүн керектүү башка чаралар чогуу көрүлбөсө, анда жогорудагы кызматтардын таасири аз болот.

Орточо деңгээлдеги тамак-аш жетишсиздиги маселесин бир канча жолдор менен чечүүгө болот. Каатчылык учурунда орточо деңгээлдеги тамак-аш тартыштыгынын алдын алып, аны жоюуда жана өтө азгандыктын алдын алууда кошумча тамактандыруу көбүнчө абдан маанилүү. Бул иш тартыштык деңгээлине, элдин бечара тобунун санына жана ачкалыктын жайылышына жараша жалпы же максаттуу түрдө жүргүзүлүшү мүмкүн. Өтө азгандык жана микронутриенттердин жетишсиздигин жоюу боюнча 1-стандарттагы көрсөткүчтөр биринчи кезекте максаттуу кошумча тамактандырууга тиешелүү. Жалпы кошумча тамактандырууга өбөлгө түзүүчү так көрсөткүчтөр жок болсо да, камтуу аймагын, камсыздалган рациондун жарамдуулугун иликтөө абдан зарыл.

Өтө азып кеткендерди түрдүү ыкмалар менен дарылоо талап кылынат. Мүмкүнчүлүк болсо, бул маселени коомдоштуктун күч-аракети менен жеңилдетүү керек. Бул жааттагы программаларда коомдоштукту катыштыруу (мунун ичинен натыйжалуу байланыш түзүү, ооруну табуу, дарыгерге жиберүү жана дарыгер жазып бергендерди аткаруу), бейтаптарды же ымыркайларды медициналык анча татаал эмес амбулатордук жана жаткырып дарылоо иштери камтылышы керек.

Аш болумдуу заттардын жетишсиздигин аныктоо көбүнчө абдан кыйын. Катуу жетишсиздиктин клиникалык белгилерин диагноздоо оңой, бирок

сырткы белгилери билинбеген жетишсиздик да жан сактоого жана ден соолукка оор кесепетин тийгизип коюшу ыктымал. Калк аш болумдуу азык жетишсиздигинен мурдатан эле жабыркап келген болсо, бул жагдай каатчылыктын айынан ого бетер курчуп кетиши мүмкүн. Бул маселе элдин кеңири катышуусу жана жекече дарылоо аркылуу чечилиши керек.

Аш болумдуу азыктардын жетишсиздигин жоюунун 1-стандарты: Өтө азгандык

Өтө азгандыкка байланышкан маселе чечилди.

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Катышуучулукту толук камсыздоо үчүн башталышынан тартып ачык аныкталган жана макулдашылган стратегияларды, максаттарды жана критерийлерди түзүп алыңыз (1-нускаманы караңыз).
- ▶ Башталышынан тартып элди катыштыруу аркылуу жеткиликтүүлүк менен таасир этүү аймагын мүмкүн болушунча жогорулатыңыз (55-беттеги 2-нускаманы жана 1-негизги стандартты караңыз).
- ▶ Адамдарды жүргүзүлүп жаткан программаларга улуттук жана эл аралык антропометрдик баалоо критерийлеринин негизинде киргизүү жана андан чыгаруу (3-4-нускамаларды жана “Өтө азгандык” деп аталган 4-тиркемени жана “Коомдук саламаттыктын маанилүүлүгүн жана аш болумдуу зат жетишсиздигин өлчөө” деп аталган 5-тиркемени караңыз).
- ▶ Орточо оор азгандыкты тескөөнү өтө оор азгандыкты жөнгө салуу жана учурда иштеп жатышы мүмкүн болгон саламаттык сактоо кызматтары менен байланыштырыңыз (5-6-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жеринде тамактандырууга ачык түшүндүрмө берилгенге чейин, кургак жана ылайыктуу, колдонууга даяр кошумча азык рациондорун камсыз кылыңыз (8-нускаманы караңыз).
- ▶ Милдеттенмелердин аткарылбай калуусунун жана начар чара көрүүнүн себептерин изилдеңиз (5-6-нускамаларды караңыз).
- ▶ Эмчек эмизүүнү коргоого, колдоого жана шыктандырууга өзгөчө басым жасоо менен IYCF ти багыштаңыз (7-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

Башкалар программанын бөлүгү болушу мүмкүн экенине карабастан, бул көрсөткүчтөр башталышында 6-59 айга чейинки топтогулар үчүн жарамдуу болот.

- ▶ 90 пайыздан ашык эл кургак рациондуу кошумча тамактандыруу программасынын кеңсеси адамдар эки жакка тең бир күндүк (дарылануу убактысын кошо эсептегенде) жөө басып келгенчелик аралыкта жайгашкан, ал эми жергиликтүү кошумча тамактандыруу программасы

боюнча бир сааттан ашпаган убакыт жумшайт (2-нускаманы караңыз).

- ▶ Айыл жеринде 50 пайызды, шаар жеринде 70 пайызды жана лагерде жайгашкан аймакта 90 пайызды камтыйт (2-нускаманы караңыз).
- ▶ Максаттуу кошумча тамактандыруу программасындагы чыгымдардын катышы: өлгөндөр 3 пайыз, айыккандар 75 пайыз жана милдеттенмеси аткарбагандар 15 пайыз (4-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. Программанын планы тамак-аш абалынын татаалдыгын жана динамикасын түшүнүүгө негизделиши керек. Кошумча тамактандыруу максаттуу же жалпы жолду кармануусу зарыл. Кайсы жолду тандоо керектиги жөнүндөгү чечим өтө азгандык деңгээлине жана дарыланып жаткан адамдардын санына, тамак-аш тартыштыгынын курчуп кетүү коркунучуна, адамдардын санын аныктоодо антропометрдик критерийдин колдонулгандыгын текшерүүгө, жарамдуу ресурстарга жана каатчылыктан жабыркаган элге жетүү мүмкүнчүлүгүнө жараша болушу керек. Өтө азып кетүүдөн жабыркаган адамдарды текшерип, аларга мониторинг жүргүзүү үчүн максаттуу кошумча тамактандыруу негизи көп убакытты жана аракетти талап кылат. Бирок азык-түлүк азыраак талап кылынат. Ал эми жалпы ыкма негизи кызматкерлердин экспертизасын азыраак, азык-түлүк ресурстарын көбүрөөк талап кылат. Жамаатты (коомчулукту) натыйжалуу мобилизациялоо элдин түшүнүүсүнө жана программанын натыйжалуулугуна таасир этет. Дарылоо жагынан кам көрүүгө, саламаттык сактоо тутумдарына, КИВ, ЖИКС жана кургак учукту дарылоо борборлоруна, азык, накталай же ваучердик которуулар сыяктуу азык-түлүк коопсуздугунун программаларын эске алуу абдан маанилүү. Программанын кеңсесин кайда жайгаштырууну чечүү маселесине каатчылыктан жабыркаган элди дагы катыштыруу керек. Бул кеңсе жайгашкан жерге барууда кыйынчылыктарга туш болуучу бечара кишилердин жагдайы эске алынууга тийиш. Чыгуу стратегиялары же узак мөөнөткө колдоо пландары башталышынан тартып каралышы керек.
2. Элди камтуу чындыгында дарыланып жаткандарга караганда дарыланууга муктаж адамдарга көбүрөөк тиешелүү. Камтуу программанын жарамдуулугунан, программанын кеңсеси жайгашкан жердин жеткиликтүүлүгүнөн, коопсуздук абалынан, бөлүштүрүүнүн тездигине, кезек күтүүгө, кызматтардын сапатына, мобилизациянын созулушуна, үйдөн каттоо жолунун алыстыгынан жана кабыл алуу критерийине жараша болот. Программанын кеңсеси жайгашкан жерлер максаттык калкка жакын жайгашып, жаш балдардын каттоосуна байланышкан чыгымдар менен коркунучтарды азайтышы керек. Камтууну өлчөөчү методологиялар иштеп чыгарылган маалыматтын ишенимдүүлүгү жана түрү боюнча өзгөрүп турат. Колдонулган ыкма баяндама жасоо учурунда белгиленип, көрсөтүлүшү керек. Берилген контекстте кайсы ыкма ылайыктуулугун чечүүдө учурдагы көрсөтмөгө таянуу керек. Камтууну баалоо иши жөнгө салуу куралы катары көрүнүп

- турушу керек, андыктан ал өзгөчө кырдаалдагы колдоо баскычынын аягында калбашы керек.
3. Кабыл алуу критерийи: Өтө азып кетүүчүлүктү аныктоодо антропометрдик критерийлерге жооп берген адамдардан башка адамдар үчүн кошумча тамактандыруу пайдалуу болушу мүмкүн. Мисалы, КИВ же кургак учук менен жашаган адамдар, башка өнөкөт оорулар менен жабыркаган адамдар, же эмгекке жарамсыз адамдар. Эгерде антропометрдик критерийге өтө азган адамдар камтылбай калса, анда мониторинг жана баяндоо тутумун түзүү зарылчылыгы пайда болот.
 4. Программадан чыгып кетүү критерийи улуттук ченемдерге, же алар жок жерде эл аралык ченемдерге туура келиши керек. Аларды программанын эффективдүүлүк көрсөткүчтөрүнүн баяндамасында белгилеп коюу керек.
 5. Программанын эффективдүүлүк көрсөткүчтөрү дарылануу аяктаганда программадан чыгып кеткен адамдарга тийешелүү. Программадан чыгып калгандардын жалпы тизмеси дарыланган, өлгөн, дарылануусун токтотуп койгон же дарыланбаган адамдардан түзүлөт. Кошумча кызмат көрсөтүлүүчү (мисалы, саламаттык сактоо мекемелери) мекемелерге жөнөтүлгөн адамдар дарыланууну аягына чыгарбаган жана же дарыланууну уланта турган же кийинчерээк уланта турган адамдар болуп саналат. Башка борборлорго которулгандар - дарылануусун бүтпөгөндөр, алар программанын эффективдүүлүк көрсөткүчүнө киргизилбеши керек. Программанын натыйжалуулугуна тийешелүү болгон көрсөткүчтөр төмөнкүлөр:

Дарыланган катары программадан чыгып кеткен адамдардын катышы =

$$\frac{\text{Дарылангандардын саны}}{\text{Чыгып кеткендердин жалпы саны}} \times 100 \text{ пайыз}$$

Өлгөн катары программадан чыгып кеткен адамдардын катышы =

$$\frac{\text{Өлгөндөрдүн саны}}{\text{Чыгып кеткендердин жалпы саны}} \times 100 \text{ пайыз}$$

Дарылануусун токтотуп койгон катары программадан чыгып кеткен адамдардын катышы =

$$\frac{\text{Дарылануусун токтоткон адамдардын саны}}{\text{Чыгып кеткендердин жалпы саны}} \times 100 \text{ пайыз}$$

Дарыланбаган катары программадан чыгып кеткен адамдардын катышы =

$$\frac{\text{Дарыланбаган адамдардын саны}}{\text{Чыгып кеткендердин жалпы саны}} \times 100 \text{ пайыз}$$

Терапевттик кароо курсун аяктагандан кийин программага кирген адамдар дарылоо көрсөткүчүнүн “жакшыруусун” болтурбоо үчүн баяндамада өзүнчө категория катары көрсөтүлүшү керек. Программанын натыйжалуулугу тууралуу баяндамада майыптыктан, таңдай жырыктан же хирургиялык мүнөздөгү же башка көйгөйлөрдөн улам өтө азып кеткен балдарды эске албай койбоо керек. Баяндама түзүүдө 6 дан 59 айга чейинки курактагы балдарга биринчи кезекте көңүл буруу зарыл.

Жогоруда айтылган көрсөткүчтөргө кошумча, программанын натыйжалуулугун анализдөөдө элдин катышуусуна, программанын элге ыңгайлуулугуна (мунун ишенимдүү көрсөткүчү болуп дарылоону токтотуунун деңгээли жана камтуунун даражасы саналат), берилип жаткан азык-түлүктүн санына жана сапатына, элди камтышына, башка программага которуу себебине (айрыкча, начар тамактанып өтө азып кеткен балдарды) жана программага кирип, дарыланып жаткан адамдардын санына такай мониторинг жүргүзүп туруу зарыл. Ошондой эле, оорунун түрү, элдин жетишсиз тамактануусунун деңгээли, үй-бүлөлөрдүн, элдин азык-түлүк менен жетишсиз камсыздалуу деңгээли, элдин кошумча жардам алуу программаларына жеткиликтүүлүгү (азык-түлүктү элге жалпы бөлүштүрүүнү жана бирдей программаларды кошуп) жана учурдагы системалардын кызмат көрсөтүү жөндөмү сыяктуу тышкы факторлорду дагы эске алуу керек. Ошондой эле дарыланууну токтотуп коюунун себептерин жана дарылоо үчүн тийешелүү чаралардын көрүлбөй жатканын такай изилдеп туруу зарыл.

6. **Саламаттык сактоо маселелери.** Кошумча тамактандыруунун максаттуу программалары – оорулууларды текшерүүдөн өткөрүп, адис дарыгерлерге жөнөтүүчү жер. Бул программалар саламаттык сактоонун учурда иштеп жаткан кызматтарынын мүмкүнчүлүгүн эске алуусу керек жана антигельминттик каражаттардын, А витамини камтылган кошундулардын, темир менен фолий кислотасынын кошундуларынын тийешелүү түрдө берилишин камсыздашы керек. Ошол эле учурда текшерүү аркылуу безгекти дарылоону, диареяны дарылоо үчүн цинк кошундусун берүүнү жана эмдөөнү жүргүзүүнү камсыздоо зарыл (376-беттеги жугуштуу оорулар менен күрөшүүнүн 2-стандартын жана 384-386-беттердеги балдардын ден соолугун коргоонун 1-2-стандарттарын караңыз). КИВ-инфекциясы кеңири тараган аймактарда КИВ тестин тапшыруу жана алдын алуучу дарылоо жеткиликтүү болушу керек. Ошондой эле кошумча тамактануу рационун кирген азыктардын санына жана сапатына өзгөчө көңүл буруу керек.
7. **Эмчек эмизүүчү апалар.** Өтө азып кеткен 6 айга чейинки балдардын эмизген апалары кандай тамактанып жатканына карабастан, кошумча тамактандыруу программасына киргизилиши керек. Орточо деңгээлдеги жетишсиз тамактанган апалар эмчек эмизе берсе болот жана аларга тийешелүү жардам көрсөтүп, алардын канааттандыраарлык тамактануусун камсыздоо керек. Апалар кошумча тамактануу азыктарын, эмчек менен гана эмизүүгө байланышкан дасыккан жардам жана коопсуз, аш болумдуу жана эффективдүү тамак берүү боюнча кеп-кеңеш алып турушу керек. Өтө азып кеткен 6 айга чейинки ымыркайларды тийешелүү түрдө эмчек эмизүү боюнча дасыккан жардам программасына жана зарыл болсо стационардык дарыланууга жөнөтүү зарыл.

8. **Рациондор.** Кургак рациондорду же пайдаланууга даяр азыктарды жумасына бир же эки жумада бир жолу жеринде уюштуруп турган жакшы, бирок алардын өлчөмү менен курамын аныктоодо үй-бүлөлөрдүн азык-түлүк менен камсыздыгын жана азыктарды бөлүшөрүнө ишеним бар экенин эске алуу зарыл. Кошумча азыктарды гигиеналык шарттарда даярдоого жана сактоого, ошондой эле аларды качан жана кантип пайдаланса болоруна байланышкан (237-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 6-стандартын жана 1-нускаманы караңыз) ачык-айкын нускамаларды көрсөтүп, 24 айга чейинки ымыркайларды эмчек сүтү менен эмизүүнү уланта берүү зарыл. Балким, бечара, кыймыл-аракети чектелүү категориясына кирген адамдардын өзгөчө муктаждыктарын канааттандыруу үчүн программаны тийешелүү түрдө ошого ылайыкташтыруу керек болоор.

Аш болумдуу азык жетишсиздигин жөнгө салуунун 2-стандарты: Өтө оор азгандык

Өтө оор азгандар кароого алынды.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Кызмат көрсөтүүлөрдү уюштурууга же иштеп жаткан кызматтарды бекемдөөгө, ошондой эле ишке ашырып жаткан программаларды азгандан жаап, бүтүрүүгө байланышкан ачык-айкын коюлган жана макулдашылган критерийлерди башынан баштап аныктап алыңыз (1-нускаманы караңыз).
- ▶ Өтө оор азгандыкка: стационардык дарылоо, амбулатордук дарылоо, оорулууларды адистерге жөнөтүү жана жамаатты мобилизациялоо сыяктуу компоненттерди кошуңуз (2-нускаманы караңыз).
- ▶ Катышууга элди тартуу аркылуу программанын элди камтуусун жана жеткиликтүүлүгүн максималдуу түрдө жогорулатыңыз (62-беттеги 1-3-нускамалар дү жана Баштапкы 1-стандартты караңыз).
- ▶ Өтө оор азып кетүүчүлүктү жөнгө салуудагы улуттук жана эл аралык жалпы кабыл алынган принциптерге ылайык азыктык жана медициналык жардам көрсөтүүнү камсыз кылыңыз (4-8-нускамаларды караңыз).
- ▶ Программадан чыгуунун критерийлерине антропометрдик жана антропометрдик эмес көрсөткүчтөрдү киргизүүнү камсыздаңыз (6-нускаманы караңыз).
- ▶ Дарылануунун токтоп калуусунун жана дарылануунун натыйжасыз болушунун же өлүмдүүлүктүн жогорулашынын себептерин аныктаңыз жана тийешелүү чараларды көрүңүз (6-7-нускамаларды караңыз).
- ▶ Эмчектен эмизүү практикасын киргизүүгө, колдоого жана коргоого өзгөчө көңүл бөлүү менен эмчектеги жана жаш балдарды тамактандырууну (YCF) камсыздаңыз (9-10-нускамаларды караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

Ишке киргизип жаткан программага башка жаш курактагы топтор да кирет, бирок бул көрсөткүчтөр биринчи кезекте 6-59 айлык балдарга тийешелүү.

- Элдин максаттык тобунун 90 %ды ашыгы эки жактан тең иштеп жаткан программанын борборуна чейин бир күндүк жөө баскан (дарыланууга кеткен убакытты кошо эсептегенде) жолдон жакыныраак аралыкта жайгашкан.
- Айыл жериндеги элдин камтылышы 50 %ды, ал эми шаар жеринде 70 %ды түзөт. Убактылуу жайгашкан лагерлерде 90 %ды түзөт (3-нускаманы караңыз).
- Каза болгондугуна байланыштуу дарылоо программасынан чыгып калган адамдардын катышы 3 %ды, дарылануунун жыйынтыгында 75 %ды, дарылануусун токтотуп койгондо 15 %ды түзөт (6-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Программаны уюштуруу.** Программалар мүмкүн болушунча учурдагы саламаттык сактоо тутумунун дареметин бекемдеп, аны колдой тургандай түзүлүүсү керек. Катуу өтө азып кетүүчүлүктү натыйжалуу жөнгө салууга зарыл болгон кошумча жардамдын өлчөмү саламаттык сактоо мекемелеринин мүмкүнчүлүктөрүнө, жамааттардын деңгээлине, жабыркаган элдин санына, алардын жайгашуусунун географиялык аймагына жана коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы абалга негизделип, аныкталышы керек. Башынан эле программаларда ишти аягына чыгаруу стратегиясын же өзгөчө кырдаал аяктаганда алыскы келечекте жардам көрсөтүүнү улантуу планы эске алынышы керек. Программанын аякташына жана башкача түзүлүүсүнө байланышкан критерийлерди учурдагы тутумдарга ылайыкташтыруу үчүн колдо бар дареметти жана мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу зарыл.
2. **Программанын компоненттери.** Өтө катуу азып кетүүчүлүктү жөнгө салуу программаларына: ден соолугу начарлап калган адамдардын жана өтө азып кеткен 6 айга чейинки эмчектеги балдардын жатып дарылануусу жана ден соолугу анча оор абалда болбогон балдардын амбулатордук дарылануусу кириши керек. Жаткырып дарылоо жеринде же адис дарыгерге жөнөтүү аркылуу жүргүзүлүшү мүмкүн. Ошондой эле, кошумча тамактандырууну камсыздоо, КИВ/ЖИКС жана кургак учук менен ооругандарга жардам көрсөтүү тармактары, алгачкы медициналык-санитардык жардам сыяктуу жетишсиз тамактануунун түздөн-түз жана негизги себептерин иликтеген башка кызматтар менен программалардын байланышын камсыздоо керек. Мындан тышкары программалардын азык-түлүк коопсуздугу программалары менен дагы айкалышуусун, анын ичинде азык-түлүк жактан жардам берүүнү, накталай акча же ваучер түрүндөгү жардамды камсыздоо зарыл. Жамаатты эффективдүү мобилизациялоочу программанын эл тарабынан кабыл алынышына, жеткиликтүүлүгүн жана элди камтуусуна өбөлгө түзөт. Алыс аралыкка кичинекей балдар менен көчүү зарылчылыгына жана

алар турган жерге элдин көчүп келип алуусуна байланышкан чыгымдар менен коркунучтарды азайтуу үчүн амбулатордук дарылоо пункттарын элдин максаттык топторунан алыс эмес жерде жайгаштыруу керек.

3. **Элди камтуу.** Тамак-аш орточо тартыш болгон учурдагыдай, элди камтуунун деңгээлине: программанын эл кабыл алгыдай болушу, коопсуздуктун камсыздалышы, тамактануу жайларынын жайгашкан жери жана алардын жеткиликтүүлүгү, азык-түлүктөрдү берүүнүн тездиги, күтүү убактысы, тейлөөнүн сапаты, мобилизациянын деңгээли, үйлөргө баруунун көптүгү, текшерүүнүн деңгээли жана программага уруксат алуунун критерийлерин макулдашуу сыяктуу факторлор таасир этиши мүмкүн. Калкты камтуу деңгээлин өлчөө ыкмалары ишенимдүүлүгүнө жана топтолуучу маалыматтарга карай айырмаланат. Колдонулуп жаткан ыкма баяндамада көрсөтүлүшү керек. Бул же тигил абалга кайсы ыкма көбүрөөк туура келерин чечүүдө учурдагы эрежелерге кайрылуу керек (195-беттеги Өтө азып кетүүчүлүктү жөнгө салуунун 1-стандартын жана 2-нускаманы караңыз).
4. **Жетектөөчү принциптер.** Учурда иштеп жаткан улуттук эрежелерди (алар бар жерлерде) аткаруу зарыл. Улуттук эрежелер жок болсо же улуттук деңгээлде иштеп жаткан жетектөөчү принциптер эл аралык стандарттарга туура келбей калса, анда эл аралык жетектөөчү принциптерге таянуу керек. Эл аралык практикада колдонулуучу нускамалар адабияттардын жана кошумча материалдардын тизмесинде көрсөтүлгөн.
5. **Программага уруксат алуунун критерийлери** учурдагы улуттук жана эл аралык көрсөтмөлөргө туура келиши керек (4-тиркемени караңыз: Өтө азып кетүүчүлүктү өлчөө, адабияттардын жана кошумча материалдардын тизмеси). Программага уруксат алуунун 6 айга чейинки эмчек эмген балдар жана антропометрдик статусун аныктоо кыйынга турган топтор үчүн критерийлеринде эмчек эмизүүгө байланышкан клиникалык абал жана статус эске алынышы керек. КИВге чалдыккандыгы тест аркылуу аныкталган же оору деп шектелген адамдар, ошондой эле кургак учук менен ооругандар же өнөкөт оорулуу адамдардын (эгер алар уруксат берүү критерийлерине туура келсе) программаларга киришине бирдей, тең уруксат берилиши керек. КИВ инфекциясы менен жашаган, программанын критерийлерине туура келбеген адамдар көбүнчө тамак-аш жагынан колдоого муктаж болушат. Бирок өзгөчө кырдаал учурунда өтө катуу азып кеткендерди дарылоо алкагында мындай жардам орундуу болбойт. Бул адамдарга жана алардын үй-бүлөлөрүнө жамааттын (коомчулуктун) базасында иштеген үйгө барып кароо кызматтары, кургак учукту дарылоо борборлору жана инфекциянын энеден балага жугушунун алдын алуучу программалар аркылуу жардам көрсөтүү зарыл.
6. **Программадан чыгаруу критерийлери жана айыгып кетүү.** Программадан чыгып жаткан адамдардын медициналык мүнөздөгү эч кандай илдети болбошу керек. Алардын табити калыбына келип, салмагы тийешелүү өлчөмдө артышы жана эки жолу катары менен салмагын өлчөгөндө, арыктап кетпегендиги аныкталышы керек. 6

айга чейинки эмчектеги балдар үчүн жана 24 айга чейинки курактагы балдар үчүн эмчек эмишинин мааниси абдан чоң. Эмчек сүтү менен азыктанбаган наристелер дарыгердин дыкат байкоосуна муктаж болушат. Программалардан мөөнөтүнөн эрте чыгып кетүү коркунучун болтурбоо үчүн программалардан чыгуу критерийлери сакталышы керек. Учурдагы нускамалар дарылануунун орточо мөөнөтүн аныктайт жана айыгуунун өтө узак мезгилге созулушун болтурбоо максатын койот. Дарылануунун орточо мөөнөтү ар кайсы өлкөлөрдө ар башкача. Ал учурдагы ченемдерге жараша, өлкөдөгү абалга, колдонуудагы көрсөтмөлөргө ылайыкталышы керек. Алиментардык дистрофиясы бар жана жок адамдар үчүн салмактын орточо артуусун өз өзүнчө эсептеп чыгуу керек. КИВ инфекциясы, ЖИКС (Жугузулган иммункем синдром - СПИД) жана кургак учук кээ бир учурларда жетишсиз тамактанган адамдарды дарылоонун натыйжасы начар болушуна алып келиши мүмкүн. Саламаттык сактоо жана башка социалдык жана жергиликтүү жамаатта иштеген жардам көрсөтүү кызматтары менен биргеликте узак мөөнөттө дарылоо же кам көрүү мүмкүнчүлүгүн карап көрүү зарыл (393-беттеги Негизги медициналык тейлөө - жыныстык жана тукум улоо саламаттыгынын 2-стандартын караңыз).

7. **Өтө оор азып кетүүчүлүктү жөнгө салуу программасынын натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү** стационардык жана амбулатордук дарылоонун жыйынтыктарын эки эселенген эсебисиз киргизилиши керек (башкача айтканда, бул программанын бир курамдык бөлүгүнөн башка бөлүгүнө которулуп жаткан адамдарды кошпоо керек). Бул мүмкүн эмес болгон учурларда, дарылоонун жыйынтыгынын көрсөткүчтөрүн тийешелүү түрдө ыңгайлаштыруу керек. Мисалы, эгерде амбулатордук гана дарылоо колдонулса, анда программаларда эффективдүүлүктүн мыкты көрсөткүчтөрү болушу керек, ал эми эгерде стационардык дарылоо гана колдонулса, анда бириктирилген дарылоо талап кылуучу көрсөткүчтөргө жетишүүгө аракет кылуу зарыл. Өтө оор азып кеткендерди программасынан чыгып кеткендер: дарыланган, өлгөн, дарылануусун токтотуп койгон же айыкпай калгандар. (195-беттеги Өтө оор азып кетүүчүлүктү жана аш болумдуу азык жетишсиздигин жөнгө салуунун 1-стандартын жана 4-нускаманы караңыз). Башка кызматтарга (мисалы, медициналык мекемелерге) жөнөтүлгөндөр - дарыланып бүтпөй калган адамдар. Эгерде программалар амбулатордук дарылануу боюнча гана маалымат берсе, анда программанын натыйжалуулугун баалоодо оорулууларды стационардык дарыланууга которууга тиешелүү көрсөткүчтөр да эске алынышы зарыл. КИВ инфекциясынан улам клиникалык абалы оорлошкон адамдардын бир бөлүгү КИВ жүктүрүп алгандыгы аныкталган кеселдер болгон жердеги өлүмдүүлүк деңгээлине таасир этет. Программанын натыйжалуулук көрсөткүчтөрү ушундай абалдарга ыңгайлашпагандыгына карабастан, жыйынтыктарды чечмелөөдө аларды сөзсүз эске алуу керек. Программалардан чыгуунун көрсөткүчтөрүнөн сырткары, программанын натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүдө биринчи жолу дарыланууга келип жаткандардын

санын, дарыланууда жаткан балдардын санын жана элди камтуу деңгээлин аныкташ керек. Кайрадан ооруканага жатуунун, клиникалык абалдын начарлоосунун, дарыланууну токтотуп коюунун жана шыпаасыз дарылануунун себептерин такай изилдеп, аларды каттап туруу зарыл. Ушул түшүнүктөрдүн аныктамасын учурдагы ченемдерге ылайык келтирүү керек.

8. **Саламаттык сактоо маселелери.** Өтө оор азып кетүүчүлүктү жөнгө салуучу бардык программаларда тийешелүү дарылоо ишин улуттук жана эл аралык усулдук нускамаларга ылайык жүргүзүү жана кургак учук, КИВ инфекциясы сыяктуу негизги ооруларды дарылоо үчүн адис дарыгерлерге уюшулгандай жөнөтүү каралышы керек. КИВ инфекциясы кеңири жайылган аймактарда жетишсиз тамактанууну жөнгө салуунун стратегиясында бир эле учурда КИВ инфекциясынын жугуусунун алдын алууга багытталган жана эне менен баланын жашап кетүүсүн камсыздоочу чаралар каралышы керек. Ошондой эле кургак учук менен КИВге тест тапшыруу үчүн адистерге жөнөтүүнүн эффективдүү тутуму болушу керек.
9. **Эмчек эмизүү практикасын колдоо.** Өтө оор абалда жаткан бейтаптардын арасында көбүнчө стационардык дарыланууга келген балдар болуп калат. Ушундан улам, энелер айыгуунун жана тамактануу аркылуу калыбына келүү процессинин алкагында эмизүү боюнча дасыккан жардамга муктаж болушат. Айрыкча бул 6 айга чейинки балдарга тийешелүү. Бул үчүн жетишерлик убакыт бөлүнүп, тийешелүү ресурстар берилиши керек – “тең теңине көмөктөшөт” принциби боюнча максаттык дасыккан жардам көрсөтүү жайын (эмчек эмизүү бурчун) уюштуруу максатка ылайык. Өтө оор азып кеткен 6 айга чейинки балдардын эмчек эмизген энелери кандай тамактанганына карабастан, кошумча азык-түлүк алышы керек. Өтө оор азып кетүүнүн антропометрдик критерийлерине туура келип калганда гана аларга башкача кам көрүп, дарылоо программасына кабыл алуу керек.
10. **Социалдык жана психологиялык колдоо.** Өтө азып кетүүчүлүк балдарга калыбына келүү мезгилинде оюндар аркылуу эмоциялык жана дене-бой жагынан түрткү берүү абдан маанилүү. Мындай балдарга кам көргөн адамдар дагы өздөрүнүн балдарын дарылоо борборуна алып баруу үчүн көбүнчө социалдык жана психологиялык жардамга муктаж болушат. Бул максаттарга мобилизация программаларынын жардамы аркылуу жетүүгө болот. Ал программаларда бир эле учурда келечектеги майыптыктын жана акыл-эс өксүгүнүн алдын алып, аларды дарылоо катары түрткү берүү жана таасирлешүү ыңгайларына өзгөчө көңүл бөлүнүшү керек (47-беттеги Коргоону камсыздоонун 4-принцибин караңыз). Өтө оор азып кеткен балдарга кам көрүүчү бардык адамдарга ден соолук жана тамактанууну коргоо, кеңеш берүү жана үлгү көрсөтүү маселелери боюнча маалыматтарды берүү аркылуу алардын бала багышына жана дарылоо учурунда кам көрүшүнө мүмкүнчүлүк түзүү керек.

Өтө оор азып кетүүчүлүктү жана аш болумдуу азык жетишсиздигин жөнгө салуунун 3-стандарты: Аш болумдуу азык жетишсиздиги

Өзгөчө абал шартында жайылган оорулардын санын азайтуу жана аш болумдуу азык жетишсиздигин жоюу максатында элдин ден соолугун жана тамактануусун камсыздоо жаатындагы чаралар азыктарды камсыздоо чаралары менен коштолот.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Саламаттык сактоо кызматтарынын кызматкерлерин диагноздоо ыкмаларына жана аш болумдуу азык жетишсиздигин жөнгө салууга (дарылоого) үйрөтүү (1-2-нускамаларды караңыз).
- Д Эл өнүгүү коркунучуна кабылышы мүмкүн болгон аш болумдуу азык жетишсиздигинин түрлөрүнө карата эффективдүү чара көрүү ыкмасын иштеп чыгуу (2-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Аш болумдуу азык жетишсиздигинен жабыркаган адамдарды дарылоо учурда кабыл алынган тийешелүү клиникалык тажрыйбага ылайык жүргүзүлөт (1-2-нускамаларды караңыз).
- Д Өзгөчө кырдаалдар менен шартталган кызылча (А витамини жетишпеген) жана ич өткөк (цинк талап кылынган) сыяктуу жайылган оорулардын санын азайтуу максатында ден соолукту коргоо жаатындагы чаралар аш болумдуу азыктарды камсыздоо боюнча чаралар менен коштолот (3-4-нускамаларды караңыз).

Нускамалар

1. **Клиникалык пайда болуучу аш болумдуу азык жетишсиздигин аныктоо жана дарылоо:** Кээ бир аш болумдуу азыктардын клиникалык түрдө пайда болуп жаткан жетишсиздигине катардагы жөнөкөй текшерүүдө деле диагноз коюуга болот. Жетишсиздиктин мындай түрүнүн клиникалык белгилерин кийин ден соолук жана тамактануу абалына мониторинг жүргүзүү тутумдарында эске алууга болот. Бирок баа берүүнүн тактыгын камсыздоо үчүн кызматкерлерди дыкат окутуу керек. Абдан кыйын жана өзгөчө кырдаал шартында ооруну так диагноздоо медициналык жардамга кайрылган адамдарга түрдүү аш болумдуу азык кошумчаларын жазып бергенден кийин алынган клиникалык эффекттин негизинде гана мүмкүн болот. Азык жетишсиздигин дарылоодо ооруга чалдыгуу учурларын тез аныктоо, дарылоо боюнча макулдашылган аныктамалар камтылышы керек. Ооруп калган учурларды таап чыгууну жана дарылоону саламаттык сактоо тутумунун жана кошумча тамактандыруунун алкагында жүргүзүү керек (182-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 2-стандартын жана 6-нускаманы караңыз). Аш болумдуу азык жетишсиздигинин таралышы коомдук ден соолук тутумунда (5-тиркемени: Аш болумдуу азык

жетишсиздигинин көрсөткүчтөрү жана алардын элдин ден соолугу үчүн маанисин караңыз) кабыл алынган чектеги көрсөткүчтөрдөн ашып кеткен жерлерде элди түгөл атайын кошундулар менен дарылоо талап кылынышы мүмкүн. Аш болумдуу азык жетишсиздигинен пайда болгон көп байкалуучу эпидемияларга: цинга (С витамини), пеллагра (РР витамини), бери-бери (тиамин) жана арибофлавиноз (В2 витамини) кирет. Ушуларды эске алганда, азык жетишсиздигинин көйгөйү элдин бардыгын камтыган кийлигишүү жана индивидуалдык деңгээлде дарылоо жүргүзүү аркылуу чечилиши керек.

2. **Сыртынан билинбеген аш болумдуу азык жетишсиздигин аныктоо жана дарылоо:** Сыртынан билинбеген азык жетишсиздиги ден соолукка кесепетин тийгизиши мүмкүн, бирок биохимиялык изилдөө жүргүзбөй туруп аны аныктоого болбойт. Аз кандуулукту (анемияны) гана оңоюраак аныктоо мүмкүн. Муну биохимиялык анализди жеринде жасоого болот (182-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 2-стандартын, 6-нускаманы жана 5-тиркемени: Аш болумдуу азык жетишсиздигинин көрсөткүчтөрү жана алардын элдин ден соолугу үчүн маанисин караңыз). Калктын аш болумдуу азык жетишсиздигинен жабыркоо коркунучун баалоо үчүн жана аш болумдуу заттарды же кошундуларды кайсы учурда көбүрөөк колдонуу зарыл болорун аныктоо үчүн кыйыр көрсөткүчтөр пайдаланылышы мүмкүн (182-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 2-стандартын, 6-нускаманы жана 205-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун минималдык стандарттарын жана 5-тиркемени: Аш болумдуу азык жетишсиздигинин көрсөткүчтөрү жана алардын элдин ден соолугу үчүн маанисин караңыз).
3. **Алдын алуу.** Аш болумдуу азык жетишсиздигинин алдын алуу ыкмалары “Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү” бөлүмүндө көрсөтүлгөн (207-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 1-стандартын караңыз). Алдын алуу ошондой эле дем алуу жолунун инфекциялары жана кызылча сыяктуу оор илдеттерге, ошондой эле адам организмдеги аш болумдуу азык запастарын жеп жок кылуучу безгек, ич өткөк сыяктуу мите инфекцияларга көзөмөлдүк кылууну талап кылат (384-386-беттердеги Негизги медициналык тейлөө - балдардын ден соолугун коргоонун 1-2-стандарттарын караңыз). Аш болумдуу азык жетишсиздигин дарылоого даяр болуу үчүн ооруну аныктоонун, аны дарылоонун жана аны активдүү таап чыгуу ыкмаларынын тутумун иштеп чыгуу зарыл.
4. **Азыктарды жайылган ооруларды дарылоодо колдонуу:** Микроэлемент кошундуларын жазып берүү кээ бир оорулардын алдын алуу жана дарылоо үчүн киргизилиши керек. Буга А витаминин камтыган кошундуларды камсыздоо, кызылчадан эмдөө, ошондой эле ич өткөктү дарылоо үчүн ооз аркылуу берилүүчү регидрон туздары бар цинкти кошуу кирет (384-386-беттердеги Негизги медициналык тейлөө - балдардын ден соолугун коргоонун 1-2-стандарттарын жана 187-беттеги Эмчектеги жана ымыркай курактагы балдарды тамактандыруунун 2-стандартын караңыз).

4. Азык-түлүк коопсуздугу

Азык-түлүк коопсуздугу кыска мөөнөттүү муктаждыктарды канааттандыруу, "зыян келтирбе" талабын орундоо, жабыр тарткан (алсыз) адамдардын кооптуу жагдайга аргасыз көнүшүнө жол бербөө жана узак мөөнөттүү азык-түлүк коопсуздугуна салым кошуу үчүн камсыздалат.

Кылдат баалоо ыктымал тандалган жолдордун тууралыгын жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн талдоого жол ачат (Азык-түлүк коопсуздугу менен тамак-ашты баалоонун 150-беттеги 1-стандартын караңыз). Бул бөлүмдө азык-түлүк коопсуздугу төмөнкү топторго бөлүнгөн: жалпы азык-түлүк коопсуздугу, азык-түлүк жардамы, акчалай жана ваучер түрүндөгү жардам жана жашоо каражаттары .

Эгерде азык-түлүк талап кылынса, жардамдын тийиштүү түрү ваучер да, накталай жөлөкпүл да керектөө куржунуна жараша кылдат белгилениши зарыл. Жашоо каражаттарына негизги өндүрүш, киреше, жумуш жана базар товарлары менен тейлөө кызматтарынын жеткиликтүүлүгү камтылат.

Акчалай жана ваучер түрүндөгү жардам, бир катар товарларларды же тейлөөлөрдү алуу, азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо үчүн жана башка максаттарда да колдонулушу ыктымал. Базар мүмкүнчүлүктөрүн жана жеткизүүнүн тийиштүү ыкмасын түшүнүү азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо планында чечүүчү мааниге ээ.

Азык-түлүк коопсуздугунун стандарттары жалпы элдин жана ачкачылык тобокелине кабылган бечара адамдардын азык-түлүк муктаждыктарын чагылдырат. Бул муктаждыктар аныкталмайын тамактанууга байланышкан ооруларды айыктыруу иш-аракеттеринин таасири аз болот, анткени мындай абалдан чыккандар кайра талапка жооп бербеген тамак-ашты керектегендиктен азып кетиши мүмкүн.

Максаттык топторду аныктоо, жардам жеткизүү жана калк арасында бөлүштүрүү ыкмалары муктаждарды программага киргизүүдөгү жана андан чыгаруудагы катачылыктарды азайтышы керек. Мында азык-түлүктүн, акча же башка жардамдын мыйзамсыз ээлеп алынышы мүмкүн экендиги эске алынат. Эң башкысы – азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо аракеттери жаңжалдарды күчөтүүгө алып келбеши керек.

Азык-түлүк коопсуздугунун 1-стандарты: Жалпы азык-түлүк коопсуздугу

Эл өзүнүн аман калышынына жана абройун колдоого, ошондой эле мүмкүн болушунча өзүнүн мүлкүн бүлүнүүдөн сактап калууга жана туруктуулукту камсыздоого кепил болгон гуманитардык азык-түлүк жардам алуу укугуна ээ.

Азык-түлүк коопсуздугу – азык-түлүк жардамынын 1-стандарты: Тамактануунун жалпы талаптары

Кырсыкка кабылган адамдардын, мунун ичинен коркунучка көп душар болгондордун тамактануу муктаждыгы канааттандырылууга тийиш.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Кечиктирилгис муктаждыктарды көрсөтүү үчүн баштапкы аракеттер мерчемделет (1-нускаманы караңыз)
- Азык-түлүк коопсуздугун колдоо, коргоо жана өнүктүрүү үчүн чара көрүү маселесин коюу (2-нускаманы караңыз)
- Чыгашаларга байланышкан тобокелдиктерди талдоонун негизинде, калктын аргасыз көнүшүн да эске алып, жүзөгө ашырылгыдай чараларды көрүү (3-нускаманы караңыз)
- Өзгөчө кырдаалга карата көрүлүүчү бардык чаралар үчүн өткөөл мезгилдин стратегияларын иштеп чыгуу, калктын маалымдуулугун арттыруу жана бул иштерди тийиштүү түрдө жүзөгө ашыруу (4-нускаманы караңыз)
- Талап кылынган билимди, тажрыйбаны жана тейлөөлөрдү камтыган тийиштүү колдоо кызматтарынын жеткиликтүүлүгү (5-нускаманы караңыз)
- Бардык иш-чаралардын терс таасиринен жаратылыш сферасын коргоо жана сактоо (6-нускаманы караңыз)
- Жеке адамдын жана түрдүү топтордун көмөктү кабыл алуу деңгээлин жана жардамдын жеткиликтүүлүгүн аныктоо үчүн байкоо, кырсыкка кабылган калкты басмырлоосуз толук канааттандыруу (7-нускаманы караңыз)
- Жергиликтүү экономикага, социалдык тармакка, жашоо каражаттары менен айлана сфераге таасир этүүчү иш-аракеттердин натыйжалуулугун баалоо жана алынган маалыматтардын келечекте натыйжалуу чаралардын көрүлүшүн камсыздоо (8-нускаманы караңыз)
- Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)
- Кырсыкка кабылган бардык адамдар азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо аракеттеринен өздөрүнүн негизги муктаждыктарын канааттандырган, мүлкүн бүлүнүүдөн сактаган, мүмкүнчүлүктөрүн кеңейткен жана кадыр-баркын көтөргөн жардам алууга муктаж
- Үй-бүлөлөр жаман үйрөнүүдөн оолак болот (3-нускаманы караңыз)
- Акча каражаттары, ваучерлер же алардын айкалышы толук баалоо менен талдоо негизинде тандалат (Азык-түлүк коопсуздугу – акча каражаттары менен ваучерлерди которуунун. 200-беттеги 1-стандартын караңыз).

Нускамалар

1. **Куткаруучу аракеттерге артыкчылык берүү:** Азык-түлүк коопсуздугуна коркунуч күчөп кеткенде эң жалпы баштапкы аракет катары азык-түлүк, акча каражаттарын же ваучерлерди же бөлүштүрүү керек. Азык-түлүк субсидияларын, убактылуу төлөмдөрдөн бошотууну, жумуштуулук программаларын, жашоо каражаттарын арттырууну, товар запастарын сатууну, тоют камдоону жана базарларды колдоону айкалыштыруу зарыл. Базарлар иштеп турганда, жеткиликтүү болгондо, өтө чоң инфляция коркунучу жоголгондо гана жумуштуулукту камсыз кылган экономикалык ишмердикти калыбына келтирүү жана демейки базар ишин кайра жандантуу (шилтемелер менен кийинки окуулардагы базалар жана азык-түлүк коопсуздугуна тиешелүү иш чаралар жөнүндөгү бөлүмдөрдү караңыз). Эгер жашоо каражаттарын камсыздоо, абалдын келечектеги оорлошуна жол бербөө жана адамдардын кадыр-баркын сактоо жагынан башка алгылыктуу стратегиялар болсо, алар азык-түлүк бөлүштүрүүгө караганда жакшыраак натыйжа берет. Гуманитардык уюмдар биргелешкен аракеттин каражат берүүнү жана тейлөөлөрдү камсыздашына кепил болуу үчүн башкалар эмне кылып жатканын да эсепке алышы керек.
2. **Азык-түлүк коопсуздугунун колдоо, коргоо жана өнүктүрүү:** Буга аракеттердин жана жактоонун кеңири катары камтылат. Зарыл муктаждыктарды жана натыйжалуу каражаттарды камсыздоо кырсыктын башталуу мезгилиндеги зарыл аракеттер узак мөөнөткө ылайык мерчемделип, башка сфералөрдүн ишине айкалышууга тийиш. Кыска мөөнөттө элдин жашоо каражаттары азык-түлүктү камдоого жетпей калышы ыктымал. Ошого карабастан учурдагы азык-түлүк коопсуздугуна жана кадыр-барктын сакталышына өбөлгө түзүүчү стратегиялар колдонулат. Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо аракеттери келечекте мүлктүн бүлүнүшүнө жол бербейт, кырсыктын айынан жок болгон мүлктүн калыбына келтирүү жана алдыдагы коркунучтарга туруштук берүү дареметин арттырат.
3. **Калыбына келтирүү стратегиясы менен байланышкан тобокелдиктер.** Азык-түлүк коопсуздугу менен кадыр-баркты коргоого багытталган калыбына келтирүү стратегиясы колдонулушу керек. Бирок калыбына келтирүү стратегиясы чыгашага же жагдайдын оорлошуна алып келиши да мүмкүн (Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну баалоонун 150-беттеги 1-стандартын караңыз). Коркунучтарды мүмкүн болушунча тез арада иликтеп, калктын мындай кадамдарды жасашына жол бербөө керек. Мисалы: отун бөлүштүрүү жана/же күйүүчү май үнөмдөөчү плиткаларды берүү баалуу ресурстарды ысырап кылууга бөгөт коёт да, кооптуу жерлерге отун издеп баруу зарылдыгын жоёт; накталай акча (грант) берилсе, адамдар мүлктүн жана жерин сатууга аргасыз болбойт (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз).
4. **Каатчылыктан чыгуу стратегиялары** башталышынан каралышы керек, айрыкча ал жердеги аракеттердин узак мөөнөттүү кесепеттери болушу мүмкүн. Мисалы, ветеринардык кызматтарга окшогон адатта акы төлөнүүчү кызматтарды акысыз камсыз кылуу акы төлөтүү жолу

менен кайра улантуу кыйындашы мүмкүн. Программа жабылар же жаңы баскычка өтөр алдында жагдайдын оңолгондугун же башка мыкты аткаруучулар ишти улантып, жоопкерчиликти өздөрүнө алышы ыктымалдыгын анык билүү зарыл. Ал эми азык-түлүк, акча каражаттары жана/же ваучер түрүндөнү жардам берип жаткан социалдык коргоо же узак мөөнөттүү коопсуздук тутумдары өкмөттөр жана донорлордун колдоосу менен туруктуу азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо ишин жүргүзүшү ыктымал.

5. **Билимдин, тажрыйбанын жана кызматтардын жеткиликтүүлүгү:** пайдалануучулар менен биргеликте уюштуруу түзүмдөрүн ачып, тийиштүү талаптарды канааттандыргыдай, мүмкүн болсо программа аяктагандан кийин да иштегидей кылып мерчемдөө зарыл. Кээ бир адамдардын өзгөчө муктаждыктары бар, мисалы ЖИКСтин (жуктурулган иммункем синдромунун) айынан жетим калган балдар үй-бүлөдөгү таалим жана тажрыйба алуу мүмкүнчүлүгүнөн да ажырап калышы мүмкүн. Аларга тийиштүү кам көрүү керек.
6. **Айлана сфера таасири:** Жабыр тарткан адамдардын (жана аларды кабыл алган жергиликтүү элдин) өндүрүшүн, жашоо каражаттарын, табигый ресурстарын сактоо керек. Ар кандай аракеттерди баалоо жана мерчемдөө учурунда айлана сфераге тийе турган таасир эске алынат. Мисалы: лагерлерде жашаган элге тамак бышырууда күйүүчү майды пайдаланса, жергиликтүү токойду сактоого өбөлгө түзүлөт; узак убактта бышырылуучу азык-түлүктү таркатса, күйүүчү май көп талап кылынат, айлана сфераге зыян тийгизбеш үчүн муну эске алуу зарыл (184-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – акчалай жана ваучер түрүндөгү жардамдын 1-стандартын караңыз). Туура жүргүзүлгөн иш-аракеттер айлана сферану бузулуудан сактайт. Мисалы: корлорду иштетүү, мал багууга көп жайыттардын жолун ачуу кургакчылык учурунда жайыттардын сарамжалдуу пайдаланылышын шарттайт. Коомдоштуктун салымы кошулганда элдин табигый ресурстарды туура иштетүү мүмкүнчүлүгү артат. Табигый ресурстарды пайдаланууга байланышкан чатактардын алдын алууга күйүүчү майдын жетиштүүлүгү өбөлгө түзөт (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз).
7. **Масштаб, жеткиликтүүлүк жана кабыл алуу:** Бенефициарларды (колдоого алынуучуларды) жана алардын мүнөздөмөлөрүн баалап, жынысына менен жашына карай бөлүштүрүү, түрдүү топтордун катышуу деңгээлин болжолдуу аныктоо (бечара топтогуларга өзгөчө көңүл буруу) зарыл. Катышуу иш-чаралардын алар үчүн алгылыктуулугу жана жеткиликтүүлүгү менен бааланат. Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоочун ыкчам жүргүзүлгөн айрым экономикалык иш-аракеттер жабыр тарткан (бечара) адамдарга жеткиликтүү болот жана аларды балдары менен кошо көзкарандылыктан, адилетсиз басмырлоодон коргойт. Мажбурлоо жумуш табуу, тандоо мүмкүнчүлүгүн азайтып, үйдөгү жумуштарды оорлотушу, кош бойлуулардын, жаш балдардын, оорулуулардын, жалпы эле бечаралардын абалын кыйындатып, катышуусун чектеши мүмкүн. Бул тоскоолдуктарды жеңип өтүү үчүн ушул топтогу калктын колунан келер иш чараларды тандоо же ылайыктуу колдоо түзүмдөрүн жаратуу

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

зарыл. Калктын бардык топтору менен кеңешүүдөн кийин өз алдынча тандоо жолу менен максаттык топторду аныктоо механизмдерин түзүү керек (36-беттеги 2-коргоо принцибин караңыз).

8. **Байкоо жана баалоо:** тигил же бул иш-чараларды улантуу зарылдыгын баалоо, алардын аяктоо убактысын, өзгөртүүлөрдү киргизүү же жаңы долбоорлорду баштоо жана маалымат-үгүт ишин жүргүзүү зарылдыгын аныктоо үчүн жалпы азык-түлүк коопсуздугуна мониторинг жасоо керек. Баалоо Өнүктүрүүнү Колдоо Комитети түзгөн, Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюмунун (ЭКӨУ) документтеринде жазылган: Ылайыктыкты, байланыштуулукту, макулдашуучулукту, иштин чегин, натыйжалуулугун, үзүрдүүлүгүн жана таасирдүүлүгүн ченеген критерийлерге негизделүүгө тийиш.

4.1. Азык-түлүк коопсуздугу – азык-түлүк жардамы

Азык-түлүк жардамы калк үчүн тийиштүү сапаттагы жана сандагы азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгүн камсыздоо, аны даярдап керектөө үчүн каражаттарды берүү максатында көрсөтүлөт.

Зарыл деп табылганда, жардам алуучулар өтө муктаж болгондо, азык-түлүк жалпыга бирдей (акысыз) таратылат да, алар азык-түлүктү башкача жолдор менен алууга кайра жөндөмдүү болуп калганда, токтотулат. Жардам алуучулар кайсы бир шарт менен которуу же жан багуу каражаттары сыяктуу колдоонун башка формаларына муктаж болушу да мүмкүн. Кооптуу топтогу адамдар (мисалы: 6-59 ай жаштагы балдар жана кош бойлуу же эмизүүчү аялдар) жалпы рациондон тышкары кошумча тамак-ашка муктаж болушу мүмкүн. Жагдайга жараша кошмча тамак-аш баарына бирдей же тийиштүү топтогуларга берилиши ыктымал (165-беттеги Тамак-аштын жана аш болумдуу азыктардын өтө тартыштыгын жөнгө салуунун 1-стандартын караңыз).

Мүмкүн болгон жерлерде жалпы жана кошумча азык-түлүк колго берилүүчү паектор түрүндө камсыздалат. Адамдар өздөрүнө тамак бышыруу мүмкүнчүлүгү жок болгондо (кырсыктан кийин дароо же эл ордунан козголо баштаганда), колго берилүүчү паекторду алуучулар коркунучка дуушар болгон учурларда, ошондой эле балдарды мектепте шашылыш тамактандыруу зарылдыгы келип чыкканда, жеринде тамактандыруу уюштурулат (бирок паекторду мектептерде да таратууга болот).

Камсыздоо чынжырчасынын башкарылышы (КЧБ) абдан ишеничтүү жана ачык-айкын болушу керек, анткени бул адамдардын өмүрүн сактоого же кыюуга себеп болушу ыктымал. Ошондуктан азык-түлүк коопсуздугу көбүнчө ӨКга карата гуманитардык чара көрүү алкагындагы жарлам иретинде камсыздалат. Жеткизүү жана бөлүштүрүү тутумдары бардык деңгээлдерде, мунун ичинен коомдоштук деңгээлинде да көзөмөлдөнүшү зарыл. Калкка ишеничтүү маалымат берүү тутуму аркылуу ачык-айкындыкты камсыздоо да зор мааниге ээ. Программалардын

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун минималдык стандарттары натыйжалуулугун дайыма баалап, алынган маалыматтарды талкуулоо үчүн бардык кызыкдар тараптарга, мунун ичинен жабыр тарткан калкка жана жергиликтүү уюмдарга берип туруу зарыл.

Азык-түлүк коопсуздугу – азык-түлүк жардамынын 1-стандарты: Тамактануунун жалпы талаптары

Кырсыкка кабылган адамдардын, мунун ичинен коркунучка көп дуушар болгондордун тамактануу муктаждыгы канааттандырылууга тийиш.

Негизги иштер: (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Эгерде кырдаал туруксуз же начарлап кетиши ыктымал болсо, аныктоо үчүн жетиштүү деңгээлде, тийиштүү сандагы жана сапаттагы азык-түлүк камдоо керек (1,4-5-нускамаларды караңыз)
- Д Азык-түлүк жардамын жергиликтүү кырдаалга ылайык калорияга, майлуу жана азыктандыруучу микронутриенттерге болгон башынан эле стандарттуу пландалган муктаждыктардын негизинде уюштуруу керек (негизги көрсөткүчтөрдү, 2-нускаманы жана Тамактануу талаптары деген 6-тиркемени караңыз)
- Д Тийиштүү азык-түлүктүн калк үчүн жеткиликтүүлүгүн камсыздоо жана тамак-аш жагынан жардамга колдоо көрсөтүү (3-8-нускамаларды караңыз)
- Д Аш болумдуу, тоюмдуулугу жогору азык-түлүктүн 6-24 айлык балдар үчүн жеткиликтүүлүгүн, ошондой эле кош бойлуу жана бала эмизген аялдар үчүн тамак-аш жагынан кошумча жардамды камсыздоо керек (2-нускаманы караңыз)
- Д Өнөкөт оорулу, КИВ (кишинин иммункем вирусун) жуктуруп алган, майып же кандайдыр бир бечаралыгы бар адамдар жашаган үй-бүлөлөр үчүн тийиштүү аш болумдуу азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгүн жана тамак-аш жагынан жардамды камсыздоо (6-8-нускамаларды караңыз)

Негизги көрсөткүчтөр: (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Бир катар негизги продуктулар (дан же түймөк тамырлуулар), буурчак (же эт, сүт азыктары) азык-түлүктүн түркүмү жеткиликтүү (2-3,5-нускамаларды караңыз)
- Д Үй-бүлөлөрдүн көпчүлүгү (>90 %) үчүн йоддолгон туз жеткиликтүү (2-4-нускамаларды жана “Тамактануу талаптары” деген 6-тиркемени караңыз)
- Д Эгерде негизги азык жүгөрү же сорго (нан даны) болсо, тутумунда ниацин бар (мисалы: нокот, жаңгак, сүрсүтүлгөн балык) жетиштүү (2-3-нускамаларды, “Аш болумдуу азык тартыштыгынын көрсөткүчтөрү жана анын коомдук саламаттыкты сактоодогу маанилүүлүгү” деген 5-тир-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

кемени, ошондой эле “Тамак-аш муктаждыктары” деген 6-тиркемени караңыз)

- Д Эгерде негизги продукт акталган күрүч болсо, тиамин (аневрин, В1 витамини) мисалы: нокот, жаңгак, жумуртка) кошумча булактары жеткиликтүү (2-3-нускамаларды караңыз)
- Д Тамак-аш түркүмү өтө чектелген адамдар үчүн курамында рибофлавин бар азыктар жеткиликтүү (2-3-нускамаларды караңыз)
- Д Цинга (Барлоу оорусу), пеллагра, (астурий) оорусу) рибофлавин (лактофлавин, В2 витамини) тартыштыгы байкалбайт (5-нускаманы жана “Аш болумдуу азык тартыштыгынын көрсөткүчтөрү жана мунун коомдук саламаттыкты сактоодогу маанилүүлүгү” деген 5-тиркемени караңыз)
- Д А витамининин тартыштыгы, темир тартыштыгынан пайда болгон аз кандуулук жана йод тартыштыгы менен шартталган сырчоолук коомдук саламаттыкты сактоого коркунуч туудурбайт (5-нускаманы жана “Аш болумдуу азык тартыштыгынын көрсөткүчтөрү жана мунун коомдук саламаттыкты сактоодогу маанилүүлүгү” деген 5-тиркемени караңыз)

Нускамалар

1. **Азык-түлүктүн жеткиликтүүлүк деңгээлин аныктоо:** Азык-түлүктүн жеткиликтүүлүгү керектөө эсеби же тамак-аштын ар түрдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү сыяктуу талдоо каражаттарынын жардамы менен өлчөнүшү мүмкүн. Кырдаалдын туруктуулук деңгээлин жана калкты азык-түлүк менен камсыздоо жагынан чара көрүү канчалык зарыл экендигин аныктоо үчүн ар түрдүү өзгөрүлмө чоңдуктарды, мунун ичинен азык-коопсуздугу, базардын жеткиликтүүлүгү, тиричилик каражаттары, ошондой эле ден соолук менен тамактануу абалын эске алган усулдарды колдонуу талап кылынышы мүмкүн. (Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну баалоонун 150-беттеги 1-стандартын караңыз).
2. **Тамак-аш муктаждыктары жана рацион мерчемдөө:** Адамдардын тамак-аш муктаждыктарынын төмөндө келтирилген көрсөткүчтөрү тамактануунун жалпы рационун пландоодо калктын ар бир тобу үчүн түзөтүү аркылуу 6-тиркемеде көрсөтүлгөндөй колдонулушу керек:
 - 2,100 килокалория/ киши/күн
 - 10 % – жалпы кубат кунунун белок курамы
 - 17 % – жалпы кубат кунунун май курамы
 - аш болумдуу азыктын жетиштүү керектелиши

Азык-түлүк жалпы рациондору тамак-аш рационун мерчемдөө усулдарын колдонуу менен түзүлүшү мүмкүн (мисалы, НутВал). Азык-түлүк такыр болбогон аймактарга бөлүштүрүлгөн рациондор ошол аймактын азык-түлүк муктаждыктарын толук канааттандырууга тийиш. Жабыр тарткан калк үчүн жеткиликтүү тамак-аш азыктарынын макулдашылган эсеп көрсөткүчтөрүн белгилөө керек (Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактанууну баалоонун 150-беттеги 1-стандартын караңыз). Ошондо

калктын тамак-ашка муктаждыгы менен өзүн азык-түлүк менен камсыздоо мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы айырманы жойгондой кылып жардам мерчемдөө зарыл. Мисалы, эгерде белгиленген аймакта ченемдүү муктаждык 2,100 ккал/киши/күн, ал эми баалоонун негизинде эл өзү 500 ккал/киши/күн камсыздай алгыдай болсо, анда жардам $2100 - 500 = 1,600$ ккал/киши/күн деп эсептелет. Мерчемдөөдө азык-түлүктүн кубат кунунан (калориялуулугунан) тышкары белокторго, майга, витаминдерге жана минералдарга болгон муктаждык эске алынышы керек. Эгерде азык-түлүк рационун рациондун талаптагы кубат кундуулугун толук канааттандыргыдай түзүлсө, ага бардык аш болумдуу азыктар жетиштүү өлчөмдө камтылууга тийиш. Эгерде азык-түлүк рационун талаптагы кубат кундуулугун жарым-жартылай гана канааттандырышы үчүн төмөнкү эки ыкманын бири менен түзүлүшү мүмкүн. Эгерде элге жеткиликтүү башка азык-түлүктөрдүн аш болумдуу курамы белгисиз болсо, анда азык-түлүк рационун кубат кундуулугуна жараша талап кылынуучу аш болумдуу заттардын теңдештирилген жыштыгын камсыздагыдай түзүү керек. Эгерде элге жеткиликтүү башка азык-түлүктөрдүн аш болумдуу курамы белгилүү болсо, анда азык-түлүк рационун жетишпеген аш болумдуу заттарды толуктоо менен түзүү керек. Азык-түлүктүн жалпы рационунун орточо мерчемделген көрсөткүчтөрүндө кош бойлуу жана эмизүүчү аялдардын кошумча муктаждыктары эске алынууга тийиш. Азык-түлүктүн жалпы рационунан наристелер үчүн керектүү азыктар, витаминдештирилген кошундулар жетиштүү санда камтуу зарыл. (160-беттеги Наристени багуунун 2-стандарттын караңыз). Бирдей жабыр тарткан калк жана элдин айрым топтору бирдей азык-түлүк рационун менен адилеттүү камсыздалышы зарыл. Рацион түзүүчүлөр кошуна коомдоштуктарды ар башкача рацион менен камсыздаганда, нааразылык күчөп кетиши ыктымалдыгын аңдап билиши зарыл. Өтө аш болумдуу азыктарды эле көп колдонуу зыяндуу болушу мүмкүн. Рацион мерчемдөө, айрыкча ага абдан аш болумдуу заттарды камтыган азык-түлүктүн бир нече түрү киргизилген болсо, муну эске алуу керек.

3. **Тамак-аштын өтө тартыштыгын жана аш болумдуу азык жетишсиздигин алдын алуу:** Эгерде кызамык, безгек жана мителерден жугуучу илдеттер сыяктуу оорулардын алдын алуу жагынан коомдук саламаттыкты сактоо боюнча тийиштүү чаралар көрүлүп жатса, негизги азык-түлүк көрсөткүчтөрү камсыздалган болсо, кийин калктын тамактануу абалынын начарлап кетишине жол бербеш керек. (312-314-беттердеги Саламаттык сактоодогу эң маанилүү кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөөнүн 1-2 стандарттарын караңыз). Азык-түлүк түрлөрү өтө аз болгон шартта жардамынын азык-түлүк рационун аш болумдуу заттар менен камсыздоо кыйын. Рациондордун аш болумдуу сапатын жогорулатуу жолдор: негизги тамак-аш азыктарын кошумчалар менен байытуу, азык заттары көп кошундуларды рационго киргизүү, жетишпеген заттар курамында бар, жеринде сатылып алына турган азыктарды кошуу жана/же аш болумдуулугу жогору, керектөөгө даяр, липид негизиндеги тамак заттарын же курамында бир нече азык заттары бар витаминдерди (же күкүмдү) кошуу. Бул продуктулар 6-24 же

6-59 айлык балдар же кошбойлуу жана бала эмизген аялдар сыяктуу муктаж адамдарга багытталат. Аш болумдуу заттарга бай жергиликтүү азыктар бар болсо, тамак-аш түркүмүн жаңылоо үчүн көп түрдүү азык-түлүктү камдоого болот, бирок мындайда чыгым менен базарга таасир катышын да эске алуу керек. Аш болумдуу азык тартыштыгынын алдын алууга багытталган башка чараларга бул азыктардын жеткиликтүүлүгүн камсыздоо да кирет. (Азык-түлүк коопсуздугунун жана тамактанууну баалоонун 150-беттеги 1-стандартын жана 204-208-беттердеги Азык-түлүк коопсуздугу – тиричилик каражаттарынын 1-2 стандарттарын караңыз). Азык-түлүктү ташуу, сактоо, кайра иштетүү жана даярдоо учурундагы ыктымал жоготууларды, ошондой эле витаминдердин жана минералдардын түрдүү химиялык формаларынын биологиялык жеткиликтүүлүгүн да эске алуу керек.

4. **Азык-түлүк рациондорунун керектелишин иликтөө:** Негизги көрсөткүчтөр азык-түлүктүн даректүү жеткиликтүүлүгүнө тиешелүү, бирок аш болумдуу заттардын керектелишинин же биологиялык жеткиликтүүлүгүн сан-өлчөм түрүндө чагылдырбайт. Керектелип жаткан аш болумдуу заттардын санын так аныктоо маалымат чогултуу алкагында аткарыла турган кыйын милдет болуп саналат. Бирок ар түрдүү усулдарды колдонуу менен ар башка булактардан алынган маалыматтарга таянып, бул көрсөткүчтү аныктоого болот. Маалымат чогултуунун мындай ыкмаларына төмөнкүлөр кириши мүмкүн: үй чарбаларда азык-түлүктүн бар экендигин жана керектелип жатканын иликтөө; жергиликтүү базардагы азык-түлүктүн бардыгын жана баасын талдоо; азык-түлүктү бөлүштүрүү пландарын жана тийиштүү отчетторду талдоо; жапайы өсүмдүктөрдөн жана жаныбарлардан алынуучу азык-түлүктү баалоо; азык-түлүк коопсуздугуна баа берүү. Азык-түлүктү үй-бүлөлөрдө бөлүштүрүү дайыма эле адилеттүү болбой, бечара адамдар өзгөчө жабыр тартышы ыктымал, бирок бул аспектилерди ченөө адатта мүмкүн эмес. (Азык-түлүк жардамынын, 192-беттеги 5-стандартын караңыз), бул жардамды уюштуруу үчүн азыктарды тандоо жана жабыр тарткан калк менен бул жөнүндө кеңешүү үй чарбаларында азык-түлүктү жакшы бөлүштүрүүгө өбөлгө түзөт (55-беттеги 1-негизги стандарты караңыз).
5. **Улгайган адамдардын кырсыктан айрыкча оор жабыр тартат.** оору-сыркоонун, майыптыктын, психологиялык жабыгуунун, обочолонуунун, үй-бүлөнүн чоңдугунун, сууктун жана жакырчылыктын айынан тамак көп керектелип, тартыш болот. Улгайган адамдар азык-түлүк булактарына (мунун ичинен азык-түлүк жардамын таратуучу жайга) кыйналбай барышы үчүн кам көрүү зарыл. Аларга берилген азык-түлүк оңой бышырылып, жегенге ыңгайлуу болгону оң. Бул азыктар даярдоого жана пайдаланууга оңой, курамында улгайган адамдарга керектүү белок жана аш болумдуу заттар болушу зарыл.
6. **КИВ жуктуруп алган адамдар** бир нече себептерге байланыштуу аз тамактанат да, кооптуу абалга кабылат. Алар табити жоктуктан тамакты аз жейт, жакшы сиңире албайт, ичеги-карын илдеттерине бат чалдыгат, организмде зат алмашуу начар жүрөт, өнөкөт оорулардан кыйналат.

КИВ жуктуруп алгандар тамак-ашты илдеттин кайсы даражага жете күчөгөнүнө жараша керектейт. Алар жакшы тамак менен камсыздалып, СПИДге туруштук берүү үчүн ден соолук мүмкүн болушунча чың болууга тийиш. Тамак-ашы азыктары майдаланып, байытылса, аш болумдуу заттарга же атайын кошундуларга каныктырылган азыктар берилсе, айрым учурларда тамактануу рационун чоңойтулса, КИВге чалдыккан адамдар жакшы тамактана алат. Антиретровирустук дарылоодон өтүп, талаптагыдай тамактанышы, белгиленгендей дарылануу режимин сакташы керек.

7. **Майып адамдар:** Алсыз адамдар кырсыкта жакындарынан жана багып-кароочуларынан айрылып калса, айрыкча оор абалга тушугат. Алар азык-түлүк жагынан басмырлоого дуушар болушу мүмкүн. Бул тобокелдерди азайтуу жана аныктоо үчүн аракеттер азык-түлүктүн табигый жеткиликтүүлүгүнө, тамак-аш жагынан колдоо ыкмаларын өркүндөтүүгө мисалы, кашык, шимирүү үчүн камыш түтүк берүү, же майыптарды үйүнө барып кабар алуу же колдоо программаларын иштеп чыгуу аркылуу алар үчүн азык-түлүк жеткиликтүүлүгүн камсыздоо зарыл. Тамактануудагы кооптуу жагдайларга чайнап жутуудагы (кызыл өңөч же кекирте кысылып калгандагы) кыйынчылык; туура эмес абалда (жатып же жамбаштап отуруп) тамактануу; аз кыймылдагандыктан азыктардан жана күн нурунан кубаттануу мүмкүнчүлүгүнүн азайышы (бул D витамининин жетишсиздигине себеп болот); шал оорулуулардын ич катуудан жабыркашы ыктымалдыгы.
8. **Багып-кароочулар жана алардын карамагындагылар** тамак-аш жагынан кыйынчылыктарга туш келет. Мисалы, алардын азык-түлүккө барууга убактысы аз, себеби алар оорукчанды карайт же өздөрү оорулуу болушу ыктымал; гигиеналык эрежелерди сактоого өтө муктаж; дарылануу же сөөк көмүү чыгымдарынан улам тамак-ашка алмашууга каражат таппашы ыктымал; коомдо жек көрүндү болуп, калкка берилүүчү жардамдан куру калышы мүмкүн. Кооптуу абалдагы адамдарды багып карагандарга колдоо көрсөтүү абдан зарыл. Бул чараларга тамактандыруу, гигиеналык, ден соолук шарттарын түзүү, психологиялык көмөк жана коргоо кирет. Иштеп жаткан социалдык желелерди ушул сферадегү жоопкерчиликти көтөрүшү үчүн калк арасынан тандап алынган адамдарды окутуп-үйрөтүү максатында пайдаланууга болот. (41-беттеги 4-коргоо принцибин караңыз).

Азык-түлүк коопсуздугу – азык-түлүк жардамынын 2-стандарты: Шайкештик жана алгылыктуулук

Берилүүчү тамак-аш азыктары жардам алуучулар үчүн алгылыктуу жана үй чарбаларында сарамжал, жакшы пайдаланууга ылайык.

Негизги иштер: (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Жардам иретинде берилүүчү тамак-аш азыктарынын алгылыктуулугу, белгилүүлүгү жана талапка шайкештиги тууралуу жабыр тарткан калк менен баа берүү жана программаны мерчемдөө учурунда кеңешип,

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

элдин сунуш-пикирлерин программага азык-түлүк тандаганда эске алуу зарыл (1-нускаманы караңыз).

- ▶ Азык-түлүк жардамын бөлүштүрүү убагында калктын азык-түлүк сактоо мүмкүнчүлүгүн, суунун жана күйүүчү майдын жеткиликтүүлүгүн, тамак бышырууга, азыкты сууга жибитүүгө убактысын аныктап билүү керек (2-нускаманы караңыз).
- ▶ Калкка тааныш эмес азык-түлүк таркатылганда, андан тамак бышыруучу адамдарга кантип даярдоо керектиги жөнүндө жергиликтүү тилде түшүндүрүп берүү керек (1-нускаманы караңыз).
- ▶ Эгерде азык тартыла элек дан түрүндө таркатылса, жардам алуучулардын үйүндө майдалап/иштете алаарын же тийиштүү жабдуулары (жаргылчагы, сокусу же башка буюмдары) бар экендигин анык билүү зарыл (3-нускаманы караңыз).
- ▶ Кырсыктан жабыр тарткан адамдардын маданий маанидеги азыктары, мунун ичинен туз, мурч сыяктуу даамдаткычтары бар болушун камсыздоо (4-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Программанын чечимдери текшериле турган бардык адамдардын азык-түлүктөрдү тандоо ишине толук катышуусуна негизделет (1-жана 4-нускамаларды караңыз).
- ▶ Программада суунун, тамак бышырууга керектүү отундун жана азыктарды иштетүүчү жабдуулардын жеткиликтүүлүгү эске алынат (2-3-нускамаларды караңыз).
- ▶ Негизинен суюктук же талкан түрүндөгү сүт же өзүнчө турган товар катары сүт азыктары деген бөлүштүрүү жок (5-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Жакындык жана ылайыктуулук:** Азык баштыгын тандоодо негизги баалуулугу катары аш болумдуулугу каралган учурда товарлар алуучуларга белгилүү болуп, диний, маданий каада-салттарга (алардын ичинде кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдардын жешине тыюу салынбагандарга) туура келиши керек. Азыкты тандоодогу кеңешүүлөргө аялуу адамдар сөзсүз катышуусу зарыл. Эгерде белгисиз азык пайдаланылып жатса, ал жергиликтүү эл үчүн даамдуу болуусу шарт. Баа берүүчү баяндамаларда жана донорлорго жөнөтүлүүчү суроо-талапта азык-түлүктү тандоо (кайсынын кошуу, кайсыны алып салуу) боюнча түшүндүрмөлөрдү берүү керек. Каатчылыктан улам тамак жасоочу каражаттар жеткиликтүү болбой калса, пайдаланууга даяр азык-түлүктөр берилиши керек. (160-беттеги Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруунун 2-негизги стандартын караңыз). Тамак жасоочу каражаттар жок болсо, белгисиз азыктарды гана бергенге туура келет, ошондуктан атайын даярдалган “өзгөчө кырдаалдагы тамак-аш берүү” маселеси каралышы мүмкүн.
2. **Азыктардын сакталышы жана даярдалышы:** Адамдардын азыктарды сактай билүү жөндөмү товарды тандоо мүмкүнчүлүгүн

дагы арттырышы керек. Сууга болгон талаптарды 97-беттеги “Сууну камсыздоо” деген 1-негизги стандарттан караңыз. Азыкты тандоону байытууда, ден соолукка келтирилүүчү коркунучтарды жоюуда жана айлана-сферануу булганышын, отун-күйүүчү майдын ашыкча чогулуусунан пайда болуучу коркунучтардын алдын алууда жардам алуучулар өздөрүнө жетиштүү тамак-аш даярдап алышы үчүн отунга баа берүү зарыл (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз). Негизинен, берилген азыктар узак убакытта бышырууну же көп өлчөмдөгү сууну талап кылбашы керек. Майдаланган дан азыгын бышырууга убакыт жана отун аз сарпталат. Тамак бышыруучу жабдыктар боюнча 197-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 6-негизги стандартын жана 273-274-беттердеги Аш болумдуу эмес азыктардын 3-4-негизги стандарттарын караңыз).

3. **Азыктарды кайра иштетүү:** Тартылбаган дан азыгы көпкө чейин сактаганга жакшы жана жардам алуучулар үчүн абдан баалуу. Үй-чарбасында данды тартып, талкан кылуу салтка айланган жерлерде же жергиликтүү тегирмендер бар жерде тартылбаган дан азыгын бөлүштүрүүгө болот. Коммерциялык негизде тегирменге тартуу ишине атайын каражаттар талап кылынат. Бул протеиндин курамын азайтканы менен, микробдорду, майды жана ачытып жиберүүчү кычкыл ферменттерди жок кылып, сактоо мөөнөттү узартат. Айрыкча жүгөрүнү тартуунун мааниси зор: тартылбаган жүгөрүнүн сакталуу мөөнөтү 6 жумадан 8 жумага чейин гана, ошондуктан аны пайдалануу алдында гана майдалоо керек. Тартылбаган дан азыктарын импорттоо жана бөлүштүрүү боюнча улуттук мыйзамдарды сыйлоо керек. Майдалоо чыгымдарын жардам алуучулар накталай төлөө же ваучердик төлөө жолу менен, кошумча дан азыгын азыраак чыгымдалуучу ыкма же майдалоочу жабдыкты камсыз кылуу жолу менен чечсе болот.
4. **Маданий жактан маанилүү элементтер:** Баа берүү маданий жактан маанилүү специалдарды жана күнүмдүк азык-түлүктүн негизги бөлүгү болгон башка азыктарды (мисалы, даам кошундуларды, чай) таап, ушул элементтердин адамдарга жеткиликтүүлүгүн аныкташы керек. Айрыкча, адамдар узак мөөнөттүү азык рационунга көз каранды болгон жерлерде азык баштыгы ошого ылайыктуу түзүлүшү керек.
5. **Сүт:** Азыктарды жалпы бөлүштүрүүдө же үйдөн кошумча тамактандыруу программасында сүт талканын, суюк сүттү же сүт азыктарын бекер жана максатсыз бөлүштүрбөө керек, анткени алардын башаламан пайдаланылышы олуттуу ден соолук көйгөйүнө алып келиши мүмкүн. Сүт кошулган бардык кийлигишүүлөр IFE боюнча Оперативдүү Көрсөтмөгө, BMСтин Эл аралык Маркетинг Кодексине жана WHАнын акыркы маанилүү резолюцияларына ылайык жүргүзүлүүсү зарыл (159-160-беттердеги Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруунун 1-2-негизги стандарттарды караңыз).

Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү: 3-стандарт. Азык-түлүктүн сапаты менен коопсуздугу

Бөлүштүрүлгөн азык-түлүк сапаттуу жана адамдардын керектөөсүнө туура келет.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулат)

- Жардам алуучу өлкөнүн улуттук стандарттарына жана эл аралык деңгээлде кабыл алынган стандарттарга туура келген азыктарды тандаңыз (1-2-нускамаларды караңыз).
- Азыкты анын мөөнөтү өтүп кете электе же “чейин пайдалануу керек” деген убакытка чейин бөлүштүрүңүз (1-нускаманы караңыз).
- Бөлүштүрүлө турган азыктын сапаты жөнүндө алуучулар менен кеңешип, көтөрүлгөн маселени дароо чечиңиз (3-нускаманы караңыз).
- Азыкты орогонго ылайыктуу, бекем, кармаганга, сактаганга жана бөлүштүргөнгө ыңгайлуу жана айлана-сфераге коркунуч келтирбей турган таңгак (материал) тандаңыз (4-нускаманы караңыз).
- Азык таңгагынын этикеткасын жеткиликтүү тилде жазыңыз; таңгакталган азыкка өндүрүлгөн датасын, булагын, коркунучтуу азыктарга алардын жарамдуулук мөөнөтүн жана аш болумдуу заттардан турган курамын кошо көрсөтүңүз (4-нускаманы караңыз).
- Азыктарды сактоо менеджментиндеги алдыңкы тажрыйбага таянып, ылайыктуу шартта ташып келиңиз жана сактаңыз алардын сапатын дайым текшерип туруңуз (5-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Жардамга муктаждардын бардыгы тең “максатка ылайык” келген азыктарды алышат: коопсуздук боюнча: азык-түлүктөр ден соолукка коркунуч келтирбеши керек; сапат боюнча: азык-түлүктөр сапат шарттарына шайкеш келип, сиңимдүү болушу керек (1-2, 4-нускамаларды караңыз).
- Жардам алуучулардын бардык нааразычылыктарын жана алардын чечилишин эсепке алуучу мониторинг текшерип турат (3-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Азык-түлүктүн сапаты:** Азык-түлүктөр жардам алып жаткан өкмөттүн жана/же БУУнун жана БДҮнүн азык-түлүк маселеси боюнча уюмунун сапат, таңгактоо, этикетка коюу жана “максатка ылайык келген” стандарттарына туура келиши керек. Азык-түлүк дайыма адамдардын пайдалануусуна жарамдуу, ошол эле учурда “максатка ылайык” да болушу зарыл. Эгерде азык-түлүк аны пайдаланууга жарамсыз сапатта болсо, анда ал адамдардын пайдалануусуна жараганы менен, максатка ылайык келбей калат (мисалы, ундун сапаты пайдалануу үчүн коопсуз

болгону менен, аны менен үй шартында нан же башка дан азыктарын жабууга туура келбей калышы мүмкүн. Сапатты текшерүү үчүн үлгүлөр үлгү планына ылайык түшүрүлүп, сатып алуучу агенттиктер тарабынан дайым текшерилип турушу керек. Ошондо туура сапат камсыз болот. Азыктар качан талап кылынбасын, жергиликтүү азыктар болобу же импорттолуп келеби баары бир алар фитосанитардык сертификаттар же башка нускалоочу сертификаттар менен коштолушу керек. Азыктардын үлгүсүн эркин түрдө текшерүү запастагы азыктардан алынышы керек. Дезинфекция ошого ылайык келген азыктарга карата колдонулуп, процедуралар катуу сакталышы керек. Эгерде азыктар көп өлчөмдө болсо же алардын сапаты шек туудуруп, талаш жаратса, анда аларды көз карандысыз текшерүүчүлөр текшериши зарыл. Азыктардын мөөнөтү жана сапаты тууралуу маалыматты ташып келүүчүнүн сертификатынан, сапатты контролдогон нускоочулардын баяндамаларынан, таңгактагы этикеткалардан жана кампа баяндамаларынан алууга болот. Максатка туура келбеген азык-түлүктөрдү этияттык менен алып салуу керек (190-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 4-негизги стандартын, 10-нускаманы караңыз).

2. **Генетикалык өзгөрүүгө кабылган азыктар:** Генетикалык өзгөрүүгө кабылган азыктарды кабыл алууга жана колдонууга байланышкан улуттук эрежелерди түшүнүү менен кабыл алып, аларды сыйлоо керек. Мындай эрежелер азыктарды ташып келүүнү пландоодо эске алынуусу керек.
3. **Даттануулар жана аларга жооп берүүнүн механизми:** Нааразычылыктар азыктардын сапаты менен коопсуздугу боюнча болуп, агенттиктер аларга жооп берүү механизмдерин камсыз кылуусу керек (56-беттеги 1-негизги стандартты, 2-нускаманы караңыз).
4. **Таңгактоо.** Эгерде мүмкүн болсо, кайра өлчөп (мисалы, scooping.....) же кайрадан таңгактап отурбай (мисалы, ылайыктуу таңгак өлчөмү рациондун стандарттарын сактоону камсыз кылат), таңгактоо аркылуу түздөн-түз бөлүштүрүүгө өтүү керек. Азык-түлүк таңгактары аркылуу ар кандай саясий же диний же табиятынан араздашууну жаратуучу кат-кабарларды ташыбоо керек. Ал эми айлана-сфераге келтирилүүчү коркунучтарды таңгакты тандоо жана чыпта же калай сыяктуу бош идиштерди пайдалануу жолу менен азайтса болот. Колдонууга даяр азыктар оромо кагаз менен таңгакталган болсо, азыктын коопсуз сакталышына өзгөчө көзмөл жүргүзүү талап кылынат.
5. **Сакталуучу жерлер кургак жана таза болуп, аба ырайынын ар кандай абалына ылайыктуу корголушу** керек жана химиялык же башка тундурмалар менен тазаланып турушу зарыл. Алар ошондой эле курт-кумурска, чымын-чиркей жана кемирүүчүлөр сыяктуу зыянкеч мителерден сакташы керек (188-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 4-негизги стандартын жана 117-беттеги Коюу таштандыларды тескөөнүн 1-негизги стандартын караңыз).

Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү: 4-стандарт. Ташып келүүчүлөрдү башкаруу тутуму (SCM)

Ыкчам, таза жана адилеттүү тутумдарды колдонгондо, товарлар менен жалпы чыгымдар жакшы жөнгө салынат.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Ишке ашырууга боло турган жергиликтүү мүмкүнчүлүктү пайдалануу менен эффективдүү жана макулдашылган SCM тутумун түзүңүз (1-3-нускамаларды караңыз).
- ▶ Контракттарды баалоодо таза, адилеттүү жана ачык-айкын процедураларды камсыз кылыңыз (1-2, 4-нускамаларды караңыз).
- ▶ Ташып келүүчүлөр жана камсыздоочу кызматтар менен толук кандуу бекем мамиле түзүңүз жана адеп ченемдерин сактаңыз (1-2, 4-5-нускамаларды караңыз).
- ▶ Азыктын сапатына көңүл бөлүп, коопсуздук чараларын көрүү үчүн кызматкерлерди SCM системасынын бардык баскычтарында окутуп, көзөмөлгө алып туруңуз (5-нускаманы караңыз).
- ▶ Жазууга алуу, баяндама жасоо жана финансы системалары сыяктуу ылайыктуу жана татыктуу эсепке алуучу иш-чараларды негиздеңиз (6-8-нускамаларды караңыз).
- ▶ Уурдоо сыяктуу жоготууларды азайтыңыз жана бардык жоготууларды эсептеп чыгыңыз (9-11-нускамаларды караңыз).
- ▶ Төлөм боюнча мыйзамсыз артта калуулар менен кечигүүлөрдү болтурбай, бардык кызыкдар тараптарды ташып келүү каналы иштеп жатканы тууралуу маалыматтар менен такай камсыздап туруу үчүн азык-түлүк каналын көзөмөлдөңүз жана ага мониторинг жүргүзүңүз (12-13-нускамаларды караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Азык-түлүк бөлүштүрүүчү пунктка жеткирилет (1-жана 7-нускамаларды караңыз).
- ▶ Товарларды категориясына карай бөлүштүрүү системасы, запастарды эсепке алуу жана баяндама жасоо системасы кийлигишүүнүн башталышында колдонулат (7-8, 11-13-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жеткирүү ырааттуулугун тескөөнүн (SCM) баалоо баяндамаларында жергиликтүү SCM мүмкүнчүлүктөрү жазылып, жергиликтүү азыктын жарамдуулугу жана жергиликтүү материалдык-техникалык камсыздоо инфраструктурасы көрсөтүлөт (2-3-нускамаларды караңыз).
- ▶ SCMдин баяндамасы буларды көрсөтөт:
 - Келишимдерди баалоо тутумунун таза, адилеттүү жана ачык-айкын иштеши
 - Ташып келүүчүнүн\камсыз кылуучу кызматтын иш-аракетин тескөө жана баяндоонун аныктыгы

- SCMдин окутулган кызматкерлеринин саны жана катышы
- Иш-кагаздарынын толуктугу жана тууралыгы
- Жоготуулар азайтылып, 2 проценттен аз болот жана бардык азыктар эсепке алынат
- Жабдуу тутуму такай талдоого алынып, негизги кызыкдар тараптар азыктарды жабдуу жана ташып келүү каналы тууралуу билип турушат.

Нускамалар

1. **Ташып келүүчүлөрдү башкаруу системасы (SCM)** бул материалдык-техникалык камсыздоого багышталган биргелешкен ыкма. Бул товарды тандоодон башталып, булактарды табуу, сатып алуу, сапатты камсыздоо, таңгактоо, кеме менен жөнөтүү, ташуу, кампада сактоо, жазып алуу менеджменти жана камсыздандырууну өзүнө камтыйт. SCM көптөгөн түрдүү өнөктөштөрдү тартат, ошондуктан иш-аракеттерди координациялоо абдан маанилүү (58-беттеги 2-негизги стандартты караңыз). Менеджмент жана мониторинг практикалары бөлүштүрүүчү пунктка жөнөтүлүүчү товарлардын коопсуздугун камсыздоонун кепилдиги болушу керек. Ошондой болсо да, азыктардын алуучуларга жетүүсүнө гуманитардык агенттиктер дагы жооптуу (192-197-беттердеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 5-6-негизги стандарттарын караңыз).
2. **Жергиликтүү кызматтарды пайдалануу:** Булактарды сырттан издөөдөн мурда, баа берүү иши жергиликтүү потенциалдын жарамдуулугу менен ишенимдүүлүгүнө таянып жүргүзүлүүсү керек. Жергиликтүү булактарды издөө жек көрүүчүлүккө себеп болбошу жана аны күчөтүп жибербеши, жамаатка зыян келтирбеши үчүн кам көрүү зарыл. Кадыр-барктуу жергиликтүү жана аймактык ташуучулар жана жүк сакчылары жергиликтүү эрежелерди, жол-жоболорду жана мүмкүнчүлүктөрдү жакшы билгендиктен, алардын кабыл алып жаткан өлкөнүн мыйзамдарына ылайык келиши оңой болот. Айлана-сферадөгү кагылышуу учурунда кызмат көрсөтүүчүлөрдү катуу көзөмөлдөп туруу керек.
3. **Импортко каршы жергиликтүү булактарды издөө:** Азыктар жергиликтүү булактардан изделсе же сырттан импорттолуп келсе деле, жергиликтүү товарлардын жарамдуулугу жана азык-түлүккө байланышкан жергиликтүү өндүрүш менен базар системасынын кесепеттери жана айлана-сферанын туруктуу өнүгүүсү бааланышы керек (150-беттеги Азык-түлүк коопсуздугун жана тамактанууну баалоо 1-негизги стандартын жана 204-211-беттердеги Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттын 1-3-негизги стандарттарын караңыз). Жергиликтүү же аймактык азыктарды сатып алуу аркылуу базарлар колдоого алынат жана өнүгөт; бул фермерлердин көбүрөөк өндүрүүсүнө түрткү берип, жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө өбөлгө түзүшү мүмкүн. Бир канча уюмдар тартылганда жергиликтүү булактарды издөө ишин колдон келишинче макулдаштырып жүргүзүү керек. Товарлардын башка ички

булактарына иштеп жаткан азык-түлүк программаларындагы же улуттук дан-азык запастарындагы же коммерциялык ташып келүүчүлөрдөн алынган же алар менен алмашылган насыялар же кайра бөлүштүрүүлөр кириши мүмкүн (донордук келишим зарыл болушу мүмкүн).

4. **Бейтараптык:** Үстөмдүк кылуунун жана коррупциянын алдын алуу үчүн келишимдерди адилеттүү жана ачык-айкын түрдө түзүү абдан зарыл. Кызмат көрсөтүүчүлөрдүн аткарган иштери бааланып, тизмелер жаңыланып турушу керек.
5. **Тажрыйба жана окутуу:** *SCM тутумун жайылтуу*, кызматкерлерди окутуп, үйрөтүү үчүн SCMдин тажрыйбалуу колдонуучулары жана программанын менеджерлери тартылышы керек. Маанилүү эксперттик баа берүүнүн өзгөчө түрүнө: контракт менеджменти, жүк ташуу жана кампада сактоо менеджменттери, жазуу менеджменти, маалымат булагынын анализи, маалымат менеджменти, жүк текшерүү жана импорт менеджменти кирет. Окутуп-үйрөтүү ишине ошондой эле өнөктөш уюмдардын жана кызмат көрсөтүүчүлөрдүн кызматкерлери дагы кошулуусу керек. Окутуп-үйрөтүү жергиликтүү тилде жүргүзүлүшү керек.
6. **Азык-түлүк төлөм катары колдонулбайт.** Сактоочу кампалардан жана бөлүштүрүүчү пункттардан ташып чыгаруу сыяктуу материалдык-техникалык иштердин акысын төлөө үчүн азык-түлүктү пайдаланбоо керек. Эгерде нактадай төлөөгө мүмкүнчүлүк болбой, азык-түлүк колдонулуп жатса, анда баштапкы пландалган өлчөм жардам алуучуларга жетип жаткандай кылып, бөлүштүрүүчү пунктка жөнөтүлгөн азыктардын өлчөмүнө шайкеш келтирүү керек.
7. **Баяндама берүү** (материалдык-техникалык камсыздоочу топту жана эл аралык агенттиктерди кошуп). Азык-түлүк донорлорунун көбүнүн баяндама жасоодо өзгөчө талаптары бар жана ташып келүүчүлөрдү башкаруучулар бул талаптарды билиши жана аларга ылайыктуу тутумдарды колдонушу керек. Дароо баяндама жасоо жана ташып келүүдөгү ар кандай кечигүү менен багыттан адашуу ыктымалдыгы утурумдук башкаруу тутумунда эске алынышы керек. Маалымат булагы жана башка SCM баяндамалары ачык-айкын биргелешип колдонулууга тийиш.
8. **Иш кагаздар.** Келишимдердин аткарылышын документтештирүү үчүн жетиштүү иш-кагаздар менен формалар (жолдомолор, запастардын журналы, баяндама формалары ж.б.) товарлар жеткирилип, алар сакталган жана/же жөнөтүлгөн жердеги калктын тилинде таризделиши керек.
9. **Кампада сактоо.** Биргелешип пайдалануу үчүн азык-түлүк сактоого ылайыкталган кампалар жакшы. Жакшы башкаруу кийин келип чыгышы ыктымал коркунучтардын алдын алат. Кампаны тандоодо мурда ал жерде коркунучтуу азыктар сакталганын же сакталбаганын, булгануу коркунучу жок экендигин тактап билүү керек. Карала турган факторлорго коопсуздук, даремет, оңой жеткиликтүүлүк, структуралык бекемдик (шып, дубал, эшиктер менен полдор) жана сел каптоо коркунучунун жоктугу кирет.

10. **Товарлардын жайгашуусу адамдардын колдонуусуна туура келбейт.** Зыяндуу товарлар тажрыйбалуу нускоочулар (мисалы, азык-түлүк коопсуздугу боюнча эксперттер жана коомдук саламаттык лабораториялары) тарабынан текшерилип, алардын адамдардын пайдалануусуна туура келери же келбеси аныкталышы керек. Азык ден соолукка зыяндуу болуп кете электе тезинен аны жайгаштыруу керек. Туура келбеген товарларды жайгаштыруунун ыкмаларына булар кирет: жаныбарлардын азыгы катары сатуу жана бийлик өкүлүнүн уруксаты менен, анын катышуусунда аларды жерге көмүү же өрттөө. Жаныбарларга азык катары пайдаланууда бул максатка ылайык келе тургандыгын тастыктаган сертификат алуу зарыл. Туура келбеген товарлар бардык учурларда тең адамдардын дагы, жаныбарлардын дагы азыгына кайрадан кошулбашы керек. Ал эми алардын жайгашуусу айлана-сферага зыян кылбай, суу ресурстарын дагы булгабашы керек.
11. **Ташып келүү каналы боюнча коркунучтар.** Согуштук чыр-чатак абалы же жалпы коркунучтуу абал түзүлгөндө азыктарды тоноп кетүү же каршылаш тараптардын азыктарды алып коюу коркунучу пайда болот. Мындай учурда ташып келүү жолдорун жана кампаларды көзөмөлгө алуу зарыл. Ташып келүү каналынын бардык баскычында уурдоо мүмкүнчүлүгү бар. Андыктан коркунучту азайтуу үчүн көзөмөл тутуму түзүлүп, бардык кампалар, ыйгарым укуктар, бөлүштүрүүчү пункттар көзөмөлгө алынуусу керек. Жашыруун келишим түзүү коркунучун азайтуу үчүн жоопкерчиликтердин бөлүнүүсүн ичкериден текшерүү тутумдары көпчүлүккө алышы керек. Азыктын мыйзамсыз ташылуусун аныктоо үчүн запастагы азыктарды дайым текшерип туруу абзел. Ташып келүү каналдарынын бүтүндүгүн камсыз кылып, согуштук конфликт учурунда күйүүчү майдын запасын башка нукка буруу мүмкүнчүлүгү сыяктуу коопсуздук чараларын талдап, саясий түрдө көрүү зарыл (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз).
12. **Маалымат булагын иликтөө такай жүргүзүлүшү зарыл.** Булар газ запастардын деңгээли, кызыкдар тараптар ортосундагы күтүлүп жаткан ташып келүүлөр жана бөлүштүрүүлөр боюнча маанилүү маалыматтар кирет. Запастарды текшерүү жана аларды келечектеги өлчөмүн божомолдоо иши ыктымал көйгөйлөр менен жетишсиздиктерди чагылдырып, тийиштүү чечимдер өз убагында кабыл алынышы зарыл. Өнөктөштөр ортосунда маалымат бөлүшүү убактылуу пайдаланууга түрткү берип, конвейердин токтоп калуусунун алдын алат. Эгерде ресурстар талапка жооп бербесе, конвейердин токтоп калуусунун алдын алуу мүмкүн болбой калышы мүмкүн. Андай учурларда азык баштыгындагы азыктардын эң зарылдарын берүү (мисалы, кайсыны сатып алуу керек) аныктоо керек болушу мүмкүн. Кызыкдар тараптар кеңешип, чечим кабыл алат. Алар жалпы рациондун өлчөмүн азайтуу же кабыл алуучулардын баарына жеткиликтүү (табигый жана экономикалык жактан) азыктардын түрлөрүн рациондон азайткан же алып салган оң деп чечиши мүмкүн.
13. **Маалымат менен камсыз кылуу.** Туура эмес түшүнүүлөрдүн алдын алуу үчүн тийиштүү тараптарды маанилүү маалымат менен камсыз

кылуу зарыл. Жергиликтүү жетекчилер менен жардам алуучуларды ташып келинген азыктар тууралуу кабарлап, ачык-айкындуулукту камсыз кылуу үчүн жергиликтүү ЖМКларды, маалымат таратуунун салттуу ыкмаларын жана учурдагы технологияларды (уюлдук телефон аркылуу билдирүү, электрондук почта) пайдаланууну карап көрүү керек.

Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү: 5-стандарт. Максаттуу бөлүштүрүү

Азыктарды максаттуу бөлүштүрүү жолу ыкчам, өз маалында, ачык-айкын жана коопсуз иштөөгө, ошондой эле жергиликтүү шарттарга ылайык келет.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Азык-түлүк алуучуларды ылайыктуу тараптар менен кеңешүү менен, алардын муктаждыгына жараша аныктаңыз (1-2-нускамаларды караңыз).
- ▶ Өнөктөш уюмдар, жергиликтүү топтор жана жардам алуучулар менен кеңешип, азык-түлүктү натыйжалуу жана адилеттүү бөлүштүрүү ыкмаларын ойлоп табыңыз. Бул процесске аялдар, жардамга муктаж адамдын өкүлдөрү, кары жана кыймыл-аракети жай адамдар дагы активдүү катышуусу керек (1-4-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жергиликтүү кызыкдар тараптарга бөлүштүрүү боюнча кеңештерди бериңиз. Ал кеңештер жардам алуучулар үчүн жеткиликтүүлүктү жана коопсуздукту камсыз кылышы керек (5-6-нускамаларды караңыз).
- ▶ Бөлүштүрүү планы жана азыктардын саны менен сапаты боюнча жардам алуучуларды алдын ала кабардар кылыңыз (7-8-нускамаларды караңыз).
- ▶ Азыктарды максаттуу бөлүштүрүүнүн аткарылуусуна баа бериңиз жана ага мониторинг жүргүзүңүз (9-нускамаларды караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Максатты көрсөтүүчү критерий аялуулуктун толук анализине негизделиши керек (1-эрежени караңыз).
- ▶ Максатты көрсөтүүчү механизмдер каатчылыкка кабылган калк менен макулдашылат (1-2-нускамаларды караңыз).
- ▶ Кыймыл-аракети жай адамдар үчүн бөлүштүрүүнүн маанилүү жана альтернативдүү моделдери бар (3-4-нускамаларды караңыз).
- ▶ Жардам алуучулар бөлүштүрүүчү жерге баруу үчүн 10 чакырымдан узак жол жүрбөшү керек, башкача айтканда, төрт сааттан ашык жол жүрбөшү керек (5-эрежени караңыз).
- ▶ Бөлүштүрүү учурунда азыктын рационун так аныктоочу карталар, баннерлер жана/же көрсөтүүчү белгилер болот (7-8-нускамаларды караңыз).

- Мониторинг жана жардам алуучулардын жоопкерчилик механизмдери төмөнкү багытта (9-эрежени караңыз):
 - бөлүштүрүү ыкмалары боюнча кызыкдар тараптардын артыкчылыктары
 - жардам алуучуларга бөлүштүрүү боюнча айтылган маалымат
 - жардам алуучулардын азыктын дүмүрчөгү: учурдагы пландалганга каршы (өз маалында, сан, сапат).

Нускамалар

1. **Максат коюу.** Азык-түлүк ага абдан муктаж болгон адамдарга арналышы керек: башкача айтканда, азык-түлүк маселеси өтө оор турган үй-бүлөлөргө жана ачкалыкка кабылган адамдарга (148-беттеги Аялуулук жана каатчылыкка кабылган элдин мүмкүнчүлүктөрүнүн жана 150-154-беттердеги “Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 1-2-негизги стандарттарын караңыз). Максат коюу кийлигишүүнүн башталгыч эле мезгилин эмес, аны бүтүндөй камтыйт. Тышкы/ (өмүргө коркунуч келтирүүчү) катачылыктар менен ички/ (бүлүндүрүү мүмкүнчүлүгү бар жана чыгашалуу) катачылыктарды туура теңдештирүү кыйын; мындан сырткары, катачылыктарды азайтуу чыгашаларды көбөйтөт. Өтө оор шашылыш учурларда, тышкы катачылыктарга караганда ички катачылыктарга көбүрөөк жол коюлушу мүмкүн. Күтүүсүздөн келген каатчылык учурунда, башкача айтканда, бардык үй-бүлөлөрдүн жоготуулары окшош болгондо же жеткиликтүү эмес болгондуктан максаттуу баа берүү иши аткарылбай калганда топ-тобу менен бөлүштүрүү ылайык келиши мүмкүн. Максат коюу ишине тартылуучу агенттерди тандоо алардын калыстыгына, мүмкүнчүлүгүнө жана жоопкерчилигине негизделиши керек. Максат коюучу агенттерге жергиликтүү аксакалдар, жергиликтүү шайланган жардам берүү комитеттери, жарандык коом уюмдары, жергиликтүү өкмөттүк эмес уюмдар, жергиликтүү өкмөттүк институттар же эл аралык өкмөттүк эмес уюмдар кириши мүмкүн. Агент катары аял кишилерди тандоо иши катуу колдоого алынат. Чыңалуу абалынан чыгып, зыяндуу иштен алыс болуу үчүн максат коюунун жолдору ачык болуп, алар жардам алуучулар тарабынан дагы, албоочулар тарабынан дагы кабыл алынуусу зарыл (57-беттеги 1-негизги стандартты, 57-беттеги 3-нускаманы жана 36-беттеги 2-коргоо принцибин караңыз).
2. **Kammo:** Азык-түлүк алуучу үй-бүлөлөрдү формалдуу каттоо иши мүмкүн болушунча эртерээк жүргүзүлүп, зарылчылыкка жараша жаңыланып турушу керек. Эффективдүү бөлүштүрүү тутумун түзүүдө (элдин саны жана демографиялык көрсөткүчү бөлүштүрүүнү уюштурууга таасир этет), жардам алуучулардын тизмесин, эсепке алуу барагын жана рацион карталарын (эгерде колдонулса) түзүүдө жана өзгөчө муктаждыктары бар адамдарды аныктоодо жардам алуучулар тууралуу маалымат абдан маанилүү. Лагерьлерде каттоо иши көбүнчө талаш жаратат, анткени жер которгон адамдардын өздүгүн тастыктоочу документтери жок болот (42-беттеги 4-коргоо принцибин, 4-5-нускамаларды караңыз). Жергиликтүү бийликтерден алынган тизмелер жана жамаатташ

үй-бүлөлөрдүн тизмелери пайдалуу болушу мүмкүн. Ал эми көз карандысыз баалоо иши алардын адилеттүү жана туура болушуна далил болот. Каттоо процессине жардам берүү үчүн каатчылыкка кабылган аялдарга колдоо көрсөтүү керек. Агенттиктер аялуу адамдар, айрыкча, үйдөн чыга албагандар бөлүштүрүү тизмесинен чыгып калбашына көз салышы керек. Үй-бүлө башчылары каттоодон өткөн учурда, аялдарга өздөрүнүн ысымы менен катталуу укугу берилиши керек: аялдар которууларды үй-бүлөлүк деңгээлде ылайыктуу пайдалануусу мүмкүн. Эгерде каатчылыктын башталгыч баскычында каттоого мүмкүн болбосо, анда каттоо абал турукташаары менен жүргүзүлүшү керек. Бул айрыкча, азыктарды ташып келүү узак убакытты талап кылган учурларда абдан маанилүү. Каттоо процессин туура жүргүзүү үчүн нааразычылыктарга карата чара көрүү механизмдери иштелип чыгышы керек (1-негизги стандартты, 56-57-беттердеги 2- жана 6- нускамаларды караңыз).

3. **“Кургак” рациондор үчүн бөлүштүрүү ыкмалары:** Көптөгөн бөлүштүрүү ыкмалары узак убакыт бою иштелип чыгат. Азыктарды жалпы бөлүштүрүү негизи кургак рациондор формасында болот. Аларды жардам алуучулар өз үйлөрүндө бышырат. Жардам алуучулардын арасында жеке адамдар же үй-бүлөлүк рацион картасын алуучу, үй-бүлө тобунун өкүлү, салттуу лидерлер же жамаат лидерлери болушу мүмкүн. Жер шарттары жардам алуучуну тандоону аныктайт жана шарттардын өзгөрүшүнө жараша жардам алуучулар дагы өзгөрөт. Бөлүштүрүүдө өкүлдөр же лидерлер тарабынан сөзсүз болуучу коркунучтар кылдаттык менен бааланышы керек. Жардам алуучуларды тандоодо иштин көлөмү жана болжолдуу күч колдонуу коркунучтары (үй-бүлөдөгү кемсинтүүчүлүк дагы) каралуусу керек (33-36-беттердеги 1-2- Коргоо Принциптерин караңыз). Бөлүштүрүүнү тездетүүдө азык-түлүк рационунун салмагы жана жардам алуучулардын үйүнө алып баруучу каражаттары каралышы керек. Улгайган жана эмгекке жарамсыз адамдар өздөрүнүн документтерин чогултуусу үчүн өзгөчө иш-чаралар көрүлүшү мүмкүн. Мисалы, башка жамааттын мүчөлөрү жардамдашса болот, бирок жума сайын же эки жумада бир жолу рациондорду камсыз кылуу бир айлык рацион чогултууга караганда жеңилирээк болушу мүмкүн. Аялуу адамдарга жардам кылуу аракети алардын намысына тийбеши керек. Бул КИВ жана ЖИКС менен жашаган көп сандаган эл арасында өзгөчө маселеге айлануусу керек (41-43-беттердеги 4-коргоо принцибин, 1,9-11-нускамаларды караңыз).

4. **“Нымдуу” рациондор үчүн бөлүштүрүү ыкмалары:** Кээ бир артыкчылыктуу учурларда, катуу өзгөчө кырдаалдын башталгыч мезгилинде азык-түлүк бөлүштүрүү бул бышырылган тамак же жегенге даяр тамак болушу мүмкүн. Мындай рациондор мисалы, адамдар көчүп жатканда, өзгөчө коркунучтуу абалда болгондо жана тамакты үйгө алып баруудан улам аны уурдап коюу же мыкаачылык кылуу коркунучу пайда болгондо, кемсинтүүнүн жогорку чеги же салык салуу жаралуу адамдарга оордук келтиргенде, башка жакка көчкөндө адамдар мүлктөрүн (тамак даярдоочу жабдыктарын же отунун) уурдатып ийгенде же тамак жасоого өтө алсыздык кылганда, жергиликтүү лидерлер рациондорду башка

жакка жумшаганда же айлана-сфера маселелери орун алганда (мисалы, күйүүчү отундан баш тартуу аркылуу назик экологиялык сферану коргоо) ылайыктуу болушу мүмкүн. Мектептеги тамак-аш жана билим берүү кызматкерлерине арналган азык-түлүк стимулу өзгөчө кырдаалда бөлүштүрүү механизми катары колдонулушу мүмкүн (Билим берүүнүн минималдык стандарттарын - INEE караңыз).

5. **Бөлүштүрүүчү пункттар жана саякат.** Жардам алуучуларга коопсуз жана ыңгайлуу жерлерде бөлүштүрүүчү пункттар ачылышы керек жана алар агенттиктин логистикалык ыңгайына негизделбеш керек (39-беттеги 3-коргоо принцибин, 6-9-нускамаларды караңыз). Бөлүштүрүүчү пункттарды ачууда жайгашкан жердин колдоо көрсөтүүнүн башка булактарына (иче турган суу, даараткана, медициналык кызматтар, көлөкө, коргонуучу жер, аялдар үчүн коопсуз жерлер) жакын жайгашуусу эске алынышы керек. Бөлүштүрүүчү пункттар аскердик же согуштук көзөмөлдөп-өткөрүүчү пункттардан алыс жайгашуусу зарыл же алардан кыйналбай, коопсуз өтүп туруу боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзүш керек. Бөлүштүрүүнүн тездиги жана бөлүштүрүүчү пункттардын саны жардам алуучулардын бөлүштүрүүчү пунктка жетип келүүсүнө канча убакыт кетерине жана товарларды ташып келүү чыгымдарына ылайыкталышы керек. Жардам алуучулар бөлүштүрүүчү пунктка бир күндүн ичинде келип, кайра кете алгыдай болуусу керек. Ал эми келе албагандар же бөлүнүп калгандар (басууга чамасы келбеген адамдар) үчүн бөлүштүрүүнүн башка жолдору каралышы керек. Басып баруунун орточо ылдамдыгы 5 чакырым/1 саат, бирок шарты катаал аймактарда жана тик ылдый жерлерде кыймыл жай болот. Убакыт өлчөмү адамдын жаш курагына жана басуу деңгээлине жараша өзгөрүп турат. Каатчылык учурунда обочолонуп жана ажырап калган элди бөлүштүрүүнүн жеткиликтүүлүгү тынчсыздандырат. Бөлүштүрүүнү күнүмдүк иштер токтоп калбагандай, бөлүштүрүүчү пункттарга күндүзү келип-кетүүгө мүмкүн болгудай кылып пландоо керек. Ошондо жардам алуучулар корголуп, алар түнү менен жол жүрбөй, бөөдө коркунучтардан алыс болушат (33-беттеги 1-коргоо принцибин караңыз).

6. **Коопсуздук коркунучтарын азайтуу.** Азык-түлүктү бөлүштүрүү иши жолдон чыгуу жана күч колдонуу сыяктуу коопсуздук коркунучтарын жаратышы мүмкүн. Бөлүштүрүү учурунда жагдай абдан курчуп кетиши ыктымал. Аялдар, балдар, кары-картаңдар жана жардамга муктаж адамдар өздөрүнүн укуктук документтерин жоготуп алуу коркунучуна кабылышат. Андыктан бул коркунучтардын баары алдын ала эске алынып, аларды азайтуу чаралары көрүлүшү зарыл. Мисалы, бөлүштүрүүгө тажрыйбалуу кызматкерлер көзөмөлдүк кылып, бөлүштүрүүчү пункттарды жабыркаган эл өзү коргоого алышы керек. Эгерде зарылчылык болсо, жергиликтүү полицияны чакырган оң, бирок алар азыктарды ташып келүүнүн максатына көбүрөөк көңүл бурууга тийиш. Бөлүштүрүүчү пункттардын жайгашуусун жакшылап, дыкат пландоо аркылуу көзөмөлдү күчөтүп, коопсуздук коркунучтарын азайтса болот. Азык-түлүктү бөлүштүрүүгө байланышкан сексуалдык эксплуатация сыяктуу жыныстык кылмыштарга реакция, мониторинг

жасап, алардын алуу үчүн өзгөчө чаралар көрүлүшү зарыл. Буга эркектер менен аялдардын бөлүнүшү дагы кирет. Мисалы, тосмо коюу аркылуу же өзүнчө бөлүштүрүү убактысын сунуштоо, бардык азыкты бөлүштүрүүчү командаларга туура башкаруу жана сексуалдык зомбулук үчүн каралган жаза чаралары туурасында айтып берүү, азыктарды түшүрүүнү, каттоону, бөлүштүрүүнү аял кишинин камкордугуна, текшерүүсүнө берүү (ошондой эле 36-беттеги 5-нускаманы жана 2-коргоо принцибин караңыз).

7. **Маалымат таратуу.** Жардам алуучулар төмөнкү маалыматтар менен кабардар болушу керек:

- Бөлүнө турган азык рационунун түрү жана саны боюнча маалымат. Ошондой эле аларды пландагы ар кандай өзгөрүүлөрдүн себеби тууралуу кабардар кылып туруу зарыл. Рацион жөнүндөгү маалымат бөлүштүрүүчү сайттарда даана көрүнө тургандай жайгаштырылып, окуй албагандар же байланышуу, баарлашуу мүмкүнчүлүгү жок адамдар (мисалы, жергиликтүү тилде жазуу, көркөм сүрөттөө, оозеки айтуу аркылуу) үчүн жеткиликтүү болуусу керек. Ошондо адамдар өздөрүнүн укуктук документтерин билип алышат.
- Бөлүштүрүү планы (күнү, убактысы, орду, мөөнөтү) жана ар кандай өзгөрүүлөр
- Азыктын аш болумдуулук сапаты жана эгерде зарылчылык болсо, азыктын аш болумдуулук баалуулугун коргоо үчүн жардам алуучулар тарабынан өзгөчө көңүл буруу.
- Колдон колго коопсуз өткөрүү жана азыктарды пайдалануу талаптары
- Азыктарды балдар үчүн оптималдуу пайдалануу боюнча өзгөчө маалымат (159-160-беттердеги “Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруу” деген 1-2-негизги стандарттарды караңыз).
- Программа жана нааразычылык процесстери боюнча жардам алуучулардын көбүрөөк маалымат алуусунун ылайыктуу жолдору (57-беттеги 1-негизги стандартты, 4-6-нускамаларды караңыз).

8. **Программадагы өзгөрүүлөр.** Азыктын жетишсиздигинен улам болгон азык баштыгындагы же рациондун деңгээлиндеги өзгөрүүлөр жардам алуучулар менен бирге талкууланышы керек. Талкуу бөлүштүрүүчү комитеттер, жамаат лидерлери жана уюмдардын өкүлдөрү аркылуу жүргүзүлүшү зарыл. Бөлүштүрүүчү комитет адамдарды өзгөрүүлөр, алардын себептери жана нормалдуу рацион качан башталаары туурасында кабардар кылууга тийиш. Төмөнкү варианттар каралышы мүмкүн:

- бардык жардам алуучуларга рационду азайтуу (жеткиликтүү товарлардын тең бөлүгү же азайтылган азык баштыгы)
- аялуу адамдарга “толук” рационду, ал эми жалпы элге “азайтылган” рационду бериңиз
- башка мүмкүнчүлүк болбосо, бөлүштүрүүнү кийинкиге жылдыра туруңуз

Эгерде пландалган рационду бөлүштүрүү мүмкүн болбой калса, анда кийинки бөлүштүрүүдө жетишсиздик оңдолбой кала берет (башкача

айтканда, мурдагы товарлар ылайыктуу болбой калышы мүмкүн).

9. **Мониторинг жана баалоо ташып келүү каналынын** жана колдонуунун бардык деңгээлинде ишке ашырылуусу керек (68-беттеги 5-негизги стандартты караңыз). Бөлүштүрүүчү пункттарда бөлүштүрүү келишимдери жайында экендигин текшериниз (мисалы, каттоо үчүн, коопсуздук үчүн, маалымат таратуу үчүн). Бөлүштүрүү менеджментинин тактыгын жана калыстыгын өлчөө үчүн үй-бүлөлөр чогулткан рациондорду туш келгенин таразага тартып көрүү жана жардам алуучулардан интервью алуу керек. Үй-бүлөлөргө кокусунан барып калуу рациондун пайдалуулугу менен жарамдуулугун аныктоого жардам берип, тандоо критерийине туура келген, бирок азыкты албаган адамдарды табууга да жардам бериши мүмкүн. Мындай кабар алууда ошондой эле кошумча азык алынганын же алынбаганы, кайдан алынганы, эмнеге жана ким тарабынан колдонулуп жатканы дагы аныкталат (мисалы, күч менен алып коюу, өзүнө ыктатуу же эзүү, сексуалдык же башка кысым жасоо). Мониторинг азык ташып келүүлөрдүн жардам алуучулардын коопсуздугуна келтирүүчү зыянын анализдеши керек. Азык-түлүк бөлүштүрүүнүн: айыл-чарба циклинин кесепеттери, айыл-чарба иштери, базар шарттары жана айыл-чарба чыгымдарынын жарамдуулугу сыяктуу кеңири таасирлери дагы бааланышы керек.

Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүү: 6-стандарт.

Азыкты пайдалануу

Үй-бүлөлүк жана жамааттык деңгээлдин экөөндө тең азык-түлүк коопсуз жана ылайык келген жол менен сакталат, даярдалат жана колдонулат.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулат)

- Жардам алуучуларды азык-түлүктү туура эмес колдонуудан жана даярдоодон коргоңуз (1-нускаманы караңыз).
- Азыкты алуучуларга азык-түлүк гигиенасынын маанилүүлүгү тууралуу маалымат таратыңыз жана азыктарды колдонуудагы гигиеналык эрежелерди жакшылап түшүндүрүңүз (1-2-нускамаларды караңыз).
- Бышырылган азыктарды бөлүштүргөндө, аларды коопсуз жерге сактоону, колдонууну, даярдоону жана туура эмес пайдаланганда ден соолукка коркунуч алып келээри тууралуу айтууну кызматкерлерге үйрөтүңүз (1-нускаманы караңыз).
- Бөлүнгөн азыктарды сактоо, даярдоо, бышыруу жана колдонуу, аялуу адамдарга арналган товарлардын ыктымал зыяны жана аларга байланыштуу келип чыгуучу маселелерди чечүү боюнча жардам алуучуларга кеңеш бериңиз (1-2-нускамаларды караңыз).
- Үй-бүлөлөрдү тамак бышырууга ылайыктуу идиштер, отун-суу жана гигиеналык материалдар менен камсыз кылыңыз (1-4-нускамаларды караңыз).

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Тамак жасай албаган же өздөрүн бага албаган адамдарга кам көрүүчүлөрдү таап бериңиз жана зарыл болгон жерлерде аларды тамактандырууну уюштуруңуз (5-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр

(нускамалар менен бирге окулат)

- Д Бөлүнгөн азыктардын ичинен ден соолукка коркунуч келтирген бир дагы учур болгон жок
- Д Жардам алуучуларга азык-түлүк гигиенасы тууралуу маалыматты дагы көбөйтүңүз (1-2-нускамаларды караңыз).
- Д Бардык негизги кызматкерлерге азык-түлүктү колдонууну жана туура эмес колдонуу ден соолукка коркунуч алып келери тууралуу айтууну үйрөтүү керек (1-нускаманы караңыз).
- Д Тамак даярдоого ылайыктуу жана коопсуз материалдар менен жабдыктар үй-бүлө үчүн толук жеткиликтүү болушу керек (3-4-нускамаларды караңыз).
- Д Өзгөчө жардамга муктаж адамдар үчүн аларды толук караган кам көрүүчүлөр керек.

Нускамалар

1. **Азык-түлүк гигиенасы.** Каатчылыктар адамдардын ченемдегидей гигиеналык шартын бузушу мүмкүн. Андыктан азык-түлүк гигиенасын, жергиликтүү шарттарга жана оорунун түрүнө ылайык келген чараларды активдүү колдоо зарылчылыгы келип чыгышы ыктымал. Мисалы, азыкты пайдалануудан мурда кол жууштун маанилүүлүгүнө басым жасоо, сууну булгануудан сактоо жана тумоонун алдын алуучу чараларды көрүү. Үй шартында азыктарды кантип коопсуз сактоо боюнча алуучуларга маалымат берүү зарыл. Ал эми балдарды тамактандыруунун жана тамакты даярдоонун коопсуз ыкмалары жөнүндө үй ресурстарын туура пайдалануу боюнча кам көрүүчүлөрдү маалымат менен камсыздоо керек (91-94-беттердеги Гигиенаны жакшыртуунун 1-2-негизги стандарттарын караңыз). Каатчылыктан жабыркаган элди ысык тамак менен камсыз кылуу үчүн коомдук ашканалар уюштурулган жерде ашкананын жайгашуучу жерин тандоого өзгөчө көңүл буруп, анын жеткиликтүүлүгүн, коопсуздугун, жердин гигиеналык шарттарын, тамакка жана ичүүгө суунун жарамдуулугун жана тамактана турган бош жердин болушун эске алуу керек.
2. **Маалымат булактары.** Маалымат менен бөлүшүп, жардам алуучулардын, айрыкча, аялдардын пикирлерин чогултуу үчүн механизмдер зарыл болот (56-57-беттердеги 1-негизги стандартты, 2-жана 6-нускамаларды караңыз). Азык-түлүк боюнча нускамаларды (нускамаларды) жайылтууда мектептер менен окутуп-үйрөтүүчү мекемелер ылайык келет. Ар кандай байланышты (баарлашууну) талап кылган элдерге жеткиликтүү форматтар же диаграммалар зарыл болушу мүмкүн. (57-беттеги 1-негизги стандартты, 4-нускаманы караңыз).
3. **Отун, ичер суу жана үй чарба буюмдары.** Зарыл болгон учурда

отун камсыздалып же аялдар менен балдардын, отунчулардын (мешке жана отунга, 274-беттеги “Аш болумдуу эмес нерселер” деген 4-негизги стандартты караңыз) коопсуздугуна көзөмөлдүк кылуу менен бак өстүрүү, түшүм жыйноо программасы түзүлүшү керек. Суунун жеткиликтүүлүгү, өлчөмү, сапаты жана мүмкүнчүлүгү боюнча 97-103-беттердеги Сууну камсыздоонун деген 1-3-негизги стандарттарын караңыз). Тамак бышыруучу жана жей турган идиштер жана суу контейнерлери боюнча 273-беттеги Аш болумдуу эмес нерселердин 3-негизги стандартын караңыз).

4. **Азык-түлүктү кайра иштетүү мүмкүнчүлүгүнө жетишүү.** Мисалы, дан азыгынын майдаланган болсо, адамдар өздөрү каалагандай түрдөгү тамак даярдай алат, дагы башка иштерине убактысын үнөмдөйт. Майдалоо сыяктуу азыкты үй шартында кайра иштетүү убакытты үнөмдөп, тамак даярдоого сууну жана отунду аз жумшайт (185-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 2-негизги стандартын, 2-нускаманы караныз).
5. **Өзгөчө муктаждыктар.** Тамактандыруу жагынан жардамга муктаж адамдарга: жаш балдар, улгайган кишилер, эмгекке жарамсыз кишилер жана КИВ менен жашагандар (160-беттеги Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруунун 2-негизги стандартын жана 183-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 1-негизги стандартын, 5-7-нускамаларды караңыз). Көз каранды адамдарды (мисалы, акыл-эс оорулуу ата-энелерди) азык-түлүк менен камсыздап, мүмкүнчүлүгү чектелген кээ бир адамдарды колдоо үчүн жардам берүү программалары же кошумча көмөк зарыл болушу мүмкүн.

4.2. Азык-түлүк коопсуздугу – накталай акча жана ваучерлер түрүндө жардам көрсөтүү

Накталай акча жана ваучерлерди берүү жардам берүүнүн эки формасын билдирет: накталай акча адамдарды акча менен камсыз кылат, ал эми ваучердик жардам азык-түлүк сыяктуу өзгөчөлөнгөн азыктын (товарга негизделген ваучерлер) өлчөмүн же акча баалуулугун (баалуулукка негизделген ваучерлер) сатып алуу үчүн адамдарды купон менен камсыз кылат. Алардын максаты менен планы ар башка болгон учурда, накталай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардам базарга негизделген жолду колдонуп, жардам алуучуларды сатып алуу жөндөмү менен камсыз кылышат. Накталай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардам негизги азык-түлүк жана азыктык эмес муктаждыктарды канааттандыруу үчүн же экономикалык ишмердүүлүктү кайра баштоого адамдарга мүмкүндүк берүүчү активдерди сатып алуу үчүн колдонулат. Шарт коюлбаган (же максатсыз же универсалдуу) накталай гранттардын акчады кандайча пайдалануу керектиги жөнүндө эч кандай шарттары жок, бирок эгерде баалоо ишинде негизги муктаждыктар бар экендиги аныкталса, анда акча ошол муктаждыктарды канааттандырууга жумшалат. Эгерде жашоо үчүн каражат же натыйжалуу ишмердүүлүк муктаждык катары табылса, анда бөлүнгөн на-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

акчалай акча ушул максатта жумшалат. Шарт коюлбаган накталай гранттар өзгөчө кырдаалдын башталышында ылайыктуу болушу мүмкүн. Ал эми шарттуу накталай гранттардын шарты бар: алуучулар накталай акчаны бөтөнчө бир максаттарга жумшоосу зарыл (мисалы, үйдү калыбына келтирүү, жумуш таап берүү, тиричилик каражаттарын түзүү же калыбына келтирүү, ден соолук кызматтарына көрүнүү). Ваучерлер күн мурун аныкталган товарларды (мисалы, азыктар, мал-жаныбарлар, үрөн, шаймандар) же кызматтарды (мисалы, майдалап талкандоо, транспорт, базар, банк күрөөлөрү) жеткиликтүү кылат. Ваучерлер накталай дагы, товардык дагы баалуулукка ээ болушу мүмкүн. Алар алдын ала тандалган дүкөндөрдө, белгиленген соодагерлер же тейлөө кызматтары аркылуу же жарманкелерде колдонулушу мүмкүн.

Ваучердик программалар тийешелүү бөлүмдөгү стандарттар менен байланышта болушу керек. Мисалы, азык-түлүк ваучердик программасы 180-197-беттердеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 1-3-6- стандарттары менен байланышта болуусу керек.

Ылайыктуу ташып келүүнү тандоо мүмкүнчүлүгү (азык-түлүк, накталай же ваучердик) өзгөчө контексттеги анализдөөнү талап кылат. Буга баанын эффективдүүлүгү, экинчи базардагы көйгөйлөр, которуунун (ташып келүүнүн) ийкемдүүлүгү, коопсуздук менен коррупциянын коркунучтары жана максаты кирет.

Азык-түлүк коопсуздугу – накталай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардамдын 1-стандарты: Колдонууда бар товарлар менен кызматтардын жеткиликтүүлүгү

Накталай акчалар менен ваучерлер негизги муктаждыктарга багыттоонун жана жашоо үчүн каражатты камсыздоо, кайра калыбына келтирүү жолдору болуп саналат.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Баа берүү ишине, пландоого, ишке ашырууга, мониторинг жүргүзүүгө жардам алуучуларды, жамаат өкүлдөрүн жана башка кызыкдар тараптарды катыштырып, аларга кеңеш бериңиз (55-61-беттердеги 1,3,6-7-нускамаларды жана 1-3-негизги стандарттарды караңыз).
- Адамдар жергиликтүү базардан өздөрүнө керектүү нерселерди башка которууларга салыштырганда арзан сатып ала алышарын баалап, талдаңыз. Ошондой эле базардагы ташып келүүлөрдү талдаңыз (2-нускаманы караңыз).
- Накталай же ваучердик жолду тандаңыз же болбосо абдан ылайыктуу ташып келүү механизмин жана каатчылыктан жабыркаган элге жана жергиликтүү экономикага пайда алып келүүсүнө негизделген ушул экөөнүн айкалышын талдаңыз (1-3, 5-6-нускамаларды караңыз).
- Мыйзамсыз жолдон адашуу, оор абал, инфляция, колунда жок топ-торго тийүүчү терс таасирлердин коркунучун азайтуу үчүн чараларды

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун минималдык стандарттары көрүңүз. Максаттык тутумдарга өзгөчө кам көрүү зарыл (4-жана 7-нускамаларды караңыз).

- Д Накталай же ваучердик жол жардамдашуунун ылайыктуу жолу бойдон калуудабы же жокпу? Жөнгө салуу зарылбы же жокпу? Буга мониторинг жүргүзүңүз (8-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Көңүл чордонундагы калктын азык-түлүккө болгон негизги муктаждыктары жана башка жашоо үчүн зарыл каражаттары (мисалы, эффективдүү каражаттар, ден соолук, билим, ташып келүү, корголоочу жер, транспорт) бүт бойдон же айрымдары жергиликтүү базарларда канаттандырылат (1-2,8-нускамаларды караңыз).
- Д Накталай же ваучердик жол бардык көңүл чордонундагы калк үчүн, айрыкча, аялдар жана башка бечара адамдар үчүн акча которуунун максатка ылайыктуу формасы болуп саналат (3-8-нускамаларды караңыз).
- Д Которуу коомго чыгашага алып келбейт (4-жана 8-нускамаларды караңыз).
- Д Которуу коркунучтуу абалды жаратпайт (3-4, 8-нускамаларды караңыз).
- Д Жергиликтүү экономика каатчылыктан соң калыбына келтирүү үчүн колдоого алынат (1-2,8-нускамаларды караңыз).

Нускамалар

1. Накталай акча жана ваучер түрүндөгү жардам. Накталай акча жана ваучер

- максатка жетүүнүн алгылыктуу каражаттары. Алардын ылайыктуу же ылайыксыз экендиги жана өзүнчө же натуралдык колдоо сыяктуу башка ресурстар менен биргеликте колдонулушу же колдонулбашы кылдат салыштырган баа берүүдөн көрүнүшү керек. Накталай жана ваучердик жардамдар каатчылыктын түрдүү баскычтарында колдонулушу мүмкүн. Тийешелүү чаралар күтүлүп жаткан жыйынтыкка же жардам алуучулардын негизги муктаждыктарын канааттандырууга же тиричилик каражаттарын кайра калыбына келтирүүгө эле эмес, күтүлүп жаткан жалпы коркунучтардын төмөнкү деңгээлине дагы жараша болот. Накталай акча менен ваучерлер натуралык каражаттарга түрдүүчө колдонууга ыңгайлуу болгондуктан, жардам алуучулардын кадыр-баркын көтөрүп, өздөрүн кыйла эркин сездирет. Накталай акча менен ваучерлер жергиликтүү экономикага да жагымдуу таасир этиши мүмкүн. Бул натыйжалар баа берүү учурунда белгилениши керек. Накталай акча менен ваучерлерди төмөнкүдөй колдонууга болот:
- накталай гранттар – айрым муктаждыктарды канааттандыруу үчүн бир же бир нече төгүм түрүндө берилүүчү шарттуу жана шартсыз накталай которуулар

- товар же баалуулукка негизделген ваучер – барак менен которуу же ваучердин баасына жараша бөтөнчө бир товарга же товарлардын топтомуна алмашылуучу электрондук ваучерлер
- ишке жумшалуучу накталай акча – өзгөчөлөнгөн ишмердиктен улам түшкөн пайда катары накталай акчаны которуу (демейде кол күчүн талап кылган жумуштар).

Пландоо, ишке ашыруу жана мониторинг жүргүзүү иштерине өкмөт, жергиликтүү бийлик, жамааттык түзүмдөр жана өкүлдөр, кооперативдер, бирикмелер, жергиликтүү топтор жана жардам алуучулар сыяктуу кызыкдар тараптар дагы катышуусу керек. Бул маанилүүлүк менен туруктуулукту камсыздоого жардам берет. Пландоо баскычында алдын ала жана негизги кызыкдар тараптардын катышуусунда программаны аяктоо стратегиясын иштеп чыгуу керек.

2. **Жергиликтүү экономика менен базар системасына тийүүчү кесепеттер.** Базарга баа берүүнү жүргүзүүдө өзгөчө абалга чейинки жана андан кийинки абалды, ошондой эле атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жана учурдагы керектөөлөрдү канааттандыруу багытындагы базардын тутумдашуу деңгээлин анализдеп чыгуу зарыл. Мында базарда иштеп жаткан ар кандай субъектилердин иш-милдеттерин, товарларын жана алардын баасын (жашоого каражат табууга байланышкан мүмкүнчүлүктөр, убактылуу турак жайларды куруу үчүн материалдар, азык-түлүк жана коюлган максаттарга жараша башка нерселер), мезгилдүү оош-кыйыштарды жана калктын ар кандай бечара катмары үчүн товарлардын заттык, социалдык, экономикалык жеткиликтүүлүгүн аныктап чыгуу да керек. Базарлар ченемдүү иштеп, жеткиликтүү болгон учурда жана азык-түлүк жана башка негизги товарлар керектүү өлчөмдө жана алгылыктуу баада сатылганда гана накталай акча же ваучер берген оң. Жардам берүүнүн мындай түрү жергиликтүү экономиканын бат жана туруктуу калыбына келүүсүнө түрткү бериши мүмкүн. Базардын жооп катары аракети жергиликтүү деңгээлдеги соода-сатыктын кызышына түрткү берип, катышуучулардын дареметин туура пайдаланууга шарт түзүшү мүмкүн. Накталай акча менен ваучерлерди ылайык келбей турган шарттарда берүү базарлардын өнүгүшүнө терс таасир тийгизип, инфляция сыяктуу кесепеттерге себеп болушу мүмкүн. Накталай акча менен ваучерлерди берүү жергиликтүү экономика менен элге кандай таасир берээрин түшүнүү үчүн базардын абалына байкоо салып туруу зарыл.

3. **Накталай акча жана ваучерлерди берүү жолдору:** Накталай акча менен ваучерлер элге жергиликтүү банктар, дүкөндөр, дүңүнөн сатуучу соодагерлер, акча которуу менен алектенген жергиликтүү компаниялар жана почта аркылуу берилиши мүмкүн. Бул каражаттар түз колго же банктык тейлөө тутуму аркылуу уюлдук байланыш тармагы боюнча берилиши мүмкүн. Демейде банктар бул милдетти туура жана эффективдүү аткарышат, бирок аларга жетүү бечара адамдар үчүн кыйынга турат. Банктар жеткиликтүү болгон учурда уюлдук байланыш тармагы аркылуу банктык тейлөө эң эле коопсуз болушу мүмкүн. Накталай акчаны жана ваучерлерди берүү жолун тандоо үчүн болгон варианттарга

баа берип, жардам алуучулар менен кеңешүү зарыл. Мында төмөнкү факторлорду эске алуу керек: жардам алуучулардын чыгымдарын (банктын комиссиялык жыйымы, жолго кеткен убакыт жана транспортко кеткен чыгым, жардам бөлүштүрүү жайларындагы күтүү убактысы), уюштуруу чыгымдарын (ташып келүүчүнүн баштапкы иштерине кеткен чыгымдар, кызматкерлердин уюштурууга жана башкарууга кеткен убактылуу чыгымдары, транспорт, коопсуздукту камсыздоо, жардам алуучуларды окутуп даярдоо) жана программанын эффективдүүлүгү менен натыйжалуулугун (ишенимдүүлүк, туруктуулук, баяндама берүүчүлүк, тунуктук, мониторинг, ийкемдүүлүк, финансылык көзөмөл, финансылык коопсуздук жана бечара адамдар үчүн жеткиликтүүлүк). Кымбатка турчудай көрүнгөн ыкма, чындыгында жардам берүүнүн эң ылайыктуу жолу болуп чыгышы мүмкүн.

4. **Коркунучтарды эсепке алуу.** Накталай акча жана ваучерлерди берүүгө байланышкан коркунучтар жөнүндө тынчсыздануу демейде мындай болот: накталай акча жана ваучерлерди берүү баалардын көтөрүлүп кетишине алып келиши мүмкүн деген коркунуч болот. Бул жабыркаган элдин жана башка адамдардын сатып алуу мүмкүнчүлүгүн азайтат; накталай акча жана ваучерлерди коомдун кызыкчылыгына каршы келген максаттарда колдонуу (мисалы, спирт ичимдиктерин ичүүдө же чылым чегүүдө кыянаттык кылуу); эркектер менен аялдардын натуралдык формада алуучу каражаттарга салыштырмалуу накталай акчага жетүүдөгү айырмачылыктары. Дагы бир тынчсыздандыруучу маселе – накталай акчаны алып келүүгө тартылган кызматкерлерди жана жабыркаган элди коргоону камсыздоода коркунучтар жаралышы мүмкүн (38-беттеги Коргоону камсыздоонун 1-принцибин караңыз). Ошондой эле накталай акча жардам алуучулардын максаттуу тобун аныктоо жол-жобосун татаалданып, акчаны мыйзамсыз алып алуу же акчаны куралданган топтор менен басып алуу коркунучун күчөтүшү мүмкүн. Натуралдык формада жардам көрсөтүүнүн деле кооптуу жактары бар (224-229-беттердеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 4-5- стандарттарын караңыз). Накталай акча жана ваучерлерге байланышкан коркунучтарды азайтууга болот. Ал үчүн коркунучтарды дыкат анализдеп, уюштуруу ишин жакшы жүргүзүп, татыктуу башкаруу керек. Чечимдер далилдерге негизделген кеңештерге таянып кабыл алынышы керек: бөөдө корко берүүчүлүк программаны пландоого таасир тийгизбеши керек.

5. **Берилүүчү накталай акчанын суммасын жана ваучерлердин баасын аныктоо:** Акчалай жөлөкпүлдүн суммасы жана ваучердин баасы конкреттүү жагдайга жараша аныкталат. Эсеп-кысапты башка уюмдар менен макулдашуу аркылуу жана жабыркаган элдин зарыл муктаждыктарын, жергиликтүү базарлардан сатып алынуучу негизги товарлардын баасын, азыр көрсөтүлүп жаткан же көрсөтүлө турган башка жардамдардын түрлөрүн, кошумча сарптоолорду (мисалы, кыймыл-аракети чектелген адамдарды транспорт менен камсыздоо), төлөмдөрдүн жолун, көлөмүн, тез берилишин, жыл мезгилине карап тандала турган убактысын, программанын жана берилүүчү жардамдын

максаттарын (мисалы, керектөө куржунунун негизинде азык-түлүккө болгон муктаждыкты канааттандырууну же эмгек акынын күндүзгү өлчөмүнүн негизинде жумуш менен камсыздоону) эске алуу менен гана жүргүзүү керек. Баалардын өйдө-ылдый болушу накталай акча жана ваучерлер түрүндө берилүүчү жардамдын эффективдүүлүгүн төмөндөтүп жиберishi мүмкүн. Бюджеттин ийкемдүүлүгү абдан чоң мааниге ээ, анткени бул жөлөкпулдардын өлчөмүн баа түрүндө оңдоп, түздөөгө жана товардык компонентти базарга мониторинг жүргүзүүнүн негизинде кошууга мүмкүндүк берет.

6. **Накталай акча же ваучерлер аркылуу жардам берүүнүн түрүн тандоо.** Акчалай жардам же ваучерлерди берүүнүн тийешелүү түрүн тандоо программанын максаттарына жана жергиликтүү абалга жараша болот. Бир канча жолдорду айкалыштыруу, анын ичинде натуралдык формада жана мезгилдүү өзгөрүүлөрдү эске алуу менен жардам берүү дагы максатка ылайыктуу болушу мүмкүн. Гуманитардык уюмдар жабыркаган калк жардамдын кайсы түрүн өздөрү үчүн ылайыктуу деп эсептээрин кеңешүү аркылуу аныкташы керек (251-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттын 2-стандартын караңыз).
7. **Накталай акча жана ваучерлерди берүү программасынын максаттарын аныктоо:** Натуралдык формада жардам берүү жана кызмат көрсөтүү боюнча программаларды ишке ашырууда дагы оор кыйынчылыктар чыгат. Бирок накталай акча жана ваучерлерди алууга кызыккандар көп болгондуктан, жардам берүү программасынан тигил же бул адамдарды чыгарууга же программага кошууга байланышкан катачылыктарды азайтууга өзгөчө көңүл буруу керек. Программага камтуу тикелей, даректүү түрдө (жабыркаган элге же үй-бүлөлөргө) же кыйыр даректүү түрдө (мисалы, жергиликтүү соодагерлер же тейлөөчүлөр аркылуу) ишке ашырылышы мүмкүн. Коопсуздук жок болгон шарттарда кыйыр даректүү иш жүргүзүүгө болот (38-беттеги Коргоону камсыздоонун 1-принцибин караңыз). Накталай акчаны же ваучерлерди алууда үй-бүлөнүн кайсы мүчөсү катталышы керектигин чечүүгө аял же эркек деп айырмалоо таасир этет (натуралдык формада жардам алуу учурунда да ушундай болот) (229-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 5-стандартын караңыз). Ушул жардам алуучуларды аныктоодо (натуралдык формада жардам алуу учурунда да) кызыкдар тараптар, алардын ичинде материалдык жардам берүүчү мамлекеттик программалар жана акчалай жөлөкпулдарды берүүчү социалдык камсыздоо программалары менен кеңешүү абдан маанилүү.
8. **Накталай акча жана ваучерлер түрүндө жардам берүүгө мониторинг жүргүзүү:** Накталай акча жана ваучер түрүндө жардам берүү программасынын учурунда, ага чейин жана анын аягында мониторинг жүргүзүп жатып жана накталай акча жана ваучер түрүндө жардам берүүнүн базар үчүн түз жана кыйыр кесепеттерин эске алып, баштапкы маалыматты чогултуу зарыл. Базардагы жагдайдын жана абалдын өзгөрүшүнө жооп катары программага өзгөртүү киргизүү зарыл. Негизги товарлардын баасын текшерүү, жергиликтүү экономикага көбүрөөк таасир этүү жана баалардын өйдө-ылдый болушу мониторингде

эске алынышы керек. Берилген накталай акчага же ваучерлерге адамдар эмне сатып алышары негизги маселе болуп саналат. Адамдар накталай акчаны коопсуз алып, коопсуз жумшай алышабы? Акча менен ваучерлер уурдалбайбы? Накталай акча менен ваучерлер кандайча сарпталышына аялдар таасир эте алабы? (80-беттеги 5-негизги стандартты караңыз).

4.3. Азык-түлүк коопсуздугу: тиричилик каражаттары

Элдин тиричилик каражатынын коркунучтуу жагдайларга туруктуулугу жана азык-түлүк камсыздалбай калганда бечара болушу көп учурларда элге жеткиликтүү ресурстарга (же активдерге), ошондой эле өзгөчө кырдаалдардын аларга тийгизер таасирине жараша аныкталат. Бул ресурстарга: финансылык капитал (мисалы, накталай акча, кредиттер, аманаттар), материалдык актив түрүндөгү капитал (үйлөр, машина жабдуулары), табигый капитал (жер, суу), адам капиталы (эмгек, жөндөмдөр), социалдык капитал (социалдык тармактар, ченемдер) жана саясий капитал (таасир, саясат) кирет. Жердин жана каражаттын жеткиликтүүлүгү азык-түлүк өндүрүүчүлөр үчүн абдан маанилүү. Жер болсо, азык-түлүк өндүрүлөт, каражат болсо, айыл чарба иштерин жүргүзүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Жумуштун, базардын жана тейлөөнүн жеткиликтүүлүгү азык-түлүктү камдоо максатында акча иштеп табууга муктаж болгондор үчүн абдан маанилүү. Азык-түлүк коопсуздугун жана келечекте тиричилик каражаттарын камсыздоого керек болгон ресурстарды сактоо, калыбына келтирүү жана андан ары өнүктүрүү иши өзгөчө кырдаалдан жабыркаган эл үчүн баарынан зарыл.

Узакка созулган саясий туруксуздук, коопсуздуктун камсыздалбагандыгы жана чыр-чатак чыгып кетүү коркунучу жан багуу үчүн иштеп жүргөн адамдардын ишин жана алардын базарга жетишин олуттуу чектеп коюшу мүмкүн. Үй-бүлөлөр өздөрүнүн жер участокторун таштап кетүүгө аргасыз болуп калышы ыктымал. Алар үйдөн качкан учурда алардын мүлкүн кетпей калгандар же согушуп жаткандар жок кылышы же тартып алышы мүмкүн. Бул жерде көрсөтүлгөн үч стандарт чийки зат өндүрүүгө, элдин киреше булагын түзүүгө, элди жумуш менен камсыздоого жана элге базарды (товарлар менен кызматтарды) жеткиликтүү кылууга тийешелүү.

Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттын 1-Стандарты: Чийки затты (сырье) өндүрүү

Чийки затты өндүрүүнүн механизмдери корголгон жана аларга колдоо көрсөтүлөт.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Чийки зат өндүрүүнү колдоого, тиричилик каражаттарын баалоону, абалды анализдөөнү, өндүрүүчү тутумдардын (келип жаткан зарыл ресурстардын, кызматтардын жана базардагы суроо-талаптын жана

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

алардын жеткиликтүүлүгүнүн да) иштеп турушун камсыздоого багытталган чараларды негиздөө (1-нускаманы караңыз).

- Д Жаңы технологияларды алардын жергиликтүү өндүрүүчү тутумдарга тийгизүүчү кесепеттерин түшүнгөн жана азык өндүрүүчүлөр менен жергиликтүү колдонуучулар кабыл ала турган жерлерге гана киргизүү (2-нускаманы караңыз).
- Д Өндүрүүчүлөргө тийешелүү стратегияларды иштеп чыгуу жана өз өндүрүшүн ийкемдүү башкарып, коркунучтарды азайтуу мүмкүнчүлүгүн берүү максатында бир катар ресурстарды сатып алуу үчүн өндүрүш ресурстарын же накталай акча берүү (3-нускаманы караңыз).
- Д Керектүү ресурстарды өз убагында жеткирип берүү жана алардын жергиликтүү эл үчүн жарамдуулугун, сапаттын тийешелүү талаптарына шайкештигин камсыздоо (4-5-нускамаларды караңыз).
- Д Бечаралыкты күчөтүп жибербөө жана коркунучту жогорулатпоо үчүн ресурстар менен кызмат көрсөтүүлөрдү этияттап киргизүү. Мисалы, жетишсиз болуп жаткан табигый ресурстар үчүн атаандаштык күрөш күч алып кетсе жана учурдагы социалдык тармактарга зыян келтирилсе, коркунуч туулушу мүмкүн (6-нускаманы караңыз).
- Д Мүмкүнчүлүк жана максатка ылайык болгон учурда азык-түлүктү өндүрүүчүлөрдү өндүрүштү башкаруунун эффективдүү жолдоруна окутуп, үйрөтүү (1-2-, 5-6-нускамаларды караңыз).
- Д Ресурстар менен кызматтарды мүмкүнчүлүккө жараша жеринде сатып алуу. Артыкчылык: мындай практика жергиликтүү өндүрүүчүлөр, базарлар жана колдонуучулар үчүн терс кесепеттерди алып келген учурларды кошпогондо (7-нускаманы караңыз).
- Д Келип жаткан өндүрүш ресурстары жардам алуучулар тарабынан туура пайдаланылып жатканын аныктоо үчүн такай мониторинг жүргүзүү (8-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Керектөөлөрү аныкталган бардык үй-бүлөлөр үчүн өзгөчө кырдаалдан кийинки деңгээлде чийки затты өндүрүүнү жандандырууга жана коргоого керектүү болгон ресурстар (алар негиздүү болгондо жана айыл чарба иштеринин календардык графигине ылайык келген учурда) жеткиликтүү (1-6-нускамаларды караңыз).
- Д Эгерде муну конкреттүү операциялык шарттарда ишке ашырууга болот деп эсептесе (же аныктаса), анда бардык максаттуу үй-бүлөлөргө накталай акча же ваучерлер берилет. Алар талап кылынган ресурстардын базар баасынын эквиваленти болуп саналат жана үй-бүлөлөргө тиричилик каражаттарын камсыздоонун вариантын тандоо мүмкүнчүлүгүн берет (3,5 жана 7-нускамаларды караңыз).

Нускамалар

1. **Чийки зат өндүрүүнүн эффективдүүлүгү.** Азык-түлүк өндүрүүнүн эффективдүүлүгүн камсыздоо үчүн анын ийгиликтүү өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк түзүп берүү зарыл (адабият жана кошумча материалдардын

тизмесинен үй жаныбарларын сактоо боюнча өзгөчө кырдаалда жардам көрсөтүүнүн стандартын жана Жетектөөчү принциптерди караңыз). Буга төмөнкү факторлор түрткү берет:

- жетиштүү табигый ресурстардын (иштетилүүчү жер, жайыттар, суу, дарыя, көлдөр, жээк суулар жана башкалар) жеткиликтүүлүгү. Айрыкча, шаарга жакын жайгашкан аймактардагы чет-жакадагы жерлерди, балык запастарын ашыкча пайдалануудан, дарыялардын бузулуусунан улам экологиялык тең салмактуулуктун бузулушуна жол берилбеши керек.
- эл оорудан катуу жабыркаган аймактарда же билим берүү менен окутуу калктын кайсы бир катмарына жетишсиз болгон жерлерде чектелиши ыктымал квалификациялар менен мүмкүнчүлүктөрдүн деңгээли.
- эмгек ресурстары менен өндүрүштүн учурдагы практикасынын катышы, ошондой эле негизги айыл чарба ишмердигинин жана суу организмдерин (акваөсүмдүк) өндүрүп-өстүрүү жаатындагы чарба иштеринин убактылуу мезгилдери.
- айыл чарба жана акваөсүмдүк продукцияларын өндүрүүгө зарыл болгон ресурстардын бардыгы жана жеткиликтүүлүгү.

Өзгөчө кырдаал мезгилинен кийинки өндүрүштүн деңгээли канааттандыраарлык эмес болушу мүмкүн, ошондуктан аны кайра калыбына келтирүү аракети “артык кылам деп тыртык кылба” принцибине каршы келип калышы мүмкүн (38-беттеги Коргоону камсыздоонун 1-принцибин караңыз).

2. **Технологиялардын өнүгүшү:** “Жаңы” технологияларга айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жакшыртылган сорттору же үйдөгү мал-жаныбарлардын же балыктардын асылданылган тукумдары, жаңы айыл чарба шаймандары менен жер семирткичтери, ошондой эле башкаруунун алдыңкы ыкмалары кириши мүмкүн. Азык-түлүктү өндүрүү ишмердүүлүгү мүмкүнчүлүккө жараша учурдагы жергиликтүү каада-салттарга ылайык жана аларды колдоо максатында жүргүзүлүшү жана өнүгүүнүн улуттук пландарына жакын болушу керек. Жаңы технологиялар өзгөчө кырдаалдан кийин бир гана шартта: эгерде алар ушул жерде мурда колдонулган болсо жана жардам алуучулар үчүн ылайыктуу болуп эсептелсе - колдонулушу керек. Жаңы технологиялар жергиликтүү адамдар менен жакшылап кеңешүү, маалымат берүү, аларды окутуу жана башка тийешелүү колдоолорду көрсөтүү аркылуу киргизилиши керек. Үзгүлтүксүз колдоо көрсөтүүнү, жаңы технологияларды келечекте дагы жеткиликтүү кылууну жана эң негизгиси, коммерциялык жөндөмдүүлүктү камсыздоо үчүн мүмкүнчүлүккө жараша бул ишти жардам жана кредит берүүчү жеке жана мамлекеттик уюмдар, ресурстарды алып келүүчүлөр менен дагы макулдаштыруу керек.
3. **Тандоонун кеңейиши:** Өндүрүүчүлөрдү колдоонун мисалдары - накталай акча жана кредит берүү же өндүрүштүн кошумча каражаттары, фермерлерге ваучерлерди берүү аркылуу үрөн жана үй мал-жаныбарларынын жарманкесин уюштуруу чаралары. Ваучерлер фермерлерге үрөндүн жана үй мал-жаныбарларынын керектүү сорттору

менен түрлөрүн өз алдынча тандоо мүмкүнчүлүгүн берет. Өндүрүшкө колдоо көрсөтүүдө азык камдоодогу ыктымал кесепеттер эске алынышы керек (өз өндүрүшүнүн эсебинен же ошол өндүрүштөн түшүүчү накталай каражаттардын эсебинен аш болумдуу заттарга бай азык-түлүктөрдүн жеткиликтүүлүгүн кошуп). Кургакчылык өкүм сүргөн мезгилде үйдөгү мал-жаныбарларга тоют камдап берүү малчылар үчүн жөн эле азык-түлүктү бөлүп берүүгө караганда абдан пайдалуу болушу мүмкүн. Өндүрүш ресурстарынын жеткиликтүүлүгүн камсыздоо максатында үй-бүлөлөргө накталай акча таратуу мүмкүнчүлүгүн жергиликтүү деңгээлде товарлардын бар экендигине, базарлардын жеткиликтүүлүгүнө жана жардам берүүнүн коопсуз, ылайыктуу келген механизмдерине таянып баалоо керек.

4. **Өз учурунда жана шайкеш камсыздоо:** Өндүрүш ресурстарына, мисалы, үрөн, эмгек шайманы, жер семирткичтер, үйдөгү мал-жаныбарлар, балыкчылык менен мергенчиликке керектүү буюмдар, насыялар менен кредиттер, базар маалыматы жана транспорт каражаттары кириши мүмкүн. Ресурстарды натуралдык түрдө берүүдөн башка жол – ресурстарды өздөрү каалагандай сатып алышы үчүн элге накталай акча же ваучерлерди берүү. Айыл чарба ресурстарын берүү жана ветеринардык кызматтарды көрсөтүү тийешелүү мезгилдерге дал келиши керек. Мисалы, үрөн жана эмгек шаймандары үрөн себүүнүн алдында берилиши керек. Куракчылык мезгилинде үйдөгү мал-жаныбарларды шашылыш сатуу же союп салуу иши малдар ооруп калганга чейин жүргүзүлүшү керек. Ал эми малдардын санын толуктоо иши калыбына келүү камсыз кылынганда, мисалы, жамгырлуу мезгил башталгандан кийин жүргүзүлүшү керек.
5. **Үрөн:** Түшүмдүн сапатын аныктоодо жеке өздөрүнүн критерийлерин колдонууга фермерлерге мүмкүнчүлүк берүү үчүн жергиликтүү деңгээлде колдонулуп жаткан өсүмдүктөр менен сорттордун уругуна артыкчылык берүү керек. Келерки мезгилге эң алгылыктуу өсүмдүктөрдү өстүрүүнү сунуштоо зарыл. Уруктардын конкреттүү сортторун тандоо иши фермерлер жана айыл чарба жаатындагы жергиликтүү адистер тарабынан жактырылышы керек. Минимум катары, үрөндөр жергиликтүү агроэкологиялык талаптарга жана жергиликтүү фермерлердин чарба иштетүү шарттарына туура келип, ооруларга туруштук бериши керек жана климаттын өзгөрүшүнө байланышкан алдыдагы болжолдуу көрүнүштөрдү (мисалы, сел каптоо, кургакчылык, деңиз деңгээлинин көтөрүлүүсү) эске алуу менен тандалышы керек. Башка жерлердеги үрөндөр тийешелүү сертификаттардан жана текшерүүдөн өтүп, алардын жергиликтүү шарттарга туура келүүсү аныкталышы керек. Фермерлерди үрөн менен камсыздоо жаатындагы каалаган кийлигишүүлөрдү ишке ашырууда ар түрдүү өсүмдүктөрдүн жана сорттордун жеткиликтүүлүгү камсыздалышы керек. Анткени фермерлер чарбаларын жүргүзүүнүн жергиликтүү тутумуна көбүрөөк туура келген стратегияны тандоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Гибриддер фермерлердин аларды өстүрүүдө тажрыйбасы бар болгон учурларда гана пайдалуу болушу

мүмкүн. Муну жергиликтүү эл менен кеңешкенден кийин гана аныктоого болот. Эгерде уруктар бекер берилип, фермерлер жүгөрү өстүрсө, анда фермерлер жергиликтүү сорттогу гибриддердин уругун жактырышы мүмкүн. Ошондо алар үчүн акча төлөө керек болот. Гибриддердин уругун таратууда мамлекеттик саясатта аныкталган ченемдерди сактоо зарыл. Жергиликтүү бийликтердин уруксатын албай туруп, генетикалык жактан өзгөртүлгөн уруктарды бөлүштүрүүгө болбойт. Мындай учурда берилүүчү жардам генетикалык жактан өзгөртүлгөн уруктарды камтый тургандыгын фермерлер дагы билиши керек.

6. **Айыл жериндеги жашоо үчүн каражат булактарына таасир этүү:** Негизги табигый ресурстар жетишсиз болгон учурда же калктын белгилүү бир тобуна чарбачылыктын ушул түрү жеткиликсиз (мисалы, дыйкандардын жери жок) болсо азык-түлүк үчүн чийки зат өндүрүү жарамдуу болбой калышы мүмкүн (эгерде өзгөчө кырдаал жаралганга чейин өндүрүштүн төмөндөшү байкалган болсо, анда алыскы келечекте дагы жарамдуу болбой калышы мүмкүн). Эгерде жергиликтүү табигый ресурстарды өтө интенсивдүү (же башкача уюшулган) колдонуу талап кылынса, анда азык-түлүк үчүн чийки зат өндүрүүнү колдоо чаралары ийгиликсиз болуп калышы мүмкүн. Бул жергиликтүү элдин ынтымагына доо келтирип, суунун жана башка маанилүү нерселердин тартыштыгына себеп болушу ыктымал. Ресурстарды натуралдык форма же бир жолку төлөө, кредит түрүндө берүүдө этияттыкты сактоо керек. Анткени, бул кийлигишүүлөр коопсуздукту камсыздоого байланышкан коркунучтарды күчөтүп, чыр-чатактардын чыгышына алып келиши мүмкүн (251-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттын 2-стандартын жана 240-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – накталай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардамдын 1-стандартын караңыз). Мындан тышкары, ресурстарды бекер берүү – социалдык жардамды берүүнүн жана кайра бөлүштүрүүнүн салттуу усулдарынын теңдештигин бузуп жиберилиши, ошол эле учурда жеке секторду бизнестен четтетип, келечекте ресурстардын жеткиликтүүлүгүн азайтып ийиши ыктымал.
7. **Ресурстарды жеринде сатып алуу:** Тамак-ашка керектүү азыктарды өндүрүү үчүн ресурстар менен кызматтарды сатып алуу (мисалы, ветеринардык кызмат көрсөтүү жана үрөндөр) мүмкүнчүлүккө жараша жергиликтүү мыйзамдуу жана текшерилүүчү ташып келүү тутуму аркылуу жүзөгө ашырылышы керек. Жергиликтүү жеке секторду колдоо үчүн чийки затты өндүрүүчүлөр менен ташып келүүчүлөрдүн ортосунда түз байланыш түзүү жолу менен накталай акча же ваучер берүү сыяктуу механизмдерди колдонуу керек. Жергиликтүү деңгээлде сатып алууларды жүргүзүүнү колдоонун ушундай системаларын уюштурууда тийешелүү ресурстардын бар экендигин жана ташып келүүчүлөрдүн ташууну көбөйтүү мүмкүнчүлүгүн эске алуу зарыл. Мында инфляция коркунучун (мисалы, жетишсиз товарларга карата баанын көтөрүлүшүнүн натыйжасын) жана ресурстардын сапатын дагы эске алуу керек. Импорттук ресурстарды алардын ордуна пайдаланууга ылайыктуу нерселер жок болгон учурда гана сырттан түз ташып келүүгө болот.

8. Колдонууга мониторинг жүргүзүү: Азык-түлүк өндүрүүнүн, иштетүүнүн жана бөлүштүрүүнүн жыйынтыктарына байланышкан көрсөткүчтөрдү төмөнкүдөй кылып аныктап алууга болот: эгиле турган аянт, бир гектар жерге себиле турган үрөндүн өлчөмү, түшүм жана үйдөгү мал-жаныбарлардын тукумунун саны. Өндүрүүчүлөр аларга берилген ресурстарды кандайча иштетип жатышкандыгын, башкача айтканда, кайсыл үрөндөр себилгендигин, кандай шаймандар, жер семирткичтер, мергенчилик жана балыкчылык буюмдары колдонулгандыгын жана ресурстарды сатып алууга берилген накталай акча кантип сарпталганын аныктоо абдан маанилүү. Ошондой эле берилип жаткан ресурстардын дагы сапатын текшерүү зарыл. Алар өндүрүүчүлөр үчүн ылайыктуу жана жагымдуу болушу керек. Мындан тышкары, бул долбоор үй-бүлөлөрдүн азык-түлүк менен камсыз болуусуна (мисалы, үй-бүлөлөрдөгү азык-түлүк запастары, колдонулуп жаткан азыктардын саны жана сапаты, сатылган (же алмашылган) же таратып берилген азык-түлүктүн өлчөмү) кандай таасир берерин эске алуу маанилүү. Долбоор азык-түлүктүн конкреттүү түрүн өндүрүүнү көбөйтүүгө багышталган учурларда (мисалы, эт же балык же белокторду көп камтыган жашылча-жемиштер) бул продуктулар үй-бүлөлөрдө кандайча колдонуларын анализдеп чыгуу зарыл.

Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттын 2-стандарты: Киреше жана жумуштуулук

Киреше менен жумуштуулук жашоо үчүн каражатты камсыз кылуучу жана ишке ашуучу стратегия катары эсептелген учурларда, элдин тийешелүү кирешелерди алуу мүмкүнчүлүктөрү тең бирдей болот.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- ▶ Базарга баа берүүнүн жана үй-бүлөлөрдөгү мүмкүнчүлүктөрдү биргелешип тийешелүү анализдөөнүн негизинде элдин кирешесин түзүү боюнча иш-чараларга карата чечим кабыл алуу керек (1-2-нускамаларды караңыз).
- ▶ Төлөөнүн түрүн (накталай акча, ваучерлер, азык-түлүк же бул үчөөнүн айкалышуусу) жергиликтүү мүмкүнчүлүктөрдү, кечиктирилгис керектөөлөрдү, базар системаларын жана жабыркаган элдин калоосун дыкат анализдөөнүн негизинде тандоо керек (3-нускаманы караңыз).
- ▶ Төлөө деңгээлин керектөөлөрдүн, тиричилик каражаттарын калыбына келтирүү боюнча максаттардын жана эмгек акынын жергиликтүү өлчөмүнүн негизинде аныктоо керек (4-нускаманы караңыз).
- ▶ Жумуштун коопсуз, ылайыктуу шарттарын камсыздоо боюнча чаралар көрүлө тургандыгына кам көрүшүңүз керек (5-нускаманы караңыз).
- ▶ Накталай акчадын ири суммасы кошулганда, уурдоону жана/же коркунуч жаралуусун болтурбоого багышталган чараларды көрүү керек (6-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

1. Максаттык программа камтыган бардык адамдар алектенген ишинен киреше алышат. Бул алардын негизги жана жашоо үчүн каражатка байланышкан башка керектөөлөрүн канааттандырууга түрткү болот.
2. Элге жумуш менен алектенүү мүмкүнчүлүгүн түзүп берүүчү жардам көрсөтүү программалары эркектер менен аялдарга тең жеткиликтүү жана алардын жергиликтүү базар үчүн терс кесепети жок. Алар ошондой эле тиричилик каражаттарын камсыздоого байланышкан демейдеги ишмердикке дагы терс таасир тийгизбейт (7-нускаманы караңыз).
3. Аткарган жумуш үчүн алынуучу акы үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн азык-түлүк коопсуздугун бирдей деңгээлде камсыздоого өбөлгө түзөрүн эл билет жана түшүнөт (8-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Демилгелердин орундуулугу.** Кандай чараларды көрүү керектигин аныктоодо жана негиздөөдө эң оболу базарга анализ жүргүзүү зарыл. Базарларга жана экономикалык тутумдарга анализ жүргүзүүнүн азыркы усулдарын пайдалануу керек (адабияттардын жана кошумча материалдардын тизмесинен базарларга арналган бөлүмдү караңыз). Долбоорду иштеп чыгып, тийешелүү иш-чараларды аныктоодо жергиликтүү адам ресурстарын максималдуу түрдө пайдалануу керек. Калктын белгилүү бир тобу үчүн (кош бойлуу аялдар, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жана улгайган адамдар) альтернативдүү варианттарды ушул максаттуу топтор менен талкуулоо зарыл. Орун которгон элдин (качкындар же өлкө ичинде орун которгон адамдар) саны көп болгон учурда, орун которгон адамдарга дагы, жергиликтүү элге дагы ишке орношуу мүмкүнчүлүгүн түзүп берүү керек. Ишти жүргүзүүчү жерди аныктоодо куралдуу кол салуу коркунучтары, коопсуздукту камсыздоодогу коркунучтар (мина коюлган талаалар) жана экологиялык коркунуч жаратуучу аймактар (мисалы, грунт басылуусу мүмкүн болгон же сел жүргөндө алдында калуучу же тик ылдыйыштарда орун алган булганган же жугуштуу жерлер) бар экендигин көңүлгө алуу керек (38-43-беттердеги Коргоону камсыздоонун 1-3-принциптерин караңыз).
2. **Катышууга мүмкүнчүлүгү чектелген үй-бүлөлөргө киреше алуу жаатында берилүүчү жардам:** Көптөгөн үй-бүлөлөр жумуш менен камсыздоочу жана элге киреше алып келүүчү программаларды пайдалана алышат, бирок өзгөчө кырдаалдын кесепеттери алардын кээ бирлерине ушундай жагымдуу мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланууга тоскоолдук кылышы мүмкүн; алардын кээ бирлери киреше иштеп табуу мезгилин өтө көп убакыт күтүп калышы мүмкүн. Андай үй-бүлөлөр үчүн сактык чараларын да эске алып коюу керек. Мисалы, шарттар менен чектелбеген накталай акча же ваучерлерди берүү. Ошол эле учурда аларды социалдык камсыздоонун учурдагы тутумдарына киргизүү же зарыл болгон жерлерде жаңы “сактануу түйүндөрүн” ачууга көмөк көрсөтүү планы да бирге берилиши керек.

3. **Сый акы:** **Эмгек акысы накталай акча же продукт**, же экөөнүн айкалышкан формасында төлөнүшү мүмкүн; сыйлоонун максаты – үй-бүлөлөргө өздөрүнүн керектөөлөрүн канааттандыруусуна жардам берүү. Коомдук иштер үчүн сыйлоо стимул көрсөтүү формасында болушу мүмкүн. Бул адамдардын өздөрүнө түз пайда алуу үчүн иштөөсүнө жардам берет. Элдин сатып алуу муктаждыгын жана накталай каражаттарды бөлүштүрүүнүн же продукттардын башка негизги керектөөлөргө тийүүчү таасирин эске алуу зарыл (мектептерге баруу, медициналык тейлөөгө жеткиликтүүлүк, социалдык милдеттенмелер). Сыйлоонун түрүн жана көлөмүн ар бир конкреттүү учурда, жогоруда айтылган факторлорду, акча каражаттарын, азык-түлүктү, ошондой эле жергиликтүү эмгек базарына таасир этүүсүн эске алуу менен аныктоо керек.
4. **Төлөмдөр:** Сыйлоонун өлчөмүн орнотуу үчүн кабыл алынган универсалдуу эрежелер жок. Бирок эмгекти натуралдык жол менен төлөөдө жана ресурстарды берүүдө жергиликтүү базарлардагы кайра сатылуучу бааны (мисалы, продуктулар) көңүлгө алуу зарыл. Программаларга катышкандыгы үчүн алынып жаткан белгилүү бир адамдардын таза кирешеси бул учурда алар башка нерсе менен алектенгендегиден кыйла жогору болушу керек. Бул “жумуш үчүн азык-түлүк” жана “жумуш үчүн накталай акча” схемаларына, ошондой эле кредиттик схемаларга, бизнес ачууга жана башка ушул сыяктуу нерселерге тийешелүү. Киреше алуу үчүн ачылып жаткан мүмкүнчүлүктөр учурдагы булактарды өздөрү менен алмаштырбастан, киреше булагын кеңейтиши керек. Эмгек үчүн сый акы жергиликтүү эмгек базарларына терс таасир тийгизбеши керек. Мисалы, эмгек акынын өлчөмүнө инфляция жаратуу же эмгек ресурстарын жумуштуулуктун башка тармактарынан алагды кылып алып келүү же негизги коомдук кызматтарга зыян келтирүү аркылуу.
5. **Иштеген жердеги коркунучтар:** Иштеген жердеги коркунучтарды азайтуу боюнча практикалык чаралар – коркунучтуу абалдарга кабылбоого жардам берүүчү түшүндүрүү иштери, биринчи жардамдын жолдору жана каражаттары, коргоочу кийим. Ушул эле чаралар АИВ менен жабыркоо коркунучун дагы азайтуусу керек. Иштеген жерге баруудагы күчөтүлгөн коопсуздук жолдору: ишке баруунун коопсуз каттамын уюштуруу, бул каттамдардын жолун жарык кылууну камсыздоо, кол чырак (фонарь) берүү, эрте эскертүү системаларын колдонуу (коңгуроо, ышкырык, радио жана башка каражаттарды колдонуу аркылуу) сыяктуу чараларды, ошондой эле топ-топ болуп жүрүү, караңгы киргенден кийин жүрүүдөн баш тартуу сыяктуу коопсуздук эрежелерин өзүнө камтыйт. Аялдарга, кыздарга жана сексуалдык зомбулук коркунучуна кабылышы мүмкүн болгон башка адамдарга өзгөчө көңүл бөлүү зарыл. Өзгөчө кырдаалда аракеттенүүнүн тартиби жөнүндө программалардын бардык катышуучуларын кабардар кылуу керек. Ошондой эле эрте эскертүү системалары алар үчүн жеткиликтүү болушун камсыздоо зарыл (38-жана 43-беттердеги Коргоону камсыздоонун 1-жана 3-принциптерин караңыз).
6. **Уурдоого жана коопсуздуктун жоктугуна байланышкан коркунучтар:** “Иш үчүн азык-түлүк же накталай акча” схемаларынын

(мисалы, аткарган иш үчүн насыя же төлөмдөр) алкагында берилүүчү ресурстарга мамиле кылуу программанын кызматкерлеринин дагы, жардам алуучулардын дагы коопсуздук проблемалары менен байланышкан (234-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 5-стандартын, 6-нускаманы жана 243-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – нактадай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардамдын 1-стандартын, 4-нускаманы караңыз).

7. **Кам көрүү боюнча милдеттенмелер жана тиричилик каражаттары:**

Киреше алуу максатындагы ишмердүүлүк балдарга кам көрүүгө жана кам көрүүгө байланышкан башка милдеттерди аткарууга зыян келтирбеши керек, анткени бул тамак-аш жетишсиздигин күчөтүүгө жана ден соолукка зыян болуучу башка коркунучтарга алып келиши мүмкүн. Кам көрүү боюнча адамдарды келишим боюнча ишке алуу программалары же кам көрүү боюнча мекеме түзүү талап кылынышы мүмкүн. Элдин, айрыкча, аял кишилердин эмгек жүгүн ашкере көбөйтпөө керек. Жардам көрсөтүү программалары башка мүмкүнчүлүктөргө болгон жеткиликтүүлүккө (мисалы, башка тармактарда иштөө, билим берүү, үй-бүлөлөрдүн ресурстарын алар жүргүзүп жаткан башка чарба иштеринен алагды кылуу) терс таасир тийгизбеши керек. Элге киреше түзүп берүү программаларына катышууга тартууда келишим боюнча ишке алууга боло турган минималдуу жаш куракты аныктоочу улуттук мыйзамдарды сактоо керек. Демейде бул курак – минимум катары сөзсүз жалпы орто билим алгандан (мектепти аяктаган) кийинки курак.

8. **Сый акы берүүнүн колдонулушу:** Жасаган иш үчүн адилеттүү сый акы берүү – бул алынган киреше азык-түлүк коопсуздугун камсыздоого керек болгон ресурстардын бараандуу бөлүгү. Үй чарбасында нактадай акчаны же продуктуларды пайдалануу практикасын (ушул ресурстарды чарбанын өз ара бөлүштүрүүнү, пайдаланууну кошуп) көңүлгө алуу абзел, анткени нактадай каражаттарды бөлүштүрүү ыкмасы учурдагы чыңалуудагы мамилелерди андан бетер начарлатып, жайылтууга алып келиши мүмкүн жана азык-түлүк коопсуздугу менен үй-бүлө мүчөлөрүнүн тамактануусуна ар кандай таасир бериши ыктымал. Жумуш жана эмгек акы менен камсыздоочу жардам берүү программалары азык-түлүк коопсуздугун камсыздоодо көбүнчө көп максаттуу болушат жана азык-түлүк коопсуздугуна таасир этүүчү жергиликтүү жамааттардын ресурстарын камтыйт. Мисалы, жолдордун оңдолушу базарларга жана медициналык тейлөөгө болгон жеткиликтүүлүктү кыйла жеңилдетет, ал эми дренаж жана сугат системаларынын оңдолушу өндүрүмдүүлүктү жогорулатышы мүмкүн.

Азык-түлүк коопсуздугу – жашоо үчүн каражаттардын

3-Стандарты: Базарлардын жеткиликтүүлүгү

Жабыркаган элдин өндүрүүчү, колдонуучу жана соодагер катары товарлар менен кызматтардын базарына коопсуз жеткиликтүүлүк алуусу коргоого алынган жана ага колдоо көрсөтүлөт.

Негизги иштер (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Өндүрүүчүлөрдүн, колдонуучулардын жана соодагерлердин учурдагы тийешелүү базарларга болгон жеткиликтүүлүгүнө көмөк көрсөтүү жана аны коргоого алуу (1-нускаманы караңыз).
- Д Жергиликтүү базарлардын нормалдуу иштеп жатышына же алардын иштебей калышына жана алардын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүнө ачык таянуу менен азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо тармагына жана жашоо үчүн каражатка кийлигишүүнү ишке ашыруу (2-нускаманы караңыз).
- Д Кандайдыр-бир кийлигишүүнү ишке ашыраардан мурда базарды анализдөөнүн негизинде саясатты өзгөртүүгө жана өркүндөтүүгө көмөк көрсөтүү боюнча маалыматтык-үгүттөчү чараларды жүргүзүү (3-нускаманы караңыз).
- Д Базарлардын бечара адамдарга жеткиликтүүлүгүн камсыздоого өбөлгө түзүү жана аны колдоого багышталган чараларды көрүү (4-нускаманы караңыз).
- Д Жардам көрсөтүү программаларынын жергиликтүү базарларга (сатып алууларды жана азыктарды бөлүштүрүүнү кошуп) терс таасир тийгизүүсүнө контролдук кылуу (5-нускаманы караңыз).
- Д Баалардын мезгилдүү жана башка өтө кескин оош-кыйыштардын базарларга тийүүчү терс кесепеттерин мүмкүн болушунча азайтуу (6-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Ишке ашырылуучу чаралар түз таасир этүү жолу же накталай акча, ваучер берүү программалары аркылуу жергиликтүү соодагерлерге көмөк көрсөтүү жолу менен базарларды калыбына келтирүүнү колдоо максатында уюштурулган.
- Д Жардам берүү программасынын бардык иштөө мезгилинде бардык максаттык топтордун базарларда сунушталуучу товарларга, кызматтарга жана тутумдарга бирөө тарабынан чектелбеген жана коопсуз жеткиликтүүлүгү бар.

Нускамалар

1. **Базардык суроо-талап жана сунуш.** Базарларга карата экономикалык жеткиликтүүлүк сатып алуу мүмкүнчүлүгүнө, базар бааларына жана товарлардын бардыгына жараша болот. Жеткиликтүүлүк биринчи муктаждыктагы товарлар (азык-түлүк, негизги айыл чарба каражаттары: үрөн, эмгек шаймандары, саламаттыкты сактоо жана башка) менен киреше булактарынын (товардык айыл чарба өсүмдүктөрү, үйдөгү мал, эмге акы жана башка) ортосундагы теңдештик менен шартталат. Соода кылуу шарттары начарлап кеткенде, биринчи муктаждыктагы буюмдарды сатып алуу үчүн адамдар өз мүлкүн сатууга (арзан баада) мажбур болуп калган учурда элдин активдери төмөндөй баштайт. Базарлардын жеткиликтүүлүгүнө ошондой эле саясий шарттар, коопсуздук деңгээли,

- маданий жана диний факторлор дагы таасир тийгизет. Бул калктын азычлык сыяктуу кээ бир тобунун базарга болгон жеткиликтүүлүгүн чектейт.
2. **Базарды анализдөө:** Иштеп жаткан базарлардын калктын бардык катмарына (анын ичинде жаралуу, алсыз топторго да) жеткиликтүүлүгүн карап чыгуу керек. Накталай акча, ваучерлер, продукт же өндүрүш ресурстарын берүү (үрөн, айыл чарба шаймандары жана башка) түрүндө төлөөнү караштырган программалардан мурун ташып келинүүчү товарлардын түрлөрү боюнча базарга тийешелүү анализ жүргүзүп чыгуу зарыл. Бардык ашыкча нерселердин сатып алынышы жергиликтүү өндүрүүчүлөрдү колдоо максатын көздөшү керек. Бирок, ошол эле учурда жагымсыз таасирдин дагы коркунучтарын аныктоо зарыл. Белгилүү болгондой, импорт жергиликтүү баалардын төмөндөшүнө алып барат (177-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 1-стандартын, 7-нускаманы караңыз).
 3. **Коргоого алуу: Базарлар улуттук жана глобалдык кенен экономикалык тутумдардын бөлүгү** катары кызмат кылып, жергиликтүү базар шарттарына таасир берет. Мисалы, мамлекеттик саясат (анын ичинде баа жаратуу жана сооданы кошуп) товарлардын жеткиликтүүлүгүнө жана товарлардын колдо бар экендигине таасир берет. Өзгөчө кырдаалдарда жардам көрсөтүү ушул деңгээлде кандайдыр-бир иш-чараларды өткөрүүнү билдирбегенине карабастан, мындай факторлорду анализдөө орундуу болот, анткени абалды оңдоо максатында биргелешкен чараларды ишке ашыруу же өкмөткө жана башка уюмдарга кайрылуу үчүн мүмкүнчүлүктөр пайда болушу ыктымал (43-беттеги Коргоону камсыздоонун 3-принцибин караныз).
 4. **Аялуу (бечара) адамдар:** Тиричилик каражаттарын камсыздоо тармагында базарга баруу жана башка мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды издеп табуу максатында бечаралыкка анализ жасоо зарыл. Базарлардын жеткиликтүүлүгү тармагында мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга, КИВ менен жашагандарга, улгайган адамдарга жана балдарга кам көрүү боюнча милдеттенме алган аялдарга жардам бериш керек.
 5. **Кийлигишүүлөрдүн таасири:** Жергиликтүү деңгээлде азык-түлүк, үрөн жана башка товарларды сатып алуу колдонуучулардын зыянына, бирок жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн пайдасына карата инфляцияны жаратышы мүмкүн жана тескерисинче, импорттолуучу азык-түлүк бааларды арзандатып, азык-түлүктүн жергиликтүү өндүрүшүнө бөгөт коюшу ыктымал. Бул азык-түлүк коопсуздугу тармагындагы абалдын начарлашына алып келиши мүмкүн. Накталай акча берүү жергиликтүү экономикага көбөйтүлгөн жакшы таасир бериши да, жергиликтүү деңгээлдеги негизги товарлардын баасынын асмандап кетишине алып келиши да ыктымал. Сатып алууга жооптуу адамдар менен уюмдар ушул факторлорду эске алышы керек. Мындай тышкары, жардам алуучулардын сатып алуу мүмкүнчүлүгүнө азык-түлүктүн бөлүштүрүлүшү дагы таасир берет, анткени ал өз кезегинде, кирешени кайра бөлүштүрүүнүн формасы болуп саналат. Кээ бир азыктарды жакшы баада сатуу башкаларына караганда оңой. Мисалы, тамак-аштык аралашмаларга салыштырмалуу

өсүмдүк майы. Азык-түлүктүн белгилүү бир түрү же азык баштыгы менен байланышкан сатып алуу мүмкүнчүлүгү жардам алуучу үй-бүлө бул азыктарды жейби же сатабы, ага карабастан таасир эте берет. Ошондуктан, азык-түлүк жардамын кенен-кесири бөлүштүрүү боюнча программалардын таасирин аныктай ала тургандай абалда болуш үчүн үй-бүлөдөгү сатып алуулар менен сатуунун маңызын түшүнүш керек.

6. **Баалардын өтө кескин оош-кыйыштар болушу** айыл чарба азыктарын өтө арзан сатууга аргасыз болгон кедей дыйкандарга терс таасир тийгизиши мүмкүн. Мисалы, дароо түшүмдү жыйнагандан кийин же кургакчылык мезгилинде малдарын сатууга аргасыз болгон малчыларга. Чектелген таза кирешеси бар колдонуучулар тескерисинче, азык-түлүктүн камылгасына каражат бөлүп бере алышпайт, ошондуктан алар азыктарды көп эмес, бирок тез-тез сатып алууга мажбур. Ушундан улам алар кымбат баадагы азыктарды сатып алууга аргасыз (мисалы, кургакчылык маалда). Мындай кесепеттерди азайтууга түрткү берүүчү кийлигишүүлөргө төмөнкү мисалдар кирет: транспорт системаларын жана сактоо системаларын өркүндөтүү, азык-түлүктүн көбүнчө ар кандай түрлөрүн өндүрүү, ошондой эле оор абалдарда накталай акча менен азык-түлүктү бөлүштүрүү.

1-тиркеме

Азык-түлүк коопсуздугун жана жашоо каражаттарын баалоо үчүн берилүүчү суроолор тизмеси

Азык-түлүк коопсуздугун баалоодо жабыркаган адамдарды көбүнчө жашоо каражаттары боюнча (киреше жана азык-түлүк булактарына жана аларды алуу жолдоруна ылайык) айырмалоо адатка айланган. Адамдардын байгер жашоо деңгээлине же кайсы тапка таандык экендиги боюнча жа жиктелиши мүмкүн. Учурдагы кырдаалды өзгөчө кырдаалга чейинки азык-түлүк коопсуздугу тармагындагы абал менен салыштыруу маанилүү. “Орточо ченемдүү жылдарды” баштапкы критерий катары эсептөөгө болот. Ошондой эле аялдар менен эркектердин конкреттүү иштерине, алардын аялуулугуна жана үй-бүлөлөрдүн азык-түлүк коопсуздугуна тийүүчү болжолдуу кесепеттерге да көңүл бөлүү зарыл.

Суроолордун төмөнкү тизмеси азык-түлүк коопсуздугун баалоодо демейде кездешүүчү кеңири аймактарды камтыйт.

1. Жашоо каражаттары боюнча азык-түлүк коопсуздугу

- Бул жерде жашоо каражаттарын бирдей жол менен камдап жашаган адамдардын тобу барбы? Бул топторду киреше же азык-түлүктүн негизги булактары боюнча кантип жиктесе болот?

2. Каатчылык алдындагы азык-түлүк коопсуздугу (баштапкы критерий)

- Жашоо каражаттары ар түрдүү болгон топтор каатчылыкка чейин кантип өздөрүн азык-түлүк же киреше менен камсыздап жатышкан? Алардын кечээ жакындагы азык-түлүк менен кирешесинин “орточо жылдагы” булактары кандай эле?
- Ушул азык-түлүк менен кирешенин ар түрдүү булактары жыл мезгилине жараша “орточо жылда” кантип алмашып турган? (эгерде сезондук жылнаамаңыз болсо, пайдаланыңыз)
- Эгерде 5 же 10 жыл мурдагы кырдаалды салыштырып көрсөк, анда азык-түлүк коопсуздугунун абалы жылдан жылга кантип өзгөрүп турган? (Жакшы, жаман жылдардын тарыхын баяндоо пайдалуу болушу мүмкүн).

- Жашоо каражаттары ар түрдүү болгон адамдардын тобунун кандай мүлкү, аманаты же башка ресурстары бар? (Мисалы, азык-түлүк запастары, накталай акча түрүндөгү аманаттары, үйдөгү мал, капитал жумшоо, кредиттер, суралбаган карыз жана башка.)
- Үй-бүлөнүн бир жума же бир ай ичиндеги чыгашаларына эмнелер кирет жана ар бир берене боюнча чыгашалардын үлүшү кандай?
- Үй-бүлөдө накталай акча каражаттарын көзөмөлдөөгө ким жооптуу жана ал каражаттар эмнеге сарпталат?
- Негизги товарларды сатып алуу үчүн жакынкы базар канчалык деңгээлде жеткиликтүү? (аралыкты, коопсуздукту, басып барууга оңдугун, базар маалыматынын болушун, транспортту жана башкаларды эске алуу керек).
- Негизги товарлардын (анын ичинде азык-түлүктүн) өлчөмү канча жана алардын баасы кандай?
- Каатчылыкка чейин кирешенин негизги булактары менен азык-түлүктүн ортосундагы алмашуунун шарты орточо кандай болгон? (Мисалы, эмгек акы менен азык-түлүктүн ортосунда, үй жаныбарлары менен азык-түлүктүн ортосунда.)

3. Каатчылык мезгилиндеги азык-түлүк коопсуздугу

- Азык-түлүк менен кирешенин ар түрдүү булактарына каатчылык кандай таасир этти?
- Ар түрдүү топтогу адамдар үчүн азык-түлүк коопсуздугунун мезгилдик өзгөчөлүктөрүнө каатчылык кандай таасир этти?
- Базарлардын жеткиликтүүлүгүнө, товарлардын болушуна жана базарлардагы негизги товарлардын бааларына каатчылык кандай таасир этти?
- Түрдүү топтордун ылайыкташуу стратегиялары кандай жана бул топторго кирген адамдардын канча пайызы аларга катышат?
- Каатчылыкка чейинки абалга салыштырмалуу кандай өзгөрүүлөр болду?
- Кайсы топ көбүрөөк жабыркады?
- Жабыркаган калктын финансылык жана башка активдери үчүн ылайыкташуу стратегияларынын кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү кесепеттери кайсылар?
- Ылайыкташуу стратегияларынын ден соолукка, жалпы жыргалчылыкка жана жашоо каражаты ар түрдүү адамдардын тобунун жана бардык аялуу адамдардын ар-намысын сактоого тийүүчү кесепеттери кайсылар? Ылайыкташуу стратегиялары кандайдыр бир коркунучтарга байланыштуубу?

2-тиркеме

Үрөн коопсуздугун баалоо тизмеси

Төмөндө үрөн коопсуздугун баалоо үчүн суроолордун тизмеси берилди:

1. Каатчылыкка чейин (баштапкы критерий)

- ▶ Кайсы айыл чарба өсүмдүктөрү фермерлер үчүн көбүрөөк маанилүү? Алар кандай максатта колдонулат – пайдалануу үчүнбү, киреше алуу үчүнбү же экөө тең үчүнбү? Бул өсүмдүктөр ар мезгил сайын өстүрүлөбү? Оор келген жылдарда түшүмү аз кайсы өсүмдүктөр чоң мааниге ээ болушу мүмкүн?
- ▶ Фермерлер демейде кантип бул өсүмдүктөрдүн уругун же үрөөнүн (көчөтүн) камдашат? (жаБДСУунун бардык жолдору эске алынат).
- ▶ Ар бир негизги өсүмдүк боюнча эгүү (себүү) параметрлери кандай? Себүүнүн орточо аянты кандай? Себүүнүн ченеми кандай? Көбөйүүнүн коэффициенти кандай? (отургузулган уруктун санынын түшүмдү тергенден кийин алынган урукка же данга болгон катышы).
- ▶ Конкреттүү өсүмдүктөрдүн мааниси чоң же көбүрөөк туура келүүчү сорттору барбы?
- ▶ Конкреттүү өсүмдүктөр менен сортторду өстүрүү үчүн кандай өндүрүш ресурстары зарыл?
- ▶ Үй-бүлөдө чечим кабыл алууга ким жооптуу? Ким ишти башкарат жана продукцияны өндүрүүнүн ар кайсы баскычтарында жана өндүрүштөн кийин дагы тескей алат?

2. Каатчылыктан кийин

- ▶ Жардам алуучулардын көз карашында айыл чарбасындагы иштерге кийлигишсе болобу?
- ▶ Тигил же бул өсүмдүктү өстүрүү, түшүм алуу жана алынган продукцияны колдонуу үчүн учурда кырдаал жетиштүү деңгээлде туруктуу жана коопсуз экендигине фермерлердин көзү жетеби?
- ▶ Жер тилкелери жана башка өндүрүш каражаттары (жер семирткичтер, жабдыктар, көлүк) фермерлер үчүн жетиштүүбү?
- ▶ Алар айыл чарбасында иштөөнү улантууга даярбы?

3. Үрөндү камсыздоону жана суроо-талапты баалоо: үй чарбасынын запастары

- Үй-бүлөлөрдүн өздөрүнүн үрөн запастары себүүгө жетиштүүбү? Буга фермер өзү камдаган жана социалдык түйүндөр аркылуу уруктар (мисалы, кошуналардан) алган үрөн кирет.
- Бул айыл чарба өсүмдүгү фермерлер азыр деле өстүрүүнү каалаган өсүмдүкпү? Ал өсүмдүк жергиликтүү шарттарга ылайыкташканбы? Ага дагы деле суроо-талап барбы?
- Фермердин өзүнүн өндүрүшүнөн алынган сорттор кийинки мезгилде отургузууга жарайбы? Үрөндүн сапаты фермердин талаптарына жооп береби?

4. Үрөндү камсыздоону жана суроо-талапты баалоо: жергиликтүү базарлар

- Каатчылыкка карабастан, жалпысынан алганда базарлар иштеп жатабы? (белгиленген күндөрдө базарлар иштеп жатабы? эркин жүрүүгө, сатууга жана сатып алууга фермерлердин мүмкүнчүлүгү барбы?).
- Колдо бар үрөндүн же дан-азыктын өлчөмүн мурдагы жылдардын ушул эле мезгилиндеги, демейдеги шарттарда болгон үрөндүн же дан-азыктын өлчөмү менен салыштырууга болобу?
- Базарларда фермерлерди канааттандырган өсүмдүктөр менен сорттор барбы?
- Үрөндүн же дан-азыктын бүгүнкү базар бааларын мурдагы жылдардын ушул эле мезгилиндеги баалар менен салыштырууга болобу? Эгерде бааларда айырма болсо, анда бул фермерлерди кыйын абалга салып койбойбу?
-

5. Үрөндү камсыздоону жана суроо-талапты баалоо: мамлекеттик сектордун үрөндөрү

- Мамлекеттик сектордон сатууга түшүп жаткан өсүмдүктөр менен сорттор өзгөчө татаал абалда жайгашкан аймактарга ыңгайлашканбы? Аларды фермерлерге ылайык келет деп айтууга негиз барбы?
- Кандайдыр бир жардам көрсөтүүдө мамлекеттик сектордогу үрөн запастары керектөөлөрдү канааттандыра алабы? Эгерде канааттандыра албаса, анда фермерлердин керектөөлөрүнүн кайсы бөлүгү камсыздалышы мүмкүн?

3-тиркеме

Тамак-ашты баалоочу суроолордун тизмеси

Төмөндө жетишсиз тамактануунун, тойо жебей калуунун коркунучтуу деңгээлдеринин негизги себептерин жана жардамдашуунун болжолдуу варианттарын баалоонун болжолдуу суроолору берилди. Суроолор жетишсиз тамактануунун концептуалдык схемасына негизделди (146-бетти караңыз). Маалымат ар кандай булактардан түшүшү мүмкүн жана аны алуу үчүн ар кандай жолдорду (анын ичинде, негизги маалымат берүүчүлөр менен сүйлөшүү, байкоо жүргүзүү жана бирөөлөр аркылуу алынуучу маалыматтарды талдоо) пайдалануу керек болот (62, 70-75-беттердеги 1, 3-4-негизги стандарттарды караңыз).

Өзгөчө кырдаал алдындагы абал

Жабыркаган калк арасында жетишсиз тамактануунун мүнөзү, масштабы жана себептери жөнүндө бүгүнкү күнгө карата кандай маалымат бар? (154-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактанууну баалоонун 2-стандартын караңыз).

Жетишсиз тамактануунун учурдагы коркунучу

1. Азык-түлүккө карата чектелген жеткиликтүүлүккө байланышкан жетишсиз тамактануу коркунучу. 1-тиркемени: Азык-түлүк коопсуздугу менен жашоо каражаттарын баалоо үчүн берилүүчү суроолордун тизмесин караңыз.
2. Эмчектеги жана ымыркай курактагы балдарды тамактандыруу практикасына жана кам көрүүгө байланышкан жетишсиз тамактануу коркунучу:
 - жумуштун мүнөзү менен социалдык түзүлүш өзгөрдүбү? (мисалы, миграциядан, жер которуудан же куралдуу конфликттен улам);
 - Үй-бүлөнүн функцияларындагы жана милдеттенмелерди бөлүштүрүүдөгү өзгөрүүлөр эмнени билдириши мүмкүн?
 - Үй-бүлөлөрдүн демейдеги курамында өзгөрүүлөр болдубу? Ата-энесинен ажыраган балдар көбөйдүбү?
 - Кам көрүүнүн ченемдегидей шарттары бузулуп (мисалы, адамдар бир жерден бир жерге көчкөндө), натыйжада атайын кам көргөн адамдардын болушуна, балдар үчүн азыктын, суунун жана башка нерселердин жеткиликтүүлүгүнө таасир тийдиби?
 - Эмчек сүтү менен тамактандырылбаган ымыркайлар барбы? Жасалма тамактандырылып жаткан ымыркайлар барбы?

- Өзгөчө кырдаал учурунда эмчек сүтү менен тамактандыруу практикасын колдонуу азайып кетет дегенге далилдер (же шектенүүлөр) барбы? (айрыкча, эмчек эмизүүнү эрте баштоо же жалаң эмчек сүтү менен тамактандыруу көрсөткүчтөрү ылдыйлаганда). Жасалма тамактандыруу көрсөткүчтөрү жогорулап же эмчек сүтү менен тамактандырылбаган балдардын саны көбөйүп жатабы?
 - Жаш куракка ылайык келүүчү, аш болумдуу, коопсуз кошумча тамак жана гигиеналык шартта аны даярдоо үчүн каражаттар жеткиликтүүбү?
 - Донорлор тарабынан берилип жаткан же сатып алынып жаткан балдардын сүт аралашмалары, башка сүт азыктары сыяктуу эмчек сүтүн алмаштыруучулар, бөтөлкөлөр жана аларга упчулар адамдарга бөлүштүрүлүп жатат дегенге далилдер (же шектенүүлөр) барбы?
 - Мал чарбачылыгы басымдуулук кылган аймактарда кичинекей балдар үйдөгү мал-жаныбарларга канчалык узак убакытка чейин жакындашкан эмес? Сүттүн жеткиликтүүлүгү демейдегиге салыштырганда өзгөрдүбү?
 - КИВ-инфекциясы жана ЖИКС (СПИД) үй-бүлөлөр деңгээлиндеги кам көрүүнү жүзөгө ашыруу практикасына таасир эттиби?
3. Канааттандыраарлык эмес саламаттык сактоого байланышкан жетишсиз тамактануу коркунучу (287-беттеги Медициналык тейлөөгө арналган бөлүмдү караңыз).
- Азык-түлүктүн абалына таасир этиши ыктымал оорулардын тез тарала баштаганы тууралуу маалыматтар барбы? (Мисалы, кызылча же ичеги-карындын оор инфекциялары.)
 - Бул оорулардын башталышы кайра дагы кайталанышы мүмкүнбү? (312-316-беттердеги Негизги медициналык тейлөө - жугуштуу оорулар менен күрөшүүнүн 1-3-стандарттарын караңыз).
 - Жабыркаган элди кызылчага карата эмдөөнүн эсептелген камтуу сферасу кандай? (321-беттеги Негизги медициналык тейлөө - балдардын ден соолугун коргоонун 1-стандартын караңыз).
 - Кызылчага эмдөө жасалганда А витамини берилеби? Кошумча тамактануу болсо, элдин А витамини менен камсыздалган сферасу кандай?
 - Жалпы же беш жашка чейинки балдар арасындагы өлүмдүүлүктүн коэффициентин кимдир бирөө эсептедиби? Бул коэффициенттер кандай жана алар кайсы ыкма менен эсептелген? (309-беттеги Негизги медициналык тейлөөнүн 1-стандартын караңыз).
 - Өпкө, кекиртектин катуу ооруларынын кенен жайылып кетишине алып келиши ыктымал же жабыркаган элдин тоюумдуу азыктарга муктаждыгына таасир бериши ыктымал болгон аба ырайынын өтө сууп кетиши байкалдыбы же күтүлүп жатабы?
 - КИВ инфекциясы кенен жайылганбы?
 - Жакырчылыктан же ден соолуктун начардыгынан улам жетишсиз тамактанып жаткан эл канчалык деңгээлде аялуу болуп калды?
 - Кургак учуктун көпкө чейин сакайбай калуу же кенен жайылып кетүү коркунучу барбы?
 - Безгек менен ооругандардын пайызы көппү?

- Адамдар сууда же суу болгон кийимчен узак убакыт жүрдү беле же алар табигаттын башка катаал шарттарын узак убакыт баштан өткөрдү беле?
- 4. Жардам учурдагы кайсы жергиликтүү расмий жана расмий эмес түзүмдөр аркылуу берилиши мүмкүн?
 - Аймакта кыска же узак мезгилге чейин өз ишмердигин жүргүзүп жаткан саламаттык сактоо министрлигинин, диний уюмдардын, коомдук жардам берүү топторунун, эмчек эмизүү практикасына көмөк көрсөтүүчү топтордун же бейөкмөт уюмдардын кандай мүмкүнчүлүктөрү бар?
 - Жергиликтүү кошуундар, айрым бир адамдар, бейөкмөт уюмдар, мамлекеттик мекемелер, БУУнун агенттиктери жана башкалар тарабынан тамак-ашты камсыздоо же кошуундун базасында жардам берүү жаатында жардамдын кандай түрлөрү көрсөтүлүп жатат?
 - Тамак-аш менен камсыздоо (өтүп кеткен, учурдагы жана аяктаган) боюнча стратегиялардын, тамак-ашты камсыздоо жаатында пландалган узак мөөнөттүү иш-чаралардын, ошондой эле учурдагы абалга байланыштуу жүзөгө ашырылып же пландалып жаткан жардам көрсөтүү программаларынын маңызы эмнеде жатат?

4-тиркеме

Тамак-аштын өтө жетишсиздигин өлчөө

Тамак-ашты камсыздоо жаатындагы өзгөчө кырдаал учурунда 6 айга чейинки балдарды, кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдарды, чоңоюп калган балдарды, өспүрүмдөрдү, чоңдорду жана улгайган адамдарды тамак-аштын абалын баалоо программаларына киргизүү зарыл болушу мүмкүн. 6-59 ай жаш курагынан ашкан топторду текшерүү төмөнкү учурларда гана талап кылынат:

- ▶ Жетишсиз тамактануунун себептери табылган конкреттүү кырдаалды дыкат талдаганда. Эгерде бул талдоонун жыйынтыгы жаш балдардын тамактануу абалы бардык элдин тамактануу абалын чагылдырбаганын көрсөтсө, анда башка жаш курак тобунун тамактануу абалын талдап көрсө болот.
- ▶ Маалыматтын сапаттуу чогулушун камсыздап, тийешелүү талдоо жүргүзүп, анын жыйынтыктарын туура көрсөтүү жана түшүндүрүү үчүн техникалык эксперттик потенциал бар болгондо.
- ▶ Ресурстардын сарпталышы жана/же башка жаш курак топтордун альтернативдик чыгымдары көңүлгө алынганда.
- ▶ Талдоонун максаты ачык-айкын, так жана туура жазылып, документтештирилгенде.

6 айга чейинки курактагы балдар

Бул жаш куракка тийешелүү болгон изилдөөлөр дале уланып жатат, ошондуктан, баа берүү жана дарылоо үчүн далил базасы азырынча чектелүү. Көптөгөн эрежелер 6 айдан 59 айга чейинки курактагы балдарга сунушталгандай эле өтө жетишсиз тамактануу учурларын аныктоонун антропометрдик ыкмаларын сунуш кылышат (ийин ортосунун тегерегин өлчөөдөн башкасын; бул азыр 6 айга чейинки балдарга сунуш кылынбайт). Кабыл алуу критерийине ылайык баланын боюн баалаганга караганда анын денесинин көлөмүнө көбүрөөк көңүл бурулат. НЦМС өсүш көрсөткүчүнөн (дене бой өсүшү) БДСУ тарабынан 2006-жылы иштелип чыккан балдардын өсүү ченемдерине которулуунун натыйжасында 6 айга чейинки балдардын арыктап кеткен учурлары абдан көп кездешкен. Ушул өзгөрүүлөрдү эске алып, тийешелүү чараларды көрүү зарыл. Бул эмчек сүтү менен гана тамактандыруу практикасына байланыштуу болгон тамактануу программасына киргизилген балдардын көбөйүшүн, балдарга кам көрүүчү адамдардын тынчсыздануусуна себеп болушу да ык-

Азык-түлүк коопсуздугу менен тамактануунун минималдык стандарттары
 тымал. Баа берип, төмөнкү аспектилерди эске алуу керек:

- баланын боюнун өсүшү – дененин көлөмү кичинекей бойдон калганына карабай, өсүштүн коэффициенти канааттандырылдыбы? (Мисалы, кээ бир жеңил салмак менен төрөлгөн балдар курбалдаштарын кийин кууп жетиши мүмкүн).
- баланы тамактандыруунун практикасы – баланы жалаң эмчек сүтү менен тамактандырышабы?
- клиникалык абал – кыйла коркунучтуу, дарылоого боло турган оорулар же кандайдыр бир кыйналгандык баладан байкалбайбы?
- энелик факторлор – мисалы, үй-бүлө энеге колдоо көрсөтүп жатабы? Эне жабыккан абалдабы? Чоң коркунучка кабылган балдар биринчи кезекте дарылап тамактандыруучу стационардык программаларга жөнөтүлүшү керек.

6-59 ай жаш курактагы балдар

Төмөнкү жадыбалда 6-59 айлык балдардын арасындагы жетишсиз тамактануунун түрдүү баскычтарынын көп колдонулуучу көрсөткүчтөрү келтирилген. “Дененин массасы – бойдун өсүшү” катышынын көрсөткүчтөрүн БДСУнун ченемдерин пайдалануу аркылуу эсептеш керек. “Дененин массасы – бойдун өсүшү” катышынын Z-көрсөткүчү (БДСУнун ченемдери не ылайык) антропометрдик өлчөөлөрдүн жыйынтыгын берүүчү жактырылган көрсөткүч болуп саналат. Ийин ортосундагы тегеректин өлчөмү өтө жетишсиз тамактануунун өз алдынча критерийи жана өлүмдүүлүктүн эң эле мыкты божомолдоочу параметрлеринин бири болуп саналат. Кошумча тамактануу жана терапия программалары тарабынан тейленген бейтаптардын санын болжолдоо үчүн ийин ортосундагы тегеректин өлчөмү көбүнчө төмөн болушу талдоо жүргүзүүдө текшерилет. Өтө жетишсиз тамактануунун айырмалоочу белгиси демейде 11,5 см, ал эми орточо жетишсиз тамактануунун белгиси 1,5 – 12,5 см болот. Мындан чоңураак маанидеги белгиси бар ушул көрсөткүч эки баскычтан турган тандоо жол-жобосунда дагы көп колдонулат. Бул көрсөткүч антропометрдик өлчөөлөрдө өзүнчө бөлүнүп колдонулбашы керек, бирок тамактануу программаларына карата жеткиликтүүлүктүн жападан жалгыз критерийи катары колдонулушу мүмкүн.

	Жалпы өтө жетишсиз тамактануу	Орточо жетишсиз тамактануу	Жетишсиз тамактануунун оор түрү
6,0 – 59,9 айлык балдар	“Дененин массасы – бойдун өсүшү” катышынын <-2 Z-көрсөткүчү же ийин ортосундагы тегерек <12,5 см же алиментардык дистрофия (ачкалык шишиги)	“Дененин массасы – бойдун өсүшү” катышынын -3 - <-2 Z-көрсөткүчү же ийин ортосундагы тегерек 11,5-<12,5 см	“Дененин массасы – бойдун өсүшү” катышынын <-3 Z-көрсөткүчү же ийин ортосундагы тегерек <11,5 см же алиментардык дистрофия (ачкалык шишиги)

5 жаштан 19 жашка чейинки балдар

5-19 жаштагы балдардын тамактануу абалын аныкташ үчүн 2007-жылы БДСУ (Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму) иштеп чыккан өсүш ченемдерин колдонуу сунуш кылынат. Бул маалыматтык мүнөздөмөлөр БДСУнун 1977-жылдагы көрсөткүчтөрүнүн кайрадан калыбына келиши болуп саналат жана 6-59 айлык балдардын БДСУ иштеп чыккан өсүш ченемдерине жана чоңдорго карата сунушталган айырмалоо белгилерине туура келет. Чоңоюп калган жана өспүрүм курактагы балдарга карата, айрыкча, КИВ инфекциясы учурунда, ийин ортосундагы тегерек өлчөмү пайдаланылышы мүмкүн. Бул техникалык тармак дайыма өнүгүп тургандыктан, жаңы эрежелерге жана техникалык өзгөрүүлөргө кайрылыш керек.

Чоңдор (20-59.9 жаш)

Чоңдордун жетишсиз тамактануусунун макулдашылган аныктамасы жок, бирок фактыларга таянып, өтө жетишсиз тамактануунун оор түрүн айырмалоочу белгилери болуп дененин массасынын 16-индекси, ал эми жеңил же орточо өтө жетишсиз тамактанууну айырмалоочу белги болуп 18,5 тен төмөн индекс эсептелиши керек. Чоңдордун жетишсиз тамактануусун талдаганда салмак, бой, отурган абалдагы келбет жана ийин ортосундагы тегерек өлчөмү жөнүндөгү маалыматтарга көңүл буруш керек. Бул көрсөткүчтөр дененин массасынын индексин эсептеп чыгууга жардам берет. Ошондой эле түрдүү түркүмдөр ортосунда салыштыруу жүргүзүү үчүн *Сормис* индексин (отурган абалдагы өсүш менен туруп турган абалдагы өсүштүн катышы) эске алуу менен дененин массасынын индексинин маанилерине түзөтүү киргизүү зарыл. Мындай түзөтүүлөр жетишсиз тамактануунун жайылуусун чагылдырган көрсөткүчтү кыйла өзгөртүшү ыктымал. Буга жараша жардам көрсөтүүчү программалардын планы да кыйла оңдоп түзөтүлөт. Ийин ортосунун тегерегин өлчөөнү дайыма жасаш керек. Өлчөөнүн жыйынтыктары токтоосуз талап кылынган учурларда же ресурстар чектелген учурда талдоо ийин ортосунун тегерегин өлчөөгө гана негизделиши зарыл.

Практикалык акыркы натыйжалар жөнүндө текшерилген маалыматтардын жана ушул натыйжалардын маанисин аныктоочу ориентирлердин жоктугунан улам антропометрдик өлчөөнүн жыйынтыктарынын чечмелениши татаалдаша баштагандыктан, мындай жыйынтыктарды кеңири контекстуалдык маалымат менен чогуу караса болот. Баа берүү боюнча нускамалар адабияттардын жана кошумча материалдардын тизмесинде берилген. Тамактануунун жетишсиздигинен улам айрым бир адамдарды кам көрүү жана дарылоо программасына киргизүү жана андан чыгаруу үчүн тандоо жол-жобосунда антропометрдик көрсөткүчтөр менен клиникалык белгилердин (өзгөчө, алсыздык, акыркы убактарда байкала баштаган дене массасынын төмөндөшү) катышы, ошондой эле социалдык жагдайлар (мисалы, азык-түлүк жеткиликтүүлүгү, кам көрүүчү адамдардын болушу, үй-жайдын болушу жана башкалар) эске алынышы керек. Чоңдордун алиментардык дистрофиясы (ачкалык шишиги) жетиш-

сиз тамактануудан гана эмес, көптөгөн башка дагы себептерден улам болушу ыктымал экендигин эске алуу абзел. Клиника кызматкерлери шишикке көңүл буруп, алардын чыныгы себебин табышы керек. Кам көрүү категориясына кимдер туура келерин чечиш үчүн гуманитардык уюмдар көрсөткүчтөрдү аныктап алууга тийиш. Мында дене массасынын индексинин өлчөнүшүнүн белгилүү кемчиликтерин, ийин ортосунун тегереги боюнча маалыматтардын жоктугун, ошондой эле аларды жардам көрсөтүү программалары боюнча пайдалануунун терс таасирлери эске алынышы зарыл. Бул техникалык тармак дайыма өнүгүп тургандыктан, жаңы эрежелерге жана техникалык өзгөрүүлөргө кайрылып туруш керек.

Ийин ортосунун тегерегинин өлчөнүшү кош бойлуу аялдарды тандоо куралы катары, мисалы, тамактануу программасына киргизүүнүн критерийи катары колдонулушу ыктымал. Кош бойлуу аялдар башка адамдарга караганда коркунучтарга көбүрөк дуушар болушу ыктымал, себеби, аларга кошумча тамактануу талап кылынат. Кош бойлуу учурунда ийин ортосунун тегеринин өлчөнүшү көп деле өзгөрбөйт. $<20,7$ см. (чоң коркунуч) жана $>23,0$ см. (орточо коркунуч) ийин ортосунун тегереги түйүлдүктүн өсүшүн басаңдатаары далилденген. Коркунучка тийешелүү болгон болжолдуу айырмалоочу белгилер конкреттүү өлкөгө жараша 21ден 23 см.ге чейин болот. 21 см.ден кичине көрсөткүч өзгөчө кырдаал учурунда аялдарды жогорку коркунуч категориясындагы адамдарга кошуучу тийешелүү айырмалоочу белгилер болуп саналат.

Улгайган адамдар

Азыркы учурда улгайган адамдардын жетишсиз тамактануусун аныктоочу макулдашылган критерийлер жок. Бирок өзгөчө кырдаал учурунда бул топтогу адамдар жетишсиз тамактануу коркунучуна көбүрөөк чалдыгат. БДСУнун сунушу боюнча чоңдордун дене массасынын индексинин маанилери 60-69 жаштагы жана андан чоң улгайган адамдардыкына дал келет. Бирок омуртканын кыйшаюусуна жана омурткалардын компрессиясына байланыштуу антропометрдик өлчөөлөрдүн тактыгы бир топ кыйынчылыктарды жаратат. Мында өсүштү өлчөөнүн ордуна тийешелүү коэффициентке көбөйтүү менен кулачтын кенен же жарым-жартылай жайылуусун бааласа болот. Бирок коэффициент жайгашкан жерине жараша өзгөрүп турушу ыктымал. Көрүп баа берүү жолдорун колдонуу зарыл. Ийин ортосундагы тегеректин өлчөнүшү дагы улгайган адамдардын жетишсиз тамактануу деңгээлин баалоо үчүн колдонулушу ыктымал, бирок тийешелүү айырмалоочу белгилерди аныктоого байланышкан изилдөөлөр даале аягына чыга элек.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар

Азыркы учурда дене-бой өксүктөрү бар адамдарды өлчөө боюнча эрежелер жок, ошондуктан аларды көбүнчө антропометрдик өлчөөлөрдөн чыгарып коюшат. Баа берүүнүн көрмө жолдорун колдонуу зарыл. Кыймыл-аракетте болуп туруу үчүн ийин булчуңдары дайыма иштетилет. Ушуга байланыштуу алар жакшы өнүккөн учурларда ийин ортосундагы

тегеректин өлчөнүшү туура эмес көрүнүштү бериши ыктымал. Өсүштү өлчөөнүн стандарттык ыкмаларынан башка дагы ыкмалар бар. Аларга: кулачтын кенендигин, жайылышын, кулачтын жарым-жартылай жайылышын, ошондой эле шыйрактын узундугун өлчөөчү ыкмалар кирет. Бул үчүн акыркы илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы менен таанышып чыгуу керек жана салмактын, бойдун, ийин ортосундагы тегеректин стандарттуу өлчөнүшү колдонууга болбой калган учурларда мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды өлчөөнүн эң алгылыктуу жолун табуу зарыл.

5-тиркеме

Аш болумдуу микроэлемент жетишсиздиги жана алардын адамдардын ден соолугу үчүн мааниси

Клиникалык шартта аш болумдуу микроэлемент жетишсиздиги табылып калган ар бир учурда өзүнчө дарылаш керек. Клиникалык шарттагы аш болумдуу микроэлемент жетишсиздигинин айрым бир учурлары дагы жетишсиздиктин бардык адамдардын деңгээлиндеги негизги себебин көрсөтөт. Микроэлемент жетишсиздигин калк деңгээлинде аныктоо жана жиктөө жүзөгө ашырылуучу иштерди пландоо жана аларга мониторинг жүргүзүү үчүн абдан чоң мааниге ээ.

Биохимиялык анализдердин артыкчылыгы бул – алар микроэлементтердин курамынын объективдүү көрсөткүчтөрүн берет. Бирок анализ жүргүзүү үчүн биоүлгүнү алуу көбүнчө логистикага, кызматкерлерди окутууга, медициналык дары-дармектерди ташып келүү жана алгылыктуу температуралык режимде сактоо системасына байланышкан кыйынчылыктар менен коштолот. Биохимиялык изилдөөлөр дагы дайыма эле даана көрсөткүчтөрдү аныктоого мүмкүндүк бербейт. Анткени өтө жетишсиз тамактануу учурундагыдай күндүн кайсы убактысында, жылдын кайсы мезгилинде биоүлгү алынгандыгы менен шартталган өзгөрүүлөр болушу дагы ыктымал. Биоүлгү анализин жүргүзүү үчүн лаборатория тандоодо сапатты жакшылап көзөмөлдөө керектигин эске алуу зарыл.

Микроэлементтердин курамын баалоодо бир гана жетишсиздикти эске албастан, алардын өтө ашыкча пайдаланылышын дагы эске алуу зарыл. Муну айрыкча, жабыркаган калкты микроэлементтер менен камсыздоо үчүн түрдүү, аш болумдуу заттар жана витаминдер менен байытылган азык-түлүктөр же кошумчалар колдонулган учурларда эстеш керек.

Төмөндө келтирилген жадыбалда бир катар микроэлемент жетишсиздиктеринин адамдардын ден соолугу үчүн маанисинин жиктелиши көрсөтүлгөн (ар кандай көрсөткүчтөрдү колдонуу аркылуу).

Аш болумдуу микроэлемент жетишсиздигинин көрсөткүчү	Жайылууну текшерүү үчүн сунушталган жаш курак тобу	Саламаттык сактоо көйгөйүн аныктоо	
		Оордугунун деңгээли	Жайылышы (%)
А витамининин жетишсиздиги			
Шам сокур (түнкү сокурдук) (XN)	24-71 айлар	Жеңил	> 0 – < 1
		Орто	≥1 – < 5
		Оор	≥5
Ксеротикалык тактар (X1B)	6-71 айлар	Аныкталган жок	> 0,5
Көздүн түнүк кабыгынын жарасы (X2, X3A, X3B)	6-71 айлар	Аныкталган жок	> 0,01
Көздүн түнүк кабыгындагы берчтер (XS)	6-71 айлар	Аныкталган жок	> 0,05
Кан суудагы ретинол (≤ 0.7 мкмоль/л)	6-71 айлар	Жеңил	≥ 2 – < 10
		Орто	≥10 – < 20
		Оор	≥ 20
Йод жетишсиздиги			
Богок (көрүнөрлүк + сезилерлик)	Мектеп жашындагы балдар	Жеңил	
		Орто	
		Оор	
Йоддун заарадагы орточо курамы (мкг/л)	Мектеп жашындагы балдар	Ашыкча	
		Жетиштүү	
		Жеңил	
		Орто	
Темир жетишсиздиги			
Аз кандуулук (кош бойлуу эмес аялдар: гемоглобин <12,0 г/дл; 6-59 айлардагы балдар: <11,0 г/дл)	Аялдар, 6-59 айлардагы балдар	Төмөн	
		Орто	
		Жогору	
Авитаминоз (бери-бери)			
Клиникалык белгилер	Бардык адамдар	Жеңил	≥ 1 учур & <1%
		Орто	
		Оор	
Тамак-аш менен колдонуу (< 0,33 мг/1000 ккал)	Бардык адамдар	Жеңил	
		Бардык адамдар	
		Оор	

Балдардын өлүмдүүлүгү	2-5 айлардагы ымыркайлар		Коэффициенттердин жогорулашы жок
			Коэффициенттердин анча-мынча эмес жогорулашы
			Коэффициенттердин кыйла жогорулашы
Пеллагра ¹			
Текшерилген жаш курак тобундагы клиникалык белгилер (дерматит)	Бардык адамдар же аялдар >15 лет	Жеңил	≥ 1 учур & <1%
		Орто	
		Оор	
Ниацин эквиваленттерин тамак-аш менен колдонуу <5 мг/күнүнө	Бардык адамдар же аялдар >15 лет	Жеңил	
		Орто	
		Оор	
Цинга ¹			
Клиникалык белгилер	Бардык адамдар	Жеңил	≥ 1 учур & <1%
		Орто	
		Оор	

¹ Саламаттык сактоонун биохимиялык тесттер менен параметрлерге байланышкан маалыматтарын алуу үчүн жаңы басма булактарына же адистерге кайрылуу керек.

6-тиркеме

Азык-түлүк муктаждыктары

Төмөнкү көрсөткүчтөр программаларды каатчылыктын башталгыч баскычтарында пландоодо колдонулушу ыктымал. Жадыбалда келтирилген минималдык азык керектөөлөргө тийешелүү маалыматтарды бардык адамдарга арналган тамактануунун жалпы рациондорунун жетиштүүлүгүн баалоо үчүн колдонуу керек. Керектөөлөр болжолдуу демографиялык абалга, курчап турган айлана-сферанын температурасына жана элдин дене-бой активдүүлүгүнүн деңгээлине тийешелүү божомолдорго негизделип эсептелген. Ошондой эле кош бойлуу аялдар менен эмчек эмизген аялдардын кошумча муктаждыктары дагы көңүлгө алынат. Азык-түлүк муктаждыктары жөнүндө бул жерде келтирилген маалыматтар кошумча же дарылоочу азыктардын рациондорунун жетиштүүлүгүн баалоого, же болбосо кургак учук, КИВ менен ооруган адамдар сыяктуу калктын өзгөчө бир топторуна арналган азык-түлүк рационун баалоого арналган эмес.

Төмөндө келтирилген көрсөткүчтөрдү колдоноордон мурда эки маанилүү жагдайды көңүлгө алуу зарыл. Биринчиден, адамдар тобунун орточо минималдуу керектөөсү жыныска же жаш куракка карабастан эсептелет. Ушундан улам алар өзүнчө турган жаш курактык же жыныстык топтор үчүн бөтөнчө эмес жана ар бир өзүнчө турган адамдын керектөөсүн баалоодо колдонулушу мүмкүн эмес. Экинчиден, азык-түлүк керектөөлөрүнүн көрсөтүлгөн маанилери белгилүү бир демографиялык абалга негизделет.

Аш болумдуу зат	Калктын минималдык керектөөлөрү ¹
Энергетикалык баалуулук	2100 ккал
Белок	53 г (10% жалпы энергетикалык баалуулуктан)
Май	40 г (17% жалпы энергетикалык баалуулуктан)
А витамини	550 мкг RAE*
D витамини	6,1 мкг
E витамини	8,0 мг alpha-TE*
K витамини	48,2 мкг
B1 витамини	(тиамин) 1,1 мг

B2 витамини	(рибофлавин) 1,1 мг
B3 витамини	(ниацин) 13,8 мг NE
B6 витамини	(пиридоксин) 1,2 мг
B12 витамини	(кобаламин) 2,2 мг
Фолат (фолий кычкылы)	363 мг DFE*
Нантотенат	4,6 мг
Витамин С	41,6 мг
Темир	32 мг
Йод	138 мкг
Цинк	12,4 мг
Жез	1,1 мг
Селен	27,6 мкг
Кальций	989 мг
Магний	201 мг

Alpha-TE –альфа-токоферол эквиваленти

RAE – ретинол активдүүлүгүнүн эквиваленти

NE – ниацин эквиваленти

DFE – фолаттын азыктык эквиваленти

* Кубат кундуулугу жана жезден башка бардык аш болумдуу заттар үчүн аш болумдуу заттарды колдонуунун (RNI) ченемдери катары аныкталган.

Шилтемелерди караңыз:

Аш болумдуу заттардын ченемдери: ФАО/ВОЗ (2004), Vitamin and Mineral Requirements in Human Nutrition (Адамдын витаминдерге жана минералдык заттарга болгон муктаждыктары). Экинчи басылыш. Жезден башка бардык витаминдер менен минералдык заттардагы керектөө эсебине карата колдонулган. Себеби, жезге болгон керектөө ФАО/ВОЗ (2004) эрежесине киргизилген эмес. Жезге болгон керектөө. БДСУ (1996), Trace Elements in Human Nutrition and Health басмасында келтирилет.

Төмөндөгү жадыбалда жаш курагы боюнча бөлүнгөн элдин жалпы орто курамынын көрсөткүчү берилген. Бирок бул конкреттүү абалга жараша болоорун жана кыйла өзгөрүшү ыктымалдыгын эске алуу зарыл. Мисалы, кээ бир айылдык жамааттарда орто жаш курактагы адамдардын миграциясынан улам балдарга кам көрүп жаткан улгайган адамдардын саны кыйла көп болот.

Топ	Адамдардын пайызы
0 – 6 айлар	1,32
7 – 11 айлар	0,95
1 – 3 жылдар	6,58

4 – 6 жаш	6,41
7 – 9 жаш	6,37
10 – 18 жаштагы аялдар	9,01
10 – 18 жаштагы эркектер	9,52
19 – 50 аялдар	17,42
51 – 65 аялдар	4,72
19 – 65 эркектер	27,90
65+ аялдар	2,62
65+ эркектер	2,18
Кош бойлуулар	2,40
Эмчек эмизгендер	2,60

Калктын тоюмдуу азыкка муктаждыгын эсептөөдө төмөнкү факторлорду эске алуу керек:

- калктын демографиялык курамын, атап айтканда, 5 жашка чейинки балдардын жана аял кишилердин пайызын;
- чоңдордун денесинин орточо массасы жана дененин реалдуу, демейдеги, алгылыктуу массасы;
- саламат жашоо үчүн керектүү дене-бой активдүүлүгүнүн деңгээли; эгерде дене-бой активдүүлүгүнүн деңгээли жеңилден жогору болсо, анда азык-түлүк керектөөлөрү жогорулайт (башкача айтканда, 1,6 x негизги алмашуунун интенсивдүүлүгү);
- айлана-сферанын орточо температурасы, кийим-кече жана убактылуу турак жай менен камсыздалгандык; эгерде абанын орточо температурасы 20 C0 тан ылдый болсо, анда азык-түлүк керектөөлөрү жогорулайт;
- калктын ден соолугунун жана тамактануусунун абалы; эгерде калктын басымдуу пайызы жетишсиз тамактануудан жабыркаса жана адамдардын оңолуу муктаждыгы пайда болсо, анда азык-түлүк керектөөлөрү жогорулайт. КИВ\ЖИКСтин кенен таралышы калктын орточо керектөөсүнө катуу таасир этиши ыктымал (180-беттеги Азык-түлүк коопсуздугу – азыктарды ташып келүүнүн 1-стандартын караңыз). Бул муктаждыктарды канааттандыруу максатында рационду өзгөртүү маселеси конкреттүү абалды анализдөөнүн жана учурдагы эл аралык нускамалардын негизинде чечилиши керек.

Эгерде баа берүүдө ушул сыяктуу маалыматты алууга мүмкүнчүлүк болбой калса, анда жогорудагы жадыбалда келтирилген сандарды азык керектөөнүн минималдык өлчөмү катары колдонуу керек.

Шилтемелер

(колдонулган адабияттардын жана кошумча материалдардын тизмеси)

Булактар

Black et al (2008), Maternal and child undernutrition 1. Maternal and child undernutrition: global and regional exposures and health consequences. www.thelancet.com, series, 17 January.

CARE (2008), Coping Strategies Index: CSI Field Methods Manual.

Castleman, T, Seumo-Fasso, E and Cogill, B (2004 rev.), Food and Nutrition Implications of Antiretroviral Therapy in Resource Limited Settings. FANTA (Food and Nutrition Technical Assistance) technical note no. 7. Washington DC.

Coates, J, Swindale, A and Bilinsky, P (2007), Household Food Insecurity Access Scale (HFIAS) for Measurement of Food Access. Indicator Guide. Version 3. FANTA. Washington DC.

Committee on World Food Security (2004), Voluntary guidelines to support the progressive realization of the right to adequate food in the context of national food security. Rome.

IFE Core Group (2007), Operational Guidance on Infant and Young Child Feeding in Emergencies. www.enonline.net/ife

Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE) (2004), Minimum Standards for Education in Emergencies, Chronic Crises and Early Reconstruction (includes School Feeding in Emergencies). Geneva.

International Labour Office (ILO) (1973), Minimum Age Convention No. 138. www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm

LEGS (2009), Livestock Emergency Guidelines and Standards (LEGS). Practical Action Publishing, UK. www.livestock-emergency.net/userfiles/file/legs.pdf

Pejic, J (2001), The Right to Food in Situations of Armed Conflict: The Legal Framework. International Review of the Red Cross, vol. 83, no. 844, p. 1097. Geneva. www.icrc.org.

SMART (Standardised Monitoring and Assessments of Relief and Transition) Guidelines: SMART methodology version.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Swindale, A and Bilinsky, P (2006), Household Dietary Diversity Score (HDDS) for Measurement of Household Food Access: Indicator Guide. Version 2. FANTA. Washington DC.

The Right to Adequate Food (Article 11: 12/05/99. E/C 12/1999/5, CESCR General Comment 12. United National Economic and Social Council (1999). www.unhchr.ch

UNHCR, World Food Programme (WFP), University College London and IASC Nutrition Cluster (2006), NutVal 2006 version 2.2. www.nutval.net/2008/05/download-page.html

WFP (2006), Food Distribution Guidelines. Rome.

WHO (2009), Child Growth Standards and the identification of severe acute malnutrition in infants and children.

WHO (2007), Growth reference for school-aged children and adolescents. www.who.int/growthref/en/

WHO (1981), The International Code of Marketing of Breast-Milk Substitutes. The full code and subsequent relevant World Health Assembly resolutions: www.ibfan.org

Кошумча материалдар

Баа берүү боюнча адабияттардын тизмеси

Алгачкы баалоо

IASC (2009), Multi-sectoral Initial Rapid Assessment (IRA) Tool. Global Health, Nutrition and WASH Clusters.

Азык-түлүк коопсуздугун баалоо

CARE (2002), Household Livelihood Security Assessments: A Toolkit for Practitioners. USA.

FANTA-2 (2009), Alternative Sampling Designs for Emergency Settings: A Guide for Survey Planning, Data Collection and Analysis. Washington DC. www.fantaproject.org/publications/asg2009.shtml

FAO and WFP (2009), Crop and Food Security Assessment Missions (CFSAM) Guidelines. Rome.

Save the Children (2008), The Household Economy Approach: A guide for programme planners and policy-makers. London.

WFP (2009), Emergency Food Security Assessment Handbook (EFSA) – second edition. Rome.

WFP (2009), Comprehensive Food Security and Vulnerability Analysis (CFSVA) Guidelines. Rome.

Үрөн коопсуздугун баалоо

Longley, C et al (2002), Do Farmers Need Relief Seed? A Methodology for Assessing Seed Systems. Disasters, 26, 343–355. Sperling, L (2008), When disaster strikes: a guide to assessing seed system security. International Center for Tropical Agriculture. Cali, Colombia.

Жашоо каражаттарын баалоо

Jaspers, S and Shoham, J (2002), A Critical Review of Approaches to Assessing and Monitoring Livelihoods in Situations of Chronic Conflict and Political Instability. ODI. London.

IASC (2009), Matrix on Agency Roles and Responsibilities for Ensuring a Coordinated, Multi-Sectoral Fuel Strategy in Humanitarian Settings. Version 1.1. Task Force on Safe Access to Firewood and Alternative Energy in Humanitarian Settings.

Базарлар

CARE (2008), Cash, Local Purchase, and/or Imported Food Aid?: Market Information and Food Insecurity Response Analysis. Mike, A (2010), Emergency Market Mapping and Analysis (EMMA) toolkit. Practical action, Oxfam GB.

Азык-түлүктү колдонуу

Food and Nutrition Technical Assistance Project (2006), Household Dietary Diversity Score (HDDS).

WFP (2008), Food Consumption Analysis: Calculation and Use of the Food Consumption Score in Food Security Analysis. Technical Guidance Sheet. Rome.

Биргелешип катышуу ыкмалары

ActionAid (2004), Participatory Vulnerability Analysis. London. CARE (2009), Climate Vulnerability and Capacity Analysis handbook.

IFRC (2007), How to do a Vulnerability and Capacity Assessment (VCA), a step-by-step guide for Red Cross and Red Crescent Staff and Volunteers. Geneva.

Tearfund (2009), Climate change and Environmental Degradation Risk and Adaptation assessment CEDRA.

Азык-түлүк коопсуздугу жана тамактануу боюнча маалымат тутумдары

Famine Early Warning Systems Network (FEWS NET): www.fews.net
Food Insecurity and Vulnerability Information and Mapping Systems (FIVIMS): www.fivims.net/index.jsp

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар Integrated Food Security Phase Classification (2008), Technical Manual. Version 1.1.

Global Information and Early Warning System on Food and Agriculture, FAO: www.fao.org

Shoham, J, Watson, F and Dolan, C, The use of nutrition indicators in surveillance systems, Technical paper 2. ODI. London.

Антропометрдик баалоо

Centers for Disease Control and Prevention (CDC) and WFP (2005), A Manual:

Measuring and Interpreting Malnutrition and Mortality. Rome.

Collins, S, Duffield, A and Myatt, M (2000), Adults: Assessment of Nutritional Status in Emergency-Affected Populations. Geneva.

UN ACC Sub Committee on Nutrition (2001), Assessment of Adult Undernutrition

in Emergencies. Report of an SCN working group on emergencies special meeting in SCN News, 22, pp49–51. Geneva.

Save the Children UK (2004), Emergency nutrition assessment, and guidance for field workers. London

Young, H and Jaspars, S (2006), The meaning and measurement of acute malnutrition in emergencies. A primer for decision makers. London.

Аш болумдуу микроэлементтерди баалоо

Gorstein, J et al (2007), Indicators and methods for cross sectional surveys of vitamin and mineral status of populations.

Seal, A and Prudhon, C (2007), Assessing micronutrient deficiencies in emergencies: Current practice and future directions. Geneva

Эмчектеги жана ымыркай балдарды тамактандыруу практикасын баалоо

CARE (2010), Infant and young child feeding practices. Collecting and UsingData: A Step-by-Step Guide. www.enonline.net/resources

Ымыркай менен жаш баланы тамактандыруу

IFE Core Group (2009), Protecting infants in emergencies, Information for the media. www.enonline.net/ife

IFE Core Group and collaborators (2009), IFE Module 1: Orientation package on IFE. www.enonline.net/ife

IFE Core Group and collaborators (2007), Module 2 on Infant Feeding in Emergencies for health and nutrition workers in emergency situations.

www.enonline.net/ife

UNICEF and WHO (2003), Global Strategy for infant and young child feeding. Geneva.

UNHCR (2009), Guidance on Infant Feeding and HIV in the Context of Refugees and Displaced Populations. www.enonline.net/life

USAID, AED, FANTA, University of California DAVIS, International Food Policy Research Institute (IFPRI), UNICEF and WHO (2007), Indicators for assessing infant and young child feeding practices. Washington DC.

WHO (2010), HIV and infant feeding. Principles and recommendations for infant feeding in the context of HIV and a summary of evidence. Geneva.

WHO (2004), Guiding Principles for feeding infants and young children during emergencies. Geneva.

Азык-түлүк коопсуздугу тармагындагы чаралар

Жалпы маселелер

Barrett, C and Maxwell, D (2005), Food Aid After Fifty Years: Recasting Its Role. London.

IASC (2005), Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings – Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies, Chapters 1–4, Action Sheet 6.1 Food Security and Nutrition. Maxwell, D et al (2008), Emergency food security interventions. ODI, Good Practice Review #10. Relief and Rehabilitation Network, ODI. London. UNHCR, UNICEF, WFP and WHO (2002), Food and Nutrition Needs in Emergencies. Geneva.

Максатты аныктоо жана азыктарды бөлүштүрүү

Jaspars, S and Young, H (1995), General Food Distribution in Emergencies: from Nutritional Needs to Political Priorities. Good Practice Review 3. Relief and Rehabilitation Network, ODI. London.

UNHCR (2003), UNHCR Handbook for Registration. Geneva.

WFP (2009), School Feeding Quality Standards. Rome.

WFP (2008), Food Assistance in the context of HIV: Ration Design Guide. Rome.

WFP (2006), Targeting in Emergencies. Rome.

Ташып келүүчүлөрдү башкаруу системасы жана азыктын сапаты менен коопсуздугу

CARE, Food Resource Management handbook.

Logistics Cluster (2010), Logistics Operational Guide. WFP. Rome.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар
United Nations Humanitarian Response Depot (2010), Catalogue and Standard

Operating Procedures. www.unhrd.org

WFP (2010), Food Quality Control: <http://foodquality.wfp.org>

WFP (2003), Food Storage Manual. Natural Resources Institute and WFP. Chatham, UK and Rome.

World Vision International, World Vision Food Resource Manual. Second edition.

World Vision International, Food Monitors Manual.

Накталай акча жана ваучерлер түрүндөгү жардам

Action contre la faim (2007), Implementing Cash-Based Interventions. A guide for aid workers. Paris.

Adams, L (2007), Learnings from cash responses to the tsunami: Final report, HPG background paper.

Cash Learning Partnership (2010), Delivering Money: Cash Transfer Mechanisms

in Emergencies. Save the Children UK, Oxfam GB and British Red Cross, with support from ECHO. London.

Creti, P and Jaspars, S (2006), Cash Transfer Programming in Emergencies, Oxfam GB. London.

Harvey, P (2005), Cash and Vouchers in Emergencies, HPG background paper. ODI. London.

Үрөн тармагындагы чаралар

Catholic Relief Services (CRS) (2002), Seed Vouchers and Fairs: A Manual for Seed-Based Agricultural Recovery in Africa. CRS, in collaboration with ODI and the International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics.

Sperling, L and Remington, T, with Haugen JM (2006), Seed Aid for Seed Security: Advice for Practitioners, Practice Briefs 1-10. International Centre for Tropical Agriculture and CRS. Rome.

Өзгөчө кырдаалдагы тамактануу боюнча жалпы колдонмо эрежелер

IASC (2008), A toolkit for addressing nutrition in emergency situations.

IASC Nutrition Cluster's Capacity Development Working Group (2006), Harmonised Training Package (HTP).

Prudhon, C (2002), Assessment and Treatment of Malnutrition in Emergency Situations. Paris.

UNHCR and WFP (2009), Guidelines for Selective Feeding the Management of Malnutrition in Emergencies.

UNHCR, UNICEF, WFP and WHO (2002), Food and Nutrition Needs in Emergencies. Geneva.

WFP (2001), Food and Nutrition Handbook. Rome.

WHO (2000), The Management of Nutrition in Major Emergencies. Geneva.

Аялуу адамдар

FANTA and WFP (2007), Food Assistance Programming in the Context of HIV. FAO and WHO (2002), Living Well with HIV and AIDS. A Manual on Nutritional Care and Support for People Living with HIV and AIDS.

HelpAge International (2001), Addressing the Nutritional Needs of Older People in Emergency Situations in Africa: Ideas for Action. Nairobi. www.helpage.org/publications HelpAge and UNHCR (2007), Older people in disasters and humanitarian crisis.

IASC (2006), Women, Girls, Boys and Men: Different Needs – Equal Opportunities.

Winstock, A (1994), The Practical Management of Eating and Drinking Difficulties in Children. Winslow Press. Bicester, UK.

Жетишсиз тамактануунун оор түрүн жөнгө салуу

ENN, CIHD and ACF (2010), MAMI Report. Technical Review: Current evidence, policies, practices & programme outcomes.

ENN, IFE Core Group and collaborators (2009), Integration of IYCF support into CMAM. www.ennonline.net/resources

FANTA-2 (2008), Training guide for community based management of acute malnutrition.

Navarro-Colorado, C, Mason, F and Shoham, J (2008), Measuring the effectiveness of SFP in emergencies.

Navarro-Colorado, C and Shoham, J (forthcoming), Supplementary feeding minimum reporting package.

VALID International (2006), Community Based Therapeutic Care (CTC): A Field Manual.

WHO (1999), Management of Severe Malnutrition: A Manual for Physicians and Other Senior Health Workers. Geneva.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

WHO, WFP, UNSCN and UNICEF (2007), Community-Based Management of Severe Acute Malnutrition. A Joint Statement by the WHO, WFP, the United Nations System Standing Committee on Nutrition and UNICEF.

Аш болумдуу микроэлемент жетишсиздиги

Seal, A and Prudhon, C (2007), Assessing micronutrient deficiencies in emergencies: Current practice and future directions.

UNICEF, UNU and WHO (2001), Iron Deficiency Anaemia: Assessment, Prevention and Control. A Guide for Programme Managers. Geneva.

WHO (2000), Pellagra and Its Prevention and Control in Major Emergencies. Geneva.

WHO (1999), Scurvy and Its Prevention and Control in Major Emergencies. Geneva.

WHO (1999), Thiamine Deficiency And Its Prevention And Control In Major Emergencies. Geneva.

WHO (1997), Vitamin A Supplements: A Guide to Their Use in the Treatment and Prevention of Vitamin A Deficiency and Xerophthalmia. Second Edition. Geneva.

WHO and UNICEF (2007), Guiding principles for the use of multiple vitamin and mineral preparations in emergencies.

Турак-жай, убактылуу
жайгаштыруу жана
тамаш-аштан тышкары
керектелүүчү
буюмдарга
байланышкан
минималдык
стандарттар

Бул бөлүмдү кандай колдонуу керек?

Бул бөлүм эки негизги бөлүмчөдөн турат:

Башпаанектер жана калкты аларда жайгаштыруу

Тамак-аштан башка каражаттар: кийим-кечек, жууркан-төшөк жана үй-тиричилик шаймандары

Бул бөлүмчөлөрдүн экөөндө тең, ар кандай ыңгайсыз жагдайларга туш болгон, ордун которгон жана ордун которбогон калкка көмөк көрсөтүү боюнча негизги стандарттар камтылган. Алардын катарында – ээсинин жеринде эле курулган, кадимки үй-тиричилигин алып барууга жарактуу убактылуу же убактылуу жеке башпаанектер да туруу же ондолгон үйлөрүнө кайтуу; башка үй-бүлөлөр менен убактылуу жашоо; жана/же пландаштырылган же өз алдынча пайда болгон лагерлерде, адамдар көп келүүчү борборлордо, жаңы жайга же кайра курулган үйлөрүнө көчүүгө чейинки борборлордо топ-топ болуп убактылуу чогуу жайгашып жашоо стандарттары.

Бул бөлүмдөгү маалыматтар Коргоо Принциптине жана Негизги Стандарттарга ылайык колдонулушу зарыл.

Негизинен ар кандай кырсыкка гуманитардык жооп кайтаруу максатында түзүлсө да, кырсыкка даярданууда жана калыбына келтирүү, кайра куруу иш-чараларына өтүү маалында да андагы минималдык стандарттарды колдонсо болот.

Ар бир бөлүк төмөнкүлөрдү камтыйт:

- **Минималдык стандарттар:** Бул стандарттардын жардамы менен ар кандай нерселерге сапаттык баа берилет. Булар башпаанектер менен камсыздоо жаатында гуманитардык жардамдын минималдык деңгээлин так аныктайт.
- **Негизги иш-чаралар:** Булар стандарттардын талаптарына жооп берүүгө багытталган, сунуш кылынган иш-аракеттер жана салымдар.
- **Негизги индикаторлор:** Булар стандарттардын талаптары аткарылган-аткарылбаганын көрсөткөн «белгилер». Алар ар кандай жагдайларга баа берип, аларды ченегенге жана негизги иш-чаралардын процесстерин жана жыйынтыктарын билдирип туру-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

уга мүмкүндүк берет. Булар негизги иш-чарага эмес, минималдык стандартка тийиштүү.

- **Нускамалар** : Булар ар кандай жагдайларда минималдык стандарттарды, негизги иш-чараларды жана негизги индикаторлорду колдонуу учурунда эске алынчу өзгөчө маселелерди өзүнө камтыйт. Алар иш-жүзүндө пайда болгон кыйынчылыктарды жеңүүдө жана эталондук тесттер менен эң алды жасалчу иш-чаралар боюнча кеңештер менен камсыз кылат. Булар стандарттарга, иш-чараларга же индикаторлорго байланышы бар чукул көйгөйлөрдү да өзүнө камтып, дилеммаларды (эки жолдун бирин тандоо кыйын болгон жагдайларды), талаш маселелерди же заманбап маалыматтардын жетишсиздигин сүрөттөшү мүмкүн.

Эгер талап кылынган негизги иш-чараларды аткаруу мүмкүн болбосо же аткарылган нерселер индикаторлорго ылайык келбесе, анда жабыр тарткан калк үчүн жагымсыз жагдайга баа берүү жана ошол жагдайды жеңилдетүүчү тийиштүү иш-чаралар көрүлүшү керек.

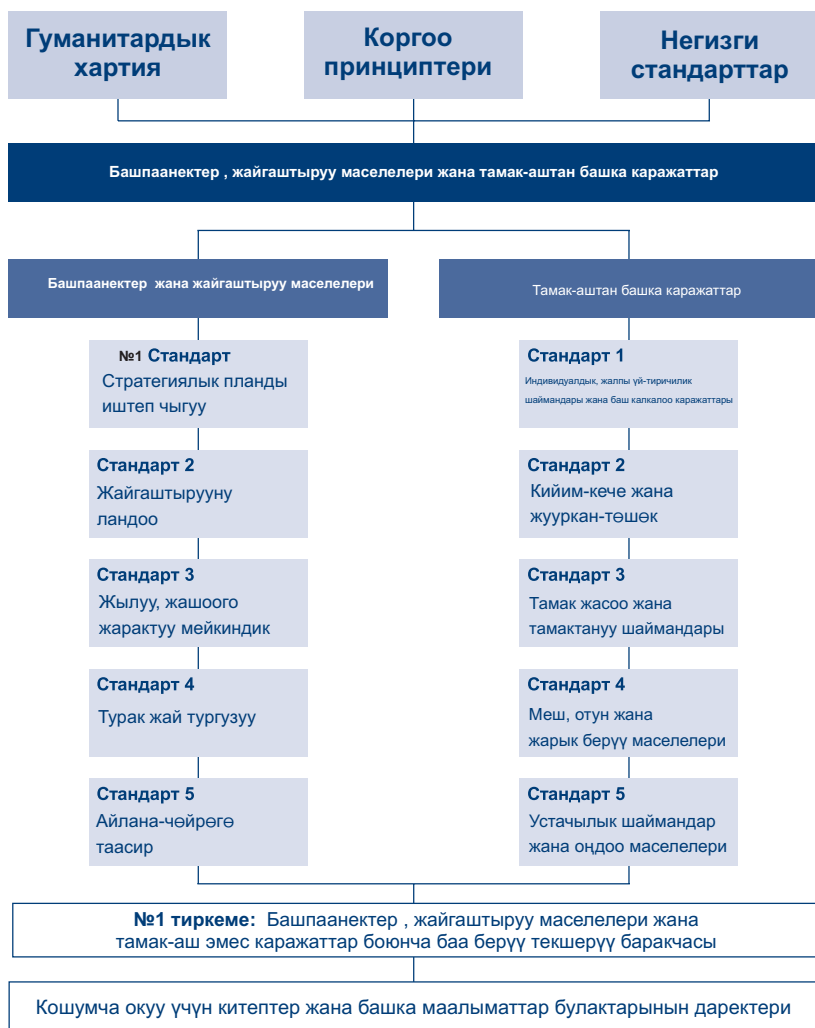
Жагымсыз жагдайларга жооп иретиндеги иш-чараларды аныктоодо да, алардын аткарылышына мониторинг жүргүзүүдө да, минималдык стандарттарды колдонуу тууралуу муктаждыктарга баа берүү текшерүү баракчасы сунуш кылынат. Ошондой эле кошумча маалымат алуу үчүн зарыл маалымат булактарына шилтемелер тизмеси жана китеп аталыштар тизмеси да келтирилген.

Мазмуну

Киришүү	243
1. Башпаанектер жана калкты аларда жайгаштыруу	249
2. Тамак-аштан башка каражаттар: кийим-кечек, жууркан-төшөк жана үй-тиричилик шаймандары	268
№1 тиркеме: Башпаанектер , жайгаштыруу маселелери жана тамак-аш эмес каражаттар боюнча баа берүү текшерүү баракчасы	278
Кошумча окуу үчүн китептер жана башка маалыматтар булактарынын даректери	284

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

Киришүү

Бул бөлүмдө каралган стандарттардын Гуманитардык Хартияга жана эларалык мыйзамдарга байланышы

Башпаанектер, жайгаштыруу маселелери жана тамак-аш эмес каражаттар боюнча минималдык стандарттар – гуманитардык уюмдардын жалпы көз караштарынын жана гуманитардык мүнөздөгү иш-аракеттерди жөнгө салууга жардам берген, Гуманитардык Хартияда жазылган жалпы принциптердин, укуктардын жана милдеттенмелердин иш-жүзүндө турмушка ашырылышы. Гумандуулук принцибине негизделген жана эл аралык мыйзамдарда чагылдырылган бул принциптер ар бир адам үчүн өмүр сүрүү жана адамкерчиликтүү мамилеге татыктуу болуу укуктарынан, корголуу жана коопсуздук укуктарынан, муктаждыктарына ылайык гуманитардык жардам алуу укугунан турат. Гуманитардык Хартиянын мазмуну тууралуу маалыматты өзүнө камтыган, негизги укуктук жана программалык документтер тизмеси (анын ичинде гуманитардык сфераде иштеген кызматкерлер үчүн түшүндүрмө комментарийлер да бар) №1 тиркемеде келтирилген (356-бетти карагыла). Гуманитардык сфераде, баш калкалаочу жай, адамдарды жайгаштыруу маселелери жана буга байланыштуу тамак-аш эмес каражаттар – адам укуктары мыйзамдарында бекитилген, адамдын ылайыктуу турак жайга болгон укуктар тобундагы тааныш терминдер болуп эсептелет.

Ар бир адам өзүнө ылайыктуу турак жайлуу болууга укуктуу. Мындай укук негизги эл аралык механизмдерде таанылып бекитилген (Кошумча окуу үчүн китептер жана башка маалыматтар булактары: Эл аралык мыйзамдарын (284-бет) карагыла). Анын ичине коопсуздукта, тынчтыкта, өзүнө карата адамкерчиликтүү мамиле кылуу менен мүнөздөлгөн сфераде өмүр сүрүү, турак жай менен жерге эч коркунучсуз ээ болуу, зордук-зомбулук менен үйүнөн ажыроодон корголуу жана менчигин кайра кайтаруу укуктары да кирет. Бул механизмдер төмөнкү нерселерди өзүнө камтып, адам үчүн ылайыктуу турак жай дегенге так аныктама берет:

- ▶ жеткиликтүү тиричилик кылуу мейкиндиги жана сууктан, сыздуулуктан, ысыктан, жаандан, шамалдан жана ден-соолукка зыяндуу башка коркунучтардан, алардын ичинде, турак жайдын начар курулгандыгынан жана ар кандай ооруларга алып келчү шарттардан корголуу
- ▶ ар кандай кызматтардын, даараткана, жуунуп-тазалануу жайы ж.б.у.с. коммуналдык шарттардын, материалдардын жана инфраструктуралык объектилердин бар болушу

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

- турак жайга болгон баанын жеткиликтүү болушу, турак жайдын жашоого ылайыктуу болушу, турак жайга жетүү оңой болуу, турак жайдын жайгашуу жана маданий айлана-сферанын ылайыктуулугу
- табигый жана жалпы ресурстардын туруктуу жеткиликтүү болушу; ичээр суунун коопсуздугу; тамак-аш даярдоо, турак жайды жылытуу жана жарык кылуу үчүн энергиянын болушу; даараткананын жана жуунуп-тазалануу жайынын болушу; тамак-ашты сактоо мүмкүнчүлүгү; таштандыларды алып чыгуу; турак жай турган жер суудан тазаланып, кургак болуп турушу; тез жардам кызматы
- турак жайдын саламаттык сактоо кызматтарына, мектепке, балабакчага, башка социалдык кызматтарга жана ишке коопсуз жетүүгө мүмкүн болгон ылайыктуу жерде жайгашуусу
- маданий өзгөчөлүгүн жана турак жайдын ар түрдүүлүгүн кармануу үчүн үй тургузууга керектүү курулуш материалдары жана мыйзамдуу мүмкүнчүлүктөр

Бул бөлүмдө камтылган минималдык стандарттар тийиштүү эл аралык укуктук мыйзамдарда аныкталгандай, адамдын өзүнө ылайыктуу турак жайга болгон укугун толук чагылдырбайт. Тагыраак айтканда, бул бөлүмдөгү минималдык стандарттар адамдын өзүнө ылайыктуу турак жайга болгон укугунун негизги мазмунун гана чагылдырат жана мындай укуктун турмушка ашырылышына салым гана кошот.

Ар кандай кырсыктарда, башпаанектердин, жайгаштыруу маселелеринин ойлонуштурулганынын жана тамак-аштан тышкаркы башка каражаттардын маанилүүлүгү

Башпаанек – кырсыктан кийинки алгачкы убакта, адегенде тирүү калып, анан жашоону улантуу үчүн өтө маанилүү фактор болуп эсептелет. Мындан тышкары, башпаанектер коопсуздукту, жеке аманчылыкты жана аба-ырайынан сактанууну камсыздоо жана ооруларга жана ден-соолуктун начарлашына туруштук берүү үчүн зарыл. Ошондой эле ал адамдык кадыр-барк, үй-бүлө жөнүндө кам көрүү жана кошуна-колон менен жакшы мамиледе жашоо жана жабыр тарткан калкка кырсыктын кесепеттеринен тезирээк чыгуу үчүн да маанилүү. Баш калкалоочу жай, жайгаштыруу маселелери жана тамак-аштан тышкаркы каражаттар сыяктуу, кырсыкка жооп катары көрүлгөн иш-чаралар мындай жагдайларда пайдаланылчу заманбап стратегияларга ылайык колдонулуп, кырсыктан жабыр тарткан адамдарды көз карандысыздыкка жана өз алдынчалыкка шыктандыруу үчүн зарыл. Жабыр тарткан калкка жана жергиликтүү аймактын экономикасына терс таасир тийгизбесе, жергиликтүү адистер жана ресурстар мүмкүн болушунча чоң көлөмдө колдонулууга тийиш. Кандай гана кырсыкка жооп катары көрүлгөн иш-чаралар колдонулбасын, алар белгилүү кырсык коркунучтарын эске алуу менен колдонулушу жана айлана-сферага болгон узак мөөнөттүү терс таасирди азайтууга багытталышы зарыл. Ошол эле учурда, жабыр тарткан калк өз алдынча акча таап, бирөөгө көз каранды болбой жашай алгыдай болууга тийиш.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Аба-ырайынын ысык-суугунан корголуу, жылуу үй, жеке коопсуздук жана адамдык кадыр-барк – буларга адамдын бир канча жеке муктаждыктарынын канааттандырылышы, ал жашаган жер бекитилип жылуу болуусу жана турак жайынын жайгашуусу жеткиликтүү болуусу аркылуу жетүүгө болот. Ошондой эле бул муктаждыктардын канааттандырылышы үчүн, тамак-аш даярдоо жана тамактануу каражаттары; кийим-кече жана жууркан-төшөк; ылайыктуу башпаанек; керек болгон учурда, ошол жайды жылытуу жана желдетүү каражаттары; жана зарыл кызматтардын жеткиликтүү болушу сыяктуу нерселердин адамга ылайык айкалышы талап кылынат.

Кырсыктан жабыр тарткан калктын баш калкалоочу жайга, жайгаштырууга жана тамак-аштан тышкаркы каражаттарга болгон муктаждыктары, ошол болгон кырсыктын түрүнө жана көлөмүнө, андан тышкары, жабыр тарткан калк башпаанекке канчалык муктаж экендигине жараша аныкталат. Көрүлө турган иш-чаралар, ошол жабыр тарткан калк өзүнүн жашаган жерине кайтып, калыбына келтирүү иштерин баштоого канчалык жөндөмдүү экендигине жана муну канчалык каалашына жараша иштелип чыгат. Эгер алар өз жерине кайтып келе албаса же муну каалабаса, анда убактылуу башпаанек жана жайгаштыруу маселелерин чечүү зарыл болот (кийинки беттеги Диаграмманы карагыла). Көрүлө турган иш-чаралар кырсыкка жана жергиликтүү шарттарга, анын ичинде, жабыр тарткан аймак элет жериби же шаарбы; жергиликтүү аба-ырайдын ысык-сууктугуна жана айлана-сферанын шарттарына; коопсуздук жаатындагы жана саясий жагдайга; жабыр тарткан калк башпаанекке болгон муктаждыктарынын канааттандырышына өз салымын кошуу жөндөмдүүлүгүнө жараша иштелет.

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

Аба-ырайы катаал шарттарда баш калкалоочу жайдын жоктугу үйсүз калган калк үчүн оор маселеге айланып, кырылып калуу коркунучу да туулушу мүмкүн болгон жагдай түзүлгөндө, же жер которгонго байланыштуу, жабыр тарткан калк өзүнө ылайыктуу баш калкалоочу жай, чатыр же дагы ушундай сыяктуу тез тургузулма турак жай курууга жөндөмсүз болушу ыктымал. Мына ушундай учурларда, турак жайсыз калган калкты коомдук имараттарда убактылуу түрдө жайгаштыруу зарыл болот. Аргасыз жер которгон адамдар турак жайлуу үй-бүлөлөрдүн тамдарында убактылуу жайгашуу боюнча алар менен макулдашуусу, мурунтан эле адам жашаган аймактарда (мисалы, кыштактарда) индивидуалдык түрдө катталып жайгашуусу же болбосо мурунтан пландаштырылган жана иши башкарылган лагерлерде же адамдар көп келүүчү борборлордо убактылуу түрдө жайгашууга муктаж болушу мүмкүн.

Колундагы турак жайларын оңдоо же жаңы түзүлгөн шарттарга ылайыкташтыруу же болбосо жаңы жайларды куруу мүмкүн болсо, анда жабыр тарткан калкка муну жасоого көмөк көрсөтүү керек. Ылайыктуу курулуш материалдары, курулуш шаймандары, тыйын-тыпыр, кандайдыр бир зарыл маселелер боюнча кепилдик болуу, техникалык маселелер боюнча кеңеш жана үйрөтүү ж.б.у.с. нерселер менен жабыр тарткан адамдарды камсыз кылып, аларга жардам берсегиле болот. Техникалык жардам менен колдоонун башка түрлөрү, жабыр тарткан калк өздөрүнө ылайыктуу турак жай тургузууга жөндөмсүз болгондо же буга билими менен ыктары жетпегенде көрсөтүлүшү зарыл. Кырсыктан улам аргасыз жер которгон адамдарды үйлөрүнө киргизип, кырсыктын кесепетин кыйыр түрдө баштан кечиргендердин укуктарын жана муктаждыктарын да эске алуу керек. Мектептер ж.у.с. сыяктуу коомдук имараттар убактылуу жай катары пайдаланылган учурларда, мындай мекемелер ишин өз убагында баштай алышы үчүн убактылуу жайланышкан адамдарды башка жакка коопсуз көчүрүү иштерин мүмкүн болушунча эрте жүргүзүү зарыл.

Кырсыктан жабыр тарткан адамдар өз ресурстарын, билимдери менен ыктарын колдонуп, өздөрүнө убактылуу же туруктуу башпаанек тургузуу аракеттерине жараша жалпы көрүлчү чаралар иштелип чыгышы керек. Башпаанектер менен камсыздоо иштери, жабыр тарткан адамдардын бара-бара турак жайларын убактылуу түрлөрүнөн узак мөөнөттүү туруктуу турак жайларга айландырышына мүмкүнчүлүк бергидей болууга тийиш.

Зыянга учураган коомдук имараттарды оңдоо, мектеп катары убактылуу пайдаланууга ылайыктуу имараттар, саламаттык сактоо борборлору жана башка коомдук мекемелер да талап кылынышы мүмкүн. Малды да ылайыктуу жайга жайгаштыруу жабыр тарткан калкты башпаанек менен камсыздоону кыйла жакшыртат. Көрүлө турган иш-чаралар мурунтан болгон башпаанектерге, жайгаштыруу кыйынчылыктарына, жайгашуу жери, пландаштыруу, дизайн жана куруу маселелери жаатындагы мүчүлүштүктөргө, алардын ичинде, кырсыктын кесепетинен же аба-ырайынын бузулушунан улам начарлаган шарттарга жараша иштелип чыгышы зарыл. Башпаанектерди тургузуу жана адамдарды жайгаш-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

тыруу иштеринин айлана-сферагө болгон таасирин эске алуу да кырсыктын кесепеттерин кечиктирбей жоюу үчүн маанилүү.

Мыкты башпаанектердин болушу, жайгаштыруу иштеринин жана тамак-аштан тышкаркы каражаттардын жакшы ойлонуштурулгандыгы сыяктуу кырсыкка жооп катары көрүлчү чараларга жакшыраак даярдануу аркылуу жетүүгө болот. Өкмөттүн, гуманитардык уюмдардын, жарандык коом уюмдарынын, жамааттардын жана жеке инсандардын жөндөмүнө, билимине жана өз ара байланыштарына таянуу менен ыктымал же учурдагы кыйынчылык-коркунучтарды билип, алдын ала көрүү жолдорун табуу аркылуу даярдануу мүмкүн. Анык даярдык ар кандай коркунучтарды анализдөө жана эрте алдын алуу тутумдарына таянуу менен камсыздалат.

Башка бөлүмдөр менен байланышы

Башка бөлүмдөрдө келтирилген көптөгөн стандарттар бул бөлүм менен да байланыштуу. Бир жааттагы стандарттарга жетүүдө алдыга жылуу башка жаатта да ошондой алдыга жылууга көп учурда таасир берет жана кээде атүгүл муну бирден-бир фактор катары аныктайт. Көрүлчү иш-чаралардын эффективдүү болушу үчүн башка тармактар менен тыгыз биргелешип иштөө жана координация талап кылынат. Мисалы, башпаанектер менен камсыз кылынган аймакта ичэр суу жана жуунуп-тазалануу үчүн жай, даараткана сыяктуу санитардык жайларды да кошумча ойлонуштуруу ошол жерде жашай турган, кырсыктан жабыр тарткан калктын ден-соолугу жана адамдык кадыр-баркы үчүн маанилүү. Дал ошондой эле жабыр тарткан адамдарды ылайыктуу башпаанек менен камсыздоо алардын ден-соолугуна жана амандыгына таасир этпей койбойт. Алардын тамак-ашка болгон муктаждыгын канааттандыруу жана тамак-аш менен камсыздоо иш-чаралары ийгиликтүү жүргүзүү үчүн зарыл тамак даярдоо шаймандары жана кашык-табак керек болот. Муктаждыктардын канааттандырылышы, көрүлчү чаралардын жөнү жок кайталана бербеші жана ошондой эле, башпаанектердин, жайгаштыруу иштеринин жана тамак-аштан тышкаркы каражаттардын алгылыктуу болушу үчүн, иш-аракеттерди жергиликтүү бийликтер, башка тийиштүү уюмдар жана жергиликтүү жамааттарда жайгашкан жана ошол жамааттардын таламын жактаган уюмдар менен макулдукта иштөө керек.

Коргоо Принциптери жана Негизги Стандарттар менен байланышы

Бул окуу куралындагы стандарттардын аткарылышы үчүн, бардык гуманитардык уюмдар, атүгүл так коргоо мандаты жок болсо да, Коргоо Принциптерине ылайык иштеши зарыл. Принциптерди дайыма кынтыксыз аткаруу кажет эмес, б.а. түзүлгөн жагдайга жараша айрым өзгөртүүлөр болушу ыктымал. Ошентсе да, Принциптер көрүлчү иш-аракеттерди дайыма багыттап турган, бардыгына тийиштүү универсалдык гуманитардык баалуулуктар менен талаптарды чагылдырат.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Кырсыктан жабыр тарткан калкка жардам берүү чараларын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу процесстери туура жүргүзүлсө, натыйжалуулугу артат. Алты Негизги Стандарттар – бул, катышуу, башында баалоо, жооп катары иш-чараларды көрүү, максат койуу, мониторинг жүргүзүү, баалоо, ишти жакшыртуу, байкоо жүргүзүү жана колдоо көрсөтүү сыяктуу жардам берген уюмдардын кызматкерлеринин ишиндеги зарыл нерселерди камтыган маанилүү процесс жана стандарттар. Алар бул окуу куралдагы бардык башка стандарттарга ылайык келген ыкмаларга багыттоочу жалгыз белгини камсыз кылат. Ар бир техникалык бөлүмдүн стандарттарына жетүү үчүн Негизги Стандарттарды биргелешип колдонуу талап кылынат. Кандай гана чаралар көрүлө турган болбосун, айрыкча, алардын жабыркаган калкка ылайыктуулугун жана сапатын камсыздоо үчүн, ошол жабыркаган калктын, анын ичинде, кырсык учурларында көбүрөөк жабыр тарткан топтордун жана жеке адамдардын катышуусун мүмкүн болушунча көбүрөөк камсыздоо зарыл.

Кырсыктан жабыркаган адамдардын алсыз жактары жана даремети

Бул бөлүк Негизги Стандарттар менен атайы биргелештирип окуу жана аларды күчөтүү үчүн түзүлдү.

Жаш же кары болуунун, аял киши же майыптыгы же КИВге чалдыккандыктын өзү эле адамды бечара кылбастыгын же өзгөчө коркунучтуу эместигин түшүндүрүү зарыл.

Баш калкалоочу жай, жайгаштыруу маселелери жана тамак-аштан тышкаркы каражаттар боюнча стандарттар жана Негизги иш-аракеттер аткарылган шартта, адамдардын ар кандай нерселерден канчалык алсыз же дареметтүү экендигин анализдөө, колдоо жардам алууга укуктууларга жана чыныгы муктаждарга басмырлабай колдоо көрсөтүлүшү үчүн керек. Бул жергиликтүү контекстти жана кырсык калктын ар кандай категорияларына, алардын ар кандай турмуштук жагдайларын жана ар кандай жагымсыз жагдайлардан (мисалы, өтө жакыр болуу же басмырлоого, жыныстык зордук-зомбулукка, кордукка кабылуудан, ар кандай ооруларга, мисалы, КИВ же кургак учукка же эпидемияларга, мисалы, кызылчага же холерага чалдыгуудан) корголбогондугуна жараша кандай таасир тийгизерин ийне-жибине чейин түшүнүүнү талап кылат. Кырсык мындай теңсиздикти ого бетер күчөтүп коюшу мүмкүн. Ошондуктан кырсыктан жабыркаган адамдар өз кыйынчылыктарын жеңип өтүшү үчүн алардын мындай абалдан чыгуу стратегияларын, ар кандай катаал шарттарга карата ийкемдүү жана кайрадан оңолуубутка турууга жөндөмдүү болушуна колдоо көрсөтүү керек. Алардын билимин, көндүмдөрүн жана колдонгон ыкмаларын бекемдөө, социалдык, мыйзам, финансылык жана психологиялык көмөк алуу укуктарын коргоо зарыл. Алардын толук ыктымал болгон ар кандай табигый, маданий, экономикалык жана социалдык тоскоолдуктарды да жеңип өтүшүнө жардам берүү керек.

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

Төмөндө ар кандай жагымсыз жагдайлардан начар корголгон бардык адамдардын укуктары жана алардын жөндөмдүүлүктөрү эске алынарына кепилдик берген айрым негизги сфералергө өзгөчө көңүл бурулат:

- ▶ Бардык топторду, айрыкча, обочолонуп калгандарды (мисалы, жол жүрүү же басып-туруу жагынан кыйналгандарды, атайын дарылоо мекемелеринде жашагандарды, ар кандай басмырлоого туш болгон жаштар жана жетишсиз катыштырылган же такыр катыштырылбаган топторду) камтуу аркылуу адамдардын кеңири катышуусун камсыздоо.
- ▶ Баалоо маалында жынысы жана жаш-курагы (0дөн 80+ ка чейин) боюнча толук маалыматтарды алуу. Бул калктын ар түрдүүлүгү да жетиштүү деңгээлде эске алынарын кепил кылган маанилүү элемент болуп эсептелет.
- ▶ Ар кандай нерселерге укуктуу болуу боюнча маалыматка да адамдын укугу бар экендигин жамааттын бардык мүчөлөрүнө жеткирүүнү камсыздоо.

Минималдык стандарттар

1. Башпаанек жана жайгаштыруу маселелери

Кырсыктан жабыркаган бирок жерин которбогон адамдарга ошол жеринде, аларды убактылуу турак жай менен камсыздоо же өздөрүнүн турак жайларын ылайыктуу кылып оңдоп же башка башпаанек тургузуп алышы үчүн аларга жардам берүү зарыл. Мындай калк үчүн тургузула турган жайлар убактылуу же туруктуу деген эки түрдө болуп, камсыз кылына турган жардамдын көлөмү, жерди убактылуу пайдалануу же жерге ээлик кылуу, адамдын ченемдегидей тиричилик кылуусу үчүн зарыл кызматтардын бар болушу, баш калкалоочу жайды андан ары жакшыртуу же кеңейтүү сыяктуу факторлорго жараша иштелиши мүмкүн. Өз жерине кайтып келе албаган жер которгон адамдар башка үй-бүлөлөр же тарыхый, диний же башка жалпылыгы бар эл менен калууну көп учурда артык көрүшөт. Мындай каалоосун аткарышы үчүн аларга жардам берүү зарыл. Калкты ушундайча чачып жайгаштыруу мүмкүн болбогондо, алдын ала пландалган же өзүнчө пайда болгон лагерлерде калкты убактылуу чогултуп бир жайгаштырса болот. Ошондой эле, аларды убактылуу башпаанектер ында же ылайыктуу чоң коомдук имараттарда жайгаштырууга да болот.

Башпаанек жана жайгаштыруу боюнча №1 стандарт: Стратегиялык пландоо

Башпаанектер жана жайгаштыруу стратегиялары жер которгон да жана жер которбогон да калктын коопсуздугуна, аманчылыгына жана саламаттыгына пайдасы тиет да, мүмкүн болгон учурда алардын өз турак жайларын калыбына келтиришине жана кайра курушуна жардам берет.

Негизги иш-аракеттер (нускамалар менен бирдикте окулушу керек)

- ▶ Жабыркаган калктын башпаанекке жана жайгаштырууга болгон муктаждыктарын тийиштүү бийлик өкүлдөрү жана калктын өзү менен бирге баалоо жана анализдөө (№1 нускаманы карагыла).
- ▶ Башпаанектер менен камсыздоо жана жайгаштыруу маселелери боюнча иш-чаралар планын тийиштүү бийил өкүлдөрү, көмөк көрсөткөн уюмдар жана жабыркаган калк менен бирге иштеп чыгуу (№1 нускаманы карагыла).
- ▶ Жабыркаган калктын, мүмкүн болгон учурларда, өз турак жайларына же өз жерине кайтып келүүсүн эң алдынкы көйгөй катары кароо жана колдоо (№2 нускаманы карагыла).

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Өз турак жайларына кайтып келе албаган же кайтып келүүнү каалабагандарды башка үй-бүлөлөр өз үйлөрүнө убактылуу ала турарына же аларды топ-топ болуп жашоо үчүн түзүлгөн убактылуу кыштактарга жайгаштырууга көмөк көрсөтүү (№3-4 нускамаларды карагыла).
- Д Тамак-аштан тышкаркы каражаттардын, башпаанек (чатыр же башка ушул сымал камылгалар сыяктуу) маселелеринин чечилишинин, курулуш материалдардын, акчалай каражаттын, техникалык жардамдын же маалыматтын жабыркаган калк үчүн жеткиликтүү болушун муктаждыкка жараша камсыздоо (№5-6 нускамаларды карагыла).
- Д Жабыркаган калктын турган жайлары жана убактылуу кыштактары чыныгы же ыктымал коркунучтардан алыс, коопсуз аралыкта жайгашуусун жана учурдагы жагымсыз жагдайлардын коркунучун мүмкүн болушунча азайтуу (№7 нускаманы карагыла).
- Д Турак жай салына турган жерден (анын ичинде, жабыркаган же кыйраган үйлөр турган жерлер, үйү жок калк жашай турган убактылуу кыштактар, коомдук имараттар жана ошол жерлерге баруу жолдору) кырсыктан улам болгон кыйроодон калган турак жайлардын калдыктарын тазалоону камсыздоо (№8 нускаманы карагыла).
- Д Таза суунун, санитардык кызматтардын, саламаттык сактоо мекемелеринин, мектептедин, эс алуу жана диний жайлардын, ошондой эле жашоо каражатын табуу булактары катары болгон жерлердин, базарлардын жана башка жайлардын коопсуз, түрдө жеткиликтүү болушун пландоо (№9-10 нускамаларды карагыла).

Негизги индикаторлор (нускамалар менен чогуу окулушу керек)

- Д Кырсыктан жабыркаган адамдардын башпаанекке жана башка жайгаштыруу маселелерине байланышкан муктаждыктарынын канааттандырылышы ошол адамдардын өздөрү, тийиштүү бийлик өкүлдөрү жана жардам берген уюмдар менен макулдашылат (№1 нускаманы карагыла).
- Д Бардык убактылуу башпаанектер ы коопсуз жана башка жайгаштыруу маселелери тийиштүү түрдө чечилген. Жабыркаган адамдардын көйгөйлөрү узак мөөнөттө туруктуу чечилмейинче мындай жагдай кала берет (№2-10 нускамаларды карагыла).

Нускамалар

1. **Баалоо, кеңеш берүү жана координациялоо:** Муктаждыктардын көрүлө турган иш-чараларга чейин аныкталып талданышы, кырсыктан жабыркаган адамдардын башпаанекке жана жайгашуу муктаждыктарын, кырсыктан кийин эл алдында турган коркунучтарды, элдин ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогондугун жана дареметин, кырсыктан кийин оңолуу мүмкүнчүлүктөрү жана кыйла кылдат аныктап талдоого болгон муктаждыкты (анын ичинде, айлана-сфераге таасирди) аныктоо үчүн маанилүү. Мындай талдоого кырсыктан жабыркаган адамдар (айрыкча, өзгөчө муктаждыктары бар, ар кандай жа-

гымсыз жагдайлардан корголбогондор) тийиштүү бийлик өкүлдөрү менен бирге катышуусу зарыл. Колдо бар, кырдаалдарга жооп кайтаруу пландары көрүлө турган иш-чараларды тактап мүнөздөө үчүн, тийиштүү бийлик өкүлдөрү, гуманитардык жана башка уюмдар, жабыр тарткан калктын өзү менен биргеликте, макулдашылган механизмдердин негизинде колдонулууга тийиш. Кырсыктын кесепеттерин жойуу планы ресурстарга, жергиликтүү шартка (анын ичинде, ар кайсы мезгилдердеги ар кандай аба-ырайына), коопсуздук жагдайына, колдо бар же жаңы жердин жеткиликтүү болушуна жараша иштелет (55-68-беттердеги №1-5 негизги стандарттарды; 269-276-беттердеги №1-5 тамак-аштан тышкаркы каражаттар боюнча стандарттар: баш калкалоочу жай, жайгаштыруу жана тамак-аштан тышкаркы каражаттар текшерүү баракчасын карагыла).

2. **Жерине кайтуу:** Өз жерине жана турак жайына кайтып келүү мүмкүндүгү – жабыркаган адамдардын көпчүлүгүнүн негизги максаты. Турак жайларды оңдоону же аларды жакшыртууну ошол жабыркаган калктын өзүнүн колу менен жасоо ар кандай жагымсыз жагдайларга карата биргелешип чара көрүү жолдоруна дал келип, башпаанектерге адамдарды жайгаштыруу ыкмаларынын тамырын кең жайган түрлөрүн андан ары бекемдеп, мурунтан эле болгон жергиликтүү инфраструктураны колдонууга мүмкүнчүлүк берет (55-беттеги №1 Негизги Стандартты карагыла). Өз жерине кайтуу кандайдыр бир себептерден улам кечендеши же буга кандайдыр бир себептер тоскоол болушу мүмкүн. Андыктан калкты кайсы бир жерде башпаанектерге убактылуу жайгаштыруу талап кылынат. Адамдардын өз жерлерине кайтып келишине кырсык, мисалы, ташкын суу, жер көчкүнүн же жер титирөөнүн кайталана бериши, коопсуздук маселелери, мисалы, менчик турак жайларынын же жерлеринин башка бирөөлөр тарабынан ээлениши, ошондой эле, калыбына келтирүү муктаждыгы, токтобой жаткан зордукчул жаңжал, этникалык же диний тирешүү, куугунтук же көмүлгөн миналар жана жарылбай калган артилериялык снаряддардын кооптуулугу кедерги болот. Жер которгон элдин кайтып келиши үчүн мектептерди оңдоп кайра куруу дагы маанилүү. Аял киши башкарган үй-бүлөлөрдүн, кырсыктын кесепетинен улам жубайынан айрылгандардын, томолой жетим калгандардын же майып адамдардын кайтып келүүсүнө талаптагыдай эмес же басмырлоочу жер жана менчик мыйзамдар же күндөлүк эрежелер тоскоолдук кылышы мүмкүн. Жер которгон адамдар турак жайларын кайрадан куруп алууга жөндөмсүз, кайтып келүүгө даяр эмес болушу ыктымал.

3. **Башка үй-бүлөлөрдүн жана жергиликтүү жамааттардын жабыркаган элди үйлөрүндө убактылуу жайгаштыруусу:** Турак жайларына кайтып келе албаган жер которгон адамдар көп учурда бир туугандарынын же тарыхый, диний же башка жалпылыгы бар адамдардын үйлөрүндө калууну артык көрүшөт (55-беттеги №1 негизги стандартты карагыла). Мындай жайгаштырууга жардам берүү үчүн, жер которууга аргасыз болгон элди жайгаштыруу максатында, баш калкалатууга даяр болгон үй-бүлөлөрдүн учурда бар башпаанектер

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

ын кеңейтүү же ылайыкташтыруу, же болбосо жакын арада кошумча башпаанек менен камсыздоо зарыл болушу мүмкүн. Ушундан улам болгон калктын көбөйүшүн изилдеп тактап, зарыл социалдык кызматтарга, инфраструктуралык объектилерге жана табигый ресурстарга болгон муктаждыктарды изилдеп, буларга карата чара көрүү керек.

4. **Убактылуу топ-топ болуп жайгашып жашоо:** Эң биринчиси, мындай ыкма дайыма эле колдонула бербешин керек. Убактылуу мүнөздө пландалган лагерлерди өз үйлөрү турган жерге кайтып келе албаган же кайтып келүүнү каалабаган, же болбосо башка бирөөнүн үйүндө алар менен чогуу жашагысы келбеген, жабыр тарткан калкты убактылуу жайгаштыруу үчүн колдонсо болот. Мындай жайгашуу ыкмалары, коопсуздук жаатындагы коркунучтар жер которууга аргасыз болгон калкка карата болгон коркунучту ого бетер көбөйткөн же зарыл кызматтар жана суу, тамак-аш, жергиликтүү курулуш материалдары сыяктуу ресурстар чектелген аймактарда талап кылынышы мүмкүн. Мурда болгон имараттар аба ырайынын жагымсыз таасиринен сактанууга жарашы мүмкүн. Мындай максатта пайдаланыла турган имараттарды бул үчүн ылайыкташтыруу же андан да жакшыртуу, мисалы, ички мейкиндиктерин дагы бир нечеге бөлүү жана эркин кыймылдай албаган адамдар үчүн пандустар талап кылынышы ыктымал. Көптөгөн өлкөлөрдө, алдын ала белгиленген имараттарды муктаж адамдарды топ-топ болуп жайгаштыруу үчүн пайдалануу, зарыл кызматтарды камсыздоо жоопкерчилиги менен бирге, ар кандай кырсыктардын белгилүү түрлөрүнө карата жооп кайтаруу иш-чараларына кирет. Мектеп имараттары көп учурда кырсыктан жабыр тарткан калкты жайгаштыруу үчүн колдонулуп келсе да, окуу процессин үзгүлтүккө учуратпоо максатында башка имараттарды табуу зарыл. Убактылуу топ-тобу менен чогуу жайгаштыруу жайларын пландоодо, адамдардын жеке коопсуздугун, обочолонуу укугун жана жайды ээлегендердин кадырбаркынын тебеленбешин, ошондой эле, зарыл кызматтардын жеткиликтүү болушун эстен чыгарбоо керек. Убактылуу топ-топ болуп жайгашуу жайлары өздөрү чабуул буталарына айланбоосун, айланадагы калк үчүн коркунуч туудурбастыгын же табигый айлана-сферагө ашыкча зыян келтирбестигин камсыздоо керек.

5. **Башпаанек менен камсыздоонун түрлөрү:** Жардамдын ар кандай түрлөрүнүн түрдүү айкалыштарда колдонуу кырсыктан жабыркаган калктын башпаанекке болгон муктаждыгын канааттандыруу үчүн зарыл болушу мүмкүн. Негизги жардамга кийим-кечек жана жууркан-төшөк сыяктуу өздүк каражаттарды же меш жана отун сыяктуу үй тиричиликте зарыл нерселерди киргизсе болот. Башпаанек каражаттарынын катарына чатырларды, желим пластик кездемени жана оңдоп-жасалгалар шаймандарын, курулуш материалдарын жана убактылуу же убактылуу башпаанектер ын кошууга болот. Кийин ошол материалдарды узак мөөнөттүү турак жай курууга колдонсо, андан да жакшы болот. Кол кабыш же адистин көмөгү, акысыз же акчага болобу, талап кылынышы мүмкүн. Ошондой эле, ылайыктуу турак жай тургузуу ыкмалары боюнча техникалык көрсөтмөлөр да зарыл болушу

ыктымал. Жергиликтүү экономиканын иштешине ылайыктап, акча каражаттары менен ваучерлерди жергиликтүү камсыздоо каражаттарынын жана ресурстардын пайдаланышын активдештирүү максатында колдонууну караштыруу зарыл. Акчалай каражаттарды, бирөөлөрдү ижарага алынган турак жайларга жайгаштыруу үчүн да колдонсо болот. Коомдук кампаниялар же жергиликтүү борборлор аркылуу жайылтылган, гранттарга, материалдарга же башпаанектердин башка формаларына жетүү боюнча маалыматтар же кеңештер ар кандай буюмдар түрүндө бериле турган жардамга кошумча көмөк болот.

6. **Убактылуу башпаанек:** Көрүлө турган иш-чаралардын фазасы гана эмес, андан көрө, толук ыкма эсептелип, убактылуу башпаанек менен камсыздоо кырсыктан кийин баш калка табуу иштери менен ошол кырсыктан жабыр тарткан калктын өзү алектенерине карама-каршы келбейт. Адамдардын мындай өзүн-өзү башкаруусун колдоо керек (55-беттеги №1 негизги стандартты карагыла). Кырсыктан кийин тургузула турган башпаанектерди куруунун ыкмаларынын айрымдарын же баарын узак мөөнөттүү турак жайларды курууда колдонсо же убактылуу жайдан туруктуу жерге көчүрсө болот. Мындай ыкмалар жабыр тарткан калкка убактылуу жайдан туруктуу жайга өтүүдө жардам берет. Өз жеринде калган, бирок үйлөрүнөн ажыраган адамдарга да убактылуу башпаанек керек. Кийин алар мындай турак жайды андан ары жакшыртып, кеңейтип же, ресурстары мүмкүнчүлүк берсе, жаңы үй менен алмаштырып алса болот. Жер которгон калк өз үйлөрү турган жерге кайтып келүүгө же башка жерге көчүүгө даяр болгондо, убактылуу башпаанектерди бузуп, жеткен жаңы жеринде кайрадан тургузуп алышы мүмкүн. Турак жайына жакын жерде же катарлаш тургудай кылып, баш калкалоочу жайды тургузганга макул болгон башка бирөөлөрдүн үйүндө турган жабыркаган адамдарды да убактылуу башпаанектер менен камсыз кылса болот. Жабыркаган адамдар өз жерине кайтууга же башка жерге көчүүгө даяр болгондо, мындай башпаанектер бузуп, жаңы жерде оңой эле кайрадан тургузууга ыңгайлуу.
7. **Адамдардын ар кандай жагымсыз жагдайлардан канчалык корголгондугун баалоо жана башка коркунучтарды талдоо:** Адамдардын ар кандай жагымсыз жагдайлардан канчалык корголгондугун жана башка коркунучтарды терең талдап, буларды кайрадан тез-тез текшерип турууз (61-беттеги №3 негизги стандартты карагыла). Чыныгы же ыктымал коопсуздук коркунучтарын жана жаш-куракка, жынысына, майыптыгына, социалдык же экономикалык статусуна, жабыркаган калктын табигый ресурстардан көзкарандылыгына байланыштуу коркунучтарды жана адамдардын ар кандай нерселерден корголбогондугун жана жабыр тарткан калк менен аны үйүнө кабыл алган адамдардын ортосундагы мамилелерди – мунун баарын кошо талдоо зарыл (38-беттеги №3 коргоо принцибин карагыла). Жер титирөө, вулкандын атылышы, жер көчкү, ташкын же бороон сыяктуу табигый коркунучтарды да эске алуу менен башпаанектерди жана жайгаштыруу маселелерин пландоо керек. Башпаанектер турган жер ар кандай оорулардан жана оору жугуу коркунучтарынан сак болуусу зарыл. Жер

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

титирөө, ташкын жана тайфун сыяктуу табигый кырсыктардан кийин, ыктымал коркунучту түзгөн материалдар жана буюмдар ачылып, адамдарга чоң коркунуч туудурушу мүмкүн. Андыктан аларды атайылап сактоо зарыл. Мурун болгон же учурда жүргөн жаңжалдардан кийин миналар жана жарылбай калган артиллериялык снаряддар калышы ыктымал. Кырсыктан зыянга учураган, адамдар жашаган аймактардагы имараттардын туруктуулугун техникалык адистер текшерип чыгышы зарыл. Калкты топ-топ кылып жайгаштырганда, учурда бар имараттардын кошумча киши киргизүүгө жарамдуулугу жана полдор, ички дубалдар, чатырлар ж.б.у.с. имараттардын кыйроо коркунучтары да текшерилүүгө тийиш.

8. **Урандылардан тазалоо:** Жабыр тарткан калкты башпаанек менен камсыздоо жана жайгаштыруу маселелерин адамдарга ылайыктуу чечүү үчүн, табигый кырсыктан же жаңжалдан кийин аймакты урандылардан тазалоо – биринчи кезектеги милдеттерден. Урандыларды кайра иштетилишин текшерүү же жарамдуу бөлүктөрүн табуу максатында аларды ажыратуу, чогултуу жана/же кайрадан иштетүү үчүн, кырсыктан кийин дароо урандыларга карата иш-чараларды көрүү зарыл (265-беттеги №5 башпаанек жана жайгаштыруу стандартын карагыла). Маанилүү маселелерге төмөнкүлөр кирет: ким экендиги аныкталбаган жана тийиштүү түрдө көмүлүүгө тийиш сөөктөрдүн бар болушу, жеке менчикти ээсине кайтаруу, кыйрап калышы мүмкүн имараттар, зыяндуу материалдар жана кайрадан колдонууга же сатууга ылайыктуу материалдарга ээлик кылуу. Аймакты урандылардан тазалоодо, муктаж адамдарга акча табуу мүмкүнчүлүгү ачылышы мүмкүн. Ошондой эле бир топ атайын аспаптар жана адистердин жардамы талап кылынышы ыктымал. Урандылар ташталган жердин пайдаланылышы, ал жердеги иштердин башкарылышы, кимге таандык экени жана айлана-сферагө болгон таасири эсепке алынууга тийиш.

9. **Мектептер, саламаттык сактоо мекемелери жана коомдук инфраструктура:** Мектептер, саламаттык сактоо мекемелери, балдар үчүн коопсуз ойноо аянтчалары жана адамдар чогулуп сүйлөшө ала турган жерлер сыяктуу зарыл жайлардын адамдарга жеткиликтүү болушун камсыздоо керек. Учурда бар же жабыркагандан кийин оңдолгон ар кандай кызматтардын инфраструктурасын, талап кылына, кошумча убактылуу кызматтар менен бирге колдонуңуз. Коомдук имараттарды оңдоо же жаңыдан куруу иштери адамдарды жайгаштыруу планын жаңыдан иштеп чыгуудан жана коомдук турмушту жөнгө салган башка процесстерден көз каранды болгон учурларда, кыска мөөнөт ичинде ыкчам иштеген социалдык кызматтарды жайгаштыруу үчүн убактылуу жайлар талап кылынышы мүмкүн. Убактылуу же туруктуу жайларды пайдаланган мындай кызматтар менен камсыздоо иштери макулдаштырылган стандарттарга дал келиши зарыл (89-беттеги №1 Суу менен камсыздоонун стандартын, 296-беттеги саламаттык сактоо системаларындагы №1 стандартты жана Билим берүү үчүн INEE минималдык стандарттарын (Даярдык, Чара көрүү, Калыбына келтирүү) карагыла).

10. **Жашоо каражаттарын камсыздоого көмөктөшүү:** Кырсыктан жабыркаган адамдарды жайгаштыруу маселеси алардын кырсыкка чейинки ишкердигин жана кырсыктан кийин түзүлгөн жагдайды эсепке алып иштелип чыгуусу зарыл (150-154-беттердеги тамак-аш коопсуздугу жана калктын тамактануусун баалоо №1-2 стандарттарын жана 55-беттеги №1 негизги стандартты карагыла). Жердин жетиштүүлүгүн, анда дыйканчылык кылуу жана мал жаюу мүмкүндүгүн, базарлар менен жергиликтүү кызматтардын жеткиликтүү болушун да эсепке алуу керек.

№2 башпаанектер жана калкты анда жайгаштыруу стандарты: Жайгаштырууну пландоо

Кырсыктан жабыркаган адамдардын өз жерине кайтып келүүсүн, аларды өз үйүнө же аларды убактылуу топ-топ кылып жайгаштырууну алдын ала пландоо жабыркаган калктын башпаанектерди коопсуз пайдаланышына жана зарыл кызматтарды колдонушуна мүмкүнчүлүк берет.

Негизги иш-аракеттер (нускамалар менен чогуу окулушу керек)

- ▶ Мүмкүн болгондо, кабыл алынган эң мыкты тажрыйбаны, жайгаштыруу түйшүктөрүн жана ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогондукту азайтууга багытталган эрежелерди эсепке алган мурунтан болгон пландоо процесстерине көңүл буруп, аларды колдонууга (№1 нускаманы карагыла).
- ▶ Аймактагы турак жайлар, жер жана башка мүлк кимге таандык жана/же жергиликтүү имараттарды пайдалануу укуктары кандай экендигин аныктап билгиле (№2 нускаманы карагыла).
- ▶ Бардык башпаанектердин, башка көп кишилик убактылуу борборлордун жана зарыл кызматтардын калк үчүн коопсуз жеткиликтүү болушун камсыз кылгыла (№3-4 нускамаларды карагыла).
- ▶ Айлана-сфераге боло турган терс таасирди азайтуу максатында, мурунтан болгон жайгаштыруу моделдерин топографиялык өзгөчөлүктөрдү эске алып колдонуңуз (№5 нускаманы карагыла).
- ▶ Адамдарды үй-бүлө, кошуна-колоң же айыл кылып чогуу убактылуу жайгаштырууну пландоого ошол адамдардын өздөрүн катыштыргыла (№6 нускаманы карагыла).
- ▶ Алдын ала пландалган жана өзүнчө пайда болгон убактылуу лагерлерде жердин жетиштүү болушун жана алардын ар кандай өрт пайда болуу коркунучтарынан корголгондугун камсыз кылгыла (№7-8 нускамаларды карагыла).
- ▶ Ар кандай оорулардын жугуу булактарын азайтууга аракеттенгиле (№9 нускаманы карагыла).

Негизги индикаторлор (нускамалар менен чогуу окулушу керек)

- ▶ Макулдашылган пландоо процесстерине ылайык, башпаанек жайгашкан жер жана зарыл кызматтар боюнча ошол башпаанекке муктаж адамдар менен кеңешип, алардын макулдугу алынат (№1 нускаманы карагыла).
- ▶ Баш калкалоочу жайдарды, күн менен жаандан корголгон үстү жабылган жайларды жана зарыл кызматтарды колдонуудагы коркунучтар жана жагымсыз жагдайлары аныкталганын жана аларга байланыштуу көйгөйлөр жеңилдетилгенин жайгаштыруу пландарынын бар экендиги көрсөтүп турат.

Нускамалар

1. **Пландоо процесстери:** Кырсыктын же каатчылык жагдайдын тибине, аныкталган коркунучтарга жана жабыр тарткан калкка тийгизген таасирине жараша ылайыкталган жергиликтүү пландоо ыкмалары колдонулушу керек. Жайгаштыруу коркунучтарын жана ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогондукту азайтуу үчүн тийиштүү чаралар көрүлүүгө тийиш. Эгер башпаанекке жана башка жайгаштыруу маселелерине муктаж болгондордун кызыкчылыгына карама-каршы келбесе, анда талапка ылайык, тийиштүү бийлик органдары тарабынан көзөмөлдөнгөн, мурунтан болгон пландоо эрежелери сакталуусу зарыл. Пландоо учурунда, айрыкча, адамдарды топ-топ кылып убактылуу жайгаштырууда, алар тура турган жерди жетишерлик узак мөөнөт пайдалануу мүмкүндүгүн караштырыңыз.
2. **Турак жай менен камсыздоо, жерге жана башка мүлккө ээлик кылуу, укуктар жана буларды пайдалануу:** Жер которгон да, жер которбогон да адамдарга жадам берүү үчүн, тийиштүү жердин, турак жайдын же башка имараттардын ээси ким жана аларды колдонуу укуктары (формалдуу да, чынындагы да) кимге таандык экенидигин аныктаңыз. Көп учурда, , айрыкча, кыймылсыз мүлктүн иш-кагаздары (документтери) сакталбаса же мүлк кимге таандык экенинде талаш маселе болсо, мындай маселелерде талаш-тартыштар болот. Ар кандай иштер үчүн пайдаланылган, көп адам ээлеген турак жайларга же имараттарга адамдар жалпысынан же бөлүшүп ээлик кылышы мүмкүн. Ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогон адамдардын жерге же башка мүлккө болгон укуктарын аныктоо зарыл. Мындай адамдарды, айрыкча, аял кишилерди, кырсыктан улам жесир калган аялдарды, майып кишилерди, турак жайды ижарага алып жашагандарды, социалдык турак жайга укуктууларды жана расмий эмес түрдө жайгашкандарды колдоо керек. Адамдардын кайсы бир мүлккө ээ болууга расмий (формалдуу), расмий эмес же иш жүзүндөгү укуктарын же мураска калтырылган нерселерге болгон укуктарын, айрыкча, кырсыкта мүлктүн ээси каза болуп калса же жер которууга аргасыз болсо, аларга түшүндүрүп беригиле. Кырсыкка чейин кайсы бир менчикке адамдардын эч кандай формалдуу укуктары болбогон жаг-

дайда, топтун бир нече турак жайга чогуу ээлик кылуусун камсыздоо аркылуу мындай укуктардын бара-бара калыптанып, бекемделишине жардам берсе болот. Адамдарды башпаанек менен камсыздоо иш-чаралары ошол жерге жана турак жайга ээ болуу талабы катары да кабыл алынышы же ушундай максатта колдонулушу мүмкүн. Мындай жагдай гуманитардык иш-аракеттерге кедерги болушу же толук токто-тушу ыктымал. Жерди убактылуу турак катары пайдаланууну план-доодо, ошол жерди же айланадагы табигый ресурстарды пайдалануу боюнча мыйзамдуу укуктары мурунтан болгон адамдардын таламдарын эстен чыгарбоо зарыл (265-беттеги башпаанек жана жайгаштыруу №5 стандарттын карагыла).

3. **Эң зарыл кызматтар жана каражаттар:** Өз турак жайлары турган аймакка кайтып келе турган, убактылуу адамдар көп келүүчү жайларда турган кырсыктан жабыркаган адамдарды ишин коопсуз жана калыс жүргүзгөн эң зарыл кызматтар менен камсыздоо талап. Буларга суу, санитардык каражаттар (мисал, даараткана, жуунуп-тазалануу жайы, ж.б.у.с.), тамак-аш даярдоо үчүн отун же көпчүлүк үчүн тамак бышыруу каражаттары, саламаттык сактоо кызматы, бүкүлү таштандыларды туура жок кылуу, мектептер, социалдык кызматтар, сыйынуу жайлары, жолугушуу жайлары, эс алуу жайлары, алар менен бирге, балдарга жарактуу жайлар жана малды жайгаштыруу жайлары (мал кармалган жердин адам жашаган жайдан жетиштүү тосулуп бөлүнүшүн камсыз кылгыла) кирет. Адам каза болгондо, ошол элдин каада-салттарына ылайык аны жерге берүү жана буга байланыштуу жөрөлгөлөрдү аткаруу үчүн жетиштүү жер камсыз кылынууга тийиш. Кошуна же башпаанек берген жамааттарга терс таасири тийбеген учурда, мурунтан болгон же оңдолгон кызматтар мүмкүн болушунча көбүрөөк пайдаланылышы зарыл. Жабыркаган адамдардын, айрыкча, ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогондордун муктаждыктарын канааттандыруу максатында, аларды кошумча кызмат каражаттар менен камсыздоо керек. Жабыркаган калктын социалдык түзүлүшү, жыныстарга жараша ролдору жана ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогон адамдардын муктаждыктары зарыл кызматтар менен камсыздоо иштеринде эсепке алынышы зарыл. Мисалы, зарыл кызматтар мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жөө жете алгыдай аралыкта жайгашуусун жана көп кишилик убактылуу жасалма кыштактарда коопсуз түрдө эмчек эмизүү жайлары менен камсыздоо. Улгайган адамдарга, дене-бой өксүгү барларга жана мындай кызматтарды көп колдонууга муктаждарга алар үчүн ылайыктуу кызмат каражаттары камсыз кылынууга тийиш. Көп кишилик убактылуу жасалма кыштактарда административдик кеңселер, товарлар же башка буюмдар сакталуучу жайлар, кызматкерлерди жайгаштыруу үчүн турак жай жана карантиндик жайлар талапка жараша камсыз кылынышы керек (89-беттеги Суу менен камсыздоонун №1 стандартын жана 296-беттеги саламаттык сактоо системалар №1 стандартын карагыла).

4. **Ар кандай зарыл нерселердин жеткиликтүү болушу:** Ар бир жыл мезгилине мүнөздүү кыйынчылыктарды, коркунучтарды жана кооп-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

суздук жаатындагы тобокел жагдайларды эске алуу менен, башпаанектер жайгашкан лагерде жайгашуунун мүмкүн болушу, жергиликтүү жолдор инфраструктурасынын абалы жана жардам катары берилген зарыл нерселер менен камсыздоо үчүн керек транспорт түйүндөрүнүн жакындыгы – мына бул нерселер талданып бааланышы зарыл. Көп кишилик убактылуу лагерлер жакшы иштеши үчүн, ошол лагерь турган жердин өзү, лагерге керектүү ар кандай материалдар сакталган жайлар жана тамак-ашты таратуу борборлору жүк ташуучу унаалар үчүн жеткиликтүү болууга тийиш. Башка кызмат жайлардын жеңил унаалар үчүн жеткиликтүү болушу жетиштүү. Лагерлердеги чоң жана адам басчу жолдордун сапаты, адамдардын ар кандай аба-ырай шарттарында өз турагына, мектеп жана саламаттык сактоо борбору сыяктуу социалдык кызмат жайларына коопсуз жетишине мүмкүндүк бериши керек. Зарыл болсо, көчөлөрдө жасалма жарык берчү каражаттар орнотулууга тийиш. Көп кишилик убактылуу кыштактарда же адамдар көп келүүчү борборлордо, ар кандай кызмат жайларына жетүү же алардан кетүү жолдору бөлүнүп же тосулуп, алардан каттаган адамдардын жеке коопсуздугуна шек келтирбеши зарыл. Адамдар көп келүүчү борборлорго кире бериштеги тепкичтердин бийиктиги бирдей болгону жакшы. Ошондой эле, тепкичтерде кармагычтар жана алардын жанында пандустар болууга тийиш. Басып-туруудан кыйналган тургундар үчүн эң төмөнкү кабатта жолу бир кылка тегиз, кирип-чыгууга оң жай болушу керек. Адамдар көп келүүчү борбор катары колдонулган имараттарда жок эле дегенде эки башка эшик, тургундар оңой чыга алгыдай аралыкта жана жарык болууга тийиш.

5. Убактылуу жайлар турган жерди тандоо жана суу, нымдуулукту адамдар жашаган аймактан алып кетип тазалоо системасы:

Убактылуу башпаанек үчүн жер тандалып жатканда жана көп кишилик убактылуу жайларды пландаган учурда, жердин бетине топтолгон сууну агызуу тутумдары жана суу басып, ташкындoo коркунучтары талданып бааланышы керек. Сууну ыкчам агызып кетүү тутуму болбосо жана эрозияны көзөмөлдөө иш-чаралары аткарылбаса, анда жердин эңкейиштиги 5% пайыздан жогору болбоого же суунун агып кетишин камсыздоо үчүн 1% пайыздан төмөн болууга тийиш. Ошондо да, ташкын сууну же суунун тосулуп топтолушун болтурбоо максатында сууну агызуу каналдары зарыл болушу ыктымал. Турак жайлар турган жердин эң төмөн деңгээли, жер астындагы суулардын эсептелген эң жогорку деңгээлинен 3 метрден кем эмес жогору болуусу зарыл. Турак жай тура турган жер даараткана аңдарын казууга жана даараткана менен башка зарыл кызмат жайларды тургузууга жарактуу болууга тийиш (105-107-беттердеги Адамдын денесинен бөлүнүп чыкчу саркындыларды туура жок кылуунун №1-2 стандарттарын жана 121-беттеги Сууну агызып кетүүнүн №1 стандартын карагыла).

6. Көп кишилик убактылуу жайларды тургузуу үчүн колдо бар жерди пландоо: Адамдар көп келүүчү борборлордо ар кандай зарыл кызматтарга жер бөлүү жана алдын ала пландаштырылган убактылуу лагерлердеги үй-бүлөлөрдүн жер үлүштөрү, мурунтан болгон со-

циалдык кызматтарды жана суу, санитардык кызмат каражаттар, чогулуп тамак-аш жасоо, тамак-аш таратуу, ж.б.у.с. жалпы эл колдончу ресурстарды пайдаланууну эске алуу менен иштелип чыгышы керек. Айлана-тегеректе эмне болорун пландоо мурунтан болгон социалдык байланыш-катнаштарга жараша жасалууга, коопсуздукту жана жабыркаган адамдардын өзүн өзү башкаруусун бекемдөөгө тийиш. Алдын ала пландалган убактылуу лагерлерде, жер үлүштөрү адамдардын обочолонуп жашоого болгон укуктарын жана ар бир үй-бүлөнүн кадыр-баркын жогору тутууну эсепке алуу менен бөлүштүрүлүшү зарыл. Тагыраак айтканда, ар бир үй-бүлөнүн эшиги башка бир үй-бүлөнүн үйүнө эмес, сыртка ачылышы керек. Жалгыз бой чоң кишилер көп болсо же кароосуз калган балдар бар болсо, алар үчүн чогуу турууга ылайыкташтырылган коопсуз жайлар камсыз кылынышы зарыл. Башпаанектер ар кайсы жерлерге чачылып тургузулган лагерлер үчүн да айлана-тегеректи пландоо принциптери колдонулууга тийиш. Мисалы, бири-бирине байланышы бар үй-бүлөлөр алдын ала аныкталган белгилүү бир географиялык аймакка кайтып келишет же болбосо бири-бирине жакын жайгашкан үй-бүлөлөр аларды өз үйлөрүнө убактылуу жашатат (33-беттеги №1 Коргоо Принцибин карагыла).

7. **Алдын ала пландалган же өз алдынча пайда болгон убактылуу лагерлердеги жайгашуу мейкиндиги:** Лагерь түрүндөгү убактылуу кыштактарда, ар бир кишиге жайгашуу мейкиндигинен (анын ичинде, үй-короосу да бар) эң аз дегенде 45 метр квадрат жер бөлүнүп берүүсү зарыл. Лагерь аймагында чоң жана адам басчу жолдор, тамакты үйдөн тышкары жасоого мүмкүн же көп адамдык тамак жасоочу жайлар, билим берүү мекемелери жана эс алуу жайлары, канализация, өрттүн таралышын токтотуу үчүн ачык мейкиндиктер, административдик кызматтар, суу сактоо, ар кандай зарыл нерселерди (мисалы, тамак-аш) таратуу үчүн жайлар, базарлар, ар кандай нерселерди сактоо жайлары жана үй-бүлөлөр үчүн чектелүү чакан жер-жемиш өстүрүүгө жер болушу керек. Эгер коммуналдык кызматтарды алдын ала пландалган убактылуу кыштактан сыркары жайгашкан мурунтан болгон же кошумча түзүлгөн тейлөө мекемелери камсыздай алса, анда ар бир кишиге 30 метр квадрат мейкиндик жетишет. Жайгаштыруу мейкиндигин пландоодо калктын санынын өсүшүн да эсепке алуу керек. Эгер жок дегенде эң минималдуу жайгашуу мейкиндиги менен камсыздоо мүмкүн эмес болсо, анда калктын тыгыз жайгашуусунан улам келип чыккан кыйынчылыктарды, мисалы, үй-бүлөлөрдүн обочолонуп өзүнчө-өзүнчө жашашына шарт түзүп, зарыл кызматтар үчүн жер ж.у.с. менен камсыздоо аркылуу жеңилдетүү зарыл.
8. **Өрт коопсуздугу:** Көп кишилик убактылуу кыштактарды жана жеке башпаанектердин жайгашуусун пландоодон мурун өрт чыгуу жана таралуу коркунучтарын изилдегиле. Лагерь жайгашкан аймакта ар бир 300 метр аралыкта өрттүн таралышын токтотуу үчүн 30 метрлик ачык мейкиндиктер жана өрттөнүп кулап бири-бирине тийүүсүнөн сактануу үчүн турак жайлардын аралары жок дегенде 2 метр (бирок турак жай-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

лардын бийиктиктеринен эки эсе узун болгону артык) болушу керек. Жергиликтүү аймакта таралган тамак жасоо ыкмаларын, меш же жылытуучу каражаттарды колдонууну жана турак жайларды өрттүн таралышынан коргоону да лагерь аймагын пландоо учурунда эсепке алуу зарыл (274-беттеги Тамаш-аштан тышкаркы каражаттар боюнча №4 стандартты карагыла).

9. **Оору таралуу коркунучтары:** Деңгээли төмөн жерлерде, кырсыктан пайда болгон урандыларда, адам калтырган имараттарда жана топурагы үй тургузуу үчүн казып алынган аңдарда, жакын турган турак жайлардагы адамдарга оору жугузуу коркунучун туудурган зыян-кеч жаныбарлар пайда болуп көбөйүшү мүмкүн. Көп кишилик убактылуу кыштактарды жайгаштырууну пландоо учурунда, бул үчүн ылайыктуу жерди тандоо жана ар кандай оорулардын жугуу булактарын жойуу кырсыктан жабыркаган калктын ден-соолугу үчүн абдан маанилүү (111-116-беттердеги Оору жугуу булактарын көзөмөлгө алуу боюнча №1-3 стандарттарды карагыла).

Башпаанектер жана жайгаштыруу боюнча №3 стандарт: Төбөсү жана тегереги жабылган жашоо мейкиндиги

Адамдардын, ызгарлуу сууктан же аптаптуу ысыктан сактаган, жылуу, абасы таза, өзүнчү болуп обочолонууга, ден-соолугунун жакшы каралышына, үй-тиричилигин жүргүзүүгө жана акча таап турмуш кылууга мүмкүнчүлүк берген, коопсуз, төбөсү жабылган жашоо мейкиндиги бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен чогуу окулушу керек)

- Жабыркаган ар бир үй-бүлөнү төбөсү жабылган ага ылайыктуу жашоо мейкиндиги менен камсыз кылгыла (№1-2 нускамаларды карагыла).
- Талап кылынса, турак жайлардын ичинде эки ар башка жыныстын өкүлдөрү, ар кандай курактагы адамдар жана ар башка үй-бүлөлөр өзүнчө бөлмөлөрдө тургудай мүмкүнчүлүк бергиле (№3 нускаманы карагыла).
- Төбөсү жабылган жашоо мейкиндигинде же жакын тегеректе үй-тиричилик иштерин жана акча табууга багытталган иштерди аткаруу мүмкүндүгүн камсыз кылгыла (№4 нускаманы карагыла).
- Кырсыктан жабыркаган калкка тааныш, мүмкүн болушунча, маданий жана социалдык жактан алгылыктуу жана айлана-сфералук мааниде узак мөөнөттүү башпаанектерди тургузуу ыкмалары менен курулуш материалдарын колдонууга адамдарды шыктандыргыла (№5-6 нускамаларды карагыла).
- Турак жайда ченемдегидей жылуулук шартын, таза абанын эркин айлануусун жана турак жайдын коопсуздугун камсыздоо үчүн, ар бир жыл мезгилиндеги аба ырай шартын изилдегиле (№7-10 нускамаларды карагыла).

Негизги индикаторлор (нускамалар менен чогуу окулушу керек)

- ▶ Жабыркаган адамдардын баары (ар бири) үчүн жок дегенде 3,5 метр квадрат төбөсү жабылган жашоо мейкиндиги бар (№1-2 нускамаларды карагыла).
- ▶ Башпаанектерди тургузуу ыкмаларынын жана куруу материалдарынын бардыгы кабыл алынган техникалык жана ишке ашыруу стандарттарын канааттандырат жана маданий жактан алгылыктуу (№3-10 нускамаларды карагыла).

Нускамалар

1. **Аба-ырай жана шарт-жагдай:** Аба ырайы суук аймактарда үй-тиричилик иштери демейде төбөсү жана тегереги жабылган мейкиндикте аткарылат жана кырсыктан жабыркаган адамдар жылуулук шарты менен камсыздалыш үчүн көп убакыт өткөрүшү мүмкүн. Шаарларда, үй-тиричилик иштери демейде төбөсү жана тегереги тосулган мейкиндикте аткарылат, анткени жакын арада пайдаланууга мүмкүн болгон жер азыраак болот. Мындай муктаждыктарды канааттандыруу үчүн, көп учурда ар бир адамга 3,5 метр квадраттан көп төбөсү жана тегереги тосулган полу бар мейкиндик талап кылынат. Бөлмөлөрдүн бийиктиктери да маанилүү, анткени ысык жана аба ырайы нымдуу аймактарда шыбы бийик бөлмөлөрдө аба жакшы айланып турат. Ал эми аба ырайы суук аймактарда болсо, тескерисинче, шып жапыз болгону оң, анткени анча чоң эмес бөлмөлөрдү жылытуу оңойураак. Бөлмөлөрдүн ички бийиктиктери жок дегенде 2 метр бийик болушу зарыл. Аба ырайы мелүүн аймактардын шарттарында, жакын арадагы көлөкөлүү жерлерде тамак даярдап-жасаса болот. Муктаж адамдарды башпаанек менен камсыздоону пландоодо, түнкү жана кышкы суук, күндүзгү жана жайкы ысык сыяктуу аба ырайынын карама-каршы өзгөчөлүктөрүн жакшылап эсепке алууга туура келет. Баш калкалоочу жайды толук бүтүрүү үчүн курулуш материалдар менен камсыздоо мүмкүн болбогондо, үстүн тосуу үчүн эң алды чатырга керек курулуш материалдар менен камсыздоо зарыл. Анткени чатыры чала жабылган үйдүн дубалын жаан-чачын жууп кетиши ыктымал. Ошондой эле адамдык кадыр-баркты сактоо да кыйын болушу мүмкүн. Мындай адамдардын муктаждыктарын толук канааттандыруу максатында мүмкүн болушунча тезирээк чара көрүү зарыл (№2 нускаманы карагыла).
2. **Мөөнөт:** Кырсыктан кийин дароо, айрыкча, аба ырайы аптаптуу же ызгаар суук болгон шарттарда, баш калкалоочу жайды тургузуу үчүн курулуш материалдар даяр эмес кезинде, ар бир кишиге 3,5 метр квадратка чейин жеткидей, төбөсү жана тегереги тосулган мейкиндик жетиштүү болушу мүмкүн. Бул кыска убакытка жан сактоого ылайыктуу башпаанек менен камсыздоо үчүн жетиштүү. Мындай жагдайларда, жайгаштырылган адамдардын ден-соолугуна терс таасир тийбеши үчүн, ар бир кишини 3,5 метр квадрат бардык жактары тосул-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

ган мейкиндик менен мүмкүн болушунча тезирээк камсыздоо зарыл. Эгер ар бир кишини 3,5 метр квадрат мейкиндик менен камсыздоо мүмкүн эмес болуп, жайгаштырылган адамдар үчүн мындай мейкиндик алардын демейде көнгөн мейкиндигине салыштырмалуу тардык кылса, анда мунун ошол адамдардын кадыр-баркына, ден-соолугуна жана обочолонуп жашоого болгон укугуна кандай таасир тийгизерин эсепке алыңыз. Ар бир кишини 3,5 метр квадраттан азыраак мейкиндик менен камсыздоо сыяктуу чечимдердин ар бирине өзгөчө көңүл буруу керек. Мындай жагдайдын жайгаштырылган адамдарга болгон терс кесепеттерин жойуу үчүн чара көрүү зарыл. Муктаж адамдарды узак убакыт, ар кандай аба-ырайлуу жыл мезгилдери жана, керек болсо, бир нече жыл бою ылайыктуу башпаанектер менен камсыздоо үчүн, убактылуу башпаанектер талап кылынышы ыктымал. Жергиликтүү бийлик өкүлдөрү жана башкалар менен макулдашылган иш-чараларды пландоодо, убактылуу башпаанектерде адамдар биротоло жашап калбастыгына кепилдик берүү зарыл.

3. **Каада-салттар, коопсуздук жана обочолонуп жашоо укугу:** Турак жайды пайдалануудагы жергиликтүү каада-салттар, мисалы, өзүнчө бөлмөдө уктоо өзгөчөлүктөрү жана туугандарды жайгаштыруу сыяктуу нерселер туш тарабы тосулган талаптагыдай жайды тургузууда эсепке алынышы керек. Буга окшогон маселелерди чечүүгө ар кандай жагымсыз жагдайлардан корголбогон адамдардын өкүлдөрү же аларды караган адамдар да катышуусу зарыл. Үй-бүлөлүк башпаанектердин ичин да дагы чакан бөлмөлөргө бөлүү мүмкүнчүлүгү каралууга тийиш. Көп кишини чогуу жайгаштырган учурларда, бири-бирине байланыштуу үй-бүлөлөрдү чогуу жайгаштырып, алар турган жайларга кирип-чыгуу жолдорун жакшылап пландап, ар бир адамдын жана бир үй-бүлөнүн жашоо мейкиндигин обочолонтуп тосуу үчүн материалдар менен камсыздоо аркылуу жеке адамдын обочолонуп коопсуз жашоосуна ылайыктуу мейкиндик жаратууга болот. Адамды ага ылайыктуу жашоо мейкиндиги жана обочолонуп жашоосу үчүн зарыл шарттарды, психологиялык жана социалдык ыңгайлуулуктарды үй-бүлөлүк башпаанектерде да, көп кишилик убактылуу борборлордо да улам жакшырта берүүгө умтулуу керек (33-беттеги №1 Коргоо Принцибин карагыла).
4. **Үй-чарбасын жүргүзүү жана жашоо каражаттары менен камсыздоого байланышкан иш-аракеттер:** Жабык турак-жайда укташ, жуунуш жана кийиниш үчүн, эмчектеги балдарды, жаш балдарды, оорулууларды жана майыптарды багыш үчүн, азык-түлүктү, сууну, үй-чарба мүлктөрүн жана негизги материалдык-буюмдарды сакташ үчүн, керек учурда тамак жасап ичиш үчүн, ошондой эле үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүн чогултуш үчүн жай керек. Жабык турак-жайды пландаштыруу учурунда, өзгөчө эшик, терезе коюла турган жана тосула турган жерди пландаштыруу учурунда, ичкеридеги жана сырткы мейкиндикти сарамжал пайдалануу керек.
5. **Убактылуу турак-жай, материалдар жана курулуш каражаттары:** Эгер күтүлбөгөн кырсыктан кийин убактылуу турак-жай менен

жергиликтүү камсыздоо каражаттарын кечиктирбестен алууга мүмкүн болбосо, же алар жетишсиз болсо, же алар жаратылыш сферасүнө зыян алып келе турган болсо, жабыр тарткан калкты убактылуу даяр турак-жай менен: үй-бүлөлүк чатырлар, убактылуу турак комплектилер, материал комплектилери же куралма үйлөр менен камсыздоо керек. Күтүлбөгөн кырсык учурунда жардам берүү кезинде убактылуу турак-жай менен камсыздоодо полимердик жабуу берилсе, ага кошумча дагы аркан, аспаптар, тирөөч каражаттарды жана жыгач мамыга окшогон же ушундай кызмат аткара ала турган таяныч каражаттарын жеткирүү керек. Бардык бул материалдар жана убактылуу турак-жай менен камсыздоодогу даяр каражаттар белгиленген улуттук жана эл аралык талаптарга, стандартка ылайык келиши жана жабыр тарткан калк үчүн алгылыктуу болушу керек. Эгер убактылуу турак-жай менен камсыздоодо материалдардын бир бөлүгү гана берилген болсо (мисалы, полимердик жабуу), анда мунун баарын баалап, башка материалдар (мисалы, жыгач мамылар) менен камсыздоо булактарын тандоодо жергиликтүү экономика менен жаратылыш сферасү үчүн ыктымал зыянын мүмкүн болушунча азайтуу керек. Материалдарга жана технологияларга болгон техникалык талапты аныктоодо жергиликтүү калктын техникалык тейлөөдө жана өздөрүнүн убактылуу турак-жайын оңдоонун техникалык жана каржылык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу керек (330-беттеги азык-түлүктүк эмес жардамдын 5-стандартын карагыла). Алып келинген убактылуу турак-жай менен камсыздоо каражаттарын сактоо максатында маал-маалы менен иликтеп туруу керек.

6. **Долбоорлоого катышуу:** Ар бир жабыр тарткан үй чарбасынын мүчөлөрү убактылуу турак-жай менен камсыздоодо көрсөтүлө турган жардамдын түрүн аныктоого максималдуу түрдө катышуусу керек. Биринчи кезекте ошол турак-жайда көп убакытка жашап кала турган топтордун же жеке адамдардын, ошондой эле жашай турган жердин ыңгайлуулугун камсыздоого өзгөчө муктаж адамдардын оюн билүү керек. Ошону менен бирге типтүү турак жай курулуштарын баалап, алынган жыйынтыктарды эске алуу керек. Үй чарбаларындагы жетишпестиктер, ошондой эле бул үй-чарбаларынын социалдык статусун жогорулатуу каражаты катары кабыл алына турган, анча тааныш эмес «заманбап» конструкциялардын жана материалдардын түрлөрү жөнүндө маалымат берүү керек. (62-беттеги 1-негизги стандартты карагыла).
7. **Жылуу жана жаан-чачындуу аба-ырайы шартында:** убактылуу турак-жайлар желдетүүгө ыңгайлуу жана күн тие тургандай кылып пландаштырылышы керек. Үйдүн чатыры жамгырдын суусу агып кеткидей эңкейиш болушу, катуу шамал болбой турган жерлерде калканчылуу кылып жабылышы керек. Убактылуу турак-жайдын конструкциясы жылуулукту анча сактай албайти, бирок жеңил келет. Убактылуу турак жайдын айланасында сууну башка жакка буруу үчүн ылайыктуу системаларды, ошондой эле жашаган жайга суу кирип кетүү коркунучун төмөндөтүү үчүн полду бийик кылуу зарыл.

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

8. **Аба-ырайы ысык жана кургак болгондо: күндүзгү ысыкта турак жайдын ичи салкындыкты,** кышкы суукта жылуулукту сактагыдай болгону оң. Жер титирөө коркунучу болгон аймактарда оор конструкцияларды долбоорлоодо ылайык келе турган алдын ала чараларды көрүү керек. Эгерде полимердик жабуу же чатыр гана бериле турган болсо, анда күндүн жарыгынан келген жылуулукту азайтуу үчүн эки кабаттуу, эки катмардын ортосунда шамалдаткычы бар үй чатырын жеткирүү керек. Эшик-терезелердин шамал көп тийбеген жактан ачса, керимселдин же суук шамалдын таасиринен корголууга жакшыраак шарт түзүлөт. Ичкериге чаңдын жана оору козгогучтардын кирип кетишине бөгөт коюу үчүн пол менен дубалдын ортосу тыгыз жабылышы керек.
9. **Суук аба-ырайы болгон шартта:** адамдар күн бою үйдө боло тургандыктан, турак-жай менен камсыздоо үчүн жылуулукту жакшы сакшы сактай турган оор конструкция талап кылынат. Эгер адамдар убактылуу турак-жайда түнкүсүн гана болсо, анда жылуулукту азыраак сыйдырган, бирок жылуулук өткөргөс жеңил конструкцияларды колдонгон оң. Аба кире турган жерлерди, айрыкча эшик жана терезелерге жакын жерлерди жакшылап бекитүү керек, ошентип жайлуулук, жылыткычтар жана ашкана плиталары үчүн керектүү аба алмашуу камсыздалат. Мештер жана жылытуунун башка түрлөрү эң зарыл буюмдар болуп саналат. Алар убактылуу турак-жайдын түрлөрүнө ылайык келиши керек. Мештерди жана жылыткычтарды колдонууда өрт коопсуздугун эске алуу жана мүмкүн болгон терс натыйжаларды алдын алуу үчүн чара колдонуу зарыл (328-беттеги Азык-түлүктүк эмес жардамдын 4-стандартын карагыла). Убактылуу турак жайдын айланасында сууну башка жакка агызууга ыңгайлаштырып, жамгыр жааган, кар эриген мезгилде суу кирип кетүү коркунучун төмөндөтүү үчүн полду бийик жасоо керек. Жерден суук өтпөшү үчүн полду жылуулап, жылуулукту сактай турган килемдерди, матрасы же полдон бийик көтөрүлгөн керебеттерди колдонуу керек (325-беттеги Азык-түлүктүк эмес 2-стандартты карагыла).
10. **Шамалдатуу жана жугуштуу оору ташуучулар менен күрөшүү:** жекече үй-бүлөлүк убактылуу турак-жайдын жана мектеп, саламаттык сактоо мекемелеринин ичи ички сферануу сактоо үчүн, жашаган жайдын ичинде болгон түтүндүн зыяндуу таасирин, мунун айынан боло турган жугуштуу ооруларды жана көз ооруларын болушун төмөндөтүү үчүн, ошондой эле аба-тамчы жолу менен жугуучу оорулардын, анын ичинде кургак учук оорусунун жугуу коркунучун төмөндөтүү үчүн ылайыкталган желдетүүнү камсыздоо керек. Жугуштуу ооруларды таратуучулар менен күрөшүүдө жергиликтүү курулуш тажрыйбасын, көчүрүлгөн калктын убактылуу жашаган жайды колдонуу өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле колдонуулучу материалдарды тандоосун эске алуу керек (373-беттеги Жугуштуу оорулар менен күрөшүүдөгү – негизги медициналык тейлөөнүн 1-стандартын жана 131-136 жугуштуу ооруларды ташуучулар менен күрөшүүдө 1-3-стандартты карагыла).

Турак-жай жана жайгашууга байланышкан 4-стандарт: Курулуш

Керек болгон учурда жергиликтүү курулуш материалдары, жергиликтүү адистердин тажрыйбасы жана жергиликтүү элдин коопсуз үйлөрдү курууга байланышкан тажрыйбасы кеңири пайдаланылып, алардын курулуш иштерине катышуусу жана тиричилик кылуу мүмкүнчүлүктөрү бекемделет.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Курулуш тармагындагы жергиликтүү адистерди, жергиликтүү бийлик өкүлдөрүн жана жабыр тарткан жалпы калкты коопсуз турак-жайларды куруу, жергиликтүү курулуш материалдарын жана жергиликтүү адистердин тажрыйбаларын пайдалануу жөнүндө сүйлөшүүлөргө катышууга кызыктырып, алардын тиричилик кылуу мүмкүнчүлүктөрүн көбөйткүлө (1-3-нускамалар).
- Д Жабыр тарткан калктын арасындагы курулуш иштерин аткарууга мүмкүнчүлүгү, шыгы же жөндөмдүүлүгү болбогон адамдарга кошумча жардам алууга же кошумча ресурстарды пайдаланууга мүмкүнчүлүк бергиле (1-3-нускамалар).
- Д Курулуш материалдарына жана жалпы курулуш иштерине тиешелүү техникалык талаптарды аткарып, бул жааттагы коркунучтарды жана кемчиликтерди колдон келишинче азайтууга аракет кылгыла (4-5 нускамалар).
- Д Курулуш материалдарына жана курулуш иштеринин сапаттуулугуна тиешелүү макулдашылган стандарттарды аткаргыла (5-6 нускамалар).
- Д Курулуш материалдарын, жумушчу күчүн жана техникалык жардамды камсыз кылып, көзөмөлдөөчү органдын жакшы баасына татыктуу болгула. Бул тапшырманы аткарыш үчүн керектүү материалдарды алгылыктуу баада сатып алып, курулуш иштерин жакшы башкаргыла (7-нускама).
- Д Жергиликтүү шаймандар менен ресурстарды пайдаланып, үй-бүлөлөрдүн жеке турак-жайларынын сакталышын же жаңыртылып, жакшыртылышын камсыздагыла (8-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Бардык курулуштар жана турак-жайлар курулуштардын коопсуздугуна байланышкан макулдашып-бекитилген стандарттарга ылайык келет (2-7-нускамалар).
- Д Жабыр тарткан калк курулуш иштерине толук катышат жана курулуш иштери жабыр тарткан калктын тиричилик кылуу мүмкүнчүлүктөрүн көбөйтөт (1-2, 8-нускамалар).

Нускамалар

1. Жабыр тарткан калктын курулуш иштерине катышуусу. Жабыр тарткан калкты курулуш иштерине катышууга учурдагы аткарылып жаткан иш-чаралар аркылуу шыктандыруу зарыл. Айрым адамдарга, артыкча курулуш иштерин билбеген же курулуш иштерине керектүү шыгы же тажрыйбасы жетишпеген адамдарга окуп-үйрөнүү программаларын түзүп, керектүү нерселерди үйрөтүү керек болот. Анткени мындай программалар аларга курулуш иштерине толук кандуу кызыгып жана катышуу мүмкүндүгүн берет. Мындай программалар менен иштерге бардык жаштагы аялдарды да тартуу зарыл. Техникалык жардам бере ала турган адистер курулуш иштерине өз салымын ал жерге адистик баа берүү аркылуу кошо алышат. Күч жумушуна жарабаган адамдар болсо, камылгаларды көзөмөлдөө, балдарды кароо, убактылуу турак-жайды камсыздоо жана тамак-аш даярдоого кол кабыш кылса болот. Жабыр тарткан калктын убакыт жана жумушчу күчүнө байланыштуу башка муктаждыктарын да эске алуу керек. Жеке үй-бүлөлөрдүн турак жай куру демилгесин жардамга келген коомдук топтор (ыктыярчылар) жана эмгек келишими боюнча жумушка алынган кызматкерлер колдоого тийиш. Ыктыярчылардын жана келишим негизинде алынган кызматкерлердин жардамы артыкча күйөөсү жок аялдардын үй-бүлөлөрү үчүн абдан маанилүү. Анткени аялдар өздөрүнүн турак-жайларын курууга жардам издөөдө ар кандай сексуалдык эксплуатацияга кабылышы мүмкүн (1-негизги стандарт, 55-бет, 2-коргоо принциби, 36-бет, Тамактан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 5-стандарт, 276-бет). Кыймыл-аракети чектелген адамдарга, улгайган адамдарга жана курулуш иштерин аткара албаган адамдарга да кошумча жардам талап кылынышы мүмкүн.
2. Техникалык экспертиза жана тажрыйба. Жабыр тарткан калктын курулуштагы дареметине курулуш адистери жана жетекчилер тийиштүү техникалык план менен көмөктөшүүсү керек. Курулуш жүрүп жаткан мезгилде жергиликтүү калктын техникалык адистерден пайдалуу нерселерди жана жетекчилик кылуу ыкмаларын үйрөнүп алышына түрткү бергиле (6-негизги стандарт, 71-бет). Мезгил-мезгили менен табигый кырсыктар болуп турган жагдайларда тийиштүү тажрыйбасы бар адистердин жардамы керек болот. Анткени алардын катышуусу курулушту туура пландоого натыйжалуу жүргүзүүгө түрткү берет.
3. Керектүү материалдарды жана жумушчу күчүн алуу. Жабыр тарткан калктын турак-жай маселесин тез аранын ичинде чечүү жана аларга керектүү курулуш материалдары менен шаймандарды камсыздоо аларга турак-жайларын өз алдынча куруу мүмкүнчүлүгүн берет. Эгер жергиликтүү курулуш материалдарын пайдалануу ал жердин экономикасына же табиятына терс таасир тийгизе турган болсо, төмөнкү тартипти сактоого туура келет: ар түрдүү ресурстарды - алмаштыруучу материалдарды же өндүрүштүк процесстерди пайдалануу керек, аймактык жана эл аралык ресурстарды айкалыштыруу, ошондой эле патенттелген даяртурак жайларды пайдалануу керек. (Турак-жай жана

жайгаштырууга байланышкан 5-стандарт, 265-бет). Бузулган үйлөрдүн материалдарын адамдар кайра пайдаланса болот, бирок кимге таандык экендигин алдын ала тактоо зарыл.

4. Кырсыктын алдын алуу жана коркунучтарды азайтуу. Турак-жайларды курууда жергиликтүү климаттык шарттар жана мүмкүн боло турган табигый коркунучтар эске алынышы керек. Эгер кырсыктын натыйжасында кандайдыр бир себептерден улам курулушка тиешелүү талаптарга жана иш-чараларга өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгы пайда болсо, ал тууралуу сөзсүз жабыр тарткан калк жана тийиштүү жергиликтүү бийлик органдары менен кеңешүү зарыл.
5. Коопсуз коомдук курулушту пландаштыруу жана аны ишке ашыруу. Адамдарга коопсуздукту камсыздоо үчүн мектеп же бейтапканага окшогон коомдук имараттарды кырсыктарга туруштук бере ала тургандай кылып куруу зарыл. Аларды оңдогондо да кырсыктарга туруштук бере ала тургандай кылып бекем оңдоо зарыл. Курулуш иштерин аткарууда тармактарга тиешелүү өзгөчө стандарттарды жана мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдардын муктаждыктарын да сөзсүз эске алуу керек. Имараттарды куруу же оңдоо иштери тийиштүү бийлик органдары менен макулдашылып аткарылышы зарыл. Мындан сырткары инфраструктура жана курулуштарды сактоо стратегияларын мыкты пайдалануу керек (Билим берүүгө байланышкан минималдык стандарттар: Даярдык, чара көрүү жана калыбына келтирүү).
5. Турак-жай курууга байланышкан стандарттар. Турак-жай курууга байланышкан стандарттар жана нускамалар жергиликтүү бийлик органдары менен макулдашылып, коопсуздук маселесине жана курулуш иш-чараларына тиешелүү талаптар аткарылышы керек. Курулуш иштерин жергиликтүү же мамлекеттик курулуш кодексине ылайык келтирип, жергиликтүү элдин үй куруу тажрыйбасын, шык-жөндөмүн, жердин климаттык өзгөчөлүктөрүн, ресурс же мүмкүнчүлүктөрүн жана алардын курулуш иштерине тиешелүү жалпы мүмкүнчүлүктөрүн эске алган туура болот.
6. Курулуш иштерине керектүү нерселерди камсыздоо жана жалпы курулуш иштерин башкаруу. Курулуш иштерин пландаштырыш үчүн адегенде курулуштун планын же схемасын түзүп алыш керек. Курулуш планы төмөнкү нерселерди камтыйт: курула турган имаратты бүтүрүү мөөнөтү, көчүүгө мажбур болгон калкты убактылуу жайгаштыруу. Курулуш материалдарын жана жумушчу күчүн камсыздоо иштери жана курулуп жаткан имаратка байкоо жүргүзүү иштери жооптуу кызматкерлер тарабынан натыйжалуу аткарылышы керек.
8. Турак-жайларды жакшыртуу жана жакшы абалда сактоо. Кырсыктын алгачкы мезгилинде жабыр тарткан калктын турак-жай муктаждыгына байланышкан минималдык гана талаптар аткарылгандыктан убактылуу жайгаша турган жайларына көп деле кулуруш материалы жумшалбайт. Бирок барган сайын жабыр тарткан калкка туруктуу жана бекем турак-жайларды камсыз кыла баштоо керек. Жабыр тарткан калктын курулуп жаткан турак-жайлары үчүн курулуш материалдарын берип, жеке үй-бүлөлөрдүн өз турак-жайларын жакшы сакташына жана

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

жергиликтүү курулуш материалдарын пайдалануу менен жакшыртышына түрткү бериши керек (Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 5-стандарт, 276-бет).

Турак-жай жана убактылуу жайгаштырууга байланышкан 5-стандарт: Курулуш иштеринин жергиликтүү айлана-сферагө тийгизген таасири

Жабыр тарткан калктын турак-жай маселесин чечип берүү, турак-жай курууда жергиликтүү курулуш материалдарын пайдалануу жана курулуш иштерин тийиштүү адистердин жардамы менен аткаруу жергиликтүү айлана-сферагө тийиши ыктымал зыянды азайтат.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Кырсыктын жергиликтүү табиятка тийгизген залалын жана экологиялык коркунучтарды баалап, талдагыла (1-нускама).
- ▶ Жабыр тарткан калктын убактылуу же дайымкы турак-жайын курууну пландаштырууда жергиликтүү табигый ресурстарды эске алуу зарыл (1-3-нускамалар).
- ▶ Жабыр тарткан калктын учурдагы жана келечектеги муктаждыктарын канааттандырыш үчүн жергиликтүү табигый ресурстарды туура жана натыйжалуу тескегиле (1-3-нускамалар).
- ▶ Курулуш материалдарынын иштеп чыгарылышы жана жалпы курулуш иштери жергиликтүү табигый ресурстарга терс таасир тийгизиши ыктымал, ошондуктан мындай зыянды мүмкүн болушунча азайтууга аракет кылгыла (3-4-нускамалар).
- ▶ Кыртыштын бузулушун чектөө максатында айлана-сферадөгү нымдуулуктун же суунун сакталышына өбөлгө түзүүчү иш-аракеттерди аткарып, абанын салкын болушун камсыздагыла жана айлана-сферадөгү дарактар менен башка өсүмдүктөрдү сактаганга аракет кылгыла (5-нускама).
- ▶ Жабыр тарткан калктын убактылуу жашоосу үчүн салынган турак-жайларды калыбына келтирүүгө аракет кылгыла (6-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Убактылуу же туруктуу жашоого арналган бардык турак-жайлардын пландаштырылышы жергиликтүү табиятка келтирилүүчү залалды чектөөгө мүмкүндүк берет (1-6-нускамалар).
- ▶ Жабыр тарткан калк үчүн турак-жай курууда тийиштүү курулуш технологиялар жана жергиликтүү материалдар пайдаланылат. Бул жергиликтүү табиятка келтирилүүчү залалды чектөөгө мүмкүндүк берет (4-нускама).

Нускамалар

1. **Айлана-сферанун абалына жалпы баа берүү.** Гуманитардык жардамдын натыйжалуулугун арттырууга түрткү берип, ишти жеңилдетүү үчүн кырсыктын табигый айлана-сферагө тийгизген таасирлерине баа берүү зарыл. Көптөгөн табигый кырсыктар табигый ресурстарды туура же жакшы пайдаланбагандыктын кесепетинен келип чыгат. Мындай мисалга көчкүнү кошуп койсо болот. Табияттагы кооптуу жагдайларга тоо этегинде жайгашкан үйлөрдүн сел астында калуу ыктымалдыгы жана айлана-сфера ресурстарынын жетишсиздиги кирет. Мындай кооптуу жагдайларды түшүнүү турак-жайларды натыйжалуу пландаштырууга жана тийиштүү маселелерди гуманитардык жардам алкагында чечүүгө жардам берет.
2. **Айлана-сфера ресурстарынын туруктуулугу** жана аларды көзөмөлдөө. Эгер калктын жашоо шарттарын жакшыртуу үчүн пайдаланууга ылайыктуу экологиялык ресурстар чектелүү болсо, аларга зыян тийгизбестен, өтө этияттык менен мамиле кылып, аларды аз пайдалануу керек. Табигый байлыктар мол болгон учурда деле аларга турак-жай курулушунун зыяны тийбеши зарыл. Жабыр тарткан калктын табигый ресурстарды пайдаланып тиричилик кылуу аракеттерин колдоого алып, аларга төмөнкүдөй жардам көргөзүүгө аракет кылуу керек: айыл-чарба продукцияларына жана жайытка байланышкан маселелерди чечүү, күйүүчү майларды сырттан ташып келүү. Чаржайыт жайгаштырылган көп сандагы майда турак-жайларга караганда ирээти менен салынган, аз эле сандагы чоң сандагы турак-жайлардын айлана-сферагө тийгизген зыяны азыраак болушу мүмкүн. Анткени ирээттүү турак-жайларды көзөмөлдөө оңоюраак. Кырсыктан жабыр тартып көчкөн адамдарга жардам бергенде жергиликтүү же жакын аймакта жашаган калктын табигый ресурстарга болгон муктаждыктарына тийиши ыктымал таасир да сөзсүз эске алынышы керек.
3. **Айлана-сферагө узак убакытка чейин зыян тийгизе турган факторлорду жеңилдетүү.** Турак-жайларды куруу иштери бир нече этапка бөлүнөт. Бул этаптардын ар биринде табигый ресурстардын пайдаланылышы көзөмөлгө алынышы керек. Эгер жабыр тарткан калкты турак-жай менен камсыздоо иштери табигый ресурстарга терс таасир тийгизсе, мисалы, жергиликтүү табигый ресурстардын кескин түрдө азайышына же түгөнүшүнө алып келсе, мындай терс таасирлер кошумча көзөмөл же калыбына келтирүү иш-аракеттери аркылуу минималдаштырылышы керек. Андан сырткары мындай учурларда тийиштүү экология же айлана-сфера агенттиктери менен кеңешүү зарыл.
4. **Жергиликтүү курулуш материалдарын пайдалануу.** Табигый ресурстарды пайдалануу айлана-сферагө кандай таасир тийгизип жаткандыгын билип туруу керек. Мисалы, суунун, жыгачтардын, кумдун, топурактын, чөптөрдүн, кыш күйгүзүү максатында пайдаланыла турган күйүүчү заттардын жана үйдүн чатырына жабылуучу бышык карапанын кандай көлөмдө пайдаланылып жаткандыгына баа берүү зарыл. Табигый ресурстардын канчалык деңгээлде алынып же пайдаланылып жаткандыгын, алардын кайра калыбына келүү мүмкүндүгүн

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

жана аларды пайдалануучуларды аныктап алгыла. Жабыр тарткан калкка альтернативдик (башка) же кошумча ресурстарды камсыздап берүү жергиликтүү экономиканын бекемделишине жана жергиликтүү айлана-сферагө байланыштуу жогоруда айтылган терс таасирлердин азайышына жардам берет. Адамдардын бир эле ресурсту эмес, ар түрдүү ресурстарды колдонушуна, айрым материалдарды кайра пайдаланышына, кошумча материалдарды иштетүү менен өндүрүш процессинин жүрүшүнө түрткү бергиле (мисалы, чоподон кыш жасап чыгарууну камсыздагыла). Мунун бардыгы табигый ресурстардын пайдаланылышын жеңилдетүү иш-аракеттери менен бекемделиши керек. Мындай иш-аракеттерге кыйылган дарактардын ордуна жаңы көчөттөрдү отургузуу ж.у.с. кирет.

5. **Кыртыштын бузулушу.** Турак-жайларды пландаштырууда айлана-сферадөгү дарактарды жана башка өсүмдүктөрдү сактоо маселеси сөзсүз эске алынышы керек. Дарактар менен өсүмдүктөрдү сакташ үчүн ошол жердин кыртышынын нымдуулугун сактоо зарыл. Бул максатты ишке ашырыш үчүн жергиликтүү айлана-сферану климаттык өзгөрүүлөрдөн коргоп, ал жерде көлөкө болуп турушун камсыз кылууга аракет жасоо зарыл. Кыртыштын бузулушун жана селдин таасирин азайтыш үчүн жолдорду, чыйыр жолдорду жана дренаж тутумдарын табигый жол менен пландаштыруу керек. Эгер кандайдыр бир себептерден улам аталган иш-чаралар жүргүзүлбөй калса, суунун селге айланып кетишин жана кыртыштын бузулушун токтотуу максатында дренаж каналдарын казып, жолдордун астына дренаж түтүктөрүн коюу керек (Дренаж системасын камсыз кылууга байланышкан 1-стандарт, 121-бет).
6. **Табигый ресурстарды көзөмөлдөө иштерин жергиликтүү калкка өткөрүп берүү.** Убактылуу турак-жайлардын ичиндеги жана айланасындагы бардык табигый ресурстардын кайра калыбына келип, жаңыланышына калк тарабынан түрткү берилип, тийиштүү чаралар көрүлүшү керек. Убактылуу турак-жайлардан туруктуу турак-жайларга көчүүдө кайра пайдаланылбай турган материалдар менен таштандылар тийиштүү түрдө жана айлана-сферагө зыян келтирбегидей кылынып көзөмөлдөнүшү керек.

2. Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар: кийим-кече, жууркан-шейшеп жана төшөк, үй тиричилигине керектүү буюмдар

Кийим, жамынчы, төшөк орундары жана башка ушул сыяктуу тамак-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдар жабыр тарткан калктын ден соолугун, жеке турмушун жана кадыр-баркын сактоого жардам берет. Адамдар төмөнкү нерселер менен камсыз болушу керек: тамак-аш бышырып жеш үчүн керектүү буюмдар жана азык-түлүктөр, жылуулукту камсыздоочу шарттар, жеке тазалыкты сактоо үчүн керек болгон буюмдар, турак-жай куруу, аны сактоо жана оңдоо үчүн керек болгон буюмдар (Гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-стандарт, 97-бет).

Кырсыктан жабыр тарткан калктын кээ бирлеринин өз үйүнө кайра барып жашаганга мүмкүнчүлүктөрү бар, кээ бирлери башка үй-бүлөлөрдүн үйлөрүндө жашайт, кээ бирлери болсо убактылуу турак-жайларда жашайт, бирок алардын баары тең жекече жана үй-бүлөдө тамак-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдарга муктаж болушат. Бул муктаждыктарга өз убагында баа берип, өз убагында канааттандыруу өтө маанилүү. Кырсыктан түздөн түз жабыр тартпаса да, анын жалпы таасирине кабылган адамдар да, мисалы, жабыр тарткан адамдарды кырсык учурунда өз үйлөрүнө кабыл алган үй-бүлөлөр, тамак-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдарга муктаж болушу мүмкүн. Анткени кырсык алардын экономикасына терс таасир тийгизет: үйлөрүндө убактылуу турган жабыр тарткан үй-бүлөгө да жардам берүүгө туура келет.

Калкка тамаш-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдарды таратып берүү жалпы гуманитардык иш-чара болуп саналат. Бирок бир гана ушул иш-чарага басым жасай бербестен, жардам берүүнүн андан башка да жолдорун эске алып, пайдаланса болот. Мисалы, эгер жергиликтүү калк жашаган жерде базарлар иштесе, ага жардамды акчалай же талон менен берсе да болот (Тамак-аш коопсуздугу – жардамды акчалай же талон аркылуу берүүгө байланышкан 1-стандарт, 200-бет).

Демейде калкка жеке адам же үй-бүлө пайдалана турган жеке буюмдарды кантип пайдалануу жөнүндө кошумча маалымат же нускамаларды берүүнүн зарылдыгы жок. Бирок убактылуу турак-жай курууга

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

жана оңдоого керектүү шаймандарды жана материалдарды пайдалануу жөнүндө кошумча маалымат же нускамаларды берүү эч качан ашыкча болбойт. Анткени мындай материалдарга же шаймандарга сөзсүз аларды пайдалануу боюнча техникалык нускамалар тиркелет. Ошондой эле жеке гигиенада пайдаланылуучу буюмдарды таратуу менен катар жеке гигиенаны сактоого байланышкан иш-чаралардын да аткарылышын камсыздоо зарыл (гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-2-стандарттар, 91-94-беттер).

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдарга байланышкан 1-стандарт: Жеке адам менен үй-бүлөгө керектүү жеке буюмдар жана турак-жайды куруу же оңдоо үчүн пайдаланыла турган кошумча буюмдар.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү негизги буюмдар жабыр тарткан калктын денисак, татыктуу жана жалпы саламаттыкта жашашына жардам берет. Жабыр тарткан калктын мындай буюмдары жетиштүү көлөмдө бар болушу керек.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Жабыр тарткан калктын тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга болгон өзүнчө муктаждыктарына баа бергиле (1-2-нускамалар, Суу менен камсыздоого байланышкан 3-стандарт, 103-бет).
- Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдардын кайсылары жергиликтүү калк жашаган жерде бар экенин жана кайсы буюмдарды алар акча же талон аркылуу ала аларын аныктагыла (3-нускама).
- Жабыр тарткан калкка берилген буюмдар аларга канчалык туура келерин же жагарын аныктагыла (4-нускама).
- Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдардын белгиленген кезек менен, ачык-айкын жана баарына бирдей таратылышын камсыздагыла (5-нускама).
- Турак-жай курууда жана аны оңдоодо колдонула турган буюмдардын калк тарабынан пайдаланылышына түрткү берип, аларды пайдалануу тууралуу техникалык нускамаларды жана кошумча маалыматтарды камсыздагыла (6-нускама).
- Убактылуу турак-жайларда өтө узак мөөнөткө калууга мажбур болгон адамдардын тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарын толуктап турууну пландаштыргыла (7-нускама).

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен бирге окулат)

- Жабыр тарткан калктын тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга болгон муктаждыктары аныкталып, аларга баа берилгенден кийин алардын баары канааттандырылышы зарыл (1-7-нускамалар).

Нускамалар

1. **Муктаждыктарга баа берүү.** Жабыр тарткан калктын жеке буюмдарга болгон өзүнчө муктаждыктарына сөзсүз тийиштүү түрдө баа берилиши керек. Мындай буюмдарга төмөнкүлөр кирет: кийим-кече жана өздүк гигиенада колдонула турган жеке буюмдар, үй тиричилигине керектүү буюмдар, мисалы, тамак даярдоо жана аны жеш максатында пайдаланылуучу буюмдар, жип, шаймандар жана негизги курулуш материалдары сыяктуу турак-жай курууга жана аны оңдоого байланышкан буюмдар. Жеке жана коомдук муктаждыктарды айырмалай билүү зарыл. Бул нерсе айрыкча күйүүчү заттарга жана тамак-ашка тиешелүү. Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдардын кайсыларын жабыр тарткан калк жашаган жерден эле алууга болорун аныктап алгыла. Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга адамдардын жеке жана тиричилик буюмдары салына турган каптарды, сумкаларды, контейнерлерди жана идиштерди кирет. Жабыр тарткан калкты тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар менен камсыздоо жалпы гуманитардык иштердин ажырагыс бөлүгү болуп саналат (1-3-негизги стандарт, 55-61-беттер, Турак-жай жана жайгаштырууга байланышкан 1-стандарт, 249-бет).
2. **Коомдук шарттар.** Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар мектеп жана башка ушул сыяктуу коомдук мекемелерге да берилиши керек. Окуп-үйрөнүү жана кайра калыбына келтирүүгө байланышкан материалдарга да баа берилиши зарыл. Адамдардын тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды тийиштүү түрдө пайдаланышына жардам берип, гигиена жана ден соолук тууралуу маалымат берүү иштеринин натыйжалуулугун камсыздоо үчүн саламаттык сактоо жана билим берүү тармагын байланыштыруу керек (Гигиенаны жайылтууга байланышкан 1-2-стандарттар, 91-94-беттер, Билим берүүгө байланышкан минималдык стандарттар: Даярдык көрүү, жардам берүү жана калыбына келтирүү).
3. **Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар** алына турган жерлер. Кырсыктар аларга кабылган калктын экономикасына жана аларды керектүү нерселер менен камсыздоо үчүн пайдаланылган каналдарга же жолдорго зыян тийгизет жана көп учурларда жабыр тарткан калкты керектүү буюмдарды сырттан издөөгө мажбур кылат. Мындай учурларда керектүү буюмдарды аларга сырттан алып келип таратуу зарылдыгы пайда болот. Жергиликтүү базарды анализдөө иштери жабыр тарткан калктын алгачкы муктаждыктарына баа берүүнүн бөлүгү болуп саналат жана тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды ошол жергиликтүү аймактан же ага коңшу жайгашкан жабыр тартпаган аймактардан алса болорун же болбостугун аныктаганга жардам берет. Эгер жабыр тарткан калктын экономикасы кырсыктан кийин деле иштегенин токтотпосо же атайын иш-чаралар аркылуу колдоого алынса, жабыр тарткан калкка буюмдарды таратуунун ордуна акчалай же талон түрүндө жардам берсе да болот. Анткени алар акча же талон менен өздөрүнө керектүү болгон жеке буюмдарын ошол жергиликтүү базарлардан сатып алат (Тамак-аш коопсуз-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

дугуна байланышкан 1-стандарт, 200-бет). Мындай жардам иштерин мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдар зыян тартпай, бардык адамдардын муктаждыктары бирдей канааттандырыла тургандай кылып пландаштыруу керек.

4. **Керектүү буюмдарды таратууда эске алына турган жагдайлар.** Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар ошондой буюмдар сактала турган атайын бөлүмдөрдө техникалык шарттардын негизинде сакталат. Мындай буюмдардын түрлөрү жана көлөмү үй-бүлө мүчөлөрүнүн саны, курагы, жынысы менен аныкталат. Мындан сырткары мындай буюмдар жергиликтүү калктын маданиятына жана мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдарга канчалык туура келери сөзсүз эске алынышы зарыл.
5. Керектүү буюмдарды таратуу. Жабыр тарткан калк менен кеңешип, буюмдарды натыйжалуу түрдө жана баарына бирдей таратууга жардам бере турган ыкмаларды пландаштыргыла. Мындай буюмдарды таратуунун убактысы жана адамдарды каттоо тууралуу маалымат жабыр тарткан калкка өз убагында жетип турушу керек. Мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдардын же үй-бүлөлөрдүн гуманитардык жардам тизмеси не кирбей калышына жол бербөө керек. Аларга керектүү маалыматтарды да өз убагында жеткирип туруу зарыл. Гуманитардык жардам ала турган адамдарды каттоо жана буюмдарды таратып берүү учурунда пайда болгон көйгөйлөрдү чечиш үчүн элдин нааразычылыгы барала турган атайын бир иш-чара уюштурула. Жогоруда айтылган буюмдарды таратуу жайлар адамдар коопсуз барып, буюмдарды коопсуз алып жана өз турак-жайларына коопсуз келе ала тургандай жерде жайгашылышы керек. Бул максатты ишке ашырыш үчүн тийиштүү жергиликтүү бийлик органдары менен кеңешүү зарыл. Турак-жай материалдары алына турган жер, анын ыңгайлуулугу жана ага чейинки аралык да эске алынбаса болбойт. Буюмдар кандай таратылып, жана таратылгандан кийин кандай пайдаланылып жаткандыгын байкап, таратуу процессине жана таратылуучу буюмдардын өзүнө баа берүү керек (Тамак-аш коопсуздугу – тамак-аш азыктарын алып жүрүүгө байланышкан 5-стандарт, 192-бет).
6. **Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды жайылтуу жана аларды пайдалануу тууралуу нускамалар.** Жабыр тарткан калк аларга таратылып бериле турган жеке жана жалпы үй тиричилигинде пайдаланылуучу буюмдарды жана аларды кантип пайдаланууну эч кандай нускамасыз эле билиши керек. Бирок турак-жай материалдарына сөзсүз техникалык нускамалар, эгер зарыл болсо аларды кантип пайдалануу тууралуу кошумча маалыматтар да берилиши зарыл. Мындай материалдарга шаймандар жана башка ушул сыяктуу курулуш материалдары кирет (Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 5-стандарт, 276-бет). Курулуш материалдары салынган кадимки кутуларда же идиштерде аларды кантип коопсуз пайдалануу керек экенин билдирүүчү жөнөкөй диаграммалар көргөзүлүшү мүмкүн. Жабыр тарткан калкты жана курулуш иштери боюнча жергиликтүү адистерди жергиликтүү аймакта өткөрүлө турган

маалыматтуулукту жогорулатуу иш-чараларына катышууга кызыктыргыла (мисалы, сабакта пайдаланыла турган жасалма турак-жайларды кантип курууну жана оңдоону үйрөтүү). Мындай иш-чаралар курулуш иштеринде пайдаланылуучу ыкмаларды өздөштүрүүгө жардам берет. Эгер турак-жайлардын жана курулуш иштеринин планында кырсыкка чейин эле белгилүү бир кемчиликтер бар болсо, алар ошол турак-жайлардын бузулушуна жана чоң зыян тартышына алып келиши ыктымал. Кырсыктарга туруштук берген жергиликтүү үйлөрдү таап, аларды курулуш иштерине катышкан адамдарга мисал катары көрсөткүлө.

7. Буюмдарды толуктап туруу. Тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды таратууну пландаштырууда төмөнкү нерселерди: ал буюмдардын белгилүү бир убакыт ичинде (бир күндө, бир жумада же бир айда) канча керектелерин, адамдардын аларды канча убакытка чейин пайдаланып, канчалык деңгээлде толуктап тура аларын сөзсүз эске алгыла.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 2-стандарт: Кийимдер жана төшөк-орундары.

Кырсыктан жабыр тарткан адамдарга өздөрүнүн ден соолугун жана жалпы саламаттыгын сактап, өздөрүн ыңгайлуу сезип, татыктуу жашашына жардам бериш үчүн аларга кийимдерди, жамынчыларды жана төшөк-орундарын жетиштүү түрдө камсыздап берүү зарыл.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат).

- ▶ Бардык жаштагы аялдардын, кыздардын, балдардын жана эркектердин кийим-кечеге байланышкан өзүнчө муктаждыктарын аныктагыла. Аларга тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды өз өлчөмүнө, маданиятына, мезгилге жана климатка жараша тийиштүү жана жетиштүү түрдө алуу мүмкүнчүлүгүн бергиле. Кичинекей балдарды жана мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдарды да эсиңерден чыгарбагыла (1-5-нускамалар).
- ▶ Адамдарды тийиштүү деңгээлдеги жылуулук менен камсыздап, алардын ыңгайлуу уктап-эс алышына тийиштүү шарттарды түзүп бергиле. Муну ишке ашырыш үчүн адегенде алардын кийим жана төшөк-орундарына тиешелүү муктаждыктарын аныктап, жамынчы, жууркан-шейшеп сыяктуу буюмдарды алып-пайдаланышына мүмкүндүк бергиле (2-5-нускамалар).
- ▶ Адамдардын чиркейден сактануу каражаттарына муктаждыгын аныктагыла. Мисалы, алар чиркейден коргой турган торлорго муктаж болушу мүмкүн. Мындай торлор демейде чиркей жана курт-кумурскаларга каршы колдонулуучу химиялык дарылар менен иштетилет. Эгер алардын муктаждыктары бар экени аныкталса, аларга тийиштүү нерселерди камсыздап бергиле (Оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан 1-3 стандарт, 111-116-беттер).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

Бардык аялдар, кыздар, эркектер жана балдар тийиштүү көлөмдөгү кийимдердин жок дегенде эки комплекти менен камсыздалышы керек. Ал кийимдер алардын маданиятына, климатына жана аба ырайына туура келиши шарт (1-5-көрсөтмө).

Жабыр тарткан калктын баарына жууркан-шейшептер, матрас жана инсектициддер менен иштетилген торлор таратылышы керек. Мунун баары алардын ыңгайлуу температурада жашап, ыңгайлуу шарттарда эс алышы үчүн зарыл (2-5-нускамалар жана оору тараткычтарга байланышкан 1-3-стандарттар, 111-116-беттер).

Нускамалар

1. Кийим алмаштыруу. Жабыр тарткан адамдардын баарында кийимдерди өз убагында алмаштырып турууга байланышкан шарттын бар болушу керек. Анткени алар ыңгайлуу жылуулукта, ден соолугун чың кармап, татыктуу жашоого укуктуу. Мындай шартты камсыздоо үчүн керектүү буюмдар жана айрыкча ич кийимдер менен жетиштүү түрдө камсыздап, аларды жууп-тазалап турууга шарт түзүп бериш керек.
2. Кийимдердин климатка жана маданиятка туура келиши. Кийимдер (бут кийим да) жабыр тарткан адамдар жашаган жердин климатына жана маданиятына туура келип, өлчөмү чак келиши керек. Ымыркайлар менен 2 жашка чейинки балдарга да ылайыктуу кийим-кечеден тышкары чулгоо, жууркан-шейшеп берилиши зарыл. Жууркан-шейшептер жабыр тарткан калктын маданиятына туура келип, баарына жеткидей санда таратылышы шарт.
3. Кийимдердин жана жууркан-шейшептердин жылуулук сактоо сапаттары. Жууркан-шейшептер менен кийимдер жылуулук сактоо касиеттери жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жергиликтүү климаттын өзгөчөлүктөрүнө жараша тандалышы зарыл. Адамдарды тийиштүү деңгээлдеги жылуулук менен камсыздоо үчүн аларга берилүүчү кийимдердин да, жууркан-шейшептердин да сапаты бирдей эске алынышы керек. Жылуулукту сактоо максатында абанын таасиринен бөлүп-коргоочу матрастарды жана башка ушул сыяктуу нерселерди пайдалануу кошумча чулгоо берүүгө караганда натыйжалуураак болушу мүмкүн.
4. Кийимдердин жана жууркан-шейшептердин узак убакытка пайдаланылышы. Адамдарга берилген кийимдер жана жууркан-шейшептер көп убакыт бою пайдаланууга жарай турган, сапаттуу болушу шарт.
5. Өзгөчө муктаждыктар. Өзгөчө алсыз топторго кирген адамдарга кошумча кийим же жууркан-шейшеп берилип, алардын өзгөчө муктаждыктары канааттандырылышы керек. Мындай топторго заарасын токтото албаган адамдар, өнөкөт оорулуу адамдар, кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдар, улгайган адамдар жана кыймыл-аракети начарлаган адамдар кирет. Ымыркайлар, балдар, кыймыл-аракети чектелген адамдар жана улгайган адамдар үшүкчөл келишет, ошондуктан кошумча кийим же жууркан-шейшепке муктаж болушу ыктымал. Ант-

кени алар кошумча кийим же жууркан-шейшеп менен гана дене жылуулугун сактап, өздөрүн ыңгайлуу сезе алышат. Кыймыл-аракети начарлаган адамдар, улгайган адамдар, оорулуу адамдар жана алсыз адамдар өзгөчө көңүл бурууну талап кылышат, ошондуктан аларга кошумча матрас, төшөк, чулгоо жана кийим-кечелерди берүү шарт.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 3-стандарт: Тамак даярдоодо жана тамактанууда пайдаланыла турган идиш-аяктар

Кырсыктан жабыр тарткан калк тамак-аш даярдоо, тамактануу, тамак-ашты сактоо жана суусундук ичүү максатында пайдаланылуучу идиш-аяктарды алып пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар жана аталган идиш-аяктар калктын маданий көз караштарына туура келет.

Негизги иш-чара (нускамалар менен бирге окулат)

- Кырсыктан жабыр тарткан калктын тамак-аш даярдоо, тамактануу, тамак-ашты сактоо жана суусундук же ичимдик ичүү максатында пайдаланылуучу буюмдарга же идиш-аяктарга болгон муктаждыктарын аныктап, анын маданиятына туура келген идиш-аяктарды же буюмдарды камсыз кылып бегиле (1-2-нускамалар).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Ар бир үй-бүлө же төрт-беш адамдан турган ар бир топ үй-бүлөнүн көлөмү канча болсо ошондой көлөмдөгү тамак бышыруу, тамак даярдоо жана тамакты салып жеш үчүн пайдаланыла турган идиштерди, ашкана бычагын жана эки кашыкты алып пайдаланууга мүмкүнчүлүктөрү бар. Тамак бышыруу жана сактоо максатында пайдаланылуучу идиштердин капкактары жана саптары бар (1-2-нускамалар).
- Жабыр тарткан калктын баарында чуңкур табак, кашык жана башка ушул сыяктуу буюмдар, чыны, кружка жана башка ушул сыяктуу суусундук куюп иче турган идиштерди пайдаланууга мүмкүнчүлүктөрү бар болушу керек (1-2-көрсөткүчтөр).

Нускамалар

1. Казан-аяктар менен идиш-аяктардын тийиштүү талаптарга жооп берүүсү. Элге таратылып бериле турган казан-аяктар менен идиш-аяктарды тандоодо элдин маданияты эске алынсын. Анын үстүнө алардын коопсуз жана бекем болгону да жакшы. Негизи казан-аяктар менен идиш-аяктарды аялдар же тамак-аштын даярдалышын көзөмөлдөгөн эркектер менен кеңешип тандаган жакшы болот. Казан-аяктардын көлөмү жергиликтүү калктын маданиятына жараша ар кандай болушу ыктымал. Мисалы, бир үй короосунун ичиндеги бир нече

үй-бүлөнүн ар бирине өзүнчө казан-аяк керек болушу мүмкүн. Мындан сырткары көптөгөн азык-түлүктөр бир казанда эмес ар бири өзүнчө казанда бышырылат. Казан-аяктар менен идиш-аяктардын түрлөрү жана көлөмдөрү улгайып калган адамдарга, мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга жана кичине балдарга да ылайыктуу болуусу зарыл.

2. Үй тиричилигине керектелүүчү буюмдардын тийиштүү материалдан жасалышы. Бардык желим буюмдар (чакалар, челектер, чынылар, суу сакталуучу идиштер ж.б.у.с.н.) жөнөкөй пластик эмес, тамак-аш сакталуучу пластиктерден жасалган болушу керек. Бардык темир идиштери (кайчы, идиш-аяк, табактар, чынылар ж.у.с.) дат баспай турган болоттон жасалган же эмаль менен капталган болушу керек.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 4-стандарт: Мештер, жарык менен камсыздоочу нерселер жана отундар.

Кырсыктан жабыр тарткан калктын коопсуз жана отунду үнөмдөөчү мештерди пайдаланууга, отун энергиясын жана үй тиричилиги үчүн керектелүүчү энергиянын түрлөрүн (свет, газ, ысык суу, отун, көмүр ж.б.) жана тамак-аш бышыруу үчүн керек болгон башка бардык шарттарды пайдаланууга мүмкүнчүлүктөрү бар болушу керек. Ар бир үй-бүлөнүн өз коопсуздугун камсыздоо үчүн электр энергиясы же жарык менен камсыздоочу башка нерселерди пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар болушу керек.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Кырсыктан жабыр тарткан калкты коопсуз жана отун үнөмдөөчү мештерди, үй тиричилигинде пайдаланылуучу энергиянын түрлөрүн жана тамак-аш бышыруу үчүн зарыл болгон шарттарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен камсыздап, үй-бүлөнүн тамак бышырууга жана үйдү жылытууга байланышкан муктаждыктарын аныктагыла (1-нускама).
- Д Адамдардын мештерди коопсуз пайдаланышына жана өрт чыгып кетүү коркунучтары жокко эсе болушуна көзүңөр жетиши керек (2-3 көрсөткүч).
- Д Отун энергиясынын жана үй тиричилигинде пайдаланылуучу башка энергия түрлөрүнүн булактарын аныктап, алардын ичинен айланасфераге эң аз зыян тийгизе турганын жана эң үнөмдүүсүн тандагыла (4-нускама).
- Д Отун жана башка күйүүчү заттардын коопсуз алынышын жана пайдаланылышын камсыздагыла (5-нускама).
- Д Үй-бүлөнүн жарык менен камсыздоочу нерселерге болгон муктаждыгын аныктап, аларды канааттандыргыла. Ширеңке же ушул сыяктуу от жагуучу нерселерди пайдаланууга мүмкүнчүлүк бергиле (6-нускама).

- ▶ Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)
- ▶ Жабыр тарткан калк отун үнөмдөөчү мештерди пайдаланат жана мешти жагууга көмүр же башка күйүүчү заттары жетиштүү (1-3-нускамалар).
- ▶ Мештердин, күйүүчү заттардын жана башка энергия түрлөрүнүн адамдарга зыян тийгизген фактылары жок же өтө аз (4-5-нускамалар).
- ▶ Кырсыктан жабыр тарткан калктын жарык кылуучу коопсуз жана туруктуу нерселерди пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар. Алардын ширеңке же ушул сыяктуу от жагуучу нерселерди пайдаланууга да мүмкүнчүлүктөрү бар (6-нускама).

Нускамалар

1. **Меш жана ушул сыяктуу нерселер.** Тамак-ашты бышырууда энергияны үнөмдөөгө жардам берген ыкмалар бар. Адамдардын мына ушундай ыкмаларды кеңири пайдаланышына түрткү берүү керек. Мисалы, отунду көп талап кылбаган мештерди пайдаланса болот. Коомдук турак-жайларда бардык үй-бүлөлөр бир жерде тамак бышыра турган борбордук ашкананын болгону жакшы. Анткени мындай учурда коопсуздук көбүрөөк сакталат жана жеке үйлөрдүн ичин түтүн каптап кетүү коркунучу жок болот (Тамак-аш коопсуздугу, тамак-ашты сактоого жана бир жерден экинчи жерге алып барууга байланышкан 2-стандарт, 184-бет).
2. **Турак-жайларды желдетүү.** Ашкананын ичиндеги пайдаланып бүткөн газ же түтүндү сыртка чыгарып жибериш үчүн эки тарабы тосулуп-жабылган мештердин үстүнө түтүндү тартып чыгуучу мор же түтүк орнотуп койгула. Аларды адамдарга зыян келтирбей тургандай орнотуш керек. Турак-жайдын ичин желдетип, адамдын дем алуу жолдору менен органдарына байланышкан оорулардын алдын алыш үчүн үйдү желдетүүгө жардам берген атайын жабдууларды орноткула.
3. **Өрт коопсуздугу.** Меш турак-жайдын ичиндеги башка буюмдардан алыс жайгаштырылышы керек. Турак-жайдын ичиндеги мештердин жанында сөзсүз кол кап коюлушу жана мордун ичинде күйө турган материалдар же башка заттар жок болушу зарыл. Мындан тышкары аларды эшиктерден алыс жерге жайгаштырып, пайдаланууга ыңгайлуу кылып орноштурула.
4. **Отундун туруктуу булактары.** Отун алына турган жерлер, жабыр тарткан адамдарды кабыл алган жана кошуна жайгашкан калк тарабынан да пайдаланылган жерлер сөзсүз көзөмөлдөнүп турушу керек. Пайдалануудагы ресурстар кайра толукталып турууга тийиш. Алар толукталып турганда гана элди отун менен туруктуу камсыз кылат. Мисалы, дарактарды отургузуу мына ушундай толуктоонун сонун бир мисалы болуп саналат. Элди отундун алар мурда пайдаланып көрбөгөн булактарын да пайдаланууга кызыктыргыла. Мисалы, буларга ныкталган таарынды жана башка отунга жарай турган органикалык заттар кирет.

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

5. **Отун чогултуу жана сактоо.** Отун алына турган жер жана отун чогултуу ыкмаларын жабыр тарткан калк жана айрыкча аялдар менен кеңешип, анан аныктаган оң. Чоң эркек кишиси жок үй -бүлөлөргө жана өнөкөт оорулуу же кыймыл-аракети чектелген кишилерди багып карагандарга отун чогултуу шарты кылдаттык менен каралып, түзүлүүгө тийиш. Эмгекти азыраак талап кылуучу отундардын, анын ичинде отун үнөмдөөчү мештердин жана ыңгайлуу отун булактарынын пайдаланылышына өбөлгө түзүлсүн. Отун мештен алысыраак аралыкта сакталып, керосин жана ушуга окшогон башка нерселер балдардын колу жетпеген жерде сакталышы керек.
6. **Жасалма жарык. Фонарь же шам сыяктуу** жарык кылгычтар адамдарды кадимки жарык менен камсыздай алат. Мындай буюмдардын алынышы жана пайдаланылышы оңой болгону менен алардын коопсуздугун да бир сыйра баалап койгон ашыкча болбойт. Жасалма жарыктын дагы башка түрлөрүн камсыздоо аркылуу ар бир адамдын жана турак-жайлардын айланасындагы караңгы жерлердин коопсуз абалда болушун камсыздоого салым кошула. Жарыкдиод сыяктуу энергия үнөмдөөчү жарык кылгычтарды жана күн батареяларын пайдаланууну эске алгыла.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан 5-стандарт: Шаймандар жана жабдуулар

Жабыр тарткан калктын турак-жай курууга, анын бузулган жерлерин оңдоого, аны тийиштүү түрдө сактоого жана курулуш калдыктарын тазалоого керектүү болгон шаймандар менен жабдууларды пайдалануу жана тийиштүү тренингдерге катышуу мүмкүнчүлүгү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Адамдардын шаймандарга жана жабдууларга байланышкан муктаждыктарын аныктап, аларды канааттандыргыла. Аталган шаймандар менен жабдуулар төмөнкү максаттарды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл: Турак-жай куруу, коомдук шарттарды же курулуштарды орнотуу, аларды тийиштүү түрдө сактоо жана айлананы курулуш калдыктарынан тазалоо (1-2-нускамалар).
- ▶ Адамдарды аларга берилген шаймандар менен жабдууларды пайдалануу, оңдоо жана сактоо ыкмалары менен камсыздагыла. Мындай ыкмалар ыңгайлуу жана түшүнүктүү болушу керек жана алар жөнүндө сөзсүз калк менен кеңешүү зарыл (1-2-нускамалар).
- ▶ Эгер зарыл болсо жогоруда айтылган шаймандар менен жабдууларды пайдалануу ыкмалары жөнүндө кошумча тренинг өткөрсөнөр болот (3-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Бардык үй-бүлөлөрдө жана коомдук топтордо турак-жай куруу, аны оңдоо жана айлананы курулуш таштандыларынан тазалоого жардам

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

берүүчү шаймандар менен жабдууларды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар (1-2-нускамалар).

- Бардык үй-бүлөлөр менен коомдук топтордо аларга берилген шаймандар менен жабдууларды пайдалануу ыкмалары жөнүндөгү тренингдерге катышуу жана пайдалуу маалымат алуу мүмкүнчүлүгү бар (3-нускама).

Нускамалар

1. Кадимки шаймандар жана жабдуулар. Адамдарга бериле турган шаймандар менен жабдуулар алардын айланасындагы конкреттүү жагдайга туура келип, пайдаланууга ыңгайлуу болушу керек. Ар түрдүү көлөмдөгү мыктар, цинк менен капталган зым же жип сыяктуу ченөөгө жардам берген жабдууларды да эстен чыгарбагыла. Коомдук жайлар менен мекемелер да керектүү шайман жана жабдуулар менен камсыздалышы зарыл. Шайман менен жабдууларды коомдук пайдаланууга тапшырардан мурда аларды пайдалануу, оңдоо жана сактоо тууралуу макулдашып алыш керек.
2. Тиричилик кылуу каражаттары. Адамдарга бериле турган шайман менен жабдуулар аларга тиричилик кылууга да жардам бериши керек. Бирок аларды айлана-сферагө зыян келтирбегидей кылып пайдалануу зарыл (мисалы, табигый ресурстардын уруксатсыз пайдаланылып, аларга зыян келтирилишине жол бербөө керек).
3. Тренинг жана техникалык жардам. Адамдардын аларга берилген шаймандар менен жабдууларды пайдалануу жөнүндөгү маалыматтуулугун жогорулатуу зарыл. Чоң үй-бүлөлөрдүн, келишим менен иштеген кызматчылардын жана өз ыктыяры менен иштегендердин жардамын пайдаланып эркек кишиси жок үй-бүлөлөргө жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга көмөктөшүү керек (Турак-жай жана жайгаштырууга байланышкан 4-стандарт, 1-нускама, 262-бет).

1-тиркеме

Жабыр тарткан калкты жайгаштыруу, турак-жай жана тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарды баалоодо пайдаланылуучу суроолор.

Бул суроолор туура маалымат чогултууга жардам берет. Калктын турак-жай маселесин чечүүдө мына ушул суроолорго алынган жооптор негиз катары каралат. Бул суроолорду дал өзүндөй пайдалануу кажет эмес - ар түрдүү жагдайга ыңгайлаштырып алса да болот. Кырсыктын негизги себептери, жабыр тарткан калктын коопсуздугу, көчүүгө мажбур болгон калк менен аларды өз аймагына кабыл алган калктын демографиялык көрсөткүчтөрү жана тийиштүү кеңеш бере ала турган негизги адамдар тууралуу маалыматтардын ар бирин өзүнчө чогултуу керек (3-негизги стандарт, 61-бет).

1- жабыр тарткан калкты турак-жай менен камсыздоо жана жайгаштыруу

Баалоо жана макулдашып иштешүү

- ▶ Тийиштүү бийлик органдары жана агенттиктер макулдашып иштешүү ыкмаларын аныктадыбы?
- ▶ Жабыр тарткан калк жөнүндө кандай баштапкы маалымат бар жана турак-жай маселесине тиешелүү кандай коркунучтар же кемчиликтер бар?
- ▶ Өзгөчө кырдаалда адамдарга жардам берүүнүн атайын планы барбы?
- ▶ Алгачкы баалоодон алынган кандай маалыматтарды пайдаланууга болот?
- ▶ Агенттиктер аралык же көп тармактуу баалоо пландаштырылганбы? Буга турак-жай жана тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар да камтылабы?

Демографиялык көрсөткүчтөр (калк саны)

- ▶ Кадимки үй-бүлө канча адамдан турат?
- ▶ Жабыр тарткан калктын ичинде кадимки үй-бүлөгө кирбеген канча адам бар (мисалы, карай турган эч кимиси жок балдар жана кадимки үй-бүлө деп эсептелбеген жана азчылыкты түзгөн топтор)? Бул ту-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

уралуу маалыматты да адамдардын жынысы жана курагы боюнча бөлүштүрүү керек.

- Д Жабыр тарткан үй-бүлөлөрдүн канчасына турак-жай жетишпейт жана алар каерде?
- Д Үй-бүлөсү жок адамдардын канчасына турак-жай жетишпейт же такыр турак-жайы жок жана алар каерде жашап жатышат? Аларды жынысына жана курагына жараша бөлүштүргүлө.
- Д Турак-жай муктаждыгы бар жабыр тарткан үй-бүлөлөрдүн канчасы башка жерге көчкөн жок жана аларга өз үйлөрүнөн алыстабай эле жардам берсе болобу?
- Д Турак-жай муктаждыгы бар жабыр тарткан үй-бүлөлөрдүн канчасы көчүүгө мажбур болду жана алардын канчасы анча жабыр тартпаган үй-бүлөлөрдүн үйлөрүндө же убактылуу жайгаштыруу жайларында жашашат? Аларды жынысына жана курагына карап бөлүштүргүлө.
- Д Канча адамдын мектеп, клиника жана коомдук борборлор сыяктуу коомдук шарттарды же кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү жетишсиз? Аларды жынысына жана курагына жараша бөлүштүргүлө.

Коркунучтар

- Д Тийиштүү турак-жайдын жетишсиздиги же жоктугу өмүргө кандай түз коркунуч жаратат жана канча адам ушундай коркунучтуу абалда турушат?
- Д Кырсыктын турак-жай маселесине тийгизип жаткан терс таасирлери же башка ушул сыяктуу коркунучтар адамдардын келечек жашоосуна, ден соолугуна жана коопсуздугуна кандай коркунучтарды жаратышы ыктымал?
- Д Алсыз топторго кирген адамдарда, алардын ичинде аялдарда, балдарда, азчылыкты түзгөн адамдарда, мүмкүнчүлүгү чектелген жана өнөкөт оорулуу адамдарда турак-жайдын жетишсиз же такыр жок болушу аларга кандай өзгөчө коркунучтарды алып келиши ыктымал?
- Д Кырсыктан анча жабыр тартпаган калкка алардын аймагына көчүп келүүгө мажбур болгон жабыр тарткандар кандай таасир тийгизет?
- Д Жабыр тарткан калктын ичиндеги ар кандай топтордун бири бирин басмырлоосуна же чатакташуусуна байланышкан кандай коркунучтар бар?

Ресурстар жана чектөөлөр

- Д Жабыр тарткан калктын кандай материалдык, каржылык жана адамдык ресурстары алардын турак-жайга байланышкан шашылыш муктаждыктарынын баарын же айрымдарын канааттандыра алат?
- Д Жер жана аны пайдаланууга байланышкан кандай маселелер бар? Аларды чечүү турак-жай же убактылуу жайгаштыруу жайларына байланышкан муктаждыктарды канааттандыра алабы?
- Д Кырсыктан жабыр тартып, көчүүгө мажбур болгон адамдарды кабыл алган жергиликтүү калк аларды өз үйүнө же жакынкы жерлерге жай-

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

гаштырууда кандай кыйынчылыктарды башынан өткөрүшү мүмкүн?

- Д Кырсыктан кыйрабаган, пайдаланууга жарамдуу имараттарга жабыр тарткан адамдарды убактылуу жайгаштырып турса болобу? Мындай имараттарга тиешелүү кандай чектөөлөр бар?
- Д Пайдаланууга боло турган бош жерлерди жабыр тарткан калкты убактылуу жайгаштырып туруу максатында пайдалануу топографиялык жактан мүмкүнбү жана айлана-сфераге зыян келтирбейби?
- Д Жергиликтүү бийлик органдарынын жабыр тартан калкты турак-жай менен камсыздоого байланышкан кандай талаптары же чектөөлөрү бар?

Материалдар, план жана курулуш

- Д Жабыр тарткан калк жана башка тараптар ушул убакытка чейин турак-жай маселесин чечүү жолдорун жана тийиштүү курулуш материалдарын сунуштадыбы? Алар кайсылар?
- Д Кыйраган же зыян тарткан имараттардын кандай калдыктарын турак-жайларды кайра куруу максатында пайдаланса болот?
- Д Жабыр тарткан калктын курулуш иштерине байланышкан кандай көндүмү же тажрыйбасы бар? Алар турак-жайдын каркасын, чатырын жана сырткы дубалдарын кандай материалдардан курушат?
- Д Турак-жай куруунун кандай башка пландары же кандай башка курулуш материалдары жабыр тарткан калкка ылайыктуу болушу мүмкүн?
- Д Жабыр тарткан калктын, айрыкча мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын турак-жайга оңой жана коопсуз киришин камсыздаш үчүн аны кантип пландаштыруу же куруу керек?
- Д Аныкталган ыктымал турак-жайлардын ыктымал кооптуулугун кантип азайтууга болот?
- Д Турак-жайлар демейде кантип жана ким тарабынан курулат?
- Д Курулуш материалдары демейде кантип жана ким тарабынан алынат?
- Д Аялдарды, жаштарды, мүмкүнчүлүгү чектелген жана улгайган адамдарды өздөрүнүн турак-жайларын курууга катышууга кантип үйрөтсө же жардам берсе болот? Буга карата кандайдыр бир чектөөлөр барбы?
- Д Турак-жай курууга жөндөмдүүлүгү же мүмкүнчүлүгү жок үй-бүлөлөргө же жеке адамдарга ыктыярчылар жана келишим менен иштеген кызматчылар аркылуу кошумча жардам берүү зарылбы?

Үй иштери жана тиричилик кылуу

- Д Жабыр тарткан калк жайгашкан жерде же анын жанындагы башка жерлерде адамдардын үй чарбасын жана тиричилигин колдогон кандай иштер жүргүзүлөт? Турак-жай пландаштыруу жана куруу мындай иштерге кандай таасир тийгизет?

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Адамдарды курулуш материалдары жана турак-жай менен камсыздап, алардын жашоо-тиричилигин колдогон кандай мыйзамдуу, табиятка зыян келтирбеген мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө болот?

Негизги шарттар жана коомдук кызматтар

- Д Азыркы учурда адамдардын суу ичүүгө жана аны гигиеналык максатта пайдаланууга байланышкан кандай мүмкүнчүлүктөрү бар? Ыктымал санитардык муктаждыктарды канааттандыруунун кандай мүмкүнчүлүктөрү же чектөөлөрү бар?
- Д Жабыр тарткан калк азыркы учурда кандай коомдук шарттар менен камсыздалган (мисалы, клиникалар, мектептер, диний мекемелер ж.б.) жана мындай шарттарды пайдалануу боюнча кандай мүмкүнчүлүктөр же чектөөлөр бар?
- Д Эгер көчүүгө мажбур болгон адамдар коомдук имараттарды, айрыкча мектептерди убактылуу жашап туруу максатында пайдаланышса, аларды пландаштырылган турак-жайларга кайтаруу канча убакытты талап кылат?
- Д Жабыр тарткан адамдарды өз аймагына же үйүнө кабыл алган калк жана бул процесстин анын айлана-сферасына тийгизген таасири
- Д Жабыр тарткан адамдарды кабыл алган калктын кандай көйгөйлүү маселелери бар?
- Д Көчүүгө мажбур болгон адамдарды негизги калк жашаган аймакка же убактылуу турак-жайларга жайгаштырууну пландаштырууга байланышкан кандай көйгөйлөр бар?
- Д Жергиликтүү материалдарды курулушка пайдалануу жергиликтүү табиятка кандай таасир тийгизиши ыктымал?
- Д Көчүүгө мажбур болгон адамдардын кадимки күнүмдүк иш-аракеттери, (мисалы, отун алуу, суу пайдалануу, таштандыларды чыгаруу, малды жайытка айдоо ж.б.) жергиликтүү айлана-сферага байланышкан кандай көйгөйлөрдү жаратышы ыктымал?

2-тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан муктаждыктар

- Д Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдардын жабыр тарткан калкка эң зарылы кайсылар?
- Д Тамак-аштан тышкары зарыл болгон буюмдарды жергиликтүү аймактан алса болобу?
- Д Жабыр тарткан калкка акчалай же талон менен жардам берүү мүмкүнчүлүгү барбы?
- Д Турак-жай курууга жана оңдоого керектүү буюмдарды камсыздоо кошумча техникалык жардамды талап кылабы?

Кийим жана төшөк-орундары

- Д Аялдарга, эркектерге, балдар менен ымыркайларга, кош бойлуу аялдарга, бала эмизген аялдарга жана улгайган адамдарга демейде кандай кийимдер, жамынчылар жана төшөк-орундары керек жана аларга мындай буюмдарды берүүдөн мурда алардын кандай коомдук же маданий өзгөчөлүктөрүн эске алыш керек?
- Д Бардык курактагы канча аялдын, эркектин жана бала менен ымыркайдын ысык-суукта кийинүүгө, татыктуу жашоого жана жалпы саламаттыгын камсыздоого кийим-кечеси, жамынчысы жана төшөк-орундары сыяктуу буюмдары жетишсиз?
- Д Жабыр тарткан калктын кийим, жамынчы жана төшөк-орундары сыяктуу буюмдарга болгон муктаждыгы анын келечек жашоосуна, ден соолугуна жана жеке коопсуздугуна кандай коркунуч жаратышы ыктымал?
- Д Үй-бүлөлөрдүн ден соолугун жана жалпы саламаттыгын камсыздаш үчүн оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан кандай чараларды көрүү талап кылынат (мисалы, айрыкча чиркейден коргоочу тор талап кылынышы мүмкүн)?

Тамак-аш бышыруу, тамактануу, мештер жана отундар

- Д Жабыр тарткан калк кырсыкка чейин кандай казан-табакты же идиш-аякты пайдаланчу?
- Д Канча үй-бүлөнүн азыркы учурда казан-табак же идиш-аяк пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү жок?
- Д Жабыр тарткан калк кырсыкка чейин тамагын кантип бышырып, үйүн кантип жылыткан? Алар каерде тамак бышырган?
- Д Жабыр тарткан калк кырсыкка чейин отундун кандай түрүн пайдаланган жана аны каерден алып турган?
- Д Канча үй-бүлөнүн тамак-аш бышырып, үйдү жылытыш үчүн мештери жок? Мунун себеби эмне?
- Д Канча үй-бүлөнүн тамак-аш бышыруу жана үй жылытууга отуну жок?
- Д Жабыр тарткан калк менен ага коңшулаш жашаган калкты отун менен камсыздоо жергиликтүү аймактын табиятына байланышкан кандай көйгөйлөрдү жаратышы мүмкүн? Буга байланышкан кандай мүмкүнчүлүктөр жана чектөөлөр бар?
- Д Жабыр тарткан калкты, айрыкча бардык курактагы аялдарды отун менен жетишерлик көлөмдө камсыздоо аларга кандай таасир же натыйжа берет?
- Д Тамак-аш бышырууга жана тамактанууга байланышкан кандай маселелер эске алынышы керек?

Шаймандар жана жабдуулар

- Д Үй-бүлөлөргө турак-жай куруу, аны оңдоо жана тийиштүү абалда сактоо үчүн зарыл болгон кандай негизги буюмдар жетишпейт?

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- ▶ Жашоо-тиричиликти колдогон кандай иш-чараларда жогоруда айтылган буюмдар пайдаланылат?
- ▶ Адамдардын аларга берилген буюмдарды туура колдонушуна өбөлгө түзүш үчүн кандай тренингдер же маалыматтуулукту жогорулатуучу иштер жүзөгө ашырылышы керек?

Шилтемелер жана кошумча маалымат

Эл аралык юридикалык документтер

Тийиштүү турак-жайга ээ болуу укугу (Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө келишим, 11-пункт (1), CECSR General Comment 4, 12 December 1991. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет.

Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жок кылуу жөнүндөгү конвенция (1981); 14-пункт (2)(h).

Баланын укуктары жөнүндө конвенция (1990); 27-пункт(3).

Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жок кылуу боюнча эл аралык конвенция (1969); 5-пункт(e)(iii).

Качкындардын статусу жөнүндө эл аралык конвенция (1954); 21-пункт.

Адам укуктары жөнүндөгү жалпы декларация (1948); 25-пункт.

Жалпы маалымат

Corsellis, T and Vitale, A (2005), Убактылуу жайгаштыруу: көчүүгө мажбур болгон адамдар. Оксфам. Оксфорд.

Davis, J and Lambert, R (2002), Өзгөчө кырдаалдагы инженерия: жардам берүү менен алектенген кызматчылар үчүн практикалык колдонмо. RedR/IT Publications. Лондон.

Өзгөчө кырдаалда билим берүү боюнча агенттиктер аралык кызматташуу (INEE) (2010), Билим берүүгө байланышкан минималдык стандарттар: Даярдык, жардам берүү жана калыбына келтирүү. Нью-Йорк. www.ineesite.org

Агенттиктер аралык туруктуу комитет (IASC) (2008), Турак-жай долбоорлору 2008. IASC Emergency Shelter Cluster. Geneva.

Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай Коомдорунун Эл аралык Федерациясы (IFRC) (2010), Owner-Driven Housing Reconstruction Guidelines. Geneva.

IFRC and United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) (2010), Shelter Projects 2009. IFRC. Geneva.

OCHA (2010), Shelter after disaster: strategies for transitional settlement and reconstruction. Geneva.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

ProVention Consortium (2007), Tools for Mainstreaming Disaster Risk Reduction: Construction Design, Building Standards and Site Selection, Guidance Note 12. Geneva.

United Nations Disaster Relief Organization (UNDRO) (1982), Shelter After Disaster: Guidelines for Assistance. Geneva.

UNHCR (2007), Handbook for Emergencies. Third Edition. Geneva.

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), UN Refugee Agency (UNHCR), Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Food and Agriculture Organization of the UN (FAO), Norwegian Refugee Council (NRC) (2006), Handbook on the Implementation of the UN Principles on Housing and Property Restitution Rights for Refugees and Displaced Persons (The 'Pinheiro Principles').

World Bank (2010), Handbook for Post-Disaster Housing and Community Reconstruction. Washington DC.

Убактылуу жайгаштыруу жайлары

CCCM Cluster (2010), Collective Centre Guidelines. UNHCR and International Organization for Migration. Geneva.

NRC (2008), Camp Management Toolkit. Oslo.

Айлана-сфера

Kelly, C (2005), Guidelines for Rapid Environmental Impact Assessment in Disasters. Benfield Hazard Research Center, University College London and CARE International. London.

Kelly, C (2005), Checklist-Based Guide to Identifying Critical Environmental Considerations in Emergency Shelter Site Selection, Construction, Management and Decommissioning. ProAct Network and CARE International.

UNHCR (2002), Environmental Considerations in the Life Cycle of Refugee Camps. Geneva.

WWF and American Red Cross (2010), Green Recovery and Reconstruction Toolkit for Humanitarian Aid. Washington DC. www.worldwildlife.org/what/partners/humanitarian/green-recovery-and-reconstruction-toolkit.html

Акчалай же талон менен жардам берүүнү жана базарларды баалоо

Albu, M (2010), The Emergency Market Mapping and Analysis Toolkit. Practical Action Publishing. Rugby, UK.

Creti, P and Jaspars, S (2006), Cash Transfer Programming in Emergencies. Oxfam. Oxford International Committee of the Red Cross (ICRC) and IFRC (2007), Guidelines for cash transfer programming. Geneva.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар

Handicap International, Disability Checklist for Emergency Response.

Турак-жай, убактылуу жайгаштыруу жана тамаш-аштан тышкары керектелүүчү буюмдарга байланышкан минималдык стандарттар

www.handicap-international.de/fileadmin/redaktion/pdf/disability_checklist_booklet_01.pdf

Гендерлик маселе

IASC (2006), Women, Girls, Boys and Men: Different Needs – Equal Opportunities: The Gender Handbook in Humanitarian Action. Geneva.

Psychosocial support

IASC (2007), Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva.

Мектептер жана коомдук мекемелер

UN International Strategy for Disaster Reduction, INEE, World Bank (2009), Guidance Notes on Safer School Construction.

Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар жана өзгөчө кырдаалда зарыл болгон буюмдар

IASC Emergency Shelter Cluster (2007), Selecting NFIs for Shelter. Geneva.

IASC Task Force on Safe Access to Firewood and Alternative Energy in humanitarian settings (2009), Decision Tree Diagrams on Factors Affecting Choice of Fuel Strategy in Humanitarian Settings. Geneva.

ICRC and IFRC (2009), Emergency Items Catalogue. Third Edition. Geneva.

IFRC and Oxfam International (2007), Plastic Sheeting: a guide to the specification and use of plastic sheeting in humanitarian relief. Oxford.

Inter-Agency Procurement Services Offices (2000), Emergency Relief Items: Compendium of Generic Specifications. Vols 1 and 2. United Nations Development Programme. New York.

OCHA (2004), Tents: A Guide to the Use and Logistics of Family Tents in Humanitarian Relief. Geneva.

**Саламаттык сактоо
иштерине
байланышкан
минималдык
стандарттар**

Бул бөлүмдү кантип пайдалануу керек?

Бул бөлүм негизги эки тармака бөлүнөт:

Саламаттык сактоо тутумдары

Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар

Саламаттык сактоо мекемелеринде колдонулган ыкмалар өзгөчө кырдаалда саламаттык сактоого байланышкан кызматтарды пландаштыруу, уюштуруу, ишке ашыруу жана мониторинг жүргүзүү максатында пайдаланылышы зарыл. Мындай ыкмалар биринчи кезектеги ден соолук муктаждыктарын аныктап, аларды натыйжалуу түрдө канааттандыруунун эң жакшы жолу болуп саналат. Мамлекеттик жана жергиликтүү саламаттык сактоо тутумдарын колдоо, ыкмаларды чогуу пайдаланып, жалпы стандарттарга ылайыкташтыруу сыяктуу принциптерге дайыма басым жасалышы керек.

Коргоо принциптери менен негизги стандарттар бул бөлүмгө ылайык пайдаланылышы керек.

Минималдык стандарттар башынан баштап эле негизинен кырсык учурунда көргөзүлө турган гуманитардык жардамды күчөтүү максатында иштеп чыгарылганы менен аларды ыктымал кырсыкка даярдык көрүү мезгилинде да пайдаланса болорун эстен чыгарбагыла.

Бул бөлүм төмөнкү бөлүмчөлөрдөн турат:

- ▶ Минималдык стандарттар: Булар негизинен сапаттык мааниге ээ жана өзгөчө кырдаалда жабыр тарткан калкка саламаттык сактоо кызматтарын камсыздоо үчүн аткарылышы зарыл болгон минималдык талаптарды камтыйт.
- ▶ Негизги иш-чаралар: Бул – жогоруда айтылган минималдык стандарттарды аткарууга өбөлгө түзүүчү иш-чаралар.
- ▶ Негизги көрсөткүчтөр: Негизги көрсөткүчтөр – минималдык стандарттар канчалык деңгээлде аткарылганын көрсөтүүчү «белгилер». Алар негизги иш-чараларды аткаруу процессин жана алардын натыйжаларын өлчөп-аныктаганга жардам берет. Алар минималдык стандарттарга эмес, негизги иш-чараларга тиешелүү.
- ▶ Нускамалар: Бул бөлүмдө минималдык стандарттарды, негизги иш-чараларды жана негизги көрсөткүчтөрдү ар түрдүү жагдайларда пай-

даланууда кандай өзгөчө нерселерге көңүл бурулушу керек экени айтылат. Нускамалар жогоруда айтылган стандарттарга, иш-чараларга жана көрсөткүчтөргө тиешеси бар татаал маселелерди да камтышы мүмкүн. Ошондой эле талаш-тартыш жараткан маселелерди, талкууларды же болгон билимдин жетишсиз жактарын сыпаттайт.

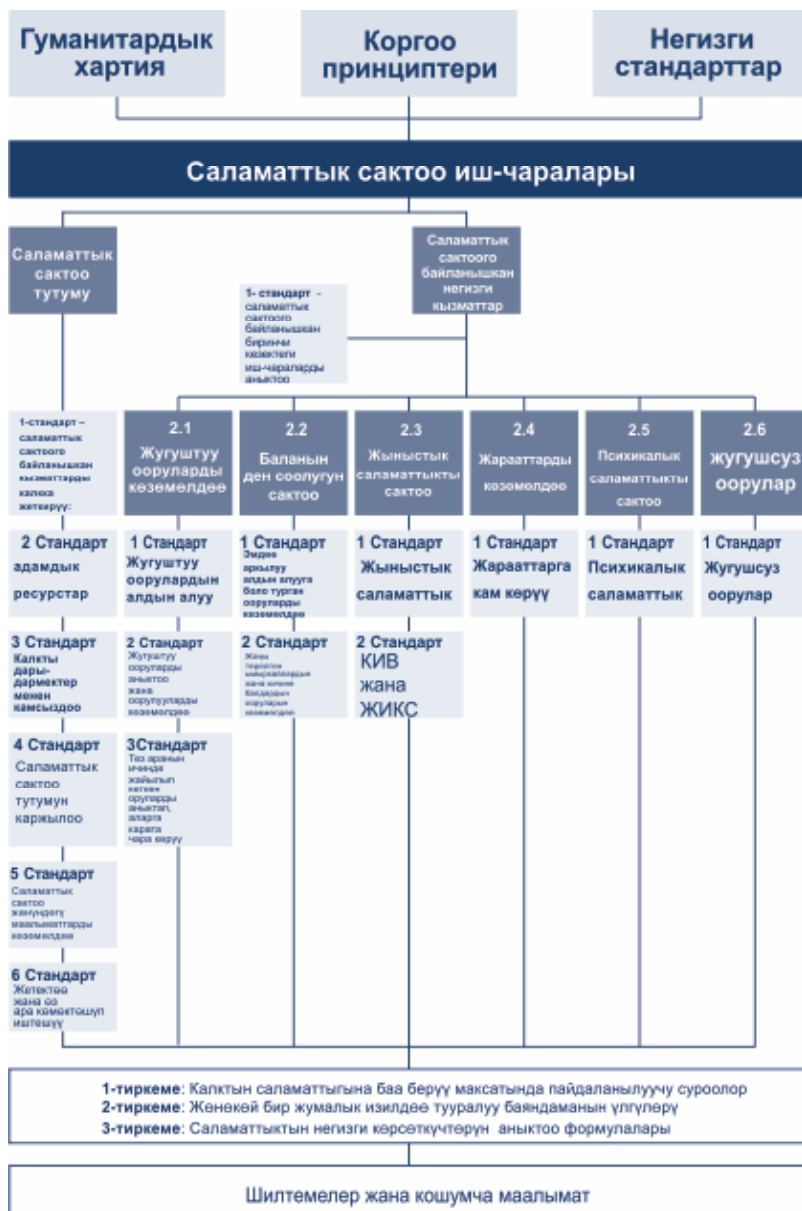
Эгерде белгиленген негизги көрсөткүчтөр менен иш-чараларга байланышкан талаптар канааттандырылбай калса, жабыр тарткан калкка канчалык зыян келтирилгендиги аныкталып, терс натыйжаларды азайтуу чаралары көрүлүшү керек.

Муктаждыктарга баа берүү үчүн зарыл болгон суроолордун тизмеси тиркемелерде камтылган. Нускамаларда китептин бул бөлүмүнө тиешелүү өзгөчө жана жалпы маселелер тууралуу маалымат булактары да камтылган.

Мазмуну

Киришүү	334
1. Саламаттык сактоо тутуму	340
2. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар	356
2.1. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөө	359
2.2. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – баланын ден соолугу	369
2.3. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жыныстык саламаттык	374
2.4. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жарааттар	382
2.5. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – психикалык саламаттык	384
2.6. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жугушсуз оорулар	387
1-тиркеме: Саламаттыкты баалоого байланышкан суроолор	390
2-тиркеме: Жөнөкөй бир жумалык изилдөө тууралуу баяндаманын үлгүлөрү	392
3-тиркеме: Саламаттыктын негизги көрсөткүчтөрүн аныктоо формулалары	397
Шилтемелер жана кошумча маалымат	399

Киришүү

Минималдык стандарттардын гуманитардык хартия жана эл аралык мыйзамдар менен байланышы

Саламаттык сактоо иш-чараларына байланышкан минималдык стандарттар гуманитардык уюмдардын жалпы ишенимдери менен милдеттенмелери, гуманитардык хартияда көрсөтүлгөн гуманитардык иштерди көзөмөлдөөчү милдеттер, укуктар жана жалпы принциптер иш жүзүндө кандай болорун көргөзөт. Гуманизм принцибине негизделип, эл аралык укукта чагылдырылган бул принциптер татыктуу жашоо укугун, коргоо жана коопсуздук укугун жана муктаждыктардын негизинде гуманитардык жардам алуу укугун камтыйт. 1-тиркемеде гуманитардык хартияга дем берүүчү укуктук жана программалык документтердин тизмеси менен бирге гуманитардык кызматкерлерге тиешелүү түшүндүрмөлөр берилет (356-бет).

Жогоруда айтылган принциптерди ишке ашыруу негизинен мамлекеттердин милдети болуп саналат. Ошол эле учурда гуманитардык уюмдар да жабыр тарткан адамдар менен иштөөдө белгиленген принциптерди катуу сактоого тийиш. Башка өзгөчө укуктар ушул жалпы укуктардан келип чыгат. Мындай укуктарга катышуу, маалымат алуу жана басмырланбоо укуктары кирет. Булар негизги стандарттардын өзөгүн түзөт. Сууну пайдалануу, санитария, тамак-аш, турак-жай жана ден соолукка байланышкан адам укуктары да негизги жана минималдык стандарттарды камсыздап туруучу шарттар болуп саналат.

Эл аралык юридикалык документтердин бир нечесинде көрсөтүлгөндөй, ар бир адам саламаттыкта жашоого укуктуу. Адамдардын саламаттыкта жашоо укугу төмөнкү учурларда: калк ар тараптан коргоого алынса, саламаттык сактоо тутумунун иштешине жооптуу адистер тийиштүү түрдө даярдалып, жалпы адеп ченемдерин жана адистик стандарттарды сактаса, алар иштеген тутум адам муктаждыктарына байланышкан минималдык талаптарды канааттандырса жана мамлекет туруктуулукту жана коопсуздукту орнотууну кааласа же ошону жүзөгө ашыра алса гана камсыздалат. Куралдуу кагылыштар болгондо жарандык бейтапканалар менен медициналык кызмат көрсөтүү борборлоруна эч качан кол салынбашы керек жана мындай мекемелерде иштеген медициналык кызматчылар корголууга толук укуктуу. Медициналык мекемелерде коркунуч жарата турган иш-чараларга, мисалы, курал-жарак көтөрүп жүрүүгө тыйуу салынат.

Бул бөлүмдө берилген минималдык стандарттар адамдын ден соолукка болгон укугун толук чагылдырбайт. Бирок «сфера» долбоорунун стандарттары, айрыкча өзгөчө кырдаалда саламаттыкта жашоо укугунун негизги маңызы чагылдырып, бул укуктун дүйнөлүк деңгээлде иш жүзүнө ашып, жайылышына түрткү берет.

Өзгөчө кырдаалда адамдардын саламаттыгын сактоого арналган иш-чаралардын маанилүүлүгү

Медициналык-санитардык жардам алуу мүмкүнчүлүгү өзгөчө кырдаалдын алгачкы мезгилинде аман калып, жашап кетүүнүн негизги шарты болуп саналат. Кырсыктар же өзгөчө кырдаалдар коомдун саламаттык сактоо тутумуна жана жабыр тарткан калктын жалпы саламаттыгына көбүнчө терс таасир тийгизет. Кырсыктын саламаттык сактоо тутумуна тийгизген таасирин түз (мисалы, зордук-зомбулуктун же оор жарааттын натыйжасында каза болуу) же түз эмес (мисалы, жугуштуу оорулардын көбөйүшү жана калктын тамактануусунун начарлашы) деп сыпаттаса болот. Түз эмес таасирлер демейде төмөнкү факторлорго байланыштуу: суу сапатынын начарлашы же көлөмүнүн төмөндөшү, санитариянын начарлашы, медициналык-санитардык жардам алуу мүмкүнчүлүгүнүн жоголушу же азайышы жана тамак-аш коопсуздугунун начарлашы. Калктын кооптуу абалы, кыймыл-аракетине байланышкан чектөөлөр, көчүүгө мажбур болушу жана жашоо шартынын начарлашы (калк жыштыгынын көбөйүшү жана турак-жайлардын жетишсиз болушу) да коомдук саламаттык сактоо тутумуна коркунуч жаратышы мүмкүн. Климаттын өзгөрүүсү да мындай коркунучтарды көбөйтүшү ыктымал.

Өзгөчө кырдаалда жабыр тарткан калкка гуманитардык жардам көргөзүүнүн негизги максаттары – бул оорулардын алдын алып, оорууга чалдыккандардын жана каза болгондордун санын азайтуу. Негизги максат – бул адамдардын жалпы өлүм санына жана 5-жашка чейинкилердин өлүм санына тиешелүү негизги көрсөткүчтөрдү кырсыкка чейинки көрсөткүчтөрдөн ашырбоо же азайтуу (белгилүү бир аймакта жашаган адамдардын өлүм санына тиешелүү алгачкы маалыматка шилтемени камтыган жадыбал, 311-бет). Адамдардын өлүм же оору санынын көлөмү же деңгээли жана жабыр тарткан калктын ден соолук муктаждыктары (кырсыктын саламаттык сактоо тутумуна тийгизген таасирин камтыган жадыбал) кырсыктын түрүнө байланыштуу блоот жана ошондуктан алар кырсыктын түрүнө жараша өзгөрүп турат.

Калкты негизги саламаттык сактоо кызматтары менен камсыздоо, алардын ичинде оорулардын алдын алуу жана гигиена менен санитарияны жайылтуу иш-аракеттери ден соолукка коркунуч жараткан нерселерди азайтуунун натыйжалуу жолу болуп саналат. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – бул калктын саламаттыгын сактоо боюнча биринчи кезектеги иш-чаралар. Алар калктын өлүм жана оору санынын көбөйүшүнүн негизги себептерин жок кылууга жардам берет. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар жалпы саламаттык сак-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

тоо тутумун арттырууга жардам берген иш-чаралар менен бекемделиши керек. Саламаттык сактоо программаларын өзгөчө кырдаалдарда пландаштыруу, уюштуруу жана калкка жеткирүү жолдору учурдагы ден соолук кызматтарын жакшыртышы же тескерисинче начарлатышы ыктымал.

Учурдагы саламаттык сактоо тутумунун кантип, кандай деңгээлде жүзөгө ашырылып жатканын жана калктын аны пайдаланууга байланышкан мүмкүнчүлүктөрүн аныктап, ага жалпы талдоо жүргүзүлө. Кырсыктын алгачкы мезгилинде чогултулган маалыматтар толук болбогондуктан калк саламаттыгын сактоого байланышкан чечимдерди бардык керектүү жана маанилүү маалыматтарсыз эле кабыл алуу зарыл болушу мүмкүн. Мүмкүн болушунча бир эле тармакты эмес көп тармакты баалоо зарыл (3-негизги стандарт, 61-бет).

Даярдык канчалык жакшы болсо, көргөзүлө турган жардам да ошончолук жакшы болот. Даярдык көрүү чаралары коркунуч жарата турган факторлорду анализдөөгө негизделип, эрте эскертүү же кабарландыруу тутумдарына байланыштуу. Ыктымал кырсыкка даярдык көрүү төмөнкүлөрдү камтыйт: ыктымал кырсыкка карата чукул план түзүү, кырсык учурунда зарыл боло турган жабдууларды жана шаймандарды камдоо, милиция же өрт өчүрүү борбору сыяктуу шашылыш кызматтарды уюштуруу же бекемдөө, өзгөчө кырдаалда насыя алуу тууралуу тийиштүү келишим түзүү, башка тараптар менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, маалымат көзөмөлдөө жана өзгөчө кырдаалда кимдер менен өз ара көмөктөшүп иштешүү зарыл экенин аныктоо, кызматчыларды тийиштүү түрдө даярдоо, иштерди коомдук деңгээлде пландаштыруу, көнүгүүлөрдү аткаруу жана башка ушул сыяктуу даярдыктарды көрүү. Курулуш иштерине байланышкан ченемдер менен жоболорду кармануу зилзаладан каза болгондордун же жараат алгандардын санын абдан азайтып, медициналык мекемелердин кырсыктан кийин да тийиштүү түрдө иштешин камсыз-дайт.

Оорулардын саламаттык сактоо тутумуна тийгизген таасири

Өзгөчө кырдаалдарда да өлүм жана оору саны жагдайга жараша өзгөрүшү ыктымал.

Таасири	Жалпы кырсыктар/өзгөчө кырдаалдар	Зилзала	Катуу шамал (ташкын эмес)	Сел/ташкын	Жамгыр сели/Цунами
Өлүм саны	Көп	Көп	аз	аз	Көп
Катуу жарааттар	Ар кандай	Көп	орто	аз	аз
Жугуштуу оорулардын жайылуу коркунучу	Жогору	Ар кандай	аз	Ар кандай*	Ар кандай*

Тамак-аш жетишсиздиги	Көп	Сейрек	Сейрек	Ар кандай	Көп
Көчүүгө мажбур болгон адамдардын саны	Көп	Сейрек (катуу зыян тарткан шаарларда да болушу ыктымал)	Сейрек (катуу зыян тарткан шаарларда да болушу ыктымал)	Көп	Ар кандай

- Калктын кырсыктан кийинки көчүүсүнө жана жашоо шартына байланыштуу
- Булак: Pan American Health Organization, 2000

Бул бөлүмдө берилген минималдык стандарттардын китептин башка бөлүмдөрү менен байланышы

Адамдын ден соолугуна көптөгөн ар түрдүү факторлор таасир тийгизгендиктен китептин башка бөлүмүндө айтылган стандарттар да китептин ушул бөлүмү үчүн маанилүү. Бир тармактагы стандарттарды жүзөгө ашыруу башка тармактардагы стандарттардын да ийгиликтүү болушуна түрткү берет. Ошондуктан жалпы гуманитардык иштердин натыйжалуулугун камсыздоо үчүн бардык тармактардын чогуу иштешин камсыздоо зарыл. Жергиликтүү бийлик органдары, гуманитардык уюмдар жана коомдук уюмдар менен өз ара көмөктөшүп иштешүү калктын муктаждыктарын канааттандырууга, ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга, бир уюм тарабынан көрүлгөн чаралардын башка уюмдар тарабынан кайталанышына жол бербөөгө жана медициналык кызматтардын сапатын жакшыртууга жардам берет. Керектүү учурда башка бөлүмдөрдө берилген өзгөчө стандарттарга жана нускамаларга шилтеме жасалат. Бир максатты көздөгөн жана кошумча стандарттарга да шилтеме жасалат.

Бул бөлүмдө берилген минималдык стандарттардын коргоо принциптери жана негизги стандарттар менен байланышы

Гуманитардык уюмдардын бардыгы, адам укугун коргоо боюнча атайын мандаты же адистик көндүмү жок болсо да, коргоо принциптерине таянып иш жүргүзүшү керек. Мына ошондо гана бул окуу куралында берилген стандарттардын бардыгы жүзөгө ашырылат. Бул окуу куралында берилген принциптер мындан кийин да өнүгүп, улантыла бериши ыктымал, ошондуктан аларды «толук аягына чыгып бүткөн нерсе» катары карабаш керек. Кээде мындай принциптердин аткарылышы белгилүү бир жагдайларга байланыштуу чектелип калышы толук ыктымал. Бирок ошентсе да ар бир гуманитардык иш ушул принциптердин негизинде жүзөгө ашырылышы зарыл. Анткени бул принциптер жалпы гуманитардык маселелерди чагылдырат.

Негизги стандарттарды жүзөгө ашыруу өтө керектүү жана маанилүү процесс болуп саналат. Гуманитардык сфераде иштеген кызматчыларга байланышкан стандарттар же талаптар бардык тармактарга тиешелүү. Негизги алты стандарт төмөнкүлөрдү камтыйт: калктын гуманитардык

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

иштерге катышуусу, учурдагы абалды баалоо, гуманитардык чара көрүү, жардам бериле турган коомду белгилөө, мониторинг, натыйжаларды баалоо, гуманитардык кызматчылардын иш-аракеттери, көзөмөлдөө жана жалпы кызматчылар. Негизги стандарттар бул окуу куралында көрсөтүлгөн башка бардык стандарттардын негизин түзөт. Ошондуктан китептин ар бир техникалык бөлүмүндө берилген минималдык стандарттарга жетүү үчүн негизги стандарттарга таянуу керек. Жабыр тарткан калктын баарынын, анын ичинде алсыз же кооптуу абалдагы топторго кирген адамдардын да гуманитардык процесстерге толук кандуу катышуусун камсыз кылганда гана гуманитардык иштер туура жана сапаттуу болот.

Жабыр тарткан калктын мүмкүнчүлүгү жана алсыз жактары

Бул бөлүм негизги стандарттар менен чогуу окулат.

Адамдын курагы, жынысы, мүмкүнчүлүгүнүн чектелүүлүгү жана КИВ же ЖИКС сыяктуу оорулардын өзү эле адамды алсыз же кооптуу абалга койбойт. Адамдын коомдон четтеп, алсыз болушуна ар түрдүү башка факторлор да түрткү берет. Мисалы, 70 жаштан ашып калган эки адамды алып көрөлү. Алардын биринин туруктуу кирешеси бар, ден соолугу чың жана өзүнүн чоң үй-бүлөсү менен чогуу жашайт. Экинчиси болсо, ден соолугу начар, туруктуу кирешеси жок жана өзү жалгыз жашайт. Бул учурда бир эле курактагы эки адамдын кырсыктан коргонуу мүмкүнчүлүгү ар түрдүү болуп жатат. Бул учурда бир эле курактагы эки адамдын кырсыктан коргонуу мүмкүнчүлүгү ар түрдүү болуп жатат. Ушундай эле мисалдар кичине балдардын арасында да көп. Мисалы, 3 жашка чыккан кыздын жанында аны караган бирөө болбосо, ал, албетте, оор абалда калат, бирок ошол эле учурда дайыма чоңдордун көзөмөлүндө жүргөн башка 3 жашар кыз үчүн анча кооптонбосок деле болот.

Саламаттык сактоого байланышкан стандарттар менен негизги иш-чаралар аткарылып жаткан кезде жамааттын мүмкүнчүлүгү менен алсыз жактарын талдоо зарыл. Анткени мындай анализдер жабыр тарткан адамдарды гуманитардык жардам менен адилеттүү камсыздоого жардам берет. Жергиликтүү калктын айланасындагы конкреттүү жагдайды жакшы түшүнүп, тиги же бул кырсык адамдардын ар түрдүү топторуна кандай таасир тийгизерин аныктоо керек. Адамдардын кырсык болгонго чейинки абалы (мисалы, эгер жарды болушса, ар кандай басмырлоого, жыныстык эксплуатация сыяктуу гендерлик зордук-зомбулукка кабылышса, КИВ же кургак учук сыяктуу оорулар менен оорунса жана бүтүн бир жамааттын ичинде кызылча же холера сыяктуу эпидемия жайылган болсо) алардын кырсык учурунда кандай абалда болуп каларын аныктап койушу мүмкүн. Кырсык учурунда коомдогу мурунку терс көрүнүштөр күчөп кетиши мүмкүн. Бирок ошентсе да коомдун кыйынчылыктарга каршы күрөшүүсүнө түрткү берип, алардын ийкемдүү болушуна жана кайра калыбына келүү мүмкүнчүлүгүн бекемдөөгө жардам берүү чоң мааниге ээ. Алардын билимдерин, жөндөмдүүлүктөрүн жана стратегияларын колдоого алып, социалдык, укуктук, каржылык жана психосоциалдык

жардам алуу укуктарынын коомдук негизде корголуусуна жардам берүү керек. Мындай жардамдарды алуу үчүн алар көптөгөн тоскоолдуктардан өтүшү керек. Алардын жолунда ар кандай физикалык, маданий жана социалдык тоскоолдуктар пайда болушу мүмкүн. Мындай тоскоолдуктар да сөзсүз эске алынып, аларды чечүү маселеси сөзсүз каралышы керек.

Төмөнкү нерселерди аткаруу жабыр тарткан адамдардын баарынын мүмкүнчүлүгү менен укуктарынын эске алынышын камсыз кылат:

- ▶ Гуманитардык иштерге мүмкүн болушунча көп адамды тартууга аракет кылгыла. Коомдогу бардык топтордун өкүлдөрүн, айрыкча коомдун ичинде көп билинбеген адамдарды (мисалы, кыймыл-аракет же сүйлөшүү мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, карылар үйү жана башка ушул сыяктуу мекемелерде жашагандар, коомдон четтеп калган жаштар жана башка коомдук турмушка көп катышпаган адамдар) гуманитардык процесстерге көп тарткыла.
- ▶ Баа берүү учурунда алынган маалыматты адамдардын жынысына жана курагына карап бөлүштүргүлө (0-80+ курак). Анткени мындай бөлүштүрүү медициналык-санитардык жардамды калктын ар түрдүү катмарына бирдей жеткирүүгө жардам берет.
- ▶ Адамдарды алардын расмий укуктары тууралуу маалыматтар менен камсыздагыла. Мындай маалымат коомдун ар бир мүчөсүн эске алып, алардын ар бири үчүн ачык жана түшүнүктүү болушу керек.

Минималдык стандарттар

1. Саламаттык сактоо тутуму

Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюму саламаттык сактоо тутумуна төмөнкүдөй аныктама берет: «саламаттык сактоого байланышкан иш-чараларды камсыздоо багытында иштеген бардык уюмдар, институттар жана ресурстар». Саламаттык сактоо тутуму медициналык-санитардык кызматтарды көзөмөлдөөгө, каржылоого, камсыздоого, ден соолукту аныктоочу факторлорго таасир берүү иш-аракеттерине жана медициналык-санитардык кызматтарды түздөн түз камсыздоого катышкан тараптардын бардыгын камтыйт. Саламаттык сактоо тутуму камтыган бардык иштер борбордук, аймактык, райондук, коомдук жана үй-бүлөлүк деңгээлдерде жүзөгө ашырылат.

«Сфера» долбоорунун саламаттык сактоого байланышкан стандарттары Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюмунуна тиешелүү саламаттык сактоо органдарынын түзүлүшүнө ылайыкташтырылып түзүлгөн. «Сфера» долбоорунун саламаттык сактоого байланышкан стандарттар төмөнкү төрт бөлүктөн турат: жетектөө (лидерство), адам ресурстары, дары-дармек жана медициналык шаймандар, саламаттыкты каржылоо, саламаттык жөнүндөгү маалыматты көзөмөлдөө жана саламаттык сактоо кызматтарын калкка жеткирүү. Бул иш-чаралар өз ара тыгыз байланышкан жана бири бирин толуктап турат. Булардын бирине таасир тийгизген жагдай башкаларына да таасир тийгизиши мүмкүн. Саламаттык сактоо тутумунун бул курамдык бөлүктөрү калкка негизги медициналык-санитардык кызматтарды жеткирүү үчүн зарыл иш-чаралар болуп саналат. Өзгөчө кырдаалдарда калк саламаттыгын сактоого багытталган иш-аракеттер пландаштырылып, жүзөгө ашырылышы зарыл. Алар саламаттык сактоо тутумунун бекемделишине түрткү бериши керек.

Саламаттык сактоого байланышкан 1-стандарт: Саламаттык сактоо кызматтарын калкка жеткирүү

Адамдардын белгилүү бир стандартка ылайыкташтырылып, жалпы кабыл алынган келишимдер менен нускамалардан четтебеген натыйжалуу, коопсуз жана сапаттуу медициналык-санитардык жардам алууга байланышкан бирдей мүмкүнчүлүктөрү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Медициналык-санитардык кызматтарды жалпы саламаттык сактоо тутумунун деңгээлинде жүзөгө ашыргыла. Мисалы, мындай кызматтар үйлөрдө же коомдо, клиникаларда же бейтапканаларда жана саламаттык сактоо борборлорунда жүзөгө ашырылышы керек (1-нускама).

- Д Эң көп жайылган ооруларды дарылоо жөнүндө келишим түзгүлө же эгер андай келишим бар болсо, аны жагдайга жараша ылайыкташтырыла. Мындай келишимдер демейде белгилүү бир стандарт боюнча түзүлөт. Мындай келишим түзүүдө сөзсүз мамлекеттик стандарттар менен нускамаларды эске алгыла (2-нускама).
- Д Оорулууну дарыгерге жөнөтүү боюнча стандартташтырылган бир система же тутум түзгүлө. Эгер андай система бар болсо, аны бекемдегиле. Ал бардык агенттиктер тарабынан пайдаланышын камсыздагыла (1-нускама).
- Д Бардык саламаттык сактоо мекемелеринде оорулууларды ооруларына карап бөлүштүрүүнүн стандартташтырылган бир системасын түзүп, эгер андай система бар болсо анда аны бекемдеп, шашылыш дарылоого муктаж болгон оорулууларга дароо жардам берилишин камсыздагыла.
- Д Жамааттын ичинде жана медициналык мекемелерде медициналык-санитардык окутууларды өткөрүп, жалпы санитарияны калктын арасына жайылткыла (3-нускама).
- Д Адамдарды кан менен камсыздоо борборлорун түзүп, алардын жана кан продукцияларынын коопсуз жана натыйжалуу пайдаланылышын камсыздагыла (5-нускама).
- Д Адамдардын лабораториялык кызматтарды пайдаланышына мүмкүнчүлүк түзүп бергиле жана мындай кызматтардын зарыл учурларда натыйжалуу иштешин камсыздагыла (6-нускама).
- Д Саламаттык сактоонун бирине-бири окшош же бирин-бири кайталаган кызматтарын, анын ичинде көчмө клиникаларды жана талаа бейтапканаларын уюштуруудан сактангыла (7-8-нускамалар).
- Д Медициналык кызматтарды пландаштырууда төмөнкү нерселерди эске алуу зарыл: медициналык кызмат оорулуунун жеке жашоого болгон укугун бузбашы керек, бейтап жөнүндө маалыматты анын макулдугусуз эч кимге айтпай, бейтапты дарылоодон мурда ага дарылоонун натыйжалары тууралуу жетиштүү маалымат берип, анын макулдугун алуу керек (9-нускама).
- Д Медициналык мекемелердеги таштандыларды жана оору тараткычтарды көзөмөлдөөгө байланышкан тийиштүү жана коопсуз чараларды көргүлө (10-11-нускамалар жана Катуу органикалык калдыктарды көзөмөлдөөгө байланышкан 1-стандарт, 117-бет).
- Д Каза болгон адамдардын сөөгүн жерге берүүнү татыктуу түрдө уюштургула. Мында саламаттык сактоо тутумунда пайдаланылып келген жакшы тажрыйбалардын бирине таянып, жергиликтүү калктын маданиятын эске алгыла (12-нускама, Катуу органикалык калдыктарды көзөмөлдөөгө байланышкан 1-стандарт, 8-нускама, 120-бет).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Кырсыктан жабыр тарткан калктын баарынын ден соолукка байланышкан негизги муктаждыктарын канааттандырууга өбөлгө түзгүдөй медициналык мекемелердин же кызматтардын саны жетиштүү:

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- 10,000 адамга бир негизги медпункт (негизги медпункттар – бул жалпы медициналык кызматтар көрсөтүлүүчү медициналык мекемелер)
 - 50,000 адамга бир ден соолук борбору
 - 150,000 адамга бир аймактык же айылдык бейтапкана
 - 10,000 адам жашаган жерге 10 койкасы бар бейтапкана жана төрөт үйү
 - (1-нускама).
- Жабыр тарткан калктын арасындагы көчүүгө мажбур болгондордун жана айылдыктардын медициналык мекемелердин кызматынан пайдалануу деңгээли мекемеге жылына 2-4 жаңы кишинин барышы менен мүнөздөлөт (4-нускама, 3-тиркеме: Негизги ден соолук көрсөткүчтөрүн эсептөөнүн же аныктоонун формуласы).

Нускамалар

1. **Медициналык кам көрүүнүн деңгээли.** Саламаттык сактоо мекемелерин калкка көрсөткөн кызматы, көлөмү жана бейтапты кароо деңгээли боюнча бир нече топко бөлүштүрсө болот. Зарыл медициналык мекемелердин саны жана орун алган жери жагдайга жараша ар кандай болушу мүмкүн. Саламаттык сактоо мекемелери ошондой эле оорулуу адамдардын үзгүлтүксүз түрдө каралышын камсыздоочу ыкмаларды жүзөгө ашырышы керек. Оорулуунун өз убагында дарыгерге жөнөтүлүшүнө түрткү берүүчү натыйжалуу бир система түзүү жогоруда айтылган максатка жетүүнүн эң жакшы жолу болуп саналат. Мындай нерсе айрыкча өмүргө коркунуч пайда болгон жагдайларда өтө зарыл. Оорулуу адамдын өз убагында дарыгерге жөнөтүлүшүн камсыздаган мындай системалар же мекемелер жумасына жети күн, 24 саат бою үзгүлтүксүз иштеши керек.
2. **Мамлекеттин саламаттык сактоого байланышкан стандарттары жана нускамалары.** Гуманитардык уюмдар негизинен гуманитардык жардам алып жаткан калк жашаган мамлекеттин саламаттык сактоого байланышкан стандарттарына жана нускамаларына таянып иштеши керек. Мындай стандарттарга дарылоо жөнүндөгү келишимдер жана негизги дары-дармектердин тизмеси да кирет. Эгер мамлекеттин мындай стандарттары же нускамалары эскирип же пайдаланылбай калса, же болбосо далилденген тажрыйбаларга туура келбесе, эл аралык стандарттар практикалык колдонмо катары пайдаланышы керек. Саламаттык сактоо тармагындагы негизги агенттик саламаттык сактоо министрлигине жогоруда айтылган стандарттарды жаңылоо жагынан колдоо көргөзүүгө тийиш.
3. **Калк саламаттыгынын бекемделишине түрткү берүү.** Жергиликтүү саламаттык сактоо органдары жана жергиликтүү калк өкүлдөрү менен биргеликте калкты ден соолук маселелери жөнүндө окутуу программасын иштеп чыгышыңар керек. Эркектер менен аялдардын мындай программага катышуу укуктары бирдей болушу зарыл. Бул программанын алкагында калкка алардын арасында көп жайылган ооруларга байланышкан көйгөйлөр, ден соолукка келиши ыктымал корку-

нучтар, медициналык мекемелердин орун алган жери жана ошондой эле ден соолукту камсыздап, аны коргоого жардам берген көндүмдөр жөнүндө маалымат берүү зарыл. Ден соолукка зыян тийгизген адаттар эске алынып, аларды жойууга багытталган иш-чаралар жүзөгө ашырылышы керек. Мындай маалыматтар жөнөкөй жана түшүнүктүү тилде берилип, калктын маданий жана башка салттарына туура келиши керек. Мындай маалыматтар жергиликтүү калкка алар үчүн алгылыктуу болгон жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жайылышы керек. Мектептер жана башка балдарга билим берүү мекемелери балдар жана алардын ата-энелерине маалымат жайылтуунун маанилүү каналдары болуп саналат (Өзгөчө кырдаал учурунда калкты билим жана маалымат менен камсыздоо багытында өз ара көмөктөшүп иштеген агенттиктер же топтордун (ӨКБАТ) билим берүү тармагындагы минималдык стандарттары, калктын билим алуу мүмкүндүгү жана окуп-үйрөнүү сферасүнө байланышкан 3-стандарт).

4. **Саламаттык сактоо кызматтары калк тарабынан канчалык деңгээлде пайдаланылып жаткандыгын билдирүүчү көрсөткүчтөр.** Адамдар саламаттык сактоо кызматтарын жагдайга жараша пайдаланышкандыктан, аларды пайдалануунун минималдык деңгээлин көргөзө турган белгилүү бир сан жок. Эгер айылда туруктуу жашаган калкты жана ар жерге көчүүгө мажбур болгон калкты ала турган болсок, алардын саламаттык сактоо кызматтарына кеңеш сурап кайрылгандары бир жылда бирден кем эмес болушу керек. Жабыр тарткан калктын арасынан саламаттык сактоо кызматтарына кеңеш сурап кайрылгандардын саны бир жылда орто эсеп менен 2-4 кишиден кем эмес болушу керек. Эгер калктын саламаттык сактоо кызматтарын пайдалануу деңгээли силер каалагандан төмөн болсо, демек калктын саламаттык сактоо кызматтарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү жетишсиз. Эгер калктын саламаттык сактоо кызматтарын пайдалануу деңгээли тескерисинче силер күткөндөн жогорулап кетсе, демек калктын саламаттыгына байланышкан бир көйгөй бар жана ошол себептен адамдар медициналык мекемелерге көп кайрылышат. Бул нерсе белгиленген калкты тийиштүү түрдө баалабай койгондон да болот. Калктын медициналык кызматтарды канчалык деңгээлде пайдаланып жатканын талдоодо адамдардын жынысы, курагы, улуту жана мүмкүнчүлүктөрү да сөзсүз эске алынышы керек (3-тиркеме: калк саламаттыгынын негизги көрсөткүчтөрүн аныктоо формуласы).

5. **Кан куюу жана анын коопсуздугун камсыздоо.** Кан куйууга байланышкан иш-чаралар мамлекеттик кан куйуу борбору менен макулдашылып аткарылышы зарыл. Кан ыктыярдуу донорлордон акысыз чогултулушу керек. Кан тапшырыла турган жайда кандын жугуштуу оорулардан тазалыгын текшерүүнү, тийиштүү топторго бөлүүнү, бирине бири туура келерин жана курамын аныктоону жана аны тийиштүү түрдө сактап, ташып жүрүүнү камсыздай турган шарттар жана жабдуулар бар болушу керек. Канды клиникалык жактан натыйжалуу пайдалануу, анын ичинде кан куйуунун башка ыкмаларын пайдалануу (мисалы, коллоиддерди же кристаллоиддерди пайдалануу), зарылдыгы

жок кан куйуулардын санын азайтууга жардам берет. Кан куйуу клиникаларынын кызматчылары адамдарды коопсуз кан менен камсыздап, канды натыйжалуу пайдалана алышы керек. Бул үчүн алар тийиштүү даярдыктан өтүшү зарыл.

6. **Лабораториялык иштер.** Эң көп жайылган жугуштуу ооруларды (мисалы, диарея, дем алуу жолдоруна байланышкан инфекциялар) клиникалык ыкмалар, тез диагноз тестинин же микроскоптун жардамы (мисалы, безгек микроскоптун жардамы менен аныкталат) менен аныктаса болот. Лабораториялык текшерүүлөр тез жайылып кетиши ыктымал, күмөндүү оорулардын себебин аныктоого, бактерия жана вирус сыяктуу микрочандыктарды изилдөөгө, калктын антибиотиктерге карата сезимдүүлүгүн аныктоого жана ооруну тиги же бул ыкма менен дарылоо тууралуу туура чечим кабыл алууга жардам берет (мисалы, дизентерияны дарылаганда). Ошондой эле адамдарды жалпы эмдөө керек болгон учурда туура вакциналарды тандоого жардам берет (мисалы, менингит). Лабораториялык текшерүүлөр диабет сыяктуу жугушсуз ооруларды аныктап, дарылоо үчүн абдан маанилүү.
7. **Көчмө клиникалар.** Коомдон четтеп калган же көчүп жүрүүгө аргасыз адамдардын медициналык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү айрыкча кырсык учурунда чектелип калат. Мындай учурда аларга жардам берүү үчүн көчмө клиникаларын пайдаланса болот. Көчмө клиникалар эпидемия болуп, оорулар тез арада жайылып кеткен учурларда, айрыкча безгек жайылганда, өтө пайдалуу болорун далилдеген. Мунун бирден бир себеби – алар коомдун бардык катмарлары үчүн жеткиликтүү. Башкача айтканда алардын кызматтарын бардык адамдар пайдалана алышат. Көчмө клиникаларын ишке киргизүүдөн мурда саламаттык сактоо тармагындагы негизги агенттик жана жергиликтүү бийлик органдары менен кеңешүү зарыл (Саламаттык сактоого байланышкан 6-негизги стандарт, 307-бет).
8. **Талаа бейтапканалары.** Кээде, кадимки бейтапканалар зыян тартып же кыйраган кезде талаа бейтапканалары адамдарга медициналык кызмат көрсөтүүнүн жалгыз жолу болуп калат. Бирок ошентсе да, кадимки бейтапканаларды керектүү ресурстар менен камсыздап, алардын кайра иштей башташына же кошумча милдеттерди аткарышына жардам берүү талаа бейтапканаларына караганда натыйжалуураак болот. Талаа бейтапканасын адамдар ар кандай жаракат алган мезгилдер көбөйгөн кезде, жаракаттангандары кошумча дарылоо, хирургиялык жана акушердик чара көрүү (3-12-күн) максатында гана кадимки бейтапкана курулганга чейин уюштуруп, иштетип турса болот (алгакчы 48 сааттын ичинде). Талаа бейтапканалары адамдарга жеткиликтүү болгондуктан донор мамлекеттер аларды пайдаланууга көп басым жасашы мүмкүн. Бирок кандай болгон учурда да аларды адамдардын муктаждыктарынын негизинде гана пайдаланган оң болот.
9. **Бейтаптын укуктары.** Бейтапкана, клиника, ден соолук борборлору жана ушул сыяктуу калкты тейлеген бардык медициналык кызматтар бейтаптын же оорулуу адамдын жеке турмушуна кийгилишпестен, анын оорусу жөнүндөгү маалыматты анын макулдугусуз эч кимге бил-

дирбегидей түзүлүшү керек. Бейтапка хирургиялык операция жасалардан же медициналык кызмат көрсөтүлөрдөн мурда ага ошол операциянын же дарылоонун натыйжалары кандай болорун маалымдап, мына ошол маалыматтын негизинде анын макулдугу алынышы зарыл. Бейтапканын же оорукананын кызматчылары ар бир бейтапка же жөн эле көрүнгөнү барган ар бир сырчоо адамга дарылоо ыкмасын жана анын ирээтин, жагымсыз, зыяндуу болушу ыктымал жактарын, пайдасын, баасын жана канчага созуларын айтып түшүндүрүп берүүгө милдеттүү.

10. **Медициналык мекемелерде же борборлордо инфекцияны көзөмөлгө алуу жана бейтаптын коопсуздугун камсыздоо.** Кырсык болгон кезде жугуштуу оорулардын алдын алууга жана аларды көзөмөлдөөгө багытталган ар кандай программаларды мамлекеттик, аймактык деңгээлде жана ошондой эле бардык медициналык мекемелерде жүзөгө ашыруу зарыл. Ушундай программалар жүзөгө ашырылганда гана бардык адамдарга натыйжалуу жардам берилет. Жугуштуу оорулардын алдын алууга жана аларды көзөмөлдөөгө багытталган мындай программалар (ЖОАКП) төмөнкү нерселерди камтышы керек:

- Жугуштуу оорулардын алдын алуунун жана көзөмөлдөөнүн стратегиялары (мисалы, ыктымал коркунучтардын алдын алуу максатында кадимки инфекцияларды жана жаңы пайда болгон инфекцияларды көзөмөлдөөгө байланышкан иш-чаралар)
- Тийиштүү даярдыктан өткөн жана өз ишине берилген мыкты техникалык адистер (ЖОАК командасы). Мындай адистердин милдеттери жана иштей турган жерлери аныкталышы керек.
- жугуштуу ооруларды жана алардын тез арада жайылып кеткен учурларын аныктап, аларды алдын ала көзөмөлдөөгө жардам берген бир система.
- Өзгөчө кырдаал учурунда керектүү иш-аракеттерге (мисалы, кызматчыларды окутуу) жана жабдууларга бөлүнгөн акча каражаттары.
- эпидемияларга карата күчөтүлгөн жана кошумча атайын сактык чаралары.
- административдик көзөмөл чаралары (мисалы, обочолонтуу жолдору), айлана-сфера жана техникалык көзөмөлдөр (мисалы, айлана-сферага байланышкан маселелерди талкуулоо)
- жеке коргонуу каражаттары
- программаларга карата мониторинг жүргүзүп, сунуштарды үзгүлтүксүз түрдө кароо

11. **Саламаттык сактоо мекемелеринен чыгарылуучу калдыктар.** Бейтапкана, клиника, жана ден соолук борборлору сыяктуу саламаттык сактоо мекемелеринде чогулган кооптуу калдыктарды инфекцияланган учтуу эмес, инфекцияланган учтуу жана инфекцияланбаган жалпы таштандылар деп бир нече түргө бөлсө болот. Мына ушундай таштандылар көзөмөлдөнбөй калган же начар көзөмөлдөнгөн учурда медициналык мекемелерде иштеген кызматчылардын баары инфекци-

яланган таштандылардан Б, С гепатити, жана КИВ сыяктуу ооруларды жугузуп алышы ыктымал. Таштандыларды зыянсыздандырып, жугуштуу оорулардын жайылышына жол бербеш үчүн аларды чогулган мезгилинен баштап эле кооптуу жана коопсуз бөлүктөргө бөлүштүрүү зарыл. Медициналык мекемелерде чогулган калдыктарды тазалоо менен алектенген кызматчылар тийиштүү даярдыктан өтүүгө, тазалоо иштерин аткарып жатып сөзсүз кирден же инфекциядан коргой турган кийимдерди кийиши зарыл (мисалы, кол кап, бут кийим сыяктуу минималдык талаптар). Таштандыларды алардын түрүнө карап көзөмөлдөө зарыл: мисалы, инфекцияланган учтуу эмес таштандылар менен инфекцияланган учтуу таштандыларды туюк жабылган идишке салып же такыр өрттөп жок кылуу керек.

12. **Каза болгон адамдардын денелерин көзөмөлдөө.** Кырсык учурунда каза болгондордун саны көбөйгөндө алардын денелерин тийиштүү түрдө көзөмөлдөө зарылдыгы пайда болот. Кээ бир элдердин «каза болгон адамдардын денелери дароо көмүлбөсө же өртөлбөсө ден соолукка коркунуч жаратат» деген ишенимдери каза болгон адамдардын денелеринин бир жалпы мүрзөгө көмүлүшүнө себеп болот. Кырсык учурунда өлгөн адамдардын денелери өзгөчө жагдайларда гана (мисалы, холерадан же геморрагиялык безгектен каза болгон жагдайларда) тирүү адамдардын ден соолугуна коркунуч жаратып, өзгөчө сактык чараларды талап кылышы ыктымал. Каза болгон адамдардын денелери жерге берилерде тийиштүү тартиптер сакталышы зарыл. Адамдар өздөрүнүн каза болгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн же туугандарынын денелерин аныктоого жана аларды өздөрүнүн тийиштүү маданий салттары боюнча көмүүгө мүмкүнчүлүк алышы керек. Эгер каза болгондор бир жалпы мүрзөгө көмүлүп калса, алардын туугандары же үй-бүлө мүчөлөрү алардын өлгөндүгү тууралуу күбөлүк ала албай, кыйналышы мүмкүн. Эгер каза болгондор киши колдуу болуп, зордук-зомбулуктан өлгөн болсо, соттук иштер козголушу зарыл (Турак-жай жана жайгашууга байланышкан 2-стандарт, 3-нускама, 255-бет).

Саламаттык сактоого байланышкан 2-стандарт: Адамдык ресурстар

Медициналык кызматтарды тийиштүү даярдыктан өткөн жана өз ишин мыкты билген медкызматчылар көрсөтөт. Алардын медициналык кызмат көрсөтүү үчүн зарыл билими жана жөндөмдөрү жетиштүү.

Негизги иш-чаралар: (нускамалар менен бирге окулат)

- Кызматчылардын санын, адистигин жана жөндөмдүүлүгүн саламаттык сактоо тутумуна берилген алгачкы баанын негизги бөлүгү катары карагыла.

- ▶ Кызматчылардын арасында эркектер, аялдар, ар кайсы улут өкүлдөрү жана ар кандай билимге ээ болгон адамдар бирдей катышта болушу керек (1-нускама).
- ▶ Жергиликтүү медицина кызматкерлерин колдогула. Алардын билимин жана жөндөмдүүлүгүн эске алып, саламаттык сактоо иштерине толук катышуусуна шарт түзгүлө (1-нускама).
- ▶ Ар бир медициналык мекемени жетишерлик сандагы жардамчы кызматчылары менен камсыздагыла.
- ▶ Медкызматкерлерди клиникага байланышкан келишимдерди жана нускамаларды пайдаланууну үйрөткүлө (2-нускама).
- ▶ Кызматчылардын иштерин белгиленген стандарттар менен нускамаларга туура келтирип, калктын пикирин эске алышын камсыздаш үчүн аларды жардам көргөзүү максатында үзгүлтүксүз түрдө көзөмөлдөп тургула.
- ▶ Окутуу программаларын макулдашылган стандарттарга туура келтирип, ден соолук жана билим муктаждыктарына жараша маанилүүлүк деңгээлин аныктагыла.
- ▶ Бардык медкызматчыларга бардык агенттиктер жана мамлекеттик саламаттык сактоо органдары менен макулдашылган өлчөмдө адилеттүү акы төлөп бергиле.
- ▶ Медициналык кызматчылардын баарына негизги гигиена жана коргоону шарттарын камсыздап, коопсуз иштей турган шарттарды түзгүлө.

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ 10,000 киши жашаган жерде 22-ден кем эмес медкызматчылары иштеши керек (дарыгерлер, медайымдар жана акушерлер) (1-нускама):
 - 50,000 кишиге бир дарыгер
 - 10,000 кишиге бир адис медайым
 - 10,000 кишиге бир акушер
- ▶ 1,000 калк жашаган жерде жок дегенде бир медкызматкер, үйлөргө барып иштеген 10 кызматчы жана бир улук жетекчи бар болушу керек.
- ▶ Дарыгерлер бир күндө 50-дөн ашык бейтапты кабыл албашы керек. Эгер бул сан бара-бара өсө турган болсо, дарыгерге жардамчылар керек болот (1-нускама, 3-тиркеме: саламаттыктын негизги көрсөткүчтөрүн аныктоонун формуласы).

Нускамалар

1. **Кызматчылардын саны жана адистиги.** Саламаттык сактоо тармагындагы жумушчу күчү көптөгөн медкызматчылардан, анын ичинде дарыгерлерден, медайымдардан, акушерлерден, жардамчылардан, лаборанттардан, техникалык адистерден, фармацевттерден жана коомдун саламаттыгын жакшыртуу программаларында иштеген адистерден турат. Буларга саламаттык сактоо тармагындагы жетекчилер жана кошумча кызматчылар да кирет. Медкызматчылардын саны ушунча болуш керек деген шарт жок жана бул нерсе ар түрдүү жагдай-

га жараша өзгөрүп турушу ыктымал. Бирок саламаттык сактоо программаларына камтылган аймактар менен калкка кызмат көрсөтүп жаткан медкызматчылардын ортосунда өз ара байланыш бар болуусу шарт. Мисалы, эгер жумушчу топко бир аял киши же коомдон четтеген этникалык топтун бир мүчөсү алынса, аялдар жана ошол этникалык топтун мүчөлөрү медкызматчылардын кызматын көбүрөөк пайдалана башташат. Кызматчыларды жумушка алууда теңдештикти сактап, кызматчылардын коомдун бардык топторунан алынышын камсыздаш үчүн иштеп жаткан кызматчылар башка кызматтарга которулуп, жана/же саламаттык сактоо мекемелерине өтө муктаж болгон жерлерге кошумча кызматчылар алынышы керек (6-негизги стандарт, 71-бет).

2. **Медкызматчыларды окутуу жана көзөмөлдөө.** Медкызматчылар тийиштүү даярдыктан өтүп, тийиштүү тажрыйбага ээ болуп, жакшы жетекчиликтин жардамы менен иштеши керек. Агенттиктер жана башка уюмдар өз кызматкерлеринин билимин жана жөндөмүн арттырып туруу максатында аларды окутууга жана жетектеп турууга милдеттүү. Кесиптик чеберчилигин жогорулатууга же билимин жаңылап-толуктоого муктаж болгон кызматчыларга жана саламаттык сактоо кызматчыларына тиешелүү жаңы келишимдер түзүлгөн учурда бардык кызматчыларга тийиштүү сабактарды өткөрүп, аларды натыйжалуу түрдө жетектөө зарыл. Мүмкүнчүлүк пайда болгон учурда окутуу программалары макулдашылган бир стандартка ылайыкташтырылышы керек жана алардын маанилүүлүгү негизги ден соолук муктаждыктарына жана билим жаатындагы кемчиликтерге жараша белгиленет. Ким эмнени, качан, кимден жана каерде окуганын жазып-сактоо керек (6-негизги стандарт, 71-бет).

Саламаттык сактоого байланышкан 3-стандарт: Дары-дармектер жана медициналык жабдуулар.

Адамдардын зарыл дарыларды жана керектелүүчү буюмдарды алып-пайдаланып турууга мүмкүнчүлүгү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Жабыр тарткан мамлекеттин негизги дары-дармектер жазылган азыркы тизмесин гуманитардык иштердин башында эле текшерип көрүп, алардын эл аралык стандартка канчалык туура келерин аныктагыла (1-нускама).
- ▶ Эл аралык стандарт боюнча түзүлгөн негизги дарылардын жана медициналык жабдуулардын тизмесин түзүп, аны тийиштүү түрдө сактагыла. Мындай тизмеде ден соолук муктаждыктарын канааттандырууга жана медкызматчылардын билим деңгээлин жогорулатууга жардам берген буюмдар бар болушу зарыл (2-нускама).
- ▶ Дары-дармектерди көзөмөлдөөнүн натыйжалуу ыкмаларын пайдалангыла (3-нускама).
- ▶ Көп жайылган жалпы ооруларды дарылоо үчүн керектүү дарылар же-

тиштүү болушун камсыздагыла.

- Д Акысыз берилген дарыларды кабыл алардан мурда алардын эл аралык нускамаларга канчалык туура келерин аныктап алгыла. Эл аралык нускамаларга туура келбеген дарыларды эч качан пайдаланбагыла жана аларды дароо ыргытып же жок кылып салгыла.

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен бирге окулат)

Бардык медициналык мекемелерде негизги жана эң зарыл делген дары-дармектер жана көрсөткүч катары пайдаланылган дарылар жетишерлик көлөмдө камсыздалып турушу керек – алар табылбаган убакыт бир жумадан ашпоого тийиш (4-нускама).

Нускамалар

1. **Негизги дары-дармектер тизмеси.** Көптөгөн мамлекеттерде негизги деп эсептелген дары-дармектердин тактап-ырасталган тизмеси бар. Кырсыктын алгачкы мезгилдеринде жана гуманитардык иштерди жүзөгө ашыруунун алдында жергиликтүү саламаттык сактоо органдары менен кеңешип, кырсык болгон мамлекеттин жогоруда айтылгандай тизмесин текшерип көргүлө. Ал сөзсүз эл аралык стандарттарга туура келиши зарыл. Кээде аталган тизмени өзгөртүүгө туура келиши мүмкүн (мисалы, кээ бир антибактериялык препараттардын тасири азыраак боло баштаса). Эгер эл аралык стандарттарга ылайыкташтырылган жана жаңыланган тизме жок болсо, Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюму тарабынан түзүлгөн нускамаларды, мисалы, БДСУнун негизги деп эсептелген дарылардын тизмесин, карманоо керек. Стандарттык дарыларды кырсыктын алгачкы мезгилдеринде гана пайдалануу керек.
2. **Медициналык жабдуулар.** Ар түрдүү медициналык мекемелердеги медициналык зарыл жабдуулардын тизмеси кылдаттык менен аныкталышы керек. Бул да кызматчылардын билимине байланыштуу.
3. **Дары-дармектерди көзөмөлдөө.** Саламаттык сактоо тармагында иштеген агенттиктер дары-дармектерди көзөмөлдөөнүн натыйжалуу бир системасын түзүшү зарыл. Мындай системанын максаты – сапаттуу дарыларды пайдалануунун, сактоонун жана эскирген дарыларды жок кылуунун натыйжалуу жана көп чыгым талап кылбаган ыкмаларын пайдалануу. Аталган система дарыларды көзөмөлдөө түрмөгүнүн негизги төрт элементине: тандоого, сатып алууга, таратууга жана пайдаланууга негизделет.
4. **Көрсөткүч катары пайдаланылуучу продукциялар.** Мындай продукцияларга дары-дармектерди көзөмөлдөө ыкмаларынын жүзөгө ашырылышына үзгүлтүксүз түрдө баа берип туруш үчүн тандалган дарылар кирет. Мындай дарылар жергиликтүү саламаттык сактоо органдары менен макулдашылып, медициналык мекемелерде дайыма болуп турушу керек. Мисалы, амоксицилин жана парацетамол.

Саламаттык сактоого байланышкан 4-стандарт: Саламаттык сактоо тутумун каржылоо

Кырсык болгон учурда калктын негизги медициналык кызматтарды акысыз пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Жабыр тарткан калкка медициналык кызматтарды акысыз көрсөтүү үчүн зарыл акча ресурстарын кырсык мезгилинде аныктап, аларды кыймылга келтиргиле (1-нускама).
- ▶ Эгер медициналык кызматтарга мамлекет тарабынан белгиленген акы коюлган болсо, аларды алып таштагыла же гуманитардык иштер аяктаганга чейин токтотуп тургула (2-нускама).
- ▶ Медициналык кызматтарды пайдалануу акысын алып койуунун натыйжасында кээ бир нерселерге акча жетишпей калып, медициналык кызматтарга болгон суроо-талап өсүп кетиши ыктымал. Бул маселени чечиш үчүн саламаттык сактоо тутумуна техникалык жана каржылык жардам көргөзгүлө (1-нускама).

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Бардык мамлекеттик жана мамлекеттик эмес медициналык мекемелерде негизги медициналык кызматтар жабыр тарткан калкка гуманитардык иштер аяктаганга чейин акысыз көрсөтүлөт.

Нускамалар

1. Саламаттык сактоо тутумун каржылоо. Калкты негизги медициналык кызмат менен камсыздоого жумшала турган чыгым жагдайга жараша ар түрдүү болушу мүмкүн. Чыгымдын көлөмүнө таасир берүүчү жагдайларга учурдагы саламаттык сактоо тутуму, жабыр тарткан калктын саны жана кырсыктын натыйжасында пайда болгон өзгөчө муктаждыктар кирет. Бүткүл Дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюмунун макроэкономика жана саламаттык жөнүндөгү нускамасына ылайык кирешеси төмөн өлкөлөрдө негизги медициналык кызмат көрсөтүү жылына бир адамга 40 дан кем эмес АКШ долларын талап кылат (2008-жылдагы көрсөткүчтөр). Медициналык кызматтарды туруктуу жагдайга караганда кырсык мезгилинде көрсөтүүдө көбүрөөк чыгым кетет.
2. Медициналык кызматтарды пайдалануу акысы. Медициналык кызмат көрсөтүүдөн мурун тиги же бул кызмат кырсыкка чейин канча акча турганын аныктап, текшерип көргүлө. Медициналык кызматтарга акча төлөө калкты алардан алыстатып койот жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар керек болгон учурда медициналык жардам ала албай кыйналыша. Гуманитардык уюмдардын жабыр тарткан калкка көрсөткөн кызматтары жана берген буюмдары акысыз болушу керек. Мына ушул принципти гуманитардык уюмдардын баары аткарышы зарыл. Кандайдыр бир себептерден улам калкка медициналык кызмат көрсөтүлбөй же керектүү буюмдар берилбей калса, аларга акчалай же ваучер (та-

лон) түрүндө жардам берсе да болот (Тамак-аш копсуздугу – акчалай жана ваучер (талон) түрүндө жардам берүүгө байланышкан 1-стандарт, 200-бет). Медициналык кызматтарга акы төлөө алынып же токтотулганда саламаттык сактоо тутумуна түшүп турган киреше токтоп калат. Саламаттык сактоо тутумунун абалын жеңилдетип, анын жоготкон нерселеринин кандайдыр бир деңгээлде кайра толукталышына жардам бериш үчүн тийиштүү иш-чараларды жүзөгө ашырып, анын бир калыпта иштешине түрткү берүү зарыл (мисалы, аларды эмгек акы, кошумча дары-дармек жана жабдуулар менен камсыздоо). Жогоруда айтылган төлөөлөр токтотулгандан кийин саламаттык сактоо кызматтарынын жеткиликтүүлүгүнө жана сапатына карата мониторинг жүргүзүү зарыл.

Саламаттык сактоо тутумуна байланышкан 5-стандарт: Саламаттык сактоо жөнүндөгү маалыматты көзөмөлдөө

Медициналык кызматтарды пландаштыруу жана калкка жеткирүү иштери жергиликтүү саламаттык сактоо тутуму жөнүндөгү тийиштүү маалыматтарга негизделет.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Учурдагы медициналык маалымат тутумун пайдалануу, жагдайга ыңгайлаштыруу же башка жолдорду пайдалануу жөнүндө бир чечимге келгиле (1-нускама).
- Д Эгер медициналык маалымат тутумунан тийиштүү маалыматтарды ала албасаңар, маалымат алуунун башка жолдорун изилдеп, аларга тийиштүү баа бергиле (2-нускама).
- Д Бардык катталган ооруларга жана аларга байланышкан абалдарга карата эл аралык аныктамаларды жана аттарды пайдалангыла жана алардын бардык агенттиктер тарабынан пайдаланылышын камсыздагыла.
- Д Тез жайылган ооруларды өз убагында аныктап, аларды көзөмөлдөө жана эрте алдын алуу ыкмаларын пландаштыргыла. Мындай иш-чаралар саламаттык сактоо тармагындагы маалымат тутумунун бөлүгү катары каралат (Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөөгө байланышкан 3-стандарт, 316-бет, 2-тиркеме: ар жумалык көзөмөлдөө тууралуу баяндамалардын үлгүлөрү).
- Д Биринчи кезекте карала турган ооруларды аныктап, алар жөнүндө саламаттык сактоо тармагындагы маалымат тутуму аркылуу кабарлагыла.
- Д Гуманитардык уюмдардын баары калк жана башка нерселерге тиешелүү бирдей сандарды пайдаланышсын (3-нускама).
- Д Гуманитардык уюмдар жана медициналык мекемелер изилдөөлөрдөн алынган маалыматтарды дайыма башкы агенттикке көрсөтүп турушу керек. Мындай билдирүүлөрдүн тездиги маалыматтын түрүнө (миса-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар
лы, бир күндүк, бир айлык маалымат болушу мүмкүн) жана жалпы жагдайга жараша өзгөрөт.

- Д Ар түрдүү маанилүү булактардан алынган кошумча маалыматтарды өз тартиби менен пайдаланып, изилдөөлөрдөн алынган маалыматтарды чечмелеп, бир чечимге келгиле (2-нускама).
- Д Чогултулган маалыматтарды коргоо максатында сактык чараларды көрүп, адамдардын укуктарынын корголушуна жана коопсуздугунун камсыздалышына кепилдик бергиле (4-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Бардык медициналык мекемелер жана гуманитардык уюмдар билдирүү жасала турган мезгилдин акырындагы 48 сааттын ичинде башкы агенттикке саламаттык сактоо тутумуна тиешелүү маалыматтарды дайыма берип турушу керек.
- Д Бардык медициналык мекемелер жана гуманитардык уюмдар тез жайылып кетиши ыктымал оорулар катталган жагдайларды оору башталган мезгилден баштап 24 сааттын ичинде тийиштүү жерлерге билдирет (Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөөгө байланышкан 3-стандарт, 316-бет).
- Д Саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги агенттик дайыма белгиленген бир убакытта саламаттык сактоого тиешелүү маалыматтар жөнүндө жалпы билдирүү жасап турат. Мындай билдирүү эпидемия жөнүндөгү маалыматты, медициналык кызматтар камтыган аймактарды жана мындай кызматтарды пайдалануу тууралуу баяндамаларды да камтыйт.

Нускамалар

1. **Медициналык-санитардык маалыматтар тутуму.** Көзөмөлдөө ыкмалары мүмкүн болушунча учурдагы медициналык-санитардык маалыматтар тутумуна негизделиши керек. Кээ бир кырсыктарда медициналык-санитардык маалыматтардын жаңы тутуму же ал менен кошо башка маалымат алуу жолдору да талап кылынышы мүмкүн. Мындай талап учурдагы медициналык-санитардык жагдайды баалоонун натыйжасында алынган маалыматтарга жана учурдагы кырсык тууралуу маалымат алуу муктаждыгына тиешелүү. Кырсык учурундагы саламаттык сактоого байланышкан маалымат төмөнкүлөрдү камтыйт (бирок муну менен эле чектелбеши керек):

- медициналык мекемелер тарабынан катталган өлүмдөр, буга 5-жашка чейинкилердин өлүмү да кирет.
- коомдун бардык топторуна тиешелүү өлүм саны.
- өзгөчө себептүү өлүмдөр.
- эң көп жайылган ооруларга тиешелүү өлүм саны.
- коомдун бардык топторуна тиешелүү оору саны.
- медициналык кызматтарды пайдалануу деңгээли.
- медициналык кеңеш сурап кайрылгандардын саны.

2. **Маалымат булактары.** Кырсыктан жабыр тарткан аймактагы медициналык кызматтардын абалы тууралуу чогултулган маалыматтарды талдап, аларды жакшыртуу максатында пайдалануудан мурда алар кайсыл булактардан алынганын жана аларга тиешелүү кандай чектөөлөр бар экенин аныктап, аларды эске алуу зарыл. Саламаттык сактоо маселелерине тиешелүү бир чечим кабыл алуу максатында кошумча маалыматтарды пайдалануу өтө маанилүү. Мисалы, кошумча маалыматтар тиги же бул оору канчалык деңгээлде жайылганын жана өз ден соолугуна жигердүү кам көргөндөрдүн санын аныктоого жардам берет. Талдоо иштерин жакшыртууга жардам бере ала турган маалыматтардын кошумча булактарына калкты изилдөө иштеринин натыйжалары, лабораториялык билдирүүлөр жана калкка көрсөтүлгөн кызматтарды баалоонун натыйжалары кирет. Изилдөө же баалоо иштерин жүзөгө ашырууда эл аралык коомчулук тарабынан тастыкталган сапат белгилерине таянып, алардан тайбаш керек. Эл аралык стандартка ылайыкташтырылган ыкмаларды жана келишимдерди пайдалангыла.
3. **Маалыматты бөлүштүрүү.** Маалымат адамдын жынысы, курагы, мүмкүнчүлүгү, түздөн түз жабыр тарткандыгы же жөн эле жабыр тарткан аймакта жашагандыгы жана белгилүү бир жагдай боюнча (мисалы, лагерь сыяктуу убактылуу турак-жайда жашаган адамдар жана туруктуу турак-жайларда жашаган адамдар) бөлүштүрүлүшү зарыл. Анткени мындай бөлүштүрүү чечим кабыл алууда жакшы жардам берет. Өзгөчө кырдаалдын алгачкы мезгилдеринде маалыматты майда-чүйдөсүнө чейин бөлүштүрүү кыйын болушу мүмкүн. Бирок кандай болгон учурда да маалыматта 5 жашка чейинки балдардын өлүм жана оору саны сөзсүз көрсөтүлүшү шарт. Эгер убакыт менен шартка туура келсе, маалыматты майда-чүйдөсүнө чейин бөлүштүрүүгө аракет кылып, ыктымал теңсиздиктерди жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды аныкташ керек (3-негизги стандарт, 61-бет).
4. **Маалыматты жашырын сактоо.** Жеке адамдардын жана маалыматтардын коопсуздугун камсыздоо максатында тийиштүү сактык чаралары көрүлүшү зарыл. Кызматчылар бейтап жөнүндөгү маалыматты бейтапка кам көрүү иштерине түздөн түз катышпаган адамдарга эч качан бейтаптын макулдугусуз айтпашы керек. Сезүү органдары начарлаган адамдарга, интеллектуалдык жана психикалык жактан жабыркаган адамдарга өзгөчө көңүл бургула. Анткени мындай алсыз жактары алардын дарыгер айткан маалыматтарды туура түшүнүп, дарыланууга макулдук беришине тоскоолдук кылышы мүмкүн. Кыйноо, жыныстык кылмыш жана башка ушул сыяктуу адам укугун бузучу аракеттердин натыйжасында алынган жаракаттар жөнүндөгү маалыматтарды өтө этияттык менен пайдалануу керек. Эгер маалымат берүүчү адам айткан сөздөрүнүн акыбети кандай болорун биллип, анан маалыматтын пайдаланылышына макулдугун берсе, аталган маалыматты тийиштүү тараптарга же институттарга билдирүү жөнүндө ойлонуу керек (Саламаттык сактоо тутумуна байланышкан 1-стандарт, 296-бет, коргоо принциптерине байланышкан 1-стандарт, 7-12-нускамалар, 35-бет).

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар 2-тиркемеде өлүм жана оору санына, эрте алдын алуу ыкмаларына байкоо жүргүзүүнүн үлгүлөрүн көрүүгө болот. 3-тиркемеде калктын саламаттыгын билдирүүчү негизги көрсөткүчтөр берилет.

Саламаттык сактоо тутумуна байланышкан негизги 6-стандарт: Жетектөө жана өз ара көмөктөшүп иштөө

Адамдардын бардык агенттиктер жана ар түрдүү тармакта иштегендер тарабынан макулдашылып – тастыкталган медициналык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Саламаттык сактоо министрлигинин (ССМ) өкүлдөрүнүн саламаттык сактоо тармагында иштеген агенттиктерди же уюмдарды жетектешине же жок дегенде алардын өз ара көмөктөшүп жана макулдашып иштешине жардам берүүгө катышуусуна мүмкүн болушунча түрткү бериле.
- Эгер ССМнин гуманитардык иштерди жетектөө үчүн зарыл мүмкүнчүлүгү же каалоосу жок болсо, тийиштүү мүмкүнчүлүгү бар башка агенттикти таап, саламаттык сактоо тармагындагы координациялык иштерди жетектөө милдетин анын моюнуна жүктөө керек (1-2-нускамалар).
- Саламаттык сактоо тармагында иштеген борбордук жана аймактык, жергиликтүү жана сырткы өнөктөштөрдүн, башка тармактардын жана адатта бөлөк болуп эсептелген нерселерди байланыштыруу менен алек болгон топтордун өз ара көмөктөшүп жана макулдашып иштешине арналган жолугушууларды өткөрүп тургула (3-нускама, 2-негизги стандарт, 58-бет).
- Саламаттык сактоо тармагында иштеген ар бир агенттиктин же уюмдун өзгөчө милдеттери менен жоопкерчиликтерин чечмелеп жана документтештирип, алардын иш-аракеттеринин мүмкүн болушунча көп адамга жеткиликтүү болушун камсыздагыла (1-нускама).
- Эгер жагдай талап кылса, саламаттык сактоо тармагында иштеген агенттиктердин өз ара көмөктөшүп иштешине түрткү берүүчү механизмдердин алкагында жумушчу топторун түзгүлө (мисалы, тиги же бул оорунун күтүүсүз жайылып кетишине карата чара көрүүгө даяр болуу жана жыныстык саламаттык маселеси менен алектенген топтор).
- Саламаттык сактоо тармагына тиешелүү кыска расмий билдирүүлөрдү жасап, аларды үзгүлтүксүз түрдө жаңылап тургула.

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен бирге окулат)

- Саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги агенттик саламаттык сактоого байланышкан чараларды көрүүнүн стратегиясы тууралуу бир документ түзүп, бул тармактагы программалардын арасынан эң маанилүүлөрүн тандап, негизги жана ага өнөктөш агенттиктердин

милдеттерин гуманитардык иштердин башында эле аныктап койот (2-көрсөткүч).

Нускамалар

1. **Саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги агенттик же мекеме.** Саламаттык сактоо министрлиги саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги мекеме же уюм болуп, бул тармактагы гуманитардык иштерди жетектөө милдетин өзүнө алышы керек. Кээ бир жагдайларда ССМнин калыс жана натыйжалуу жетектөө милдетин аткарууга мүмкүнчүлүгү же каалоосу жок болот. Мындай учурда Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюму, саламаттык сактоо тармагында иштеген бүткүл дүйнөлүк уюмдарды же топторду жетектеген уюм катары, жогоруда айтылган милдеттерди өзүнө алат. Эгер ССМ менен БДСУнун экөөндө тең мындай мүмкүнчүлүктөр жок болсо, координациялоого байланышкан милдеттер башка агенттикке жүктөлөт. Саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги уюм бул сфераде иштеген башка уюмдардын же агенттиктердин жергиликтүү саламаттык сактоо органдары менен өз ара макулдашып иштешин жана жергиликтүү саламаттык сактоо тутумун жакшыртууга түрткү беришин камсыздашы керек (2-негизги стандарт, 58-бет).
2. **Саламаттык сактоо тармагында колдонулуучу стратегиялар.** Өзгөчө кырдаалда саламаттык сактоо тармагында гуманитардык иштерди жүзөгө ашыруунун жалпы бир стратегиясын түзүү - саламаттык сактоо тармагында иштеген негизги уюмдун же мекеменин маанилүү бир жоопкерчилиги же милдети болуп саналат. Негизи, саламаттык сактоо тармагындагы эң негизги тапшырмаларды аныктап, аларды жүзөгө ашыруунун стратегиясын белгилеген бир документ түзүү зарыл. Мындай документ түзүүдөн мурда ал жөнүндө тийиштүү агенттиктер жана белгиленген коомдун өкүлдөрү менен кеңешип, аларды аталган процесске мүмкүн болушунча көп катышуусун камсыздагыла.
3. **Координация маселесине арналган чогулуштар.** Мындай чогулуштарда теорияга эмес, иш-аракеттерге басым жасалып, маалымат бөлүшүүгө, негизги маселелерди аныктап, аларга мониторинг жүргүзүүгө, жалпы саламаттык сактоо стратегияларын түзүп, аларды жагдайга жараша ыңгайлаштырууга, атайы тапшырмаларды бөлүштүрүүгө жана эл аралык талаптарга жооп берген келишимдер жана иш-аракеттер жөнүндө макулдашууга мүмкүнчүлүк берген форумдар уюштурулушу керек. Саламаттык сактоо тармагында иштеген бардык өнөктөштөр жалпы белгилерди, сандарды, нускамаларды жана стандарттарды пайдаланышы керек. Мындай чогулуштар кысыктын алгачкы мезгилдеринде көбүрөөк өткөрүлүп турушу керек.

2. Негизги медициналык тейлөө

Негизги медициналык тейлөө – бул ӨКдан жабыр тарткан калктын саламаттык сактоо тармагындагы керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн зарыл болгон алдын алуу жана дарылоо мүнөзүндөгү медициналык тейлөөлөр. Буга куралдуу кагылышуулардын жана кырсыктардын кесепетинен пайда болуп, көп жараат алууларга жана өлүмгө алып келген жугуштуу жана жугуштуу эмес ооруларды алдын алуучу жана мындан келип чыккан өлүм коркунучун азайтуучу эң таасирдүү иш чаралар кирет. ӨК убагында өлүм коэффиценти өтө жогору болушу мүмкүн, ошондуктан тийиштүү негизги медициналык тейлөөнү уюштуруу үчүн оорунун жана өлүмдүн көп болушунун негизги себебин аныктоо өтө маанилүү. Саламаттык сактоо маселелерине арналган баптын бул бөлүмүндө негизги медициналык тейлөөнүн стандарттары алты бөлүмгө топтолуп берилет: жугуштуу оорулар менен күрөшүү, балдар ден соолугун коргоо, жыныстык жана тукум улоо ден соолугу, жаракаттар, акыл-эс соолугу жана жугуштуу эмес оорулар.

Негизги медициналык тейлөөгө таандык 1-стандарт: медициналык тейлөөнүн артыкчылыктуу жактарын аныктоо

Кишилер башкы милдети оорунун жана өлүмдүн көп болуу себебин жоюу болгон медициналык жардам ала алышат.

Негизги иш-аракеттер (нускамалар менен кошо окулат) – булар өз ишин жергиликтүү саламаттык сактоо органдары менен макулдашып, оорунун жана өлүмдүн көп болушунун негизги себептерин аныктоо максатында оорулар жана ден соолукка кооп келтирген нерселер жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана анализдөө (70-беттеги 3-негизги стандартты караңыз.)

- ▶ Өзгөчө коркунучка кабылышы мүмкүн болгон кишилерди (маселен, аялдарды, балдарды, карыларды, майыптарды ж.б.) аныктап, табуу (41-беттеги коргоону камсыз кылуучу 2-принципти караңыз).
- ▶ Жергиликтүү саламаттык сактоо органдары менен макулдашуу аркылуу оорунун жана өлүм санын азайтуу максатында ишке ашырылышы мүмкүн жана натыйжалуу медициналык тейлөөнү пландаштыруу жана жүзөгө ашыруу(1-нускаманы караңыз).
- ▶ Биринчи кезектеги зарыл медициналык жардам алууга кедерги болгон тоскоолдуктарды аныктоо жана аларды жоюуга багытталган иштиктүү чараларды көрүү (2-нускаманы караңыз)
- ▶ Комплекстүү маселелер менен алектенген башка бардык секторлор же кластерлер жана топтор менен өз ишин макулдашып эң зарыл

медициналык кызматты көрсөтүү (66-беттеги 2-негизги стандартты караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускама менен кошо окулушу керек)

- Өлүмдүн жалпы коэффициенти (ӨЖК) ӨКга чейин мезгилде катталган деңгээлде сакталат же төмөнкү деңгээлге түшүрүлөт (3-нускаманы караңыз).
- 5 жашка чейинки балдардын өлүү коэффициенти ӨКга чейин мезгилде катталган деңгээлде сакталат же төмөнкү деңгээлге түшүрүлөт (3-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Биринчи зарылдыктагы медициналык тейлөө** – бул өлүмдүн жана оорунун көп болуш себебин жоюуга максатталган таасирдүү медициналык тейлөө. Анын максаты жана милдети анык жагдайга жана ошондой эле ӨКнын түрүнө жана натыйжасына баш иет. Мүмкүнчүлүккө жараша биринчи зарылдыктагы медициналык тейлөө иш жүзүндө аныкталган маалыматтарга негизделип, коомдук саламаттык сактоого чыныгы пайда алып келүүгө тийиш. Өлүм коэффициентиinin төмөндөөсү базалык деңгээлге жакындагандан кийин, бара-бара саламаттык сактоо тармагында кеңири кызмат көрсөтүүнү жайылтууга мүмкүн (75-беттеги 4-негизги стандартты караңыз).
2. **Медициналык тейлөөдөн пайдалануу эч бир басмырлоосуз**, суроо-талапка жараша теңдик жана калыстык принциптерине негизделиши керек. Медмекемелердин жайгашышы жана алардын кызматчылар менен толукталышы калктын калың катмарын камтып, медициналык тейлөөдөн пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзүүсү зарыл. Медициналык тейлөөнү уюштурууда элдин аялуу тобунун өзгөчө муктаждыктары эске алынууга тийиш. Медициналык тейлөөдөн пайдалануугагы тоскоолдуктар дене-бой, каржылык, кылык-жоруктук жана/же маданий, ошондой эле коммуникативдик болушу мүмкүн. Медициналык биринчи зарылдыктагы жардам алууга бөгөт болгон бул тоскоолдуктарды табуу (аныктоо) жана жоюу зарыл (70-беттеги 3 базалык стандартты жана 41 беттеги коргоону камсыз кылуучу 2-принципти караңыз).
3. **Өлүмдүн жалпы коэффициенти жана 5 жашка чейинки балдар өлүмүнүн коэффициенти:** Өлүмдүн жалпы коэффициенти (ӨЖК) мониторинг жүргүзүүдө жана өзгөчө кырдаалдын оордугун баалоодо саламаттыктын эң мыкты көрсөткүчү болуп саналат. ӨЖКнын эки эсе жогорулашы же базалык ӨЖКдан көп болушу коомдук саламаттык сактоо тармагындагы кечиктирилгис кийлигишүүнү талап кылган оор абалдан кабар берет. Базалык деңгээл белгисиз же анын аныктыгына күмөн болгон учурларда саламаттык сактоо органдарынын максаты ӨЖКны жок дегенде күнүнө 1,0/10.000/ төмөн деңгээлде кармоо болуп саналат.

Жалпы коэффициентке (ӨЖК) караганда 5 жашка чейинки балдардын өлүм коэффициенти оор көрсөткүч болуп саналат. Базалык деңгээл

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар белгисиз же анын аныктыгы күмөн болгон учурларда саламаттык сактоо органдарынын максаты 5 жашка чейинки балдардын өлүм коэффициенти жок дегенде күнүнө 2,0/10.000/ деңгээлден төмөн кармап туруу болуп саналат (3-тиркемедеги саламаттыктын абалынын негизги көрсөткүчтөрүнүн эсеби үчүн формуланы караңыз).

Аймактар боюнча өлүм санынын базалык деңгээлинин маалыматтары

Аймак	ӨЖК аймагы (өлүмдөр /күнүнө/ 10.000)	ӨК үчүн баштапкы чоңдук	5 жашка чейинки балдардын өлүм коэффициенти (өлүмдөр/күнүнө/ 10.000)	ӨК үчүн 5 жашка чейинки балдардын өлүм коэффи- циентинин баштапкы чоңдугу
Сахаранын түштүгүндөгү Африка өлкөлөрү	0.41	0.8	1.07	2.1
Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка өлкөлөрү	0.16	0.3	0.27	0.5
Түштүк Азия	0.22	0.4	0.46	0.9
Чыгыш Азия жана Тынч океандан тегериндеги өлкөлөр	0.19	0.4	0.15	0.3
Латын Америкасы жана Кариб бассейниндеги өлкөлөр	0.16	0.3	0.15	0.3
Борбордук жана Чыгыш Европа /КМШ* жана Балтика өлкөлөрү		0.7	0.14	0.3
Өнөр жайы өнүккөн өлкөлөр	0.33	0.5	0.03	0.1
Өнүгүп келе жаткан өлкөлөр		0.4	0.44	0.9
Азыраак өнүккөн өлкөлөр	0.25	0.7	0.82	1.7
Дүйнөдө	0.22	0.5	0.40	0.8

* Күнкорсуз мамлекеттердин шериктештиги
Булак: ЮНИСЕФ, 2009-жылдагы дүйнөдөгү балдардын абалы жөнүндө Доклад (2007-жылдын маалыматтары).

2.1. Негизги медициналык тейлөө – бул ижугуштуу оорулар менен күрөшүү

Чыр-чатак жүз берген көпчүлүк зоналардагы өлүмдүн болушунун 60тан 90 %га чейин жетиши инфекциялык төрт негизги себеп менен шартталат. Алар: дем алуунун оор инфекциялары, ич өткөк, кызамык жана безгек (ал эндемикалык оору катары саналган жерлерде). Азык-түлүктүн өтө тартыштыгы бул оорулардын таралышына, айрыкча 5 жашка чейинки балдардын жабыркашына түрткү болот. Жугуштуу оорулар кокустан табигый кырсык болгон кырдаалдарда азыраак пайда болот. Алар мындай учурларда адатта кооптуу факторлор: элдин көчүп-конушу, бир жерге топтолушу, канааттандырбаган убактылуу турак-жай, таза суунун жетишсиздиги жана талапка ылайык санитардык шарттардын жоктугу менен шартталат.

Негизги медициналык тейлөөнүн 1-стандарты – жугуштуу оорулар менен күрөшүү: жугуштуу ооруларды алдын алуу

Кишилер максаты өлүмдүн жана оорунун көп болушуна себепкер болгон жугуштуу ооруларды алдын алууда турган медициналык жардам жана маалымат алууга укуктуу.

Негизги аракеттер (нускама менен кошо окулушу керек)

- Д Тийиштүү тармактар менен биргеликте алдын-алуунун жалпы чараларын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу (1-нускаманы караңыз).
- Д Жергиликтүү эпидемиялык кырдаалга ылайык, жугуштуу ооруларды таратуучулар жана безгекти, денге чыйрыктырмасын жана башка трансмиссивдик жугуштуу ооруларды козгоочулар менен күрөшүү үчүн тийиштүү иш-чараларды колдонуу (2-3-нускаманы караңыз).
- Д Эгер көрсөтүлгөн болсо, кызамыкка каршы жалпы эмдөө сыяктуу анык ооруларды алдын алуу боюнча иш-чараларды жүргүзүү (Негизги медициналык тейлөөнүн 1-стандарты – балдарды коргоону 384-бетте караңыз).

Негизги көрсөткүч (нускама менен кошо окулушу керек)

- Д Кырдаалга ылайык негизги деп эсептелген жугуштуу оорулар менен оору өзгөрүлбөй калууда (көбөйгөн жок).

Нускамалар

- Д Жалпы чаралар 1. Алдын алууларга: жайгаштыруучу жайды тийиштүү пландоо, таза суу жана керектүү санитардык шарттар менен камсыз кылуу, санитардык-гигиеналык объектилердин жеткиликтүүлүгү, анык ооруларга каршы эмдөө жүргүзүү, коопсуз тамак-аш менен жетишерлик өлчөмдө камсыз кылуу жана жекече коргоону камсыз кылуу, жугуштуу оорулар менен күрөшүү, ошондой эле жамааттык деңгээлде санитардык агартуу иштерин жүргүзүү менен социалдык мобилизаци-

ялоо (багыттоо) кирет. Бул иш чаралардын көп бөлүгүн төмөнкүлөрдү камтыган башка тармактар менен биргелешип иштеп чыгуу зарыл:

- убактылуу турак-жай – бул бири биринен жетишерлик аралыкта турган, шамалдатууга ыңгайлуу, чымын-чиркейлерден калкаланган, көлмөлөрдөн алыс жайгашкан жана суу менен камсыздоочу пункттарга жакын турган зарыл сандагы убактылуу турак-жай (баш калка) (Убактылуу турак-жай жана жайгаштырууну уюштуруунун 295-307-беттеги 1-3-стандарттарын жана Азык-түлүккө кирбеген жардамдын 325-беттеги 2-стандартын караңыз);
- суу менен камсыздоо, санитария жана гигиена – бул жетишерлик сандагы коопсуз суу, тийиштүү санитардык объектилер жана гигиенаны сактоого көмөктөшүү. (гигиенаны сактоонун 107-110-беттеги 1-2 стандарттарын, Суу менен камсыздоонун 113-120-беттеги 1-3-стандарттарын жана Ассенизациянын 123-125-беттеги 1-2-стандарттарын караңыз);
- айлана сферану тазалоо – бул таштандыларды коопсуз алып таштоо жана оору жугузгучтар менен күрөшүү (2-3-нускамаларды, Уубактылуу турак-жайды уюштурууну жана жайгаштыруунун 313-беттеги 4-стандартын, Оору жугузгучтар менен күрөшүүнүн 131-136-беттеги 1-3-стандарттарын караңыз, Катуу калдыктарды ташып чыгуунун 138-беттеги 1-стандартын жана Дренаж боюнча 143-беттеги 1-стандартты караңыз);
- азык-түлүк коопсуздугу, тамактануу жана азык-түлүк жактан жардам көрсөтүү – бул тамак-аштын толук жетиштүүлүгү жана азык тартыштыгын жөнгө салуу (185-187-беттеги Эмчектеги ымыркайларды жана бөбөктөрдү тамактандыруунун 1-2-стандарттарын, 193-203-беттеги Тамак-аштын өтө тартыштыгын жөнгө салуу боюнча 1-3-стандарттарды жана Азык-түлүк коопсуздугунун 1-стандартын 207-беттен караңыз);
- санитардык агартуу жана социалдык багыттоо (мобилизация) – бул алдын алуунун жогоруда аталган иш-чараларын натыйжалуу ишке ашуусун камсыз кылган маалымат кабарларын иштеп чыгуу.

2. **Безгектен алдын алуу:** Безгектен алдын алуучу ыкмаларды колдонууда инфекциянын коркунучтуулугун, ӨКнын баскычын, калктын көчүп-конуусун, убактылуу турак-жайдын түрүн жана безгек эндемиялык (жергиликтүү) оору болуп саналган райондогу жергиликтүү инфекция таратуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек. Имараттын ичине узак таасирдүү инсектициддерди чачуу жана узак убакытка таасир кылган инсектицид сиңирилген желимчилерге каршы торчолорду таратуу сыяктуу оору жугузуучулар менен күрөшүү иш-чаралары кырдаалды энтомологиялык анализдөөгө жана эксперттик баалоого негизделүүгө тийиш. Имараттын ичине узак таасир кылуучу инсектициддерди чачуу оору жугузуучулар менен күрөшүүдөгү жамааттын деңгээлиндеги натыйжалуу чара болушу үчүн ал кеминде турак-жайлардын 80 %ына жетиши керек. Инсектицид сиңирилген желимчиге каршы узак таасирдүү торчолор көп мезгилдик жекече коргонууну камсыз кылат жана артыкчылыктуу стандарттык торчо болуп са-

налат. Инсектицид сиңирилбеген торчолор сунушталбайт (325-беттеги Азык-түлүктүк эмес жардамдын 2-стандартын жана Оору жугузгучтар менен күрөшүүнү 131-136-беттеги 1-3-стандарттарын караңыз). Инсектицид сиңдирилген желимчиге каршы узак таасир кылуучу торчолорду таратууда кооптуу топтогу биринчи зарылчылыкты аныктоо ӨКнын баскычына жана безгектин жугушуна жараша болот. ӨКнын биринчи баскычында безгектин тез жана орточо тароо коркунучу бар райондордо биринчи зарылчылыктагы топ бейтапканаларда жаткандар, тамактын тартыштыгынан үздүгүп оор абалга тушуккандар жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү, кош бойлуу аялдар жана 2 жаштагы балдар болууга тийиш. Андан кийинки топ – кошумча тамактандыруу программасына кирген кишилер, 5 жашка чейинки балдар жана кош бойлуу аялдардын үй тиричилиги менен 2 жашка чейинки балдар. Дегеле узак мөөнөткө таасир этүүчү инсектицид сиңирилген желимчиге каршы торчолор менен коргонуу кооптуу абалда калган бардык элге керектелиши мүмкүн. ӨКнын биринчи баскычында безгектин жай таралуу коркунучу бар райондордо узак мөөнөткө таасир этүүчү инсектицид сиңирилген желимчиге каршы торчолорду клиникалык медициналык мекемелерде (маселен, жаткырып дарылоочу-тамактандыруучу борборлордо жана бейтапканаларда) колдонуу зарыл. Чыйрыктырмадан алдын алуу 3. Денге чыйрыктырмасы: Денге чыйрыктырмасын алдын алуунун негизги усулу оору жугузгучтар менен күрөшүү болуп саналат (личинкалары же чоңдору менен). Денге чыйрыктырмасын таратуучулар менен күрөшүү эл арасында оорунун жайылуу учурларын жана инфекция жугузуучулардын популяциясынын жыштыгын байкоонун маалыматтарына негизделүүгө тийиш. Биринчи кезекте көңүл түрдүү райондорго мүнөздүү болгон оору жугузгучтар тез көбөйө баштаган жерлерге буруу керек. Шаар аймагында *Aedes* түрүндөгү чиркейлер суу сактагыч идиштерде жана башка суу топтолгон жерлерде көбөйүшөт (пластмасса банкалары, автомобилдердин эски шиналары, бөтөлкөнүн сыныктары, гүл карапалары ж.б.). Оору жугузгучтарды азайтуунун эң натыйжалуу жолу – суу сакталган идиштердеги сууларды тез-тез төгүп, бошотуп туруу. Үйлөрдө суу жабык идиштерде сакталып, а идиштерди апта сайын таза жууп туруш керек. Жабыркаган калкты үстү жабык тийиштүү суу сактагыч идиштер менен камсыз кылуу зарыл. Оору таратуучулардын личинкаларын жок кылуунун натыйжалуу ыкмасы идиштерди ларвицид менен тазалоо болуп саналат. Чоң чиркейлердин санын азайтуучу натыйжалуу ыкма инсектицид чачуу болуп эсептелет. Ошондой эле жекече коргонуу чараларын да колдонуу зарыл (325-беттеги Азык-түлүк эмес жардамдын 2-стандартын жана 131-136-беттеги Оору жугузгучтар менен күрөшүүнүн 1-2-стандарттарын караңыз).

Негизги медициналык тейлөөнүн 2-стандарты – жугуштуу оорулар менен күрөшүү: жугуштуу ооруларды аныктоо жана дарылоо

Кишилер өлүмдүн жана оорунун көп болушуна себеп болгон (бирок алдын алса боло турган) жугуштуу ооруларды натыйжалуу аныктоо жана дарылоо кызматынан пайдалана алышат.

Негизги иш-аракеттер (нускама менен кошо окулушу керек)

Өтө ысыкта да болгондо, жөтөлгөндө, ич өткөктө ж.б. учурларда өз убагында дабагерге кайрылсын үчүн элге санитардык-агартуучулук маалымат таратуучу иш-чараларды иштеп чыгуу.

- Стандарттык протоколдун негизинде же Бала чактагы ооруларды биргеликте иликтөө (БОБИ) жана Чоң курактагылардын ооруларын биргеликте иликтөөнүн (ИМАИ) негизинде (алар колдонулган жерде) саламаттык сактоонун баштапкы бардык мекемелеринде медициналык жардам көрсөтүүнү жана оор илдеттерди тейлөө үчүн атайын адис-дабагерге жолдомолорду камсыз кылуу (1-нускаманы кара).
- Иргөө менен дарт аныктоо протоколдорун колдонуу жана пневмония, безгек, ич өткөк, кызамык, менингит, үздүгүү (тамак тартыштыгы), денге чыйрыктырмасы сыяктуу ооруларды башталышында дарылоо үчүн иликтөөгө алуу жана ошондой эле кызмат көрсөтүүчүлөрдү дарылоо протоколдоруна тиешелүү маселелер боюнча окутуу (2-3-нускамаларды жана Негизги медициналык тейлөө – балдар саламаттыгын коргоонун 2-стандартын 386-беттен караңыз).
- Кургак учук менен күрөшүү боюнча программаларды алар белгиленген критерийлерге жооп бергенде гана колдоого алуу керек (4-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүч (нускама менен кошо окулушу керек)

- аралган жугуштуу ооруларды дарылоого жана дарт аныктоого тиешелүү ар дайым колдонулган ооруларды тейлөөнүн стандартташкан протоколдору бар. (1-3-нускамаларды жана Саламаттык сактоо тутуму – медициналык кызмат көрсөтүүнүн 1-стандартын 353-беттен караңыз)

Нускамалар

1. **Бала чактагы ооруларды биргеликте иликтөө (БОБИ)** жана Чоң кишилердин ооруларын биргеликте иликтөө (ИМАИ): Жугуштуу оорунун кесепетинен болгон өлүм саны ооруну так аныктоонун жана тийиштүү дарылоонун эсебинен азайышы мүмкүн. БКОБТ менен ИМАИди алар колдонулуп жаткан жерде колдонуу же башка улуттук дартаныктоочу алгоритмдерди колдонуу, илдеттин оордугуна карап түргө бөлүү жана ооруларды иргөө, аларды тийиштүү дарылоо жүргүзүү үчүн зарыл. Кооптуу белгилердин болушу бейтапты жаткырып дарылоого жолдо-

онун көрсөткүчү болуп саналат. Бейтаптарды тейлөөнүн стандарттык протоколдору дартты туура аныктап, дары-дармектерди сарамжалдуу пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет. (Негизги медициналык тейлөөнүн – балдар саламаттыгын коргоонун 2-стандартын 386-беттен караңыз).

2. Пневмония: пневмониядан каза болууну азайтуунун негизги жолу – дарылоонун улуттук протоколдоруна ылайык ампициллин сыяктуу антибиотиктер менен өз убагында ийне саюу болуп саналат. Пневмониянын оор түрүндө госпиталга жаткыруу аркылуу парентералдык терапия талап кылынат.
3. Безгек: Безгек менен ийгиликтүү күрөшүүнүн ыкмасы өз убагында жана таасирдүү дарылоо болуп эсептелет. Безгек кеңири таралган райондордо чыйрыктырма дартын эрте аныктоо протоколун колдонуу (24 сааттан аз убакытта) жана биринчи багыттагы жакшы таасир берүүчү дарылар менен дарылоо зарыл. Өтө тез таралуучу үч күндүк безгекти дарылоонун стандарттык ыкмасы артемизининге негизделген айкалышкан терапия болуп саналат (ААТ).

Дары-дармектерди тандоо саламаттыкты сактоонун башкы уюму жана безгек менен күрөшүү боюнча улуттук программа менен кеңешүү аркылуу жүргүзүлөт. Дары жөнөтүүчүлөрдү аныктоодо дары-дармектердин сапатын эске алуу керек. Дарылоону баштоодон мурда безгектин анык экендигин лабораториялык изилдөөлөр менен тастыктоо абзел (дартаныктоочу экспресс-тест, микроскопия). Эгер лабораториялык аныктоо жок болсо да, безгекти клиникалык жол менен дарылоону кечиктирүүгө болбойт.

4. Кургак учук менен күрөшүү: Кургак учук менен күрөшүү боюнча начар уюштурулган программа пайданын ордуна зыян алып келиши мүмкүн, анткени жугуштуулукту арттырып, көп дарыларга туруктуу бактериялардын жайылышына көмөк көрсөтөт. ӨК учуранда кургак учук менен ооруган жеке адамдарды дарылоо толук мүмкүн, бирок кургак учукка каршы күрөшүү боюнча комплекстүү программа белгиленген критерийлерге жооп бергенде гана колдонулууга тийиш. Бул критерийлер уюмдун кызыкчылыгын жана ресурстарын, калктын кеминде 12-15 айга чейин кепилдүү туруктуулугун жана ошондой эле жогорку сапаттагы программаны ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү барлыгын ичине алат.

Кургак учук менен күрөшүү боюнча программаларды ишке ашырууда аларды өлкөнүн улуттук программасына бириктирип, БДСУ тарабынан сунушталган түздөн-түз байкоо менен дарылоо стратегиясынын кыскача курсу (ДОТС) боюнча иш жүргүзүү лаазым.

ӨКнын өтө курчуган кырдаалда олуттуу көйгөй кургак учук менен бирге бардык өнөкөт ооруларды дарылоону жана андан ары ооруларга көз салууну токтото туруу болушу мүмкүн.

ӨКда жардам берүүгө катышып жаткан медициналык кызматкерлер жана кургак учук менен күрөшүү боюнча улуттук алкакта иштегендердин ортосунда тыгыз кызматташууну орнотуу зарыл. Бул ӨКга чейин дарыланып жаткан адамдардын андан ары дарылануусун улантууну камсыз кылат.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар (Негизги медициналык тейлөө – жугуштуу эмес оорулардын 1-стандартын 404-беттен караңыз).

Негизги медициналык тейлөө - жугуштуу оорулар менен күрөшүүнүн 3-стандарты: оорунун пайда болушун аныктоо жана каршы аракеттер

Оорулардын пайда болушуна даярдык көрүү камсыз кылынат: оорулар аныкталып, анализденет жана алар менен өз убагында күрөшүү боюнча таасирдүү иш-чаралар жүргүзүлөт.

Негизги иш-аракеттер (нускама менен кошо окулушу керек)

Аныктоо

- Д Саламаттык сактоонун бир кыйла кеңири маалымат системасынын бөлүгү катары жана жугуштуу оорулардын коркунучун ар тараптуу баалоого негизделген оорулардын пайда болушун эрте эскертүүчү көзөмөл системасын түзүү (EWARN) жана каршы аракеттерди жүргүзүү. (1-нускаманы, Саламаттык сактоо тутумдарынын 5-стандартын 365-беттен караңыз).
- Д Медкызматчыларды жана саламаттык сактоонун коммуналдык тейлөө боюнча жумушчуларын пайда болушу мүмкүн болгон оорунун башталышын кантип аныктоого жана алар жөнүндө кабарлоого окуп-үйрөтүү.
- Д Элге эпидемиялык оорулардын белгисин көрсөткөн жана жардам алуу үчүн кайда кайрылуу керектиги жөнүндө жалпы маалымат берүү.

Даярдык

- Д Оорунун пайда болушун иликтөөнүн жана ага каршы аракеттердин планын даярдоо (2-нускаманы караңыз).
- Д Көбүрөөк таралган жугуштуу оорулардын пайда болушун иликтөө жана каршы күрөшүү үчүн бекитилген кызматчыларды протоколдор менен (дарылоо боюнча тийиштүү протоколдор менен да) камсыздоо.
- Д Биринчи зарылдыктагы ооруларды дарылоо үчүн же күн мурунтан аныкталган жайлардан токтоосуз алуу үчүн дары-дармектердин резервдик булактарын камсыздоо (3-нускаманы караңыз).
- Д Жугуштуу ооруларды билүү жана дарылоо үчүн (мисалы, тырышманы (холераны) дарылоочу борбордон) алдын ала орундарды белгилөө.
- Д Эпидемиянын пайда болгонун далилдей турган лабораторияны тандоо (жергиликтүү, аймактык, улуттук же чет элдик) (4-нускаманы караңыз).
- Д Оорунун кокустан пайда болушуна көбүрөөк себеп болушу ыктымал болгон инфекция козгоочуларды текшерип көрүү үчүн материалдарды жана унаа каражаттарын камсыздоо (5-нускаманы караңыз).
- Д Көзөмөлдөө чаралары

- Д Ооруну жуктуруп алышы ыктымал адамдарды аныктоо жана көзөмөлдөө боюнча тийиштүү чараларды белгилөө үчүн илдет катталган анык убакытты, жерди жана ооруп калган адамды көрсөтүү керек. (6-8-нускамаларды караңыз).
- Д Конкреттүү шарттарда конкреттүү ооруларды көзөмөлдөө боюнча тийиштүү чараларды көрүү керек. (9-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулушу керек)

- Д Оорулардын пайда болушун иликтөөнүн жана аларга каршы аракеттердин жазуу жүзүндөгү даяр планы бар же мындай план ӨКда жардам көрсөтүүнүн башталышында иштелип чыккан.
- Д Саламаттык сактоо мекемелери илдет аныкталгандан кийин 24 саат ичинде оорунун канчалык таралышы мүмкүн экендиги жөнүндө саламаттык сактоонун жогорку уюмдарына кабарлашат.
- Д Саламаттык сактоонун башкы уюму эпидемия коркунучун туудурган оорулар жөнүндө кабар алгандан кийин 48 сааттын ичинде катталган оорулар боюнча анализ жүргүзүүнү баштайт.
- Д Өлүм саны кабыл алынган деңгээлден төмөн кармалышы керек:
 - тырышма – 1%дан көп эмес;
 - шигеллдер пайда кылган ич өткөк, - 1%дан көп эмес;
 - ич келте –1%дан көп эмес;
 - менингококк менингити – 5тен –15 %га чейин;
 - безгек – сандар өзгөрүп турат; безгектин оор түрү менен ооругандардын катышын <5% түшүрүүгө умтулуу керек;
 - кызамык – сандар өзгөрүп турат; чыр-чатактан жабыркаган аймактарда 2-21% катталган, <5 % түшүрүүгө умтулуу керек (10-нускаманы караңыз).

Нускамалар

1. **Оорулардын пайда болушун эрте аныктоо жана алдын алуу тутуму:** Бул тутумга булар камтылат:
 - тутумду колдонуучу өнөктөр түйүнү;
 - саламаттык сактоонун бардык мекемелеринде жана жамааттардын деңгээлинде колдонуу мүмкүнчүлүгү;
 - бардык мүмкүн болгон эпидемиялык оорулардын коркунучун ар тараптуу баалоо;
 - күнүмдүк эпидемиялык көзөмөл үчүн дарыланышы эң зарыл болгон жана шашылыш «кооптуу» билдирүүлөргө киргизүү үчүн белгилүү оорулардын санына карай кооптуу оорулардын (10–12) чектелүү санын аныктоо (2-тиркемени караңыз: көзөмөл жөнүндөгү күнүмдүк отчеттордун типтүү формалары);
 - эпидемиологиялык көзөмөлдүн стандарттык формасы боюнча ар бир ооруга (же илдеттин абалына) жараша оорунун учурашын так аныктоо;
 - иликтөөнү баштоо үчүн ар бир кбүрөөк маани берилүүчү оорулар-

- дын «кооптуу» ылдыйкы көрсөткүчтөрү аныкталды;
- саламаттык сактоонун тийиштүү органдарына формалдуу же бей-формал кооптуу кабарларды шашылыш билдирүү үчүн байланыш каражаттары (имиштер, ЖМКдагы кабарлар ж.б.);
- кооптуу шашылыш кабарларды каттоо жана чара көрүү тутуму;
- маалыматтарды эсепке алуу, кабарлоо жана маалыматтардын стандарттык базасына киргизүү менен күнүмдүк анализ жасоо;
- эпидемиологиялык көзөмөлдүн күнүмдүк маалыматтарын жана кооптуу шашылыш кабарларды бардык өнөктөргө билдирип туруу;
- маалыматтардын сапатын арттыруу, ошондой эле отчеттун толук жана өз убагында берилишин камсыздоо максатында үзгүлтүксүз көзөмөл жүргүзүү;
- учураган ооруларды изилдөөнүн стандарттык протоколдору жана формалары;
- оорулардын пайда болушуна каршы аракеттерди колдоо жана маалымат алмашуу үчүн стандарттык иш-чаралар.

2. **Оорулардын пайда болушун анализдөө жана эпидемиялар менен күрөшүү боюнча иш-чаралардын планы:** Бул планды даярдоого бардык кызыкдар тараптар катышууга тийиш. Төмөнкү маселелерге көңүл буруу зарыл:

Оору пайда болгондо аны менен күрөшүү үчүн топту чакыруу зарылчылыгын туудурган критерийлер:

- ооруга каршы күрөшүү боюнча топтун курамы;
- уюмдун аныкталган кызматы жана топтогу статус;
- улуттук жана жергиликтүү деңгээлде кеп-кеңеш берүү, маалымат алмашуу жөнүндө макулдашуулар;
- оорунун пайда болушун иликтөө жана каршы аракеттерди жүзөгө ашыруу үчүн каражаттардын жана мүмкүнчүлүктөрдүн болушу;
- негизги зарыл дары-дармектердин, медициналык жана дарт аныктагыч каражаттардын тизмеси.

3. **Резервдик булактар:** Жергиликтүү запастарга пайда болушу ыктымал ооруларга каршы иш-аракеттерге жумшалуучу каражаттар камтылышы абзел. Кээ бир учурларда диареялык (ич өткөк) ооруларды же тырышманы дарылоо үчүн даяр комплекттер (себилдер) талап кылынышы мүмкүн. Кыязы, менингококк менингитинин вакцинасы сыяктууларды андай жерлерде камдап, сактоо максатка ылайыктуу эмес. Бул өңдүү препараттарды зарыл болгон учурда тез алуу үчүн алдын ала шашылыш сатып алуу, жеткирүү жана сактоо иштерин уюштуруу зарыл.

4. **Маалымат лабораториялары:** Лабораториялык изилдөөлөр жалпы иммунизация жүргүзүү үчүн талап кылынышы мүмкүн болгон ооруларда (маселен, менингококк менингити) же культуралдык изилдөөдө, антибиотиктерге сезгичтикти изилдөө дарылоо чечимин тандоого таасир тийгизиши мүмкүн болгон учурда (маселен, шигеллезде) пайда болушу ыктымал оорулардын диагнозун аныктоо үчүн зарыл. Ошондой эле кызылчаны, сары чыйрыктырманы, денеге чыйрыктырмасы жана вирустуу геморрагия чыйрыктырмасы боюнча бир кыйла тата-

ал серологиялык анализдерди жүргүзүүдө көмөк көрсөтө ала турган маалымат лабораториясын (аймактык же чет элдик) аныктоо зарыл.

5. **Шашылыш анализ ыкмалары жана транспорт сферасы:** жеринде текшерип көрүүчү (маселен, ректалдык тампондордун) каражаттарга ээ болуу (же ошол каражаттарга тез жетүүнү камсыздоо), транспорт сфералөрүн (маселен, тырышма үчүн Кери-Блера сферасы, Shigella, E. coli и Salmonella), ошондой эле тийиштүү температурада сактап ташуу жабдуулары болушу зарыл. Мындан башка, ошол жерлерде жугуштуу ооруларды (безгек менен менингитти да) скрининг кылуу үчүн колдонууга мүмкүн болгон шашылыш анализ тутумдары бар.
6. **Оорунун пайда болушун анализдөө:** Ооруну пайда болушун анализдөөнүн негизги он баскычы:
1. Оорунун пайда болгондугун аныктоо;
 2. Оорунун атын (аталышын) тастыктоо;
 3. Оору болгон учурларды аныктоо;
 4. Ооруга чалдыккандардын санын эсептөө;
 5. Эпидемиологиялык баяндама маалыматтарын (убагын, индивидди, ордун) каттоо;
 6. Оору коркунучуна кимдер кабылышы ыктымалдыгын аныктоо;
 7. Оорулар жана жугузуп алгандар тууралуу божомол жасоо;
 8. Божомолго баа берүү;
 9. Алынган натыйжаларды кабарлоо;
 10. Көзөмөл боюнча чара көрүү.

Бул аракеттерди сөзсүз ырааттуу түрдө ишке ашыруунун зарылчылыгы жок. Көзөмөлдөө боюнча чараларды колдон келишинче тез ишке ашыруу керек.

7. **Оору пайда болгондугун ырастао:** Оорунун пайда болгондугун дайым эле талашсыз аныктоо мүмкүн эмес. Бардык эле ооруларда эпидемиянын пайда болушун күбөлөгөн ылдыйкы чоңдуктардын так аныктамалары жок. Бирок төмөндө аталган оорулардын ылдыйкы чоңдуктары белгиленген:
- пайда болгондугун биринчи эле кезигиши көрсөткөн оорулар: тырышма, кызамык, сары чыйрыктырма, вирустук геморрагикалык чыйрыктырма;
 - оорунун же андан болгон өлүмдүн саны ошол аймактагы ченемден ашса, же өткөн жумандагы орто эсепке салыштырганда эки эсе көбөйсө, оору пайда болду деп болжолдоо зарыл;
 - шигеллез – эндемикалык эмес аймакта, качкындар жайгашкан лагерлерде бир жолу гана учураса да бул оорунун пайда болушунан кооптонуу керек;
 - безгек – ооруну аныктоо анык жагдайга жараша болот; белгилүү райондо, белгилүү калктын арасында жылдын тийиштүү мезгилинде күтүлгөнгө караганда ооруга чалдыккандардын саны көп болсо, эпидемиянын пайда болушунан кабар берет. Эгер тарыхый маалыматтар жок болсо, коркунучтун белгиси катары безгектин болгондугун ырастаган акыркы эки жумандагы чыйрыктырманын бай-

калаарлык жогорулагандыгын жана акыркы жумадагы илдеттен өлгөндөрдүн сандык пайызын кароого болот.

- менингит алкагындагы - менингококк менингити: жумасына 100.000 адамга 30.000 - 15 оору туура келгенде; бирок эпидемия коркунучу күчөгөндө (б.а. 3 жылдын аралыгында оору козголбогон болсо жана эмдөө 80%дан аз калкты камтыса) бул ылдыйкы чоңдук азаят. __100.000 адамдан жумасына 10го чейинкиси ооруса.

30.000ден аз адамы бар калк арасында жумасына беш оору учураса же үч жуманын ичинде оору эки эселенсе эпидемиянын пайда болгону тастыкталат.

Качкындардын лагерлеринде бир жуманын ичинде эки оорунун табылышы - оорунун пайда болгондугунун күбөсү.

Денге чыйрыктырмасы – акыркы эки жумада чыйрыктырма оорусунун көбөйүшү 3-5 күн аралыгында ооруган бейтаптын иммуноглобулин деңгээлинин жогорулашынан (кан суюктугун ырааты менен эки жолу текшерип, изилдөөнүн негизинде), ошондой эле кандагы тромбоциттердин санынын азайышынан (<20,000) көрүнөт.

8. Оору пайда болгондо көрүлүүчү чаралар: Эпидемияга каршы иш-чаралардын негизги компоненттери – иш-аракеттерди координациялоо, ооруларды иликтөө, эпидемиологиялык көзөмөл жана эпидемиология, лабораториялык изилдөөлөр, ошондой эле суу жана санитария менен камсыздоону жакшыртуу, анык оорулар коркунучу жөнүндө кабарлоо, социалдык багыттоо (мобилизация), ЖМК менен болгон байланыш жана маалымат ишмердигин башкаруу, техникалык каражат жана коопсуздук жактан камсыздоо сыяктуу өзгөчө алдын алуу иш-чаралары.

9. Оорулардын пайда болушуна каршы күрөш (көзөмөл чаралар): Оору козгогучтардын жугуусун токтотууга багытталган, эпидемия менен күрөшүү боюнча атайын иш-чаралар иштелип чыгууга тийиш. Көбүнчө эпидемия менен күрөшүү боюнча тийиштүү иш-чараларды иштеп чыгууда оору козгогучтар жөнүндө билүү пайдалуу болот. Жалпысынан, каршы аракеттерге булакты көзөмөлдөө жана катнашты алдын алуу (маселен, тырышманы алдын алуу үчүн суу менен камсыздоону жакшыртуу аркылуу), оору козгогучтардын жугушун токтотуу же жугуп калуунун алдын алуу (маселен, кызылчанын алдын алуу үчүн жалпы эмдөө аркылуу же безгектин алдын алуу үчүн инсектицид сиңирилген узак убакыт бою таасир этүүчү желимчиге каршы торчолорду колдонуу аркылуу), жана ошондой эле оору козгогуч алып жүргөн организмдин иммундук коргонуусуна таасир этүү кирет (маселен, дартты өз убагында аныктоо жана дарылоо же химиялык жол менен алдын алуу), (365-беттеги саламаттык сактоо тутумунун 5-стандартын, 113-116-беттеги суу менен камсыздоонун 1-2-стандартын, 107-110-беттеги гигиенаны сактоого көмөктөшүүнүн 1-2-стандартын жана 131-136-беттеги инфекция таратуучулар менен күрөшүү боюнча 1-3-стандарттарды караңыз).

10. **Өлүм саны:** Жугуштуу оорулардан өлгөндөрдүн саны жалпы анык жагдайга, медициналык тейлөөнүн жеткиликтүүлүгүнө жана ооруларды дарылоонун сапатына жана кечиктирилбегендигине жараша болот. Негизгиси, колдон келишинче өлүмдү азайтууга умтулуу зарыл. Эгер өлүм саны күтүлгөн минималдык деңгээлден өтсө, анда жугуштуу оорулар менен күрөшүү боюнча чараларды токтоосуз аныктап, өлүмдүүлүк деңгээлин жогорулатпай кармоого багытталган тийиштүү иш-чаралар аткарылууга тийиш.

2.2. Саламаттык сактоо тармагындагы негизги кызматтар – баланын ден соолугу

Өзгөчө кырдаалдарда айрыкча балдар ар кандай коркунучтарга анча туруштук бере албайт. Ошондуктан кырсык мезгилинде алардын арасындагы өлгөндөрдүн жана ооруп калгандардын саны адатта жогору турат. Алардын саламаттыгына өзгөчө кам көрүү талап кылынат. Балдардын саламаттыгын коргоо боюнча долбоорлор, демилгелер же программалар төмөнкү маселелерди камтышы керек: балдардын арасындагы каза болгондордун же ооруп калгандардын санынын көбөйүп кетишинин негизги себептерин аныктоо, анын ичинде, балдардын дем алуу жолдоруна байланышкан катуу жугуштуу оорулар, диарея, кызылча, жетишсиз тамактануу жана ымыркайлардын аз кандуулугу.

Саламаттык сактоо тармагындагы негизги кызматтар – баланын ден соолугуна байланышкан 1-стандарт: эмдөө аркылуу алдын алууга боло турган оорулардын жайылышына жол бербөө.

6дан 15 жашка чейинки балдардын кызылча оорусуна каршы имунитети бар жана жагдай турукташып калганда алардын кадимки эмдөө боюнча программаларды пайдаланууга мүмкүнчүлүгү болот.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- 9 айдан 15 жашка чейинки балдарды кызылча оорусуна каршы эмдөө программасын гуманитардык иштердин башында эле баалап, оорунун жайылып кетүү коркунучун аныктагыла (1-нускама).
- Эгер кызылча оорусуна каршы эмдөө программасы калктын 90 %ын гана камтыса же бул тууралуу эч кандай маалымат жок болсо, эмдөө программасын 6 айдан 15 жашка чейинки балдарга жайылткыла жана 6 айдан 59 айга чейинки балдарга А витаминин берүү программасын жүзөгө ашыргыла (1-2-нускамалар).
- 6 айга толгон балдар 9 айга толгонго чейин кызылчага каршы эмдөө алышат. Мына ушул жаштагы балдардын 9 айга толгондон кийин дагы бир жолу ошондой эмдөөнү алышын камсыздагыла (3-нускама).

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- Д Көчүүгө мажбур болгон же дагы деле көчүп жүргөн адамдар үчүн эмдөөнүн туруктуу тутумун түзүп, убактылуу турак-жайга же жамаатка жаңы келип кошулган 6 айдан 15 жашка чейинки балдардын жок дегенде 95 пайызынын кызылчага каршы эмдөө алышын камсыздагыла.
- Д Кеңейтилген эмдөө программасын шарттар оңоло баштаганда эле дароо жүзөгө ашыра баштагыла жана бардык балдарды эмдөө аркылуу алдын алууга боло турган ооруларга каршы мамлекеттик план боюнча эмдей баштагыла (4-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Кызылча оорусуна каршы эмдөө аяктаганда төмөнкү натыйжалар жүзөгө ашырылышы керек:
- Д 6 айдан 15 жашка чейинки балдардын жок дегенде 95 пайызы кызылча оорусуна каршы эмдөөдөн өтүшү керек
- Д 6–59 айга чейинки балдардын жок дегенде 95 пайызы А витаминин тийиштүү өлчөмдө алышат.
- Д Кеңейтилген эмдөө программасынын пландык иш-чаралары кайра жүзөгө ашырыла баштаганда 12 айлык балдардын жок дегенде 90 пайызы ККСга (кептөөр, көк жөтөл, селейме) каршы эмдөөнүн үч дозасын алышы керек. Бул балдардын толук эмделгендигин көрсөткөн үлгүлүү көрсөткүч болуп саналат.

Көрсөтмөлөр

1. **Кызылча оорусуна каршы эмдөө программасынын жайылышы.** Эмдөө программасынын жайылышы жөнүндөгү маалыматты карап чыгып, кызылча оорусуна каршы эмдөө программасы жабыр тарткан калктын канча пайызын камтыганын аныктагыла. Андан кийин ошол маалыматка таянып, кадимки кызылчага каршы эмдөө программасы буга чейинки беш жылдын ичинде калктын 90 пайызын камтыганын же камтый албаганын жана буга чейинки 12 айдын ичинде жүргүзүлгөн эмдөө иш-чаралары 9 айдан 5 жашка чейинки балдардын 90 пайызын камтыганын же камтыбаганын аныктагыла. Эгер кызылчага каршы эмдөө программасы калктын 90 пайызын гана камтыса же бул жөнүндө так маалымат жок болсо, тийиштүү иш-чаралар жүзөгө ашырылып, кызылча оорусунун эпидемияга айланып кетишине жол бербеш керек.
2. **Кызылча оорусуна каршы эмдөөдө куракка тиешелүү чектөөлөр.** Жашы улуураак балдардын арасынан ушул убакытка чейин жүзөгө ашырылган кызылчага каршы эмдөө иш-чараларына кирбей калгандары жана кызылча оорусуна чалдыкпагандары да бар болушу мүмкүн. Мындай балдар кооптуу абалда турушат, анткени кызылча оорусун тез жуктуруп алышы мүмкүн жана мындан сырткары, кызылча оорусуна чоң кишилердей туруштук бере албаган жашы кичинекей балдар менен ымыркайларга кызылчаны жугуза турган инфекция булагы болуп калышы мүмкүн. Мына ошондуктан балдарды 15 жашка чейин эмдөө зарыл. Шартка жараша 6 айдан 15 жашка чейинки бал-

дардын баарын эмдөө мүмкүн эмес болуп калышы ыктымал. Мындай жагдайларда 6 айдан 59 айга чейинки балдарды биринчи кезекке коюш керек. Тандалган курактагы бардык балдар буга чейин эмделгендигине карабастан кызылча оорусуна каршы эмдөөдөн сөзсүз өтүшү керек.

3. **6-9 айлык балдарга кызылча оорусуна каршы эмдөө жүргүзүүнү кайталоо.** Кызылча оорусуна каршы эмдөөдөн өткөн 6-9 айлык балдардын баары 9 айга толору менен ушундай эмдөөдөн дагы бир жолу өтүшү керек. Бирок эки эмдөөнүн аралыгы жок дегенде бир айды түзүшү керек.
4. **Эмдөө боюнча мамлекеттик программанын кайра жүргүзүлө башташы.** Кызылчага каршы эмдөө иш-чараларын даярдоо менен бир убакытта мамлекеттик бийлик органдары менен биргелешип, кеңейтилген эмдөө боюнча мамлекеттик программаны жүзөгө ашырууну пландаштыруу зарыл. Эгерде жагдай турукташып, кеңейтилген эмдөө боюнча мамлекеттик программа тез аранын ичинде калыбына келтирилип, жүзөгө ашырыла баштаса, балдар кызылча, кептөөр жана көк жетөл ооруларынан эле эмес, дем алуу жолдоруна тиешелүү жугуштуу оорулардан да корголот.

Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – баланын ден соолугуна байланышкан 2-стандарт: Жаңы төрөлгөн ымыркайларга жана жалпы балдарга байланышкан ооруларды көзөмөлдөө.

Балдардын эң маанилүү деп эсептелген медициналык кызматтарды пайдаланууга мүмкүнчүлүгү бар. Мындай кызматтар негизинен ымыркайлардын жана балдардын арасындагы каза болгондордун санынын көбөйүшүнө себеп болгон факторлорду аныктап, балдар менен ымыркайлардын арасындагы өлүм жана оору санын азайтууга багытталган.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Жабыр тарткан калктын өз саламаттыгына өз алдынча кам көрүп, ымыркайлардын ооруларын (эт ысуу, жөтөл, диарея ж.б.) алдын алышына түрткү берүү максатын көздөп, ден соолук жөнүндө билим берүү программаларын пландаштыргыла.
- ▶ Ден соолук тууралуу билим берүү программаларын пландаштырууда багып-караган эч кимиси жок балдарды да эске алгыла (Саламаттык сактоо тутумуна байланышкан 1-стандарт, 3-нускама, 298-бет).
- ▶ Жаңы төрөлгөн бардык ымыркайларга «Кош бойлуулукту жана ымыркайдын төрөлүшүн биргелешип көзөмөлдөө стратегиясына» (КЫТБКС) тиешелүү көрсөтмөлөрдүн негизинде кам көрүүгө аракет кылгыла (1-нускама).
- ▶ Биринчи деңгээлдеги медициналык мекемелерде дарыланган балдарга саламаттык сактоо тууралуу мамлекеттик келишимдердин же

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

жогоруда айтылган көрсөтмөлөрдүн негизинде кам көргүлө (see guidance note 2).

- ▶ Өзгөчө кырдаалды баалоого жардам берген бир тутум түзгүлө. Ал тутум эл аралык талаптарга жооп берип, шашылыш медициналык жардамды талап кылгандарды талап кылган оорулуу балдарды аныктоого жардам бере алышы керек (3-нускама).
- ▶ Медициналык мекемелерде балдардын канчалык туура жана жетиштүү тамактанып жаткандыгы текшерилсин. Эгер тамактанышы начар болуп аныкталса, тамактануу жөнүндө кеңеш же жардам берүүчү тийиштүү мекемеге жөнөтүлсүн (Балдардын жетишсиз тамактанышына жана денеге азык берүүчү микроэлементтердин жетишсиздигине байланышкан маселелерди көзөмөлдөөгө тиешелүү 1-3-стандарттар, 165-173-беттер).
- ▶ Кептөөр жана көк жөтөл ооруларынын жайылып кетүү коркунучун камтыган жагдайларда аталган ооруларды дарылоо ыкмалары жөнүндө тийиштүү бир келишим түзгүлө (6-стандарт).
- ▶ Балдардын арасында кеңири жайылган ооруларды дарылоого жардам берген негизги дары-дармектерди тийиштүү ченемде камсыз кылыла.

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Безгек оорусуна чалдыккан 5 жашка чейинки бардык балдар оорунун белгилери башталган мезгилден баштап 24 сааттын ичинде безгек оорусуна каршы тийиштүү жана натыйжалуу түрдө дарылана алышат (Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жугуштуу ооруларды көзөмөлдөөгө байланышкан 2-стандарт, 314-бет).
- ▶ Диарея оорусуна чалдыккан 5 жашка чейинки бардык балдар регидрон суусундугу (РС) жана цинк заты менен камсыздалат (3-нускама).
- ▶ Пневмония оорусуна (өпкөнүн сезгенүүсү) чалдыккан 5 жашка чейинки бардык балдар тийиштүү антибиотиктер менен камсыздалышы зарыл (5-нускама).

Көрсөтмөлөр

1. **Жаңы төрөлгөн ымыркайга кам көрүү.** Негизи, бардык ымыркайлар төрөлгөндөн баштап эле тийиштүү адистердин жардамын алышы зарыл (мындай жардамды медициналык мекемеде алганы жакшы). Аларга төрөлгөндө эле жылуу шартты камсыздап, эненин эмчегин эмизүү керек. Жаңы төрөлгөн бардык ымыркайлардын ден соолугун, айрыкча эмчек эмүүсүн текшергиле. Ооруга чалдыккан ымыркайлардын баарын сепсиске (канда оору пайда кылгыч микрожандыктардын көбөйүшү) жана жергиликтүү жугуштуу ооруларга текшерүү зарыл.
2. **Бала чактагы ооруларды биргелешип иликтөө (БОБИ).** БОБИ – бул баланын ден соолугуна кам көрүүгө байланышкан жалпы ыкма. Бул ыкма балдарга көргөзүлүүчү алгачкы жардамга басым жасайт. Эгер БККОБК мамлекет ичинде түзүлүп, тийиштүү көрсөткүчтөр жаг-

дайга жараша ылайыкташтырылса, аталган көрсөткүчтөр эл аралык стандарттарга ылайыкташтырылып түзүлгөн келишимдер менен кошулуп пайдаланылып, саламаттык сактоо тармагындагы адистер да тийиштүү түрдө даярдыктан өтүшү керек.

3. **Медициналык жардамдын кезектүүлүгүн аныктоо.** Бала чактагы ооруларды биргелешип иликтөө (БОБИ) жана оорулууну тийиштүү дарыгерге жөнөтүүгө байланышкан көрсөтмөлөрдүн кеңири пайдаланылышын, ошондой эле кечиктирилгис жардамга муктаж бейтаптарды аныктоо жана дарылоо стратегияларынын пайдаланылышын камсыздагыла. Медициналык жардамдын кезектүүлүгүн аныктоо деген түшүнүк бейтаптарды алардын медициналык муктаждыктарына, пайдалана алган ресурстарына жана жашап кетүү мүмкүнчүлүктөрүнө жараша биринчи кезектеги же экинчи кезектеги топторго бөлүүнү билдирет. Ооруган балдарга кам көрүү иштерине катышкан клиника кызматкерлери калктын саламаттыгына жалпы баа бериш үчүн өзгөчө кырдаалда биринчи кезекте карала турган бейтаптарды аныктоого, алардын абалына баа берүүгө жана дарылоого (ӨКБКБАД) байланышкан көрсөтмөлөрдүн негизинде даярдалып-окутулушу керек.
4. **Диареяны көзөмөлдөө.** Диарея оорусуна чалдыккан балдарды осмотикалык койуулугу төмөн болгон регидрон суусундугу жана цинк затын камтыган препарат менен дарылоо керек. Осмотикалык койуулугу төмөн болгон регидрон суусундугу диареянын созулушуна бөгөт коюп, кан тамыр аркылуу суюктук берүү муктаждыгын азайтат.
5. **Пневмония оорусун көзөмөлдөө.** Жетөлгөн балдардын дем алуусу кандай болуп жатканын, тагыраак айтканда, алар оор же тез дем алып жатышабы, дем алганда көкүрөгү ичине тартылып жатабы же жокпу, мына ушундай суроолорго жооп бериш үчүн алардын дем алуусу кандай экенин текшергиле. Тез же оор дем алган балдарга ооз аркылуу берилчү антибиотиктер берилип, дем алганда көкүрөгү ичине кирген балдар болсо дароо бейтапканага жөнөтүлүшү зарыл.
6. **Көк жөтөл жана кептөөр ооруларынын тез арада жайылышы.** Бир жерден экинчи жерге көчүүгө жана убактылуу жайгашуучу жайларда жашоого мажбур болгон калктын арасында көк жөтөл оорусунун тез жайылып кеткен учурлары көп кездешет. Кептөөр, көк жөтөл жана селеймеге (ККС) каршы эмделе турган чоңураак балдарга зыян тийгизип албоо максатында демейде көк жөтөлгө каршы эмдөө иш-чаралары жүргүзүлбөйт. Бирок ушундай жагдайды кадимки мамлекеттик эмдөө программасынын жетишпеген жактарын толуктоо максатында пайдаланса болот. Ооруну дарылоо ыкмаларына антибиотиктерди пайдалануу, ымыркай же кош бойлуу аял бар болгон үй-бүлө мүчөлөрүн алдын ала эмдөө кирет. Кептөөр оорусунун тез жайылган учурлары башка ооруларга караганда азыраак кездешкени менен кептөөргө каршы иммунитетти начар калкка дайыма коркунуч жаратат. Кептөөр оорусу тез аранын ичинде жайылып кеткен учурларда кептөөргө каршы эмдөө иш-чараларын жүргүзүлө. Бул ооруну дарылоо ыкмасына антиотоксиндер менен барабар антибиотиктердин пайдаланылышы да кирет.

2.3. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жыныстык саламаттык

Бардык адамдар, анын ичинде жабыр тарткан аймакта жашаган адамдар дагы жыныстык жактан саламат болууга укуктуу. Жабыр тарткан калктын жыныстык саламаттык жөнүндө кеңири жана ар тараптуу маалымат алуу мүмкүнчүлүгү менен барабар медициналык кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгү да бар болушу керек. Калктын мына ошол маалыматтардын негизинде тийиштүү медициналык кызматты тандап алууга мүмкүнчүлүгү бар болушу керек. Мына ушундай шарттар менен камсыздалганда гана калк өзүнүн жыныстык жактан саламатта болуу укугун толук пайдалана алат. Жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөө кызматтары жабыр тарткан калктын муктаждыктарына негизделиши зарыл. Мына ошондо гана алар сапаттуу болот. Мындай кызматтарды пландаштырууда же жүзөгө ашырууда жергиликтүү калктын ишенимдерин, динин, адептик баалуулуктарын, жамааттардын маданий тамырларын эске алып, аларды сыйлоо керек, бирок ошол эле учурда эл аралык укук коргоо уюмунун талаптарынын да аткарылышын камсыздоо зарыл.

Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жыныстык саламаттыкка байланышкан 1-стандарт: тукум улоо саламаттыгы

Адамдарга өзгөчө кырдаалдын башында көргөзүлө турган алгачкы кызматтарды, анын ичинде жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөгө байланышкан негизги кызматтарды пайдалануу жана жагдай турукташкандан кийин ар тараптуу медициналык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү берилиши зарыл.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Саламаттык сактоо тармагындагы жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөчү негизги мекемени же агенттикти аныктап, тийиштүү программалардын жүзөгө ашырылышына жана өз ара көмөктөшүп иштешине жардам бергиле жана жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөө сферасындагы негизги агенттиктин саламаттык сактоо тармагында натыйжалуу иштешин камсыздагыла (1-нускама).
- Башка тийиштүү уюмдар же топтор менен биргеликте жыныстык зордук-зомбулукту азайтууга тиешелүү сактык чараларын көргүлө (3-нускама).
- Жыныстык зордук-зомбулука кабылган адамдарга жалпы медициналык жардамды, анын ичинде психологиялык жана укуктук жардамды камсыздагыла (3-нускама, 2-коргоо принциптери, 7-нускама, 73-бет).
- КИВдин жайылышына бөгөт койуу максатында анын алдын алууга байланышкан минималдык иш-чаралардын жүзөгө ашырылышын камсыздагыла (саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жыныстык саламаттыкка байланышкан 2-стандарт, 328-бет).

- Д Өзгөчө кырдаалда төрөткө байланышкан жардам кызматтары менен ымыркайга кам көрүү кызматтарынын калкка жеткиликтүү болушун камсыздагыла. Алар сөзсүз төмөнкү нерселерди камтышы керек:
 - Медициналык борборлордо жана мекемелерде: тийиштүү даярдыктан өткөн акушерлер жана төрөттү жакшы өткөрүү, төрөт жана жаңы төрөлгөн ымыркайга байланышкан кошумча ооруларды көзөмөлдөө үчүн зарыл шаймандар менен жабдуулар.
 - Кеңеш берилүүчү клиникаларда: тийиштүү даярдыктан өткөн медициналык кызматчылар, төрөт жана жаңы төрөлгөн ымыркайларга байланышкан кошумча ооруларды ар тараптуу жана толук көзөмөлдөө, төрөттү жеңилдетүү жана жаңы төрөлгөн ымыркайга ар тараптуу кам көрүү үчүн зарыл шаймандар менен жабдуулар.
 - Төрөт жана ымыркайларга байланышкан өзгөчө кырдаалдарды натыйжалуу көзөмөлдөө максатында жабыр тарткан калк жашаган жерден медициналык мекемеге чейинки аралыкта жана медициналык мекеме менен кеңеш берүүчү клиниканын аралыгына байланыш жана транспорт тутумун түзүп, анын жумасына жети күн, 24 саат бою тынбай иштешин камсыздагыла (4-нускама).
- Д Медициналык мекемеге кайрылуу мүмкүнчүлүгү жок болгон мезгилде үй шартында төрөөгө туура келген учурлар пайда болушу мүмкүн. Мындай учурларда кош бойлуулуктун орто жана акыркы мезгилдерин кечирип жаткан аялдарды жана акушерлерди төрөт үчүн керектүү таза буюмдар менен камсыздап, үй шартындагы төрөттүн таза өтүшүнө түрткү бергиле (4-нускама).
- Д Жыныстык зордук-зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга көрсөтүлүүчү медициналык кызматтардын артыкчылыктарын жана жеткиликтүүлүгүн калкка кеңири айтып-түшүндүргүлө. Ошондой эле кош бойлуулукка жана ымыркайдын төрөлүшүнө байланышкан өзгөчө жагдайларда оорулууларды же жабыр тарткандарды тийиштүү дарыгерге же медициналык мекемелерге жөнөтүүнүн маанилүүлүгүн айтып-түшүндүргүлө (3-4-нускамалар).
- Д Жалпы бойго болтурбоо ыкмаларынын белгиленген талаптарга жооп беришин камсыздагыла (2-нускама).
- Д Жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөгө байланышкан ар тараптуу кызматтарды негизги медициналык кызматтар менен чогуу жүзөгө ашырууну пландаштыргыла (1-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Бардык медициналык мекемелерде өз ишин мыкты билген адис кызматчылар иштейт. Зордук-зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга мамлекеттик жана Бүткүл дүйнөлүк Саламаттык сактоо Уюмунун келишимдеринин негизинде медициналык жардам көргөзүү үчүн керектүү шаймандар жана жабдуулар жетишерлик көлөмдө бар.
- Д Кош бойлуулуктун үчүнчү айын кечирип жаткан бардык аялдарда төрөт үчүн зарыл таза буюмдар жана шаймандар жетишерлик санда бар.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- 500,000 калк жашаган аймакта төрөткө жана ымыркайга байланышкан өзгөчө жагдайларды көзөмөлдөө боюнча төрттөн кем эмес кызмат да бар
- 500,000 калк жашаган аймакта төрөт жана ымыркайга байланышкан өзгөчө жагдайларды ар тараптуу жана толук көзөмөлдөө боюнча жок дегенде бир кызмат бар.
- Кесар ыкмасы менен төрөгөндөрдүн саны 5 пайыздан кем болбой, 15 пайыздан ашпашы керек (4-нускама).

Көрсөтмөлөр

1. **Биринчи көргөзүлө турган кызматтардын жыйындысы.** БККЖ – бул өзгөчө кырдаалда аялдардын, эркектердин жана өспүрүмдөрдүн арасындагы өлүм жана оору санын азайтууга жардам берген медициналык кызматтар. Жыныстык саламаттыкты сактоо тармагында иштеген уюмдар тарабынан макулдашылып-ырасталган негизги кызматтар да БККЖга кирет. Мындай кызматтардын бардыгы бир убакытта жүзөгө ашырылып, төмөнкү максаттарды көздөшү керек: зордук-зомбулуктун алдын алуу жана анын натыйжаларын жеңилдетүү, КИВдин жайылышына бөгөт койуу, жаңы төрөлгөн ымыркайлардын жана энелердин арасындагы өлүм жана оору санын азайтуу, жагдай турукташа баштаганда жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөгө байланышкан ар тараптуу кызматтардын толук кандуу иштешин камсыздоо. Калкка көрсөтүлүүчү медициналык кызматтардын туруктуу түрдө уланышын камсыздоо үчүн жыныстык саламаттыкты сактоого байланышкан ар тараптуу жана сапаттуу иш-чараларды алгачкы медициналык-санитардык иштер менен бириктирүү зарыл. Көрсөтүлүп жаткан медициналык кызматтарды арттыруу, алардын жетишпеген жерлерин толуктоо жана сапатын жакшыртуу аракеттери да жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөгө байланышкан кызматтарга кирет.
2. **Жыныстык саламаттыкты көзөмөлдөөчү мекемелерге керектүү шайман-жабдуулар.** Алгачкы медициналык кызматтарды жүзөгө ашырыш үчүн зарыл буюмдар менен жабдууларды калкка жеткиликтүү кылыш үчүн алардын күн мурунтан камсыздалып, жакшы сакталышына түрткү бергиле. Кечиктирилгис медициналык жардам көргөзүү үчүн зарыл буюмдарга ооруга кабылган бейтапты кайра ооруп калуудан сактоо үчүн керектүү дары-дармектер, сульфат магний жана акушерлерге керектүү буюмдар менен дары-дармектер кирет. Агенттиктер же мекемелер аралык ЖС сактоо боюнча жумушчу тобу тарабынан түзүлгөн жыныстык саламаттыкты сактоо үчүн зарыл буюмдарга үч айга жетишерлик дарылар менен жабдуулар кирет.
3. **Жыныстык зордук-зомбулук.** Гуманитардык иштерге катышкан бардык тараптар жыныстык зордук-зомбулукка байланышкан коркунучтар, анын ичинде гуманитардык тармакта иштеген адамдар тарабынан жыныстык эксплуатацияга жана зордук-зомбулукка кабылуу коркунучу жөнүндө билип, анын алдын алуу жана ага карата чара көрүү максатында тийиштүү иштерди жасашы керек. Мындай терс көрүнүштөр жөнүндө чогултулган маалыматтар адеп-ахлак эрежелеле-

ринин негизинде иреттелип, коопсуз сакталышы зарыл. Алардын алдын алып, аларга карата тийиштүү чаралардын көрүлүшүнө түрткү бериш үчүн алар жөнүндөгү маалыматтарды калктын баарына кабарлап, билдирип тургула. Жыныстык зордук-зомбулукка байланышкан окуяларга кадимкидей мониторинг жүргүзүлүшү керек. Зордук-зомбулуктан жабыр тарткан бардык адамдар өздөрү жашаган аймактагы негизги медициналык мекемелердин баарынан тийиштүү медициналык же психологиялык жардам ала алышы керек. Мындай мекемелерде тийиштүү адистер иштеши керек жана алар жабыр тарткан адамдарга тийиштүү медициналык жардам көргөзүшү керек. Мындай жардамга зордук-зомбулукка кабылган адамдардын ошондой окуяларга кайра кабылышына бөгөт койуу, КИВтин алдын алуу, жыныстык катнаш аркылуу жугуучу оорулардын жайылышына бөгөт койуу, жарааттарды дарылоо, селейме жана гепатит Б нын алдын алуу кирет. Корголбогон жыныстык катнаштан кийин бойго болтурбоо ыкмаларынын кайсынысын колдонууну аялдар өздөрү чечиши керек. Аялдарга туура жана адилеттүү маалымат-кеңеш берилишин камсыздоо зарыл. Мына ошондо гана алар туура маалыматтын негизинде туура чечим кабыл ала алышат. Жыныстык зордук-зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга тийиштүү медициналык мекемелерди таап, алардын кызматтарын пайдаланууга жардам көргөзүлүшү керек. Алардын психологиялык жактан тийиштүү жардам алышын камсыздоо зарыл. Эгер жабыр тарткан адам коргоо сураса, тийиштүү кызматчылар анын корголушун камсыздап, ага укуктук жардам берүүгө тийиш. Жабыр тарткан адамды медициналык жактан текшерип, дарылоодон мурда ага дарылоонун ыкмалары менен натыйжалары жөнүндө толук маалымат берүү зарыл. Жабыр тарткан адам мына ушул маалыматка таянып, өзүнүн дарыланууга болгон макулдугун же макул эместигин билдирет. Жабыр тарткан адамды анын макулдугу менен гана дарылоо керек. Жыныстык зордук-зомбулуктан жабыр тарткан адам жана анын абалы жөнүндөгү маалымат анын макулдугусуз эч кимге билдирилбеши керек (саламаттык сактоо тутумуна байланышкан 5-стандарт, 4-нускама, 307-бет жана 7-12-нускамалар, 35-бет).

4. **Кош бойлуулук жана төрөткө байланышкан өзгөчө жагдайларда энелерге жана ымыркайларга тез жардам көрсөтүү.** Кырсыктан жабыр тарткан калктын болжол менен 4-пайызын кош бойлуу аялдар түзүшү ыктымал. Бардык кош бойлуу аялдардын болжол менен 15-пайызы кош бойлуулук же төрөт учурунда күтүлбөгөн кошумча ооруларга кабыл болушат. Мындай кошумча оорулар шашылыш акушердик жардамды талап кылат. Бардык төрөттөрдүн 5–15-пайызы кесар ыкмасы сыяктуу хирургиялык кийгилишүүнү талап кылат. Төрөт жана кош бойлуулукка байланышкан кошумча оорулардан көп ымыркайлар жана энелер каза болот. Кош бойлуу аялдардын бардыгы өз ишин мыкты билген адис акушерлер тарабынан текшерилип, каралганда гана ымыркайлар менен энелердин өлүм саны азайышы мүмкүн. Негизи, төрөткө байланышкан кайгылуу окуялардын санын азайтыш үчүн төрөт мекемелеринде мыкты акушерлер иштеши

керек, төрөт жана кош бойлуулукка байланышкан өзгөчө жагдайларда бала менен энеге тез акушердик жардам көргөзүлүшү керек, жаңы төрөлгөн ымыркайга анын аман калып, жашап кетиши үчүн зарыл акушердик тез жардам көргөзүлүшү. Негизги жана шашылыш акушердик жардам берүү кызматына төмөнкүлөр кирет: ооз аркылуу алынбаган антибиотиктер, жатындын жыйрылышына түрткү берүүчү дарылар (окситоцин), тарамыштын тартышуусуна каршы, ооз аркылуу алынбаган дарылар (магний сульфат), тийиштүү ыкмаларды пайдаланып бала тонунун калдыктарын сууруп чыгуу, кадимки төрөттүн жакшы өтүшүнө жардам берүү (вакуум ыкмасы же хирургиялык шаймандардын жардамы менен) жана жаңы төрөлгөн ымыркай менен анын энесине тез медициналык жардам көргөзүү. Комплекстүү кечиктирилгис акушердик жардамга негизги жана кечиктирилгис акушердик жардамга байланышкан бардык иштер кирет. Анын ичине жалпы анестезия (кесар ыкмасы) жана туура, коопсуз канн куйуу кирет.

Оорулуунун өз убагында тийиштүү дарыгерге же мекемеге жөнөтүлүшүн камсыздаган коомдук же мамлекеттик тутум натыйжалуу жүзөгө ашырылып, жаңы төрөлгөн ымыркайлар менен энелердин тийиштүү жерлерге өз убагында жеткирилишине кепилдик берип, тийиштүү унаа каражаттарынын дайыма өз ордунда болуп турушун камсыздашы зарыл. Эне менен ымыркайды аларга алгачкы кечиктирилгис акушердик жардам көргөзүлө турган жайдан комплекстүү же методикалык кечиктирилгис акушердик жардам көргөзүлө турган мекемеге тез жана коопсуз алып келиниши камсыздалышы керек.

Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жыныстык саламаттыкка байланышкан 2-стандарт: КИВ жана ЖИКС

Адамдардын КИВтин алдын алып, аны дарылоого жана кырсык мезгилинде кам көрүүгө жана жардам берүүгө байланышкан кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- ▶ Бардык медициналык мекемелердеги таштандылардын коопсуз сакталышын жана ыргытылышын камсыздаган сактык чараларын түзгүлө (2-нускама, саламаттык сактоо тутумуна байланышкан 1-стандарт, 10-11-нускамалар, 299-300-беттер).
- ▶ Кандын коопсуз алынып, коопсуз куюлушун камсыздаган ыкмаларды түзүп, аларды натыйжалуу пайдалангыла (2-нускама, Саламаттык сактоого байланышкан 1-стандарт, 5-нускама, 298-бет).
- ▶ Адамдарды жакшы сапаттагы эркек жана аял кертмеккаптарын (презерватив) эркин пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен камсыздагыла. Буга аларды туура пайдалануу жөнүндөгү маалыматтын жеткиликтүүлүгү да кирет.
- ▶ Медициналык мекемелерде жыныстык катнаш аркылуу жугуучу оорулардын белгилерин же симптомдорун алып жүргөн бардык бейтаптар-

га карата синдромдук дарылоо ыкмасы пайдаланылышы керек.

- ◆ Оору жугузуп алуу коркунучуна байланышкан кооптуу жагдайга кабылган адамдардын ыктымал ооруларынын жайылышын алдын алуу кызматтары КИВ жуктуруп алуу коркунучуна байланышкан жагдайга кабылган адамдардын ошол жагдайдан баштап 72 сааттын ичинде тез жардам алышын камсыздашы зарыл (3-нускама).
- ◆ Жалпы калкты жана жыныстык катнаш аркылуу жугуучу ооруларды жуктуруп алуу коркунучу бар жагдайларга көп кабылган адамдарды (мисалы, жыныстык катнаш тармагындагы кызматчыларды) КИВдин алдын алуу жөнүндө жетиштүү маалыматтар менен камсыздагыла.
- ◆ Адамдарды бойго болтурбоо каражаттары менен камсыздап, төрөт учурунда ымыркайдын таза жана коопсуз төрөлүшүнө түрткү берип, ошондой эле антиретровирустук дарыларды таратып, КИВдин энеден-балага өтүшүн алдын алууга аракет кылгыла (буга кечиктирилгис акушердик жардам да кирет) (4-нускама).
- ◆ КИВке чалдыкканы белгилүү болгон аялдардын ымыркайларынын тийиштүү түрдө дарыланышын, тийиштүү камкордук жана жардам алышын камсыздап, энелерине ымыркайды туура багуу жөнүндө жетиштүү маалымат жана көп-кеңеш бергиле (ымыркайларды жана кичинекей балдарды азыктандырууга байланышкан 2-стандарт, 160-бет).
- ◆ КИВге чалдыккан адамдардын тийиштүү медициналык жардам алышын камсыздагыла. Мындай жардамга КИВге байланышкан инфекциялардын алдын алууга жардам берген котримоксазол дарысы да кирет.
- ◆ Буга чейин антиретровирустук терапиядан өткөн адамдардын дарыланууну улантышын камсыздагыла (4-нускама).
- ◆ КИВ жана кургак учук ооруларын алдын алууга байланышкан программалар бар болсо, алардын өз ара көмөктөшүп иштешин камсыздагыла.
- ◆ КИВди жугузуп алуу коркунучуна байланышкан шарттарда жашаган же иштеген адамдарга КИВдин алдын алуу тууралуу жетиштүү маалымат бергиле. Баңгизат колдонуучуларды таза шприц жана ийнелер менен камсыздагыла.
- ◆ Кырсыктан кийинки мезгилде КИВди көзөмөлдөө кызматтарын көбөйтүүгө жардам берген иштерди пландаштыргыла (1-нускама).

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен бирге окулат)

- ◆ КИВдин алдын алууга жардам берген программалар негизинен КИВди жугузуп алуу коркунучуна байланышкан шарттарда жашаган же иштеген адамдарга багытталат.
- ◆ КИВке чалдыккан аялдар тийиштүү дарылар менен камсыздалат.
- ◆ Куюла турган кандын 100 пайызы КИВди кошуп, бардык жугуштуу ооруларга текшерилиши керек.
- ◆

- Д КИВди жугузуп алуу коркунучуна байланышкан жагдайга кабылган адамдар (медициналык мекемелерде же башка жагдайларда) окуя болгондон баштап 72 сааттын ичинде дароо тийиштүү медициналык жардам алышы керек.
- Д Бардык медициналык мекемелерде жыныстык катнаш аркылуу жугуучу оорулардын белгилерин алып жүргөн бейтаптарды синдромдук дарылоо менен камсыздоо үчүн зарыл антимикробдук дарылар бар болушу керек.

Көрсөтмөлөр

1. **КИВди көзөмөлдөө аракети.** Китептин бул бөлүгүндө берилген стандартка тиешелүү негизги иш-чаралар (КИВдин алдын алуу, оорулууларды дарылоо жана жардам берүү) саламаттык сактоо тармагындагы иш-чараларга окшош. Бул иштердин баары гуманитардык жардам иштеринин башында эле жүзөгө ашырылышы керек.
2. **КИВдин медициналык борборлор менен мекемелерде жайылышына бөгөт койуу.** Гуманитардык жардам берүүнүн алгачкы мезгилдеринде КИВдин медициналык мекемелерде (бейтапканаларда, клиникаларда, ден соолук же кан куйуу борборлорунда) жайылышына бөгөт койуу иштери биринчи орунга коюлушу керек. Жалпыга белгилүү болгон сактык чараларынын жүзөгө ашырылышын, кандын бейтапка таза жана коопсуз куюлушун камсыздаган ыкмалардын пайдаланылышын жана медициналык калдыктардын тийиштүү түрдө ыргытылынып, жок кылынышын камсыздаган негизги иш-аракеттерди аткаруу зарыл (саламаттык сактоого байланышкан 1-стандарт, 5,10-11-нускамалар, 298–300-беттер).
3. **Ооруну жугузуп алуу коркунучуна кабылган адамдардын ыктымал ооруларынын жайылышына бөгөт койуу.** КИВти жугузуп алуу коркунучуна байланышкан жагдайга кабылган адамды тийиштүү медициналык текшерүүдөн өткөрүп, ага керектүү маалымат жана кеңеш бериш керек. Мындан сырткары бейтапка анын абалы жана ага карата колдонула турган дарылоо ыкмасы жана анын натыйжалары тууралуу маалымат берип, анын макулдугун алып, жана тийиштүү ретровирустук дарыларды берүү керек. Эгер адамда КИВ бар экени белгилүү болсо, ага карата алдын алуу чараларын эмес, дарылоо чараларын көрүү керек. Бейтапты медициналык жактан текшерип, ага кеңеш берүү өтө зарыл эмес, бирок ошол эле учурда кооптуу жагдайга кабылгандан кийинки алдын алуу чараларын кийинкиге жылдырбаш керек.
4. **Антиретровирустук дарыларды пайдалануу.** Өзгөчө кырдаал учурунда адамдарды антиретровирустук препараттар менен камсыздап, КИВдин энеден ымыркайга жугушуна бөгөт койуу, кооптуу жагдайга кабылгандан кийин ыктымал оорунун алдын алуу, жана узак мөөнөткө созулган антиретровирустук терапияны пайдалануу толук мүмкүн. Өзгөчө кырдаалда кырсыка чейин антиретровирустук дарыларды алган адамдарга антиретровирустук дарылардын бирилишин

улантууга басым жасалышы керек. Антиретровирустук терапия ыкмасы менен дарыланып жаткан кош бойлуу аялдар антиретровирустук дарыларды пайдаланууну уланта бериши абзел. Кишинин иммункем вирусу (КИВ) бар деп табылган кош бойлуу аялдар өздөрүндөгү вирусту баласына жугузуп алуудан сактаныш үчүн сөзсүз антиретровирустук препараттарды кабыл алышы керек. Мынтип дарылануу ыкмалары сөзсүз тийиштүү мамлекеттик келишимдерге негизделиши керек.

2.4. Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жарааттар

Зилзала же жер-титирөө сыяктуу катуу табигый кырсыктардын натыйжасында алынган жарааттар жабыр тарткандардын арасындагы өлүм санынын кескин түрдө өсүп же жогорулап кетишинин негизги себеби болуп саналат. Күтүлбөгөн жерден башталган катуу кырсыктар көп адамдын өлүмүнө жана ар түрдүү жарааттарды алышына себеп болот. Мындай учурларда кырсык тез жана күтүлбөгөн жерден пайда болгондуктан аларды көзөмөлдөөгө жергиликтүү ресурстар же мүмкүнчүлүктөр да жетпей калышы ыктымал. Дене-бойго келтирилген зордук-зомбулуктун натыйжасында алынган жарааттар да өтө оор өзгөчө кырдаалдын катарына кирет. Медициналык мекемелерден алыс жайгашып, жакшы коргобогон жана ошонун айынан ыктымал жарааттардын алдын алуу кызматтары болбогон аймактарда ар түрдүү травмалардын натыйжасынан каза болгондордун саны демейде көп болот. Жарандык калкты коргоого багытталган иштер мындай өлүмдөрдүн алдын алууга түрткү бериши зарыл (3-коргоо принциптери, 1-5-нускамалар, 38–39-беттер).

Саламаттык сактоого байланышкан негизги кызматтар – жараат же травмага байланышкан 1- негизги стандарт: Жарааттарды же жаракаттарды көзөмөлдөө

Кырсык мезгилинде адамдарда жараат же травмалардын тийиштүү түрдө дарыланышын камсыздаган медициналык кызматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар жана ошол кызматтарды пайдаланып, жарааттарга байланышкан өлүм же оору санын кыскартышат.

Негизги иш-чаралар (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Жергиликтүү медициналык кызматчылар жана саламаттык сактоо тармагындагы агенттиктердин өз ара көмөктөшүп иштешине түрткү берген тараптар күтүлбөгөн катуу кырсыктарды көзөмөлдөө жолдорун билиши керек (1-нускамалар).
- Д Күтүүсүз келген катуу апааттарда биринчи кезектеги маселелер менен кийинки кезектеги маселелерди ажыратып билүүгө жардам берген ыкмаларды иштеп чыккыла. Мындай ыкмалар эл аралык же агенттер аралык талаптарга жооп берип, жалпы жана жабыр тарткан адамдын абалын баалоого, биринчи кезектеги муктаждыктарды аныктоо-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

го, жабыр тарткан адамга биринчи жардам көргөзүүгө жана аны тийиштүү мекемеге жөнөтүүгө байланышкан так көрсөтмөлөрдү камтышы керек (1-нускама).

- Д Медициналык кызматчылар жабыр тарткан адамга биринчи жардам көргөзүүнүн негизги принциптерин билип, ага байланышкан көндүмдөргө ээ болушу зарыл (2-нускама).
- Д Жергиликтүү медициналык кызматкерлер жарааттарды жана травмаларды дарылоонун негизги принциптерин билиши керек (3-нускама).
- Д Булганган жарааты бар жабыр тарткандарды жана куткаруу же таза-лоо иштерине катышкан адамдарды зыянсыздандылыган токсик жана анатоксин бактериясын камтыган селейме оорусуна (столбняк) каршы вакцин менен камсыздагыла (4-нускама).
- Д Жараат же травма алган адамдардын сапаттуу медициналык жардам берген мекемелерге жөнөтүлүшүн камсыз кылууга байланышкан келишимдерди түзгүлө. Ал келишимдер эл аралык жана мамлекеттик талаптарга жооп бериши керек. Жергиликтүү медициналык мекемелерде хирургиялык кызматтар да бар болушу керек (5-нускама).
- Д Белгилүү бир травманы дарылоо, хирургиялык дарылоо жана травма менен хирургиялык дарылоодон кийин бейтапты калыбына келтирүү иштери тийиштүү тажрыйбалары жана ресурстары бар агенттиктер тарабынан гана жүзөгө ашырылышы керек (5-нускама).
- Д Саламаттык сактоого байланышкан стандарттардын же талаптардын аткарылышына жардам берген ыкмалар жана жабдуулар (мисалы, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга арналган дөңгөлөктүү отургучтар, балдактар) жараат алган жабырлануучулар менен мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга жеткиликтүү болуп, аларды жер-жерлерде оңдоо мүмкүндүгү бар болушу керек (6-нускама).

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен бирге окулат)

- Д Бардык медициналык мекемелерде тийиштүү даярдыктардан өткөн кызматчылар жана күтүүсүз келген кырсыктарды көзөмөлдөөгө жардам берген ыкмалар бар.

Көрсөтмөлөр

1. **Биринчи кезектеги жана экинчи кезектеги муктаждыктарды аныктоо.** Биринчи кезектеги муктаждыктарды аныктоо – бул жабыр тарткан адамдарды же бейтаптарды жарааттарына, травмаларына же оорусуна, аман калуу мүмкүндүгүнө жана пайдалана алган ресурстарына жараша өзүнчө топторго бөлүү же эң зарылдарын аныктоо. Күтүүсүз чоң апаттар учурунда өмүргө коркунуч жаратпаган же анча оор болбогон жарааттары бар жабырлануучулар биринчи орунга коюлуп, өмүргө коркунуч жараткан жарааттары бар жабырлануучулар экинчи орунга коюлуп калышы да ыктымал. Негизинен, кырсык кезинде биринчи кезектеги муктаждыктарды аныктоонун агенттер аралык макулдашылып-такталган тутуму жок. Бирок ошентсе да биринчи кезекте каралышын талап кылган жарааттарды же ооруларды түс менен

аныктоо ыкмасы кеңири пайдаланылат: кызыл түс – биринчи кезекте каралышын талап кылат, сары түс – экинчи кезекте каралышын талап кылат, жашыл түс – өз алдынча баса алган, амбулатордук бейтаптарды билдирет, кара түс – каза болгондорду билдирет.

2. **Биринчи жардам жана негизги медициналык кызмат.** Өмүр сактаган чараларга адамдын дем алышын калыбына келтирип, бир калыпта кармоо аракети кирет. Дем алыш жолдорун калыбына келтириш үчүн аларды адегенде тазалап, коргош керек жана зарыл болгон кезде жабырлануучуга кан тамыры аркылуу керектүү суюктук дарысын берип, кандын агышын токтотуу зарыл. Мындай иш-чаралар өмүргө коркунуч жараткан жарааттары бар жабырлануучулардын абалын аларды тийиштүү медициналык мекемелерге жөнөтүүгө чейин турукташтырууга жардам берип, алардын тирүү калып, жашоосун улантып кетишине мүмкүнчүлүк берет. Жараатты тазалоо, ороо, антибиотиктерди пайдалануу жана селейменин (столбняк) алдын алуу сыяктуу операциясыз аткарылган жардам берүү иштери да жогоруда айтылган иш-чаралардай эле маанилүү.
3. **Жараатты дарылоо.** Кырсык болгон учурда жараат алгандардын көбү медициналык жардамга алты сааттан ашык убакыттан өтүп кеткенден кийин кайрылышат. Медициналык кызматтарга кайрылууну мынтип кийинки убакытка жылдырып койуш жараатка инфекция кирип кетүү коркунучун көбөйтүп, алдын алууга боло турган өлүмгө алып келиши мүмкүн. Ошондуктан жергиликтүү медициналык кызматкерлер жараат инфекцияларынын алдын алууга жана дарылоого байланышкан принциптер жана келишим-протоколдор менен тааныш болушу керек. Алар төмөнкүлөрдү камтыйт: жараатты тазалоо, жараатка кирген чоочун заттарды жана өлүк булчуң ткандарын хирургиялык ыкма менен алып салуу.
4. **Селейме (столбняк).** Күтүүсүз келген табигый кырсыктардын алгачкы мезгилинде ар түрдүү жараат жана травма алгандардын саны демейде көп болот. Мындай жагдайда селейме оорусунун көбөйүп кетүү коркуну абдан чоң болот. Саламаттык сактоо мекемелери тарабынан селеймеге каршы жалпы эмдөө сунушталбаса, жарааттары булганган жабырлануучуларга же куткаруу жана тазалоо иштерине катышкан жана ошонун айынан оору жугузуп алуу коркунучуна көбүрөөк кабылган адамдарга зыянсыздандырылган токсоид бактериясын камтыган селеймеге каршы вакцинди (адамдын курагына жана эмдөө тарыхына жараша кептөөр жана селеймеге каршы вакциндердин берилиши) берүү сунуш кылынат. Мурда селеймеге каршы эмдөөдөн өтпөгөн жабырлануучулар селейме-иммуноглобулин препаратын алышы зарыл.
5. **Травма жана хирургиялык жардам.** Ар кандай жараат жана травмаларды алган адамдарга хирургиялык жардам берүү алардын жашоосун жана ден соолугун сактоого жардам берет. Эгер тийиштүү мекемелерде иштеген кызматчылар хирургиялык жардам берүү жөнүндөгү жетиштүү маалымат жана ресурстар менен камсыздалса, алар аз санда болсо да, мындай хирургиялык ыкмаларды өз алдынча аткара алышат. Хирургиялык ыкмалардын туура эмес же начар аткары-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

лышы пайда эмес, зыян тийгизет. Мындан сырткары эгер хирургиялык ыкма жабырлануучуну өз калыбына дароо келтирбей туруп аткарылса, анын функционалдык жөндөмдөрү кайра калыбына келбей калышы ыктымал. Ошондуктан хирургиялык кызматтар тийиштүү тажрыйбасы бар уюмдар же адистер тарабынан жүзөгө ашырылышы зарыл. Мына ошондо гана жабырлануучулардын өмүрү сакталып, алардын майып болуп калышына жол берилбейт.

6. **Траумага байланышкан жараатты операция жолу менен дарылагандан кийин жабырлануучуну калыбына келтирүү.** Бейтаптын эрте калыбына келиши анын аман калып, жашап кетишине жана жашоо сапатынын жакшырышына жардам берет. Кыймыл-аракет кылганга жардам берген аппараттар (протез жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга арналган дөңгөлөктүү отургучтар).

2.5. Негизги медициналык тейлөө –психикалык саламаттык

Психикалык саламаттык жана психосоциалдык көйгөйлөр бардык гуманитардык мүнөздөгү ӨКларда пайда болот. Баштан өткөргөн мушкул, оор жоготуу, арасат абал жана чыр-чатактар же бөлөк кырсыктар менен байланышкан жабыктыруучу жагдайлар түрдүү социалдык, жүрүм-турумдук, психосоциалдык өтө кооптонуу туудурган маселелердин келип чыгышына себеп болот да, жан кеселге алып келет. Психикалык саламаттыкты сактоодо жана психосоциалдык көмөк көрсөтүүдө көпчүлүк тармактардын катышуусундагы колдоо көрсөтүүчү иш-чаралар каралат (төмөнкү диаграммада келтирилген «Чаралар пирамидасын» караңыз). Бул чараларды жүзөгө ашыруу үчүн иш-аракеттерди координациялоо талап кылынат (маселен, кластер аралык же сектор аралык жумушчу топтордун жардамы менен). Психикалык саламаттыктын төмөндө көрсөтүлгөн стандартында көңүл чордонуна саламаттык сактоо уюмдары орундатуучу иш-чаралар коюлат. Ошондой эле 62-беттеги 1-базалык стандарты жана 43-беттеги 3-коргоо принцибин караңыз.

Негизги медициналык тейлөө – психикалык саламаттыктын 1-стандарты: психикалык саламаттык

Адамдар психикалык саламаттык көйгөйлөрүн жана аны менен байланышкан майыптыкты болтурбоого же азайтууга багытталган медициналык жардам ала алышат.

Негизги иш-аракеттер (нускамалар менен кошо окулушу керек)

- Орундалуучу иш чаралар аныкталып-такталган муктаждыктардын жана колдо бар камылганын (ресурстардын) негизинде иштелип чыгышы керек.

- Д Калктын обочологон тобун да камтыган жамаат мүчөлөрүнүн өз жардамын жана социалдык көмөгүн натыйжалуу кылууга өбөлгө түзүү. (1-нускаманы караңыз).
- Д Ыктыярдуулар менен саламаттык сактоочу мекемелердин кызматчыларын да камтыган жамааттык кызматчылар катуу жабыгуунун айынан психикалык оор кеселге кабылгандарга баштапкы психологиялык жардам берүүсүн камсыздоо (2-нускаманы караңыз).
- Д Саламаттык сактоонун бардык мекемелерин чоңдордун жана балдардын психикалык ар түрдүү оор илдеттерин дарылаган кеминде бирден адис менен камсыздоо (3-нускаманы караңыз).
- Д Дарылоо мекемелеринде жан кеселге кабылган адамдардын коопсуздугун, негизги кем-карчын жана укуктарынын сакталышын камсыздоо. (4-нускаманы караңыз).
- Д Арак жана баңги заттарды колдонуу кесепетин эң төмөнкү чекке жеткирүү.
- Д Эрте калыбына келтирүүчү программанын элементи катары жамаатта психикалык саламаттыктын туруктуу тутумун түзүү боюнча план иштеп чыгуу (5-нускаманы караңыз).

Негизги көрсөткүч (нускамалар менен кошо окулушу керек)

- Д Саламаттык сактоонун бардык мекемелеринде окуган кызматкерлер жетиштүү, жан кесел кишилерге көмөк көрсөтүү үчүн зарыл каражаттар бар.

Нускамалар

1. Өзүнө жардам кылуу жана жамааттагы социалдык жардам: Өзүнө жардам кылуу жана жамааттагы социалдык жардам психикалык саламаттыкты сактоонун жана психикалык-социалдык колдоонун жалпы системасынын көп тармактарын камтыган негизги элемент болуп саналат (төмөндө көрсөтүлгөн диаграмманы караңыз) (62-беттеги 1-негизги стандартты жана 3-коргоо принцибин, 47-беттеги 15-нускаманы, 4-коргоо принцибин, 49-беттеги 9-13-нускамаларды караңыз). Саламаттык сактоо уюму көбүнчө өз жардамдын жана социалдык жардамдын натыйжалуулугун жогорулатууга жамааттын мүчөлөрү (калктын чүнчүгөн тобу да) көмөк көрсөтсүн үчүн жамааттык кызматчыларды жана ыктыярдууларды ишке жалдайт же тартат.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Өзгөчө кырдаалдарда психикалык саламаттык тармагында жана психосоциалдык көмөк көрсөтүүдө колдонулуучу чаралар пирамидасы

Чаралардын пирамидасы

Булак: Психикалык саламаттык жана психосоциалдык көмөктөшүү боюнча максаттык МПК тобу, 2010-ж.

- 2. Алгачкы психологиялык жардам:** Катуу жабыгуунун айынан олуттуу кооптондурган акылдан адашуу (маселен, кеселге кабылуу) учурларын иликтөөнүн эң мыкты ыкмасы - көбүнчө жаңылыш дарылоо деп эсептеип жүргөн алгачкы психологиялык жардам принциптерине таянган көмөк көрсөтүү. Бул, албетте, кыйналып, жардамга муктаж болуп жаткан адамга экинчи адамдын чын ыкластуу адамгерчилик мамилеси болуп саналат. Мындай мамиле бейтапты сүйлөөгө мажбурлоого эмес, угууга, анын муктаждыктары менен түйшүктөрүн түшүнүүгө, негизги кем-карчын камсыздоого, жакындарынын тиричиликте колдоосуна, ошондой эле мындан ары залалды алдын алууга багытталган базалык, инвазиялык эмес ыкмалар менен жардамдашууну билдирет. Психологиялык дебрифинг (б.а. бир аз убакыт мурда баштан кечирген оор окуядан индивиддин жабыгуусу, нервинин чыңалуусу ага туйган-билгендерин, ой-сезимдерин кыска, бирок ырааттуу айттыруу аркылуу жумшартуу жолу) натыйжа бербегендиктен, аны колдонууга болбойт. Ошондой эле өзгөчө жабыгууну (стресстик чыңалууну) жумшартуу үчүн бензодиазепинди колдонуу сунушталбайт, себеби ал табигый калыптануу процессине кедерги болот.
- 3. Базалык психиатриялык жардам:** Психикалык чыңалуулар ӨКнын айынан келип чыгышы, ага чейин деле болушу же ӨК айынан ырбап кетиши мүмкүн. Акылдан азган кишилер жамааттын базасындагы социалдык колдоо түйүнүнөн жардам алууга, ошондой эле жергиликтүү саламаттык сактоо мекемесинде (маселен, көп тармактуу бейтапка-

наларда, баштапкы медициналык-санитардык жардам көрсөтүүчү борборлордо ж.б.) дарыланууга тийиш. Базалык клиникалык психиатриялык жардам уюштурууга шашылыш окутуу жана көп тармактуу медкызматчыларды башкаруу же медициналык мекемеге психиатр штатын киргизүү камтылат. Психотроптук жана талмага каршы негизги дарылар болушу зарыл. Кризистик кырдаалга чейин психиатриялык жактан дарыланып жаткан кишилер дарыланууну улантуу мүмкүнчүлүгүн алууга тийиш.

4. **Жабык типтеги дарылоо мекемелериндеги кишилер:** Жөнөкөй эле багып-кароонун жоктугуна жана катаал мамилеге байланыштуу (айрыкча ӨКнын башталышында) психиатриялык ооруканалар менен оор жан кеселге чалдыккандар үчүн ачылган интернаттарды үзгүлтүксүз көзөмөлдөө зарыл. Каатчылык кырдаалда коопсуздукту, зарыл таламдарды (суу, тамак-аш, баш калка, санитардык камсыздоо жана медициналык жардам), адам укугунун сакталышын көзөмөлдөөнү жана базалык психиатриялык жана психосоциалдык жардам көрсөтүүнү камсыздоо зарыл.
5. **Эрте калыбына келтирүү:** Гуманитардык каатчылык кырдаалдар психикалык ооруларды көп пайда кыларын эске алып, ӨКдан жабыр тарткан райондордо психиатриялык натыйжалуу жардамды кеңири жайылтуу максатында психикалык саламаттыкты коргоо системасын өнүктүрүү боюнча пландарды иштеп чыгып, аларды жүзөгө ашыруу зарыл. (75-беттеги 4-базалык стандартты караңыз).

2.6. Негизги медициналык тейлөө – жугуштуу эмес оорулар

Көп өлкөлөрдө (калкынын кирешеси төмөн жана орто болгон өлкөлөрдө да) калктын картаюусуна жана өмүрдүн узарышына байланыштуу жугуштуу ооруларга салыштырганда жугуштуу эмес оорулардын саны көбөйдү. Мунун айынан ӨК учурундагы коомдук саламаттык сактоонун олуттуу көйгөйлөрүнүн бири катары жугуштуу эмес оорулардын олуттуулугу артат. Мурда болгон өнөкөт оорулардын күчөшү менен шартталган саламаттык көйгөйү көпчүлүк ӨКлардагы кеңири таралган көрүнүш болуп калды.

Негизги медициналык тейлөө – жугуштуу эмес оорулардын 1-стандарты: жугуштуу эмес оорулар

Адамдар өнөкөт оорулардын күчөшүнөн же алардын башка ооруларды пайда кылышынын кесепетинен келип чыккан өлүмдү менен ооруну азайтууга багытталган дарылоонун негизги түрлөрүнөн пайдалана алат.

Негизги иш-аракеттер (нускамалар менен кошо окулушу керек)

- Жугуштуу эмес оорулардын таралуу деңгээлин баалоо жана документтештирүү, алынган маалыматтарды ӨКда жардам берүүгө катышкан уюмдарга билдирүү. (1-нускаманы караңыз).
- ӨКга чейин дарыланып жаткан жугуштуу эмес илдеттер менен ооруган адамдарды табуу жана алардын мындан ары да дарылануусун камсыздоо.
- Дарылоону кескин токтотууга жол бербөө.
- Жугуштуу эмес илдеттер менен ооругандардын өмүрүнө коркунуч туудуруп, оорусу күчөгөндө же башка ооруга өтүшүп кеткен (маселен, жүрөк оорулары, оор гипертония) же оорудан кыйналган адамдардын (маселен, рактын соңку баскычын баштан кечирип жаткандардын) тийиштүү дарылануусун камсыздоо.
- Жугуштуу эмес ооруларды дарылоо мүмкүн болбогон учурларда бейтаптарды адис-дабагерлерге жөнөтүүнүн так стандарттык иш-чараларын белгилөө.
- Жугуштуу ооруларды үзгүлтүксүз жана стандарттуу дарылоо үчүн баштапкы медициналык-санитардык көмөк көрсөтүү тутумунда дарт аныктоочу зарыл жабдуулар, лабораториялык тесттер жана дары-дармектер болушун камсыздоо. Бул дары-дармектер негизги дары каражаттарынын тизмегинде аныкталышы зарыл.
- Баскан-тургандан жана катташуудан кыйналган адамдарды таяныч каражаттар (маселен, басып жүрүүнү жеңилдетүүчү каражаттар) менен камсыздоо.

Негизги көрсөткүчтөр (нускамалар менен кошо окулушу керек)

- Баштапкы медициналык-санитардык көмөк көрсөтүүчү бардык мекемелердин жугуштуу эмес оорулар менен ооруган бейтаптарды адистештирилген дарылоочу (экинчи) жана жогорку адистештирилген (үчүнчү) дарылоочу мекемелерге жардам алууга жөнөтүү боюнча иш-аракеттеринин стандарттуу так тартиби бар.
- Санитардык жардам берүү – бул ӨКга чейин дарыланып жаткан жугуштуу эмес оорулар менен ооругандар дарылануусун улантсын үчүн тийиштүү дары-дармектер менен камсыздоо.

Нускамалар

1. **Жугуштуу эмес ооруларга** жүрөк оорулары, инсульт, гипертония, бөйрөктүн өнөкөт мүчүлүшү, бронхиалдык астма, диализге көнүп калган өнөкөт бөйрөк мүчүлүшү, инсулинге көз каранды болгон диабет жана талма кирет. ӨК учурунда өнөкөт оорусу барлардын дарылануусу токтоп калса, ооруну экинчи жолу жугузуп алышы же башка ооруларга бат кабылышы шексиз. ӨК мезгилинде саламаттык сактоо тармагы көрсөткөн гуманитардык жардамдын негизги иш-чарасы

Саламаттык сактоо иштерине байланышкан минималдык стандарттар

абалды клиникалык турукташтыруу жана дарылоону улантуу болууга тийиш.

Жугуштуу эмес оорулар менен ооругандарды медициналык дары-дармектер менен узак мезгилдүү дарылоо жана андан кийинки дабагердин байкап турушу талап кылынат. Баштапкы медициналык-санитардык жардам берүү тутумунун мекемелеринде негизги каражаттарынын тизмесине кирген дары-дармектер менен жугуштуу эмес ооруларды үзгүлтүксүз стандарттуу дарылоону камсыздоо абзел. Адатта ӨК убагында көмөк көрсөтүүдө өнөкөт ооруларды дарылоонун жаңы схемасын же программасын (айрыкча эгер алар өзгөчө кырдаалдар аяктагандан кийин улантылбай турган болсо) киргизүү сунуш кылынбайт.

1-тиркеме

Медициналык тейлөөнү баалоо үчүн текшерүүчү суролордун тизмеси

Даярдык

- ▶ Жабыр тарткан калк жөнүндө болгон маалыматтарды баарын алуу.
- ▶ Бар болгон географиялык карталарды жана аэрофотосүрөт маалыматтарын алуу.
- ▶ Демографиялык маалыматтарды жана ден-соолук жөнүндөгү маалыматтарды алуу.

Коопсуздук жана жетүү мүмкүндүгү

- ▶ Табигый жана адамдын иш-аракетинен келип чыгуучу коркунучтарды аныктоо.
- ▶ Жалпы коопсуздук абалын, анын ичинде куралдуу күчтөрдүн болуу ыктымалдыгын аныктоо
- ▶ Жабыр тарткан калкка гуманитардык уюмдардын жетүү деңгээлин аныктоо.

Демографиялык көрсөткүчтөр жана социалдык ички түзүм

- ▶ Жабыр тарткан калктын жалпы санын аныктоо.
- ▶ Калктын курамын аял-эркегине жана жаш курагына карай аныктоо.
- ▶ Абалы айрыкча оор, мисалы, аялдар, балдар, улгайган адамдар жана майыптар топторун табуу.
- ▶ Үй-бүлөлөрдүн орточо өлчөмүн жана аялдар же балдар башкарган үй-бүлөлөрдүн санын аныктоо.
- ▶ Бар болгон социалдык ички түзүмдөрдү, анын ичинде ар кайсы деңгээлдердеги бийлик органдарынын жана/же таасирдүү күчтөрдү аныктоо.

Саламаттык сактоонун абалы жөнүндө баштапкы маалымат

- ▶ Саламаттык сактоонун абалына байланышкан болгон маселелерди жана жабыр тарткан райондо бул күтүлбөгөн окуя болгонго чейин бул жааттагы болгон эң орчундуу милдеттерди аныктоо.
- ▶ Качкындар чыккан өлкөдөгү (өлкө ичинде калкы башка жакка которулган райондогу) саламаттык сактоо маселелерин иликтөө

Саламаттык сактоо иштерине байланышкан минималдык стандарттар

- Ден-соолук үчүн кооптуу болгон, мисалы, жайылып кетиши ыктымал ооруларды аныктоо.
- Алгачкы көрсөтүлүүчү медициналык-санитардык жардамды аныктоо.
- Саламаттык сактоо тутумунун иштешинин натыйжалуулугун талдоо.

Өлүм санынын көрсөткүчтөрү

- Өлүм санынын жалпы коэффициентин эсептөө.
- Өлүм санынын курак коэффициентин эсептөө (мисалы, 5 жашка чейинки балдардын өлүм санынын коэффициенти).
- Себептерине карай өлүм санынын коэффициентин эсептөө.
- Өлүм санынын пропорционалдуу коэффициентин эсептөө.

Ооруга чалдыккандыктын көрсөткүчтөрү

- Жалпы саламаттык сактоо үчүн эң зор мааниге ээ болгон негизги ооруларга чалдыккандык коэффициенти аныктоо.
- Негизги ооруларга чалдыккандыктын жыныстык жана жаш курактык коэффициенти мүмкүн болушунча аныктоо.

Колдо бар ресурстар

- Кырсыктан жабыр тарткан өлкөнүн саламаттык сактоо министрлигинин мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.
- Улуттук медициналык мекемелердин абалын, алардын жалпы санын, медициналык тейлөөнүн түрүн, шарт-жагдайын жана алар менен иштешүү мүмкүндүгүн иликтөө.
- Медициналык кызматкерлердин санын жана алардын кесиптик камылгасын иликтөө.
- Саламаттык сактоонун бюджетин жана каржылоо механизмдин иликтөө.
- Саламаттык сактоодогу программалардын, мисалы, иммунизациялоонун кеңейтилген программасынын, мүмкүнчүлүктөрү жана иштеши.
- Стандарттуу клиникалык протоколдордун, негизги дары-дармек каражаттарынын, материалдардын жана жабдуулардын, материалдык-техникалык мүлктөрдүн бар же жоктугун иликтөө.
- Адис врачтарга жиберүү тутумунун абалын иликтөө.
- Саламаттык сактоо мекемелериндеги сферанын гигиеналык жагдайын аныктоо.
- Саламаттык сактоонун маалымат тутумунун абалын аныктоо.
- Башка тийиштүү секторлордун маалыматтары
- Азык-түлүк жагдайы.
- Азык-түлүк жана тамак-аш коопсуздугу.
- Айлана-сфера шарттары.
- Убактылуу турак-жай – убактылуу турак-жайдын абалы.
- Билим берүү – ден-соолук жана санитардык-гигиеналык маселелер боюнча агартуу иштери.

2-тиркеме

Көзөмөл жөнүндө жумалык отчеттордун типтүү формалары

1-Форма. Өлүм саны боюнча байкоо жүргүзүү*

Орду:
 Убактысы: Дүйшөмбүдөн: Жекшембиге чейин:
 Жуманын башындагы калктын жалпы саны:
 Бул жумада төрөлгөнү: Бул жумада өлгөнү:
 Бул жумада кошулганы (эгер колдонсо боло турган болсо):
 Бул жумада азайганы:
 Жуманын аягындагы калктын жалпы саны:
 5 жаштан кичүү болгон балдардын жалпы саны:

	0-4 жаш		5+ жаш		Баары
	эркек	аял	эркек	аял	
Тике себеп					
Ылдыйкы дем алуу органдарынын катуу инфекциясы					
Холера (күмөндүү)					
Кан диареясы					
Суу диареясы					
Кокустукка байланышпаган жаракат					
Безгек					
Эненин өлүмү – түз себеп					
Кызылча (корь)					
Менингит (күмөндүү)					
Неонаталдык (0-28 күн)					
Башка					
Аныкталбаган					
Жынысы жана жаш курагы боюнча баары					
Негизги себеп					
СПИД (күмөндүү)					
Тамак-аштын жетишсиздиги					
Эненин өлүмү – кыйыр себеп					
Жугуштуу эмес оорулар (көрсөтүү керек)					
Башка					
Жынысы жана жашы боюнча баары					

Бул форма убактылуу чектөөлөрдүн айынан конкреттүү окуялар жөнүндө толук маалымат ала албаган учурда өлүм саны жогору болгон кезде колдонулат.

- Өлүмдүн башка себептери катары кырдаалга жана эпидемиологиялык жагдайга жараша кошулушу мүмкүн.
- Эгер керек болсо, жашы боюнча да бөлүштүрүү мүмкүн (0-11 айлык, 1-4 жаш, 5-14 жаш, 15-49 жаш, 50-59 жаш, 60-69 жаш, 70-79 жаш, 80+ жаш).
- Өлүм саны жөнүндөгү маалыматтар медициналык мекемелерден гана эмес, диний кызматчылардан, медициналык кызматкерлерден, аялдардын топторунан жана ооруканалардан да алынат.

- Мүмкүн болушунча өзүнчө бөлөк учурларды сүрөттөп жазуу үчүн форманын арт жагын колдонуу сунуш кылынат.

2-Форма Өлүм саны боюнча байкоо жүргүзүү*

Орду:

Убактысы: Дүйшөмбүдөн: Жекшембиге чейин:.....

Жуманын башындагы калктын жалпы саны:

Бул жумада төрөлгөнү:Бул жумада өлгөнү:

Бул жумада кошулганы (эгер колдонулса): Бул жумада азайганы:

Жуманын аягындагы калктын жалпы саны:

.5 жаштан кичүү болгон балдардын жалпы саны:

№	Жынысы (эрк. аял)	Жашы (күнүгү, ай-ына, жыл-ы)	Өлүмдүн түз себептери													Кыйыр себептери		Өлүм үйдө же ооруканада болду	
			Төмөнкү дем алуу жолдорунун күрү инфекциясы	Холера (күмөндүү)	Кан диареясы	Суу дизентериясы	Кокустан болгон ыркык менен байланыштырганга	Малярия	Эненин өлүмү – түз себеп	Кызылча (корь)	Менингит (күмөндүү)	Неонат алдык(0-28 күн)	Жугуштуу эмес оорулар (көрсөтүү керек)	Башка (көрсөтүү керек)	Белгисиз	СПИД (күмөндүү)	Тамак-аштын жетишсиздиги		Эненин өлүмү – кыйыр себеп
1																			
2																			
3																			
4																			
5																			
6																			
7																			
8																			

* Бул таблица өлүмгө алып бара турган бирин-серин учурларды каттоо үчүн жетиштүү убакыт бар болгон учурда колдонулат; бул өлүм санын жаш курак боюнча талдоого, белгилүү жерде оору жайылып кеткен учурларды жана медициналык мекемелерге элдин канчалык көп келерин талдоого мүмкүндүк берет.

- Өлүмдүү жагдайлардын санына жараша отчет берүүнүн ылдамдыгы (ар күнү же ар жумада).

- Өлүмдүн башка себептери кырдаалга жараша кошумча көрсөтүлүшү мүмкүн.

- Өлүм санынын көрсөткүчтөрү медициналык мекемелерден эле эмес, диний башчылардан, жергиликтүү медициналык кызматкерлерден, аялдардын топторунан жана ооруканалардан да алынышы керек.

- Мүмкүн болушунча өзүнчө бөлөк учурларды сүрөттөп жазуу үчүн форманын арт жагын колдонуу сунуш кылынат.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

EWARNды* эрте алдын алуу системасы боюнча апталык отчеттун формасы

*Бул форма эпидемиялык оорулардын коркунучу жогору болгон ӨКнын кескин кырдаалында колдонулууга тийиш

Датасы: дүйшөмбүдөн: жекшембиге чейин:

Шаар/айыл/лагерь:

Аймактык-административдик бирдик: Район:..... райончо:.....

Участоктун аталышы:

• Стационардык бейтап • Амбулатордук бейтап • Бейтапкана • Көчмө клиника

Көмөк көрсөтүүчү уюм (-дар):

Отчет түзгөн адам жана анын байланыш телефону:

Калктын жалпы саны: 5 жашка чейинки калктын жалпы саны:

А. АПТА ИЧИНДЕГИ МААЛЫМАТТАР ЖЫЙЫНЫ

Жаңы оорулар	ООРУЛАР		ӨЛҮМ САНЫ		Бардыгы
	< 5 жаш	5 жаш жана андан улуу	< 5 жаш	5 жаш жана андан улуу	
КЕЛГЕНДЕРДИН ЖАЛПЫ САНЫ					
ӨЛГӨНДӨРДҮН ЖАЛПЫ САНЫ					
Дем алуу органдарына жугуучу катуу оорулар					
Суугуу катуу ич өткөк					
Кандуу катуу ич өткөк					
Безгек – шектенүү/аныктоо					
Кызылча					
Менингит – шектенүү					
Геморагиялык чыйыктырма					
Сарык					
Ылдыраган катуу шал (ЫКШ)					
Ысытманын жогорулашы > 38.5°C					
Жаракаттар					
Селейме					
Бардыгы					

- Бирден ашык дарттын аныкталышын көрсөтүүгө болот; аныкталгандардан эң зарыл дарт көрсөтүлүшү керек. Ар бир оорулуу боюнча маалыматтар бир жолу гана белгиленүүгө тийиш.

- Апта бою байкоо жүргүзүүдө ырасталган оорулар (же өлүмдөр) гана катталсын.

- Жума бою бул формада аталган оорулардын натыйжасында бир дагы өлүм катталбаса, "0" (нөл) жазылсын. Өлүм жөнүндөгү маалыматты «Оорулар» бөлүмүндө эмес, «Өлүм саны» бөлүмүндө белгилөө керек.

- Байкоодо болгон анык кишилердин ооруларын баяндоо форманын арт жагында белгиленүүгө тийиш.

-Оорууга чалдыгуунун себептери эпидемиологияга жана оору коркунучун баалоого жараша тизмеге кириши же чыгарылышы мүмкүн.

- EWARN системасы боюнча байкоонун максаты эпидемиялык ооруларды эрте аныктоо болуп саналат.

-Тамак-аштын жетишсиздиги сыяктуу көйгөйлөр боюнча маалыматтар байкоонун эмес (жаңы оорулардын саны), сурамжылоонун жардамы аркасында (таралуу деңгээли) алынууга тийиш.

В. ООРУНУН ТЕЗ ЖАЙЫЛА БАШТАГАНЫ ЖӨНҮНДӨ КАБАРЛОО

Тырышма, бактериялуу дизентерия, кызылча, полиомиелит, ич келте, селейме, А же Е гепатити, денге чыйрыктырмасы, менингит, дифтерия, көк жөтөл, геморрагиялык чыйрыктырма сыяктуу бул оорулардын кайсы бири жөнүндө шек алсаңыз телефондон кабарлаңыз женомерине же электрондук дарек боюнча оорулардын жана өлүмдүн саны жөнүндө көбүрөөк маалыматтарды камтыган SMS-кабар жөнөтүңүз.

(Оорулардын бул тизмеси конкреттүү өлкөдөгү эпидемиологияга жараша өзгөрүшү мүмкүн).

Учурдагы оорулар жөнүндөгү отчеттун формасы*

* ӨКнын кескин фазасынан кийинки бул форма EWARN жөнүндө эрте кабарлоого караганда кыйла толугураак маалыматты, зарыл учурда башка ооруларды жана башка көрсөткүчтөрдүн мониторингин да камтышы мүмкүн.

Орду: - Дем алуу органдарынын жугуштуу кату оорулары

Датасы: дүйшөмбүдөн: жекшембиге чейин:

Калктын жалпы саны айдын башында:

Ушул жумада/айда төтөлдү: Ушул жумада/айда өлдү:

Ушул жумада/айда келди (эгер колдонулса):

Ушул жумада/айда кетти:

Калктын жалпы саны жуманын/айдын аягында:

5 жаштан кичүү балдардын жалпы саны:

Оорунун келип чыгышы	5 жашка чейин (жаны оорулар)			5 жашта жана андан ултуу (жаны оорулар)			Бардыгы	Кайталануулар
Дарттын аты	Уул	Кыз	Бардыгы	Уул	Кыз	Бардыгы	Жаңы оорулар	Бардыгы
Дем алуу органдарынын жугуштуу кату оорулары								
Сутлуу катуу ич өтөк								
Кандуу катуу ич өтөк								
Безгек - шектенүү/аныктоо								
Кызылча								
Менингит - шектенүү								
Гемморрагиялык чыйрыктырма								
Сарык								
Ыйыңдагандан катуу шал (yKDJ)								
Селейме								
Температуранын жогорулашы > 38.5°C								
СГД - шектенүү**								
Көз оорулары								
Тамак тарыштылы***								
Жаракаттар (ырсык)								
Жыныстык катнашта жугуучу инфекциялар								
Гениталдык жара оорулары								
Өндүк калыңдан (эркек.) ирчиге алышы								
Вагиналдык ирчиге								
Карындын төмөкөү бөлүгүндөгү оорулар								
Тери оорулары								
Жугуштуу эмес оорулар (мисал, дубет)								
Мите курттар								
Башкалар								
Аныкталбагандар								
Бардыгы								

* Бирден ашык дарттын аныкталгандыгын көрсөтүүгө болот; оорунун келип чыгышынын себеби эпидемиологиялык жагдайга ылайык тизмеге киргизилиши же андан чыгарылышы мүмкүн.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

- ** Дем алуу органдарынын катуу жугуштуу оорулары: көп өлкөлөрдө бул категорияны жогорку жана төмөнкү дем алуу жолдору деп бөлүшөт.
- *** ВИЧ/СПИДдин таралышын баалоонун эң натыйжалуу ыкмасы - текшерүү жүргүзүү болуп саналат.
- **** Тамак жетишсиздигин таралышын баалоонун бир кыйла натыйжалуу ыкмасы - тез текшерүү болуп саналат (MUAC же W/H), анткени байкоо жүрүшүндө жардам үчүн кайрылган кишилер гана эске алынат.
- * Зарылчылыкка жараша жаш курагына карай толугураак бөлүштүрүүгө болот.

ООРУНУН ПАЙДА БОЛУШУ ЖӨНҮНДӨ КАБАРЛОО

Тырышма, бактериялуу дизентерия, кызылча, ылдыраткан катуу жал, ич келте, селейме, гепатит, денеге чыйрыктырмасы, менингит, дифтерия, көк жөтөл, геморрагиялык чыйрыктырма сыяктуу бул оорулардын кайсы бири жөнүндө шек алсаңыз телефондон кабарлаңыз же номерине же электрондук дарек боюнча оорулар жана өлүм саны жөнүндө көбүрөөк маалыматты камтыган SMS-кабарларды жөнөткүлө.

Медициналык мекемелерге келүү	5 жашка чейин			5 жашта жана андан үлүү			Бардыгы		
	Уул	Кыз	Бардыгы	Уул	Кыз	Бардыгы	Уул	Кыз	Бардыгы
Бардык келүүлөр									

Келүүчүлүк даражасы: медициналык мекемелерге бир жыл ичиндеги бир адамга карата келүү саны

Бир апта ичиндеги келүүнүн жалпы саны/ 52 x аптадагы калктын жалпы саны

- Клиникалык бир дабагерге туура келген консультациялардын саны: бардык жашы келүүлөрдүн саны (жаңы жана кайталанган) / клиникалык дабагердин медициналык мекемеде болушу / медициналык мекеменин апта ичиндеги иш күндөрүнүн саны.

3-ТИРКЕМЕ

Саламаттык абалдын негизги көрсөткүчтөрүн эсептөө формуласы

Өлүм санынын жалпы коэффициенти(ӨСЖК)

Аныктоо: эки жыныстагылар жана бардык курактык категориялар кошуп, жалпы элдин өлүм санынын көрсөткүчү.

Формула:

Белгилүү мезгил ичинде өлгөндөрдүн саны $\times 10$ миң киши = Бул мезгилде коркунучка кабылган калктын орто эсеби күнүнө өлгөндөрдүн саны 10 миң кишиден $\times$ ушул мезгил ичиндеги күндөрдүн саны 5 жашка чейинки өлүм санынын коэффициенти

Аныктоо: популяциядагы 5 жашка чейинки балдар арасындагы өлүм көрсөткүчү.

Формула:

Белгилүү мезгил ичинде 5 жашка чейинки балдар өлүмүнүн жалпы саны $\times 10$ миң киши = 10 миң кишиден өлгөндөрдүн саны

5 жашка чейинки балдардын жалпы саны $\times$ ушул мезгил

ичиндеги күндөрдүн саны

Оорунун келип чыгуу коэффициенти

Аныктоо: белгилүү мезгил ичиндеги эл арасындагы жаңы ооруга кабылуу коркунучунда тургандардын саны жана жаңы оорулар

Формула

Белгилүү бир мезгил ичинде анык жаңы оорулар менен ооругандардын саны $\times 10$ миң киши = 1000 кишиден бир айда конкреттүү жаңы оорулар

Бул ооруга кабылуу коркунучунда турган элдин тобу $\times$ ушул мезгил ичиндеги айлардын саны менен ооругандар

Өлүмдүн болушу

Аныктоо: кайсы бир оору менен өлгөндөрдүн санынын бул оорулар менен ооругандарга катышы.

Формула:

Белгилүү мезгил ичинде оорудан өлгөндөрдүн саны $\times 100 = x\%$
Ушул мезгилдеги бул оору менен ооругандардын саны

Медициналык мекемеге келүү

Аныктоо: каттап дарыланган бейтаптардын бир жыл ичиндеги келишин адам башына болгон саны. Мүмкүнчүлүккө жараша жаңы жана эски бейтаптардын келишин жиктөө зарыл. Келүүчүлүктү эсепке алуу үчүн жаңы келүүлөрдү эске алуу абзел. Бирок дайым эле жаңы жана эски бейтаптардын келишин эске алууга мүмкүнчүлүк боло бербейт, ошондуктан өзгөчө кырдаал учурунда келүүнүн жалпы санын алуу үчүн бул келүүнүн эки түрү тең жыйынтыкталат.

Формула:

Апта ичиндеги келүү саны

Жалпы калктын саны $\times$ 52 апта = Жыл ичиндеги бир адамдын келүү саны

Бир дабагердин кеп-кеңеш берүү саны

Аныктоо: күнүгө ар бир дабагер берген кеп-кеңештердин саны.

Формула:

Бир аптадагы кеп-кеңеш берүүнүн жалпы саны $\div$ медициналык мекеменин жумуш күнүнүн саны

Толук жумуш күнүнүн эквивалентинде апта ичинде

медмекемеде болгон дабагерлердин саны*

*Толук жумуш күнүнүн эквиваленти медициналык мекемеде иштеген дабагерлердин эквиваленттик санын түшүндүрөт. Маселен, эгер мекемеде амбулатордук бейтаптарды кабыл алуучу алты клиницист (келип-кетип дарылануучу бейтаптарды кабыл алуучу дабагер) иштеп, бирок алардын экөө жарым жумуш убактысында гана алектенсе, анда дабагерлердин саны толук жумуш күнү менен иштеген 4 адамдын эквивалентинин негизинде эсептегенде жарым жумуш убактысында иштегендер (3) + жарым жумуш күнү иштеген 2 киши = 5.болот.

Булактар

Эл аралык укуктук документтер

Ден соолукту мүмкүн болгончо чыңдоо укугу (Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 12-беренеси), 11-август, 2000-жылдагы №14 жалпы негиздеги пикир. UN Doc. E/C.12/2000/4. Экономикалык жана социалдык, маданий укуктар боюнча комитет.

World Health Organization (WHO) (2002), 25 Questions & Answers on Health & Human Rights. Health & Human Rights Publication Issue No. 1. Geneva. <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545690.pdf>

Саламаттык сактоо системалары

Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE) (2004), Minimum Standards for Education in Emergencies, Chronic Crises and Early Reconstruction. Geneva. www.exacteditions.com/exact/browse/436/494/2635/2/47?dpseon

Өзгөчө кырдаалдарда билим берүү боюнча мекеме аралык тармак (ӨКТБМАТ). Өзгөчө кырдаалдарда, өнөкөт оорулар күчөгөндө жана калыбына келүүнүн алгачкы этаптарында билим берүү боюнча минималдык ченемдер.

Inter-Agency Steering Committee (IASC) Global Health Cluster (2009), Health Cluster Guide: A practical guide for country-level implementation of the Health Cluster. WHO. Geneva.

Management Sciences for Health (1997), Managing Drug Supply, 2nd edition. Kumarian Press. Bloomfield, CT., USA.

Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2009), Emergency Health Information System. www.unhcr.org/pages/49c3646ce0.html

Pan American Health Organization (PAHO) (2000), Natural Disasters: protecting the public's health. Scientific Publication No. 575. Washington, DC.

WHO (1994), Health Laboratory Facilities in Emergencies and Disaster Situations. Geneva. WHO (1999), Guidelines for Drug Donations, 2nd edition. Geneva. WHO (2000), World health report 2000 – Health systems: improving performance. Geneva. www.who.int/whr/2000/en/index.html

WHO (2009), Model Lists of Essential Medicines. Geneva.

www.who.int/medicines/publications/essentialmedicines/en/index.html

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

БДСУнун негизги дары каражаттарынын болжолдуу тизмеси www.who.int/medicines/publications/.../EssMedsList_15th-ru.pdf WHO (in press), The Interagency Emergency Health Kit: Medicines and Medical Devices for 10,000 People for Approximately 3 Months, 4th edition. Geneva. WHO and PAHO (2001), Health Library for Disasters. Geneva. <http://helid.desastres.net/>

Жугуштуу оорулар менен күрөшүү

Heymann, David L (2008), Control of Communicable Diseases Manual, 19th edition. American Public Health Association. Washington, DC.

WHO (2002), Guidelines for the Collection of Clinical Specimens During Field Investigation of Outbreaks. Geneva.

WHO (2005), Communicable disease control in emergencies. Geneva.

WHO (2005), Malaria Control in Complex Emergencies: An Interagency Field Handbook. Geneva.

WHO (2007), Tuberculosis Care and Control in Refugee and Displaced Populations: An Interagency Field Manual, 2nd edition. Geneva.

БДСУ (2007), Качкындар жана көчүп-конуп жүргөндөр арасында кургак учук менен күрөшүү: ведомстволор аралык иштиктүү жетекчилик. whqlibdoc.who.int/hq/1997/WHO_TB_97.221_rus.pdf

Балдардын ден соолугун коргоо

WHO (1997), Immunisation in Practice. A Guide for Health Workers Who Give Vaccines. Macmillan. London.

WHO (2005), IMCI Handbook (Integrated Management of Childhood Illness). Geneva.

WHO (2005), Pocket book of hospital care for children: Guidelines for the management of common illnesses with limited resources. Geneva.

WHO (2008), Manual for the health care of children in humanitarian emergencies. Geneva.

United Nations Children's Fund (UNICEF) (2009), The State of the World's Children 2009. New York. www.unicef.org/sowc09/docs/SOWC09-FullReport-EN.pdf

Жыныстык жана тукум улоо саламатыгы

IASC (2009). Guidelines for Addressing HIV in Humanitarian Settings.

www.aidsandemergencies.org/cms/documents/IASC_HIV_Guidelines_2009_En.pdf

Inter-Agency Working Group on Reproductive Health in Crises (2010 revision for field review), Inter-agency Field Manual on Reproductive Health in Humanitarian Settings.

Women's Commission for Refugee Women and Children (2006), Minimum

Initial Service Package (MISP) for Reproductive Health: A Distance Learning Module. <http://misp.rhrc.org/> WHO (2006), Pregnancy, Childbirth, Postpartum and Newborn Care: A guide for essential practice, 2nd edition. Geneva. http://whqlibdoc.who.int/publications/2006/924159084X_eng.pdf

WHO and UNHCR (2004), Clinical Management of Rape Survivors: Developing Protocols for use with Refugees and Internally Displaced Persons. Geneva WHO, United Nations Population Fund (UNFPA) and Andalucia School of Public Health (2009),

Granada Consensus on Sexual and Reproductive Health in Protracted Crises and Recovery. Granada, Spain.

Жаракаттар

Hayward-Karlsson, J et al. (1998), Hospitals for War-Wounded: A Practical Guide for Setting Up and Running a Surgical Hospital in an Area of Armed Conflict. International Committee of the Red Cross (ICRC). Geneva.

PAHO (1995, reprint 2001), Establishing a Mass Casualty Management System. Washington, DC.

www.disasterpublications.info/english/viewtopic.php?topic=victimasmasa

WHO (2005), Integrated Management for Emergency and Essential Surgical Care tool kit: Disaster

Management Guidelines. Geneva. www.who.int/surgery/publications/Disastermanagguide.pdf

Психикалык саламаттык

IASC (2007), IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva. www.humanitarianinfo.org/iasc

IASC Reference Group on Mental Health and Psychosocial Support (2010), Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) In Humanitarian Emergencies: What Should Humanitarian

Health Actors Know? Geneva. www.who.int/mental_health/emergencies/en/

Өзгөчө жана 1089 кырдаалдарындагы психикалык саламаттык жана психосоциалдык колдоо боюнча МПК максаттык тобу (2010-ж.). Гуманитардык мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардагы психикалык саламаттык жана психосоциалдык колдоо: Саламаттык сактоонун гуманитардык уюмдары эмнени билүүгө тийиш?

http://www.who.int/entity/mental_health/emergencies/what_humanitarian_health_actors_should_know_russian.pdf

WHO (2010), mhGAP Intervention Guide for Mental, Neurological and Substance Use Disorders

in Non-specialized Health Settings. Geneva. www.who.int/mental_health/ WHO, World Vision International and War Trauma Foundation (forthcoming), Psychological First Aid Guide. Geneva.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Жугуштуу эмес оорулар

Spiegel et al. (2010), Health-care needs of people affected by conflict: future trends and changing frameworks. Lancet, Vol 375, January 23, 2010.

WHO (2008), The Management of Cardiovascular Disease, Diabetes, Asthma and Chronic Obstructive Pulmonary Disease in Emergency and Humanitarian Settings. Draft, 28 February 2008. Geneva.

WHO (2009), WHO Package of Essential Non-communicable Disease Interventions (WHO PEN). Geneva.

Кошумча куралдар

Эл аралык укуктук документтер

Mann, J et al. (eds.) (1999), Health and Human Rights: A Reader. Routledge. New York.

Baccino-Astrada, A (1982), Manual on the Rights and Duties of Medical Personnel in Armed Conflicts. ICRC. Geneva.

Саламаттык сактоонун системалары

Beaglehole, R, Bonita, R and Kjellstrom, T (2006), Basic Epidemiology, 2nd edition. WHO. Geneva.

IASC Global Health Cluster (2010), GHC position paper: removing user fees for primary health care services during humanitarian crises. Geneva.

Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health and International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2008), Public health guide in emergencies. Geneva. www.ifrc.org/what/health/relief/guide.asp

Médecins sans Frontières (MSF) (1997), Refugee Health. An Approach to Emergency Situations. Macmillan. London.

Noji, E (ed.) (1997), The Public Health Consequences of Disasters. Oxford University Press. New York.

Perrin, P (1996), Handbook on War and Public Health. ICRC. Geneva.

WHO (2006), The Interagency Emergency Health Kit 2006. Geneva.

Негизги медициналык тейлөө

Checchi, F and Roberts, L (2005), Interpreting and using mortality data in humanitarian emergencies.

Humanitarian Practice Network. Overseas Development Institute. London. www.odihpn.org MSF (2006), Rapid health assessment of refugee or displaced populations. Paris.

SMART (2006), Measuring Mortality, Nutritional Status and Food Security in Crisis Situations: Standardized Monitoring and Assessment of Relief and Transition. www.smartindicators.org

UNHCR (2009), UNHCR's Principles and Guidance for Referral Health Care for Refugees and Other Persons of Concern. Geneva. www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=4b4c4fca9&query=referral%20guidelines WHO (1999), Rapid Health Assessment Protocols for Emergencies. Geneva.

Жугуштуу оорулар менен күрөшүү

Cook, G C, Manson, P and Zumla, A I (2008), Manson's Tropical Diseases, 22nd edition. WB Saunders.

Connolly, MA et al. (2004), Communicable diseases in complex emergencies: impact and challenges. The Lancet. London.

WHO (2004), Cholera outbreak, assessing the outbreak response and improving preparedness. Geneva.

WHO (2005), Guidelines for the control of shigellosis, including epidemics due to shigella dysenteriae type 1. Geneva.

Балдардын ден соолугун коргоо

WHO (2005), Guidelines for the management of common illnesses with limited resources. Geneva.

Карманный справочник по оказанию стационарной помощи детям. Руководство по ведению наиболее распространенных заболеваний в условиях ограниченных ресурсов

http://whqlibdoc.who.int/publications/2005/9241546700_rus.pdf

WHO, UNFPA, UNICEF and The World Bank Group (2003), Managing Newborn Problems: A guide for doctors, nurses, and midwives. Geneva.

<http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241546220.pdf>

Жыныстык жана тукум улоо саламаттыгы

Inter-agency Standing Committee (2006), Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Emergencies. Geneva.

International Rescue Committee (2003), Protecting the Future: HIV Prevention, Care and Support Among Displaced and War-Affected Populations. Kumarian Press. Bloomfield, CT, USA.

UNFPA and Inter-agency Working Group on Reproductive Health in Refugee Situations (2008),

The Reproductive Health Kit for Emergency Situations.

UNHCR (2006), Note on HIV/AIDS and the Protection of Refugees, IDPs and Other Persons of Concern. Geneva. www.unhcr.org/444e20892.html UNHCR (2007), Antiretroviral Medication Policy for Refugees. Geneva. www.unhcr.org/45b479642.html

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

UNHCR and Southern African Clinicians Society (2007), Clinical guidelines on antiretroviral therapy management for displaced populations. www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=46238d5f2&query=art%20guidelines UNHCR, WHO and the Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS) (2009), Policy

Statement on HIV Testing and Counselling in Health Facilities for Refugees, Internally Displaced

Persons and other Persons of Concern to UNHCR. Geneva. www.unhcr.org/4b508b9c9.html

WHO, UNFPA, UNICEF and The World Bank Group (2000, reprint 2007), Managing Complications in Pregnancy and Childbirth: A guide for midwives and doctors. Geneva. http://whqlibdoc.who.int/publications/2007/9241545879_eng.pdf

Жаракаттар

International Society for Prosthetics and Orthotics (ISPO) (2001), ISPO consensus conference on appropriate orthopaedic technology for low-income countries: conclusions and recommendations. Prosthetics Orthotics International. Vol. 25, pp 168– 170.

ISPO Code of Conduct for International Non-Governmental Prosthetics, Orthotics, and Mobility

Assistance: <http://www.usispo.org/code.asp>

Landmines Survivors Network (2007), Prosthetics and Orthotics Programme Guide: implementing P&O services in poor settings: guide for planners and providers of services for persons in need of orthopaedic devices. Geneva.

Landmine Survivors Network (2007), Prosthetics and Orthotics Project Guide: supporting P&O services in low-income settings a common approach for organizations implementing aid projects. Geneva.

MSF (1989), Minor Surgical Procedures in Remote Areas. Paris.

WHO (1991), Surgery at the District Hospital: Obstetrics, Gynaecology, Orthopaedics and Traumatology. Geneva.

Психикалык саламаттык

UNHCR and WHO (2008), Rapid Assessment of Alcohol and Other Substance Use in Conflictaffected and Displaced Populations: A Field Guide. Geneva. www.who.int/mental_health/emergencies/en/

WHO (2009), Pharmacological treatment of mental disorders in primary health care. Geneva. www.who.int/mental_health/

Жугуштуу эмес оорулар

Fauci, AS et al. (eds.) (2008), Harrison's Principles of Internal Medicine, 15th edition. McGraw Hill Professional. New York.

Foster, C et al. (eds.), The Washington Manual of Medical Therapeutics, 33rd edition. Lippincott Williams & Wilkins Publishers. Philadelphia.

Tiery, LM, McPhee, SJ, Papadakis, MA (eds.) (2003), Current Medical Diagnosis and Treatment, 42nd edition. McGraw-Hill/Appleton & Lange. New

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Тиркемелер

1-тиркеме

Гуманитардык Хартияда беки- тилген негизги документтер

Гуманитардык укукту чагылдырган гуманитардык ишмердиктин жалпы принциптери; өзгөчө кырдаалдарда, ар кандай чыр-чатактуу жагдайлардагы милдеттер Гуманитардык Хартияда камтылган. Төмөндөгү негизги документтердин тизмесинде адам укуктарын, эл аралык гуманитардык укуктарды, гуманитардык ишмердик жана качкындардын укуктарын жөнгө салуучу маанилүү эл аралык ченемдик-укуктук документтер берилген. Бул тизмеге регионалдык укуктар жана инновациялар боюнча ченемдик документтер кирген жок. Мындан сырткары, Гуманитардык Хартияда эске алынган негизги жоболор, принциптер, стандарттар жана багыт көрсөтүүчү жоболор да бул тизмеде келтирилген. Тизмедеги документтер тандалып берилген, ошондуктан “Сфера” долбоорунун интернет сайтында кошумча булактардын тизмеси жана аларга шилтемелер берилген. Бул жерде орундун аздыгына байланыштуу атайын түшүндүрүүнү жана тааныштырууну талап кылган, өзгөчө кырдаалдарды же чыр-чатактуу жагдайларга тиешелүү беренелерден турган, же болбосо жаңы түзүлгөн документтерге гана түшүндүрмөлөр берилди.

Документтер төмөндөгү тематикада берилди:

- 1. Адам укуктары, аларды сактоо жана алардын талуу жактары**
- 2. Куралдуу чыр-чатак жана гуманитардык жардам**
- 3. Качкындар жана өлкө ичинде журт которгондор**
- 4. Өзгөчө кырдаал жана гуманитардык жардам**

Ар бир документтин укуктук макамы так жана анык болушу үчүн алар төмөндөгүдөй ички темалар боюнча классификацияланды:

- 1. Эл аралык келишимдер жана жалпы укук (керектүү учурларда)**
- 2. Жетекчилик багыттар жана БУУнун принциптери жана башка расмий кабыл алынган өкмөттөр аралык жетектөөчү принциптер.**
- 3. Гуманитардык саясаттын негизги жоболору жана принциптери.**

1. АДАМ УКУКТАРЫ, САКТОО ЖАНА АЛАРДЫН ТАЛУУ ЖАКТАРЫ

Эл аралык келишимдерде жана декларацияларда таанылган негизги адам укуктары боюнча документтер төмөндө берилди. Ошондой эле бул тизмеге жаш-курак (балдар же карылар), гендердик жана майыптык маселелерин камтыган негизги документтер да киргизилди, анткени так ушул аспектилер өзгөчө кырдаалдарда жана чыр-чатактуу жагдайларда адам укуктарынын талуу жери болуп келет.

1.1. Эл аралык келишимдер жана адам укуктары, аны сактоо жана алардын талуу жактарына тиешелүү жалпы укуктар.

Адам укуктары боюнча макулдашылган укуктар келишимдеги (конвенция, протокол) мамлекеттерге тиешелүү, ал эми жалпы укуктар (мисалы, кыйноолордон эркин болуу укугу) бардык мамлекеттерге тиешелүү. Адам укуктары төмөндөгү эки учурдан сырткары бардык жагдайларга колдонулат:

- Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө 4-эл аралык пактынын тиешелүү беренесинде көрсөтүлгөндөй, мамлекетте өзгөчө кырдаал жарыяланса кээ бир саясий жана жарандык укуктар белгилүү бир мөөнөткө токтотулушу мүмкүн.
- Эгер куралдуу чыр-чатак учурунда жагдай адам укуктарына төп келбей калганда алгач Эл аралык гуманитардык укук колдонулат.

1.1.1. Жалпы адам укуктары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын 217 III резолюциясында, 1948-жылы 10-декабрда кабыл алынган. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан жарыяланган Адам укуктарынын жалпы декларациясы бүткүл дүйнөдө корголушу керек болгон адам укуктарын камтыган алгачкы эл аралык документ болуп саналат. Адам укуктары боюнча жалпы декларация эл аралык келишим эместигине карабастан, эл аралык укуктун ажырагыс бөлүгү болуп калгандыгы талашсыз. Преамбуланын алгачкы сүйлөмүндө “Адамзат коомунун бардык мүчөлөрүнө таандык болгон жогорку бедел” концепциясы, ал эми 1-беренесинде “Бардык адамдар өз беделинде жана укуктарында эркин жана тен укуктуу” экендиги жарыяланат.

1966-жылдагы Саясий жана жарандык укуктар жөнүндө эл аралык пакт, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1966-жылы 16-декабрда, 2200А (XXI) резолюциясында кабыл алынган жана 1976-жылы 23-мартта күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

1989-жылдагы Саясий жана жарандык укуктар жөнүндө эл аралык пактынын экинчи Факультативдик протоколу (өлүм жазасын жокко чыгаруу), БУУ Башкы Ассамблеясы тарабынан 1989-жылы 15-декабрда 44/128 резолюциясында кабыл алынган, 1991-жылы 11-июнда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/deathpro.shtml

Саясий жана жарандык укуктар жөнүндөгү эл аралык пактыга катышкан мүчө мамлекеттердин бардыгы, өз аймагындагы жана юрисдикциясынын алдындагы бардык адамдардын пактыда көрсөтүлгөн укуктарын урматтоого, сыйлоого жана сактоого милдеттенет. Муну менен бирге аялдардын жана эркектердин тең укуктуулугу жана бардык улуттар өз тагдырын өзү чечүү укугуна ээ экендиги таанылат. Кээ бир укуктардын аткарылышынан баш тартуу (жылдызча менен белгиленди) мамлекет ичинде өзгөчө кырдаал учурунда да мүмкүн эмес.

Укуктар: жашоого болгон укук*; кыйноого же болбосо ырайымсыз, адамгерчиликсиз мамилеге же анын кадыр-баркын түшүргөн жазага дуушар болбоо укугу*; эч ким кулчулукта кармалбашы керек*; эч ким эрксиз туткундалууга жана камакка алынууга тийиш эмес; эркинен ажыратылган адамдар гумандуу мамилеге жана карым-катнашка укуктуу; макулдашылган кайсы бир милдетти аткаралбай калгандыгы гана үчүн адам эркинен ажыратылышы мүмкүн эмес*; эркин көчүп жүрүү жана жашай турган жерин эркин тандап алуу укуктары; чет өлкөлүк жаран мыйзам чегинде кабыл алынган чечимди аткаруу үчүн гана ал өлкөдөн чыгарылышы мүмкүн; мыйзам алдында тен укуктуулук, калыс жана адилет сот тарабынан каралуу укугу, күнөөсүздүк презумпциясы; кылмыш кодексин жана мыйзамдарды алар кабыл алынганга чейинки иштерге карата колдонууга тыюу салуу укугу*; ар бир адамдын укук субъектиси катары таанылуу укугу*; жеке жашоосуна кийлигиштирбөө укугу; ой-пикир, ишеним жана дин тутуу эркиндиги; өз ой-пикирин эркин билдирүү укугу; ассоциацияларга биригүү жана түзүү эркиндиги; үй-бүлө куруу укугу; балдар укугунун сакталышы; шайлоо укугу жана мамлекеттин саясий жашоосуна катышуу укугу; этникалык, тил жана диний азчылыктардын өз динин тутуу, каада-салттарын кармоо жана эне тилинде сүйлөө укугу*.

1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1966-жылы 16-декабрда 2200А (XXI) резолюциясында кабыл алынган жана 1976-жылы 3-январда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml

Мүчө өлкөлөр Пактыда көрсөтүлгөн аял жана эркектердин тен укуктарын ишке ашыруу үчүн өздөрүндө болгон мүмкүнчүлүктөрдү эң толук колдонуу менен чара көрүүгө милдеттенет.

Укуктар: эмгектенүү укугу; акыйкаттуу эмгек акы алуу укугу; ар кандай союздарга мүчө болуу укугу; социалдык камсыздалуу укугу; үй-бүлөлүк жашоо, төрөттөн кийин энелердин камкордугун көрүү жана балдарды эксплуатациялоодон сактоо; канаатандыраарлык жашоо шарттарына, жет-

киликтүү тамактануу, кийинүү жана турак-жайга ээ болуу укугу; дене-бой жана психологиялык соолукта болуу укугу; билим алуу укугу; маданий турмушка катышуу жана илимий прогресстин натыйжаларын колдонуу укугу.

1969-жылдагы Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жок кылуу жөнүндө конвенция, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1965-жылы 21-декабрда 2106-резолюциясында кабыл алынган, 1969-жылы 4-январда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/raceconv.shtml

1979-жылдагы Аялдарга каршы басмырлоонун бардык түрлөрүн жок кылуу жөнүндө конвенция, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1979-жылы 18-декабрда 34/180 резолюциясында кабыл алынган жана 1981-жылы 3-сентябрда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

1989-жылдагы Баланын укуктары жөнүндө конвенция, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1989-жылы 20-ноябрда 44/25 резолюциясында кабыл алынган, 1990-жылы 2-сентябрда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

2000-жылдагы Баланын укуктары жөнүндөгү конвенцияга кошумча, Балдардын куралдуу чыр-чатактарда катышуусу боюнча факультативдик протокол, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 2000-жылы 25-майда A/RES/54/263 резолюциясында кабыл алынган, 2002-жылы 18-январда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocol2.shtml

2000-жылдагы Баланын укуктары жөнүндө конвенцияга факультативдик протокол, балдарды сатуу, балдар сойкулугуна жана порнографиясына карата, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 2000-жылы 25-майда A/RES/54/263 резолюциясында кабыл алынган жана 2002-жылы 18-январда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocol2.shtml

Баланын укуктары жөнүндөгү конвенцияга дээрлик бардык өлкөлөр мүчө болушкан. Бул конвенция балдардын негизги укуктарын чагылдырып, кандай жана кайсы учурларда балдарга кылдат мамиле керек экендигин көрсөтүп келет (мисалы, бала үй-бүлөсүнөн айрылган учурунда). Конвенциянын протоколдору мүчө-өлкөлөрдөн, балдар укуктарына тиешелүү конкретүү маселелер боюнча позитивдүү кадамдарды талап кылат.

2006-жылдагы Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 2006-жылы 13-декабрда A/RES/61/106 резолюциясында кабыл алынган, 2008-жылы 3-майда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция Адам укуктары жаатындагы бардык эл аралык макулдашууларда кепилдикке алынган майыптар-

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттардын укуктарын коргойт. Мындан сырткары, коомчулукту майыптар маселесинде маалымдоо, басмырлоого жол бербөө жана майыптарды ыңгайлуу тейлөө шарттары менен камсыздоону да белгилеп келет. Конвенцияда “тобокел жагдайлар жана өзгөчө гуманитардык кырдаал” баса белгиленип келет (11-берене).

1.1.2. Тукумкурут (геноцид), кыйноолор жана башка адам укуктарынын кылмыштуу бузулушу.

1948-жылдагы Тукумкурутту болтурбоо жана ага каршы жазалоо жөнүндө конвенция, БУУнун Башкы Ассамблея тарабынан 1948-жылы 9-декабрда 260 (III) резолюциясында кабыл алынган жана 1951-жылы 12-январда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml

Кыйноого жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз, адамдын кадыр-баркын жана беделин түшүргөн мамилеге жана жазалоо түрлөрүнө каршы конвенция, БУУнун Башкы Ассамблея тарабынан 1984-жылы 10-декабрда 39/46 резолюциясында кабыл алынган жана 1987-жылы 26-июнда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml

Бул Конвенцияга бир топ өлкөлөр мүчө болгон. Кыйноолорду колдонууга тыюу салуу жалпы эл аралык укуктун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Өлкө ичиндеги кандай гана өзгөчө кырдаал же чыр-чатактуу жагдай болбосун кыйноолорду колдонууну актабайт. Эгер кайсы бир мамлекетте ар кандай кыйноо ыкмалары колдонула тургандыгында шек туулса, ал жактан келген жарандарды экинчи мамлекет кайтарбоого укуктуу.

Эл аралык Кылмыш Сотунун Рим статуту, 1998-жылы 17-июлда Римдеги Дипломатиялык Конференцияда кабыл алынган жана 2002-жылы 1-июлда күчүнө кирген, [http://www.un.org/russian/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/russian/law/icc/rome_statute(r).pdf)

2002-жылы Эл аралык кылмыш Соту тарабынан кабыл алынган Статуттун 9-беренесинде (кылмыш элементтери), эл аралык жалпы кылмыш укугунун бир топ жоболорунун кодификациясы болгон аскердик кылмыш, адамзатка каршы кылмыштар жана тукумкурут жөнүндө толук жана кылдат түшүндүрмө берилген. Эл аралык кылмыш Соту БУУнун Коопсуздук Кеңеши тарабынан берилген кайсы бир кылмыш иши боюнча иликтөө жүргүзүүгө (күнөөкөр жарандын мамлекети бул макулдашууга мүчө өлкө болбосо дагы), макулдашууга мүчө өлкөлөрдүн жарандары тарабынан жасалган кылмыштарды же болбосо мүчө өлкөлөрдүн аймагында болгон кылмыш иштерин иликтөөгө укуктуу.

1.2. Адам укуктары, аларды сактоо жана анын талуу жактары боюнча БУУнун принциптери жана башка расмий кабыл алынган өкмөттөр аралык принциптер менен багыттар.

2002-жылдагы Картаюуга каршы Мадриде кабыл алынган эл аралык план, БУУнун Картаюу маселелери боюнча экинчи Дүйнөлүк Ассамблеясы, 2002-жыл, Мадрид, БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1982-жылы 3-декабрда 46/91 резолюциясында жактырылган, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ageing_program.shtml

1991-жылдагы БУУнун Улгайган кишилерге тиешелүү принциптери, БУУнун Башкы Ассамблеясында 1991-жылы 16-декабрда 46/91 резолюциясында кабыл алынган, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml

1.3. Гуманитардык саясаттын негизги жоболору, адам укуктары, аларды сактоо жана анын талуу жактары боюнча жетектөөчү принциптери

Protecting Persons Affected by Natural Disasters: IASC Operational Guidelines on Human Rights and Natural Disasters 2006, Inter-Agency Standing Committee. (адам укуктары жана жаратылыш кырсыктары боюнча ыкчам жетекчилик принциптер), www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx International Law and Standards Applicable in Natural Disaster Situations (IDLO

Legal Manual) 2009, International Development Law Organization (IDLO). www.idlo.int/DOCNews/352doc.pdf

Inter-agency guiding principles on unaccompanied and separated children 2002, developed by the ICRC, the Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), the UN Children's Fund (UNICEF), World Vision International, Save the Children UK and the International Rescue Committee, 2009. (Ата-энесинен айрылган жана жалгыз балдарга карата мекемелер аралык жетектөөчү принциптер), www.icrc.org

2006-жылдагы Гендердик маселени эске алуу менен гуманитардык ишмердик жүргүзүү боюнча нускама, Мекемелер аралык Туруктуу Комитет <http://www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Portals/1/cluster%20>

[approach%20page/clusters%20pages/Gender/Gender%20Toolkit/Gender%20Handbook%20Russian_full%20w%20covers\[2\].pdf](http://www.humanitarianreform.org/humanitarianreform/Portals/1/cluster%20approach%20page/clusters%20pages/Gender/Gender%20Toolkit/Gender%20Handbook%20Russian_full%20w%20covers[2].pdf)

IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings 2007, Inter-Agency Standing Committee. (2007-жылкы Өзгөчө кырдаалдарда психосоциалдык колдоо көрсөтүү жана психология боюнча колдонмо, Мекемелер аралык Туруктуу Комитет), www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-subsidi-tf_mhps-default

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

2007-жылындагы Өзгөчө кырдаалдарда, кризистик жагдайларда жана баштапкы калыбына келтирүү мезгилинде билим берүүнүн минималдуу стандарттары (2010-жылдагы редакциясы), Өзгөчө кырдаалдарда билим берүү маселелери боюнча мекемелер аралык түйүн (“Сфера” долбоорунун стандарттарынын кошумча элементи катары, расмий түрдө 2008-жылы таанылган), <http://kg.humanitarianresponse.info/LinkClick.aspx?fileticket=JWTO6RmcgZs%3D&tabid=70&mide=425> http://www.ineesite.org/assets/Minimum_Standards_2010_Russian.pdf

2. Куралдуу чыр-чатактар, эл аралык гуманитардык укук жана гуманитардык жардам

2.1. Куралдуу чыр-чатактар боюнча жалпы укуктар жана эл аралык макулдашуулар, эл аралык гуманитардык укук жана гуманитардык жардам

Эл аралык гуманитардык укук (ЭГУ) кайсы бир чыр-чатактын куралдуу конфликтке өтүп кетүү чектерин аныктайт, бул атайын укуктук тартиптин колдонулушуна алып келет. Эл аралык Кызыл Крест Комитети ЭГУнун официалдуу негизги камкорчу-сактоочусу болуп саналат. Комитет өзүнүн интернет-сайтында Жалпы Гуманитардык укук (Customary International Humanitarian Law Study) боюнча изилдөөлөр, Женева Конвенциясы жана Кошумча протоколдоруна түшүндүрмөлөр менен бирге көптөгөн маалыматтарды, булактардын жана шилтемелердин тизмесин сунуштайт.

2.1.1. ЭГУда негизги макулдашуулар

1949-жылындагы төрт Женева Конвенциясы,

1977-жылдагы Эл аралык куралдуу чыр-чатактардан жапа чеккендердин коргоо боюнча Женева Конвенциясына Кошумча Протокол (Протокол I),

1977-жылдагы Эл аралык эмес мүнөздөгү куралдуу чыр-чатактардан жапа чеккендерди коргоо боюнча Женева Конвенциясына Кошумча Протокол (Протокол II),

<http://www.cicr.org/Web/rus/siterus0.nsf/html/genevaconventions>

Төрт Женева Конвенциясы – дээрлик бардык мамлекеттер бул макулдашуунун катышуучулары, жалпы укуктун негизги элементтеринин бири катары таанылган. Кургактыктагы жана деңиздеги согуш учурунда жарадар болгондорго жана туткундарга карата камкор мамилелер жана алардын укуктары; аскердик туткундарга мамиле; куралдуу чыр-чатактар учурунда жарандарга кам көрүү жана алардын укуктарынын сакталышы каралган. Женева Конвенциясы, 3-беренесинен сырткары (эл аралык эмес мүнөздөгү конфликттерге тиешелүү), негизинен куралдуу чыр-чатактарда колдонулуп келет. 1977-жылы кабыл алынган эки Кошумча Протокол Конвенциядагы эл аралык эмес мүнөздөгү куралдуу чыр-чатактар түшүнүгүн

тактап, кодификациялаган. Кээ бир мамлекеттер Кошумча Протоколдорго катышуудан баш тартышкан.

2.1.2. Маданий баалуулуктарды сактоо жана Курал-жарактардын кээ бир түрлөрүн колдонууга тыюу салуу жана чектөө боюнча эл аралык макулдашуулар.

Жогоруда көрсөтүлгөн “Женева укугунан” сырткары, укуктук ченемдердин айкалышынан турган куралдуу конфликттердин “Гаага укугу” бар. Буга маданий баалуулуктарды коргоо конвенциясы жана газ, биологиялык, химиялык куралдар сыяктуу тыюу салынган же колдонууга чектелген курал-жарактардын кээ бир түрлөрү боюнча бир катар конвенциялар кирет. www.icrc.org/ihl.ns

2.1.3. Жалпы ЭГУ

ЭГУ макулдашууларына мүчө болбогонуна карабастан бардык өлкөлөр тарабынан кабыл алынган куралдуу чыр-чатактар боюнча белгилүү бир ченемдер бар, жалпы ЭГУ так ушул куралдуу чыр-чатактар укугунун ченемдери менен байланыштуу. Жалпы ченемдердин белгилүү бир макулдашылган тизмеси жок, бирок ошого карабастан төмөндө көрсөтүлгөн булак абройлуу болуп саналып келет.

Жалпы эл аралык укук, Нормалар, МККК, Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек, англис тилинен которулган, Cambridge University Press, 2002, <http://www.cicr.org/Web/rus/siterus0.nsf/html/pcustom>

Бул изилдөө иши куралдуу чыр-чатактар укугунун дээрлик бардык кырларын камтып келет. Бул иште 161 ченем көрсөтүлүп, ар биринин конкреттүү эл аралык же/жана эл аралык эмес куралдуу чыр-чатактарда колдонулушу көрсөтүлүп келген. Изилдөө ишинин методолгоиясы бир топ укук таанучулар тарабынан сынга алынган. Бирок бул эмгекте 10 жылдык терең изилдөөнү камтылган, ошондуктан жалпы укуктагы ченемдерди түшүндүрүүдөгү эң абройлуу эмгектердин бири болуп саналат.

2.2. Куралдуу конфликттер, эл аралык гуманитардык укук жана гуманитардык жардам боюнча БУУнун принциптери жана башка расмий кабыл алынган өкмөттөр аралык принциптер.

Куралдуу чыр-чатактарда жарандарды коргоо. 2002-жылдагы (2003-жылдагы редакциясы) жарандарды коргоо боюнча маселелердин каралышы жөнүндөгү кат, (S/PRST/2003/27) <http://daccess-ods.un.org/TMP/3447178.60221863.html>

Бул документ мамлекеттер тарабынан сөзсүз түрдө аткарылышы керек болгон резолюция эмес, бул БУУ Коопсуздук Кеңешине өзгөчө кырдаалдарда жана куралдуу чыр-чатактарда тынчтыкты сактоо боюнча нускама катары эсептелет. БУУнун бир топ эл аралык уюмдар менен кызматташуусунда жазылган.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

Куралдуу чыр-чатак учурунда аялдарга каршы сексуалдык зордук-зомбулукка каршы БУУ Коопсуздук Кеңешинин Резолюциясы, өзгөчө № 1820 (2008), № 1888 (2009) жана №1889 (2009) резолюциялар. www.un.org/russian/document/scresol - БУУ Коопсуздук Кеңешинин Резолюцияларын датасы жана номери боюнча караныз.

2.3. Гуманитардык ишмердик, эл аралык гуманитардык укук жана куралдуу чыр-чатактар боюнча гуманитардык саясаттын негизги жоболору, жетекчилик багыттары жана принциптери

Professional Standards for protection work carried out by humanitarian and human rights actors in armed conflict and other situations of violence 2009, ICRC, www.icrc.org

3. КАЧКЫНДАР ЖАНА ӨЛКӨ ИЧИНДЕГИ ЖУРТ КОТОР-ГОНДОР

БУУнун Качкындар боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы (КЖКБ) – Качкындардын статусу жөнүндө конвенция жана ага кошумча Протоколдорго ылайык качкындарды коргоо боюнча өзгөчө юридикалык статуска ээ. Өлкө ичинде журт которгондорду да колдоо боюнча БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан жоопкерчилик жүктөлгөн. КЖКБнын сайтында бул маселелер боюнча көптөгөн маалымат булактары берилген.

3.1. Качкындар жана өлкө ичиндеги журт которгондор боюнча негизги эл аралык макулдашуулар

Бул бөлүмгө Качкындардын статусу боюнча эл аралык макулдашуудан сырткары Африка Союзунун (мурдагы Африка Биримдиги уюму) эки макулдашуусу да берилди, анткени бул эки макулдашуу тарыхый мааниге ээ.

1951-жылдагы Качкындардын статусу жөнүндөгү конвенция (кошумча жана өзгөртүүлөрү менен бирге), 1951-жылы 28-июлда качкындардын статусу боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдөрдүн Конференциясында кабыл алынган, күчүнө 1954-жылы 22-апрелде кирген. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml

1967-жылкы Качкындардын статусу боюнча протокол, БУУ Башкы Ассамблеясынын 1966-жылы 16-декабрда 2198 (XXI) 2 резолюциясында каралган, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/refugees_prot.pdf

Качкындардын статусу боюнча бул эң алгачкы эл аралык келишим. Бул келишимде, “качкын – расасы, дини, жарандыгы, кайсы бир социалдык топтун мүчөсү болгондугу, саясий көз караштары үчүн куугунтукка алынуу коркунучунда өз мамлекетинин коргоосун пайдалана албаган; ж.у.с.

себептерден жана коркунучтардан улам чет мамлекетте жүргөн жана өз өлкөсүнө ушул эле себептерден кайта албаган адам” деп түшүндүрүлөт.

Африка Биримдик Уюму, 1969-жылкы Африкадагы качкындар маселелеринин конкретүү жактары боюнча Конвенция, 1969-жылы 10-сентябрда Аддис-Абебеде өткөн Өлкө башчылары жана Өкмөттөр Ассамблеясынын 6-сессиясында кабыл алынган, <http://www.unhcr.ru/doc/1969-afrika.doc>

Бул Конвенцияда “качкын” түшүнүгү такталып жана кошумчаланып берилет. Эгер 1951-жылкы Конвенцияда качкын ар кандай көз караштарынан жана куугунтуктоолордон чет мамлекетке кетүүгө аргасыз болгон деп аныкталган, буга себеп катары “тышкы агрессор, оккупация, башка өлкөнүн үстөмдүгү, ж.б.коомдук тартипти бузган окуялар” да кошумчаланган. Африка Биримдиги куугунтуктоочулар катары мамлекеттик эмес уюмдарды санап келет жана качкын менен коркунуч (куугунтуктоочу) ортосундагы байланышты тастыктоону талап кылбайт.

2009-жылдагы Өлкө ичиндеги качкындарды коргоо жана аларга жардам берүү жөнүндө Африка Союзунун Конвенциясы (Кемпаль Конвенциясы), Африка Союзунун Атайын Саммити (Уганда, Кампал) тарабынан кабыл алынган, 2010-жылга карата күчүнө кире элек, www.unhcr.org/4ae9bede9.htm

Өлкө ичиндеги качкындар боюнча бул алгачкы көп тараптуу конвенция. 2009-жылы 1-октябрда Африка Союзунун 17 өлкө-мүчөсү кол койгон, бирок документтин күчкө кириши үчүн 15 өлкөдө ратифицияланышы керек.

3.2. Качкындар жана өлкө ичиндеги журт которгондорго тиешелүү БУУнун принциптери жана башка расмий кабыл алынган өкмөттөр аралык жетектөөчү принциптер.

1998-жылдагы өлкө ичиндеги журт которгондор маселеси боюнча жетектөөчү принциптери, 2005-жылы сентябрында өлкө башчылары жана өкмөттөр тарабынан Башкы Ассамблеянын Дүйнөлүк Саммитинде 60/L.1 (132, UN Doc. A/60/L.1) резолюциясында “аргасыз журт которгондорду коргоонун негизи” катары таанылган.

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/ecn4-1998-53a2.pdf

Бул принциптер эл аралык гуманитардык укук, адам укуктары жана ушул сыяктуу башка нормаларга негизделип, качкындардын статусун жөнгө салган, алардын укуктарын коргогон жана эл аралык стандарт катары мамлекеттер, эл аралык уюмдар тарабынан колдонууда нускама болушу керек.

4. Өзгөчө кырдаал жана гуманитардык жардам

4.1. Өзгөчө кырдаал жана гуманитардык жардам жөнүндө эл аралык макулдашуулар

1994-жылдагы БУУнун жана аны менен байланыштуу мекемелердин кызматкерлеринин коопсуздугу жөнүндө Конвенция, БУУ Башкы Ассамблеясы тарабынан 1994-жылы 9-декабрда 49/59 резолюциясында кабыл алган, күчүнө 1999-жылы 15-январда кирген. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/un_personnel_safety.shtml

1994-жылдагы БУУнун жана аны менен байланыштуу мекемелердин кызматкерлеринин коопсуздугу жөнүндө Конвенцияга кошумча Факультативдик Протокол, БУУ Башкы Ассамблеясы тарабынан 2005-жылы 8-декабрда A/60/42 резолюциясында кабыл алынган жана 2010-жылы 19-августунда күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prot_safetypersonal.shtml

“Өзгөчө кооптуу” деп белгиленген учурлардан сырткары, бул Конвенцияда БУУнун тынчтык иштеринде кызматкерлердин коопсуздугун камсыз кылууну жөнгө салган документ. Бирок практикада кызматкерлердин коопсуздугун бардык шарттарда камсыз кылуу керек экендиги байкалды. Ошондуктан Протокол ушул кемчиликтерди эске алып, БУУнун бардык операцияларына, гуманитардык жардам көрсөтүү, тынчтык орнотуу, саясий жана өнүгүүгө жардам көрсөтүү иш-аракеттеринде да, укуктук кепилдик берет.

1999-жылдагы Азык-түлүк жактан жардам берүү жөнүндө Конвенция, 1995-жылкы Эл аралык буудай жөнүндөгү макулдашуунун негизинде иш жүргүзөт, административдик башкаруу Буудай боюнча эл аралык Кеңеш аркылуу Азык-түлүк Комитети тарабынан жүргүзүлөт.

1998-жылдагы Жаратылыш кырсыктарынан кийин жардам берүү жана анын натыйжаларын басаңдатуу, азайтуу үчүн телекоммуникациялык ресурстарды берүү жөнүндөгү Тампер Конвенциясы, жаратылыш кырсыктарында коммуникация боюнча Өкмөттөр аралык Конференцияда макул табылган, 2005-жылы 8-январында күчүнө кирген, <http://www.tampere-convention.org>

1992-жылдагы Климаттын өзгөрүшү жөнүндөгү БУУнун конвенциясы, 1992-жылы 4-14-июнда Рио-де-Жанейродо өткөн БУУнун айлана-сфера боюнча конференциясында кабыл алынган, 1992-жылы 22-декабрда Башкы Ассамблеянын 47/195 резолюциясында макул табылып 1994-жылы 21-мартта күчүнө кирген, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/climate.pdf

БУУнун Климаттын өзгөрүшү жөнүндөгү конвенциясына 1997-жылдагы Киото Протоколу, 1997-жылы 11-декабрда конвенциянын жактоочуларынын 3-Конференциясында кабыл алынган (Япония, Киото), 2005-жылы 16-декабрда күчүнө кирген,

<http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kprus.pdf> http://unfccc.int/essential_background/kyoto_protocol/items/1678.php

Жогорудагы Конвенция жана Киото Протоколу климаты өзгөрүшүнүн натыйжаларын басаңдатуу, жаңы дүйнөдө жашоо жана жаратылыш кырсыктарынын каршылык көрсөтүү үчүн стратегиянын керектигин чагылдырган чакырык болду. Бул эки документте тең жаратылыш кырсыктарын алдын ала билүү жана климаттын өзгөрүшүндөгү тобокелдиктерди азайтуу керектиги айтылат.

4.2. Өзгөчө кырдаал жана гуманитардык жардам боюнча БУУнун принциптери жана башка расмий кабыл алынган өкмөттөр аралык жетектөөчү принциптер.

Өзгөчө кырдаалдардагы гуманитардык жардам берүүнү координациялоону башкаруу, Тиркеме: жетектөөчү принциптер, БУУ Башкы Ассамблеясы тарабынан 1991-жылы 19-декабрда 46/182 резолюциясында кабыл алынган, <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?mөA/RES/46/82>

Бул документтин кабыл алыныншы Гуманитардык маселелер боюнча Департаменттин ачылышына алып келди, ал 1998-жылы Гуманитардык маселелерди координациялоо башкармалыгы болуп кайра түзүлгөн.

2005-2015-жылдарга карата Хиог программасы: коомчулук жана мамлекеттер деңгээлинде жаратылыш кырсыктарына чара көрсөтүү, 2005-жылы жаратылыш кырсыктар коркунучтарын азайтуу боюнча Дүйнөлүк конференцияда кабыл алынган. <http://www.un.org/russian/conferen/wcdr/hyogoframework.pdf>

Бул документте жаратылыш кырсыктарын алдын алуу, кырсыктардын натыйжаларын басаңдатуудагы гуманитардык жардам көрсөтүү, кайра калыбына келтирүү боюнча мамлекеттерге жана гуманитардык уюмдарга стратегиялар белгиленген.

Өзгөчө кырдаалдарда жана калыбына келтирүүнүн баштапкы этаптарында эл аралык гуманитардык жардамды тескөө боюнча нускама, 2007-жыл, (IDRL Guidelines), Кызыл Ай жана Кызыл Крест Коомунун 30-эл аралык Конференциясында кабыл алынган (Женева-конвенциясынын мүчө-өлкөлөрү менен бипре) http://www.ifrc.org/what/disasters/idrl/index_ru.asp

4.3. Өзгөчө кырдаалдарда гуманитардык жардам көрсөтүү боюнча негизги жоболор, ориентирлер жана принциптер.

Жаратылыш кырсыктарында жардам көрсөтүүдө Кызыл ай, Кызыл Крест жана мамлекеттик эмес Уюмдардын Кодекси, (2-тиркемени караныз, _____бет)

Кызыл Ай жана Кызыл Крест кыймылынын негизги принциптери (1965-жыл), Кызыл Кресттин 20-эл аралык Конференциясына кабыл алынган, www.ifrc.org/what/values/principles/index.asp

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

HAP Standards in Humanitarian Accountability 2007, Humanitarian Accountability Partnership (an international self-regulatory body for the humanitarian sector, including certification), (Гуманитардык отчеттулук, гуманитардык секторду, сертификациялоону тескеген эл аралык орган болгон HAP уюму боюнча стандарттар), www.hapinternational.org

Гуманитардык сүрөөнчүлүк жаатындагы тиешелүү практика (2003-ж.), донор-өлкөлөрдүн, БУУнун адистештирилген мекемелеринин, мамлекеттик эмес уюмдардын, Кызыл Крест жана Кызыл Ай кыймылы тарабынан Стокгольмдогу Конференцияда жактырылып, Европа Комиссиясы жана 16 өлкө-мүчө тарабынан кол коюлган, www.goodhumanitariananddonorship.org

Шериктештик принциптери: милдеттер жөнүндө билдирүү (2007-ж.), 2007-жылы июль айында Глобалдык гуманитардык платформанын Кеңешинде макул табылган (БУУнун адистештирилген мекемелери жана БУУнун системасына кирбеген гуманитардык уюмдардын ортосундагы диалогду жөнгө салуу механизмдери) www.globalhumanitarianplatform.org/ghp.html

БУУнун климаттын өзгөрүүсү жөнүндөгү конвенциясына карата Киото протоколу климаттын өзгөрүүсүнө ылайыкташуу маселесин чечүүгө, климаттык өзгөрүүгө байланышкан коркунучтарды азайтууга жана жергиликтүү калктын, айрыкча табигый кырсыктарга жакын мамлекеттердин мүмкүнчүлүктөрүн бекемдөөгө жардам берет.

4.2. БУУнун өзгөчө кырдаалдарга жана гуманитардык жардамга тиешелүү принциптери жана жетектөөчү багыттары жана ушул сыяктуу расмий түрдө кабыл алынган мамлекеттер аралык жетектөөчү принциптер.

БУУнун өзгөчө кырдаалда көргөзүлө турган гуманитардык кызматтарынын мекемелер тарабынан макулдашылып жүзөгө ашырылышына жардам берүү. Ага тиешелүү тиркемелер, негизги нускамалар жана БУУнун Башкы ассамблеясынын 46/182-резолюциясы (1991-жыл, 19-декабрь). www.reliefweb.int/ocha_ol/about/resol/resol_e.html

Жогоруда айтылган эл аралык келишимдер БУУнун гуманитардык иштер боюнча өзүнчө башкармасынын түзүлүшүнө алып келген. Бул башкарма 1998-жылы БУУнун гуманитардык иштерди биргелешип аткарууга жардам берүү башкармасына айланган.

Өзгөчө кырдаалда аткарылган иш-чаралар жөнүндөгү 2005–2015-жылкы «Хиого жалпы программаларына» калктардын жана жамааттардын ар түрдүү кырсыктарга туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн бекемдөөгө байланышкан жана кырсыктарды азайтуу маселесине арналган 2005-жылкы бүткүл дүйнөлүк конференцияда кабыл алынган документ камтылат. www.unisdr.org/eng/hfa/hfa.htm

Аталган келишимдерде мамлекеттер менен гуманитардык уюмдардын кырсыкка байланышкан коркунучтарды азайтуу, жабыр тарткан адамдарды оңолтуу жана ыктымал кырсыкка карата даярдык чараларын көрүү программаларын бириктирүү стратегиялары берилип, алар калктын кырсыктарга камдуулугун арттырып, туруктуу өнүгүүсү үчүн пайдаланылышы керектиги айтылат.

Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын 30-чу эл аралык конференциясында кабыл алынган кырсык кесепеттерин жеңилдетүү жана жабыр тарткандарды оңолтуу боюнча эл аралык кызматтарды көзөмөлдөөгө жана аларды жергиликтүү ресурстарга таянып ишке ашырууга байланышкан нускамалар (2007-жыл).

www.ifrc.org/what/disasters/idrl/index.asp

4.3. Гуманитардык иштерге жана кырсыктарга байланышкан гуманитардык саясаттын жалпы жоболору, көрсөтмөлөрү жана принциптери

Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын кызматчыларынын өзгөчө кырдаалдагы жүрүм-турум кодекси (2-тиркеме: Жүрүм-турум кодекси, 368-бет).

Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын 1965-жылкы 20-конференциясында кабыл алынган негизги принциптери.

www.ifrc.org/what/values/principles/index.asp

Гуманитардык жоопкерчилик тармагындагы кызматташтыкка байланышкан стандарттар (гуманитардык тармакты жана документтештирүү маселесин камтыган эл аралык өзүн-өзү башкаруучу орган). www.hapinternational.org

Донор мамлекеттер, БУУнун агенттиктери, Бейөкмөт уюмдар, Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылы тарабынан бекитилип, Европалык комиссия жана 16 мамлекет тарабынан кол коюлган гуманитардык донорлордун иштерине байланышкан принциптер (2003). www.goodhumanitarianandonorship.org

Кызматташтык принциптери: 2007-жылынын июль айында бүткүл дүйнөлүк гуманитардык долбоорлор тарабынан тастыкталган жоопкерчиликтер жөнүндөгү билдирүүлөр

(БУУ жана БУУдан башка гуманитардык уюмдардын арасындагы баарлашуу механизми).

www.globalhumanitarianplatform.org/ghp.html

2-тиркеме

Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын, ошондой эле бейөкмөт уюмдарынын кызматчыларынын өзгөчө кырдаалдагы жүрүм-турум кодекси.

Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай коомдорунун эл аралык федерациясы менен Кызыл Крест эл аралык комитети биргелешип даярдаган.

Максат

Жогоруда айтылган жүрүм-турум кодекси биздин жүрүм-турумубузга байланышкан белгилүү бир стандарттарды коргоо максатын көздөйт. Аталган кодекс бейөкмөт уюмдар жана эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылы тарабынан тийиштүү убакытка пландаштырылган тамак-аш көлөмүн аныктоо же качкындарга убактылуу турак-жай даярдоо сыяктуу майда-чүйдөлөргө эмес, көз карандысыздыкка жана натыйжалуулукка байланышкан стандарттардын жүзөгө ашырылышына басым жасайт.

Куралдуу кагылыш учурунда аталган кодекс эл аралык гуманитардык мыйзамдын негизинде жүзөгө ашырылат.

Тиркемелерде адегенде жүрүм-турум кодекси берилет. Андан кийин ага тиркелген үч тиркеме келтирилет. Аларда жабыр тарткан мамлекеттер, донор мамлекеттер жана өкмөттөр аралык уюмдар тарабынан гуманитардык жардамды калкка натыйжалуу жеткирүү максатында түзүү зарыл болгон иштөө шарттары баяндалат.

Аныктамалар

Бейөкмөт уюмдар: Бейөкмөт уюмдар деген аныктама өздөрү иштеген мамлекеттен бөлөк же өзүнчө түзүлгөн чет мамлекеттик жана эл аралык уюмдарга бирдей туура келет.

БӨГАлар (NGHAs): Бейөкмөт гуманитардык уюмдар эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылынын, Эл аралык Кызыл Крест комитетинин, Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай коомдорунун эл аралык федерациясынын жана ага мүчө болгон мамлекеттик коомдордун иш-аракеттерин аткарууга жардам берүү максатында түзүлгөн. Аталган жүрүм-турум кодекси айрыкча кырсык мезгилинде гуманитардык иштерге катышкан БӨГАларга тиешелүү.

ӨАУ (IGOs): Өкмөттөр аралык уюмдарга бир же бир нече мамлекет тарабынан түзүлгөн уюмдар кирет. Буларга БУУнун бардык агенттиктери жана аймактык уюмдары кирет.

Кырсыктар: Адам өмүрүнүн кыйылышына, адамзаттын азап чегишине, кайгы-капа жана чоң көлөмдөгү материалдык чыгымдарга алып келүүчү кыйратуучу окуя кырсык деп аталат.

Каритас интернационалис (Caritas Internationalis),* жардам берүү боюнча Католиктик кызматтар (Catholic Relief Services)* Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай коомдорунун эл аралык федерациясы (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies),* Балдарды сактоо боюнча эл аралык альянс (International Save the Children Alliance),* Бүткүл дүйнөлүк Лютеран федерация (Lutheran World Federation),* Оксфам (Oxfam),* Жыйындардын же чиркөөлөрдүн эл аралык кеңешмеси (World Council of Churches),* Эл аралык Кызыл Крест комитети (International Committee of the Red Cross) (* гуманитардык иштерди башкаруу боюнча башкы комитеттин мүчөлөрү).

Жүрүм-турум кодекси

Эл аралык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай кыймылы менен гуманитардык иштерге катышкан бейөкмөт уюмдарынын кырсык учурунда гуманитардык иштерди аткаруудагы жүрүм-турумуна жана иш-аракеттерине байланышкан принциптер

1. Негизги басым гуманитардык талаптарга жасалышы керек

Бардык мамлекеттердин бардык жарандары негизги гуманитардык принциптерди пайдаланууга укуктуу. Мындай принциптерге гуманитардык жардам алуу укугу да кирет. Биз эл аралык коомдун мүчөлөрү катары зарыл болгон учурда гуманитардык жардам берүүгө милдеттүү экенибизди түшүнөбүз. Ошондуктан жабыр тарткан калктын жанына тоскоолдуксуз баруу муктаждыгы жогоруда айтылган милдетти аткаруу үчүн өтө маанилүү. Кырсыктын кесепетинен пайда болгон кайгы-капага көп туруштук бере албаган адамдарга жардам берүү – биздин максатыбыз жана

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар мүдөөбүз. Гуманитардык жардам – бул партизандык же саясий иш эмес, ошондуктан ал жашырын же саясий нерсе катары кабыл алынбашы керек.

2. Гуманитардык жардам адамдын расасына, динине жана улутуна карап берилбейт. Гуманитардык жардам көргөзүүдө белгилүү бир топко же адамдарга гана басым жасалып, башкалары унутулуп калбашы керек. Жардам биринчи кезекте кимге көргөзүлөрү адамдардын муктаждыктарына гана негизделет.

Бардык гуманитардык иш-чаралар жабырлануучулардын муктаждыктарына жараша аткарылат. Бул муктаждыктарды канааттандырууда жергиликтүү калктын ресурстары жана мүмкүнчүлүктөрү пайдаланылат. Гуманитардык программаларды жүзөгө ашырууда жардам бардык адамдарга дайым бирдей берилиши шарт. Бардык аракеттер адамдардын азабын жеңилдетүүгө жумшалышы керек. Кайсы жерде же өлкөнүн кайсы бөлүгүндө болбосун, өмүр бирдей баалуулукка ээ. Ал баарынан кымбат дөөлөт экенин билүү зарыл. Биздин гуманитардык иш-аракеттерибиз жабыр тарткандардын азабын жеңилдетүү менен барабар ошол азаптын деңгээлин да чагылдырат. Кырсыкка кабылуу коркунучу көп болгон коомдордо жашаган аялдардын жалпы гуманитардык иштерге байланышкан принциптерди же жоболорду жүзөгө ашыруудагы орду чоң жана маанилүү экенин түшүнүп, алардын программаларга толук кандуу катышуусуна, иштин олуттуулугун аңдап билишине түрткү берүү зарыл. Биздин жана бардык өнөктөштөрүбүздүн жабыр тарткандарга керектүү жардам көрсөтүү үчүн зарыл ресурстарды пайдаланууга жана жабыр тарткандардын жанына барууга мүмкүнчүлүгүбүз бар болгондо гана жогоруда айтылгандай жалпы, адилеттүү жана көз карандысыз саясат натыйжалуу жүзөгө ашырылат.

3. Гуманитардык жардам белгилүү бир саясий же диний көз карашты жайылтуу максатында аткарылбашы керек.

Гуманитардык жардам жеке адамдардын, үй-бүлөлөрдүн жана жамааттардын муктаждыктарына жараша берилиши шарт. Бейөкмөт гуманитардык агенттиктердин белгилүү бир саясий же диний көз караштарын сыйлоо менен бирге биз гуманитардык жардамдын ошондой көз караштагы адамдарга гана берилишине же аларга көбүрөөк берилишине каршыбыз. Биз гуманитардык жардамды таратуу же жеткирүү иштерин өзүбүздүн саясий же диний көз караштарыбызга байланыштырбашыбыз керек.

4. Биз белгилүү бир мамлекеттин сырткы саясатынын куралы болбоого аракет кылышыбыз керек.

Бейөкмөт гуманитардык уюмдар - бул мамлекеттен көз карандысыз иштеген уюмдар. Ошондуктан мындай уюмдар өздөрүнүн иштерин жүзөгө ашыруунун стратегияларын жана жеке саясаттарын өз алдынча анык-

тап, тиги же бул мамлекеттин саясатын жайылтууну көздөшпөйт. Бирок эгер тиги же бул мамлекеттин саясаты бейөкмөт уюмдардын саясатына туура келсе, аны колдоонун эч кандай зыяны жок. Гуманитардык уюмдар эч качан атайылап же билбестен тиги же бул мамлекеттин саясый, экономикалык же аскерий кызыкчылыгына багытталган маалыматтарды чогултуу менен алектенбеши, донор мамлекеттердин сырткы саясат куралы болбошу керек. Гуманитардык уюмдар донорлор тарабынан берилген буюмдарды жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн гана пайдаланып, донор мамлекеттин саясый же башка гуманитардык эмес кызыкчылыктарын көздөбөшү керек. Кырсыкка тиешеси бар тараптардын жана жеке адамдардын акчалай же жумушчу күчү менен берген жардамын бул уюмдар өтө жогору баалайт. Мындай иштер ыктыярдуу жана көз карандысыз болушу абзел. Гуманитардык уюмдар өз көз карандысыздыгын сакташ үчүн бир гана эмес, бир нече донор менен иштегенге аракет кылыш зарыл.

5. Гуманитардык уюмдар калктын маданиятын жана салттарын сыйлоого тийиш.

Гуманитардык тармакта иштеген кызматчылар өздөрү иштеген мамлекеттин жана жамааттын маданияты менен салттарын сыйлоого тийиш.

6. Гуманитардык уюмдар жардам берүү иштерин жергиликтүү аймактын жана жамааттын мүмкүнчүлүктөрүнө негиздеши зарыл.

Бардык адамдардын жана жамааттардын кырсык мезгилинде деле белгилүү бир мүмкүнчүлүктөрү да, ошол эле учурда алсыз жактары да болот. Зарыл учурда жергиликтүү адамдарга жумуш берип, жергиликтүү курулуш материалдарын сатып алып жана жергиликтүү ишканалар менен соода кылып, жогоруда айтылган мүмкүнчүлүктөрдүн бекемделишин камсыздоо керек. Гуманитардык уюмдар жардам иштерин жергиликтүү бейөкмөт гуманитардык агенттиктери менен биргелешип пландаштырууга жана жүзөгө ашырууга колдон келишинче аракет кылып, жергиликтүү бийлик органдары менен кызматташууга умтулушу керек. Гуманитардык иштерди жүзөгө ашыруу менен алектенген уюмдардын да өз ара көмөктөшүп иштешин камсыздоо - бардык гуманитардык уюмдардын биринчи кезектеги тапшырмаларынын бири болушу керек. Мындай координациялоо гуманитардык иштерге түздөн түз катышкан тараптар аркылуу натыйжалуу жүргүзүлсө болот. Мындай иштерге БУУнун тийиштүү өкүлдөрү да кирет.

7. Жардам алуучулардын гуманитардык иштерди көзөмөлдөөгө катышуусун камсыздоонун жолдору аныкталышы керек.

Жардам алуучулардан эч качан акча алынбашы керек. Жардам алуучулар жардам берүү программаларын пландаштырууга, көзөмөлдөөгө

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

жана жүзөгө ашырууга катышканда гана аталган программалар натыйжалуу болуп, жабыр тарткан калк тез оңолот. Гуманитардык уюмдар өз программаларына бардык жамаатты катыштырууга аракет кылышы керек.

8. Жардам берүү программалары жабыр тарткан калктын ыктымал алсыздыктарын азайтып, негизги муктаждыктарынын канааттандырылышын камсыздашы керек.

Жабыр тарткан калкка жардам берүүгө байланышкан бардык иш-аракеттер анын келечекте жакшы же жаман жака карай өнүгүшүнө таасир берет. Ушул чындыкты эске алып бардык гуманитардык уюмдар өздөрүнүн программалары аркылуу жабыр тарткан калктын келечектеги ыктымал кырсыктарга байланышкан коркунучтарын азайтууга, бейпил турмуш орнотууга умтулушу зарыл. Программаларды пландаштырууда жана жүзөгө ашырууда айлана-сферагө байланышкан маселелер да эске алынышы керек. Гуманитардык иштердин терс таасирлерин минималдаштыруу маселеси да эске алынып, жардам алган калктын сырткы жардамга көз каранды болуп калышына бөгөт койуу да өтө маанилүү.

9. Гуманитардык уюмдар жабыр тарткан калкка да, жардам үчүн зарыл ресурстарды бергендерге да бирдей жооптуу болушат.

Гуманитардык уюмдар жардам берүүнү каалаган донорлор менен жардамга муктаж адамдарды байланыштырган мекемелер катары кызмат кылышат. Ошондуктан алар эки тарапка тең бирдей жооптуу болушат. Алардын жардам берүүнү каалаган донорлорго жана жардам алууга муктаж болгон жамааттарга байланышкан бардык иштери ачык жана түшүнүктүү болушу керек. Бул уюмдардын баары аткарылып жаткан иштери канча чыгымдарды талап кылып жатканын жана канчалык натыйжалуу жүрүп жатканын башка тараптарга билдирип турушу зарыл. Гуманитардык жардам буюмдарынын кантип таратылып жатканына мониторинг жүргүзүп, жалпы гуманитардык иштердин натыйжаларын жана аларды чектеген же тескерисинче күчөткөн жагдайларга үзгүлтүксүз баа берип туруу абзел. Гуманитардык программалар жогорку даражадагы адистик жана тажрыйба стандарттарына негизделип, баалуу ресурстардын сарамжалдуу жана үнөмдүү пайдаланышын камсыздашы керек.

8. Гуманитардык көмөк көрсөтүүдө негизги керектөөлөрдү канааттандырууга гана умтулбастан, ошондой эле ыктымал табигый кырсыктарга жана катастрофаларга даярдыкты күчөтүүгө да умтулуу керек.

Гуманитардык жардам иштеринин баары болочоктогу узак мезгилдик өнүгүүгө оң же терс таасирин тийгизет. Муну эске алып, биз жардам алуучулардын ыктымал табигый кырсыктарга жана катастрофаларга даярдыгын байкалаарлык жакшырта турган жана өз муктаждыктарын өз алдынча канааттандырышына мүмкүнчүлүк түзгөн программаларды орундатууга умтулабыз. Гуманитардык көмөк программаларын иштеп чы-

гууда биз айлана-сферану коргоо маселесине өзгөчө көңүл бурабыз. Ошондой эле биз калктын сырттан келген жардамдан көпкө чейин көз каранды болуп калбашы үчүн гуманитардык жардамдын терс таасирин азайтууга умтулабыз.

2-тиркеме : C o d e o f C o n d u c t .

9. Биз жардам берүүгө ниеттенгендердин алдында да, каражат алгандардын алдында да жооптуубуз

Биз көбүнчө жардам көрсөтүүнү каалагандар менен табигый кырсыктарда жана катастрофаларда жардам алууну каалагандардын ортосунда ортомчу катары кызмат кылабыз. Ошондуктан биз эки тараптын алдында тең отчет беребиз. Донорлор жана жардам алуучулар менен биздин бардык мамилелерибиз ачык-айкындык жана маалымдуулук принцибинде түзүлүшү керек. Биз өз ишмердигибиз (анын каржыланышы, натыйжасы) жөнүндө маалымат берип туруу зарылдыгын танбайбыз. Биз табигый кырсыктарда жана катастрофаларда көмөк көрсөтүүнүн натыйжаларына үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүп, жардамдын бөлүштүрүлүшүн так кай көзөмөлдөө милдетин моюнга алабыз. Биз ошондой эле ишибиздин натыйжасы жөнүндө жана ага кедерги болуучу же, тескерисинче, ийгилигин арттыруучу факторлор жөнүндө ачык маалымат беребиз. Баалуу ресурстарды коромжуга учуратпоо үчүн биздин программалар мыкты кесипкөйлүк жана ишбилгилик менен жүзөгө ашырылат.

10. Биз маалымат таратканда табигый кырсыктардан жана катастрофалардан жабыркагандарга аёонун объектиси эмес, кадыр-барктуу инсан катары карайбыз.

Табигый кырсыктардын жана катастрофалардын курмандыктарына эч качан сый-урмат жоголбош керек, иш-чараларды орундатууда алар тең укуктуу өнөктөр. Биз коомчулук үчүн берген маалыматыбызда табигый кырсыктардын жана катастрофалардын натыйжасында жабыркагандардын коркунучу менен аялуу жактары жөнүндө айтпастан, алардын мүмкүнчүлүктөрү менен умтулууларын белгилеп, объективдүү абалды чагылдырууга тийишпиз. Биз коомчулуктун колдоосуна жетишүү максатында жалпыга маалымдоо каражаттары менен кызматташабыз, бирок мында биз гуманитардык жардамдын колдон келишинче көбүрөөк көмөк көрсөтүү принцибинен өзүнө көңүл бурдуруу каалоосу (гуманитардын уюм тараптан да, андан сырт тараптан да) үстөм болушуна жол бербейбиз. Табигый кырсык же катастрофа учурунда жабыркагандардын ишине залал келтириши мүмкүн болсо же биздин кызматчылардын, жардам алуучулардын коопсуздугуна коркунуч туудурса, биз элге көмөктөшкөн башка уюмдар менен жалпыга маалымдоо каражаттарында чагылдыруу жагынан атаандашуудан качабыз.

Иштин шарты

Жогоруда баяндалган Кодести колдон келишинче сактоого бир жактуу түрдө макул болуп, биз иштин шарттары тууралуу кээ бир көрсөтмөлөрдү сунуш кылабыз. Биз табигый кырсыктарда жана катастрофаларда ӨАУлардын натыйжалуу иштешине жардам бере турган бул шарттарды түзүүнү донор өкмөттөрдөн, кабыл алуучу өкмөттөрдөн жана өкмөттөр аралык уюмдардан (негизинен БУУнун уюмдары) күтөр элек. Бул көрсөтмөлөр нускама катары берилет. Алар юридикалык жактан милдеттендирбейт жана биз өкмөттөргө жана ӨАУларга бул көрсөтмөлөрдүн кабыл алынышын кандайдыр бир документтерге кол коюу менен тастыктоону (келечекте ушундай болушу да мүмкүн) сунуш кылбайбыз. Көрсөтмөлөр өнөктөштөргө биз алар менен алака кылууда кандай идеалга умтулганыбызды билдирген ачык-айрымдык жана өз ара жардамдашуу принциптеринин негизинде түзүлгөн.

I-тиркеме: Табигый кырсыктын же катастрофалардын натыйжасында жабыркаган өкмөттөргө сунуштар

1. Өкмөттөр БӨГУлардын көзкарандысыз, гуманитардык жана калыс мүнөздөгү ишмердигин сыйлоого тийиш.

БӨГУлар көз каранды эмес мекеме болуп саналат. Кабыл алуучу өлкөлөрдүн өкмөттөрү алардын көз карандысыздыгын жана калыстыгын урматтоого тийиш.

2. Кабыл алуучу өлкөлөрдүн өкмөттөрү БӨГУларды тез арада табигый кырсыктан жана катастрофалардан жабыркагандарга жеткирүүсү абзел.

БӨГУларды өзүнүн гуманитардык принциптерине ылайык толук аракеттениши үчүн табигый кырсыктан же катастрофадан жабыркагандарга барышына тез арада жана эч бир жаман ойсуз жол ачышы керек. Күнкорсуз мамлекетке тагылган милдеттердин алкагындагы кабыл алуучу өкмөттүн вазийпасы - БӨГУлардын саясаттан тышкары турган мындай жардам көрсөтүү ишмердигине кедерги болбоо. Кабыл алуучу өкмөттөр көмөк көрсөтүү аракетинде жүргөн кызматчылардын токтоосуз киргизүүнү, биринчи кезекте, транзиттик, кирүү-чыгуу жөнүндөгү визаларды алып салуну же алардын тез берилишин камсыз кылууга тийиш. Өкмөттөр гуманитардык шашылыш жардам учурунда кызматчыларды жана гуманитардык жардамды ташыган самолеттордун учуп-конушуна укук жана уруксат берүүгө милдеттүү.

2-тиркеме : Code of Conduct

3. Өкмөттөр табигый кырсыктар менен катастрофалар учурунда гуманитардык жардам менен маалыматтын өз убагында жеткирилишине көмөктөшүүгө тийиш.

Гуманитардык жардамдын нерселери жана көмөктөшүүгө керектүү техника өлкөгө кандайдыр бир киреше же пайда үчүн эмес, адамдардын азабын жеңилдетүү үчүн гана киргизилет. Эреже катары, келип чыгышы тууралуу консулдук сертификаттар, экспорт жана импорт үчүн лицензиянын болушу талап кылынбаган жана башка чектөөлөр коюлбаган, сыртка чыгарууга салык жана порт төлөмү алынбаган, көлөмү чектелбеген нерселер акысыз өткөрүлүүгө тийиш. Кабыл алуучу өкмөттөр лицензия жана каттоо чектөөлөрүн убактылуу алып салып, гуманитардык жардам берүүгө керектүү техниканы: автомобилдерди, жеңил самолеттерду жана радио-телеберүү аппаратурасын киргизүүгө убактылуу жеңилдик берүүгө тийиш. Өкмөттөр ошондой эле көмөк көрсөтүү боюнча иш-чара аяктагандан кийин техниканы чыгарууда да чек койбошу керек. Табигый кырсык учурунда же катастрофада маалымат алмашууну жеңилдетүү үчүн, башкача айтканда, көмөк көрсөтүүчү уюмдар табигый кырсык же катастрофа боюнча ошол өлкө ичинде же андан тышкарыда маалымат алмаша алсын үчүн кабыл алуучу өкмөттөрдөн белгилүү радио жыштыктарды ажыратуу талап кылынат. Бул жыштыктарды табигый кырсыктар менен катастрофаларды жөнгөрүү иштерине катышы бар бардык кишилерге алдын ала кабарлоо абзел.

Өкмөттөр табигый кырсыкта жана катастрофада көмөк көрсөтүүчүлөргө тийиштүү иш-чараларды орундатуу үчүн байланыштын бардык түрүнө колдонуу укугун бериши керек.

4. Өкмөттөр табигый кырсыктар жана катастрофалар алып келген кыйроолорду калыбына келтирүү (жоюу) программасынын алкагында маалыматтын жана пландоонун жакшы жолго коюлган кызматтарын түзүүгө умтулушу керек.

Көмөк көрсөтүү боюнча ишмердикти жалпы пландоо жана координациялоодо негизги жоопкерчилик кабыл алуучу өлкөгө жүктөлөт. Эгер БӨГУларга гуманитардык тармактагы муктаждыктар жана өкмөт тарабынан колдонулган көмөк көрсөтүү, пландоо тутуму жөнүндө, ошондой эле алар кабылышы мүмкүн болгон кооптуу кырдаалдар жөнүндө маалыматтар берилсе, пландоо жана координациялоо бир кыйла жакшырышы мүмкүн. Өкмөттөрдөн БӨГУларды ушул сыяктуу маалыматтар менен камсыздоо талап кылынат. Жардам иштерин координациялоонун натыйжасын жана пайдасын арттыруу үчүн, БӨГУлар мамлекеттик бийликтегилер менен ким аркылуу үзгүлтүксүз байланыша аларын кабыл алуучу өкмөттөр алдын ала көрсөтүшү зарыл.

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

5. Куралдуу кагылышууларда гуманитардык көмөк көрсөтүү

Куралдуу кагылышууларда көмөк көрсөтүү ишмердиги эл аралык гуманитардык укуктардын тийиштүү жоболору менен жөнгө салынат.

II тиркеме: өкмөттөргө жана донорлорго сунуштар

1. Донор өкмөттөр БӨГУнун ишмердигинин көзкарандысыз, гумандуу, калыс мүнөзүн сыйлоого жана таанууга тийиш.

БӨГУлар көз каранды эмес түзүм болуп саналат, донор өкмөттөр алардын көз карандысыздыгын жана калыстыгын урматтоого тийиш. Донор өкмөттөр БӨГУларды кандайдыр саясый же идеологиялык максатта колдонууга тийиш эмес.

2. Донор өкмөттөр каражат бергенде БӨГУлардын көз карандысыз иштээрине кепил болууга тийиш.

БӨГУлар донор өкмөттөрдөн каржы-каражат жактан жардам алып жатып, табигый кырсыктарда жана катастрофаларда жабыркагандарга көмөк көрсөтүүдө тутунган принциптерди, башкача айтканда, гумандуулук жана калыстык принцибин тутунушат. Көмөк көрсөтүүдө негизги жоопкерчилик БӨГУларга жүктөлөт, андыктан БӨГУлар бул ишмердикти өз жоболоруна ылайык орундатат.

3. Донор өкмөттөр БӨГУларды табигый кырсыктардан жана катастрофалардан жапа чеккендерге жеткирүүдө жакшы саанаалаштыкты билдирүүгө тийиш.

Донор өкмөттөр БӨГУларды табигый кырсык же катастрофа жүз берген жерге жеткирүүдө алардын коопсуздугу жана эркиндиги үчүн жоопкерчиликтин белгилүү үлүшү өздөрүнө тиерин аңдоого тийиш. Алар зарыл учурда бул маселе боюнча кабыл алуучу мамлекеттер менен дипломатиялык сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө даяр турушу абзел.

III тиркеме: Өкмөттөр аралык уюмдарга сунуштар

1. ӨАУлар жергиликтүү да, чет элдик да БӨГУларды өнөктөш катары жогору баалоого тийиш.

Табигый кырсыктарда жана катастрофаларда натыйжалуураак жардам көрсөтүү үчүн БӨГУлар БУУ жана башка өкмөттөр аралык уюмдар менен кызматташууну каалашат. Бул кызматташтык бардык өнөктөрдүн бүтүндүгүн жана көз карандысыздыгын тааныган кызматташтык маанайында ишке ашырылат. Өкмөттөр аралык уюмдар БӨГУлардын көз карандысыздыгын жана калыстыгын сыйлоого тийиш. Көмөк көрсөтүү пландарын иштеп чыгууда БУУнун органдары БӨГУлар менен кеңешүүгө тийиш.

2. ӨАУлар кабыл алуучу өкмөттөргө табигый кырсыктарда жана катастрофаларда жардам берүү боюнча аракеттерди жергиликтүү жана эл аралык дэңгээлде жалпы координациялоого көмөктөшүүсү абзел.

Эреже катары, БӨГУ эл аралык коомдоштуктун пикирин талап кылган табигый кырсыктарда жана катастрофаларда жардам берүү боюнча аракеттерди жалпы координациялоону ишке ашыруучу укуктарга ээ эмес.

Мындай координациялоо иштеринин жоопкерчилиги кабыл алуучу өлкөгө жана БУУнун тийиштүү жетектөөчү органдарына жүктөлөт. Алар табигый кырсыктарда жана катастрофаларда көмөк көрсөтүү менен алектенишкен адамдардын жана залал тарткан мамлекеттердин кызыкчылыгы үчүн бул ишти өз убагында жана натыйжалуу координациялашы керек. Кайсы учурда болбосун, БӨГУлар өз аракеттерин натыйжалуу координациялоону камсыз кылуу үчүн бардык күч-аракеттерин жумшоого тийиш. Куралдуу кагылыш учурунда көмөк көрсөтүү иш-чарасы эл аралык гуманитардык укуктун тийиштүү жоболору менен жөнгө салынат.

3. ӨАУлар БӨГУларга БУУнун курамына кирген уюмдардын кызыкчылыгы үчүн кабыл алынган коопсуздукту жана коргоону камсыз кылуу боюнча чараларды жайылтууга тийиш.

Зарылчылыкка жараша өкмөттөр аралык уюмдардын кызыкчылыгы үчүн кабыл алынуучу коопсуздук чаралары алар менен иштешкен БӨГУларга да тиешелүү болууга тийиш.

Куралдуу кагылыш учурундагы гуманитардык иштер тийиштүү эл аралык жоболордун негизинде жүзөгө ашырылат.

3. БУУнун уюмдары жана бейөкмөт гуманитардык уюмдар тийиштүү коопсуздук менен камсыздалган. Өкмөттөр аралык уюмдар ушул тармакта иштеген башка уюмдардын жетектордун да коопсуздугун камсыздашы зарыл.

4. БУУнун уюмдары кандай маалыматтар менен камсыздалса, өкмөттөр аралык уюмдар бейөкмөт гуманитардык агенттиктерге да ошондой эле маалыматтарды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыздашы керек.

Өкмөттөр аралык уюмдар гуманитардык иштерди натыйжалуу жүзөгө ашырууга байланышкан бардык маалыматтарды бейөкмөт гуманитардык уюмдар менен бөлүшүүсү керек.

3-тиркеме. Кыскартуулар

ACT	Артемизинге негизделген жалпы терапия
ALNAP	Жооптуулукту жана гуманитардык иштердин натыйжалуулугун камсыздоо
	максатында өз ара көмөктөшүп иштешкен тараптар
ART	Анти-ретровирустук терапия (APBT)
ARV	Антиретровирустук (APB)
BCPR боюнча	Кырсыктын алдын алуу жана жабыр тарткандарды калыбына келтирүү
	комитет (БУУӨП)
BEмOC	Негизги кечиктирилгис акушердик жардам
BMI	Дене массасынын индекси
BMS	Эмчек сүтүнүн ордун алмаштыруучулар (ЭО)
BTS	Кан куйуу кызматы
CDC	Ооругандардын санын көзөмөлдөө жана алдын алуу борборлору
CE-DAT	Өзгөчө оор кырдаалдар тууралуу чогултулган маалыматтар
CEDAW	Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жойуу тууралуу конвенция
CEмOC	Комплекстүү кечиктирилгис акушердик жардам
CFR	Каза болуу мүмкүндүгүнө байланышкан көрсөткүчтөр
CHW	Коомдук саламаттык сактоо кызматынын кызматчысы
CIHL	Кадимки эл аралык гуманитардык укук
cm	Сантиметр
CMR	Өлүм санынын жалпы коэффициенти
CRC	Бала укугу тууралуу конвенция
CRPD	Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө конвенция
CRS	Католиктик жардам берүү кызматы
CTC	Холераны дарылоо борбору
DAC	Өнүгүүгө жардам берүү комитети
DPT	Кептөөр, көк жөтөл жана селейме
ECB	Өзгөчө кырдаалда жардам көргөзүүгө байланышкан мүмкүнчүлүктөрдү бекемдөө (долбоор)
ENA	Өзгөчө кырдаалда тамактанууга баа берүү
EPI	Кеңейтилген эмдөө программасы (КЭП)
ETAT	Биринчи кезекте дарыланууну талап кылган бейтапты аныктап, баалоо жана дарылоо
EWARN	Эрте алдын алуу
FANTA	Азык-түлүк жана тамактануу тармагындагы техникалык жардам
FAO	БУУнун тамак-аш жана айыл чарба боюнча уюму
FTE	бир жума толук иштеген
GMO	Генетикалык жактан өзгөртүлгөн жандык (ГӨЖ)

HAP	Гуманитардык иштерге карата жооптуулук камсыздоо максатында кызматташтык
HIS	Саламаттык сактоо тууралуу маалымат тутуму
IASC	Мекемелер аралык туруктуу комитет
ICC	Эл аралык кылмыш соту (ЭКС)
ICCPR	Жарандык жана саясий укуктар тууралуу эл аралык пакт
ICERD	Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жойуу боюнча эл аралык конвенция
ICESCR	Экономикалык, саясий жана маданий укуктар тууралуу эл аралык пакт
ICRC	Эл аралык Кызыл Крест комитети (ЭККК)
ICVA	Ыктыярдуу мекемелердин эл аралык кеңеши (ЫМЭК)
IDLO	Өнүгүү укугу боюнча эл аралык уюм
IDP	Өлкө ичинде көчүүгө мажбур болгон адам
IFE	Эмчек жашындагы жана кичине балдардын ӨК да тамактануусу
IFPRI	Азык-түлүк саясатын иштеп чыгуу боюнча эл аралык изилдөө институту (АСИЗИИ)
IFRC	Кызыл крест жана Кызыл жарым ай коомдорунун эл аралык федерациясы
	(ККЮЖКЭФ)
IGC	Дан маселеси боюнча эл аралык кеңеш
IHL	Эл аралык гуманитардык укук (ЭГУ)
IMAI	Чоң кишилердин ооруларын жалпы көзөмөлдөө
IMCI	Бала чактагы ооруларды биргелешип иликтөө (БОБИ)
IMPAC	Кош бойлуулукту жана төрөттү жалпы көзөмөлдөө
INEE	Өзгөчө кырдаалда билим берүү боюнча эл аралык тармак (ӨКБЭТ)
IPC	Инфекциянын алдын алуу жана көзөмөлдөө
IRC	Куткаруу боюнча эл аралык комитет
IRS	Туруктуу таасир берген инсектициддерди үй ичине чачуу
ISPO	Протезист жана ортопеддердин эл аралык кому
IYCF	Ымыркайларды жана кичине балдарды тамактандыруу
km	Километр
LBW	Төрөлгөндөгү аз салмак
LEDS	жарык берүүчү диоддор
LEGS	ӨКда үй малын сактоого байланышкан башкы принциптер менен стандарттар
LLIN	Узак убакытка чейин таасир берген инсектициддер менен иштетилген чиркейден тосуучу торлор
MISP	Алгачкы кызматтарга байланышкан минималдык иш-чаралар
MOH	Саламаттык сактоо министрлиги
MSF	«Чек ара менен чектелбеген дарыгерлер» уюму
MUAC	Ийиндин ортоңку бөлүгүнүн айланасы
NCDs	Жугушсуз оорулар
NCHS	Медициналык статистика боюнча улуттук борбор
NFI	Тамак-аштан тышкары керектелүүчү буюмдар
NGO	бейөкмөт уюм
NICS	Өзгөчө кырдаалда тамактануу тууралуу маалымат тутуму
NRC	Качкындар маселеси боюнча Норвегиялык кеңеш
NTU	Күнүрттүктүн нефелометрикалык стандарттары

Гуманитардык Хартия жана Гуманитардык жардамга байланышкан минималдык стандарттар

OAU	Африка биримдиги уюму (азыр бул Африкалык бирикме)
OCHA	БУУнун Гуманитардык маселелерди координациялоо боюнча башкар-малыгы
OECD	Экономикалык кызматташуу жана өнүгүү боюнча уюм
OHCHR	БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы
ORS	Регидрон суусундугу
PAHO	Саламаттык сактоо боюнча пан Америкалык уюм оору жугузуп
PEP	алган бейтаптын кийинки ыктымал ооруларынын алдын алуу
LHIV	КИВ алып жүрүүчү адамдар
PLWHA	КИВ жана ЖИКС менен жашаган адамдар
PMTCT	Оорунун энеден балага жушугуна бөгөт койуу (КИВ)
PoUWT	Сууну анын пайдаланылган жеринде тазалоо
Q&A	Сапат жана жооптуулук
RH	Жыныстык саламаттык
RNI	Азык болуучу заттарды керектөөнүн ченемдери
SCM	Гуманитардык камсыздоолордун иреттүүлүгүн көзөмөлдөө
SEEP	Билим берүү жана чакан ишкердикти колдоо (Тармактык иш)
SKAT	Тийиштүү технологиялар боюнча Швейцариялык борбор
SMART	Өтмө мезгилде жана өзгөчө кырдаалда мониторинг жана баалоо иштерин жүргүзүүгө стандарттар
STIs	Жыныстык катнаш рапылуу жугуучу инфекциялар
TB	Кургак учук
TIG	селеймеге каршы иммуноглобулин
U5MR	5-жашка чейинкилердин арасындагы өлүм саны
UDHR	Адам укуктары жөнүндө жалпы декларация
UN	Бириккен Улуттар Уюму
UNAIDS	БУУнун КИВ/ЖИКС боюнча жалпы программасы
UN-DDR	БУУнун Куралсыздандыруу, демобилизациялоо жана калыбына келтирүү боюнча кызматы
UNDP	БУУнун Өнүктүрүү программалары
UNFCCC	БУУнун Климаттын өзгөрүүсү жөнүндөгү жалпы конвенциясы
UNFPA	БУУнун Калктын жайгашуусуна байланышкан фонду
UN-Habitat	БУУнун Адамдарды жайгаштырууга байланышкан программасы
UNHCR	БУУнун Качкындар боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы (БУУнун качкындар боюнча агенттиги)
UNICEF	БУУнун Балдар фонду
UNISDR	БУУнун Кырсыктарды азайтуу боюнча эл аралык стратегиясы
USAID	АКШнын Эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттиги
VCA	Алсыздык жана мүмкүнчүлүктөрдү талдоо
VIP	Желдетүүгө ылайыктуу жаңы, жакшыртылган ажатканалар
WASH	Суу менен камсыздоо жана санитария менен гигиенаны жайылтуу
WEDC	Суу, инженерия жана өнүктүрүү борборлору
WFH	дененин салмагы - бою
WFP	Бүткүл дүйнөлүк тамак-аш программасы
WHA	Бүткүл Дүйнөлүк Саламаттык сактоо Ассамблеясы
WHO	Бүткүл Дүйнөлүк Саламаттык сактоо уюму
WSP	Суу сактоо боюнча план

“Сфера” долбоорунун сайтына кириңиз:
www.sphereproject.org

Бул колдонмо китепти алып окугуңуз келсе, төмөнкү
дарекке кириңиз:
www.practicalactionpublishing.org/sphere

Бул китеп эл аралык долбоорлордун жана секторлук
топтордун ички колдонушу үчүн чыгарылды

Кыргызчага которгон: Дыйканбаев Бектен
Редакциялаган: Жолдош Турдубаев
Компьютердик верстка: Темирова А.К.